

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
„OKTATÁS ÉS TÁRSADALOM”
NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Somodi Imre

**A pécsi jezsuita Pius Gimnázium története
(1912–1948)**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. habil. Bertalan Péter PhD
egyetemi docens, tudományos főmunkatárs

Pécs

2021

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	5
1.1. A kutatás motivációi és célkitűzései	5
1.2. Kutatói kérdések	6
1.3. A vizsgált intézmény megnevezésével és struktúrájával kapcsolatos problémák	7
2. A Pius Gimnázium történetének historiográfiája	11
3. A kutatás forrásai és módszerei	17
3.1. Levéltári források	17
3.2. Iskolai kiadványok	19
3.3. Memoárok	21
3.4. Sajtóforrások	22
3.5. A kutatás módszerei és lehatárolása	22
4. A Jézus Társasága és a jezsuita nevelés	25
4.1. A Jézus Társasága rövid története	25
4.2. A jezsuita nevelés	28
5. A Pius Gimnázium helye az országos és a pécsi középiskola-hálózatban, illetve a közép fokú oktatást meghatározó jogszabályok erőterében	32
5.1. A közép fokú oktatás jogi szabályozása és az országos középiskola-hálózat a 20. század első felében	32
5.2. Pécs középiskolái a 20. század első felében	46
6. Az iskolaalapító gróf Zichy Gyula püspök nevelési nézetei	49
7. Az alapítás és az intézményszervezés évei (1908–1920)	55
7.1. Az első tervektől az intézmény megnyitásáig tartó szervezőmunka (1908–1912) ..	55
7.2. Az első iskolaévek és az építkezés időszaka (1912–1914)	66
7.3. A Pius Gimnázium működése az első világháború idején (1914–1918)	74
7.4. Az intézményszervezés folyamatának lezárulása (1914–1920)	81
7.5. A Pius Gimnázium a forradalmak korában (1918–1919)	87
7.6. Pécsi jezsuiták nézetei művelődésről, oktatásról, nevelésről a forradalmak korában	93
7.7. A Pius Gimnázium működése a szerb megszállás alatt (1918–1921)	101
8. A Pius Gimnázium az 1920-as években	109
8.1. Az 1920-as évtized általános jellemzői	109
8.2. A tanulóifjúság társadalmi összetétele és annak változásai	109
8.3. Fontosabb események az 1920-as évek első feléből	113
8.4. Az építkezés folytatása (1926–1930)	132
9. Az 1930-as évek: a „Tüll-korszak” (1933–1941)	139

9.1. Az intézmény fejlődése Tüll Alajos SJ rektorsága idején	139
9.2. A gimnázium fennállásának 25 éves jubileuma (1937).....	145
9.3. A Pius Gimnázium működése a fenyegető világháború árnyékában (1938–1941)	149
9.4. További fontosabb események az 1930-as évekből	158
10. Az 1940-es évek: a „Hemm-korszak” (1941–1948).....	161
10.1. P. Hemm János SJ, a Pius Kollégium utolsó rektora (1941–1948).....	161
10.2. A Pius Gimnázium működése a második világháború éveiben (1941–1945).....	163
10.3. A Pius Gimnázium működése a népi demokrácia idején, a kommunista diktatúra fenyegető árnyékában (1945–1948)	170
11. Oktatás és nevelés a Pius Gimnáziumban	178
11.1. A nevelés elvei és gyakorlata	178
11.2. Az internátus rendtartása	182
11.3. Az intézményi totalitás jelenléte az internátusban	186
11.4. Költségek. A tanulók segélyezése	195
11.5. Önképzőkörök	196
11.6. A Mária Kongregáció	199
11.7. Diákegyesületek.....	200
11.8. Az ének- és zenekar. Iskolai színjátszás	203
11.9. Könyvtárak, szertárak.....	207
11.10. Sport és egészségvédelem. A Pius Gimnázium tanulóinak egészségi állapota..	208
11.11. Vakáció.....	211
12. A Pius Gimnázium államosítása és a pécsi jezsuita rendház felszámolása (1948–1950)	213
12.1. Az államosítás (1948).....	213
12.2. A pécsi jezsuita rendház története a gimnázium államosítása után (1948–1950)	217
13. Kitekintés I.: Hagyomány és változás a jezsuita oktatásban és nevelésben. A pécsi Pius Gimnázium összehasonlítása két 18. századi jezsuita gimnáziummal	225
13.1. Az iskolaszervezet és a tanulmányok struktúrája	226
13.2. Oktatás	230
13.3. Rendtartás, fegyelem, nevelés	233
14. Kitekintés II.: Párhuzamok a Pius Gimnázium és testvériskolája, a kalocsai jezsuita gimnázium között	240
15. Összegzés	252
Függelék	256
Directorium.....	259
Képmellékletek.....	334
Felhasznált források és szakirodalom.....	347
Levéltári források	347

Nyomtatott források.....	347
Felhasznált szakirodalom	351
A szerzőnek a témában megjelent tanulmányai	366
Rezümé	368

1. Bevezetés

1.1. A kutatás motivációi és célkitűzései

„Ezt az épületet gróf Zichy Gyula pécsi megyéspüspök építtette. Itt működött az általa alapított Jézus Társasági Pécsi Pius Katolikus Főgimnázium 1914-től 1948-ig az egyházi iskolák államosításáig” – hirdeti a tábla a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának és Természettudományi Karának épületén. Mégis az egyetem polgárainak nagy része nem tudja, hogy az az impozáns épület, amely ma a két karnak otthont ad, eredetileg milyen céllal jött létre. Pécs emlékezetéből nagyrészt kikopott a Pius Gimnázium, amin nem csodálkozhatunk, hiszen a gimnázium 1948-as *de facto* megszüntetése után négy olyan évtized következett, amikor nem lehetett ápolni az iskola emlékét. A rendszerváltás után lelkes helytörténészek, illetve a mára már szinte teljesen elfogyott öregdiákok igyekeztek életben tartani a Pius Gimnázium emlékezetét az éves öregdiák-találkozók, memoárjaik közzétételével, illetve a fentihez hasonló emléktáblák¹ állításával. Mindezek a tiszteletre méltó törekvések sem voltak azonban képesek nagyobb fokú figyelmet irányítani erre az egykori iskolára.

Ez azért nagy veszteség, mert a Pius Gimnázium esetében nem csupán egy átlagos középiskoláról beszélhetünk, hanem egy, az oktatás és nevelés színvonala és infrastrukturális lehetőségei tekintetében párját ritkító oktatási intézményről. A gimnázium rendelkezett bentlakásos nevelőintézettel, sportkomplexummal, uszodával, botanikus kerttel, színházteremmel, saját zenekarral, gazdagon felszerelt szertárakkal, változatos önképzési lehetőségekkel; tehát olyan egyedülálló infrastrukturális feltételekkel, amelyeket a legtöbb 21. századi magyar középiskola sem képes nyújtani. A legjobb oktatási infrastruktúra sem ér azonban sokat megfelelő tanári szakembergárda nélkül. Márpedig a Pius Gimnázium jezsuita tanárai és nevelői szaktudás és elhivatottság tekintetében egyaránt kiváló pedagógusok voltak. A Pius Gimnázium tehát unikális jellegénél fogva megérdemli, hogy a neveléstörténeti kutatások nagyobb figyelmet szenteljenek neki. Az pedig méginkább méltóvá teszi a kutatásra, hogy az egykori iskola nevelési gyakorlatából napjaink pedagógiája is sok inspirációt meríthet.

¹ Ezek egyikét a Jézus Társaság Magyarországi Rendtartománya állította 2013. november 4-én a Pius Gimnázium alapításának centenáriuma alkalmából a PTE BTK-TTK épületében. E sorok íróját érte az a megtiszteltetés, hogy a táblaavató ünnepségen méltató beszédet mondhatott az egykori gimnáziumról és a táblát leleplezhette.

Ezen motivációk vezettek rá, hogy éppen a Pius Gimnázium kutatásával kezdjek foglalkozni. Azt tapasztaltam ugyanis, hogy bár több rövidebb írás született a gimnázium történetéről, egy elsődleges forrásokon alapuló, tudományos igényű megírt történeti összefoglalás az iskola *teljes*² történetéről mindaddig nem született. Az értekezés ezért azt a célt tűzi ki maga elé, hogy monografikus jelleggel mutassa be a Pius Gimnázium teljes történetét eddig még fel nem dolgozott elsődleges forrásokra támaszkodva.

1.2. Kutatói kérdések

Ezen munka tervezésekor az alábbi kutatói kérdéseket fogalmaztam meg, s ezek orientáltak a kutatás során:

- I. A kérdések első csoportja a Pius Gimnázium múltjának *eseménytörténeti jellegű feltárására* vonatkozik:
 1. *Milyen motivációk készítették az iskola alapítására Zichy Gyula püspököt? Tudhatunk-e valamit a püspök nevelésről alkotott nézeteiről?*
 2. *Hogyan zajlott az iskolaalapítás, építkezés, intézményszervezés folyamata?*
 3. *Mi jellemezte az intézmény működését az intézményszervezés befejeződése után? Hogyan működött és fejlődött tovább az 1920-as, 1930-as évtizedekben?*
- II. Különösen izgalmas kérdés volt számomra, s a kutatás során kiemelt figyelmet szenteltem annak, hogy *a világ- és országos történelem jelentős eseményei miként éreztették hatásukat* a Pius Gimnázium történetében. Ennek a kérdéskörnek a vizsgálata által egyrészt a gimnázium története behelyeződik egy nagyobb történelmi kontextusba, másrészt érzékelhetővé válik, hogy a makrotörténeti események miként nyilvánulnak meg a mikrotörténet szintjén. Ilyen megfontolások alapján a következő kérdéseket vizsgáltam:
 4. *Miként nyomta rá bélyegét a gimnázium működésére az első világháború?*
 5. *Éreztették-e hatásukat a gimnázium életében az 1918–1919. évi forradalmak?*
 6. *Hogyan működött a Pius Gimnázium Pécs szerb megszállása idején?*

² Bánkuti Gábor az iskola történetének egy részét, egészen pontosan annak államosítását, levéltári forrásokra támaszkodva alaposan feldolgozta: BÁNKUTI GÁBOR: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007, 165–179. o. Pásztor Andrea pedig a gimnázium botanikus kertjéről közölt tanulmányt: PÁSZTOR ANDREA: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története*. In: Gál Éva (szerk.): *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 53*. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2015, 231–243. o.

7. *Miként élte át a gimnázium a második világháború viszontagságait?*
 8. *Hogyan működött a gimnázium az 1945 utáni megváltozott politikai viszonyok között?*
 9. *Hogyan zajlott a Pius Gimnázium államosítása és a pécsi jezsuita rendház felszámolása?*
- III. A kérdések harmadik köre a Pius Gimnázium *oktató-nevelő munkájára* vonatkozik:
10. *Milyen elvek határozták meg a Pius Gimnázium nevelőmunkáját?*
 11. *Milyen rendszabályok határozták meg a gimnázium mellett működő bentlakásos nevelőintézet (internátus) mindennapi életét?*
 12. *Melyek voltak a Pius Gimnáziumban az oktatás-nevelés, illetve az önképzés speciális színterei, eszközei (önképzőkörök, Mária Kongregáció, sportkör, zenekar stb.)? Mi jellemezte ezek működését?*
- IV. Végül a kutatói kérdések negyedik csoportja *összehasonlító és elemző vizsgálatokra* irányul a Pius Gimnázium oktató-nevelő tevékenységére vonatkozóan, ezzel egy tágabb összefüggésrendszerbe helyezve a kutatás témáját:
13. *Kimutathatók-e párhuzamok a 17–18. századi jezsuita nevelés és a Pius Gimnázium oktató-nevelő tevékenysége között?*
 14. *Milyen párhuzamok vonhatók a Pius Gimnázium és a vele egyidőben működő kalocsai jezsuita gimnázium között?*
 15. *Jelen volt-e az intézményi totalitás a Pius Gimnázium internátusában?*

1.3. A vizsgált intézmény megnevezésével és struktúrájával kapcsolatos problémák

Mindjárt a bevezetőben szeretnék tisztázni egy terminológiai problémát. A Pius Gimnáziumot a források és a szakirodalom változatos neveken említik: Pius Gimnázium, Pius Kollégium, Pius Internátus, Pius Intézet, konviktus stb. Ennek oka, hogy a szóban forgó intézmény több egységből tevődött össze. A *gimnázium* nyilvános közoktatási intézmény volt, ahol az aktuálisan érvényes állami középiskolai törvényeknek és tanterveknek megfelelő oktató-nevelő munka folyt. Ehhez csatlakozott egy bentlakásos nevelőintézet, amelyben a gimnáziumi tanulók egy része szállást, ellátást és felügyeletet nyert. Ez volt az *internátus* (nem hivatalos, ám a forrásokban gyakran előforduló megnevezéssel konviktus). Mindezekhez pedig kapcsolódott egy jezsuita *rendház*, amelyben a gimnáziumban tanári, az internátusban pedig nevelői feladatokat ellátó szerzetesek éltek. Ennek a háromnak az együttesét pedig *kollégiumnak* nevezték, mivel a jezsuita rendi struktúrában *kollégiumnak* nevezik

azokat a jezsuita testületeket, amelyek iskolát működtetnek. A témáról író egyes szerzők ezért következetesen *Pius Kollégium*ról beszélnek. Ezt a szóhasználatot bármennyire is helyeslendőnek tartom, mégsem követem. Egyrészt az archaikus *kollégium* kifejezés használata zavaró, emellett pedig félrevezető is lehet, hiszen a mai szóhasználatban teljesen mást jelent. Másrészt a kollégiumot alkotó három intézményrész, azaz a gimnázium, az internátus és a rendház közül egyértelműen a gimnázium volt a legfontosabb, hiszen az szervezte maga köré a másik kettőt: az internátus és a rendház tulajdonképpen a gimnáziumot szolgálta ki. Ezért a mai olvasó igényeinek jobban megfelelő módon *Pius Gimnázium*ként említem nem csupán a szűkebb értelemben vett középiskolát, hanem az intézmény egészét. Ahol kifejezetten az internátusra vagy a rendházra vonatkozóan közlök információkat, ott értelemszerűen az *internátus* és *rendház* megnevezéseket használom. A régies és félrevezető *kollégium* szó használatát pedig igyekszem minimalizálni: csak olyan esetekben használom, ahol kifejezetten hangsúlyozni kívánom, hogy a három részből álló intézménykomplexumról, illetve a jezsuitákról mint iskolafenntartó testületről beszélek.

Mindezekből természetesen következik, hogy bár értekezésem címe *A pécsi jezsuita Pius Gimnázium története*, ez nem jelenti azt, hogy kizárólag a középiskolára korlátoztam volna kutatásaimat. A disszertáció természetesen az internátus és a rendház történetének bemutatását is tartalmazza, annál is inkább mivel ez a három intézmény olyan szorosan kapcsolódik egymáshoz, hogy szinte lehetetlen őket egymástól elkülönítve tárgyalni.

A három részből álló intézményegyüttes vezetési struktúrája is kissé bonyolult, ezért tanácsos azt is tisztázni. A gimnázium élén az igazgató állt. Az internátus vezetője a prefektus volt. A rendházé pedig a rektor. A rektor az egész jezsuita kollégium vezetőjeként rendi természetű ügyekben felette állt a prefektusnak és az igazgatónak. Az igazgató ugyanakkor mint államilag elismert oktatási intézmény vezetője, iskolai természetű ügyekben a tankerületi főigazgatón keresztül a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tartozott felelősséggel. A Pius Gimnázium története során legtöbbször a rektor egyben a gimnázium igazgatói tisztségét is ellátta. Mivel a rektori tisztség a rendi struktúrában magasabban állt, mint az igazgató, ezért amennyiben a rektor és az igazgató azonos személy volt, a források általában rektornak nevezik. Két alkalommal azonban a jezsuita tartományfőnök, a provinciális olyan rektort nevezett ki a pécsi jezsuita kollégium élére, aki nem rendelkezett tanári végzettséggel, így az állami középiskolai törvények értelmében nem tölthette be a gimnáziumigazgatói tisztséget. Ilyen esetekben a rektori és az igazgatói tisztséget különválasztották.

Bár az egyszerűség és a könnyebb olvashatóság kedvéért a vizsgált intézményt az értekezésben *Pius Gimnázium*ként említem, annak hivatalos neve ennél jóval bonyolultabb

volt, s az idők folyamán változott is, ami okoz némi terminológiai zavart az iskoláról szóló írásokban, amelyek sokszor anakronisztikus formában közlik az iskola nevét. Ezért ezt a problémát szintén szeretném még az értekezés elején tisztázni. A gimnázium hivatalos neve megalapításakor a következő volt: *a Jézus Társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi Katolikus Főgimnázium*.³ A némileg bonyolult megnevezés minden egyes eleme jelentőséggel bír, ezért vizsgáljuk meg őket külön-külön.

Az intézmény *főgimnázium*, azaz nyolcévfolyamos gimnázium volt, szemben a négyévfolyamos algimnáziummal. Ez a megkülönböztetés még a középiskolák helyzetét rendező, 1850-ben Magyarországra is kiterjesztett osztrák birodalmi rendeletből, az *Entwurf*-ból származik. Noha az 1883. évi középiskolai törvény nem tett különbséget al- és főgimnázium között, ez a megkülönböztető megnevezés a gyakorlatban nem hivatalos formában használatban maradt, mivel továbbra is működtek nem teljes, azaz nem nyolcévfolyamos gimnáziumok az országban.⁴

A Pius Gimnázium *alapítványi* fenntartású volt, ezért viselte nevében ezt a jelzőt. Az intézmény fenntartója 1926-ig a Pius Alap[ítvány] volt, amely X. Pius pápáról kapta nevét, s amelynek létrehozója és jogi képviselője Zichy Gyula volt. Alapítványi gimnáziumként az intézmény ennél fogva jogi szempontból független volt a Pécsi Egyházmegyétől és a Jézus Társaságtól egyaránt. A korszakban nem volt egyedi eset, hogy katolikus gimnáziumok alapítványi formában jöttek létre.⁵ Bár a Pius Gimnázium tanári karát a jezsuiták adták, és belső életét, fegyelmi szabályait a jezsuita nevelési hagyományok alapján szervezték meg, az intézmény fenntartói nem a jezsuiták voltak. Erre utal a hivatalos megnevezésben a *Jézus Társasága vezetése alatt álló* kifejezés.

Ez a helyzet változott meg 1926-ban, amikor a Pius Alapítvány, azaz Zichy Gyula, átadta a fenntartói jogokat a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának.⁶ Ettől kezdve a gimnázium már nem *Jézus Társasága vezetése alatt álló*, hanem *Jézus Társasági*. Az *alapítványi* jelzőt azonban az iskola nevében valamilyen oknál fogva egy ideig még használták: talán mert a Pius Alapítvány papíron továbbra is létezett, vagy talán az alapító Zichy Gyula iránti tiszteletből. Ugyanettől az évtől nem használták az iskola hivatalos nevében az

³ *A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1912–1913-iki iskolai évről*. Pécs, 1913, 1. o. (A Pius Gimnázium értesítőinek jelölése a továbbiakban: *Értesítő*.)

⁴ MÉSZÁROS István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996–1948. Általánosan képző középiskolák*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 78.; 97. o.

⁵ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 99. o.

⁶ Erről részletesen később.

archaikus főgimnázium megnevezést. Az intézmény hivatalos neve tehát 1926-tól: *pécsi Pius-alapítványi Jézus Társasági Katolikus Gimnázium*.⁷

1933-tól elhagyták a gimnázium nevéből az *alapítványi* jelzőt, így az intézmény hivatalos neve *Jézus Társasága pécsi Pius Gimnáziuma* lett,⁸ amely megnevezés már egyértelműen kifejezte, hogy az intézmény minden szempontból a jezsuiták fennhatósága alá tartozik. 1941-ben került sor egy kevésbé jelentős névváltoztatásra, amely lényegében alig módosította az intézmény hivatalos megnevezését: *Jézus Társasági pécsi Pius Gimnázium*.⁹ Ettől kezdve ezen a néven folytatta működését az intézmény egészen az államosításáig.

⁷ *Értesítő 1926–1927*, 1. o.

⁸ *Értesítő 1933–1934*, 1. o.

⁹ *Értesítő 1941–1942*, 1. o.

2. A Pius Gimnázium történetének historiográfiája

Kutatásunk természetesen nem nélkülözi az előzményeket. A Pius Gimnáziumról számos tanulmány, írás született, de – mint azt látni fogjuk – ezen írások nagy része rövid terjedelmű és legtöbbször nem merül el kellő mélységben az intézmény vizsgálatában. Ezért a téma a viszonylag sok megjelent írás ellenére sem kimerített, s van benne kutatási potenciál. A következőkben keletkezési idejük szerint kronológiai sorrendben kívánom bemutatni a Pius Gimnázium történetéről eddig írt fontosabb műveket.

Még az iskola fennállásának idején jelent meg Ponesz Aranka *Pécs város középiskoláinak népsége 1900-tól 1935-ig* című könyve, mely eredetileg doktori értekezésként született a pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetemen. Ez ugyan nem kifejezetten a Pius Gimnáziummal, hanem általában Pécs középiskoláival foglalkozik, ám fontos szociológiai adatokat nyerhetünk belőle a Piusra vonatkozóan is. Ponesz vizsgálja a pécsi középiskolák földrajzi és társadalmi rekrutációs bázisát, vallási összetételét stb., ezen belül természetesen a Pius Gimnáziumét is.¹⁰

A kifejezetten a Pius Gimnázium történetével foglalkozó művek sorában az első Kerling János SJ-nek, a gimnázium egykori tanárának közvetlenül az iskola államosítása után, 1949-ben *Piusi emlékeim 1912–1948* címmel írt memoárja. Kerling az iskola fennállásának közel teljes ideje alatt annak tanára volt, sőt 1922-től 1925-ig rektor és gimnáziumigazgató is volt, s nyugalomba vonulása után is a pécsi jezsuita rendházban élt, így alapos ismeretei voltak a gimnázium történetéről, ezért visszaemlékezésének forrásértéke jelentős. Azonban, mint címe is mutatja, nem egy tudományos műről, hanem egy memoárról van szó, amely szubjektív, rapszodikus és helyenként pontatlan is – annál is inkább, mivel Kerling idősen, 76 éves korában vetette papírra. Ettől függetlenül információkban igen gazdag forrás, ezért elengedhetetlen a Pius Gimnázium történetének tanulmányozásához. A hosszú ideig csak kéziratban hozzáférhető¹¹ memoár a rendszerváltás után, 1993-ban nyomtatásban is megjelent a jezsuita diákok lapja, az *Arany–Ezüst* mellékleteként.¹²

Az első, aki történészként közelített a Pius Gimnázium témájához, Petruich Antal SJ jezsuita rendtörténész volt. *Száz év a magyar jezsuiták múltjából (1853–1950)* című

¹⁰ PONESZ Aranka: *Pécs város középiskoláinak népsége 1900-tól 1935-ig*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1936.

¹¹ A kéziratok a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban található két példány: Pécsi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban PEL) IV.6. A pécsi Pius Gimnázium iratai.

¹² KERLING János SJ: *Piusi emlékeim 1912–1948*. In: *Arany–Ezüst*, 1993, 2. évf. 2. szám, melléklet, 1–19. o.

nagyszabású munkájában három kötetben írta meg a Jézus Társaság második magyarországi működésének történetét. Művében 35 oldalt szentel a Pius Gimnáziumnak. Ez a terjedelmi szűkösség érthető, hisz Petruch a Társaság működésének közel száz évét írta meg annak minden főbb vonatkozásával, így a Pius Gimnázium történetének mint résztémának az elemzésébe nem bocsátkozhatott bele túl mélyen. A könyv – hasonlóképpen Kerling írásához – szintén csak a rendszerváltás után jelenhetett meg nyomtatásban, egészen pontosan 1994-ben.¹³

1989-ben szakdolgozatot szentelt a témának Sey Gábor *A Pius és a Komarov Gimnázium első tíz évi működésének összehasonlítása, elemzése* címmel.¹⁴ Ebben főként a gimnázium évkönyvei alapján közöl adatokat az intézmény 1910-es évekbeli működésére vonatkozóan. Témaválasztásában bizonyára családi motivációk is befolyásolták, ugyanis a szerző édesapja, Sey Lajos a Pius Gimnázium tanulója volt, s éppen a Sey Gábor által vizsgált korszakban, azaz az 1910-es években.

Egy évvel később újabb szakdolgozat született a témában: Horváth Ágnes *A pécsi Jézus Szíve (Pius) templom építésének története és építészeti leírása* című diplomamunkája.¹⁵ Ahogy címe is mutatja, a szakdolgozat a Pius Gimnázium templomának építéstörténetét mutatja be, illetve a templom építészeti leírását adja.

1991-ben jelent meg az első és eddig egyetlen önálló kötet, amelyet a gimnázium történetének szenteltek, Hegedűs László *A „Pius” című, Kollégium a Mecsek alján* alcímű könyve.¹⁶ Ezt azonban nem lehet igazi monográfiának nevezni. Egyrészt terjedelme pusztán 57 oldal. Másrészt a szerző leginkább Kerling memoárja és Petruch történeti munkája alapján állította össze saját könyvét helyenként kiegészítve a gimnázium évkönyveiből és iskolaujságából származó adatokkal, vagyis kevés önálló kutatómunka áll e könyv mögött. Ugyanabban az évben jelent meg Hegedűs *Pécs európai hírű kollégiumának történetéhez* című tanulmánya a *Baranya* című folyóiratban,¹⁷ amely tulajdonképpen könyvének kivonata.

¹³ PETRUCH Antal SJ: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából (1853–1950). Az önálló magyar rendtartomány (1909–1950)*. Korda Kiadó, Kecskemét, 1994, 53–87. o.

¹⁴ SEY Gábor: *A Pius és a Komarov Gimnázium első tíz évi működésének összehasonlítása, elemzése. Szakdolgozat*. Pollack Mihály Műszaki Főiskola, Pécs, 1989.

¹⁵ HORVÁTH Ágnes: *A pécsi Jézus Szíve (Pius) templom építésének története és építészeti leírása. Szakdolgozat*. JPTE Tanárképző Kar, Pécs, 1990. A szóban forgó szakdolgozatot mindeztáig nem sikerült megtalálnom. Azonban Horváth Ágnes egy cikkben összegezte annak tartalmát: HORVÁTH Ágnes: *A pécsi Jézus Szíve (Pius) templom építésének története és építészeti leírása*. <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=1475&articleID=5911&ctag=articlist&iid=1> Letöltés ideje: 2008. augusztus 11.

¹⁶ HEGEDŰS László: *A „Pius”. Kollégium a Mecsek alján*. K. n., Pécs, 1991.

¹⁷ HEGEDŰS László: *Pécs európai hírű kollégiumának történetéhez*. In: *Baranya*, 1991, 4. évf. 1–2. szám, 217–233. o.

2000-ben újabb diplomamunka született a témában Keresztény Jolán tollából. *Egy jezsuita gimnázium a Mecsek alján, avagy a Pius Gimnázium története* című dolgozata azonban nem tesz hozzá új tudományos eredményt a gimnázium történetéről addig közölt ismeretekhez, csupán összefoglalja azokat.¹⁸

Ezzel szemben Bánkuti Gábor 2002-ben írt *A pécsi Jézus Társasági Pius Kollégium államosítása* című szakdolgozatában valóban új tudományos eredményeket publikált a Pius Gimnázium történetére vonatkozóan. Dolgozatában Bánkuti nagy alaposággal és tudományos igényvel írta meg az iskola végnapjainak történetét.¹⁹ A szakdolgozat legfontosabb tudományos eredményeit *A pécsi Pius Kollégium államosítása* című tanulmányában publikálta is,²⁰ illetve azok 2009-ben megvédett doktori disszertációjába is bekerültek.²¹ Bánkuti továbbá kiválóan összefoglalva az eddigi kutatási eredményeket egy (évszám nélkül online megjelent) tanulmányban röviden ismertette az iskola történetét *A pécsi Jézus Társasági Pius Kollégium története* címmel.²²

2002-ben Krisztián Béla emlékezett meg a *Honismeret* folyóirat hasábjain a gimnázium alapításának évfordulójáról *Kilencven éve nyílt meg a pécsi Jézus Társasági Katolikus Főgimnázium* címmel.²³ A rövidke írás a jubileum alkalmából kiadott megemlékező közleménynek tekinthető, amely a korábbi kutatási eredményeket új információval nem egészíti ki.

2005-ben Tengely Adrienn *Elfeledett forrás a forradalmak korából. A pécsi Jézus-társasági Pius Kollégium Vallásosság és Műveltség s Szébb Jövő című füzet sorozata 1918–19-ben* címmel – a leírás és kevésbé az elemzés szintjén – tanulmányt szentelt a pécsi jezsuita kollégium által kiadott és részben annak tagjai által írt kiadványoknak, amelyeken keresztül

¹⁸ KERESZTÉNY Jolán: *Egy jezsuita gimnázium a Mecsek alján, avagy a Pius Gimnázium története. Szakdolgozat.* PTE BTK, Pécs, 2000.

¹⁹ BÁNKUTI Gábor: *A pécsi Jézus Társasági Pius Kollégium államosítása. Szakdolgozat.* PTE BTK, Pécs, 2002.

²⁰ BÁNKUTI Gábor: *A pécsi Pius Kollégium államosítása.* In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007, 165–179. o.* Bánkutinak ezen tanulmánya később rövidített formában a Janus Pannonius Gimnázium – a Pius Gimnázium jogutódja – jubileumi évkönyvében is megjelent: BÁNKUTI Gábor: *A Pécsi Pius Kollégium államosítása.* In: Ravasz Gyöngyvér – Valusek Andrea (szerk.): *Janus-Pius centenáriumi emlékkönyv 1912–2012.* Janus Pannonius Gimnázium, Pécs, 2013, 29–35. o.

²¹ BÁNKUTI Gábor: *Jezsuiták elleni koncepciók perек Magyarországon, 1948–1965. Doktori disszertáció.* PTE BTK, Pécs, 2009, 17–19. o.

²² BÁNKUTI Gábor: *A pécsi Jézus Társasági Pius Kollégium története.* <https://jezsuita.hu/a-pecsi-jezus-tarsasagi-pius-kollegium-tortenete/> Letöltés ideje: 2021. augusztus 1.

²³ KRISZTIÁN Béla: *Kilencven éve nyílt meg a pécsi Jézus Társasági Katolikus Főgimnázium.* In: *Honismeret*, 2002, 30. évf. 5. szám. 30–32. o.

a pécsi jezsuiták egy ideológiai harcoktól terhes korszakban igyekeztek orientálni a keresztény olvasóközönséget.²⁴

2008-ban Jutasi István öregdiák egy terjedelmes kéziratot állított össze *A Pécsi Pius Gimnázium 1940–1948 közötti története és az 1948-ban érettségizett diákok életútja* címmel,²⁵ amely azonban semmiképpen sem tekinthető egységes, monografikus műnek, inkább egy adatközlésnek, amely viszont a kutatók számára értékes információkkal szolgálhat.

Jelen sorok írója 2008 óta több tanulmányt jelentetett meg a Pius Gimnáziumról.²⁶ Ezek a kutatási eredmények ezen értekezésben kerülnek összefoglalásra, így e tanulmányok ismertetése ehelyütt nem indokolt.

2010-ben Boros László egy írást jelentetett meg a *Pécsi Szemlében* a gimnázium egykori templomáról *A Jézus Szíve (Pius) templom* címmel.²⁷

2011-ben Sey Gábor a gimnázium alapításának közelgő centenáriuma alkalmából jelentette meg *A pécsi Pius Katolikus Főgimnázium 100 éve nyitotta meg kapuit* című írását.²⁸ Az írás szubjektív hangvételű és némileg rapszodikus, s az eddigi kutatási eredményeket nem egészíti ki újabbakkal.

2012-ben a Pius Gimnázium alapításának centenáriuma alkalmából az azóta megszűnt pécsi várostörténeti folyóiratban, a *Pécsi Szemlében* Bánkuti Gábor emlékezett meg a jubiláló gimnáziumról egy összefoglaló jellegű tanulmány keretében, melybe beépítette a gimnázium történetével kapcsolatos legfrissebb kutatások eredményeit is.²⁹

2015-ben Pásztor Andrea *A pécsi Pius Kollégium kertjének története* című tanulmányában a gimnázium botanikus kertje és az abban található sportkomplexum kialakításának történetét írta meg.³⁰ Tanulmányának új források bevonásával bővített változata *Püspöki szőlőből botanikus kert. A Pécsi Tudományegyetem Botanikus Kertjének története* címmel jelent meg ugyanabban az évben egy online kiadványban.³¹

²⁴ TENGELY Adrienn: *Elfeledett forrás a forradalmak korából. A pécsi Jézus-társasági Pius Kollégium Valláosság és Műveltség s Szébb Jövő című füzet sorozata 1918–19-ben.* In: Pécsi Szemle, 2005, 8. évf., 4. szám. 93–99. o.

²⁵ JUTASI István: *A Pécsi Pius Gimnázium 1940–1948 közötti története és az 1948-ban érettségizett diákok életútja. Kézirat.* Budapest, 2008.

²⁶ Lásd az irodalomjegyzéket.

²⁷ BOROS László: *A Jézus Szíve (Pius) templom.* In: Pécsi Szemle, 2010, 13. évf., 2. szám. 36–48. o.

²⁸ SEY Gábor (2011): *A pécsi Pius Katolikus Főgimnázium 100 éve nyitotta meg kapuit.* In: Baronek Jenő (szerk.): A Mecsek Egyesület Évkönyve a 2011-es egyesületi évről. Mecsek Egyesület, Pécs, 2011, 132–142. o.

²⁹ BÁNKUTI Gábor: *A pécsi Jézus Társasági Pius-Alapítványi Katolikus Főgimnázium és Internátus története.* In: Pécsi Szemle, 2012, 15. évf., 4. szám. 74–81. o.

³⁰ PÁSZTOR Andrea: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története.* In: Gál Éva (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 53. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2015, 231–243. o.

³¹ PÁSZTOR Andrea: *Püspöki szőlőből botanikus kert. A Pécsi Tudományegyetem Botanikus Kertjének története.* In: Huszár Zsuzsanna (szerk.): Kert és pedagógia. Foglalkozások a Pécsi Tudományegyetem Botanikus

Ezen kívül számos rövidebb cikk és visszaemlékezés jelent meg az iskoláról különböző sajtótermékekben (*Arany–Ezüst, Új Dunántúli Napló*, stb.). Az újságcikkek azonban publicisztikák és semmiképpen sem tudományos publikációk, a visszaemlékezések pedig az elsődleges (és nem a másodlagos) források közé sorolandók, ezért ezek ismertetésére itt nem térek ki.

A Pius Gimnáziumról eddig megjelent írásokat a következőképpen lehetne kategorizálni:

1. Memoárok: például Kerling János SJ *Piusi emlékeim* című írása.³² Ezeket valójában nem lehet a tudományos írásművek közé sorolni, s inkább (elsődleges) forrásoknak kell tekintenünk.
2. Műkedvelő helytörténet-kutatók írásai: például Hegedűs László *A „Pius”. Kollégium a Mecsek alján* című könyvecskéje.³³
3. Professzionális történetírói munkák:
 - a. Átfogó jezsuita rendtörténeti összefoglalásban a Pius Gimnáziumnak szentelt részfejezet: lásd Petrush Antal fent említett rendtörténeti munkáját, amelyben egy fejezet erejéig tárgyalja a Pius Gimnázium történetét.³⁴
 - b. Rövidebb terjedelmű cikkek: erre jó példák Bánkuti Gábor összefoglaló jellegű írásai.³⁵
 - c. Rész kutatások, melyek a gimnázium történetének egy-egy szeletét vizsgálják: ide sorolhatók Bánkuti Gábornak a gimnázium államosításáról, illetve Pásztor Andreának a gimnázium kertjéről írt tanulmányai.³⁶

A Pius Gimnáziumról megjelent írások fenti bemutatásából illetve kategorizálásából látható, hogy mindeddig viszonylag kevés tudományos igényű megírt tanulmány készült a gimnázium történetéről. Néhány kutató valóban tudományos igényű munkáját leszámítva, sokszor lelkes műkedvelők által készített írásokkal találkozunk. Ezen emlékirók és műkedvelő helytörténészek munkásságát azonban egyáltalán nem szabad lebecsülnünk, hiszen egy igen kiváló, ám feledésre ítéltetett, és jórészt el is feledett gimnázium emlékét igyekeztek

Kertjében. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Pécs, 2015. http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/16/pszor_andrea_ospki_szlbl_botanikus_kert_a_pecsi_tudomnyegyetem_botanikus_kertjnek_trtnete.html Letöltés ideje: 2020. január 23.

³² KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m.

³³ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m.

³⁴ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m.

³⁵ BÁNKUTI: *A pécsi Jézus Társasági Pius Kollégium története*, i. m. BÁNKUTI: *A pécsi Jézus Társasági Pius-Alapítványi Katolikus Főgimnázium és Internátus története*, i. m.

³⁶ BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m. PÁSZTOR: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története*, i. m. PÁSZTOR: *Püspöki szőlőből botanikus kert*, i. m.

megőrizni és életben tartani. Másrészt az általuk nagy szorgalommal összegyűjtött adatok jó kiindulási alapot nyújtanak a további kutatásokhoz. Összefoglalóan azonban azt mondhatjuk, hogy a Pius Gimnáziumról írt viszonylag nagyszámú publikáció ellenére egy összefoglaló tudományos monográfia megírása ezidáig várat magára.

3. A kutatás forrásai és módszerei

Mint a szakirodalmi összefoglalóból is látható, a Pius Gimnázium története még sok vonatkozásában nem kellően feltárt terület. Számos olyan, eddig nem vagy csupán kevésbé vizsgált elsődleges forrás áll rendelkezésre, amelyek vizsgálatba vételével új megállapításokat tehetünk az iskola történetére vonatkozóan. A legfontosabb elsődleges forráscsoportok esetünkben a következők: 1. levéltári források; 2. iskolai kiadványok; 3. memoárok; 4. sajtóforrások.³⁷ (A másodlagos forrásokat, azaz a Pius Gimnázium történetére vonatkozó szakirodalmat az előző fejezetben ismertettük.)

3.1. Levéltári források

Három különböző levéltárban találhatunk a Pius Gimnázium történetére vonatkozó forrásokat. Az első és legfontosabb a Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL), hiszen a gimnáziumot gróf Zichy Gyula pécsi püspök alapította, s ennél fogva az intézmény szorosan kapcsolódott a Pécsi Egyházmegyéhez. A levéltár állományán belül három fond tartalmaz forrásokat a gimnáziumra vonatkozóan. Az egyik a Pius Gimnázium iratanyaga (PEL IV. 6.).³⁸ Ezen fondról elmondható, hogy főként az iskola működésének kezdeti szakaszára vonatkozóan tartalmaz iratokat, ezenbelül is leginkább az iskola építésére és berendezésére vonatkozó túlnyomóan pénzügyi és építészeti iratokat. Különösen értékes része e fondnak a fennmaradt számos tervrajz. Sajnálatos módon a gimnázium működésének későbbi időszakából csupán szórányosan találunk forrásokat ebben a fondban, aminek magyarázata, hogy 1926-tól kezdve már nem a pécsi püspök volt az iskola fenntartója.³⁹

Az iskolára vonatkozó források másik lelőhelye a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban a Püspöki Hivatal fondjában (PEL I. 1.) található számadások és leltárak (Rationes et inventaria) állaga (PEL I. 1. e), amelyen belül külön egységet képeznek a Pius Gimnázium számadásai (74.). A gimnázium fenntartója ugyanis 1926-ig a Pius Alapítvány, melynek jogi képviselője Zichy Gyula pécsi püspök volt. Így ebben az időszakban a gimnázium fenntartásával kapcsolatos ügyek is a Püspöki Hivatalhoz érkeztek be. Ebben az irategyüttesben a gimnázium fenntartásával kapcsolatos pénzügyi, jogi stb. jellegű ügyek dokumentációja található.

³⁷ A neveléstörténeti kutatások forrásairól, azok tipizálásáról és lelőhelyeiről lásd: KÉRI Katalin: *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2001, 31–53. o.

³⁸ A fond számlankénti jegyzékét e sorok írója készítette el 2010–2011 között.

³⁹ Erről részletesen később.

Az ugyancsak a Püspöki Hivatal fondjába sorolt ún. egyházkormányzati iratok állaga (PEL I. 1. a) a Püspöki Hivatal ügyvitele során keletkezett iratokat tartalmazza. Ez a levéltár legterjedelmesebb irategyüttese. Az egyházkormányzati iratok áttekintése azért is elengedhetetlenül fontos, mert a Pius Gimnázium püspöki kezdeményezésre jött létre, fenntartója 1926-ig a pécsi püspök volt, s azt követően is szoros szálak fűzték az egyházmegyéhez, így a Püspöki Hivatal ügyvitelében gyakran előfordultak a Pius Gimnáziummal kapcsolatos ügyesetek.

A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) szintén értékes forrásokat őriz a Pius Gimnázium történetére vonatkozóan, melyek két különböző helyen találhatóak. A különféle tanintézetek iratait tartalmazó VIII. fondfőcsoporton belül a 61. fond tartalmazza a Pius Gimnázium iratait. Ennek a fondnak a legértékesebb része az iskolai anyakönyvek és jegyzőkönyvek hiánytalan sora. Emellett megtalálhatjuk itt egyéb mellett a felvételi, érettségi és javítóvizsgák jegyzőkönyveit, iktatókönyveket, az iskola iktatott iratanyagát – mely sajnos csak töredékesen maradt fenn –, illetve az iskola államosításával kapcsolatos dokumentációt. Az egyházi szervezetek iratait magában foglaló XII. fondfőcsoport 6. fondja tartalmazza a pécsi jezsuita rendház iratait. A mindössze 2 doboznyi iratállomány rendkívül töredékes és rapszodikus.

A Pius Gimnáziumra vonatkozó levéltári források harmadik lelőhelye a budapesti Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár (JTMRL).⁴⁰ Az önálló magyar rendtartomány (1909–1950) iratait tartalmazó II. fondfőcsoport 4. fondcsoportja tartalmazza az egyes rendházak iratait. Ezen belül a 4. fondban találhatóak a pécsi rendház iratai, melyen belül külön állagot képeznek a) a rendházra vonatkozó iratok, b) a Pius Gimnázium iratai, c) a Pius Internátus iratai és d) az egyéb iratok. A fond szervesen: a pécsi jezsuitákra és gimnáziumukra vonatkozóan fellelt iratok utólagos gyűjteménye, mely azonban rapszodikussága ellenére is nagyon sok értékes forrást tartalmaz.

Az ezekben a gyűjteményekben őrzött iratanyag természetesen nem azonos súllyal szerepelt kutatásaimban. Elsősorban a Pécsi Egyházmegyei Levéltár irataira támaszkodtam, mégpedig a következő megfontolásokból. A Pius Gimnázium püspöki kezdeményezésre jött létre, és bár hivatalosan alapítványi fenntartású iskolának minősült, a Pius Alapítvány vezetését az a Zichy Gyula látta el, aki egyszemélyben pécsi püspök is volt. Ezért az intézmény rendkívül szorosan kapcsolódott a pécsi püspökséghez, s az iskola fenntartásával kapcsolatos ügyek is a püspöki hivatalhoz érkeztek be. Ennélfogva a Pius Gimnázium alapításának,

⁴⁰ A levéltár korábbi neve Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltára volt. Erre utal a rövidítés.

intézményszervezésének, építkezésének, jogi és anyagi helyzetének stb. egyedülállóan gazdag iratanyaga található a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban. Mivel az értekezésem célja egy intézménytörténeti áttekintés nyújtása a Pius Gimnáziumról, ezért kutatásaim során alapvetően a Pécsi Egyházmegyei Levéltár iratanyagára támaszkodtam.

A MNL Baranya Megyei Levéltárának állományából az intézménytörténeti szempontokat figyelembevéve elsősorban a gimnázium iktatott iratait vizsgáltam át. Ennek a levéltárnak a Pius Gimnáziumra vonatkozó iratanyagának kétségkívül legértékesebb elemei az iskolai anyakönyvek. Azonban mivel a jelen értekezésben nem volt célom mélyreható kvantitatív kutatások végzése, ezért az anyakönyveket nem vizsgáltam. A Baranya Megyei Levéltár Pius Gimnáziumra vonatkozó egyéb iratai között azonban igazán figyelemreméltó dokumentumok is kezembe akadtak. Itt bukkantam rá például az értekezés függelékében teljes terjedelmében közölt *Directorium* című szabálygyűjteményre, mely rendkívüli részletességgel ismerteti az internátusi életet meghatározó szabályokat, ezáltal páratlanul értékes forrás a jezsuita nevelőintézetek zárt világának tanulmányozásához.

A Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtárnak a pécsi jezsuitákra vonatkozó iratanyagában csak kis számban találtam olyan jellegű iratokat (hivatalos levelezés, iktatott iratok stb.), amelyekre egy intézménytörténeti kutatás leginkább támaszkodhat. Illetve az itt őrzött iratok és nyomtatott források részben más gyűjteményekben is megtalálhatók. Intézménytörténeti jellegű kutatásom szempontjából rendkívül fontosnak bizonyult azonban a JTMRL-ben őrzött források közül az *Inita Collegii Quinqueecclesiensis S. J.* című kéziratos kötet, melyben a pécsi jezsuita kollégium első rektora és a gimnázium első igazgatója, Jablonkay Gábor SJ jegyezte fel rendkívül részletes emlékiratait a gimnázium alapításáról és első éveiről, illetve amelyet később a pécsi jezsuita Jézus Szíve templom építéstörténetével egészítettek ki. Erre az információgazdag forrásra a kutatás során nagyban támaszkodtam.

3.2. Iskolai kiadványok

Rendkívüli forrásértékkel bírnak a Pius Gimnázium saját kiadványai, melyek két csoportba sorolhatók. Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek az iskolai évkönyvek, másnéven értesítők, melyekben évről évre feljegyezték és közreadták az iskola működésére vonatkozó legfontosabb adatokat: tanárok névsora, tanulók névsora és előmenetele, a tanév fontosabb eseményei, statisztikai adatok stb. Ráadásul ezek az adatok hivatalosnak tekinthetők, hiszen maga az iskolavezetés adta közre őket. A bennük közölt adatok bőségének és

megbízhatóságának köszönhetően az évkönyvek egy iskolatörténeti kutatás esetében az egyik legfontosabb forráscsoportnak tekinthetők.

Az iskola saját kiadványainak másik csoportját az iskolaújságok jelentik. Ezekbe túlnyomóan a diákok (kisebb részben a tanárok) írtak az iskolai élet eseményeiről beszámoló publicisztikákat, de irodalmi alkotások (novellák, versek, humoreszkek stb.) is megjelentek bennük. Ezenkívül bővelkednek illusztrációkban is, melyek egy része események megörökítését szolgálja, más része pedig művészi, esztétikai funkcióval bír. Így az iskolaújságok vizsgálatakor első lépésként el kell különíteni a történeti forrásértékkel bíró írásokat azoktól, amelyek ilyen jellegű forrásértékkel nem rendelkeznek. Az iskolai életet bemutató, tehát forrásértékkel rendelkező írások vizsgálata további körültekintést igényel, hiszen itt nem hivatalos adatközlésekkel van dolgunk, mint az évkönyvekben, hanem többnyire szubjektív élménybeszámolókkal. Amelyeket ráadásul többnyire gyerekek írtak, akik életkori érettségi fokuknak megfelelő látásmóddal, értelmezéssel és elemzési készséggel mutatják be az eseményeket. Éppen ezért az iskolaújságok beszámolóit érdemes más forrásokkal, például az értesítők hivatalos adataival összevetni. Azonban éppen a szubjektivitás és az események tanulói szemszögből való láttatása adják ennek a forráscsoportnak az értékét: a levéltári dokumentumok és iskolai évkönyvek lényegre törő adatait a tanulói élménybeszámolókkal kiegészítve plasztikusabb, élettelibb képet nyerhetünk az iskola mindennapjairól.

A Pius Gimnázium esetében két iskolaújságot kell vizsgálat alá venni: az 1920 és 1943 között megjelenő *Mecsek Aljánt*, illetve az 1938 és 1944 között kiadott *Arany-Ezüstöt*.⁴¹ A kettő közül a *Mecsek Alján* érdemel nagyobb figyelmet, amely tematikájában szorosabban kapcsolódott az iskolai élet eseményeihez. Ez nem véletlen, hiszen azzal a kimondott céllal hívták életre, hogy a végzett öregdiákokat informálják a gimnázium életének fejleményeiről. Ezzel szemben az *Arany-Ezüst* (amely a pápai lobogó színeiről – melyek egyben a Pius Gimnázium hivatalos színei is voltak – nyerte az elnevezését), inkább vallás-erkölcsi, közéleti publicisztikáknak adott helyet, így az iskola történetéről viszonylag keveset tudhatunk meg belőle.

Külön meg kell itt emlékezni két időszaki kiadványsorozatról, melyeket a pécsi jezsuita Pius Kollégium 1918–1919 folyamán adott ki. Ezek a *Vallásosság és Műveltség* illetve a *Szebb Jövő* című füzetsorozatok. Ezekkel a füzetekkel a pécsi jezsuiták a forradalmak ideológiai harcoktól terhes korszakában igyekeztek orientálni a keresztény

⁴¹ Ezenkívül a Pius Gimnázium egyéb hosszabb-rövidebb ideig létező periodikákat is kiadott. Ilyen például a *Szülők Lapja*, melyben a diákjaik szüleit látták el nevelési tanácsokkal, vagy a *Sündisznó* és a *Vakációs Lap*, melyek szórakoztató jellegűek voltak. Ezek történeti forrásértéke azonban csekély.

olvasóközönséget. E füzetekben a szerzők a kor legproblematisabb világnézeti, társadalmi, erkölcsi kérdéseiben (szocializmus, állam és egyház viszonya, vallásos nevelés stb.) fejtik ki a keresztény álláspontot, így e füzetcskék az eszmetörténészek számára is rendkívül izgalmas források lehetnek, melyek adalékokkal szolgálhatnak egy ideológiai szempontból forrongó kor alaposabb megértéséhez, illetve annak megismeréséhez, hogy milyen álláspontra helyezkedtek a jezsuiták az 1918–1919-es nagy történelmi átalakulások idején.

Ezek az iskolai kiadványok, tehát a Pius Gimnázium értesítői, iskolaújságjai, illetve a *Vallásosság és Műveltség* és a *Szebb Jövő* című füzetsorozatok megtalálhatók a PTE Egyetemi Könyvtár Történelmi Gyűjtemények Osztályán, illetve a pécsi Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményében.

3.3. Memoárok

A Piusban végzett öregdiákok számtalan írásos visszaemlékezést hagytak hátra. A Pius Gimnáziumról szóló szakirodalmat áttekintő fejezetben is láttuk, hogy a gimnáziumról megjelent írások egy része valójában inkább a memoáriróadalom, mintsem a történetírás műfajába sorolható. Ezek az általában rövid terjedelmű visszaemlékezések leginkább a jezsuita diákszövetség kiadványaiban (*Arany-Ezüst, Mecsek Alján*)⁴² illetve egyéb sajtótermékekben (pl. *Új Dunántúli Napló*) láttak napvilágot, s többnyire vagy általánosságokat közölnek a Pius Gimnázium történetére vonatkozóan, vagy pedig anekdotikus történeteket beszélnek el. Mivel a bennük fellelhető megállapítások inkább csak érdekes adalékokkal, mintsem fontos új történelmi felismerésekkel szolgálnak, ezért a Pius Gimnáziumra vonatkozó memoáriróadalom szisztematikus feldolgozásától ebben a kutatásban eltekintettem.

A számos rövidebb és történelmi forrásérték tekintetében igencsak változatos memoár közül kiemelkedik kettő. Az egyik Jablonkay Gábor SJ, az első igazgató visszaemlékezései a gimnázium élén töltött éveire (1912–1917), mely felbecsülhetetlen értékű forrás a gimnázium alapítására vonatkozóan. A kéziratos memoárt a Jezsuita Levéltár őrzi.⁴³ A másik pedig Kerling János SJ fentebb már említett *Piusi emlékeim 1912–1948* című terjedelmes, nyomtatásban is megjelent memoárja.⁴⁴ Ennek értékét az adja, hogy Kerling szinte a Pius Gimnázium teljes fennállása alatt tanára volt az intézménynek, így visszaemlékezései igen jelentős

⁴² Ezek nem azonosak a Pius Gimnázium fent ismertetett iskolaújságaival. A jezsuita öregdiákok az egykori iskolaújságok után nevezték el saját időszaki kiadványaikat.

⁴³ Jezsuita Levéltár és Rendtörténelmi Könyvtár (a továbbiakban JTMRL) II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

⁴⁴ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m.

forrásnak bizonyulnak. Ennélfogva Kerling memoárja megkülönböztetett figyelmet érdemel, s magam is jelentősen támaszkodom rá a Pius Gimnázium történetének bemutatásakor.

3.4. Sajtóforrások

A korabeli sajtó áttekintésével megállapításokat tehetünk arra vonatkozólag, hogy saját korában milyen kép élt a Pius Gimnáziumról a külső szemlélők körében. Mit tudhatott az átlagos újságolvasó a gimnáziumról? Melyek voltak az iskola belső életének azok az eseményei, amelyek iránt az újságírók és az újságolvasó emberek is érdeklődtek? Ezek azért is izgalmas kérdések, mert a Pius Gimnázium bentlakásos iskolaként egy viszonylag zárt világot képezett, amelynek sajátos belső élete a külső figyelő tekintetektől némileg elzárva folyt.

Mindenekelőtt a *Dunántúl* című pécsi napilap cikkeit érdemes vizsgálni, hiszen ez a lap katolikus szellemiségű volt, sőt ugyanaz az Zichy Gyula püspök alapította a lapot, aki a Pius Gimnáziumot is, így feltételezhetően ez a sajtóorgánus érdeklődött leginkább a Pius Gimnázium életének történései iránt. S valóban: a katolikus szellemiségű *Dunántúl* viszonylag sűrűn írt a szintén katolikus Pius Gimnázium életének eseményeiről. (Például a Pius Gimnázium alapításának éveiben a *Dunántúl* viszonylag sűrűn számolt be az iskolaalapítás fejleményeiről.) Vagyis a katolikus sajtó ebben az esetben igyekezett támogatni a katolikus oktatás ügyét.

A *Dunántúl* mellett a kontrasztképzés és a többszemponú megközelítés érdekében érdemes lehet megvizsgálni azt is, hogy miként nyilatkozott a Pius Gimnáziumról a „rivális” pécsi napilap, a szabadelvű *Pécsi Napló*. Korábbi kutatásaink ugyanis egyértelművé tették, hogy a két eltérő világnézetű napilap azonos eseményekről gyakran merőben eltérő értelmezéssel számolt be.⁴⁵

3.5. A kutatás módszerei és lehatárolása

Miután áttekintettük, hogy milyen forráscsoportok állnak rendelkezésünkre a kutatás lefolytatásához, egyértelműsíteniünk kell, hogy ezen forráscsoportok milyen súllyal szerepelnek a jelen kutatásban.

A Pius Gimnáziumra vonatkozó szakirodalom fenti ismertetéséből nyilvánvaló, hogy a gimnázium teljes történetének tudományos igényű, monografikus feldolgozása

⁴⁵ SOMODI Imre: *Sztrájkok a pécsi jezsuita Pius Gimnázium építkezésén 1913-ban*. In: Egyháztörténeti Szemle, 2014, 15. évf., 4. szám, 114–123. o. A két lap közötti szemléletbeli különbségről árulkodik, hogy a sztrájkokról szóló híradásokban a katolikus *Dunántúl* inkább a munkások, a liberális *Pécsi Napló* inkább munkaadók szemszögéből ismertette és kommentálta az események.

mindezidáig nem történt meg. Jelen értekezés azt a feladatot igyekszik véghezvinni, hogy elkészítse a Pius Gimnázium teljes, 1912-től 1948-ig terjedő történetének tudományos igényű leírását. Ezen kutatómunka során az 1.2. alfejezetben megfogalmazott kutatói kérdések orientáltak.

Céлом, hogy elsősorban eddig nem publikált levéltári forrásokra támaszkodva rekonstruáljam a Pius Gimnázium teljes történetét, ezzel biztosítva az értekezés tudományos újszerűségét. Emellett fokozottan támaszkodom az iskolai évkönyvekre, amelyek fontos adatokat szolgáltatnak az iskola életére vonatkozóan. Végül pedig a levéltári forrásokból és évkönyvekből nyert adatokat és tényeket igyekszem plasztikusabbá és élettelibbé tenni az iskolaújságok és egyéb sajtóforrások, illetve memoárok felhasználásával. E három forrásbázison (1. levéltári dokumentumok; 2. iskolai évkönyvek; 3. iskolaújságok és egyéb sajtóforrások, memoárok) nyugszik az értekezés, melyeket a történeti forráskritika módszerével igyekszem feltárni. A forrásokból nyert megállapításokat pedig összevetem és kiegészítem a Pius Gimnáziumra vonatkozó szakirodalom megállapításaival, így alkotva szintézist a korábbi és az új kutatási eredmények között. Értekezésem tehát egy alapvetően leíró jellegű történeti kutatás eredményeit közli, ám azt helyenként összehasonlító és elemző jellegű fejezetekkel is igyekeztem gazdagítani.

Megjegyzendő, hogy bár helyenként hivatkozom a *Dunántúl*, a *Pécsi Napló* és más sajtótermékek cikkeire, a Pius Gimnáziumra vonatkozó (nem iskolai kiadású) sajtóforrások szisztematikus vizsgálatától ebben az értekezésben eltekintek. Az iskola működésének közel négy évtizede alatt kiadott valamennyi pécsi sajtótermék vizsgálatba való bevonása parttalaná tette volna a kutatást, és szétfeszítené egy értekezés kereteit. A sajtóforrások szisztematikus feldolgozása emellett sajátos módszert is igényel, a tartalomelemzést.⁴⁶ A Pius Gimnáziumra vonatkozó sajtóforrások teljességre törekvő, tartalomelemzéssel történő vizsgálata a kutatás későbbi kiterjesztésének egyik iránya lehet.

Nem térek ki továbbá ebben az értekezésben a Pius Gimnáziumra vonatkozó képi források ikonográfiai elemzésére, amely szintén speciális módszertani felkészültséget igényel.⁴⁷ Másrészt a Pius Gimnáziumra vonatkozó fennmaradt képi forrásanyag nagysága

⁴⁶ SZABOLCS Éva: *Tartalomelemzés*. In: Falus Iván (szerk.): Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2000, 330–339. o.

⁴⁷ Lásd: BASICS Beatrix: *Történeti ikonográfia*. In: Bertényi Iván (szerk.): A történelem segédtudományai. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 35–43. o.

miatt is önálló kutatást igényelne. A képi források szisztematikus ikonográfiai feldolgozása szintén a jövőbeli kutatások gyümölcsöző témája lehet.⁴⁸

Ennek ellenére értekezésem függelékében szemléltető céllal közlök néhány képet, amelyek jól illusztrálják és plasztikusabbá teszik a szövegben leírtakat. Megjegyzendő, hogy az általam közölt képmelléklet a rendelkezésre álló képi források nagy száma és tematikus sokfélesége miatt nem törekszik teljeskörűsége. Értekezésem fő témáival összhangban igyekeztem a mellékletbe olyan képeket válogatni, amelyek az intézmény építéstörténetét, infrastrukturális felszereltségét és az internátus belső, zárt világát szemléltetik.

Ugyancsak nem volt célom a kutatás során a Pius Gimnázium tanulóinak társadalmi összetételének kvantitatív eszközökkel történő vizsgálata. Ennek a kérdéskörnek a tanulmányozása a téma komplexitása és a rendelkezésre álló módszertani eszközök sokfélesége miatt akár egy önálló disszertáció témája is lehetne, s hálás terepe lehet jövőbeli kutatásoknak.

Szintén nem tárgya ennek az értekezésnek a Pius Gimnáziumban egykor működő tanárok életpályájának a feltárása, mivel az parttalanná tette volna a kutatást. A teljes tanári életpályák nyomon követése inkább a biográfiai jellegű, s nem az iskolatörténeti kutatások körébe tartozik. Az értekezésben ezért azt a megoldást választottam, hogy lábjegyzetekben közlök másodlagos forrásokból merített életrajzi adatokat az említésre kerülő tanárokról.

Úgy vélem, a kutatásba bevont számos, eddig fel nem tárt levéltári forrás vizsgálata az ikonográfiai, sajtó-, kvantitatív és biográfiai kutatások hiányában is biztosítja az értekezés tudományos relevanciáját és újszerűségét. Az említett egyéb kutatások pedig a Pius Gimnázium vizsgálatának ígéretes jövőbeli útjai lehetnek.

⁴⁸ Támba Renátó a kalksburgi jezsuita kollégiumra vonatkozó képi források ikonográfiai elemzését végezte el nagy alaposággal. Témánk szempontjából ez azért rendkívül fontos, mert a kalksburgi jezsuita kollégium volt a Pius Gimnázium egyik mintaképe. Támba Renátó kutatásai így jó kiindulási alapul szolgálhatnak egy a Pius Gimnáziumra vonatkozó későbbi ikonográfiai kutatáshoz. TÁMBA Renátó: *A szabadidő a kalksburgi jezsuita kollégium fényképein*. In: Rébay Magdolna (szerk.): „...szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban...” Arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században. Belvedere Meridionale, Szeged, 2017, 145–191. o.

4. A Jézus Társasága és a jezsuita nevelés

4.1. A Jézus Társasága rövid története

A jezsuita rend, avagy hivatalos nevükön a Jézus Társasága (Societas Jesu) a katolikus egyház egyik legjelentősebb, legismertebb és legsajátosabb szerzetesrendje. Legsajátosabb, hiszen szoros értelemben nem is lehet szerzetesrendnek nevezni: nem viselnek szerzetesi habitust; nem kolostorokban élnek, hanem rendházakban; nincs regulájuk, hanem Rendalkotmányuk; a szokásos három szerzetesi fogadalom mellett egy negyediket is tesznek, éspedig a pápának való hűségre; és – mint nevük is mutatja – ők nem rend, hanem Társaság. Éppen a szerzetesi élet hagyományos kereteinek rugalmas újraértelmezése tette lehetővé, hogy a jezsuiták igen rövid idő alatt a katolikus egyház egyik legfontosabb rendjévé, és a katolicizmus szolgálatának egyik legeredményesebb eszközévé váltak – s azok ma is.⁴⁹

Történetük 1521 pünkösdhétfőjén vette kezdetét. Ezen a napon egy Iñigo Lopez de Loyola nevű, előkelő baszk nemesi családból származó katona – akit ma Loyolai Szent Ignác-ként ismer a világ – súlyosan megsérült Pamplona ostromakor: egyik lábát ágyúgolyó találta el. A lábadozás szenvedésekkel teli és hosszú ideje alatt Iñigo olvasással töltötte az idejét: a lovagregények nagy rajongójának azonban ezúttal – egyéb olvasmányok híján – be kellett érnie szentek életrajzaival. Ezek a könyvek mégis rendkívüli hatást tettek rá. Valóságos vallási rajongás fogta el, amely felépülése után sokszor szertelen, túlzó aszkézisbe vitte. Azonban Manresában történt misztikus élményei – melyek alapján megírta *Lelkigyakorlatok* című nagyhatású művét⁵⁰ – után már világosan látta életcélját. Szentföldi zarándoklatáról hazatérve tanulni kezdett, hogy pap lehessen. A spanyol inkvizíció gyanúval tekintett a különönc aszkétára, ezért Iñigo Párizsba utazott, hogy ott fejezhesse be egyetemi tanulmányait. A párizsi évek szintén nagyon jelentősek életében: ekkor vette fel az Ignác (Ignatius) nevet, és ekkor ismerkedett meg azokkal a barátaival, akikkel 1534. augusztus 15-én egy kis Montmartre-i kápolnában fogadalmat tettek, hogy tanulmányaik befejezése után Istennek és az embereknek szolgálva, a pápának engedelmeskedve szegénységben élnek, és hogy e célból

⁴⁹ GÁRDONYI Máté: *Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe*. Jel Kiadó, Budapest, 2009, 223–227. o.

⁵⁰ A *Lelkigyakorlatok* (LOYOLAI Szent Ignác: *Lelkigyakorlatok*. Korda Kiadó, Kecskemét, 2006.) később alapvetően határozta meg a jezsuita spiritualitást. Lásd: MARTIN SJ, James: *Jezsuita spiritualitás. Gyakorlati útmutatás a hétköznapi élethez*. Ursus Libris Könyvkiadó, Budapest, 2013. Hogy a *Lelkigyakorlatok* hatása miként nyilvánul meg a jezsuita pedagógiában, arra vonatkozóan lásd: FORRAI Tamás Gergely SJ: *A Lelkigyakorlatok és az ignáci pedagógia kapcsolata*. In: Szilágyi Csaba: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2006, 563–569. o.

a Szentföldre utaznak. Ekkor alakult meg tulajdonképpen a Jézus Társasága. Később el is utaztak Velencébe, de a törökkel folytatott háború miatt akkor éppen nem indulhattak hajók a Szentföldre. Velencében került sor Ignác és társai pappá szentelésére. Mivel pillanatnyilag nem volt lehetőségük arra, hogy tervezett utazásukat megvalósítsák, Ignác elküldte társait szerte Itáliába, ahol prédikáltak, gyóntattak, betegeket ápoltak stb. Igen jó vélemény alakult ki róluk, és híruk egyre terjedt. Ignác pedig néhány társával Rómába ment, hogy – fogadalmuk értelmében – a pápa rendelkezésére bocsássa a Társaságot, illetve kérje annak hivatalos elismerését, amelyet 1540. szeptember 27-én meg is kapott III. Pál pápától. A jezsuiták első általános rendfőnöke az alapító, Loyolai Ignác lett.⁵¹

A Jézus Társasága ettől kezdve igen gyorsan gyarapodott. Alig néhány évtized alatt párizsi egyetemisták baráti közösségéből a katolikus egyház legjelentősebb szerzetesrendjévé nőtte ki magát, amely elterjedt szerte a világon, és két évszázad történelmét, vallási és kulturális életét formálta. Sikerük oka, hogy a jezsuiták a visszavonult, szemlélődő élet helyett a gyakorlatias, aktív életformát választották, illetve az, hogy tevékenységüket nem korlátozták csupán néhány dologra, hanem rugalmas módon minden olyan feladatot elláttak, amely szerintük a katolicizmus érdekét szolgálta. Legfontosabb működési területük a lelkipásztorkodás, a missziós tevékenység, a teológia és egyéb tudományok művelése, illetve az oktatás volt.⁵²

A jezsuiták fénykora a 18. század közepéig tartott. A század második felében először egyes országokban tiltották be a jezsuiták működését (1759: Portugália; 1764: Franciaország; 1767: Spanyolország), majd 1773-ban XIV. Kelemen pápa feloszlatta a Társaságot. A felosztatás oka összetett, de leginkább arra vezethető vissza, hogy a 18. században virágzó abszolút monarchiák nyomán megszülető modern államok saját szuverenitásuk érdekében mindinkább vissza kívánták szorítani az egyház befolyását. A felosztatás másik fontos oka, hogy a jezsuiták tagadhatatlanul nagy befolyásra tettek szert, ami nem kevés ellenséget szerzett számukra – még a katolikus egyházon belül is.

Furcsa módon egy ortodox országban működhettek tovább a jezsuiták: Nagy Katalin orosz cárnő ugyanis nem volt hajlandó végrehajtani a pápa feloszlató rendelkezését. Végül a jezsuitaellenes korszellem elmúltával 1814-ben a Jézus Társaságát VII. Pius pápa visszaállította. A jezsuita rend azóta töretlenül fennáll és munkálkodik. Legfontosabb

⁵¹ RAHNER, Hugo: *Loyolai Szent Ignác*. In: *Loyolai Szent Ignác: Lelkigyakorlatok*. Korda Kiadó, Kecskemét, 2006, 19–60. o.

⁵² A Jézus Társaság sajátos karizmáján alapuló tevékenységének, küldetésének kibontakozásáról lásd: O'MALLEY, John W.: *Az első jezsuiták*. Szent István Társulat, Budapest, 2006.

tevékenységeik továbbra is a lelkipásztorkodás, az oktatás, a misszió és a tudományok művelése. Ezekhez járult hozzá a modern időkben a katolikus média, mely a mai jezsuiták egyik igen fontos működési területe.⁵³

Magyarországon már 1561-ben megjelentek a jezsuiták, de csak a 17. század elején vertek gyökeret végleg Pázmány Péter érsek támogatásának köszönhetően. Attól kezdve egészen feloszlásukig, 1773-ig nagyban meghatározták Magyarország vallási és kulturális életét. Olyan jelentős személyek kerültek ki a Társaság tagjai közül, mint Pázmány Péter teológus, író és későbbi esztergomi érsek, Káldi György bibliafordító, Pongrácz István és Grodecz Menyhért vértanúk, Hell Miksa csillagász, Faludi Ferenc, Baróti Szabó Dávid és Rájinis József költők, Hevenesi Gábor, Kaprinai István és Pray György történészek.

A feloszlás után Magyarországra viszonylag későn, csak 1853-ban tértek vissza a jezsuiták. Magyarországi működésük ezen, második korszakában jelentős tevékenységi területük volt két gimnáziumuk: az 1860-ban alapított kalocsai gimnázium és az 1912-ben alapított pécsi Pius Gimnázium. Nem kevésbé volt fontos a jezsuiták élénk sajtótevékenysége a 20. század első felében: e vonatkozásban Bangha Béla nevét kell feltétlenül megemlíteni. Egy másik igen jelentős jezsuita a Társaság magyarországi működésének e korszakából Fényi Gyula, a világhírű csillagász.⁵⁴

⁵³ BANGERT, William V.: *A jezsuiták története*. Osiris Kiadó – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Budapest, 2002. Bár Bangert munkája 1986-ban íródott, jelenleg is ez a legalaposabb magyar nyelven hozzáférhető összefoglaló munka a jezsuita rend történetéről. A Jézus Társaság teljes történetéről ezenkívül a következő átfogó művek állnak magyar nyelven rendelkezésre: John W. O'Malley magyar nyelvre lefordított összefoglaló rendtörténete szintén kiváló, ám a mindössze 170 oldal terjedelmű könyv inkább tömörségre, mint alaposra törekszik: O'MALLEY, John W.: *A jezsuiták története Loyolai Szent Ignációl napjainkig*. Jezsuita Kiadó, Budapest, 2015. Két további összefoglaló rendtörténeti monográfia olvasható még magyar nyelven. Ezek azonban elfogultságuk és elavult szemléletük miatt inkább abból a szempontból lehetnek hasznosak, hogy élénk tárják azt, hogy egy bizonyos korszakban, egy bizonyos ideológia szemüvegén keresztül miként tekintettek a jezsuitákra. Toldy István – az irodalomtörténész Toldy Ferenc fia – Bocskay Brutus álnéven 1873–1874-ben megjelentett 7 kötetes művében a Kulturkampf korszakának szabadelvű, antiklerikális eszméit zászlajára tűzve kifejezetten negatív színben tünteti fel a jezsuitákat. A mű leplezetlen elfogultsága, kritikátlan forráskezelése és pamfletszerű stílusa miatt nem tekinthető hiteles történetírói munkának a jezsuita rend történetére nézve (ám annál inkább fontos forrás lehet a Kulturkampf korszakának eszmetörténeti vizsgálatához): BOCSKAY Brutus [TOLDY István]: *A jezsuiták története*. Köhler, Lipcse, 1873–1874. Egy másik, szintén meglehetősen elfogult rendtörténeti mű pedig azt mutatja meg, hogy miként láttatták a jezsuiták történetét az államszocializmus idején: RÁCZ Zoltán: *Jezsuiták tegnap és ma...* Kossuth Könyvkiadó, h. n., 1974. A jezsuiták történetével kapcsolatban e monográfiákon kívül olvasásra érdemes még egy 1940-ben, a Jézus Társasága alapításának 400. évfordulójára kiadott tanulmánykötet. A kötet szerzői tanulmányaikban igyekeznek bemutatni a Társaság történetét és főbb tevékenységi köreit: BANGHA Béla SJ (szerk.): *A négy százéves Jezsuitársaság*. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, h. n., 1940. A rendszerváltás után a magyar jezsuita rendtartomány kiadásában egy rövid, közérthető összefoglalás készült arról, hogy kik a jezsuiták, mi a sajátos karizmájuk és küldetésük, és hogyan alakult a történetük. Ez azonban semmiképpen sem tekinthető tudományos műnek, hanem egy ismeretterjesztő céllal készült kiadványnak. Ez utóbbi célt azonban kiválóan szolgálja: SZ. N.: *Jezsuiták tegnap és ma*. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Róma, 1993.

⁵⁴ A magyar jezsuiták történetéről a Társaság visszaállítása után bővebben lásd: PETRUCH Antal SJ: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából (1853–1950)*. *A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. I–II. rész*. Korda Kiadó, Kecskemét, 1992. PETRUCH Antal SJ: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából (1853–1950)*. *Az önálló magyar rendtartomány (1909–1950)*. Korda Kiadó, Kecskemét, 1994.

1950-ben a kommunista pártállam több más szerzetesrenddel együtt a jezsuiták működési engedélyét is megvonta. A rendtagok illegálisba vonultak vagy külföldre menekültek. Sokukra börtön és egyéb atrocitások vártak.⁵⁵ A diktatúra bukásának következtében a jezsuiták 1989 óta újra hivatalosan is működhetnek Magyarországon. Jelenleg Budapesten, Szegeden, Dobogókőn, Püspökszentlászlón és Miskolcon tevékenykednek. Utóbbi helyen – évszázados oktatási hagyományaikhoz híven – gimnáziumot működtetnek.

Pécs városában a jezsuiták a török hódoltság idején jelentek meg először. Hogy pontosan mikor, az nem állapítható meg egyértelműen, de többnyire az 1610-es évekre teszik érkezésüket. Pécssett egy missziós házzal rendelkeztek, amely a török alóli felszabadulás után kollégium rangra emelkedett. A jezsuiták ekkor megkapták a város főterén álló török dzsámit, amelyet visszaalakítottak katolikus templommá, 1687-ben pedig megnyitották gimnáziumukat. A templom mellett az 1710-es években kezdték építeni rendházuk és gimnáziumuk új épületét, mely ma is áll a Széchenyi tér nyugati oldalán. A jezsuiták pécsi működésének fénykora a 18. század volt. Gimnáziumuknak köszönhetően fontos szerepet játszottak Pécs és környéke kulturális és hitéletében. Ennek a virágzásnak vetett véget a rend 1773-as feloszlata. A jezsuiták gimnáziumát az állam vette át, amely később a cisztercieknek adta át azt, akik mind a mai napig működtetik. Noha a Társaságot 1814-ben visszaállították, ezt követően még majdnem száz évet kellett várni a jezsuiták Pécsre való visszatérésére.⁵⁶

4.2. A jezsuita nevelés

Szicília alkirálya, Juan de Vega kezdeményezésére Messina városa megkérte Loyolai Ignácot, hogy a jezsuiták nyissanak egy iskolát a városban világiak számára. A felkérést Ignác örömmel fogadta, és 1548-ban a Társaság megnyitotta első, világi tanulók számára létesült iskoláját.⁵⁷ Ezzel egy rendkívüli sikertörténet vette kezdetét: a jezsuita oktatás sikertörténete, melynek során a jezsuiták nem csupán a legjelentősebb tanítórenddé váltak – a piaristák mellett –, hanem egészen máig hatóan befolyásolták a modern pedagógiát.

⁵⁵ Erről a korszakról lásd: BÁNKUTI Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965*. L'Harmattan Kiadó – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2011. PÁLOS Antal SJ: *Viharon, vészen át. Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának életéről a II. világháború után (1944–1990)*. Jézus Társasága Magyar Rendtartománya, h. n., 1992. SZABÓ Ferenc SJ (szerk.): *Üldözött jezsuiták vallomásai*. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Budapest, 1995.

⁵⁶ PINZGER Ferenc SJ: *Emlékezzünk régiokról. I. rész*. In: Jézus Társasága pécsi Pius-Gimnáziumának értesítője az 1933/1934. iskolai évről. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1934, 3–81. o. PINZGER Ferenc SJ: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*. In: Jézus Társasága pécsi Pius-Gimnáziumának értesítője az 1935/1936. iskolai évről. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1936, 3–66. o. GALAMBOS Ferenc: *A pécsi jezsuiták működése 1687–1728*. Pray Rendtörténetíró Munkaközösség, Budapest, 1942.

⁵⁷ BANGERT: *A jezsuiták története*, i. m., 30–31. o.

A messinai után sorra nyíltak az újabb jezsuita iskolák, ún. kollégiumok, melyeket mai fogalmainkkal gimnáziumoknak nevezhetnénk, igaz némelyekben felsőfokú filozófiai és teológiai képzés is folyt. Az iskolákkal szemben Loyolai Ignác eszménye saját Alma Matere, a párizsi egyetem volt. Ennek köszönhető, hogy a jezsuita oktatás mind tartalmát, mind módszereit tekintve sokat merített a párizsi egyetem példájából. Loyolai Ignác a reneszánsz kor gyermekeként nagyra értékelte a humanista műveltséget, a klasszikus latin és görög nyelv és irodalom ismeretét. Ennek megfelelően a jezsuita iskolákban a tananyag legnagyobb részét a klasszikus nyelvi ismeretek tették ki.⁵⁸

A jezsuita iskolák száma rohamosan gyarapodott, a 16. század végére már több mint 200 működött szerte a világon.⁵⁹ Ez szükségessé tette, hogy a jezsuita oktatás ügyét egységesen rendezzék. Ez 1599-ben történt meg a *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu*, röviden *Ratio studiorum* című dokumentumban, amely valamennyi jezsuita iskolára és az oktatás valamennyi kérdésére vonatkozó rendelkezés volt. „Ezzel az egységes tanrenddel egységes nemzetközi iskolaszervezetet tudtak kiépíteni, a jól átgondolt és alaposan kidolgozott központi tantervet és tananyagot, egységes pedagógiai felfogással, minden ország, minden jezsuita iskolájában tudták alkalmazni.”⁶⁰ A jezsuita iskolákban egészen a 19. századig a *Ratio studiorum* alapján folyt az oktatás, amikor is az egyes államok egyre inkább saját törvényeikkel kezdték szabályozni az iskolai oktatást. Bár kétségtelen, hogy a *Ratio studiorum* az idő múlásával reformra szorult (amely 1832-ben meg is történt),⁶¹ mégis igen időtálló produktum volt, amely nemcsak évszázadokon keresztül határozta meg a jezsuita iskolákban folyó munkát, hanem szellemisége máig hatóan befolyással van a jezsuita pedagógiára, sőt az egész európai iskoláztatásra. Ennek az időtállóságnak az a magyarázata, hogy a *Ratio studiorum* bevezetését rendkívül alapos előkészítő munka előzte meg. Legelső változatát 1586-ben adták ki, s az iskolákat felkérték, hogy véleményezzék azt, hogy ti. mennyire válik be a gyakorlatban. Mivel többéves tesztelés után az iskolák negatívan nyilatkoztak erről a változatról, ezért 1591-ben egy újabb variáns született, amelyet ugyancsak próbajellellegel vezettek be. Az iskolák erről már sokkal pozitívabb véleménnyel voltak, ezért további finomítások után 1599-ben kiadták a végleges, hivatalos *Ratio studiorumot*.⁶²

⁵⁸ BANGERT: *A jezsuiták története*, i. m., 31–32. o.

⁵⁹ BANGERT: *A jezsuiták története*, i. m., 96. o.

⁶⁰ BIKFALVI Géza: *A jezsuita oktatás gyakorlata a Ratio studiorum szellemében*. <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=859&articleID=7019&ctag=articlelist&iid=1> Letöltés ideje: 2012. április 10.

⁶¹ BANGERT: *A jezsuiták története*, i. m., 378–379. o.

⁶² BANGERT: *A jezsuiták története*, i. m., 96–97. o. PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 33–35. o. LUKACS S.J., Ladislaus: *A History of the Ratio Studiorum*. In: Lukacs S.J., Ladislaus – Cosentino, Giuseppe: *Church, Culture & Curriculum. Theology and Mathematics in the Jesuit Ratio Studiorum*. Saint Joseph's University Press, Philadelphia, 1999, 17–46. p. A *Ratio studiorum* eredeti szövege olvasható: LUKÁCS S.J.,

Rengeteg olyan gyakorlati elem, amely manapság a pedagógiai praxis szerves részét képezi, a *Ratio studiorum* nyomán gyökeresedett meg és terjed el. Például az életkor szerint kialakított osztályok, a szisztematikusan szervezett tananyag, az ismétlés, az órarend, a vakáció vagy éppenséggel a tanárképzés.⁶³ Sajátos elemei a jezsuita oktatásnak a tanulók versenyeztetése, az önképzőkörök és az iskolai színjátszás. Különös hangsúlyt kapott a jezsuita iskolákban a művészeti nevelés, amely a színjátszás mellett a vers- és prózaírásban, illetve a zenében nyilvánult meg elsősorban. De az iskolákban nem csupán oktattak, hanem neveltek is. Sajátossága a jezsuita nevelésnek a testi fenyítés lehetőség szerinti kerülése. Már a *Ratio studiorum* is rendelkezik arról, hogy rendtagok nem fenyíthetik a tanulókat: ha ez elkerülhetetlenül szükséges, alkalmazzanak erre a hálátlan feladatra egy külső személyt. Ez nem kis vívmány volt a 16. században! Ugyancsak fontos sajátossága a jezsuita nevelésnek, hogy kiterjed az egész emberre: a szellemre, a lélekre és a testre egyaránt. A jezsuita iskolák nem csupán az elme pallérozására voltak figyelemmel, hanem a lélek nemesítésére, keresztény hitben való elmélyítésére is. Erre a célra kiváló eszközök voltak a jezsuita lelkiesség sajátos szervezetei, az ún. Mária Kongregációk, amelyek a jezsuita iskolákban is működtek. A kongregációk tagjai azok diákok voltak, akik hitüket mélyebben kívánták megélni. A barokk kor vallási túlzásoktól sem mentes korszakát leszámítva lelki nevelés terén alapelv volt a jezsuita iskolákban, hogy nem az a cél, hogy a diákok minél több ájtatos gyakorlatot végezzenek, hanem hogy azok belsővé váljanak, meggyőződésből fakadjanak. Ami a testi nevelést illeti, a jezsuita iskolákban mindig fontos szerepet szántak a testi rekreációnak. A modern nép-egészségügy és a tömegsportok megjelenésével párhuzamosan a jezsuita pedagógia is felismerte ezek fontosságát. A jezsuita iskolákban változatos sportélet folyt és ehhez a szükséges infrastrukturális feltételeket is igyekeztek megteremteni.⁶⁴

Ladislaus (ed.): *Monumenta paedagogica Societatis Iesu V.* Institutum Historicum Societatis Iesu, Roma, 1986. Illetve angol fordításban: FARRELL S.J., Allan P. (transl., ed.): *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599.* Conference of Major Superiors of Jesuits, Washington, 1970.

⁶³ Köztudott a jezsuitákkal kapcsolatban, hogy nagy figyelmet fordítanak a rendtagok alapos képzésére, s a Társaságba belépőkre szisztematikusan felépített, hosszú képzési idő vár, amely a tanulmányok mellett magában foglalja a spirituális fejlődést is. Erről bővebben: LUKÁCS János SJ: *Jezsuita képzés a Rendalkotmányban.* L'Harmattan Kiadó – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2013.

⁶⁴ A jezsuita oktatásról, nevelésről lásd még: FEST Aladár: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Második közlemény.* In: A fiumei M. Kir. Állami Gimnázium XXXI. értesítője az 1900–1901. tanévről. Fiume, 1901, 3–52. o. FEST Aladár: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény.* In: A fiumei M. Kir. Állami Gimnázium XXXII. értesítője az 1901–1902. tanévről. Fiume, 1902, 3–45. o. JABLONKAY Gábor SJ: *A Jézus-társasági pécsi Pius-internátus rövid ismertetése.* In: A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1914–1915-iki iskolai évről. Pécs, 1915, 6–19. o. PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész,* i. m., 32–48. o. PETRUCH Antal SJ: *A Jézustársaság mint tanítórend.* In: Bangha Béla SJ (szerk.): *A négyzázéves Jézustársaság. Pázmány Péter Irodalmi Társaság,* h. n., 1940, 175–201. o. HEMM János SJ: *A jezsuita nevelés.* In: Selmeczy Gyula SJ (szerk.): *Jézustársasági pécsi Pius Gimnázium évkönyve az 1941/1942. tanévről.* Pécs, 1942, 6–13. o. FARRELL: *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599,* i. m., i–x. p. MÉSZÁROS István: *A Ratio studiorum neveléstörténeti jelentősége.* In: *Távlatok,* 1999, 9. évf., 45. szám,

Bár a modern állami oktatási törvények, rendeletek (Magyarországon az *Entwurf*, illetve az 1883. évi középiskolai törvény) megjelenése után a jezsuita iskolák nem oktathattak kizárólag a *Ratio studiorum* alapján, a *Ratio* szellemisége továbbra is erőteljesen meghatározta, meghatározza a jezsuita pedagógiai praxist. Mivel a *Ratio studiorum* kiadása óta közel négy évszázad telt el, ezért a 20. század végén a jezsuiták szükségesnek érezték, hogy a modern világ követelményeihez igazítva újrafogalmazzák nevelési elveiket. 1599 óta először 1986-ban adtak ki új tanügyi szabályzatot *A jezsuita nevelés jellemzői* címmel, melyben azokat az elveket fektették le, melyeken a modern jezsuita oktatásnak, nevelésnek nyugodnia kell. Ezt követte 1993-ban *Az ignáci pedagógia* című dokumentum, amely az 1986-os nevelési elvek gyakorlati végrehajtásához nyújtott útmutatást.⁶⁵

A jezsuita oktatás és nevelés gazdag, nagymúltú, ugyanakkor időtálló hagyománya az, amelynek talajában a pécsi Pius Gimnázium is gyökerezett, és amelyet továbbéltetett és gazdagított.

437–446. o. BIKFALVI: *A jezsuita oktatás gyakorlata a Ratio studiorum szellemében*, i. m. PÁLVÖLGYI Ferenc: *Hagyomány és megújulás harmóniája a jezsuita pedagógiában*. In: Szilágyi Csaba (szerk.): *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2006, 553–562. o. A *Ratio studiorum*on alapuló jezsuita pedagógiával szemben Fináczy Ernő kritikákat is megfogalmazott: FINÁCZY Ernő: *A renaissancekori nevelés története. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz*. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1919, 241–276. o. Érdekesség, hogy a Pius Gimnázium egyik tanára, Pinzger Ferenc SJ igyekezett megfelelni Fináczy kritikáira, védelmébe véve a jezsuita nevelést. PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 41–48. o.

⁶⁵ *A jezsuita nevelés jellemzői és Az ignáci pedagógia*. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Budapest, 1998.

5. A Pius Gimnázium helye az országos és a pécsi középiskola-hálózatban, illetve a középfokú oktatást meghatározó jogszabályok erőterében

Mielőtt a Pius Gimnázium történetének tárgyalására rátérnénk, fontos megvizsgálni, hogy milyen törvényi szabályozások határozták meg a középiskolák működésének jogi kereteit a Pius Gimnázium fennállásának idején, illetve, hogy mi jellemezte az országos és a helyi – pécsi – középiskola-hálózatot ebben az időben. Eképpen kirajzolódik a Pius Gimnázium helye az oktatáspolitikai erőterében, illetve az országos és a helyi középiskola-hálózatban.

5.1. A középfokú oktatás jogi szabályozása és az országos középiskola-hálózat a 20. század első felében

A Pius Gimnázium alapításakor (1912) az 1883. évi középiskolai törvény (1883. évi XXX. tc.) volt érvényben, s ez határozta meg a középfokú oktatást ebben az időszakban. Hazánk történetében ez volt az első középiskolai törvény, melyen keresztül „*az állami oktatáspolitikai a maga központi irányítását, egységesítő igényeit az ország összes [...] középiskolájára igyekezett kiterjeszteni*”.⁶⁶

A törvény az (általánosan képző)⁶⁷ középiskola két típusát különböztette meg: a gimnáziumot és a reáliskolát. Mindkettő nyolc évfolyamos volt, és érettségivel zárult. Mindkét iskolatípus célját a törvény az általános műveltség közvetítésében és a felsőfokú tanulmányokra való felkészítésben határozta meg. A gimnázium elsősorban a klasszikus humán műveltség, mindenekelőtt a latin és görög nyelv illetve irodalom közvetítője volt, a reáliskola pedig a modern nyelvekre és a természettudományokra helyezett nagyobb hangsúlyt, s ebben az iskolatípusban nem tanultak latint. Míg gimnáziumi érettségivel bármely felsőoktatási intézménybe szabadon be lehetett iratkozni, addig reáliskolai érettségi birtokában csak műszaki, gazdasági és természettudományos szakokra.⁶⁸

A törvény értelmében az országot 12 tankerületre osztották, s a vallás- és közoktatásügyi miniszter a tankerületi főigazgatón keresztül gyakorolta felügyeleti jogát a

⁶⁶ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996–1948*, i. m., 97. o. Eredeti kiemelés.

⁶⁷ A szakirányú középszintű iskoláztatás történetével ebben a fejezetben nem foglalkozom, mivel a Pius Gimnázium az általánosan képző középiskolák csoportjába tartozott. A szakirányú középfokú iskolák jogi szabályozása egyébként is eltért az általánosan képző középiskolákétól.

⁶⁸ MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 312. o.

középiskolák felett.⁶⁹ A Pius Gimnázium a Székesfehérvári Tankerület joghatósága alatt állott. A középiskolai törvény szabályozta azt is, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) milyen mértékben jogosult befolyást gyakorolni az egyes középiskolák ügyeibe. Ebből a szempontból a törvény az iskolákat három kategóriába sorolta.

1. A minisztérium *közvetlen rendelkezése alatt álló* középiskolák fenntartása a költségvetésből, illetve a Tanulmány Alapból történt, s minden vonatkozásban a miniszter rendelkezett felettük. Ide tartoztak az állami középiskolák és az ún. királyi katolikus középiskolák.

2. A minisztérium *vezetése alatt állónak* számítottak a törvényhatóságok, községek, társulatok, magánszemélyek, katolikus főpapok és szerzetesrendek, valamint az izraeliták által fenntartott középiskolák. Ezek az iskolák az állami tantervet voltak kötelesek követni, de az igazgatók és a tanárok kinevezési joga a fenntartókat illette meg.

3. A minisztérium *felügyelete alatt álló* középiskolák tanulmányi és fegyelmi ügyekben is autonómiával rendelkeztek, s a miniszter csak a legfőbb jogi felügyeletet gyakorolta felettük. Ide tartoztak az evangélikus, református, unitárius és ortodox felekezeti középiskolák.

A nem állami középiskolák működésük finanszírozásához, illetve a tanári fizetések kiegészítéséhez államsegélyt vehettek igénybe. Ennek feltételeként azonban az iskolának az állami tanterv szerint kellett tanítania. Államilag érvényes bizonyítvány kiállításának, illetve érettségi vizsga tartásának joga csak az ún. nyilvános középiskolákat illette meg, vagyis azokat, amelyek eleget tesznek a középiskolákkal szemben törvényileg támasztott infrastrukturális és személyi követelményeknek. A nem állami középiskolák esetében a nyilvánossági jog megadása a miniszter jogkörébe tartozott.⁷⁰

Mivel a Pius Gimnázium 1926-ig alapítványi gimnázium volt, a fenti kategorizálás mentén a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetése alatt álló középiskolának számított. A Pius Alap[ítvány] az iskola működési költségeinek fedezéséhez, illetve a tanári fizetések kiegészítéséhez államsegélyt vett igénybe, ezért a Pius Gimnáziumban az állami tanterv szerint folyt az oktatás, illetve a minisztérium fenntartotta magának a tanárok kinevezésének formális jogát: a fenntartó által jelölt tanárokat a miniszter nevezte ki. A minisztérium adta meg továbbá a gimnáziumnak a nyilvánossági jogot.

A középfokú oktatásra vonatkozó következő törvényi szabályozásra 1890-ben került sor, amikor az 1890. évi XXX. tc. eltörölte a gimnáziumokban a görög nyelv és irodalom

⁶⁹ MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY: *Neveléstörténet*, i. m., 312. o.

⁷⁰ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 96–98. o.

kötelező tanítását. A gimnáziumok ezt követően választhattak, hogy görögöt vagy helyette ún. görögpótló tantárgyakat kívánnak oktatni. Két görögpótló tantárgy létezett: az egyik a szabadkézi és geometriai rajz, a másik pedig „a magyar írók bővebb tanulmányozása, kapcsolatban a görög klasszikusok fordításban való ismertetésével”.⁷¹ Bár a Pius Gimnázium alapítása idején a görög nyelv már nem volt kötelező a gimnáziumokban, a Piusban mégis tanították a görögöt, ami azzal magyarázható, hogy a jezsuiták oktatási hagyományaiban a klasszikus humán műveltségnek és a grammatikai képzésnek rendkívül fontos szerepe volt.

A középiskolák rendkívüli – vagyis nem kötelező, hanem szabadon választható – tantárgyairól a VKM 1892. évi 23 982. számú rendelete intézkedett, amely „kívánatosnak” tartotta a gimnáziumokban az ének, a francia nyelv, a gyorsírás és az egészségtan oktatását, illetve amennyiben igény mutatkozik rá, lehetővé tette az angol és olasz nyelv, illetve az adott vidék nemzetiségének nyelve, a zene, a vívás és a kézimunka fakultatív oktatását.⁷² Ezek a választható tantárgyak a későbbiekben – a nemzetiségi nyelv kivételével – megjelentek a Pius Gimnáziumban is.

A VKM 1899. évi 32 818. számú rendelete az 1879-ben kiadott tantervet felváltandó új tantervet vezetett be a középiskolák számára.⁷³ Ez volt érvényben a Pius Gimnázium alapításakor és működésének első éveiben. A tanterv a gimnáziumok számára a következő heti óraszámokat írta elő:

⁷¹ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 102. o.

⁷² MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 101–102. o.

⁷³ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 102–103. o. A 19–20. századi középiskolai tantervekről és azok elméleti háttéréről bővebben lásd: BALLÉR Endre: *Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században*. Országos Közoktatási Intézet, h. n., 1996.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Magyar	5	5	4	4	3	3	3	3	30
Latin	6	6	6	6	6	5	5	4	44
Görög vagy görögpótló	–	–	–	–	5	5	5	4	19
Német	–	–	4	3	3	3	3	3	19
Történelem	–	–	3	3	3	3	3	3	18
Földrajz	3	3	2	–	–	–	–	–	8
Természetrajz	2	2	–	3	3	3	–	–	13
Fizika	–	–	–	–	–	–	4	4	8
Matematika	4	4	3	3	3	4	3	2	26
Geometria	3	3	2	2	–	–	–	–	10
Bölcseleti bevezetés	–	–	–	–	–	–	–	3	3
Szépírás	1	1	–	–	–	–	–	–	2
Testgyakorlás	2	2	2	2	2	2	2	2	16
	28	28	28	28	30	30	30	30	232

1. táblázat. A gimnáziumok heti órabeosztása az 1899-es tanterv szerint.⁷⁴

Jelentős fejlemény volt hazánk oktatás- és művelődéstörténetében, hogy a VKM 1916. évi 86 100. számú rendeletével létrehozta az érettségi vizsgával záruló nyolcosztályos leánygimnáziumokat. Középfokú leányiskolák természetesen korábban is léteztek, de ezekben nem lehetett érettségit tenni, így hivatalosan nem számítottak középiskolának. A felsőfokon továbbtanulni szándékozó lányoknak ezért a fiúközépiskolákban kellett magánúton letenniük az egyetemi beiratkozáshoz szükséges érettségi vizsgát. Ezt követően azonban már a leánygimnáziumok is jogosultak voltak érettségi tartására.⁷⁵ Mivel azonban témánk szempontjából számunkra ehelyütt elsősorban a fiúközépiskolák érdekesek, ezért a középfokú leányiskolákkal a továbbiakban nem foglalkozom.

A Pius Gimnázium alapításához időben legközelebb 1893-ban készült részletes összefoglalás Magyarország középiskola-hálózatára vonatkozóan, melyet Klamarik János, a VKM középiskolai ügyosztályvezetője állított össze. Ekkor a történelmi Magyarország területén 185 középiskola működött, valamennyi kizárólag fiúk részére. Ezek közül 154 volt gimnázium és 31 reáliskola, ami jól mutatja a klasszikus humán műveltségészmeny dominanciáját a modern természettudományos műveltség felett. A továbbiakban csupán a témánkhoz szorosabban kapcsolódó gimnáziumi intézményhálózattal, ezenbelül is főként a katolikus gimnáziumokkal foglalkozom.

A gimnáziumok közül 108 biztosított teljes, nyolcévfolyamos képzést. Ezeket nem hivatalosan főgimnáziumoknak nevezték. 35 csupán az alsó négy évfolyammal rendelkezett;

⁷⁴ A táblázat forrása: MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 103. o.

⁷⁵ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 111. o.

ezek nem hivatalos megnevezése algimnázium volt. Ezenkívül 10 gimnázium hat, 1 pedig öt évfolyammal rendelkezett.

A gimnáziumok közül 13 állami, 13 városi, 5 alapítványi fenntartású volt. A református egyház 27 gimnáziumot tartott fenn, az evangélikus 22-öt, s volt 1 közös fenntartású gimnáziumuk is. Az unitáriusoknak 2 gimnáziumuk volt. A román ortodox egyház 2, a szerb 1 gimnáziummal rendelkezett.

A gimnáziumok legnagyobb része katolikus volt: 68. Ebből 66 római, 2 görög katolikus. Ezekhez hozzáadható még az alapítványi gimnáziumok egy része is, melyek fenntartója katolikus egyházi alapítvány volt, ezért a hivatalos statisztikában az alapítványi iskolák között szerepeltek. Gyakorlatilag azonban katolikus gimnáziumnak tekinthetők. Ilyen alapítványi katolikus gimnáziumként kezdte meg működését később a Pius Gimnázium is. A városi fenntartású középiskolák egy részét szerzetesrendek vezették, így azok is ténylegesen katolikus iskoláknak tekinthetők. Mészáros István ezért összesen 81 korabeli gimnáziumot sorol a tágabb értelemben vett katolikus gimnáziumok közé.⁷⁶

A római katolikus gimnáziumok közül

- 14 ún. királyi katolikus gimnázium volt (Budapest II. kerület, Budapest V. kerület, Pozsony, Trencsén, Szokolca, Lócse, Besztercebánya, Eperjes, Szatmár, Ungvár, Újvidék, Miskolc, Trsztena, Zsolna);
- 7-et az erdélyi római katolikus státus tartott fenn (Gyulafehérvár, Kolozsvár, Csíksomlyó, Brassó, Székelyudvarhely, Marosvásárhely, Kézdivásárhely);
- 1-et az esztergomi érsek (Nagyszombat);
- túlnyomó többségüket – 44-et – pedig szerzetesrendek:
 - a piaristák 24-et (Budapest, Kecskemét, Vác, Léva, Rózsahegy, Sátoraljaújhely, Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Nagybecskerek, Szeged, Nagykanizsa, Veszprém, Trencsén, Nyitra, Selmecebánya, Pozsonyszentgyörgy, Privigye, Podolin, Máramarossziget, Kiszseben, Debrecen, Tata, Magyaróvár);
 - a bencések 6-ot (Esztergom, Sopron, Győr, Komárom, Kőszeg, Pápa);
 - a premontreiek 5-öt (Szombathely, Keszthely, Kassa, Nagyvárad, Rozsnyó);
 - a ciszterciek 4-et (Eger, Baja, Pécs, Székesfehérvár);
 - a minoriták 2-öt (Kézdivásárhely, Szilágysomlyó);

⁷⁶ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 99–101. o.

- a ferencesek 2-öt (Gyöngyös, Bártfa);
- és a jezsuiták 1-et (Kalocsa).⁷⁷

Látható tehát, hogy a dualizmus korában a szerzetesrendek közül a piaristák rendelkeztek a legkiterjedtebb gimnáziumi hálózattal, s a korábban szintén jelentős tanítórendnek számító jezsuiták a legszerényebbel. Ez annak tudható be, hogy a jezsuiták a rend 1773-as feloszlatásakor valamennyi iskolájukat elvesztették, s a Társaság visszaállítása (1814) után csak 1853-ban telepedtek meg újra Magyarországon, s kezdték meg intézményhálózatuk újraépítését.

A történelmi Magyarország katolikus (fiú)gimnáziumhálózatát az 1917–1918. tanévre vonatkozóan az alábbi térkép szemlélteti:

1. térkép. Magyarország katolikus gimnáziumai 1917–1918-ban (Budapest kivételével).⁷⁸

A középiskolai oktatás második átfogó törvényi rendezésére már egy új történelmi korszakban, a dualizmus rendszerének felbomlása és a történelmi Magyarország széthullása után került sor. Az utolsó békeévben, 1913–1914-ben Magyarországon működő 229 középiskolából 109 maradt a megcsonkított ország területén. A megváltozott politikai, társadalmi, kulturális helyzet szükségessé tette a középfokú oktatási rendszer átalakítását is. Az 1924. évi XI. törvény a középiskolai nevelés célját az általános műveltség közvetítésén, illetve a

⁷⁷ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 99–100. o.

⁷⁸ A térkép forrása: MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 313. o.

felsőfokú oktatásra való előkészítésen túl abban határozta meg, hogy az ifjúságot vallásos és hazafias alapon erkölcsös állampolgárrá nevelje. Az elvi alapok megváltozása mellett koncepcionális váltás is jellemezte a törvényt, amennyiben az a középfokú oktatás differenciálására törekedett, s ennek értelmében három középiskola-típust különböztetett meg: a gimnáziumot, a reálgimnáziumot és a reáliskolát. A hazafiságra, vallásosságra és erkölcsösségre való nevelés közös célkitűzésén túl a gimnázium a latin és görög nyelv oktatására alapozott klasszikus humán műveltség közvetítésére törekedett, a reálgimnázium viszont a latin nyelv oktatása mellett, a görög nyelv elhagyásával tágabb teret engedett a modern nyelvek oktatásának, míg a reáliskola továbbra is a modern nyelvekre, illetve a természettudományos és matematikai stúdiumokra fókuszált. Fontos változás, hogy a törvény értelmében valamennyi középiskola-típusban tett érettségi vizsga feljogosított bármely felsőoktatási intézménybe való beiratkozásra, ezáltal megszűnt a gimnázium korábbi kitüntetett helyzete. A VKM a klasszikus gimnáziummal szemben a korszerűbb tudást nyújtó reálgimnáziumot preferálta, ezért arra törekedett, hogy a gimnáziumok alakuljanak át reálgimnáziummá. Ezt a törekvést jól szemlélteti, hogy míg az 1920–1921. tanévben Magyarországon 98 gimnázium és 23 reáliskola működött, addig az 1924–1925. tanévben 27 gimnázium, 71 reálgimnázium és 22 reáliskola.⁷⁹ A Pius Gimnázium azonban ezt követően sem változtatott oktatási profilján: a jezsuita nevelők továbbra is ragaszkodtak a klasszikus grammatikai tanulmányokhoz, s ezt követően is oktatták a görög nyelvet.

Még ugyanebben az évben a VKM 1924. évi 80 000. számú rendelete új tanterveket adott ki mindhárom iskolatípus részére, mely a gimnáziumok – amely témánk szempontjából számunkra egyedül érdekes – heti órabeosztását eképpen határozta meg:

⁷⁹ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 104–106. o.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Magyar	5	4	3	3	3	3	3	3	27
Latin	6	6	6	6	6	6	5	5	46
Görög	–	–	4	4	4	4	4	3	23
Német	–	3	3	3	3	3	2	2	19
Történelem	–	–	3	2	3	3	3	3	17
Földrajz	3	3	2	–	–	–	2	–	10
Természetrajz	2	2	–	3	3	3	–	–	13
Fizika	–	–	–	–	–	–	4	4	8
Matematika	6	4	3	3	4	4	3	3	30
Bölcséleti bevezetés	–	–	–	–	–	–	–	3	3
Rajz	2	2	2	2	–	–	–	–	8
Testgyakorlás	2	2	2	2	2	2	2	2	16
	28	28	30	30	30	30	30	30	236

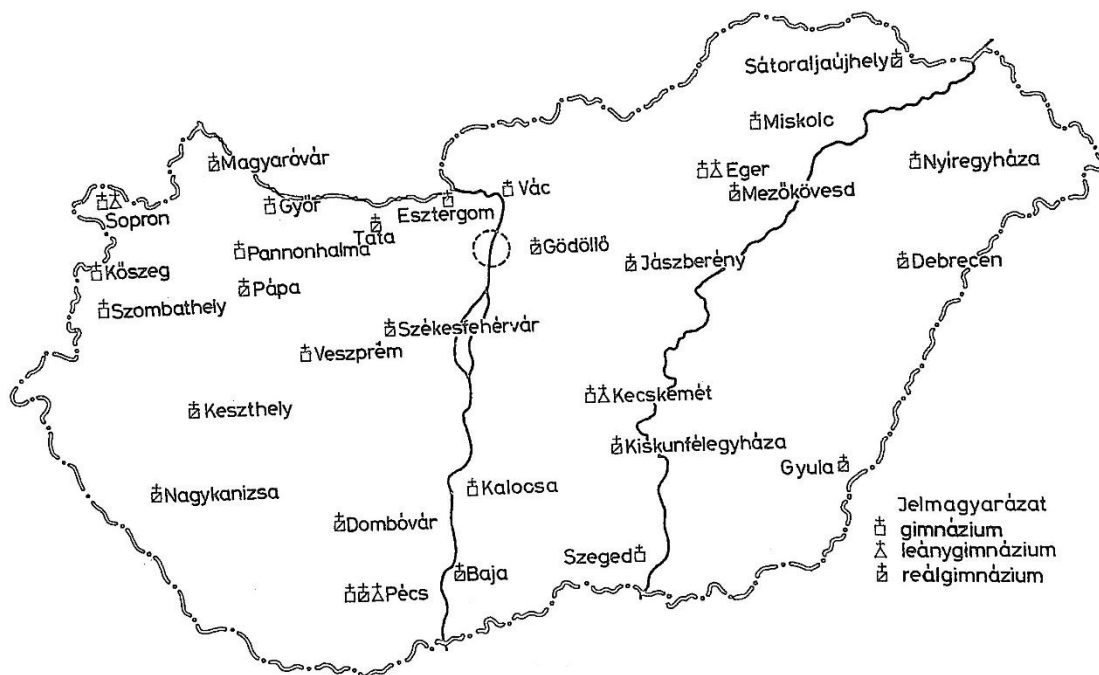
2. táblázat. A gimnáziumok heti órabeosztása az 1924-es tanterv szerint.⁸⁰

Az 1924. évi gimnáziumi tantervet többször módosították. 1929-ben bevezették az ének kötelező rendkívüli tárgyként való oktatását az I–II. évfolyamon. 1931-ben lehetővé tették görög helyett második élő idegen nyelv választását. 1932-ben pedig IV–V. évfolyamon kötelezővé tették a gyorsírás tanulását.⁸¹

Az 1924–1925. tanévben, vagyis a középiskolai reform évében Magyarország katolikus középiskolahálózata eképpen nézett ki:

⁸⁰ A táblázat forrása: MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 105. o.

⁸¹ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 106. o.

2. térkép. Magyarország katolikus középiskolái 1924–1925-ben (Budapest kivételével).⁸²

Az 1892–1893. évi statisztikákhoz hasonló újabb átfogó helyzetjelentés az ország középiskoláiról 1932–1933-ban készült a Központi Statisztikai Hivatal által. Ekkor Magyarországon 159 középiskola működött: 117 fiúközépiskola, és 42 leányközépiskola. Utóbbiakkal a továbbiakban nem foglalkozom. A fiúközépiskolák közül 28 volt gimnázium, 72 reál-gimnázium, 17 pedig reáliskola.

A gimnáziumok közül 2 volt állami, 1 pedig városi fenntartású. 8-at a református egyház, 2-öt az evangélikus egyház működtetett. A legtöbb gimnázium, szám szerint 15, a katolikus egyházhoz tartozott. Közülük:

- ún. királyi katolikus gimnázium volt 2 (Miskolc, Nyíregyháza);
- 15-öt pedig a szerzetesrendek működtettek:
 - o a piaristák 4-et (Budapest, Kecskemét, Vác, Veszprém);
 - o a bencések 4-et (Esztergom, Győr, Kőszeg, Sopron);
 - o a ciszterciek 2-öt (Budapest, Eger);
 - o a jezsuiták 2-öt (Kalocsa, Pécs);
 - o a premontreiek 1-et (Szombathely).

⁸² A térkép forrása: MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfija*, i. m., 322. o.

A reálgymnáziumok közül 32 állami, 1 városi, 1 egyesületi, 2 pedig magánfenntartású volt. A református felekezet 15, az evangélikus 5, az izraelita pedig 2 reálgymnáziumot működtetett. A katolikus reálgymnáziumok száma 19 volt. Ezek közül

- 4 volt ún. királyi katolikus reálgymnázium (Budapest, Dombóvár, Jászapáti, Mezőkövesd);
- 1 volt egyházközségi fenntartású (Gyula);
- 1-et az esztergomi érsek tartott fenn (Budapest);
- 13-at pedig a szerzetesrendek működtettek:
 - o a piaristák 5-öt (Debrecen, Magyaróvár, Nagykanizsa, Sátoraljaújhely, Tata);
 - o a ciszterciek 3-at (Baja, Pécs, Székesfehérvár);
 - o a bencések 2-öt (Budapest, Pápa);
 - o a premontreiek 2-öt (Gödöllő, Keszthely);
 - o a ferencesek pedig 1-et (Esztergom).

Reáliskolákat a felekezetek egyáltalán nem tartottak fent.⁸³

Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy a katolikus egyház korántsem volt annyira elkötelezett az új középiskola-típus, a reálgymnázium mellett, mint a kormányzat. Noha a katolikus reálgymnáziumok száma meghaladta a katolikus gymnáziumokét (19 szemben 15-tel), az arányok mást mutatnak. Az ország 28 gymnáziumából 15 volt katolikus, azaz a gymnáziumok 53,6%-a. A 72 reálgymnázium közül viszont csak 19 volt katolikus, ami csupán 26,4%. Katolikus reáliskola pedig egyáltalán nem is létezett. Ez azt jelzi, hogy a katolikus egyház ragaszkodott a klasszikus nyelvi stúdiumokat központba helyező hagyományos humanisztikus középfokú oktatáshoz. Különösen igaz ez a jezsuitákra. Míg a többi szerzetesrend az 1924-es középiskolai reform után gymnáziumai egy részét átalakította reálgymnáziummá, a jezsuiták ezt nem tették meg, s mindkét középiskolájuk klasszikus humán gymnáziumként működött a továbbiakban is.⁸⁴

⁸³ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 113–115. o.

⁸⁴ A jezsuiták is érzékelték, hogy a 20. században már egyre többen kérdőjelezték meg a klasszikus görög nyelv kötelező tanításának szükségességét, értelmét és hasznosságát, ezért a Pius Gymnázium 1927–1928. évi értesítőjében Baják Mihály SJ igyekezett védelmébe venni a görög nyelv tanítását. Érvei azonban túlságosan felszínesnek ahhoz, hogy igazolni tudják ezt az ekkor már meglehetősen anakronisztikus gyakorlatot. Szerinte az európai civilizáció a görög kultúrán nyugszik, illetve a kereszténység szent könyvei is görög nyelven íródtak, ezért fontos ennek a nyelvnek az ismerete. Emellett a görög nyelvet tanulmányozására érdemessé tesz esztétikuma és nyelvtanának kifinomultsága. Azt azonban Baják is elismeri, hogy a görög nyelv ismerete nem jár semmilyen kézzelfogható haszonnal. Ennek ellenére buzdítja a diákokat a görög nyelv kitaró és szorgalmas tanulására. *Értesítő 1927–1928*, 5–8. o.

A differenciált középiskola koncepciója azonban nem volt hosszúéletű. Az 1934-ben Hóman Bálint kezdeményezésére megszületett új középiskolai törvény (1934. évi XI. tc.) a korábbi gimnázium, reálgimnázium és reáliskola helyett létrehozta az egységes középiskolát, a gimnáziumot (a lányok számára a korábbi leánygimnázium és leánylíceum helyett az egységes leánygimnáziumot). Az új középiskolai törvény szerint az egységes középiskolának a humán és reál műveltségterületet egyaránt közvetítenie kell, emellett az 1924-es törvénynél is jobban hangsúlyozta az oktatás és nevelés nemzeti, hazafias jellegét. Az egységes gimnáziumi oktatásra való áttérés az 1935–1936. tanévben kezdődött meg felmenő rendszerben. Az egységes gimnázium számára kidolgozott tanterv csökkentette a latin nyelv, s növelte a „nemzeti jellegű” tantárgyak óraszámát. Ezek a következők voltak: magyar nyelv és irodalom, történelem, földrajz-néprajz, gazdasági és társadalmi ismeretek. Utóbbi új tantárgyként jelent meg a tantervben. Növekedett a testnevelés órászáma. Továbbá a tanuló görög helyett választhatta második idegen nyelv tanulását. Az egységes gimnázium tantárgyfelosztását a következő táblázat tartalmazza:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Magyar	5	5	4	3	3	3	3	3	29
Történelem	–	–	3	3	3	3	2	3	17
Földrajz-néprajz	3	4	2	–	–	–	2	–	11
Gazdasági és társadalmi ismeretek	–	–	–	–	–	2	–	–	2
Latin	5	5	4	4	4	4	4	4	34
Német	–	–	4	4	3	3	3	3	20
Görög, francia, angol, olasz	–	–	–	–	4	4	4	3	15
Természetrajz	2	2	–	3	5	–	–	–	12
Fizika	–	–	2	–	–	–	4	4	10
Kémia	–	–	–	–	–	3	–	–	3
Matematika	4	5	3	3	3	3	3	3	27
Bölcseleti bevezetés	–	–	–	–	–	–	–	2	2
Rajz és műalkotások ismerete	2	2	2	2	–	–	1	1	10
Testgyakorlás	4	4	4	4	4	4	4	3	31
Egészségtan	–	–	–	1	–	–	–	1	2
Szépíráás	1	–	–	–	–	–	–	–	1
Gyorsírás	–	–	–	2	–	–	–	–	2
Ének	2	2	1	–	–	–	–	–	5
Osztályfőnöki óra	1	–	–	–	–	–	–	–	1
	31	31	31	31	31	31	32	32	250

3. táblázat. Az egységes gimnázium heti órabeosztása az 1935-ös tanterv szerint.⁸⁵

Hóman Bálint az egységes középiskola létrehozása mellett reformot hajtott végre a tanügyigazgatás terén is (1935. évi VI. törvény), melynek értelmében a korábbi tankerületek

⁸⁵ A táblázat forrása: MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 117. o.

területi beosztását módosítva az országot nyolc tankerületre osztották, illetve összevonás útján megszüntették a népiskolák és a középiskolák addig párhuzamosan létező tanügyigazgatási rendszerét.⁸⁶ A Pius Gimnázium ekkor az újonnan létrehozott Pécsi Tankerület joghatósága alá került. Az ország katolikus középiskolahálózatát 1937–1938-ban az alábbi térkép szemlélteti:

3. térkép. Magyarország katolikus középiskolái 1937–1938-ban (Budapest kivételével).⁸⁷

Az 1938–1941 között visszacsatolt területeken lévő gimnáziumok magyar kézbe kerülésének, illetve a visszatért országrészekben történt gimnáziumalapításoknak köszönhetően az ország középiskoláinak száma átmenetileg megnőtt. A háború alatt egyetlen változás történt a gimnáziumok tantervében: az 1942–1943. tanévtől kötelezővé vált a honvédelmi ismeretek oktatása.⁸⁸

A háború 1945-ös befejezésekor a mai országhatárokon belül 173 középiskola maradt: 126 gimnázium és 47 leánygimnázium.⁸⁹ A háborút követően az első jelentős változás, amely a középfokú oktatást érintette, a nyolcévfolyamos, mindenkire egyaránt kötelező általános iskola létrehozása 1945-ben. Ezáltal az addig nyolcévfolyamos gimnáziumok négyévfolyamosokká váltak. Ez komoly kihívást jelentett az egyházi gimnáziumok számára,

⁸⁶ MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY: *Neveléstörténet*, i. m., 329–330. o.

⁸⁷ A térkép forrása: MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 328. o.

⁸⁸ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 118–119. o.

⁸⁹ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 119. o.

amelyek a 10–14 éves korosztály neveléséhez továbbra is ragaszkodtak. Ezért sok egyházi gimnázium mellett szerveződött ebben az időben egyházi általános iskola is, ezáltal a gyermekeket 6 éves kortól 18 éves korig nevelő 12 évfolyamos egyházi iskolakomplexumok születtek, melyek létrejöttét az akkori oktatáspolitiká nem nézte jó szemmel.⁹⁰ Mint azt majd látni fogjuk, a Pius Gimnáziumban is ezt a gyakorlatot követték, s itt is létrehozták az általános iskolát a gimnázium mellett.

A szerkezeti átalakításon kívül tantervi változások is történtek a háború után. 1945-ben csökkentették a latin óraszámát, és eltörölték a német nyelv kötelező oktatását. A latin mellett ezentúl egy idegen nyelvet oktattak, amelyet az angol, német, francia, olasz, orosz és ógörög közül lehetett választani. Megszüntették a honvédelmi ismeretek, a szépírás és a gyorsírás oktatását, csökkentették a testnevelés óraszámát. Emelkedett viszont a magyar nyelv és irodalom, a természettudományos és művészeti tárgyak órászáma. Új tantárgyként került bevezetésre a „mindennapi kérdések”, amely a tanulók világnézeti, társadalmi, politikai tájékozódását volt hivatva szolgálni. Létrejött továbbá a gimnáziumok reál tagozata, amelyben latin helyett emelt óraszámában tanultak matematikát és természettudományi tárgyakat.⁹¹ A (nem reál tagozatos) gimnáziumok ekkori tantárgybeosztását az alábbi táblázat szemlélteti:

	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Hittan	2	2	2	2	2	2	2
Magyar	6	4	4	4	3	3	3
Történelem	–	3	3	3	3	3	3
Földrajz-néprajz	4	2	–	–	–	2	–
Gazdasági és társadalmi ismeretek	–	–	1	–	1	1	1
Latin	4	4	4	4	3	3	3
Élő idegen nyelv vagy görög	–	3	3	5	5	5	4
Természetrajz	3	–	3	4	–	–	–
Fizika	–	3	–	–	–	4	4
Kémia	–	–	–	–	3	–	–
Matematika	4	3	3	3	3	3	3
Bölcseleti bevezetés	–	–	–	–	–	–	2
Rajz és műalkotások ismerete	2	2	2	1	1	1	1
Testgyakorlás	2	2	2	2	2	2	2
Egészségtan	–	–	1	–	2	–	1
Ének	2	1	1	1	1	1	1
Mindennapi kérdések	1	1	1	1	1	1	1
	30	30	30	30	30	31	31

4. táblázat. A gimnáziumok heti órabeosztása 1945–1948 között.⁹²

⁹⁰ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 124. o.

⁹¹ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 119–120. o.

⁹² A táblázat forrása: MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 121. o. 1945–1946-ban a gimnáziumok I. évfolyam helyett már az általános iskola V. évfolyama nyílt meg, az I. évfolyam ezért nem szerepel a táblázatban.

Az 1945–1946. tanévben 174 fiú- és leánygimnázium működött az országban. Közülük 69 állami, 12 városi, 6 társulati illetve magán és 87 – kereken 50% – felekezeti. A háborút követő években számos új gimnázium alapítására került sor olyan – főként ipari – városokban, amelyek eddig nem rendelkeztek középiskolával. Ezeket az új gimnáziumokat főként az állam alapította, s legtöbbször már eleve csupán négy évfolyammal jöttek létre.⁹³ Az ország katolikus középiskolahálózatát az 1947–1948. tanévben az alábbi térkép szemlélteti:

4. térkép. Magyarország katolikus gimnáziumai 1947–1948-ban (Budapest kivételével).⁹⁴

1948. június 16-án az országgyűlés elfogadta az 1948. évi XXXIII. törvényt a nem állami iskolák államosításáról, amely természetesen a középiskolákra is vonatkozott. Az államosítás legérzékenyebben az addigi legnagyobb iskolafenntartókat, az egyházakat érintette, akik ezáltal kiszorultak az oktatás területéről. Az egykori felekezeti középiskolák ezentúl teljesen megváltozott fenntartói, politikai, világnézeti stb. keretek között folytatták működésüket. Ennek tudható be az, hogy egy-egy gimnázium arculata sokszor olyannyira megváltozott, hogy a jogutód iskolának valójában már nem sok köze volt egyházi elődjéhez. Hasonlóképpen történt ez a Pius Gimnázium esetében is.

⁹³ MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 121. o.

⁹⁴ A térkép forrása: MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 332. o.

5.2. Pécs középiskolái a 20. század első felében

Pécs a Pius Gimnázium alapításakor már jelentős oktatási hagyományokkal rendelkező iskolaváros volt. 1367-ben itt alapították Magyarország első egyetemét. Pécs már 1687-től rendelkezett gimnáziummal. 1746-ban papnevelő szemináriumot alapított itt Berényi Zsigmond püspök, s később a város még számos további oktatási intézménnyel gazdagodott. A Pius Gimnázium alapításakor egy papnevelő szeminárium, egy jogakadémia, két középiskola (egy gimnázium és egy reáliskola), egy középfokú leányiskola, két tanítóképző, illetve több szakképző, polgári és elemi iskola működött a városban. A jezsuita gimnázium tehát egy nagymúltú, kiterjedt és sokszínű lokális oktatási intézményhálózatba illeszkedett be.

Ez a beilleszkedés nem volt problémamentes. Pécs és környéke iskoláztatási igényeit a századfordulón a város egyetlen gimnáziuma már nem tudta kielégíteni, s ezért a városvezetés többször is kérte a VKM-et, hogy nyisson Pécsen állami gimnáziumot. Mégis amikor felmerült egy jezsuita gimnázium alapításának lehetősége, többen elleneztek a tervet: a szintén iskolafenntartó ciszterciak riválist láttak a jezsuitákban, a protestánsok a város felekezeti békéjét féltették, a szabadelvűek pedig a klerikalizmus megerősödésétől tartottak.⁹⁵

Mint említettem, a Pius Gimnázium alapításakor két középiskola működött Pécsen, amelyek közül egy volt gimnázium: a ciszterci főgimnázium. Ennek története témánk szempontjából annyiban különösen is érdekes, hogy eredetileg jezsuita gimnázium volt, amelyet a Jézus Társaság közvetlenül Pécs török alóli felszabadulása után, 1687-ben alapított. A Jézus Társaság 1773-as feloszlata után a gimnázium állami kézbe került, amely 1815-ben a ciszterci rendnek adta át. A gimnázium a 19. század második felében nyolcévfolyamos főgimnáziummá vált, 1921-ben pedig felvette Nagy Lajos király nevét.⁹⁶ Az 1924. évi középiskolareform után reálgimnáziumként működött az egységes gimnázium 1934-es bevezetéséig. 1948-ban az iskolát államosították. A rendszerváltás után, 1993-ban pedig újra a ciszterciak kezelésébe került. A város két szerzetesi gimnáziuma – a Nagy Lajos és a Pius – között működésük idején egyfajta egészséges rivalizálás volt tapasztalható, amely sport- és tanulmányi versenyekben, intézményi fejlesztésekben stb. nyilvánult meg.

Pécs második középiskolája az állami főreáliskola volt, amely 1857-ben háromévfolyamos városi alreáliskolaként kezdte meg működését. 1870-ben az iskola állami

⁹⁵ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. Erről részletesebben a Pius Gimnázium alapításáról szóló fejezetben írok.

⁹⁶ PÁSZTOR Andrea: *Pécsi középiskolák a 20. század első felében*. In: Sárkányiné Lengyel Mária (szerk.): *Hagyomány és megújulás. Iskolatörténeti konferencia. Pécsi Leőwey Klára Gimnázium, Pécs, 2017*, 15–16. o.

fenntartásba került, s ezzel egyidejűleg hatévfolyamos főreáliskolává szervezték át. 1875-ben a VKM a főreáliskolákat nyolcosztályossá bővítette, és képessé tette azokat érettségi vizsga tartására. Ezáltal a főreáliskolák a főgimnáziumokkal azonos értékű középiskolákká váltak. Hogy a reáliskola méltó elhelyezéshez jusson, 1912-ben a város átadott egy telket az Irányi Dániel (ma 48-as) téren, amelyen 1914-re állami költségen felépült a korszerű és monumentális iskolaépület.

A háborús helyzet miatt a főreáliskola csak 1915-ben költözhetett be új otthonába, amelyet nem sokáig élvezhetett, mert 1919–1921 között a szerb megszállók vették birtokba az épületet, 1922-ben pedig itt helyezték el a Pozsonyból Pécsre költöztetett M. Kir. Erzsébet Tudományegyetemet. Az eredetileg a főreáliskola számára készült monumentális épület azóta is felsőoktatási célokat szolgál. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara működik benne. Itt egy érdekes párhuzam vonható a főreáliskola és a Pius Gimnázium között, mivel a Pius Gimnázium épületét is később felsőoktatási célokra sajátították ki: 1950-ben a Pécsi Pedagógiai Főiskola vette birtokba az épületet, s ma annak jogutódjai, a PTE Bölcsészettudományi, illetve Természettudományi Kara használják.

A főreáliskolát az egyetem beköltözése miatt az egykori püspöki joglíceum épületébe helyezték át a Király utca 44. szám alá. Az iskola 1925-ben felvette Széchenyi István nevét, 1926-ban pedig az egyetem gyakorló iskolájává vált. Az egységes gimnáziumi képzés 1934-es bevezetése után a reáliskolai képzés kifutó rendszerben megszűnt. A pécsi egyetem bölcsészkarának 1941-es megszüntetésével a Széchenyi Gimnázium elvesztette gyakorlóiskolai státusát, 1942-ben pedig a bérleti idő lejártja miatt el kellett hagynia épületét is. A mostoha körülmények között működő gimnáziumot végül 1948-ban beolvasztották a Nagy Lajos Gimnáziumba, ám 1954-ben újra önálló intézményként szervezték újjá, s visszaköltöztették Király utcai épületébe, ahol a mai napig működik.⁹⁷

Az 1912-ben alapított Pius Gimnázium e két középiskola mellé csatlakozott második gimnáziumként illetve harmadik középiskolaként. A Pius fennállásának idején azonban Pécs középiskoláinak száma tovább növekedett a Miasszonyunk Női Kanonokrend ún. felső leányiskolájának érettségit adó leánygimnáziummá való minősítésével 1916-ban.

A Miasszonyunk Női Kanonokrend 1851 óta tevékenykedett Pécs városában, s több iskolát működtetett lányok számára (elemi iskola, polgári iskola, tanítónő-képző). A rend 1907-ben nyitotta meg felső leányiskoláját, amely – megtévesztő nevével ellentétben – középfokú oktatási intézmény volt, ám mivel nem adott érettségit, ezért jog szerint nem

⁹⁷ PÁSZTOR: *Pécsi középiskolák a 20. század első felében*, i. m., 16–17. o.

számított középiskolának. 1916-ban azonban a VKM rendeleti úton létrehozott egy érettségit adó középiskola-típust lányok számára is, a leánygimnáziumot. A Miasszonyunk Rend felső leányiskolája 1916-tól ezért leánygimnáziumként folytatta működését, s ezzel megszerveződött Pécs negyedik középiskolája. Az intézmény 1921-ben felvette Szent Erzsébet nevét. 1923-tól a gimnázium a pécsi Erzsébet Tudományegyetem gyakorlóiskolája lett. A gimnáziumot 1948-ban államosították. 1950-től Leőwey Klára nevét viselve működik mind a mai napig.⁹⁸

E négy középiskola mellett Pécsen még számos középfokú oktatási intézmény működött: a püspöki tanítóképző, a Miasszonyunk Rend tanítónő-képzője, a M. Kir. Zrínyi Miklós Honvéd Hadapródiskola, felső kereskedelmi iskola, bányászati szakiskola, fémipari szakiskola stb.⁹⁹ Azonban ezek nem voltak általánosan képző, érettségit adó, felsőfokú továbbtanulásra feljogosító középiskolák, hanem szakképzési célokat szolgáltak. Igaz ugyan, hogy ezen intézménytípusok némelyike idővel elnyerte érettségi bizonyítvány kiállításának jogát, ám ettől függetlenül továbbra is alapvetően szakképző iskolák maradtak, s többnyire nem is a VKM, hanem az adott szakminisztérium joghatósága alá tartoztak. E megfontolások alapján ezen intézményeket az általánosan képző középiskolákat bemutató fejezetben nem indokolt tárgyalni.

⁹⁸ PÁSZTOR: *Pécsi középiskolák a 20. század első felében*, i. m., 18–19. o. TAKÁCS Zsuzsanna Mária: *A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak fejlődése a kezdetektől a 20. század közepéig*. In: Sárkányiné Lengyel Mária (szerk.): *Hagyomány és megújulás. Iskolatörténeti konferencia. Pécsi Leőwey Klára Gimnázium, Pécs, 2017*, 63–74. o.

⁹⁹ PÁSZTOR: *Pécsi középiskolák a 20. század első felében*, i. m., 20–25. o.

6. Az iskolaalapító gróf Zichy Gyula püspök nevelési nézetei

A Pius Gimnázium alapítója gróf Zichy Gyula pécsi püspök volt. Gróf zichi és vászonkeői Zichy Gyula 1871. november 7-én született az erdélyi Nagylángon ősi magyar főnemesi családban. Bátyja, gróf Zichy János (1868–1944) jelentős politikus volt, aki két alkalommal is betöltötte a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztséget (1910–1913; 1918). Zichy Gyula gimnáziumi tanulmányait Kalksburgban a jezsuitáknál és Székesfehérváron a cisztereknekél végezte. Papi pályára készülve 1891 és 1896 között teológiát tanult Innsbruckban. 1895-ben szentelték pappá. 1897-től Rómában folytatta tanulmányait, ahol 1900-ban a Gregoriana Egyetemen kánonjogi doktorátust szerzett. Ugyanebben az évben pápai szolgálattevő kamarás lett előbb XIII. Leó, majd X. Pius mellett. Utóbbi 1905. október 17-én pécsi megyéspüspökké nevezte ki, ugyanazon év december 21-én pedig – Prohászka Ottokárral együtt – püspökké szentelte. 1901-től 1918-ig a főrendiház, 1927-től 1942-ig a felsőház tagja. 1923. december 10-től a kalocsai érsekség apostoli adminisztrátorává, majd 1925. szeptember 5-én kalocsai érsekké nevezték ki. A kalocsai főegyházmegyét 1942. május 20-án bekövetkezett haláláig vezette.¹⁰⁰

Zichy Gyula a kultúra és ezen belül a nevelésügy elkötelezett támogatója volt. A Katolikus Tanügyi Tanács és a Magyar Katolikus Tanítók Országos Szövetségének védő elnöke volt. 1929-től az MTA igazgatóságának tagja. Mind Pécsen, mind Kalocsán fontos mecénási tevékenységet fejtett ki. Iskolákat, plébániákat, templomokat alapított, meglévőket pedig felújított, kibővített stb. Külön említést érdemel, hogy Pécsen 1911-ben *Dunántúl* néven katolikus szellemiségű nyomdát és napilapot alapított.¹⁰¹ Ám mind közül legnagyobb műve a pécsi jezsuita Pius Gimnázium alapítása volt, melyre magánvagyonának jelentékeny részét áldozta.

Nem megkerülhető kérdés, hogy milyen elvi megfontolások álltak annak háttérében, hogy a nevelésügy annyira fontos volt Zichy Gyula számára, hogy jelentős anyagi áldozattól sem riadt vissza annak előmozdítása érdekében. Vajon milyen nevelési nézeteket vallott a püspök? Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy erről is képet alkothatunk. Ugyanis Zichy Gyula 1908. november 10-én püspöki körlevelet adott ki egyházmegyés

¹⁰⁰ *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/Z/Zichy.html> Letöltés ideje: 2019. november 9.

¹⁰¹ *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/Z/Zichy.html> Letöltés ideje: 2019. november 9. Zichy Gyula pályafutására és tevékenységére vonatkozóan lásd továbbá: HORVÁTH István – KIKINDAI András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007.

papsága számára. Ebben a körlevélben fejezte ki azon szándékát, hogy Pécssett katolikus internátust alapít, melyet X. Pius pápáról kíván elnevezni. A körlevél két jól elkülöníthető részre tagolódik. A rövid zárórészben nyilvánítja ki a püspök iskolaalapítási terveit. A körlevél első, hosszabb része pedig egy elméleti értekezés, amelyben a püspök a katolikus nevelés fontosságáról elmélkedik.¹⁰² A következőkben ezen dokumentum alapján igyekszem bemutatni, hogyan vélekedett Zichy püspök a nevelés kérdéseiről.

Körlevelét egy apokaliptikus panoráma felvázolásával kezdi a püspök: úgy látja, hogy a vallástalan világnézet képviselői mindent eldöntő küzdelmet folytatnak a kereszténységgel és leginkább a katolikus egyházzal szemben. Noha ebben a küzdelemben a püspök szerint az egyház szilárdan állja a sarat, mégis azt prognosztizálja, hogy a 20. század még a 19-iknél is sokkal inkább a kételkedés százada lesz. A 20. század „az ingadozás, a félemberek s a félcselekvések és a szembetűnő következetlenségek klasszikus százada az emberi élettevékenység majdnem minden terén, s épp így a hitben” – állítja a püspök a század hajnalán, 1908-ban.¹⁰³ Az egyház és a hit ellenségei szerinte azért lehetnek ennyire erősek, mert sok keresztény hite megingott, elerőtlenedett, s ez az egyház erejének fogyását is jelenti. Ebben a negatív folyamatban szerinte nagy szerepe van annak, hogy a papság nem végzi kellő lelkesedéssel a hit terjesztését, illetve a hívő keresztények hitének ápolását, erősítését. Zichy Gyula emlékezteti papjait arra, hogy milyen súlyos felelősség számukra a reájuk bízott hívek megfelelő lelki vezetése.¹⁰⁴

Ezt követően a jelenlegi elkészerítő állapotok történelmi gyökereit igyekszik feltárni a püspök. Szerinte a reformáció „a hitet függetlenítette az Egyháztól és az egyéni észttette meg a legfőbb tekintélynek a hit és az erkölcs [...] nagy kérdéseiben.”¹⁰⁵ Ezt követte a tudomány, majd az állam függetlenedése az egyháztól. Az emberi emancipációnak ezeket a vívmányait a püspök káros folyamatokként értékeli, amikor azt állítja, hogy „az Egyháztól elvált vallás [...] meddő észelvűség béklyóiba dőlt”, a vallástól független erkölcsnek „nincs nemes igaz gyümölcse”, a hittől függetlenedett tudomány „egymást sárba rántó, téveteg rendszerek chaotikus harca”, az egyháztól elválasztott államban a „jog, igazság, törvény és tekintély csak üres jelszavak”.¹⁰⁶ A püspök ezen állításait joggal tekinthetjük túlzásoknak.

¹⁰² Pécsi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban PEL) I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. Zichy Gyula körlevele, 1908. november 10.

¹⁰³ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 151. o.

¹⁰⁴ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 152. o.

¹⁰⁵ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 152. o.

¹⁰⁶ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 153. o.

Anélkül, hogy mélyebb eszmetörténeti vizsgálódásokba bocsátkozhatnánk – amely nem is lehet elsődleges tárgya ennek az értekezésnek – annyit megemlíthetünk, hogy Zichy püspök konzervatív nézetei megfeleltek a római katolikus egyház akkori irányvonalának. Hans Küng katolikus teológus szerint az egyház a 17. századtól kezdve jelentkező új tudományos, filozófiai, társadalmi, politikai, kulturális és művészeti törekvésekhez ellenségesen viszonyult, ezzel fokozatosan szellemi gettóba számúzta önmagát. A 17. századtól egészen az 1960-as évekig a katolikus egyház defenzív pozícióból igyekezett harcolni az általa elutasítandónak vélt társadalmi és kulturális törekvésekkel.¹⁰⁷ Ezt a szemléletet képviselte a Zichy Gyula által szeretve tisztelt X. Pius pápa (1903–1914) is, aki leginkább a katolikus teológia megújítására tett törekvések elfojtásával¹⁰⁸ szerzett magának kétes hírnevet.¹⁰⁹

Körlevelének szövege is mutatja, hogy Zichy Gyula püspök is láthatólag kevés megértést tanúsított a modern kor eszméi és törekvései iránt, s inkább úgy ítélte meg, hogy azok veszélyeztetik a katolikus egyházat és a katolikus hitet, ezért harcolni kell ellenük. Ugyanakkor ez a szemlélet bár meghatározó volt az egyházban, mégis akadt ellenpélda. Zichy Gyulától merőben eltérő véleményen volt például pályatársa a magyar katolikus püspöki karban, Prohászka Ottokár. *Modern katolicizmus* című művében, amely 1907-ben – azaz Zichy körlevelével nagyjából azonos időben, attól egy évvel korábban – jelent meg, nyomát sem találjuk a modern kor nézetei, erkölcsi elleni kirohanásoknak. Ellenkezőleg: Prohászka őszinte érdeklődéssel, a megértés szándékával fordul a modern kor eszméi felé. Elismeri az ezekben található igazságokat, és amellet száll síkra, hogy a katolikus egyháznak alkalmazkodnia kell a modern kor sajátosságaihoz.¹¹⁰ Jellemző azonban, hogy Prohászka ezen műve indexre, azaz az egyház által betiltott könyvek listájára került – X. Pius pápa hallgatólagos beleegyezésével.¹¹¹

Visszatérve Zichy Gyula körlevelének gondolatmenetéhez: az általa fent vázolt történelmi folyamatok (tehát a hit, az erkölcs, a tudomány és az állam elválasztása az egyháztól) a püspök szerint igen súlyos állapotokhoz vezettek: az istentelenség jelenleg általános harcot vív a kereszténység ellen, a híveket igyekszik elfordítani az egyháztól, akik között már igen sokakban gyökeret vert a közömbösség, az ingadozás. Ebben a helyzetben a püspök szerint

¹⁰⁷ HANS KÜNG: *A katolikus egyház rövid története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005, 197–239. o.

¹⁰⁸ Lásd *Őszentsége Szent X. Piusz pápa „Pascendi Dominici gregis” kezdetű enciklikája a modernizmus eretnekségéről*. http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/szemint_67.html Letöltés ideje: 2021. március 7.

¹⁰⁹ MADARÁSZ Imre: *X. Pius, az antimodernizmus pápája*. In: KLIÓ, 2014, 23. évf., 4. szám, 123–126. o.

¹¹⁰ PROHÁSZKA Ottokár: *Modern katolicizmus*. In: Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus*. Válogatás Prohászka műveiből. Szent István Társulat, Budapest, 1990, 134–160. o.

¹¹¹ MÓZESSY Gergely: *X. Pius és Prohászka összeütközése*. In: Magyar Tudomány, 2013, 174. évf., 5. szám, 553–557. o.

a papság legfőbb kötelessége a krisztusi tanok újult erővel való hirdetése: „Tanítani, oktatni kell újra lankadatlan hévvel, lángoló és meggyőző erővel, [...] hogy az, ami bennünk él és lángol, átragadjon a szomjas lelkekbe, hogy újra [...] megszeressék mindazt, [...] amit Krisztus [...] Szentegyháza őriz, tanít, hirdet.”¹¹² A kimondott végcél tehát az egyháztól elidegenedett emberiség visszatérítése az egyházba.

Ennek eszköze pedig a hatékony és minden fórumon zajló katekézis: „Mélyen járó, hitből élő és hitet fakasztó katekézis kell ma iskolában és szószéken, magán körben s nyilvánosan [...]. [...] Hirdesd ajkaidal, hirdesd tetteiddel, hirdesd életeddel; légy magad élő katekézis [...]!”¹¹³

„Ámde a tanítás magában nem elég” – folytatja a püspök. „A tanítás az ész művelése; a tanítás öncélja igazságok útján a legfőbb igaznak megismertetése; de ez az ismeret az értelen, az elme munkája, melyet az akarat, a szabadakarat nem követ még szükségképpen soha. Hajlítani kell hát a lelkeket, hajlítani kell az akaratot, hogy azt, amit szépnek, jónak, igaznak ismertek, kövessék és tettekre váltsák egész mivoltukban [...]. [...] Nem elég ugyanis tudni és ismerni Isten igazait [sic!], [...] hanem át is kell élni azokat. Ez az igaz kereszténység, ez Krisztusnak igaz követése, ez az egész ember.”¹¹⁴ Zichy Gyula ezekben a sorokban tulajdonképpen a nevelésről, annak fontosságáról értekezik: a tanítás nevelés nélkül szerinte mit sem ér.

A nevelés tehát kiemelt fontosságú ügy és feladat számára, s ezt a meggyőződést igyekszik elhinteni és megerősíteni egyházmegyes papságában is. Figyelemre méltó, hogy a püspök a nevelés fogalmára saját definíciót is alkot: a nevelés „az igaz célt követni még nem kész akaratnak készségessé tétele a célra már kész akarat által.”¹¹⁵ A nevelés tehát nevelőt, méghozzá kiforrott nevelőt feltételez. A püspök szavaival: „nevelni csupán az képes, aki az igaz célt maga is szereti, szívvel átkarolja, lelkesedik érte és mindig követi.”¹¹⁶

Zichy Gyula úgy véli, hogy a lelkipásztorok feladata nem csupán a tanítás, hanem a nevelés is. A keresztény hitigazságok átadását a püspök csupán az alapok lerakásának tekintti, nem a végső építménynek. A keresztény jellem kialakítása további nevelőmunkát

¹¹² PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 153–154. o.

¹¹³ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 154. o.

¹¹⁴ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 154. o. Az imént idézett sorokban feltűnik továbbá egy kifejezés: *egész ember*. Nem tudhatjuk, hogy Zichy Gyula tudatosan használta-e éppen ezt a kifejezést vagy sem. Ugyanakkor e kifejezés használata érdekes párhuzamok felállítására ad alkalmat. Az egész ember nevelése a jezsuita nevelélmélet és pedagógiai praxis egyik kulcsfontosságú eleme. Figyelemre méltó, hogy Zichy püspök, aki maga is jezsuita gimnáziumban végezte tanulmányait, egy olyan körlevélben használja ezt a fogalmat, amelyben épp egy jezsuita internátus alapítására vonatkozó terveit közli a nyilvánossággal.

¹¹⁵ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 155. o.

¹¹⁶ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 155. o.

igényel. Ez a nevelés két feladatot foglal magában: a vallásos nevelőnek egyrészt elő kell segítenie, hogy a hit megerősödjék és a gyakorlati életvitelt is áthassa, másrészt védelmeznie kell a szárba szökkenő hitet a veszélyes külső hatásoktól.¹¹⁷

Óva inti Zichy Gyula papságát attól a téves felfogástól, hogy a hitigazságok buzgó hirdetése önmagában elegendő. A püspök hasonlatával élve: ez csupán a magvetés. Ám az elvetett mag csak akkor fog kihajtani, és virágot, gyümölcsöt hozni, ha gondozzák, ápolják. „A keresztény katolikus hit is ilyen kényes virág, s annyival kényesebb, amennyivel ingadozóbb mindannyiunkban a szabad akarat, melynek ezt a hitet át kell karolnia és tanait vérré váltania egy egész életre. Azt a magot tehát, amelyet az iskolában vagy a szószéken *tanítva* elhintünk, óvnunk, védenünk s gondoznunk kell folyton, mert különben magában elszikkad avagy, ami ezerszer gyakoribb, az ellenség támadása elfojtja, kitépi.”¹¹⁸

Zichy Gyula szerint a hitetlenség képviselői nagy veszélyt jelentenek a hívő keresztényekre. Ezt a káros befolyást úgy lehet szerinte leginkább semlegesíteni, ha a katolikusok egyesületekbe tömörülnek. A papság feladata, hogy a katolikus egyesületeket támogassa, szervezze, vezesse. Ám a katolikus egyesületi élet, s maga a katolicizmus is úgy lehet marandó és stabil, ha van utánpótlása az ifjúság felől. Éppen ezért a papságnak különös gonddal kell foglalkoznia az ifjúsággal az iskolában, de az iskolából már kikerült fiatalokkal is. „Ifjúsági körök, egyletek, otthonok s társulatok révén fűzzük szíveiket továbbra is Ahhoz, akinek szellemét, örök szeretetét és isteni tanítását elméjükbe és szívükbe csepegtettük már az iskolában. Akkor fogunk állni hivatásunk igaz magaslatán, ha az iskolában Krisztus szelleme leng, ha az ifjúságot ugyanez hatja át, s ha a felnőttek is ennek harcosai [...]. Így teszünk eleget a magunk részéről ama apostoli, fenséges szózatnak, melyet jubiláló Szentatyánk hangoztat, midőn célul tűzi munkásságunk elé: »Restaurare omnia in Christo«.”¹¹⁹

Valóban: Zichy Gyula körlevelében szinte változtatás nélkül visszhangzanak X. Pius pápa szavai, amelyeket pápaságának első, programadó enciklikájában (*E supremi apostolatus*, 1903) adott közre. A pápa szerint a modern, szekuláris kultúra háborút visel a kereszténység ellen. Az Istentől elidegenedett világot vissza kell vezetni Krisztushoz, amire X. Pius szerint egyedül a katolikus egyház képes, s ez elsősorban a klérus feladata. Ezért X. Pius fontosnak tartotta a papság szellemi képzésének színvonalát emelni, mégpedig azért, hogy a modern kor eszméi ne ragadhassák el őket. Hasonló okokból tartotta fontosnak a világi hívek vallásos nevelését is. Ennek gyakorlati megvalósításaként X. Pius szorgalmazta

¹¹⁷ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 155. o.

¹¹⁸ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 155. o. Eredeti kiemelés.

¹¹⁹ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4148/1908. 156–157. o.

a papképzés és a hitoktatás megreformálását.¹²⁰ X. Pius pápa számára tehát a nevelés ügye nem önmagában, hanem a hitvédelem szempontjából kardinális kérdés.

Ennek a gondolkodásmódnak a tükröződését láthatjuk Zichy Gyula világnézetében. Fent bemutatott körlevelének szövege egyértelműen mutatja, hogy a püspök számára a nevelés nem általában, hanem csupán annyiban érdekes, amennyiben az *katolikus* nevelés. A hitvédelemtől és hiterjesztéstől független pedagógiai kérdések egyáltalán meg sem jelennek a körlevél szövegében. A nevelés tehát nem önmagáért, hanem eszközjellege miatt volt fontos a püspök számára. A nevelés pusztán eszköz a katolikus világnézet fenntartásának és terjesztésének művében. Zichy Gyula nézetei itt megintcsak ellentétesek a fentebb már hivatkozott Prohászkaéval, aki elismeri és méltányolja a kultúra – vallástól független – önértékűségét.¹²¹ Mindezen elvi háttér figyelembevételével kell megítélnünk és értékelnünk Zichy Gyula gyakorlati mecénási tevékenységét is. A műveltség, a kultúra terjesztése a püspök számára ezek szerint sosem volt öncél, hanem alárendelődött a katolikus hiterjesztés céljának. S bár ez semmit nem von le Zichy Gyula kultúrapártoló tevékenységének értékéből, fontos tisztában lennünk az emögött meghúzódó motivációkkal.

¹²⁰ MONDIN, Battista: *Pápák enciklopédiája*. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 641–645. o

¹²¹ PROHÁSZKA: *Modern katolicizmus*, i. m., 134–160. o.

7. Az alapítás és az intézményszervezés évei (1908–1920)

7.1. Az első tervektől az intézmény megnyitásáig tartó szervezőmunka (1908–1912)

Gróf zichi és vászonkeői Zichy Gyulának pécsi püspökké való kinevezésétől (1905) kezdve dédelgetett terve volt, hogy székvárosában internátust hozzon létre szegény középiskolás diákok számára. „Azok az állandó veszélyek, melyek a középiskolai tanuló-ifjúság vallás-erkölcsi életét minden nagyobb városban és így Pécsen is körülveszik, s amelyek az iskola falai között nyert vallás-erkölcsös tanítás és nevelés magvait – amint azt szomorú tapasztalatok bizonyítják – igen sokszor teljesen kiölik, azt az elhatározást érlelték meg bennem, hogy Pécsen a rk. középiskolai tanulóifjúság részére internátust létesítsek.”¹²²

Első elképzelése az volt, hogy a püspöki Tápintézetet, ahol nyolcvan tanuló kapott ebédet és vacsorát, bentlakásos intézetté fejlesztené, ahol az étkezés mellett a diákok szállást és felügyeletet is nyernének. Ehhez a tervezett internátushoz csatolta volna a székesegyházi árvaházat, melynek jelentékeny alapítványi tőkéje segíthette volna a leendő intézmény működését. Először egy 100 majd 150 fős internátus alapítása lebegett a püspök szeme előtt, ahol a különböző pécsi középiskolákba járó diákok nyernének szállást és ellátást.¹²³

1908. november 10-én körlevelet bocsátott ki egyházmegyéjének papsága számára, amelyben hosszasan értekezett a keresztyén nevelés fontosságáról és szükségességéről.¹²⁴ Levele zárórészében tudatta egyházmegyei papságával, hogy püspöki székhelyén katolikus internátust szándékozik alapítani, amelyet X. Pius pápa tiszteletére – akinek Zichy személyi kamarása volt, s aki őt 1905. december 21-én püspökké szentelte – Özsentsége ötvenéves papi jubileumának évében (1908) *Pius Internátusnak* nevez el. Tudatta továbbá, hogy az internátus céljára magánvagyonából 100 000 koronát helyezett el a Pécssegyházmegyei Alapítványi Hivatalnál, létrehozva ezzel a majdani internátus fenntartására szolgáló Pius Alapot.¹²⁵ A papság üdvözölte a püspök tervét és nagylelkűségét, s maga is adakozásba kezdett. Támogatást nyújtottak a világi hívek is. Hozzájárulásuknak köszönhetően az alapítvány tőkéje hamar 160 000 koronára szaporodott.¹²⁶ A püspök terve az volt, hogy visszahívja a

¹²² PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis Collegii Quinqueecclesiensis Societatis Jesu (a továbbiakban: Acta foundationis), 1/fund.

¹²³ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 1/fund.

¹²⁴ Lásd az előző fejezetet.

¹²⁵ PEL I.1.e Számadások és leltárak (a továbbiakban: Rationes et inventaria) 74. A Pius Gimnázium számadásai, Ad 4149/1908. (Elismervény, 1908. november 14.)

¹²⁶ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 1/fund. Az adományozó levelek és az adományokról szóló átvételi elismervények olvashatók: PEL, I.1.e Rationes et inventaria. 74. A Pius Gimnázium számadásai.

jezsuitákat Pécsre, számukra rendházat alapít, s az internátus vezetését rájuk bízza. Zichy püspököt a jezsuiták melletti választásában egyrészt az motiválta, hogy tanulóéveit maga is a jezsuiták kollégiumában töltötte a Bécs melletti Kalksburgban,¹²⁷ s hálával emlékezett meg az alapos nevelésről, melyet a Jézus Társasága iskolájában kapott. Másrészt pedig, hogy püspöki székvárosának hitéletében és művelődésében egykor igen jelentős szerepet játszottak a jezsuiták.¹²⁸

1909 elején a püspök meg is kereste az osztrák–magyar provinciálist, P. Franz Xaver Schwärzler, aki azonban visszautasította javaslatát, mivel a jezsuitáknak szerinte nem lenne elég emberük az intézet működtetésére. Ezenkívül a provinciális nem kívánt magyarországi alapításokban részt venni, mivel az osztrák–magyar jezsuita rendtartomány szétválasztása akkor már küszöbön állott.¹²⁹ Annyit ígért, hogy 1909 tavaszára tervezett utazása alkalmával, melynek során tartománya déli részeit látogatta volna meg, Pécssett felkeresi a püspököt a tervek alaposabb megbeszélése végett. Ez az utazás azonban elmaradt.¹³⁰

A püspök kezdetben csak egy internátus és egy jezsuita rezidencia alapítását tervezte. Kollégium, vagyis olyan intézmény, amely gimnáziumot, internátust és rendházat is magában foglal, alapításának ötlete egy karlsbadi pihenés alkalmával merült fel. Zichy Gyula P. Pámer László SJ¹³¹ és Mosonyi Dénes püspöki titkár¹³² társaságában szabadságát töltötte Karlsbadban. A püspök azon szándékáról beszélt, hogy jezsuita rendházat és a rend kezelésében lévő internátust kíván alapítani Pécssett. Mosonyi más véleményen volt: „Ne rezidenciát alapítson, méltóságos úr, hanem egy egész kollégiumot a kalksburgi mintájára, melyet annyira szeret.”¹³³ A püspök véleménye szerint azonban ez igen nagy nehézségekbe ütközne. Mosonyi és Pámer azonban igyekezett elhárítani a püspök aggályait, és meggyőzni őt. A

¹²⁷ A kalksburgi jezsuita gimnáziumról lásd: TÁMBA: *A szabadidő a kalksburgi jezsuita kollégium fényképein*, i. m.

¹²⁸ HEGEDŰS: A „Pius”, i. m., 5. o. A jezsuiták pécsi működésének első korszakát a Pius Gimnázium tanára, Pinzger Ferenc SJ dolgozta fel nagy alaposítással: PINZGER: *Emlékezzünk régiékről*, i. m. PINZGER: *Emlékezzünk régiékről. II. rész*, i. m. Tanulmányának második részében részletesen ír a jezsuiták első pécsi gimnáziumának működéséről is.

¹²⁹ Schwärzler 1906 és 1909 között immár másodszor látta el az osztrák–magyar jezsuita provincia vezetését. Második tartományfőnöki mandátumára legfőbb feladatául az osztrák és magyar provincia különválasztásának előkészítését kapta. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/schwarzler-franz-x/> Letöltés ideje: 2020. március 15.

¹³⁰ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 1/fund.

¹³¹ P. Pámer László SJ (1865–1951) 1898-tól 1938-ig magyar nyelvet tanított a kalksburgi jezsuita gimnáziumban, mivel Kalksburgban nagy számban tanultak magyar diákok. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/pamer-laszlo/> Letöltés ideje: 2020. január 18.

¹³² Dr. Mosonyi (Melhard) Dénes (1874–1948) pécsi egyházmegyei pap. 1905-ben Zichy Gyula püspöki titkárrá nevezte ki, s mindvégig szoros munkakapcsolatot ápolt Zichy püspökkel. 1913-tól püspöki irodaigazgató, 1917-től kanonok, 1921-től püspöki helynök, 1937-től nagyprépost. *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mosonyi.html> Letöltés ideje: 2020. január 18.

¹³³ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m. 54. o.

püspök és Pámer¹³⁴ a későbbiekben már a kollégium alapításának tervein kezdtek munkálkodni.¹³⁵ A püspököt terve módosítására készítette az is, hogy időközben olyan információkat nyert, miszerint a Jézus Társasága nem vállalja olyan internátusok működtetését, melynek növendékei különböző középiskolákban tanulnak, mivel így nincs biztosítva a növendékek vallásos nevelése. Ezért is jutott arra az elhatározásra, hogy gimnáziumot is alapít, s az internátusban csak ennek a gimnáziumnak a növendékei kapnak helyet.¹³⁶

1926-ban az alapító névnapján a Pius Gimnáziumban rendezett ünnepségen az akkor már kalocsai érsek Zichy Gyula így beszélt az iskolaalapításra vonatkozó egykori szándéka-iról: „Kedves fiúk. Mikor fiatalon idejöttem, első éveimben megfogamzott bennem az intézet terve, mikor később – minden erőt összegyűjtve – a munkához láttam [...] mindig egy cél lebegett előttem. – *Várat építeni a keresztény magyar ifjúságnak.* Várat, melyben üde, ózondús levegőt, fényes napsugarat, egészséget, tudást, éneket és zenét, kézi ügyességet és finom elmeélt kaptak, szerezhettek. Szóval minden szépet és jót, amit a kultúra nyújthat az embereknek. – De ezeken kívül és mindenek felett: hitet, szeretetet, tiszta erkölcsöket, vagyis ama legdrágább kincseket kívántam azoknak, akik ide jutnak, melyek az ő lelküket mentik meg és biztosítják az örök életre. Ezért bíztam ezt az intézetet a Jézus társaság atyáinak szerető gondjaira s ezért mondok ma is nekik forró köszönetet eddig végzett nemes munkájukért. [...] Ez volt az én célom. Ezért tettem és áldoztam mindent.”¹³⁷ Ugyancsak 1926-ban mondta a következőket: „A Pius-intézet az én papi lelkem első terve, hogy úgy mondjam elsősülötte volt. Innét a szeretet. Húsz éven át élt ez az intézet szívemben, lelkemben. Püspökségem legelső napjától hosszú nyolc éven át mint kedves remény szunnyadozott bennem. Tizenkét év óta pedig, mikor a most meglévő épület Isten irgalmából kinőtt a talajból, mint egy üde és kedves csecsemőt dajkáltam, ápoltam, melengettem. Örömmel tettem ezt...”¹³⁸ 1937-ben a Pius fennállásának huszonötéves jubileumán pedig így emlékezett vissza egykori motivációira: „Ezzel az intézettel a magyar, keresztény ifjúság boldogítására egy minden viharral bátran szembenéző, erős fellegvárat kívántam alkotni, melyben az ifjúság a lelki fejlődés, a komoly tudomány s a szükséges fizikai edzés minden kívánatos kellékét megkapja, hogy így a belőle kikerülő ifjú Egyházunk öntudatos tagja, megtépett

¹³⁴ Pámer azért tudott hasznos szakértő tanácsaival a püspök segítségére lenni, mert ő maga a kalksburgi kollégium tanára volt a magyar növendékek vezetőjeként. *Mecsek Alján. A pécsi Pius-Kollégium lapja*, 25. szám, 1935. február 1., 11. o.

¹³⁵ A karlsbadi beszélgetést idézi: PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m. 54–55. o.

¹³⁶ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 1/fund.

¹³⁷ *Mecsek Alján*, 13. szám, 1926. július, 2–3. o. Eredeti kiemelés.

¹³⁸ *Értesítő 1925–1926*, 3. o.

hazánknak alaposan képzett, lánglelkű polgára s vérző nemzetünknek bátor, edzett s olyan fia legyen, akire a sors minden változata, jó vagy kedvezőtlen fordulata között számíthat, s akire éppen ezért – annyi vész és annyi csalódás után – a kívánt jobb jövőt fel kell építeni és rá lehet bízni.”¹³⁹

P. Franz Wernz SJ általános rendfőnök (generális) (1906–1914) 1909. szeptember 7-i dekrétuma önállósította a magyar jezsuita rendtartományt, első tartományfőnöknek pedig P. Bús Jakabot nevezte ki.¹⁴⁰ Ezt követően kereste meg Zichy Gyula levél útján P. Búst 1910. március 31-én.¹⁴¹ Levelében beszámolt alapítási szándékáról, annak motivációiról, és arról, hogy addig milyen akadályokba ütközött, majd a tervezett intézmény felállítását biztosító anyagi alapokról informálta a pátert. A püspök úgy vélte, hogy az internátus felépítésére és berendezésére 200 000 korona elégséges, amelyből 160 000 máris rendelkezésre áll. A hiányzó 40 000-t – ha adakozás során nem gyűlne össze – a püspök hajlandó volna saját vagyonából pótolni. Az intézmény fenntartására a székesegyházi árvaház alapítványának 319 400 koronás, és a püspöki Tápintézet közel 100 000 koronás tőkéje, illetve az internátus költségtérítései helyei után fizetendő díjak szolgálnának.

A püspök úgy vélte, hogy az első és legfontosabb dolog az internátus épületének felépítése, mert a gimnázium az első években még úgysem fog teljes létszámmal működni, s addig az internátus épülete a tanítás és a bentlakás céljára egyaránt elégséges lesz, s ezen idő alatt a gimnázium épülete is felépíthető. A gimnázium felépítésének költségeit a püspök 500 000 koronára becsülte. Ebből 300 000 korona államsegély lenne, a többi gyűjtésből és a püspök adományaiból származna. Az internátus nevelőiről az internátus fenntartására szolgáló alapítványi összegekből gondoskodnának, a főgimnáziumban tanító rendtagokról pedig a püspök külön kívánt gondoskodni.¹⁴²

A püspök javaslatot tett a provinciálisnak a felállítandó intézménynek helyet biztosító telekre vonatkozóan is. Négy lehetséges területet ajánlott fel, melyek mindegyike egyházi tulajdon volt. A szeminárium szomszédságában lévő 4464 m²-es telket, melynek előnye a belvárosi fekvés és a papnevelő intézethez való közelség, hátránya viszont a kis terület. A második javasolt terület a székesegyházi árvaház 5144 m²-es telke, amely a város csendes részén feküdt, viszont nem volt a közelében templom. A harmadik lehetséges terület az Ispitaalja nevű városrészen volt. Ennek előnye a tágasság, és a vasútállomáshoz való közelség,

¹³⁹ *Mecsek Alján*, 27. szám, 1938. március 1., 9. o.

¹⁴⁰ A magyar jezsuita rendtartomány önállóvá válásának folyamatát részletesen bemutatja: PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m.

¹⁴¹ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 1/fund.

¹⁴² PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 1/fund.

hátránya viszont a városközponttól való nagyobb távolság volt. A negyedik lehetséges terület az ún. csoronikai püspöki szőlő a Makár utcában, a város nyugati részén, a hadapródiskolától északra. A 9 holdas telek előnye a jó levegő, a csend és a tágasság. A telek további bővítését – a szomszédos telkek felvásárlásával – is lehetségesnek tartotta a püspök. Maga a püspök ezt a telket tartotta a legelőnyösebbnek, annak ellenére, hogy a közelben nem volt templom, és a városközponttól is messze feküdt.¹⁴³

A püspök azzal érvelt a kollégium szükségessége mellett a provinciálisnak, hogy az nemcsak Pécs és a pécsi egyházmegye, hanem az egész Dunántúl hitéletének hasznára válik, és a frissen megalakult magyar jezsuita provincia fejlődését is segítené, presztízsét növelné. A gimnázium alapításával együtt a püspök egy kisebb papnevelő intézet vezetését is a jezsuita atyákra kívánta bízni. Sőt nagyobb szabású tervei is voltak: egy Pécssett felállítandó katolikus egyetem, melynek teológiai karát is a jezsuiták vezetnék.¹⁴⁴

Május 4-én kelt válaszában a provinciális támogatásáról biztosította a tervet, és a felajánlottak közül kiválasztotta a telket, mégpedig a püspöki szőlő területét. A tartományfőnök kifejezte azon óhaját is, hogy a püspöki szőlőbe beékelődő egyéb birtokokat és a szőlő feletti domboldalt is vásárolja meg a püspök a kollégium számára. A püspök köszönetét fejezte ki a támogatásért, és ígéretet tett az igényelt területek megvásárlására,¹⁴⁵ ami a későbbiekben meg is történt.¹⁴⁶ A 9 hold 398 köböl területű püspöki szőlőnek¹⁴⁷ katolikus oktatási intézmény céljára történő átengedését pedig kérte a pécsi székeskáptalantól és a hercegprímástól, akiknek hozzájárulását meg is kapta.¹⁴⁸

A püspök a gimnázium alapítására 1911-ben megállapodást kötött a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal (a továbbiakban VKM). 1911. január 4-én írta alá a leendő gimnázium államsegélyezéséről szóló szerződést Várad Károly székesfehérvári tankerületi kir. főigazgató mint a VKM és Zichy Gyula mint az iskola fenntartására létrehozott Pius Alap[ítvány] képviselője. Mivel a gimnázium várható jövedelmei az intézet fenntartására

¹⁴³ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 1/fund. A püspök a provinciálisnak küldött leveléhez csatolta ezen telkek térvázlatait.

¹⁴⁴ PEL IV.6. A Pius Gimnázium irata, Acta foundationis, 1/fund. Zichy Gyula katolikus egyetem alapítására vonatkozó terveiről lásd: POHÁNKA Éva: *Zichy Gyula és a Pécsi Egyetem alapítása*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007, 29–45. o.

¹⁴⁵ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 2/fund.

¹⁴⁶ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 971/1911. (Adásvételi szerződések, fizetési meghagyások)

¹⁴⁷ A terület térvázlata megtalálható: PPL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai.

¹⁴⁸ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 323/1911; 444/1911 (A székeskáptalan levele Zichy Gyulának, 1911. január 16.), (Vaszary Kolos hercegprímás levele Zichy Gyulának, 1911. január 28.), (Ajándékozási szerződés, 1911. június 4.).

nem elegendőek, ezért az intézmény az 1883. évi XXX. tc.¹⁴⁹ 47. §-a alapján államsegélyezésben részesült, melynek évi összege 45 000 korona. A szerződés értelmében a segélyt negyedéves részletekben folyósították. A szerződés biztosította, hogy a gimnázium, mint egyházi intézmény, autonómiát élvez, vagyona csakis az intézetet illeti meg, az intézet felett a püspök rendelkezik, beleértve a tanszemélyzet kérdését is. A Pius Alapnak viszont köteleznie kellett magát, hogy nyolcosztályos gimnáziumot tart fenn 11 tanárral, akik közül helyettes tanár kettőnél több nem lehet. A VKM fenntartotta magának a jogot, hogy négy tanárt ő nevez ki – a püspök jelölése alapján. A Pius Alap köteles volt az iskola céljaira egy tanügyi és egészségügyi céloknak megfelelő épületet emelni. E célra a VKM 350 000 korona államsegélyt nyújtott. A szerződés értelmében a felvétel és a tandíj ügye az iskolafenntartó hatáskörébe tartozott. Az intézmény éves költségeit (tanárok fizetése, az épület fenntartása) 94 460 koronában jelölték meg. Ebből a Pius Alap támogatása és a majdani intézmény tandíjai¹⁵⁰ 49 400 koronát fedeznének, a fennmaradó 45 000 koronát biztosítaná a VKM államsegély formájában.¹⁵¹

A Pius mint szerzetesrend által fenntartott középiskola az 1883. évi középiskolai törvény nyomán kialakult joggyakorlat szerint a VKM vezetése alatt álló középiskolának számított, ami azt jelenti, hogy nem volt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek közvetlen rendelkezése az intézmény felett, viszont nem maradt egészen állami beleszólás nélkül sem. Az ilyen középiskoláknak követniük kellett az állami tantervet és iskolai rendtartást, a tanítás nyelvének megállapításához a miniszter jóváhagyása szükségeltetett, csakis államilag jóváhagyott tankönyvet¹⁵² használhattak. Miniszteri jóváhagyás kellett az iskolaépítéshez és -bővítéshez is. Igazgatóik és tanáraik megválasztásában és kinevezésében viszont a fenntartók széles körű autonómiát élveztek, csak utólag kellett őket bejelenteni a minisztériumnak. Fegyelmi ügyekben pedig fenntartóik hatáskörébe tartoztak. A szerzetesrendi középiskolák abban is kivételes helyzetet élveztek, hogy bár alapításukhoz a püspök jóváhagyása szükségeltetett, nem tartoztak a megyéspüspök joghatósága alá, hanem a rendi elöljáróságot illette

¹⁴⁹ *Magyar Törvénytar. 1882–1883. évi törvénycikkek.* Franklin Társulat, Budapest, 1896, 265–284. o.

¹⁵⁰ Előreláthatólag 400 tanulóval számoltak, akik közül 300 fizetne 40 koronás tandíjat, illetve mindenki fizetne 10 koronás felvételi díjat.

¹⁵¹ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 7/fund.

¹⁵² A katolikus iskolák tankönyvválasztási preferenciáit – legalábbis bizonyos tantárgyak esetében – világnézeti alapú megfontolások is vezették, ti. olyan szellemiségű tankönyveket választottak (például történelemből), amelyek a katolikus szellemben történő nevelést hatékonyan támogatták. Bővebben lásd: SOMODI Imre: *A katolikus egyház reprezentációja egy Horthy-korszakbeli történelemtankönyv-sorozatban.* In: Egyháztörténeti Szemle, 2015, 16. évf., 3. szám, 91–97. o. A két világháború közötti történelemtankönyvekről általában lásd: ALBERT B. Gábor: *Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középiskolai történelemtankönyvek a Horthy-korszakban.* Pannon Egyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Pedagógiai Kutatóközpont, Pépa, 2006.

meg a jog az iskola felett rendelkezni, ügyeiben eljárni, belső életét ellenőrizni, tanárait ki-nevezni és felügyelni.¹⁵³ A Pius Gimnázium jogi helyzete azonban ettől némileg bonyolul-tabb volt. Fenntartója hivatalosan a Pius Alap volt, melynek jogi képviselője Zichy Gyula. Zichy Gyula tehát nem megyéspüspökként volt az intézet fenntartója, vagyis a gimnázium nem volt egyházmegyei intézmény. Ugyanakkor nem volt szerzetesi iskola sem, mivel Zichy Gyula csupán a gimnázium működtetését bízta a jezsuitákra, s annak fenntartója ő maga maradt. Ez a helyzet 1926-ban változott meg, amikor is az időközben kalocsai érsekké kine-vezett és Pécsről távozó Zichy Gyula átadta a fenntartói jogokat a Jézus Társaságnak.¹⁵⁴ A Pius Gimnázium tehát csak 1926-ban került a jezsuiták fenntartásába, noha kezdettől fogva ők működtették azt.

Az iskola fenntartását biztosító jövedelmi források a következők voltak: egyrészt a Pius Alap lekötött tőkéjének kamatai. Másrészt a fentiekben már említett államsegély, mely-nek értelmében a minisztérium az első évben 2000 koronával segíyezi az iskolát, utána évenként 2000 koronával emeli az összeget, amíg a 45 000 koronát el nem éri.¹⁵⁵ Az állam ezenfelül tanári személyi pótlékot is fizetett: minden okleveles jezsuita tanár után évi 700, civil tanár után évi 1000 koronát. További jövedelemforrás volt a tandíj, a felvételi díj, az internátusi tartásdíj, valamint a telken lévő kert és szőlő jövedelme.¹⁵⁶ A szükséges összegek jelentős részét nagylelkű adományozók bevonásával, s nem utolsósorban takarékos gazdál-kodással teremtették elő.

A pécsi városi közgyűlés 1911 elején tárgyalta a püspök által kezdeményezett máso-dik gimnázium ügyét. A város már régóta szorgalmazta újabb gimnázium létesítését Pécsen, s 1908-ban kérték is az akkori vallás- és közoktatásügyi minisztert, Apponyi Albertet, hogy a minisztérium létesítsen állami gimnáziumot a városban. 1911. április 24–26-án arról ta-nácskoztak tehát a városatyák, hogy továbbra is kérjék állami gimnázium alapítását a mi-nisztériumtól, vagy támogassák a püspök katolikus gimnázium alapítására vonatkozó terveit. A közgyűlés egy szabadelvű csoportja beadványt nyújtott be, melyben tiltakoztak egy kato-likus gimnázium alapítása ellen, és állami gimnázium megnyitását szorgalmazták. A bead-vány körüli vitában ezen csoport síkra szállt a katolikus gimnázium ellen, mivel szerintük egy jezsuita iskola nem szolgálja az „állameszmét”; „bigottságot” és „klerikalizmust”,

¹⁵³ MÉSZÁROS István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest, 2000, 210; 223–224. o.

¹⁵⁴ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 1068/1926. Zichy Gyula nyilatkozata, 1926. március.

¹⁵⁵ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai (Zichy Gyula püspök levele Zichy János miniszternek 1912. szeptember 19.).

¹⁵⁶ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m. 75. o.

felekezetek közötti viszályt terjeszt, és hátrányosan megkülönbözteti a más felekezetűeket. Szerintük Pécsen elég egy egyházi gimnázium (ti. a ciszterciek által működtetett főgimnázium). Hangot adtak azon véleményüknek, miszerint az oktatás állami monopólium kellene, hogy legyen, s az állam ne támogasson az adófizetők pénzéből felekezeti iskolát. Úgy ítélték meg, hogy egy katolikus gimnázium megnyitása nem érdeke sem a helyi, sem az országos művelődésnek stb. Sőt, utcai tiltakozó demonstrációval is fenyegetőztek, és a vitában olykor a személyeskedésig is elmentek. A többség azonban támogatta a püspök elképzelését, s a vitában tényekkel és higgadt érveléssel szállt szembe az ellenzőkkel. A katolikus iskolaalapítás hívei értetlenül álltak afelett, hogy miért tiltakoznak hevesen egyesek az ellen, ha „Pécs ölébe hull a püspök jóvoltából egy szellemi kincs”. A közgyűlés hét ellenszavazattal a püspök kezdeményezésének támogatása mellett döntött, s a következő határozatot mondta ki: „A megyéspüspök úr Ő Méltóságának átiratilag kifejezi hálataljes köszönetét azon áldozatkészségért, mellyel Pécsen egy második főgimnáziumnak létesülését biztosítja, ami által a város közönségének régi óhaja annak minden megterhelése nélkül teljességbe megy.” Kifejezték viszont azon kívánalmukat, hogy a majdani gimnáziumba ne csak katolikus diákokat vegyenek fel. Zichy válaszában tudatta, hogy a leendő új gimnázium nem zárja ki a más vallásúakat, sőt örömmel fogadja őket.¹⁵⁷

A gimnázium alapításának ügye tehát jól haladt előre. 1912. március 4-én azonban, amikor a gimnázium megnyitása csak hónapok kérdése volt, P. Bús megdöbrentő levelet küldött Zichynek. Arról informálta a püspököt, hogy a generális levélben arra utasította, hogy a pécsi kollégium alapításában való részvételtől „interim”¹⁵⁸ lépjen vissza. A generális a következők miatt adta ezt az utasítást: nincs elegendő magyar rendtag; a pécsi kollégium túl közel esik a jezsuiták kalocsai kollégiumához; Pécs helyett célszerűbb lenne Budapesten létrehozni jezsuita kollégiumot; a ciszterciek nem örülnének a konkurenciának. Bús nem titkolta saját meglepettségét sem, hisz 1910. május 1-én kelt levelében a generális még „még érdeklődéssel fogadta a pécsi Kollégium eszméjét”, s Búst megbízta az alapítás körüli teendők intézésével. Maga Bús nem értett egyet a generálissal, és annak aggályait túlzottnak

¹⁵⁷ A közgyűlésen elhangzottakról az alábbi források számolnak be: *Pécsi Napló*, 1911. április 25., 1–4. o. PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 2028/1911 (Nendtvich Andor polgármester levele Zichy Gyulának, 1911. április 26.). Zichy Gyula és a pécsi városvezetés viszonyát pedig az alábbi tanulmány mutatja be: NAGY Imre Gábor: *Pécs város közgyűlése és Zichy Gyula püspök kapcsolata*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007, 11–27. o. A fent bemutatott közgyűlési vita tulajdonképpen egy lokális térben mutatja be azt az oktatáspolitikai kultúrharcot, amely országos szinten is zajlott. Lásd: NAGY Péter Tibor: *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. NAGY Péter Tibor: *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867–1945*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

¹⁵⁸ Egyelőre, most.

tartotta. Saját véleménye szerint a pécsi gimnázium nem vonná el a diákokat Kalocsától, és felesleges a pécsi gimnázium tervét amiatt veszni hagyni, mert a Társaság egy budapesti gimnáziumot jobban preferálna, mert a budapesti intézmény anyagiak hiányában belátható időn belül nem fog létrejönni. Hogy a cisztercieket vagy a világi papságot sértené a jezsuiták pécsi megtelepedése, ezt Bús elképzelhetetlennek tartja. Ám ha mégis így lenne, abban az esetben – a vallási béke érdekében – Bús sem támogatná a pécsi jezsuita gimnázium tervét. Bús a generális véleményétől eltérően továbbra is szimpatizált a tervvel, s bízott abban, hogy a generális véleménye megváltozik, annál is inkább, mivel ha más szerzetesrend kezdi el működtetni az intézményt, a jezsuiták később nehezebben vehetnék át azt. De a realitások talaján maradván, azt javasolta a püspöknek, hogy ne adja fel tervét, s ha másként nem megy, inkább kérjen fel az iskola vezetésére más szerzetesrendet.¹⁵⁹

Zichy Gyula erre határozott hangú válaszlevelet írt, melyben tántoríthatatlanul kiállt elképzelése mellett. A levél jól példázza, hogy a püspök mennyire szívügyének tartotta az iskolaalapítást, amelyért bátran vállalta az áldozatokat és konfliktusokat, ezért tanulságos a levelet teljes terjedelmében közölni:

„Kedves jó Pater Provincialis! – Mint minden nagyobb dolognak, ami Isten dicsőségére és a lelkek üdvösségére van készülöben, épen akkor akadnak *látszólag* nagy akadályai, midőn majdnem már a megvalósulás stádiumába jutott; így van ez a mi ügyünkkel is. – A legkevésbé sem tántorítanak meg ezek a nehézségek, amelyeket a jó Pater Generalis felhozott, mert ezeket *nagyon könnyen* el lehet az útból gördíteni. Én *feltétlenül* megmaradok azon álláspontom mellett, hogy az intézet átvétele *interim nem* elhalasztassék, hanem *igenis interim* az általam még a nyárig felépítendő épületben átvételessék, míg az intézet kívánt nagyságban felépíthető lesz. – Ha tehát nehezen is mégis *feltétlenül* szükségesnek tartom áldozat árán is az intézetnek az idei évben való átvételét. Én kész vagyok a tölem telhető *legmesszebbmenő* áldozatot is meghozni, kérem tehát a Ft. Urakat is, tegyék meg a jó ügy érdekében. – Ami most a jó P. Generalis többi aggályait illeti, hát azok épen nem indokoltak és csak a helyzet nem teljes ismeretén alapulhatnak. – Ha jónak látja a jó P. Provincialis, magam is kifejtem ez álláspontomat a P. Generalis előtt, mert én ebben a dologban, amit Isten dicsőségére oly szükségesnek és felette hasznosnak tartok a jó ügy érdekeinek emelésére, *semmiféle* nehézségtől sem riadok vissza, hanem meg

¹⁵⁹ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 4/fund.

fogom állani helyemet mindenképen. – Azt hiszem, hogy ebben a kérdésben teljesen egy véleményen vagyunk és kérem a Főtisztelendő Provincialist, kegyeskedjék a jó P. Generalissal az ügyet tovább tárgyalni. – Hogy mit mondanak a ciszterciták vagy a világi papok, az nemigen alterál, mert okos ember csak a legnagyobb örömmel és lelkesedéssel kell, hogy fogadja a dolgot, ha pedig üres fejű ember szólna valamit, afelett napirendre térünk. – A budapesti kollégium átvétele most épen nem actualis még, 10–20 év múlva pedig ki tudja mi lesz, tehát jobb most biztosított dolgot átvenni, mint későbbi bizonytalant. A Kalocsához való közelség pedig nem jöhet számba, mert az Budapesthez közelebb van, mint Pécshez. Csak rajta. Fortes fortuna adjuvat. In nomine Domini. – Krisztusban szeretetteljes testvére – Zichy Gyula püspök. – Pécs 1912. III/5”¹⁶⁰

A püspök ezután római zarándokútján tárgyalt a generálissal.¹⁶¹ A pápa, X. Pius segítségét is kérte. Gróf Zichy Gyula korábban három évig volt X. Pius személyi kamarása, s ugyancsak X. Pius volt, aki őt 1905. december 21-én püspökké szentelte. A püspököt tehát szívélyes viszony fűzte a pápához. A támogatás nem maradt el: a pápa nyomatékosan kérte a generálist, hogy vállalják el a pécsi intézet vezetését.¹⁶² Franz Wernz generális végül megadta az engedélyt az iskola jezsuiták általi működtetésére.¹⁶³ X. Pius pápa előzetesen már hozzájárult, hogy az alapítandó intézmény az ő nevét viselje, s megígérte, hogy az intézet leendő Jézus Szíve templomának ő ajándékozza Jézus Szíve szobrát.¹⁶⁴

A VKM 1912. május 7-én 59873/1912. sz. rendeletével a gimnázium megnyitását szeptember 1-jével engedélyezte, és az első osztálynak megadta a nyilvánossági jogot az 1912–1913-as tanévre. A Pius lett a harmadik középiskola¹⁶⁵ és a második főgimnázium Pécsen. A püspök rendes tanárokként P. Thalhammer Jánost és P. Jablonkay Gábort mutatta be a VKM-nak,¹⁶⁶ akiket előzőleg a rend generálisa nevezett ki a gimnázium tanáraivá.¹⁶⁷ A

¹⁶⁰ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 5/fund. Eredeti kiemelések.

¹⁶¹ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 2. o.

¹⁶² HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 6. o.

¹⁶³ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74, A Pius Gimnázium számadásai, 1652/1912 (Franz Wernz generális levele Zichy Gyulának, 1912. március 22.), (Bús Jakab provinciális levele Zichy Gyulának, 1912. március 26.), (Riegl Sándor kalocsai rektor levele Zichy Gyulának, 1912. március 28.).

¹⁶⁴ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 55. o. Mivel az intézet temploma csak 1930-ra készült el, a Jézus Szíve-szobor XI. Pius pápa ajándékeként került a főoltárra.

¹⁶⁵ A másik kettő: a ciszterci főgimnázium és az állami főreáliskola. A Miasszonyunk Női Kanonokrend 1907 óta működő felsőbb leányiskolája az akkori törvények szerint nem számított középiskolának.

¹⁶⁶ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 6/fund. PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 1944/1912 (Zichy János miniszter levele Zichy Gyula püspöknek, 1912. május 7.).

¹⁶⁷ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 1652/1912 (Riegl Sándor levele Zichy Gyulának, 1912. április 8.).

generális a pécsi jezsuita kollégium vicerektorává,¹⁶⁸ azaz házfőnökévé Jablonkay Gábort nevezte ki, aki addig a jezsuiták kalocsai gimnáziumának tanára volt. Június 26-án P. Bús provinciális leutazott Kalocsára, és közölte Jablonkayval, hogy a generális vicerektorrá nevezte ki, aki a megbízatást meghatottsággal fogadta.¹⁶⁹

Az akkor 38 éves Jablonkay Gábor kiválasztása erre a várhatóan nagy nehézségekkel járó feladatra, ti. egy új jezsuita kollégium megszervezésére, minden bizonnyal komoly megfontolás után történt. Jablonkaynak ez volt az első komolyabb megbízatása a renden belül.¹⁷⁰ Egészen addig a jezsuiták esetében különösen hosszú ideig tartó rendi képzését végezte, illetve gimnáziumi tanárként működött. Vagyis egy addig még komolyabb feladatban nem bizonyított rendtag kapta a kollégium megszervezésének és vezetésének nagy felelősséggel járó feladatát. Bizonyára lettek volna a rendtartományban olyan rendtagok is, akik rendelkeztek vezetői tapasztalattal, mégis egy „újoncot” bíztak meg a vezetéssel. Ezt a nem magától értetődő kinevezést akkor értjük meg, ha ismerjük Jablonkay későbbi életútját is. Jablonkay miután a Pius Gimnázium élén befejezte munkáját, még számos alkalommal töltött be vezetői tiszteket: vezette a jezsuita rendi főiskolát, a szegedi és a kalocsai rendházat, a kalocsai gimnáziumot.¹⁷¹ Igazi vezető egyéniség volt, s valószínűleg előjárói ezt a potenciált látták meg benne, amikor a megszervezendő Pius Gimnázium élére éppen őt állították. Jablonkay 1912. június 29-én érkezett Pécsre, hogy nekifogjon a szervezés munkájának. Az újdonsült igazgató megbeszélte a püspökkel a felvételi eljárást és az internátus rendtartását, amelyet a kalocsaihoz hasonló elvek mentén képzelt el.¹⁷²

Nem mellékes körülmény, mert minden bizonnyal az iskolaalapítás sikerét is előmozdította, hogy ebben az időben – egészen pontosan 1910. március 1-jétől 1913. február 26-ig – a püspök bátyja, gróf Zichy János volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter.¹⁷³

¹⁶⁸ A Pius 1921-ig ún. „kezdő kollégium”, s csak azt követően „rendes kollégium”, ezért a házfőnök titulusa 1921-ig vicerektor, s csak azután rektor.

¹⁶⁹ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 2290/1912 (Bús Jakab levele Zichy Gyulának, 1912. június 26.), (Jablonkay Gábor levele Zichy Gyulának, 1912. június 27.). Jablonkay az új pécsi jezsuita rendház, gimnázium és internátus megszervezésének folyamatát nagy alaposággal feljegyezte. Lásd: JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

¹⁷⁰ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

¹⁷¹ *Magyar Katolikus Lexikon* V., 536. o. *Mecsek Alján*, 1941., 30. szám, 30. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 17. o. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 71–73. o. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/jablonkay-gabor/> Letöltés ideje: 2020. január 20.

¹⁷² JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 17. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m. 7. o.

¹⁷³ NAGY I. G.: *Pécs város közgyűlése és Zichy Gyula püspök kapcsolata*, i. m., 13–20. o. Zichy János kultuszminiszteri tevékenységéről lásd: FELKAI László: *Gróf Zichy János, a kultuszminiszter*. In: *Magyar Pedagógia*, 2000, 100. évf., 1. szám. 53–58. o.

A gimnázium alapítása nem talált egyöntetű helyeslésre. Leginkább a pécsi ciszterciek és a zirci apát elégedetlenkedett, mivel attól tartottak, hogy az új iskola konkurenciát támaszt a ciszterciek pécsi gimnáziumával szemben. A püspök azzal érvelt az új intézmény szükségessége mellett, hogy a nagyszámú diákot a ciszterek már nem képesek befogadni, s ha nem hozták volna létre a jezsuita tanintézményt, akkor előbb-utóbb a kormány nyitott volna felekezetiileg semleges állami gimnáziumot. A kalocsai érsek is kifejezésre juttatta nemtetszését, mivel a pécsi kollégiumban az 1860 óta működő kalocsai jezsuita kollégium vetélytársát látta. Pécsen pedig sokan a város felekezeti békéjét féltették a jezsuiták visszatérésétől.¹⁷⁴

A gimnázium első osztályának megnyitását 1912 őszére tervezték. A jelentkezés július 1-jén vette kezdetét a papnevelő intézetben. A szeptembertől kezdődő tanítás ideiglenes helyszínéül a József utca 19. szám alatt Pilch Andor tervei alapján épülő püspöki bérházat jelölték ki. Jablonkay szemrevételezte a félkész épületet. Az épület állapota aggodalomra adott okot: a tető és a nyílászárók még hiányoztak, a falak vakolatlanok voltak. Július 31-én ezért Jablonkay felkérte a város egészségügyi bizottságát, mérje fel az épülő házat, s vizsgálja meg, van-e kilátás arra, hogy az épületben szeptembertől tanítás kezdődhessen. A bizottság a vizsgálat nyomán nemleges választ adott. Az építésvezető azonban augusztus 12-én ellenjavallatot nyújtott be, s egy másik bizottsági vizsgálat azt állapította meg, hogy az épület augusztus 31-ére elkészül. Jablonkay aggodalmai nem voltak alaptalanok, a második bizottság állásfoglalása pedig túlzóan optimista volt, mert augusztus 27-én csupán az első és második emeletre adták ki a lakhatási engedélyt, az épületen számos hiányosság volt még tapasztalható, s a munkálatok még szeptemberben is folytak. Ezen állapotok miatt Jablonkay engedélyt kért, hogy a majdani bentlakók hadd lehessenek ideiglenesen a püspöki szemináriumban elszállásolva.¹⁷⁵

7.2. Az első iskolaévek és az építkezés időszaka (1912–1914)

Ilyen mostoha körülmények között kezdődött meg tehát az első iskolaév. Augusztus 28-án volt az alakuló tanári értekezlet. Szeptember 2–3-án között zajlott a beíratás. Az első évfolyamon 51 diák kezdte meg a tanulmányait, közülük 20 bentlakó (konviktor). A konviktorok a püspöki szemináriumban nyertek ideiglenes elhelyezést. Sok jelentkezőt azért

¹⁷⁴ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 56–57. o. A városatyák egy részének aggályait hűen elénk tárja a *Pécsi Napló* 1911. április 25-i számának fentebb idézett vezércikke.

¹⁷⁵ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 58–59. o.

kellett visszautasítani, mert a József utcai épület befogadóképessége nem bizonyult elégségesnek. Szeptember 4-én volt a Veni Sancte, azaz a tanévnyitó szentmise a József utcai épületben egyházi és világi vendégek jelenlétében. A püspök üdvözölte az intézmény létrejöttét, és ünnepi beszédében szólt arról, hogy régi vágya volt, hogy Pécssett az ifjúság nevelését az iskoláztatásban nagy érdemekkel rendelkező Jézus Társaságára bízva. Jablonkay beszédében megköszönte a püspöknek a Társaság meghívását, és a rend nevében kifejezte azon szándékát, hogy az ifjakat komoly munkára és vallásos életre nevelje. Ezután az igazgató az újdonsült diákokat egyenként mutatta be az alapító püspöknek, akinek mindegyikükhöz volt egy-egy kedves szava.¹⁷⁶ A Veni Sancte után Jablonkay ismertette a diákokkal az új iskola szabályait. A tanítás szeptember 5-én vette kezdetét. Október 15-én tartotta hivatalos látogatását a székesfehérvári tankerületi kir. főigazgató, Kárpáti Kelemen premontrei kanonok.¹⁷⁷ Kezdetben a tanári kart Jablonkay és P. Thalhammer János SJ, a neves rovarkutató¹⁷⁸ alkotta. Jablonkay tanította a hittant, a magyar és a latin nyelvet, illetve ő volt a gimnázium igazgatója és a kollégium (azaz a rendházból, a gimnáziumból és az internátusból álló teljes intézménykomplexum) rektora. Thalhammer tanította a földrajzot, a természetrajzot, a matematikát, a geometriát és a szépírást. Óraadó tanár volt az intézetben Báter János testnevelő.¹⁷⁹ Az internátus felügyelője Resch Ferenc felügyelőtanár volt. A diákság kiszolgálását

¹⁷⁶ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

¹⁷⁷ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. *Értesítő 1912–1913*, 3–4. o. Jablonkay Gábor emlékiratai és a gimnáziumi értesítő eltérő dátumokat közöl az iskola első napjaira vonatkozóan. Jablonkay szerint szeptember 2–3-án volt a beiratás, 4-én a Veni Sancte, 5-én az első tanítási nap. Az értesítő szerint szeptember 2–4-én volt a beiratás, 5-én a Veni Sancte, 6-án az első tanítási nap. Mivel Jablonkay dátumai egyeznek egy szülők számára kiadott, a beiratkozással kapcsolatos nyomtatott tájékoztató dátumaival, ezért azokat fogadom el.

¹⁷⁸ P. Thalhammer János SJ 1912-től 1934-ig volt a kollégium természetrajztanára – emellett földrajzot, matematikát, geometriát, francia nyelvet és szépírást is oktatott. 1847-ben született Ausztriában, 1865-ben lépett a Társaságba, 1874-ben szentelték pappá. 1876-ban Kalocsán kezdett tanítani. Európai hírű természettudós volt, több tudományos társaság tagja. Elsősorban a kétszárnyú rovarokat (dipterák) kutatta. Tizenhárom légyfajtát ő fedezett fel, melyeket róla neveztek el (Thalhammeriana). Összesen 22 rovarfajt neveztek el tiszteletből Thalhammer Jánosról. Rovargyűjteményében 6095 faj 30 000 egyede volt megtalálható, mely később a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárát gazdagította 1956 novemberéig, amikor a gyűjtemény legnagyobb része megsemmisült. 1922-től a Baranyai Méhészkör elnöke volt; a Piusban is létrehozott méhészetet. A piusi diákság a „bogaras páter” névvel illette. Gyakran vezetett természetrajzi kirándulásokat a diákok számára. Nagy szaktudása mellett sokoldalú ismereteknek volt birtokában, ez tette lehetővé, hogy – rövidebb-hosszabb ideig – többféle tantárgyat is tanított. Külön miniszteriumi engedéllyel egészen 87. életévében bekövetkezett haláláig tanított. Tudományos és pedagógiai munkássága még bámulatosabb annak tudatában, hogy minden ismeretét autodidakta módon szerezte, s a teológián kívül más felsőfokú tanulmányt sosem folytatott. Nagy érdemei voltak papként is. Elsősorban a lelkipozíció terén tűnt ki. Kedvelt gyóntató volt, a rendház spirituálisaként is tevékenykedett, s ő volt a lelkiatyja Zichy Gyula és Virág Ferenc püspököknek. 1934. március 18-án Pécssett hunyt el. *Értesítő 1912–1913*, 5. o. *Értesítő 1925–1926*, 6. o. *Értesítő 1933–1934*, 82. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 16–17. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 9. o. *Mecsek Alján*, 1923. február, 6. szám, 15–16. o. *Mecsek Alján*, 1924. július, 9. szám, 1. o. *Mecsek Alján*, 1941., 30. szám, 30. o. *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/T/Thalhammer.html> Letöltés ideje: 2020. január 27. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/thalhammer-johann/> Letöltés ideje: 2020. január 27.

¹⁷⁹ *Értesítő 1912–1913*, 5. o.

segítőtestvérek látták el.¹⁸⁰ 1912-ben tehát a Jézus Társasága 134 év után visszatért Pécs városába. A rend ekkor hat fővel képviseltette itt magát.¹⁸¹

Az ideiglenes József utcai épület¹⁸² sok kellemetlenség oka volt. Esős időben kényelmetlen volt a bentlakóknak a szemináriumból a József utcai épületbe átvonulni. A bentlakók egyébként sem lehettek sokáig a szeminárium terhére, ezért októberben annak ellenére történt meg a konviktorok átköltöztetése a József utcai épületbe, hogy annak falai még nedvesek voltak. Az épület udvara sem volt elég tágas a diákok számára játékhoz, mozgáshoz.¹⁸³ Ráadásul kövezett, ezért balesetveszélyes volt, s a szomszédok is panaszkodtak a növendékek zajos voltára, ezért a tanulókat mindennap sétára vitték, gyakran a gimnázium Makár utcai végleges épületének építkezési munkálatainak megtekintésére. A mostoha körülmények ellenére az oktatás színvonalára és hatékonyságára nem lehetett panasz: az első év végén rendezett ún. díszakadémián a diákok már latinul társalogtak.¹⁸⁴ A beszámolók szerint a növendékeknek nem csupán tanulmányi előmenetele, hanem magatartása és lelki épülése is példamutató volt.¹⁸⁵

A második tanév kezdetén, 1913 őszén Zichy Gyula püspök hivatalos látogatást tett X. Pius pápánál. A püspök beszámolt a Szentatyának az újonnan alapított kollégiumról, és egy fényképet is bemutatott Őszentségének a kollégium tanáraitól és diákjairól, melyet a pápa így dedikált: „Kedves fiainknak, a X. Pius-Kollégium vezetőinek, tanárainak és növendékeinek Pécs városában minden jót kérve az Úrtól nagy szeretettel adunk apostoli áldást. 1913. október 5-én. X. Pius pápa.” A pápa a nevét viselő kollégium számára ajándékként küldte saját mellszobrát.¹⁸⁶

¹⁸⁰ *Mecsek Alján*, 1. szám, 1920. július, 9–10. o.

¹⁸¹ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 2604/1913 (Jablonkay levele Zichy Gyulához, 1913. július 2.).

¹⁸² Az épület alaprajzát lásd: PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai. Az ideiglenes iskolaépület berendezése és felszerelése 38 794,15 koronába került. PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 1066/1913 (A berendezés költségeinek kimutatása az 1912–13. évről, 1913. március 8.).

¹⁸³ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 59–60. o.

¹⁸⁴ *Mecsek Alján*, 1. szám, 1920. július, 9–10. o. *Értesítő 1912–1913*, 8. o.

¹⁸⁵ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 60. o.

¹⁸⁶ *Értesítő 1913–1914*, tábla. Az eredeti, latin nyelvű sorok a következők: „Dilectis filiis, Moderatoribus, Professoribus, et Alumnis Collegii Pii X. in civitate Pécs fausta quaeque in Domino adprecantes Apostolicam Benedictionem per a maner impertimus. Die 5. Octobris 1913. Pius pp X.” JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 64. o. Két évvel később, 1915-ben Kiss György szobrászművész elkészítette Zichy Gyula püspök márvány mellszobrát. A névadó és az alapító szobra a gimnázium végleges épületének dísztermében került elhelyezésre. X. Pius szobra ma a pécsi Jézus Szíve plébániatemplomban, Zichy Gyula szobra pedig az egykori Pius Gimnázium (ma a Pécsi Tudományegyetem) épületében, az egykori főbejáratnál szemben látható. NAGY Ildikó – SZOKOLY Károly: „Küldjetez nekem az András-gödriből mecseki

Mindeközben megkezdődtek a kollégium végleges épületének tervezési és kivitelezési munkálatai. Az épület megtervezésével az egyházmegye építészt, Pilch Andort bízták meg. Pilch korának egyik legtöbbet foglalkoztatott pécsi építésze volt, akinek épületei (francia emlékmű, Mattyasovszky-ház, a Pécsi Jótékony Nőegylet székháza – később a Bóbita Bábszínház épülete lett 2011-ig –, Zsolnay-kút, gyárvárosi templom stb.) máig hatóan meghatározzák Pécs városképét.¹⁸⁷ Pilch elkészítette a terveket,¹⁸⁸ s 1912. március 2-án a kollégium épületének várható költségeit a templom építése nélkül 1 470 402,20 koronában jelölte meg. A templom építésére vonatkozóan – bonyolult épület lévén – nem végzett becsléseket, de véleménye szerint minimum 150 000 korona szükséges a felépítéséhez, mely összeg a díszítettség és minőség magasabb foka szerint emelkedhet. A gimnázium berendezését 80 000 koronára, az internátus berendezését 70 000 koronára becsülte. A rendház és a templom berendezésére vonatkozóan nem bocsátkozott becslésekbe, mert azok berendezésének költségei a páterek igényeitől függenek. Mindösszesen tehát 1 770 402,20 koronában jelölte meg a kollégium építésének és berendezésének várható költségeit.¹⁸⁹

A terveket Rómában kellett jóváhagyás végett bemutatni. 1912. május 27-én Kofler János a generális nevében levelet küldött a provinciálisnak Rómából, amelyben a kollégium terveit véleményezte, és módosításokat javasolt rajta.¹⁹⁰ Novemberben Pilch azt jelentette, hogy az építkezés várható költségei a Rómában elfogadott tervek szerint 1 millió koronával fogják meghaladni a korábban prognosztizált összeget. Anyagi okok miatt a terv ebben a formában nem volt megvalósítható. A terveket ezért egyszerűsíteni kellett: ezzel Jablonkayt bízták meg. Felmerült az az elképzelés is, hogy az épületegyüttest ne egyszerre építsék fel, hanem szakaszosan. Jablonkay szükségesnek találta, hogy néhány nagyobb jezsuita kollégiumot megvizsgáljon építészeti megoldások és berendezés szempontjából. 1912 decemberében el is látogatott Kalksburgba, Innsbruckba és Feldkirchbe. Alaposan tanulmányozta az épületek szerkezetét, a térkihasználást, a közműveket, a berendezést stb., s mindezek költségeit. Ismereteket szerzett az intézmények szervezeti felépítésével és vezetésével kapcsolatosan is.¹⁹¹ A Bécs közelében fekvő Kalksburg jezsuita kollégiuma a Pius mintájának is

szederbokrokot...” Szászvári Kiss György (1852–1919) szobrászművész életműve. Várbaráti Kör Egyesület, Szászvár, 2019, 382–384. o.

¹⁸⁷ Pilch Andor munkásságáról bővebben lásd: KALÁSZ Gyula (2001): *Adatok Pilch Andor pécsi építész munkásságához*. In: Varga Lajos – Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2001, 85–92. o. VÍZY László: A Zsolnay építészeti kerámia mesterei 16. Pilch Andor*. In: Magyar Építőipar, 2010, 60. évf. 2. szám. 79–81. o.

¹⁸⁸ Az eredeti terveket lásd: PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai.

¹⁸⁹ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 3/fund.

¹⁹⁰ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 6b/fund.

¹⁹¹ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

tekinthető. Kalksburg példája gróf Zichy Gyula kalksburgi tanulóéveinek köszönhetően is erős volt.¹⁹² Jablonkay hazatérve tárgyalt az építésszel, aki 1913 januárjában elkészítette a módosított tervet.¹⁹³

Az építkezés költségeinek fedezéséhez Zichy Gyula államsegélyt kért a VKM-tól. A minisztérium meg is adta az igényelt államsegélyt: a gimnázium építéséhez 350 000, az internátus építéséhez 200 000 koronával járult hozzá. Az összesen 550 000 korona államsegély folyósításának módja az volt, hogy a püspök 550 000 korona hitelt vesz fel, amelynek törlesztését a VKM vállalja magára. A legkedvezőbb hitelajánlatot a pécsi székeskáptalan tette, ezért a püspök a káptalannal kötött szerződést az államsegélyen alapuló hitel felvételére.¹⁹⁴ Az építkezési segély feltételeként a VKM véleményezte a leendő épület terveit, és számos módosító javaslatot tett. Ekkor derült fény egy olyan körülményre, amely eddig Pilch és Jablonkay figyelmét is elkerülte: az épület sík terepre volt tervezve, míg a Makár utcai telek emelkedett. Mind az első, mind a második, módosított terv ezt a körülményt figyelmen kívül hagyta. A terep észak felé olyan erősen emelkedett, hogy a tervezett épület északi részénél már 8–12 méterrel volt magasabb az utca szintjénél. Ha vízszintes síkban épült volna a kollégium, északi része 10 méterrel került volna a föld alá. A domboldal lefaragása amellet, hogy építészeti szempontból előnytelen és rendkívül költséges lett volna, gyakorlatilag kivitelezhetetlen is volt, ugyanis a felszín alatt több helyen kősziklára bukkantak, melyet csak robbantással lehetett volna átalakítani.¹⁹⁵

A rektor kérésére Fábíán Gáspár építész¹⁹⁶ – akit még Kalocsán ismert meg Jablonkay, s akiben feltétlenül megbízott – felülvizsgálta a terveket, s a szintkülönbség és egyéb

¹⁹² *Mecsek Alján*, 24. szám, 1935. február 1., 11. o. Kalksburgban mindig sok magyar növendék tanult, ezért a magyar irodalmat és történelmet magyar páter tanította. Itt volt a magyar diákok vezetője a fentebb már említett Pámer László, aki a Pius kezdeti tervezésénél Zichy Gyula segítségére volt. Említésre méltó, hogy Kalksburgban nevelkedett gróf Apponyi Albert is. A kalksburgi jezsuita kollégiumról lásd: TÁMBA: *A szabadidő a kalksburgi jezsuita kollégium fényképein*, i. m.

¹⁹³ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 61. o.

¹⁹⁴ Az államsegéllyel, hitelfelvétellel kapcsolatos iratok, szerződések olvashatók: PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai.

¹⁹⁵ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 61. o.

¹⁹⁶ Fábíán Gáspár (1885–1953) korának egyik legtöbbet foglalkoztatott építész volt. Egyebek mellett harmincegy egyházi iskolát és több, mint negyven templomot tervezett. Épületei az ország huszonhat településén állnak. Alkotásain tudatosan alkalmazta a történelmi stílusokat, s a modern építészeti törekvéseket meg nem értéssel szemlélte. Pécsi alkotásai a Pius-templom és a Szent Mór Kollégium. Kongreganistaként ismerte meg P. Bús Jakab provinciálist. Ő kapott megbízást a kalocsai kollégium rekonstrukciós tervének elkészítésére 1910-ben. Kalocsán ismerkedett meg Jablonkayval, aki Pécsre kerülve nehéz helyzetében Fábíánhoz fordult segítségért. Később pedig – amint látni fogjuk – rá bízta az építkezés ellenőrzését. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m. 27, 30. o. HORVÁTH Á.: *A pécsi Jézus Szíve (Pius) templom építésének története és építészeti leírása*, i. m. Fábíán Gáspár egyházi épületeiről lásd a *Magyar Építőművészet* folyóirat Dr. Fábíán G. egyházi építkezései című tematikus számát (1934, 34. évf., 6–7. szám).

kifogások miatt elfogadhatatlannak tartotta. Emellett véleménye szerint Pilch a várható költségeket is könnyelműen mérte fel, s az építkezés jóval többbe fog kerülni a vártnál.¹⁹⁷

A kivitelezés tehát az eddigi tervek szerint lehetetlennek bizonyult, s gyökeres áttervezésre volt szükség.¹⁹⁸ Pilch márciusra készítette el az új terveket és a várható költségvetést.¹⁹⁹

	Költség (korona)
Gimnázium	698 940
Rendház	477 467
Internátus	691 548
Templom	328 000
Kerítés és tereprendezés	102 800
Összesen	2 298 755
10% előre nem látható költségekre	229 875
<i>Építkezés összesen</i>	<i>2 528 630</i>
Berendezés	200 000
Építkezés és berendezés mind-összesen	2 728 630

Az építkezés két és fél millió koronás várható költségét többen túl magasnak találták. Maga a püspök is egyszerűsítést javasolt. Jablonkay erről értesítette a tartományfőnököt, P. Speiser Ferencet, majd a provinciális álláspontját képviselve közölte a püspökkel, hogy a Társaság inkább hajlandó visszalépni, semhogy az építkezéssel erőn felüli kiadásokra kényszerítse a püspököt. Az iskolaépülettel szemben viszont lényeges kérdésekben a Társaság nem engedhet, mert olyan épületet nem vehetnek át, amely iskola és rendház céljára maradéktalanul nem felel meg. Viszont, hogy a költségeket lehetőség szerint leszorítsák, maguk kezdeményezik a lényegtelen elemek elhagyását. Jablonkaynak tehát egyszerre kellett alkalmazkodnia a Társaság elvárásaihoz és a püspök által megszabott anyagi kerethez. Egyszerre kellett tekintettel lennie arra, hogy az épület rendeltetésének megfelelő, ugyanakkor olcsó kivitelű is legyen. Mindez nem volt könnyű feladat. Ennek érdekében Jablonkay beleszólást kért a

¹⁹⁷ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m. 12. o.

¹⁹⁸ A Pius Kollégium tervei (az eredeti és a módosított tervek egyaránt) megtalálhatóak: PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai.

¹⁹⁹ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, iktatószám nélkül (Pilch Andor levele Mosonyi Dénes püspöki titkárhoz, 1913. március 19.).

püspöktől a tervezés munkájába,²⁰⁰ rendszeresen átnézte a terveket és a költségvetést, és észrevételeket tett olyan részletekről, amelyek véleménye szerint feleslegesen növelik a költségeket. Ezeket írásba foglalta, s közölte a püspökkel és Pilchhel.²⁰¹

Megállapodás született az épületrészek felépítési sorrendjéről: a templom és a rendház délnyugati szárnyának kivételével a befejezési határidőt 1914. augusztus 1-jében jelölték meg.²⁰² 1913. április 16-án kiírták az építési munkálatokra a pályázatot, a versenytárgyalásra pedig május 14-én került sor.²⁰³ Az ajánlatok közül Dávid János budapesti vállalkozó és a Reiszter–Fónagy társulás ajánlata volt a legkedvezőbb. A püspök június 6-án döntött Reiszter és Fónagy javára, s a szerződést azonnal megkötötték. A *Dunántúl* napilap értesülései szerint: „Különös súllyal esett a győztes vállalkozók javára azon szerződésszerűleg biztosított kikötése, hogy kizárólagosan szervezett keresztény szociálista munkássággal fogják az építkezéseket végrehajtani, alvállalataiknál, amennyiben ezt a pécsi iparosok teljesítő képessége lehetővé teszi, kizárólagosan pécsi iparvállalatokkal fognak dolgoztatni [...]”²⁰⁴ Zichy Gyula ugyanis már korábban elrendelte, hogy egyházmegyei építkezéseknél csak szervezett keresztényszocialista munkásokat szabad alkalmazni. Ezzel kívánta anyagi előnyhöz juttatni a keresztényszocialista munkásokat, ezáltal támogatva a keresztényszocialista

²⁰⁰ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 1729/1913 (Jablonkay levele Zichy Gyulának, 1913. április 28.).

²⁰¹ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m. 12–13. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m. 16. o. PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, iktatószám nélkül, (Jablonkay levele Pilch Andornak, 1913. május), 3568/1913 (Jablonkay levele, 1913. augusztus 22.), 4395/1913 (Jablonkay levele Zichy Gyulának, 1913. november 17.), 4981/1913 (Jablonkay levele Zichy Gyulának, 1913. december 24.), 4142/1914 (Jablonkay levele Zichy Gyulának, 1914. november 11.), 127/1915 (Pilch Andor levele Zichy Gyulának, 1915. január 17.). Jablonkay Gábor ezirányú levelezését lásd továbbá: JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Építészeti iratok, 1913–1914.

²⁰² JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

²⁰³ A versenykiírást lásd: *Versenytárgyalási hirdetmény*. In: *Dunántúl*, 1913. április 17., 8. o. A különböző vállalkozók ajánlatait lásd: PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai.

²⁰⁴ *Döntés a Pius-alapítványi gimnázium, internátus és rendház építkezése tárgyában*. In: *Dunántúl*, 1913. június 7., 2. o. Mindazonáltal Jablonkay más tényezőkben látta a döntés motivációit. Szerinte a pályázatra jelentkező cégek közül Dávid János budapesti vállalkozó, illetve Reiszter Ádám pécsi és Fónagy Béla budapesti társult vállalkozók ajánlata volt a legkedvezőbb. Dávid Jánost szívesebben látták volna építési vállalkozóként, mert árajánlata alacsonyabb volt, mint a másik cégé, s vallását tekintve keresztény volt, míg Fónagy Béla izraelita. Viszont a város vezetősége, Pilch Andor és néhány helyi klerikus erőteljes nyomást fejtett ki a Reiszter–Fónagy társulás érdekében, lévén Reiszter helyi, pécsi vállalkozó. A Fónagy Béla vallása miatt aggodalmaskodókat azzal igyekeztek megnyugtatni, hogy cégtársa, Reiszter keresztény. Mindezen befolyásoló körülmények hatására esett a választás a Reiszter–Fónagy társulásra. Végül a tényleges munkát egyedül Fónagy Béla végezte, Reiszter gyakorlatilag csupán a nevét adta a vállalkozáshoz. Mint arról még szó lesz, Fónagy Béla cége nem bizonyult jó választásnak, mert az építkezés végeztével a zárszámadásokban százezres nagyságrendű különbözetre bukkantak, s ez évekig tartó bonyodalmakat okozott az építetőknek. JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 63. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 15–16. o. A versenytárgyalással kapcsolatos iratok megtalálhatók: PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai.

mozgalmat.²⁰⁵ Az építkezés művezetője Pilch Andor lett.²⁰⁶ A püspök Fábíán Gáspárt bízta meg az építkezési munkálatok ellenőrzésével.²⁰⁷

A munkálatok 1913. június 10-én vették kezdetüket.²⁰⁸ Az építkezés gyorsan haladt, de nem volt problémamentes, ugyanis Pilch – gyakran költséges – elképzeléseiből nehezen engedett, s a költségek lefaragására és az ésszerűbb megoldásokra törekvő Jablonkay gyakran került vele konfliktusba.²⁰⁹ Nehezítette a munkálatokat az a három sztrájk is, amely 1913. augusztus-szeptemberében tört ki az építkezésen: augusztus elején az építkezésen dolgozó fuvarosok, augusztus végén a segéd munkások, szeptember végén a kőművesek léptek néhány napos sztrájkba magasabb bért és jobb munkakörülményeket követelve az építési vállalkozóktól.²¹⁰

Mindezen nehezítő körülmények ellenére október 25-ére az épület egyes részei tető alá kerültek. Ekkor került sor az ún. bokrétaünnepélyre. Az ünnepélyről tudósított a *Dunántúl* napilap is. A tudósításból számos érdekes adatot tudhatunk meg az építkezéssel kapcsolatosan. Az építkezésen 400–550 munkás dolgozott, akik a monumentális épület kivitelezése során beépítettek 6 millió téglát, 6200 köbméter homokot, 5200 köbméter terméskövet, 640 tonna vasat, 280 000 tetőcserepet, 2180 folyóméternyi kőlépcsőt, 386 000 köbméter fát, 6600 négyzetméter üveget, 26 vagon cementet; s mindezt a hatalmas munkát szokatlanul rövid idő alatt valósították meg. A bokrétaünnepélyen az építőmunkások és a Pius Gimnázium tanulói mellett számos egyházi és világi méltóság vett részt. A legfőbb díszvendég természetesen az építető Zichy Gyula püspök volt. Beszédében a püspök arról szólt, hogy ez a nap a keresztény kultúra ünnepe. Ám ugyanígy ünnepe a keresztényszocialista munkáságnak is, mivel szorgalmas munkáskezek nélkül ez a kulturális intézmény nem valósulhatott volna meg. A püspök beszédében az intézethez fűződő személyes érzelmeit sem titkolta: „Amint nőttek, emelkedtek az intézet hatalmas falai, épp úgy nőtt és gyarapodott az én

²⁰⁵ Zichy Gyula püspök és a keresztényszocialisták. In: Dunántúl, 1913. június 8., 2–3. o.

²⁰⁶ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 2585/1913 (Szerződés Zichy Gyula és Pilch Andor között, 1913. július 2.).

²⁰⁷ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 2586/1913 (Szerződés Zichy Gyula és Fábíán Gáspár között, 1913. július 2.).

²⁰⁸ Az építkezési és berendezési munkálatok igen részletes, tervrajzokkal, számlákkal kiegészített dokumentációja megtalálható itt: PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai.

²⁰⁹ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, iktatószám nélkül (Jablonkay levele Pilch Andornak, 1913. május), 3568/1913 (Jablonkay levele, 1913. augusztus 22.), 4981/1913 (Jablonkay levele Zichy Gyulának, 1913. december 24.), 4142/1914 (Jablonkay levele Zichy Gyulának, 1914. november 11.), 127/1915 (Pilch Andor levele Zichy Gyulának, 1915. január 17.).

²¹⁰ A sztrájkok – melyek egyébként egy Pécssett végigvonuló építőmunkás-sztrájkhullám részei voltak – aprólékos eseménytörténeti bemutatása megtömré az értekezés gondolatmenetét. Lásd itt: SOMODI: *Sztrájkok a pécsi jezsuita Pius Gimnázium építkezésén 1913-ban*, i. m.

örömöm is [...]”²¹¹ Az ünnepi beszédek után a vendégek Jablonkay Gábor vezetésével megtekintették a még félkész épület belső tereit. A vendégek „azzal a tudattal távoztak onnan, hogy nemcsak Pécs és a Dunántúl, hanem egész Magyarország egyik legnagyobb szerű kulturintézetének bölcsőinél álltak, melynek léte a magasztos gondolkodásmód, a vallásos nevelésért való igaz lelkesedés és fejedelmi bőkezűség adott.”²¹²

Az iskolaalapítás és az építkezés élvezte a hívek támogatását. Nem csupán Zichy Gyula áldozta vagyonát az iskola céljaira, hanem magánszemélyek hosszú sora járult hozzá kisebb-nagyobb összegekkel. Jelentékeny támogatást nyújtott a pécsi székeskáptalan is. A székesegyházi uradalom pedig építőanyagot biztosított. Pécs városa is hozzájárult az építkezéshez, mivel az oktatásügy fejlesztéséért a város vezetősége hálás volt. Saját költségvetésükből fedezték a vízvezetéknek a Makár utcai kollégiumig való kiépítését, és az épület előtti járda aszfaltozását. Ennek értéke 17 341,50 korona volt. Ezenfelül a város vállalta, hogy az iskola működéséhez napi 10 m³ vizet ingyen szolgáltat, melynek éves értéke 730 korona volt.²¹³

Az építkezés 1914 júniusában olyan előrehaladott állapotban volt, hogy Jablonkay a rendház helységeire a lakhatási engedély megadását kérte, melyet meg is kapott. Július 3-án kezdődött az átköltözés a József utcai épületből a Makár utcai épületbe. Július 9-én már az új épületben töltötte az éjszakát Jablonkay, P. Thalhammer János, P. Kerling János és P. Schaefer Jakab tanárok, Resch felügyelő tanár és négy segítőtestvér.²¹⁴ Az épület még félkész volt, de szeptemberben a Pius diáksága már új otthonában kezdhette meg a tanévet.²¹⁵ Az építési munkálatok 1914 novemberében fejeződtek be.²¹⁶

7.3. A Pius Gimnázium működése az első világháború idején (1914–1918)

Am időközben – 1914 nyarán – kitört az első világháború,²¹⁷ s így amikor az iskola végre birtokba vehette volna korszerű, új épületét, szerencsétlen módon éppen akkor kellett

²¹¹ *A pécsi Pius internátus bokréta ünnepélye*. Dunántúl, 1913. október 26., 5. o.

²¹² *A pécsi Pius internátus bokréta ünnepélye*. Dunántúl, 1913. október 26., 5. o.

²¹³ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 1676/1914 (Zichy Gyula levele Pécs város tanácsának, 1914. április 18.), 4049/1914 (Zichy Gyula levele Pécs város tanácsának, 1914. november 2.), 4138/1914 (Pécs város határozata, 1914. november 8.). NAGY I. G.: *Pécs város közgyűlése és Zichy Gyula püspök kapcsolata*, i. m. 15. o.

²¹⁴ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 64. o. HEGEDŰS: *A „Pius”, i. m., 16–17. o.*

²¹⁵ *Értesítő 1914–1915*, 31. o. PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 10/fund.

²¹⁶ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

²¹⁷ Az első világháború Pécsét, Baranyát és a Pécsi Egyházmegyét érintő vonatkozásairól lásd: BŐSZ Attila (szerk.): *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2017. CSIBI Norbert – VÉRTESI Lázár (szerk.): *A világháború kálváriáját járva*.

részben lemondania róla. Általános gyakorlat volt ugyanis, hogy a bevonulók elszállásolására iskolák tantermeit vették igénybe. A József utcai épületet nem sokkal a kiürítés után lefoglalták 20 bevonuló tiszt elszállásolására, így a legszükségesebb bútorokat az iskolavezetésnek vissza kellett szállítania a tisztek számára. A mozgósítás zavarában megesett, hogy tévedésből egyes bevonulókat a Pius Gimnáziumba küldtek, hogy majd ott szállásolják be őket, holott erről szó sem volt.²¹⁸ Végül a Makár utcai új épület még félkész tornatermében augusztus 2-án 80 bevonuló katonát helyeztek el másfél hétre. A mozgósítás miatt 1914-ben a tanév két héttel később, szeptember 15-én vette kezdetét.²¹⁹

Időközben felmerült a lehetősége annak, hogy a gimnázium épületében katonai kórházat helyeznek el. Felröppent az a hír is, hogy a Pius Gimnáziumot fertőző betegek elhelyezésére fogják kijelölni.²²⁰ A jezsuita tartományfőnök felhívta Jablonkay házfőnök és gimnáziumigazgató figyelmét, hogy lépjen fel az ellen, hogy a gimnázium épületében fertőző betegeket helyezzenek el,²²¹ ez ugyanis akár évekre elriaszthatta volna a szülőket attól, hogy gyermekeiket a Piusba írassák.²²² 1914. szeptember 13-án az iskolavezetés egy memorandumot írt, amelyben kifejtették, hogy „a haza komoly helyzetét és a sebesültek némi könnyítését szem előtt tartva” hajlandóak áldozatokat vállalni, s az épület egyes helyiségeit kórház céljára átadni. Azonban kikötötték, hogy az internátusnak és a rendháznak otthont adó épületrészt, továbbá a konyhát, a fürdőt, a könyvtárat és a szertárakat semmiképpen sem adhatják át, mert ez ellehetetlenítené a bentlakó diákok és a jezsuiták életét az intézetben. Kifejtették továbbá, hogy a katonaság elhelyezése miatt megnövekedő közműköltések fedezésére az iskolának nincs lehetősége, ezért azok nem terhelhetik az iskolát. Ezen feltételek teljesülése esetén készsággel átadják használaton kívüli helyiségeiket.²²³ Memorandumukat eljuttatták az iskola fenntartójának, Zichy Gyula püspöknek kérve ügyük hathatós

A Pécsi Egyházmegye és az I. világháború. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2016. Magyarország első világháború alatti történetéről pedig lásd: GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban.* Korona Kiadó, Budapest, 2001. A VKM és a tankerület által a háborús helyzetre való tekintettel kiadott speciális iskolai rendelkezéseket (tanárok és diákok felhívása hadikölcsön jegyzésére és egyéb hadi célú adakozásokra, fémgyűjtésre, diákok bevonása mezőgazdasági munkákba, tanárok felmentése katonai szolgálat alól stb.) lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL BaML) VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok 1913–1919.

²¹⁸ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

²¹⁹ *Értesítő 1914–1915*, 31–32. o. *Értesítő 1915–1916*, 10. o. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 67. o.

²²⁰ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 67. o.

²²¹ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Responsa Praep. Generalium et Provincialium ad quaesita particularia, Responsa prepositorum provinciae, 1914. augusztus 18.

²²² JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

²²³ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 3540/1914. Memorandum a Pius-alapítványi gimnáziumnak tartalékkórházul való átadása tárgyában, 1914. szeptember 13.

támogatását.²²⁴ A püspök az illetékes szervekkel folytatott tárgyalásai során elérte, hogy az iskolát csak elodázhatatlan esetben és az iskolavezetés kéréseit figyelembe véve használják fel katonai kórház céljára.²²⁵

1914. november 27-én megállapodás született arról, hogy a keleti frontról evakuált „Haliczi Tartalékkórházat” három pécsi épületben: az állami reáliskolában, az ún. Mayerlaktanyában és a Pius Gimnáziumban fogják elhelyezni. Zichy Gyula tudatta az iskolavezetéssel, hogy a gimnázium 32 helyiségét át kell adniuk a katonai kórház számára. Az átadás – az iskolavezetés kérését figyelembe véve – nem érintette a rendház és az internátus helyiségeit. A gimnáziumi oktatás a gimnázium második emeletén folyt tovább, ahol a három osztály számára három termet hagytak szabadon. Egy ideiglenes feljárót létesítettek a tantermekhez, így a gimnázium a kórháztól teljesen elkülönítve működhetett. December 5-én vonult be az átengedett helyiségekbe a kórház ápolószemélyzete, és kezdte meg a berendezkedést 400 fekvőbeteg részére. Az első sebesültek december 21-én érkeztek a szerbiai fronttól. Az iskolavezetés óhaját szem előtt tartva fertőző betegeket nem helyeztek el a kórházban.²²⁶ Hogy a gimnázium még ebben az igen kedvezőtlen helyzetben – ti. amikor az iskola nagy részét katonai kórház foglalta el – is jól végezte oktató-nevelő munkáját, azt az 1915. februári tanfelügyelői látogatás bizonyítja, melynek során a tanfelügyelő elismerően nyilatkozott az iskola működéséről.²²⁷

A központi hatalmak 1915-ös előrenyomulása a keleti fronton lehetővé tette, hogy a kórház visszatérjen Galíciába. Június végén a kórház betegeit elengedték, illetve más kórházakban helyezték el, július közepére pedig a kórház kivonult a Pius Gimnáziumból illetve a másik két pécsi épületből, és Stanislauba tette át székhelyét. Július 30-án a pécsi Cs. és Kir. Csapatkórház vette át feltételelesen a gimnázium épületét azzal, hogy ha a helyzet úgy követeli, ténylegesen is beköltözik a gimnáziumba. De mivel nem mutatkozott szükség arra, hogy

²²⁴ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 3540/1914. Jablonkay Gábor SJ levele Zichy Gyulának, 1914. szeptember 14.

²²⁵ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 3540/1914. Zichy Gyula levele Jablonkay Gábornak, 1914. szeptember 15. Természetesen nem a Pius Gimnázium volt az egyetlen iskola, amelyet katonai tartalékkórházul foglaltak el. Ez általános gyakorlat volt, s a Pécsi Egyházmegyében több iskola is erre a sorsra jutott. Zichy püspök ezért körlevelek útján adott ki instrukciókat az egyházmegye katolikus iskoláinak, hogy miként járjanak el ilyen esetekben. PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 3254/1914. Zichy Gyula püspök körlevele (1914/XIII) a tanítási intézetek katonai célokra való átengedéséről, 1914. augusztus 12. 3315/1914. Zichy Gyula püspök körlevele (1914/XIV) a háború idejére történő iskolai intézkedésekről, 1914. augusztus 17.

²²⁶ *Értesítő 1914–1915*, 32. o. *Értesítő 1915–1916*, 10–11. o. JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 67. o.

²²⁷ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 626/1915. Zichy Gyula levele Kerling János igazgatóhelyettesnek, 1915. február 24.

a kórház a gimnáziumban berendezkedjék, szeptember 22-én visszaadta az épületet. A galíciai katonai kórház itt tartózkodása alatt keletkezett közműkötségeket megtérítették, és elrendelték az épület visszaalakítását eredeti céljára. A renoválási munkálatok november elejétől egy hónapon át tartottak.²²⁸ A kiköltöző kórház helyett azonban a szintén katonai kórház céljára lefoglalt szigeti külvárosi állami elemi iskola diákjait fogadta be a Pius Gimnázium Baranya vármegye kir. tanfelügyelőjének kérésére, Zichy Gyula püspöknek, a gimnázium fenntartójának engedélyével.²²⁹ Az elemi iskola 1915. október elején rendezkedett be a gimnázium magasföldszintjén, és 1919 nyaráig maradt a gimnázium épületében.²³⁰

Mivel a Makár utcai épület felépülte után közel egy évig katonai célokat szolgált, illetve a katonai kórház távozása után restaurálásra szorult, ezért csak 1915. december 22-én tartották meg a házszentelést és az avatóünnepséget, amely egybeesett Zichy Gyula püspökké szentelésének tízéves jubileumával. Az alapító püspök ünnepi beszédéből – amellet, hogy örömét fejezte ki terveinek megvalósulása felett – nem hiányoztak az akkor dúló háborúra vonatkozó utalások sem. Beszédét mindjárt azzal kezdte, hogy e szomorú és vérzivataros időkben is van helye az ünneplésnek, mert a most felszentelt épületben nevelkedik az a generáció, amely a háborúban elesett apák, fivérek helyét fogja átvenni, s a háborús romokon az országot felvirágoztatni: „az új nemzedék, mely a hősök helyét van hivatva elfoglalni”.²³¹ Beszédében megemlékezett arról is, hogy az épület hosszú ideig katonai kórházként funkcionált, és „az intézetnek nagyobb részét az ifjúság helyett Felséges Urunknak dicső katonái, sebesült és beteg harcosaink foglalták el az első tanévben, s [...] lelkünket hazafias öröm és igazi boldogság hatotta át abban a tudatban, hogy az intézetnek ragyogó termei, derült csarnokai azoknak szolgáltak, akik értünk életüket kockáztatták s vérüket ontották a nehéz csatákban. E hősök imái s fohászaik szentelték meg tehát első sorban ezt az intézetet, hogy ittlétük örök dicsőségül, példájuk és lelkületük pedig soha el nem mosódó intelmül szolgáljon azoknak, akik benne nevelődnek e hazának s a magyar nemzetnek jövőjéért.”²³² Az 1915-ös házszenteléskor még hiányzott az épület nyugati szárnya és a templom. Ezek felépítésére azonban a háborús évek nehéz gazdasági helyzetében gondolni sem

²²⁸ *Értesítő 1915–1916*, 7.; 11. o.

²²⁹ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 4043/1914. Jablonkay Gábor SJ levele Zichy Gyulának, 1914. október 31.; Zichy Gyula levele Jablonkay Gábornak, 1914. november 1.

²³⁰ *Értesítő 1915–1916*, 7. o. *Értesítő 1916–1917*, 6. o. *Értesítő 1917–1918*, 5. o. JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 67–68. o.

²³¹ *Értesítő 1915–1916*, 4. o.

²³² *Értesítő 1915–1916*, 5–6. o. Zichy Gyula püspök háborúval kapcsolatos megnyilatkozásait lásd itt: CSIBI – VÉRTESI (szerk.): *A világháború kálváriáját járva*, i. m.

lehetett. A háború ezenkívül hátráltatta az éppen elkészült épület megfelelő berendezését is.²³³

1914 nyara nem csupán az első világháború kitörése miatt volt tragikus a Pius Gimnázium és az egész világ számára, hanem egy másik gyászos esemény is történt, amely egyaránt érintette a Pius Gimnáziumot és a katolikus világegyházat: 1914. augusztus 20-án elhunyt X. Pius pápa, akinek a nevét a gimnázium viselte. Zichy Gyula püspök körlevélben emlékezett meg az általa rendkívüli módon tisztelt egyházfőről, amelyet a helyi katolikus sajtó is közölt.²³⁴

A háborús erőfeszítésekből lehetőségeikhez képest a Pius diákjai és tanárai is kivették részüket. A diákok az 1914–1915. és az 1915–1916. tanévben összesen 1587 koronát, 1916–1917-ben 554,14 koronát, 1917–1918-ban 2615 koronát gyűjtöttek hadikölcsönre és egyéb háborús célokra: a bevonulók itthon maradt családtagjainak megsegítésére, katonák karácsonyára, megvakult katonák javára, orosz hadifoglyok számára, a háború pusztította Kárpátalja megsegítésére, a király születésnapjának megünneplésére a fronton, sebesült katonák ápolására, hazatérő hadifoglyok megsegítésére. Gyűjtöttek ezenkívül hadibélyeget, gyógyszerek alapanyagául szolgáló növényeket, fémeket, illetve újságokat a katonák szórakoztatására.²³⁵

A jezsuita paptanárok a gimnázium épületében működő kórházban, illetve egyéb katonai kórházakban láttak el pasztorális tevékenységet. A sebesült és beteg katonák lelkigondozására a provinciális is bízta a pécsi jezsuitákat.²³⁶ Az 1914–1915. és az 1915–1916. tanév során a tanári kar összesen 4000 korona hadikölcsönt jegyzett, 1917–1918-ban 1000 koronát. Diákjaik szüleit is hadikölcsön jegyzésére buzdították, aminek eredményeképpen az V. hadikölcsönre a Pius tanulóinak szülei összesen mintegy 60 000 koronát jegyeztek, a VII-re pedig kétszer annyit.²³⁷ Papok és szerzetesek lévén természetesen imádkoztak is a harcolókért.²³⁸ „Ha végre hozzáfűzzük még azt is, hogy a tanári kar soha nem mulasztotta el a nagy történelmi események kapcsán a reájuk bízott ifjak szívében az igazi hazaszeretet

²³³ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Responsa Praep. Generalium et Provincialium ad quaesita particularia, Responsa prepositorum provinciae, 1915. december 27.

²³⁴ *A pápa halála. Zichy Gyula gróf püspök szózata a hívőkhöz.* In: Dunántúl, 1914. augusztus 22., 4. évf. 206. szám, 1–2. o.

²³⁵ *Értesítő 1914–1915*, 32.; 34.; 40. o. *Értesítő 1915–1916*, 7–9.; 12.; 20–21. o. *Értesítő 1916–1917*, 13–14. o. *Értesítő 1917–1918*, 12–13. o. A Pius Gimnázium háborús gyűjtéseinek eredményeiről lásd még: MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok 1913–1919.

²³⁶ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Responsa Praep. Generalium et Provincialium ad quaesita particularia, Responsa prepositorum provinciae, 1914. augusztus 17.; 1914. augusztus 18.

²³⁷ *Értesítő 1915–1916*, 12. o. *Értesítő 1916–1917*, 13. o. *Értesítő 1917–1918*, 5.; 12. o.

²³⁸ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Responsa Praep. Generalium et Provincialium ad quaesita particularia, Responsa prepositorum provinciae, 1915. április 26.

szent érzelmeit felkelteni, ápolni és növelni; úgy bátran mondhatjuk, hogy mi is, ha nem is sok, de szívből fakadó áldozatokat helyeztünk a haza oltárára.”²³⁹

Amint az imént közölt idézetből is kitűnik, a háborús években különös hangsúly esett a hazafias nevelésre, és az oktatói munkában is erősen jelen volt a háborús tematika. Többször járt és tartott előadást a gimnáziumban tábori lelkész beszámolva háborús tapasztalatairól. Máskor a tanárok tartottak „az ifjúság felfogásához mért” előadásokat a háborúról, vagy háborús beszámolókból tartottak felolvasásokat. Jellemző fogalmazástémák a korszakból, amelyek „vitéz katonáink hősi tetteit”²⁴⁰ dolgozták fel: „Atyám bevonul”, „Egy elesett hős sírja előtt”, „Atyám szabadságra jön a harctérről”, „Egy csatatér leírása az ütközet után”, „Egy sebesült katona élményei”, „A magyar hősök csodás győzelmeinek okai a világháborúban”, „Nevük örökké élni fog. Dicsőítő beszéd az elesett hősök fölött” stb.²⁴¹ Az önképzőkörök tevékenységében is megjelent a háborús tematika: a fentiekhez hasonló fogalmazások születtek, fellépéseiken „a közhangulatnak megfelelő hazafias költeményeket”,²⁴² dalokat adtak elő. Az iskola Mária Kongregációjának²⁴³ tagjai is rendszeresen imádkoztak és tettek felajánlásokat a harcoló katonákért, a győzelemért, a békéért.²⁴⁴

A háborús évek a Pius Gimnáziumot is nehéz helyzetbe hozták anyagilag.²⁴⁵ A rosszabb közellátás, a magasabb élelmiszerárak és a gabonarekvirálás miatt az iskolavezetés többször kérte a tanév korábbi befejezését a VKM-tól, mert a bentlakók ellátását nem tudták tovább biztosítani.²⁴⁶ A szükséghelyzet szükségmegoldásokat is követelt. A rendház, az internátus és a gimnázium körüli házimunkákat végző laikus testvérek behívása²⁴⁷ miatt ezeket a munkákat apácák látták el.²⁴⁸ De hasonló szükségmegoldás volt például az, hogy saját szükségleteire az intézet csirketenyészetet létesített – az egyik játszótéren.²⁴⁹ Azonban az iskola még önnön nehéz helyzetében is igyekezett diákjai segítségére lenni. A fűtő- és

²³⁹ *Értesítő 1914–1915*, 34. o.

²⁴⁰ *Értesítő 1914–1915*, 39. o.

²⁴¹ *Értesítő 1915–1916*, 12.; 18. o. *Értesítő 1917–1918*, 7. o.

²⁴² *Értesítő 1914–1915*, 39. o.

²⁴³ A jezsuiták által kezdeményezett lelkeségi mozgalom. A Mária Kongregációról bővebben később.

²⁴⁴ *Értesítő 1914–1915*, 38–40. o. *Értesítő 1915–1916*, 12.; 18–20. o. *Értesítő 1916–1917*, 9. o. *Értesítő 1917–1918*, 5–7., 10. o.

²⁴⁵ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 2130/1917. Jablonkay Gábor SJ levele Zichy Gyulának, 1917. június 20.

²⁴⁶ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 1949/1915. Jablonkay Gábor SJ levele Zichy Gyulának, 1915. július 6. 1340/1916. Jablonkay Gábor SJ levele Zichy Gyulának, 1916. április 25.; Zichy Gyula levele Jankovich Béla v. k. miniszternek, 1916. április 25.

²⁴⁷ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Responsa Praep. Generalium et Provincialium ad quaesita particularia, Responsa prepositorum provinciae, 1916. március 18.

²⁴⁸ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 7. o. PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Responsa Praep. Generalium et Provincialium ad quaesita particularia, Responsa prepositorum provinciae, 1916. július 10.

²⁴⁹ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 7.

világítóanyagok hiánya miatt rászoruló külsős diákjaik számára a téli hónapokban tanterme-
ket biztosítottak, ahol azok a délutáni, esti órákban megfelelő fűtési és világítási viszonyok
közt tanulhattak.²⁵⁰ Ugyancsak az iskolavezetés háborús áldozatvállalása volt, hogy 1916
szeptemberében befogadott három Erdélyből menekült tanulót.²⁵¹ 1917. december 31-én pe-
dig két magánszemély, Róth György és felesége, Mühl Katalin kötött le 1000 koronát, hogy
annak kamatait egy, a Pius Gimnáziumban tanuló, szorgalmas és jó magaviseletű hadiárva
ösztöndíjazására fordítsák.²⁵² Mindezek a háború okozta nehézségek az iskolavezetés véle-
ménye szerint hozzájárultak „ahhoz, hogy az ifjúságban nagyobb komolyság gyökeredzett
meg, amely arra tanította őt, hogy zúgolódás nélkül tartózkodjék a fölöslegestől, a kellemes-
ben mértéket tartson, sőt a pusztán szükségessel is megelégedjék.”²⁵³ Az anyagi nehézségek
és a rövidebb tanévek mellett is rendszerint sikerült befejezni az éves tananyagot, bár „a
hosszú háborús vakációk mérhetetlen erkölcsi és tanulmányi kára miatt véres vergődés az
iskolaév 2–3 első hónapja.”²⁵⁴ Állandó panasz tárgyát képezték az I. osztályba újonnan ér-
kező diákok hiányos ismeretei, amelyet a Pius tanárai a rövidített tanévek miatt nem kielé-
gítő elemi iskolai oktatásnak tulajdonítottak.²⁵⁵ Az iskolai értesítők beszámolóai a tanulmányi
eredményekről, önképzőkori életről azonban arra engednek következtetni, hogy a tanítás
színterében a nyilvánvaló problémák és nehézségek ellenére drasztikus csökkenés nem
következett be.

A Pius egyetlen háborús áldozata Halmos János volt. Halmost 1914-ben a gimnázium
újdonsült tornatanárának nevezték ki, de munkáját a bevonulás miatt nem kezdhette meg.
1915. február 18-án (más forrás szerint 24-én) szolgálat közben balesetben elhunyt. Február
26-án a tanári kar és a gimnázium egész diáksága részt vett temetésén, március 1-jén pedig
requiemet mondtak érte az internátus kápolnájában.²⁵⁶

A világháború végnapjaiban dühöngő spanyolnátha-járvány 1918. október végén Pé-
cset is elérte. A járvány miatt a város csaknem összes iskoláját be kellett zárni. A Pius Gim-
názium azon ritka kivételek közé tartozott, amelyek zavartalanul tovább folytatták munká-
jukat. Hogy a járvány elkerülte az iskolát, annak köszönhető, hogy a belvárostól távol, tiszta

²⁵⁰ *Értesítő 1917–1918*, 6. o. *Értesítő 1918–1919*, 5. o.

²⁵¹ *Értesítő 1916–1917*, 6. o. PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 2932/1916. Jablonkay Gábor SJ levele Zichy Gyulának, 1916. szeptember 18.; 3136/1916. A VKM levele Zichy Gyulának, 1916. szeptember 25.

²⁵² PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 4219–20/1917. A Róth–Mühl-féle alapítvány alapítólevele, 1917. december 31.

²⁵³ *Értesítő 1915–1916*, 13. o.

²⁵⁴ *Értesítő 1916–1917*, 9. o.

²⁵⁵ *Értesítő 1915–1916*, 13. o. *Értesítő 1916–1917*, 8. o.

²⁵⁶ *Értesítő 1914–1915*, 33. o. *Értesítő 1915–1916*, 11. o.

levegőjű környéken épült, illetve, hogy a jezsuiták nagy gondot fordítottak diákjaik egészségének megőrzésére (táplálkozás, testmozgás, higiénia, rendszeres orvosi vizsgálat, felvilágosítás).²⁵⁷

7.4. Az intézményszervezés folyamatának lezárulása (1914–1920)

Az első világháború kitörése a Pius Gimnázium történetének szempontjából a lehető legrosszabbkor, az építkezés és intézményszervezés idején következett be. 1914 nyarára épp, hogy befejeződtek az építkezési munkálatok, a frissen elkészült iskolaépület nagy részéről – mint láttuk – máris le kellett mondania a gimnáziumnak: 1914-től 1915-ig katonai kórház, 1915-től 1919-ig elemi iskola működött a gimnázium egyes helyiségeiben. Ráadásul 1914-re csak a tervezett épület egy része készült el. A háborús évek nehéz gazdasági helyzetében az építkezés folytatására gondolni sem lehetett. Az építkezés csak 1926-ban folytatódott,²⁵⁸ így elmondható, hogy a háború és következményei 12 évre akasztották meg az épületek kivitelezési munkálatait. A háború elmúltával egy, a Pius Gimnázium és az egész város életét még érzékenyebben érintő történelmi korszak vette kezdetét Pécs szerb megszállásával.²⁵⁹ Az újonnan alapított intézmény kibontakozása, kiteljesedése tehát 1914-től kezdve igencsak nehéz időszakban folytatódott tovább.

Az építkezés első szakasza 1914 novemberére befejeződött. Állt a keleti szárny, amely a gimnáziumot foglalta magában, a nyugati szárny egy része, amely rendházként funkcionált, mögöttük pedig az internátusnak otthont adó U-alakú épületrész. Az épület mintegy 164 méter hosszúságban húzódott az egykori püspöki szőlő déli részén. Az épület mögött pedig folyamatban volt a fásítás, parkosítás és a játékterek kialakítása, így az eredeti szőlőültetvénynek csak egy része maradt meg.²⁶⁰ Megtörtént az épület berendezése is, melynek értéke 96 667,49 korona volt.²⁶¹ A rendház berendezésénél Jablonkay messzemenő takarékosagra és egyszerűsége törekedett: a rendházi helyiségeket csak a legszükségesebb bútorzattal látta el, hogy Zichy Gyula anyagi terheit ne növelje túlzottan.²⁶²

²⁵⁷ *Értesítő 1918–1919*, 5. o.

²⁵⁸ Erről részletesen később.

²⁵⁹ A Pius Gimnázium szerb megszállás alatti történetét egy következő fejezet ismerteti.

²⁶⁰ *Értesítő 1914–1915*, 5–6. o.

²⁶¹ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 1370/1915 (Elszámolás a Pius Kollégium 1914–1915. évi berendezéséről).

²⁶² PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 69. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 2. o.

Az építkezés befejeztével a vállalkozó által benyújtott számlák ellenőrzésével Fábíán Gáspárt bízták meg.²⁶³ Fábíán az általa végzett költségvetési felülvizsgálat során azt állapította meg, hogy Fónagy Béla építési vállalkozó követelései és az elvégzett munka valós értéke között 203 688 korona különbség van.²⁶⁴ Az ügy évekig elhúzódott, de ezzel a tettel Fábíán jelentős kifizetésektől mentette meg a püspököt, akit anyagilag amúgy is nehéz helyzetbe hozott a Pius alapítása. Becsületes munkájával Fábíán a Társaság bizalmát is elnyerte.²⁶⁵ Ennek is köszönhető, hogy Jablonkay őt bízta meg a kollégium templomának megtervezésével. A terv 1917-ben készült el. A kollégium Pilch Andor által készített terveiben eredetileg egy egytornyos templom szerepelt. Fábíán ehelyett egy kéttornyos neoromán stílusú templomot tervezett. A régi – Pilch-féle – és az új tervet Rómába küldték, s Róma az újat fogadta el.²⁶⁶ Bár a Pilch-féle templom külsőre impozánsabb volt magas tornyával, a Fábíán-féle templom nagyobb befogadóképességű volt, s ez a pasztoráció szempontjából fontosabbnak bizonyult. A terv megvalósítására azonban a háborús évek nehéz anyagi körülményei között nem volt lehetőség, annak ellenére sem, hogy a székeskáptalan pénztárából 300 000 koronát különített el a templom építésére, s a VKM is kilátásba helyezett támogatást a Vallás Alapból e célra.²⁶⁷ A templom felépítéséig (1930) a miséket a kis befogadóképességű kápolnában, az ünnepi miséket pedig a díszteremben tartották. A leendő templomot az alapító püspök kezdettől fogva Jézus Szívének kívánta szentelni.²⁶⁸

Mivel 1915 nyaráig az épület főként katonai célokat szolgált, illetve miután a hadsereg azt visszaadta, renoválásra szorult, ezért csak 1915. december 22-én, Zichy Gyula tízéves püspöki jubileumán tartották meg a házszentelést és a felavatási ünnepséget. Ezen a jeles eseményen a város vezető személyei és a Pius növendékeinek szülei is megjelentek. A püspök beszédében hitet tett amellett, hogy az igazi kultúrát ápolni, fejleszteni apostoli és hazafias kötelesség. Amikor X. Pius pápa püspökké szentelte és Pécsre küldte, úgy vélte, úgy

²⁶³ A pénzügyi felülvizsgálat dokumentumai olvashatók: PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai. Ugyanitt, illetve a PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai jelzetű fondban találhatóak az építkezéssel kapcsolatos számlák, kiutalások. Az elvégzett munkáról szóló, Fónagy Béla cége által kiállított igen részletes – az elvégzett munkák típusát, a felhasznált anyagok mennyiségét és költségét, az alkalmazott munkaerő nagyságát, az igénybe vett munkaórák számát és díjazását is tartalmazó – számadások olvashatók: MNL BaML XII.9. A pécsi jezsuita rendház iratai.

²⁶⁴ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 52/1918 (Fábíán Gáspár levele Zichy Gyulának, 1918. január 15.).

²⁶⁵ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 18. o.

²⁶⁶ KERESZTÉNY Jolán: *Egy jezsuita gimnázium a Mecsek alján, avagy a Pius Gimnázium története*. Szakdolgozat. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs, 2000, 35. o.

²⁶⁷ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 1684/1913 (Szeifricz István nagypóstos levele Zichy Gyulának, 1913. április 25.), 2198/1914 (Szeifricz István levele Zichy Gyulának, 1914. május 16.), 4154/1911 (Zichy János miniszter levele Zichy Gyula püspöknek, 1911. november 9.), 1418/1917 (A VKM levele Zichy Gyulának, 1917. április 17.), 935/1918 (A VKM levele Zichy Gyulának, 1918. február 8.).

²⁶⁸ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 55. o.

tehet legtöbbet a haza javára, ha egyéb teendői mellett az ifjúság nevelését is felkarolja – mondta a püspök. Ez a vágy sarkallta a kollégium alapítására, s örömét fejezte ki, hogy a vágy immár valósággá vált. Köszönetet mondott a VKM-nak, a székeskáptalannak, és a város vezetőségének a segítségért és támogatásért. Beszédét így zárta: „Virágozzék tehát az intézet s legyen *vára* a szentek hitének, a tiszta erkölcsnek és [...] a hazaszeretnek [...]; legyen *iskolája* az alapos tudománynak, a lelkeket nemesítő igaz művészetnek [...]; legyen meleg és kedves *otthona* az új nemzedéknek [...]”²⁶⁹ Gróf Zichy Gyula álma tehát megvalósult. A püspök azonban nem csupán alapítója, hanem a Pius Alap képviselőjeként az iskola fenntartója is volt, s továbbra is tevékenykedett az intézmény javára. Közbenjárt a Piusért, anyagilag támogatta az intézetet, illetve tanulóit, gyakran tett látogatást az iskolában, rendszeresen részt vett a Pius ünnepélyein. „Mindig mélyen megindított a Piusnak minden ünnepélye. Olyan öröm hatott át ilyenkor, aminő az édes szülők szerető szívében szokott eláradni, midőn gyermekeik életét, erejét fejlődését látják [...]” – nyilatkozta.²⁷⁰

Hogy milyen is volt az elkészült kollégium, arról álljon itt dr. Vass Bertalan tankerületi kir. főigazgató beszámolója, amelyet egy hivatalos látogatása után tett: „Az elnök nem hallgathatja el elragadtatását, melyet e remek koncepciójú épületen és annak célszerű kivitelén érzett. Bár az épület lejtős területen épült, a lehajlások és emelkedések alig érezhetőek. Az épületszárnyak a gimnázium, internátus, kollégium, s a majdani templom részére a legjobb égtáji fekvésben vannak elhelyezve. Az épület minden részén a nagy arányok uralkodnak, a tantermek a legjobb alakúak és méretűek, világosak, nagy ablakokkal, a folyosók tágasak, a falak tiszta fehérsége mindenütt világosságot terjeszt szét. Külön fizikai, természetrajzi előadók, rajzterem, tornaterem, színelőadásokra alkalmas díszterem, kápolna, nagy és célszerűen berendezett könyvtár helyiségek vannak. Az internátusi rész mintaszerű, a napali szobák is éppúgy, mint a háló-, játék- és zenetermek, és hozzátartozó gazdasági és konyhahelyiségek. Mindenütt ragyogó tisztaság. Az épület 12 kat. h. területen áll több udvarral, melynek színtézését a háború megszakította az építkezések befejezésével együtt. Az épület körül és a háttérben kertek, szőlőterületek, 3 nagyobb torna- és játéktér fekszenek és az egész szilárd falkerítés veszi körül. A bútortatot mindenütt a célszerűség, szoliditás, tisztaság jellemzi.”²⁷¹ Mindezen túl a Piusban létesült Pécs első és sokáig egyetlen fedett uszodája, mely a gimnázium mélyföldszintjén került kialakításra. A 25x5 méter nagyságú medencében

²⁶⁹ *Értesítő 1915–1916*, 3–7. o. Eredeti kiemelések.

²⁷⁰ *Értesítő 1915–1916*, 5. o.

²⁷¹ Idézi: HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 18–19. o.

télen-nyáron kellemes hőfokú vízben lehetett fürödni és úszni.²⁷² A Pius épületének berendezése és felszerelése a kor színvonalának legjavát képviselte. A vezetékes víz és a villanyvilágítás megléte természetes volt. Az épület fűtését központi gőzfűtéssel oldották meg. Hat kazán üzemelt a rendház alatt: négy az épületet fűtötte, egy az úszómedencét, egy pedig a konyha gőzüstjeit látta el. A konyhában elektromos gépeket alkalmaztak. Az intézetnek saját gépi mosodája volt.²⁷³ Dr. Korniss Mihály helyettes kultuszminisztériumi államtitkár Pécs iskoláit meglátogatva, elégedetlenségét fejezte ki az iskolaépületekkel kapcsolatban, hozzáfűzve: „E sötét képpel szemben valóban felemelő a jezsuita atyák gimnáziuma és konviktusa, mely a legelső e téren az országban.”²⁷⁴

A Pius Gimnázium épületének építészeti megoldásai (masszív, monumentális épülettömb, logikus strukturáltság, tágas, világos, jól szellőztethető tantermek, frontális osztályberendezés stb.) beleilleszkednek egy olyan építészeti trendbe, amely az 1870-es években Németországból kiindulva nagyban meghatározta a kontinentális Európát. Az oktatás ekkoriban tapasztalható tömegesedése megkövetelte az oktatás-nevelés hatékonyabbá tételét, racionalizálását. Ez a racionalizálás az iskolák épített környezetét is érintette. Masszív, zárt, racionálisan elrendezett és hierarchikusan strukturált iskolaépületek váltak általánossá, amelyeket ezen tulajdonságaik miatt a szakirodalom „iskolakaszárnyáknak” nevez. Ezen épületek térszervezésében a racionalitás jegyében dominál a derékszögű geometrikus elrendezés: például a Pius Gimnázium esetében sem találunk ettől eltérő formákat. Az iskolaépületek esetében a tanügyi hatóságok az egészségügyi és higiéniai szempontokat szem előtt tartva megszabták a helyiségek méretét, a megfelelő szellőztethetőséget és megvilágítást, a mosdók és mellékhelyiségek számát stb. A derékszögű geometrikus elrendezés nem csupán az iskolaépület egészén, hanem az egyes helyiségeken belül (tantermek, hálótermek, ebédlő stb.) is érvényesült. Ez a térszervezés lehetővé tette az optimális térkihasználást, a terem könnyű átláthatóságát, ezáltal pedig a tanulók hatékonyabb ellenőrizhetőségét, a diákok figyelmének a tanárra való koncentrálódását, a tanulók hozzászoktatását a rendhez és fegyelmemhez stb. „A korabeli ideális iskolaépület építészeti megoldásai tehát egy sajátos, némely elemében a katonai szervezetek szervezeti megoldásaira emlékeztető belső hierarchia építészeti rendjét alakították ki. [...] Az épület építészeti megoldásai közvetlen módon utaltak a zárt rend és hierarchia meglétére. [...] Az iskolaépület egészére vonatkozó rend, hierarchia és felügyelet elemei az egyes osztályok belső terének elrendezésében is érvényesültek, ez

²⁷² PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 66. o.

²⁷³ *Értesítő 1914–1915*, 21. o.

²⁷⁴ Idézi: HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 19. o.

például a dobogóra állított tanári katedra domináns szerepének hangsúlyozása kapcsán is megfigyelhető.”²⁷⁵ A Pius Gimnázium elkészült épületét is ezek az építészeti, térszervezési megoldások határozták meg.

Jablonkay Gábor belefáradva a Pius alapítása körüli rengeteg munkába és küzdelembe 1916-ban felmentését kérte a rektori tisztségből.²⁷⁶ Rendkívüli munkát végzett, hiszen egyszerre volt házfőnök, gimnáziumigazgató, nevelőintézeti tanár, latin–magyar szakos tanár, lelkipásztor, s mindemellett irányítania és felügyelnie kellett a tervezési, építkezési, berendezési munkálatokat is. Nagy küzdelmet kellett folytatnia, hogy az építkezés ne sodorja csődbe a püspököt, ugyanakkor az épület a célnak megfelelő legyen. Tanártársa, P. Kerling János így nyilatkozott róla: „nem tudtam, mit csodáljak jobban, fáradságot nem ismerő fizikumát vagy akaratának erejét, mellyel a sok felmerült nehézségek fölé emelkedett, és a helyes, elismert elveiből soha nem engedett. Ma is szilárd meggyőződés, hogy a Pius alapvető munkájában a magyar provinciában más ökövéle nem lett volna képes helyét úgy megállni, mint éppen ő.” A rend generálisa végül csak 1917-ben engedélyezte Jablonkay számára a távozást a rektori tisztségből.²⁷⁷ „Azzal a kiérdemelt tudattal” távozhatott a rektori székből, „hogy a Pius kollégiumot túlsegítette a kezdetek legnagyobb nehézségein.”²⁷⁸ Jablonkay Gábor kiválóan állta meg helyét a Pius Gimnázium megszervezésének nagy munkájában, s pályafutásának későbbi szakaszában is jelentős rendi megbízásokat kapott. A Pius Gimnázium igazgatói tisztjéről leköszönve nem sokáig pihenhetett. 1918-tól 1921-ig a jezsuiták rendi teológiai főiskoláját vezette Kalocsán. 1924–1926 között a szegedi rendház előljárója volt. 1927-ben pedig a Pius Gimnázium testvériskolájának, a kalocsai jezsuita gimnáziumnak az igazgatója lett. Intézményvezetői és tanári munkája mellett jelentős tudományos tevékenységet is végzett: az egyháztörténet és a filozófia terén egyaránt jelentős művekkel gyarapította a tudományt. Nem mindennapi pályafutásának váratlan halála vetett véget 1930-ban.²⁷⁹

Jablonkay utóda a Pius Gimnázium és a pécsi jezsuita rendház élén P. Riegl Sándor SJ lett, aki 1922-ig töltötte be a rektori tisztséget. Az osztrák származású Riegl komoly tanári

²⁷⁵ NÉMETH András: *A tanterem és berendezésének története*. In: Iskolakultúra, 2002, 12. évf., 9. szám, 25. o.

²⁷⁶ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

²⁷⁷ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

²⁷⁸ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 12–13. o.

²⁷⁹ *Magyar Katolikus Lexikon* V., 536. o. *Mecsek Alján*, 1941., 30. szám, 30. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 17. o. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 71–73. o. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/jablonkay-gabor/> Letöltés ideje: 2020. január 19.

és vezetői tapasztalatokkal érkezett Pécsre, ugyanis 1897-től a kalocsai jezsuita gimnázium tanára, 1910–1915 között pedig rektora is volt.²⁸⁰

Az 1919–1920. volt az a tanév, amikor a Pius Gimnáziumban megnyílt a nyolcadik osztály is. 1920-ban végzett az első piusista évfolyam, amely tanulmányait 1912 szeptemberében kezdte, s ekkor tartottak először érettségi vizsgát a Piusban. Ugyancsak ez volt az a tanév, amikor a háborús szükséghelyzet után a Pius végre birtokba vehette épületének egészét. Mindezek miatt joggal állíthatjuk, hogy a Pius Gimnázium ekkor teljesedett ki, ekkortól számíthatjuk az alapítás éveinek lezárultát. (A következő évben, 1921. október 17-i rendelkezésével a generális az addigi „kezdő kollégiumot” [collegium inchoatum] „teljes kollégium” [collegium completum] rangra emelte. Ettől kezdve élén nem vicerektor, hanem rektor állt.)²⁸¹ 1920. május 13. volt az utolsó tanítási nap az 1912-ben kezdő évfolyamnak. Írásbeli érettségi vizsgáikra május 17–19-én, a szóbelikre június 8–10-én került sor.²⁸² 1920. június 11-én, Jézus Szíve napján az egész iskola közösen ünnepelve zárta a tanévet. Szabadtéri oltárt állítottak fel. Zöld ágakból diadalkaput készített a diákság, melynek virágokból kirakott felirata a következő volt: „Éljen Jézus Szíve!”. A játszótereket feldíszítették. A diákok azonban nemcsak külsőségekkel, hanem lelkiileg is készültek a nagy ünnepre (közös novéna,²⁸³ gyónás). A konviktorok díszszázadot alkotva fogadták a táboriglise celebrálására érkező Zichy püspököt. A zenét az intézet zenekara szolgáltatta. A mise keretében a püspök a Pius Kollégiumot Jézus Szívének pártfogásába ajánlotta, s beszédében Jézus Szíve tisztelére buzdította az ifjúságot. Ezután körmenetben vitték Jézus Szíve képét a gimnázium épületébe, ahol a kép előtt a püspök az intézményért imádkozott, s példáját a jelenlévők is követték. A táboriglise és a körmenet után a gimnázium dísztermében ünnepélyt rendeztek, ahol ének-, zeneszámok, szavatelok, felolvasások és ünnepi beszédek követték egymást az iskola növendékeinek, énekkarának és fúvószenekarának közreműködésével. A napot a délután folyamán szentségimádás zárta. Utolsóként az érettségizett évfolyam végzett szentségimádást.²⁸⁴ Meghatározó élmény lehetett, hogy az első piusista évfolyam nyolc, az

²⁸⁰ *Értesítő 1932–1933*, 3–6. o. *Mecsek Alján*, 1941., 30. szám, 30. o. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/riegl-alexander/> Letöltés ideje: 2020. január 19.

²⁸¹ PPL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Archivum Collegii Quinqueecclesiensis S. J., Rescripta et Epistolae 1912–1926. 9/1921. Somogy Jenő SJ provinciális levele, 1921. december 8.

²⁸² *Értesítő 1919–1920*, 10. o. *Mecsek Alján*, 1. szám, 1920. július, 44–45. o.

²⁸³ Kilenced, kilenc napos ájtatosság.

²⁸⁴ *Értesítő 1919–1920*, 7–8. o. *Mecsek Alján*, 1. szám, 1920. július, 6–7. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 4–5. o.

intézetben töltött év után az Oltáriszentség előtt való imádság végeztével lépett ki a Pius kapuján a felnőtt életbe.²⁸⁵

Az első végzős évfolyam 20 tagja közül 19-en érettségiztek a Piusban. (1 fő Kaposvárott tette le az érettségit.) 9 fő vizsgázott jeles, és szintén 9 jó eredménnyel. 1 fő kényszerült javítóvizsgára.²⁸⁶ Az 1912–1920-as első piusi évfolyam 20 érettségizője közül később 5-en szereztek doktorátust. Az évfolyamból 6 tisztviselő, 4 orvos, 4 gyógyszerész, 3 mérnök és 3 jezsuita rendtag került ki.²⁸⁷ Ezek a számok igazolják, hogy a Pius Gimnázium alapításától kezdve igen komoly oktató-nevelő munkát végzett, melynek köszönhetően az itt végzeteknek későbbi életük során jó esélyük volt magas társadalmi státusszal járó állások betöltésére. Ebben az értekezésben nem térhetünk ki a piusi diákság iskola utáni pályafutásának nyomon követésére, korábbi kutatásaink²⁸⁸ és az erre vonatkozó források²⁸⁹ alapján azonban megállapíthatjuk, hogy a Pius Gimnázium későbbi évfolyamai esetében is hasonlóan jó érettségi eredményekkel és iskola utáni pályafutással találkozunk.

7.5. A Pius Gimnázium a forradalmak korában (1918–1919)

Mint láttuk, a Pius Gimnázium intézményszervezési folyamata 1920 júniusára sikeresen lezárult, annak ellenére is, hogy 1914-től ez a folyamat ideálisnak éppenséggel nem nevezhető történelmi körülmények között ment végbe. Az első világháború negatív hatását az iskola működésére fentebb már ismertettük. A történelmi megpróbáltatások azonban az első világháborút követően is folytatódtak. 1918–1919 Magyarországon a forradalmak kora.²⁹⁰ Pécs azonban ebben az időben szerb megszállás alatt állt, ezért a magyarországi

²⁸⁵ A nevezetes nap alkalmából egy nyomtatott emléklapot is kiadtak, s szétosztottak az esemény résztvevőinek, melyen a felajánlási ima, illetve a diákoknak szóló erkölcsi szabályok olvashatók. Lásd: JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. b. A Pius Gimnázium iratai, felajánlási emlék, 1920. június 11. A nyomtatványból a Pécsi Egyházmegyei Könyvtár aprónyomtatvány-gyűjteményében is található példányok.

²⁸⁶ *Értesítő 1919–1920*, 10. o. *Mecsek Alján*, 1920. július, 1. szám, 17. o.

²⁸⁷ A végzett diákok foglalkozását *A Jézus Társasága Pécsi Pius-Gimnáziumában végzett növendékek névsora és címtára 1920–1935* alapján határoztuk meg, majd kiegészítettük a *Mecsek Alján*, 1941., 30. szám, illetve a *Mecsek Alján* egyéb számaiban a végzettekről elszórtan található adatok alapján. Megjegyzendő, hogy a névsorok nem minden öregdiáknak tüntetik fel a végzettségét, foglalkozását.

²⁸⁸ SOMODI Imre: *A Jézus Társasági pécsi Pius Kollégium alapítása és működésének első éve (1912–1920)*. In: *Tudomány – felsőfokon*, 2012, 1. évf., 4. szám. 148–151. o.

²⁸⁹ *A Jézus Társasága Pécsi Pius-Gimnáziumában végzett növendékek névsora és címtára 1920–1935*. Illetve *Mecsek Alján*, 1941., 30. szám. Továbbá a *Mecsek Alján* egyéb számaiban a végzettekről elszórtan található adatok.

²⁹⁰ A kifejezés Gratz Gusztávtól származik. GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935. Az 1918. évi összeomlás és forradalom eseményeiről a legfrissebb összefoglalást lásd: HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, h. n., 2018. Kifejezetten a forradalom egyházpolitikai vonatkozásaival foglalkoznak az alábbi művek. TENGELY Adrienn: *Az egyházak helyzete a Magyar Népköztársaságban (1918. október 31–1919. március 21.)*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2006. TENGELY Adrienn: „*A teljes szabadság és önállóság napja reánk virradt...*” *Az egyházak véleménye az öszirózsás forradalomról 1918. novemberében*.

politikai változások nem, vagy csupán közvetetten érintették. A pécsi jezsuiták azonban az elszakíttóság ellenére is kiemelt figyelemmel kísérték a magyarországi eseményeket, és írásaikkal, kiadványaikkal maguk is aktívan részt vettek az ideológiai harcban.²⁹¹ Két füzet-sorozatot indítottak útjára *Vallásosság és Műveltség*, illetve *Szebb Jövő* címmel, melyekben szembeszálltak a polgári radikális, szocialista, kommunista, illetve vallás- és egyházellenes irányzatokkal, kifejtve bizonyos aktuális világnézeti kérdésekben a keresztény álláspontot.

Az 1918. október–novemberi változások természetesen nem minden előzmény nélkül következtek be. Már jóval korábban megindult az az erjedési folyamat, melynek során azok a politikai csoportok és szellemi áramlatok, amelyek az 1918–1919-es eseményekben vezető szerepet játszottak, egyre erőteljesebben kezdték hallatni a hangjukat.²⁹² A polgári radikálisok, szocialisták stb. által hangoztatott nézetekre kívántak a pécsi jezsuiták választ adni a sajtó eszközével, megfogalmazva egyes aktuális kérdésekre a keresztény választ. Zichy Gyula püspök, aki a katolikus sajtó ügyének elkötelezett támogatója volt, felkarolta az elképzelést. 1918 márciusában megadta az engedélyt a pécsi jezsuita kollégium számára egy füzet-sorozat kiadására.²⁹³ A *Vallásosság és Műveltség* cím alatt megjelenő sorozat egyenként 40 oldal terjedelmű füzetét Martinovich Sándor SJ írta, aki a filozófia és a teológia doktora volt, s 1917-től 1920-ig a pécsi jezsuita Pius Gimnázium hittanáraként valamint hitszónokaként működött.²⁹⁴ A sorozat füzetei a következők voltak: *Modern vallásosság; Egyház és kultúra; Egyház és demokrácia; Kereszténység és szociálizmus; Kereszténység és feminizmus; Úri morál; Papi celibátus; A zsidókérdés*. A füzetek célközönsége a keresztény értelmiség volt. A sorozat deklarált célja nem a hittérítés volt, hanem a keresztény értelmiség felvilágosítása és orientálása az eszmék zűrzavarának korában. A *Vallásosság és Műveltség* sorozat küldetését a kiadók eképpen határozták meg:

In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség*, Budapest – Pécs, 2007. 59–102. o. TENGELY Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában*. Líceum Kiadó, Eger, 2011.

²⁹¹ A Pécsi Egyházmegye helyzetét az 1918-as forradalom korszakában részletesen bemutatja: TENGELY Adrienn: *Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben (1918. november 1–1919. március 21.)*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2004, 5. évf., 1. szám, 3–52. o. TENGELY Adrienn: *Egyházak a szerb megszállás alatt Baranyában*. In: *Pécsi Szemle*, 2004, 7. évf., 4. szám, 56–61. o.

²⁹² A forradalomhoz vezető társadalmi, ideológiai folyamatokról lásd: HATOS: *Az elátkozott köztársaság*, i. m., 19–80. o.

²⁹³ TENGELY: *Elfeledett forrás a forradalmak korából*, i. m., 95. o.

²⁹⁴ Martinovich Sándor SJ (1880–?) 1896-ban lépett a Társaságba. 1910-ben szentelték pappá. Főként hitszónoki és irodalmi tevékenységet végzett. 1917–1920 között a Pius Gimnázium hitszónoka és hittanára. 1921-ben kilépett a Társaságból és a veszprémi egyházmegye papjai közé vették fel. Még ugyanabban az évben az Egyesült Államokba vándorolt, ahol az ottani magyarok között végzett lelkipásztori munkát. További sorsa ismeretlen. *Magyar Katolikus Lexikon* VIII., 756. o. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/martinovics-sandor/> Letöltés ideje: 2020. március 17.

„A háború ágyúzájában indul útnak ez a füzet sorozat. Szerényen, óvatosan, de elszántan. Lesznek, akik visszatérést vagy megállást ajánlanak neki. Várjuk be a háború végét. Most a megélhetés kritikus napjaiban minden új irodalmi vállalkozás kockázatos. Majd ha olcsóbb lesz a papír és alábbszáll a nyomdai munkabér...

De vajjon meddig várjunk? Addig-e, míg az ellenség egészen be nem fészkelte magát nemzetünk eszébe-szívébe? S mikor lesz a háborúnak vége? És ha vége lesz, vajjon mikor lesz megint olcsóbb a megélhetés s a papír? Mikor lesz tehát megint szabad keresztény eszméket röpíteni világgá a keresztény Magyarországon?

Az ellentábor nem aggályoskodik. Gomba módra nőttek ki a talajból épp a háborús esztendők alatt a színtelen-elvtelen folyóiratok, a pusztán fantáziát és érzékeket tápláló vagy csiklandozó ponyva-termékek ezrei. Vajjon csak a mi világszemléletünknek kell a háborús viszonyokra való tekintettel szűkebb keretek közé szorítania a háztartását? Sőt! Éppen a világháború-okozta elgyöngülés látszik bősége-sebb szellemi táplálkozást követelni.

Mert ijesztően mély sebeket ütött a társadalmon ez az ítéletidő. Nemcsak anyagi kultúránk omlott össze az ágyútűzben, nemcsak emberéletben ért bennünket pótolhatatlan veszteség. Veszélybe dőltek legfőbb szellemi javaink is. A hosszantartó súlyos megpróbáltatásokban bizonyos lelki fásultság szállta meg az embereket, mely éppen a vallás-erkölcsi és a szociális téren akadályozza leginkább a tisztánlátást. – Ám a halál e bő aratása után gyorsabb, értékeesebb, tartalmasabb életet kell élnünk. Ki kell töltenünk azokat a réseket, miket a háború dühöngő szelleme ütött vallás-erkölcsi, társadalmi, hazafiúi és kulturális eszményeinken. A végcél csak egy új könny- és vérözönben megtisztult keresztény Magyarország lehet.

E vezéreszmével indul el e füzet sorozat. Nem a hitetleneknek szól, hanem azoknak, akik még adnak valamit keresztény nevükre. Célja nem térítés, hanem fölvilágosítás, erősítés, bátorítás, de különösen öntudatra keltés. Nemes önérzetet akar csöpögtetni pesszimista korunk jóakarató, de kislelkű keresztény értelmiségébe: hadd vallja magát büszkén kereszténynek látván, hogy a kereszténység mindenütt fényt és életet áraszt, ahova eljutnak befolyásának hajszálcsovei.

E füzet sorozat némileg elüt az eddigi hasonló vállalkozásoktól, amennyiben nem pusztán hitvédelmi vagy hitbuzgalmi tárgyakhoz köti magát, hanem föl akar ölelni minden kérdést, mely a modern ember gondolatait vagy érzelmi világát, a

gyakorlati életet közelről érinti s a keresztény világszemlélettel némiképp határos.”²⁹⁵

A füzet sorozat igen sikeres volt. „Rövid egy hónap alatt tizenhatezer példányt kapkodott szét a magyar keresztény közönség a »Vallásosság és Műveltség« füzet sorozatból, ami szükségessé tette a második kiadást.”²⁹⁶ Elismerően nyilatkozott róla a keresztény és konzervatív sajtó is.²⁹⁷ Ez a siker is motiválta a pécsi jezsuitákat, hogy folytassák a sorozatot.²⁹⁸ Tervbe vették a további füzetek témáit²⁹⁹ is, amelyek – többségében – ugyancsak aktuális problémák voltak.

1918 október–novemberében azonban nagy fordulat következett be: Magyarország történetében először jutottak hatalomra olyan politikai csoportok, amelyek részben vagy egészében szakítottak a keresztény hagyománnyal, és a szekularizáció hívei voltak.³⁰⁰ A katolikus egyház ambivalensen viszonyult az új rendszerhez. A hercegprímás november 2-án elismerte az új rendszert, s ennek nyomán másnap Zichy Gyula püspök is körlevélben

²⁹⁵ MARTINOVICH Sándor SJ: *Modern vallásosság*. Pécs, Jézus-társasági Pius-Kollégium, 1918, belső borítón.

²⁹⁶ MARTINOVICH Sándor SJ: *Egyház és kultúra*. 2. kiadás. Pécs, Pius-Kollégium, 1918, belső borítón. Eredeti kiemelés.

²⁹⁷ MARTINOVICH Sándor SJ: *Új világ – régi hit*. Pécs, Pius-Kollégium, 1919, belső borítón. Itt két idézet olvasható: egyik az *Alkotmány* 1918. június 29-i számából, a másik az *Élet* 1918. július 14-i számából. Mindkettő elismeréssel szól a *Vallásosság és Műveltség* sorozatról.

²⁹⁸ TENGELY: *Elfeledett forrás a forradalmak korából*, i. m., 97. o.

²⁹⁹ A folytatásban tervezett füzetek a következők lettek volna: *Szabadkőművesség; Szekularizáció; Nemzeti géniszunk; Az egyke pusztításai; Keresztény sajtó; A hírhedt Galilei-pör; Inkvizíciók kora; A nők választójoga; Népoktatásunk; A falvak jelentősége; Lojola szelleme; Pogány missiók; A mozi lélektana; Szépirodalmunk; Nemi fölvilágosítás; Ifjúságunk; Egyetemeink; Középiskoláink; Papi reform; Gazdasági problémák; A család védelme; Falusi szabadtanítás*. MARTINOVICH: *Modern vallásosság*, i. m., belső borítón. MARTINOVICH: *Egyház és kultúra*, i. m., belső borítón.

³⁰⁰ A Károlyi- és Berinkey-kormányok egyházpolitikájáról lásd: TENGELY: *A magyar egyházak a forradalmak korában*, i. m., 92–255. o. A forradalom oktatáspolitikájának világnézeti alapjait jól összefoglalja Lovászy Mártonnak, a Károlyi-kormány kultuszminiszterének az ország valamennyi tanárához és tanítójához címzett levele, melyben a következő elvi irányokat vázolja fel számukra. A tanárok életében a forradalom hatására bekövetkezett legnagyobb változás az erkölcsi felszabadulás: világnézeti, politikai állásfoglalása miatt a tanárokat ezután nem érheti retorzió. A tanárok megítélésénél kizárólag szakmai, pedagógiai érdemeik számítanak ezután. A tanárok kötelesség az „új időkben” „a közszellem tökéletes átalakítása” lesz. Az iskolának pacifizmusra kell nevelnie. Az önzés természetes ösztönét józan mederbe terelve a másokkal való békés, közös meg egyezésre kell nevelnie. A más nemzeteket lenéző nemzeti hiúságot le kell nyesnie. A nemzeti önérzetnek a harci erények helyett a munkán kell alapulnia. A köztársasági eszme jegyében az iskolának szabadságra kell nevelnie a szabadosság, a féltelenség, a mások szabadságával való visszaélés kiküszöbölésével. A tekintélyelvű beidegződésekkel szemben önálló gondolkodásra, cselekvésre és felelősségvállalásra kell nevelni a népet. A nemesi címek eltörlése után demokrata állampolgárokat kell nevelni, akiknél az a fajta helyes tekintélytisztetel alakul ki, melynek alapja a munka. Az iskolának olyan liberális szellemiséget kell közvetítenie, amely a más vallású és nyelvű embertársainkkal szemben megértő. Ebben a munkában kéri a miniszter a tanárok támogatását bízva abban, hogy a nemzet „ilyen szellemben irányítva és nevelve becsülettel fogja megállani helyét a népek eljövendő békés szövetségében.” MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 267/1918. Lovászy Márton kultuszminiszter körlevele az ország tanárainak és tanítóinak, 1918. november 27.

üdvözölte „az új polgári rendet”.³⁰¹ A pozitív gesztusok magyarázata, hogy az egyház nem kívánt nyíltan konfrontálódni az új hatalommal, nehogy veszélyeztesse saját pozícióit. Valójában azonban bizalmatlan volt az új hatalommal szemben. A katolikus egyház valódi viszonyulását a megváltozott helyzethez a szívélyes hivatalos nyilatkozatoknál valószínűleg sokkal jobban kifejezik az olyan sajtótermékek, mint a pécsi jezsuiták *Vallásosság és Műveltség* című sorozata.³⁰² A megváltozott politikai helyzetben a pécsi jezsuiták úgy érezték, fel kell venniük a harcot a szekuláris, illetve egyház- és vallásellenes tendenciákkal. A *Vallásosság és Műveltség* sorozat következő füzetei, melyek 1919 elején jelentek meg, ezért – részben a korábban tervezett témák helyett – a legégetőbb, legaktuálisabb kérdésekkel foglalkoztak. A soron következő, 9. füzet címe – *Új világ – régi hit* – programként, hitvallásként is értelmezhető: a jezsuiták a megváltozott társadalmi-politikai körülmények között is a keresztény világnézethez tartják magukat, s ezt kívánják kifejezni a *Vallásosság és Műveltség* sorozat folytatásában megjelenő kiadványokkal is. A sorozat újabb füzetei a következők voltak: *Új világ – régi hit*; *A páholy gondolatvilága*; *Egyház és állam*; *Vallás és iskola*; *A klérus és a nép*. A füzetek szerzője ezúttal is Martinovich Sándor SJ volt.³⁰³

13 füzet kiadása után a *Vallásosság és Műveltség* sorozat megszűnt. A megszűnés legvalószínűbb oka, hogy átadta helyét egy másik füzet sorozatnak, amely 1919 júniusában³⁰⁴ indult *Szebb Jövő* címmel. Az új sorozat elindítására az apropót a magyarországi kommunista hatalomátvétel jelentette. Bár ez a szerb megszállás alatt lévő Pécs nem érintette, de a pécsi jezsuiták igyekeztek fellépni a kommunista eszme terjedése ellen. Ezért az új sorozattal már nem csupán az értelmiséget kívánták megszólítani, hanem a kommunista befolyástól leginkább fenyegetett proletariátust is. A füzetek ezért rövidebbek és közérthetőbbek lettek. A kiadók a füzetek minél szélesebb körben való terjesztését az egyházmegyes papság segítségével kívánták megvalósítani. A *Szebb Jövő* sorozat kiadása élvezte Zichy Gyula támogatását is. „Fenti vállalkozást nemcsak nemes szándéka, hanem rendkívüli időszerezése miatt is a lehető legmelegebben ajánlom” – e szavakkal igyekezett a püspök egyházmegyes papságát is megnyerni az ügy támogatásának.³⁰⁵ A kiadók a következőkben jelelték meg a *Szebb Jövő* sorozat célját:

³⁰¹ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 4425/1918. Zichy Gyula püspök körlevele (1918/XIV) az új polgári rendről, 1918. november 3.

³⁰² TENGELY: *Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben*, i. m.

³⁰³ TENGELY: *Elfeledett forrás a forradalmak korából*, i. m., 97–98. o.

³⁰⁴ TENGELY: *Elfeledett forrás a forradalmak korából*, i. m., 99. o.

³⁰⁵ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, A *Szebb Jövő* szerkesztőbizottságának körlevele, 1919. május 2.

„A »Szebb Jövő« füzet sorozat az egész keresztény nép számára íródik: a falusi nép éppúgy, mint a városi; a proletár éppúgy, mint a burzsoá haszonnal fogja olvasni. Nem osztály- vagy pártérdeket szolgál, hanem pártok és osztályok fölött áll és mindenkit az igazság és a szeretet jegyében akar egyesíteni.

A keresztény népre sorsdöntő órák következnek. Bizonyos keresztényellenes törekvések az életidegeit készülnek elmetszeni. Az alapjában vallásos nép azonban mindezt bizonyos fásult megadással szemléli.

Oka ennek a négy és fél éves háború-szülte lelki fáradtságon kívül a tájékozatlanság. A nép tulajdonképpen nem tudja, hogy most az átmeneti időszak zűrzavarában legféltettebb kincsei forognak veszélyben. Hogy megtudja, föl kell a népet világosítani a sajtó eszközeivel.

Ezt a nagyfontosságú célt akarják szolgálni a »Szebb Jövő« jelige alatt megindult füzetek. A sorozat csupa 24 oldalas, ízléses kiállítású, olcsó röpiratból áll, zamatos népies nyelvezettel, különböző neves írók tollából. A leggyakorlatibb tartalom mellett valamennyi acélosan domborítja ki a bonyolult kérdésekben a keresztény álláspontot.”³⁰⁶

A „különböző neves írók” közt találunk pécsi jezsuitákat (Martinovich Sándor SJ, Nagy Miklós SJ), de közreműködött budapesti (Bús Jakab SJ) és kalocsai (Lányi Ede SJ) is. Azonban nem kizárólag jezsuiták voltak a szerzők, hanem más egyházi személyek is: Sipos István, Piliván Mihály és Ákos Ferenc pécsi egyházmegyes papok, akik mindnyájan teológiai doktorok voltak, tehát ideológiai kérdésekben jártasak. Ez jelzi, hogy a füzet sorozat küldetésével a klérus számos tagja egyetértett, s támogatta azt. Ám mivel a füzetek kiadója a Pius Kollégium volt, ezért a nem jezsuita szerzők álláspontja nyilvánvalóan egyben a pécsi jezsuiták álláspontját is tükrözi. A sorozat első füzetei a következők voltak: Martinovich Sándor SJ: *Egy szebb jövő felé*; Bús Jakab SJ: *Kommunista képek*; Dr. Sipos István: *Katholikus autonómia*; Szalontay László: *Komoly szó a munkásokhoz*; Martinovich Sándor SJ: *Vörös kommunizmus*. A folytatásban, 1919 augusztusában³⁰⁷ pedig az alábbi füzetek láttak napvilágot: Lányi Ede SJ: *Vörös naplóm* (duplaszám); Dr. Ákos Ferenc: *A vallástalan iskola*; Dr. Piliván Mihály: *A pap, a tanító és a nép*; Nagy Miklós SJ: *Azok a „csuhások”!*

A felsorolt 10 füzet kiadása után a sorozat megszűnt. Ennek valószínűsíthető oka, hogy időközben a tanácsköztársaság megbukott, így a sorozat folytatása nem volt indokolt.

³⁰⁶ MARTINOVICH Sándor SJ: *Egy szebb jövő felé*. Pius-Kollégium, Pécs, [1919], belső borítón.

³⁰⁷ TENGELY: *Elfeledett forrás a forradalmak korából*. i. m., 99. o.

Könnyen lehet ez a megszűnés magyarázata, mivel a füzetekben említett aktuálpolitikai és katonai eseményekből megállapítható, hogy a tanácsköztársaság végnapjaiban (de még az összeomlás előtt) vetették papírra őket, a füzetek megjelenésére pedig részben már a tanácsköztársaság bukása után került sor. Az is lehet azonban, hogy az ellenforradalom magyarországi hatalomra jutása után a szocialistákat pártfogásába vevő szerb megszálló hatóság tiltotta be a sorozatot. De állhat a megszűnés mögött a papírhiány prózai oka is.³⁰⁸ Mindenesetre tény, hogy a füzet sorozat kiadását szervező Martinovich Sándor 1919. november 27-én azt írja, hogy a *Szebb Jövő* sorozat a 10. szám után „megakadt”, s egyelőre nem is tervezik a folytatását, ezért az irodalmi vállalkozás megmaradt tőkét (2660 koronát) szívesen átadnák más hasonló katolikus sajtóvállalkozás számára.³⁰⁹

A két füzet sorozat rendkívül értékes kordokumentum egy ideológiai szempontból igen zavaros időszakból. Az eszmetörténészek számára bizonyos izgalmas forrás. A füzetek alapos elemzése azonban túlmutat az értekezés témáján, mely a Pius Gimnázium történetének vizsgálatára kíván korlátozódni. Ezért a pécsi jezsuiták által 1918–1919-ben kiadott két füzet sorozat eszmetörténeti vizsgálatával ehelyütt nem foglalkozhatunk, ez jövőbeli kutatások lehetséges tárgyát képezheti. Azonban mindenképpen szükséges négy füzetről röviden beszélni, mert ezek a kivételes források a pécsi jezsuiták művelődésről, oktatásról, nevelésről vallott nézeteibe engednek bepillantást.

7.6. Pécsi jezsuiták nézetei művelődésről, oktatásról, nevelésről a forradalmak korában

Martinovich Sándor SJ: *Egyház és kultúra*

A *Vallásosság és Műveltség* sorozat második, *Egyház és kultúra* című füzetében Martinovich arról értekezik, hogy az egyház milyen szerepet játszott a kultúrtörténetben, illetve játszik a jelenkor kulturális életében. Martinovich szerint egyes szellemi csoportok – „a modernista, a racionalista, az atheista, de főleg a radikális szocialista”³¹⁰ – úgy állítják be az egyházat, mint a kultúra ellenségét, a haladás kerékkötőjét, s ezt a nézetüket széles körben terjesztik, hogy az egyházzal szemben ellenszenvet ébresszenek. Erre a vádra kíván feleletet adni *Egyház és kultúra* című művében Martinovich Sándor, bizonyítva, hogy az egyház nem „kultúrfékező”, hanem sokkal inkább „kultúrtényező”.³¹¹

³⁰⁸ TENGELY: *Elfeledett forrás a forradalmak korából*. i. m., 99. o.

³⁰⁹ MNL BaML VIII 61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, Martinovich Sándor levele, 1919. november 27. (iktatószám nélkül)

³¹⁰ MARTINOVICH: *Egyház és kultúra*, i. m., 4. o.

³¹¹ MARTINOVICH: *Egyház és kultúra*, i. m., 6. o.

Martinovich mindenekelőtt definiálja a kultúra fogalmát: véleménye szerint a kultúra olyan kizárólagosan az emberre jellemző tevékenység, amelyet az ember értelme és szabad akarata tesz lehetővé, és amelynek célja az ember tökéletesebbé válása, emberségének magasabb szintű kibontakoztatása. Mivel az embernek testi és lelki vonatkozása van, ezért testi és lelki vonatkozásban képes tökéletesíteni magát. Előbbi a gazdasági kultúra, utóbbi a szellemi kultúra. „A gazdasági kultúra az anyagi jólétet mozdítja elő: ilyen a földművelés, ipar és kereskedelem. A szellemi kultúra a szellemi életet fejleszti: ilyen a tudomány és a művészet.”³¹² A kultúra az emberi fejlődést mind egyéni, mind társadalmi szinten elősegíti, ezért beszélhetünk egyéni és társadalmi kultúráról. Mivel az emberi tökéletesedés perspektívája a végtelenbe mutat, és mivel az ember nem csupán egyén és nem csupán társadalmi lény, hanem Istentől származó teremtmény is, ezért létezik Martinovich szerint ún. vallás-erkölcsi kultúra is, amely az embert az Istenhez való viszonyában tökéletesíti.³¹³ Martinovich úgy látja, hogy a vallás-erkölcsi kultúra minden egyéb kultúrtevékenység kritériuma: ugyanis, ha az ember olyan cél felé törekszik, amely ellentétes magasabb erkölcsi célokkal, az nem kultúrtevékenység, hanem éppenséggel kultúraellenes cselekedet. Valamennyi kultúrtevékenység csak akkor lehet értékes, ha összhangban áll a vallás-erkölcsi kultúra magasabbrendű és örök céljaival, véli a szerző.

Éppen ezért nem lehet az egyházat kultúraellenességgel vádolni, hisz az egyház a kultúra legmagasabb szintjét, a vallás-erkölcsi kultúrát műveli, mondja Martinovich. A XVIII. század óta azonban általánosan elterjedt a kultúra pusztán világi kultúraként való értelmezése, és ennek a szekuláris kultúrának az egyházzal való szembeállítását az egyház maradiságára hivatkozva. Martinovich szerint azonban az, amit sokan az egyház maradiságaként értékelnek, az valójában a kinyilatkoztatáshoz és a tradícióhoz való hűség. Úgy véli, ez a fajta „maradiság” nem szégyene, hanem éppenséggel büszkesége az egyháznak. Ahol azonban nem örök, megváltoztathatatlan igazságokról van szó, ott az egyház mindig a haladás zászlóvivője volt. Hogy állítását tényekkel támassza alá, Martinovich röviden bemutatja az egyház kultúrateremtő munkáját három területen: munka, nevelés, karitás.

Az emberi kultúra alapja a munka. Az európai civilizáció virágzása is a munkán alapszik. Ezt pedig Martinovich szerint az egyház tette lehetővé, ugyanis a Római Birodalmat

³¹² MARTINOVICH: *Egyház és kultúra*, i. m., 9. o.

³¹³ Martinovich kultúrafelfogása tükrözi a századforduló német és magyar pedagógiai illetve entográfiai szakirodalmában elterjedt nézeteket: a kultúra mint a természeti állapot ellentéte; a kultúra mint az emberiség tökéletesedése; a kultúra mint tudatos cselekvés; a kultúra felosztása szellemi, anyagi és vallási kultúrára stb. Vö.: WESZELY Ödön: *A kultúra és a pedagógia*. In: Weszely Ödön: *A modern pedagógia útjain*. Tanulmányok. Második, átdolgozott kiadás. Franklin Társulat, Budapest, 1910, 50–68. o.

elpusztító barbár germánokat az egyház civilizálta, szoktatta rá a rendszeres munkára. Az egyház, különösen a bencés szerzetesek tanították a középkor barbár népeit földművelésre, építészetre. A nevelést illetően Martinovich felidézi, hogy az egyház egész története során élen járt az iskoláztatás terén. Különösen jelentős e téren a szerzetesrendek tevékenysége. Végül elismeréssel szól az egyház karitatív, humanitárius tevékenységéről. Az egyház tehát egész történelme során karitatív szervezet és a kultúra mecénása volt, amiért Martinovich szerint a modern kultúra képviselőinek is hálásnak kellene lenniük. Martinovich ekképpen zárja eszmefuttatását: „Már e néhány gondolat is elegendő arra, hogy az Egyház sokat hangzatosított kulturrellenességét siralmas tudatlanságnak vagy rosszakaratú durvaságnak minősítsük. Az Egyház isteni küldetése művelni a vallás-erkölcsi kultúrát, de érdemei elévülhetetlenek a profán kultúra terén is.”³¹⁴

Martinovich végső konklúziója a következő: vallási, filozófiai rendszerek, természet-tudományos elméletek születtek és tűntek el, az egyház azonban ma is létezik, és változatlanul kitart tanítása mellett. A kultúra művelése Istentől kapott küldetés az ember számára, ezért a vallás és a kultúra nem áll szemben egymással, mert: „A fölületes tudás elvezet az Istentől; a mély és alapos behatolás azonban visszavezet Hozzá.”³¹⁵

Érdeemes ehelyütt újfent utalni a Zichy Gyula nevelési nézeteinek bemutatásakor már hivatkozott Prohászka Ottokárra. *Modern katolicizmus* című művében Prohászka is amellet érvel, hogy az egyházat nem lehet a kultúra hiányával vagy kulturrellenességgel vádolni, ahogyan azt a szekularizmus egyes szószólói tették. A székesfehérvári püspök azonban tovább megy: szerinte az egyháznak párbeszédre kell lépnie a modern kultúrával, sőt fel kell használnia, be kell építenie saját életébe, tevékenységébe annak hasznos elemeit. Prohászka tehát nem marad meg a polemizálás szintjén, hanem egyház és profán kultúra szintézisére, a katolikus egyháznak és vallásnak a 20. század viszonyai közé való inkulturációjára törekszik.³¹⁶ Sajnálatos módon Martinovichnál nem találunk ilyen építő, előremutató konklúziót: a jezsuita szerző megelégszik a puszta polémiával.

Martinovich Sándor SJ: *Vallás és iskola*

A *Vallásosság és Műveltség* sorozat folytatásaként megjelenő füzetek 1919 elején láttak napvilágot, azaz a sorozat egy évvel korábbi megindulásának idejéhez képest gyökeresen megváltozott politikai és ideológiai légkörben. A soron következő füzetekben ezért

³¹⁴ MARTINOVICH: *Egyház és kultúra*, i. m., 30–31. o.

³¹⁵ MARTINOVICH: *Egyház és kultúra*, i. m., 39. o.

³¹⁶ PROHÁSZKA: *Modern katolicizmus*, i. m., 134–160. o.

Martinovich Sándornak már egy defenzív pozícióból a korábbinál határozottabban kellett védelmébe vennie bizonyos kérdésekben a keresztény álláspontot. Jó példa erre a *Vallás és iskola* című füzet, amelyben Martinovich síkra száll a vallásos nevelés mellett, és küzd az oktatás szekularizációja ellen.

Martinovich szerint bizonyos politikai, szellemi csoportok – „a szabadkőművesség, a liberalizmus és a velük szövetkezett szociáldemokrácia”³¹⁷ – arra hivatkozva, hogy a vallás magánügy, korlátozni akarják az egyház társadalmi szerepvállalását, amely leginkább az oktatás szekularizálására való törekvésben nyilvánul meg. Martinovich egyetért Faulhaber érsekkel³¹⁸, aki szerint az iskola szekularizációja körül folyó harc jelentőségében hasonló Nagy Konstantin csatájához a Milvius hídnál. Martinovich ezért a vallásos iskola mellett küzdők számára akar könyvével szellemi és erkölcsi muníciót nyújtani.

Elsőként Martinovich azt az állítást igyekszik cáfolni, hogy a vallásnak a gyermek lelkivilágához semmi köze. Véleménye szerint ugyanis az immanens és transzcendens világ az emberélet során semmikor nem hatja át egymást annyira, mint az ábrándos gyermekkorban, s szerinte felelőtlenség a gyermeket erőszakkal kivezetni ebből a naiv, angyali világból. Mivel a gyermeki lélek alapvető tulajdonsága a transzcendenciára való irányultság, ezért Martinovich szerint vallásos nevelésre szüksége van a gyermeknek, és nem ért egyet azokkal, akik szerint a gyermeket csak akkor kell vallásos nevelésben részesíteni, amikor már kellően érett hozzá. Martinovich ezért védelmébe veszi az iskolai hitoktatást.

Nem ért egyet azokkal sem, akik szerint az iskola feladata csupán az, hogy tudományos ismereteket nyújtson a tanulóknak, mert véleménye szerint az iskolának az egész embert kell harmonikusan formálnia annak erkölcsi vonatkozásaival együtt. A tudás önmagában még nem tesz erkölcsössé. Márpedig „az életben nem olyan emberekre van szükség, akik sokat tudnak, hanem, akik sokat érnek” – mondja Faulhaberrel szólva Martinovich.³¹⁹ A tudás nem, csakis az erkölcsi nevelés képes az embernek jellemzilárdságot biztosítani. Az erkölcsi nevelés egyedüli hatékony módja pedig a vallásos nevelés, hiszen a vallásban maga az isteni törvény kötelezi erkölcsös cselekvésre az embert – állítja Martinovich. Ugyanez igaz társadalometikai vonatkozásban is. Az iskolától joggal várják el, hogy felelősségteljes társadalmi életre neveljen. Ennek leghatékonyabb eszköze a keresztény nevelés, hisz a kereszténység embertársaink megbecsülésére és a felebarát szeretetére kötelez. Ha az

³¹⁷ MARTINOVICH Sándor SJ: *Vallás és iskola*. Pius-Kollégium, Pécs, 1919, 5. o.

³¹⁸ Michael von Faulhaber (1869–1952) katolikus pap, 1917-től haláláig müncheni érsek. *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/F/Faulhaber.html> Letöltés ideje: 2020. március 17.

³¹⁹ MARTINOVICH: *Vallás és iskola*, i. m., 14. o.

iskola tehát valóban az életre akar nevelni, nem nélkülözheti a vallásosságot – vonja le a következtetést a szerző.

Martinovich véleménye, hogy vallásos motivációkkal sokkal könnyebben és eredményesebben lehet erkölcsös cselekvésre buzdítani a gyermeket, mint a laikus morál elvont eszmefuttatásaival. A laikus morál szerinte nem ad elegendő erkölcsi erőt ahhoz, hogy az ember megőrizze tartását az élet nehézségei és csábításai között. Ezért a magán- és a társadalmi élet szilárdságának legjelentősebb támasza a kereszténység, s mindaz, aki a kereszténység ellen küzd, a társadalom érdekei ellen küzd – véli a szerző.

Véleménye szerint, ha az állam tankötelezettséget vezetett be, akkor kötelessége biztosítani azt, hogy a gyermekek iskolai nevelése a szülő óhaja szerinti szellemiségben történjék. Vagyis keresztény szülők gyermekei számára biztosítani kell az iskolában is a keresztény nevelést. Idéz egy véleményt, miszerint a vallásoktatás eltörlése négyszeres merénylet: merénylet Isten ellen, akinek abszolút joga van minden emberi lélek iránt; merénylet a haza ellen, mert a társadalmi kohézió szilárdságát veszélyezteti; merénylet a szülők ellen, mert megsemmisíti a vallásos családi nevelés eredményeit; merénylet a gyermek ellen, mert megfosztja a szilárd jellemneveléstől.

Felidézi Martinovich, hogy Magyarországon is volt rá precedens, hogy bizonyos csoportok nyíltan felléptek a vallásoktatás megszüntetéséért. Ez azonban közfelháborodást keltett, ezért a vallásoktatás ellenfelei más stratégiát választottak, s a családok és a tanítók befolyásolásával igyekeznek előkészíteni a talajt törekvéseik számára. Ezt a tevékenységet a radikális és szociáldemokrata sajtó végzi a családok egyház ellen való hangolásával, illetve bizonyos szabadelvű tanítóegyesületek – állítja Martinovich.

Nagy felelőssége van tehát a tanítóknak. Martinovich bátorítja a tanítókat, hogy a várható meg nem értés ellenében is vállalják fel katolikus meggyőződésüket. Annál is inkább, mivel a vallás a katolikus tanítók esetében valóságos pedagógiai munkaeszköz: a jellemnevelés eszköze. A vallás által lesz a tanító pusztán ismeretközlőből nevelő. A vallás ad erőt a tanító számára ennek a nehéz hivatásnak a végzésében. Buzdítja a tanítókat, hogy kereszténységükhöz ragaszkodjanak, és bátran kötelezzék el magukat abban a harcban, amely az iskola vallástalanítása ellen zajlik. A vallás ugyanis – s ez Martinovich végső konklúziója – nem az emberség ellensége, hanem nevelő hatása által éppen a nagyobb emberség kibontakozását segíti elő.³²⁰

³²⁰ MARTINOVICH: *Vallás és iskola*, i. m.

Ákos Ferenc: *A vallástalan iskola*

Mint fentebb láthattuk 1919 júniusában a *Vallásosság és Műveltség* sorozatot felváltotta a szélesebb néprétegeknek szánt, ezért rövidebb és közérthetőbb füzetekből álló *Szebb Jövő* című sorozat. Ennek két füzete is foglalkozik az oktatás, nevelés kérdésével. Szerzőik Ákos Ferenc és Piliván Mihály. Ákos Ferenc világi pap volt, a teológia doktora, a pécsi katolikus sajtó fontos alakja, az Emericanum fiúinternátus igazgatója.³²¹ Piliván ugyancsak pap és teológiai doktor volt. Kezdetben hittanárként működött, később a pécsi papnevelő szeminárium rektorhelyettese lett, ahol filozófiát, szociológiát, neveléstant és gazdaságtant oktatott.³²²

Ákos Ferenc *A vallástalan iskola* című munkájában az oktatás szekularizációja ellen emel szót, védelmébe véve a vallásos nevelést. Szerinte a katolikus egyház a legjelentősebb kultúrtényező Európa történetében. Ehhez hozzátartozik az is, hogy az egyház mindig is nagy részt vállalt az oktatás, nevelés munkájában. Az utóbbi időben azonban egyesek – Ákos szerint ezek a szabadkőművesek – elvitatják tőle ezt a szerepet, és szekularizálni kívánják az oktatást. A szekularizált oktatás bevezetésének célja Ákos szerint egy vallástalan nemzedék nevelése, hosszú távon a kereszténység megsemmisítése. A felekezeten kívüli oktatás csupán szép szólam a végső cél palástolására.

Ákos Ferenc szerint a jövő vallástalan iskolája otthona lesz a korszerű ismereteknek, de hiányozni fog belőle a vallás emberformáló ereje. Márpedig erkölcsi nevelés – Ákos szerint – nem képzelhető el vallási nevelés nélkül.

A továbbiakban Ákos érvel a vallásos nevelés mellett. Úgy véli, a gyermek lelkében potenciálisan benne van a jó és a rossz egyaránt. A nevelés Ákos értelmezésében nem más, mint elősegíteni, hogy a kettő közül a jó bontakozzék ki. A nevelés keresztény felfogása szerint a jónak az emberben való kibontakoztatásában a legnagyobb, leghatékonyabb segítő, Isten. A vallástalan nevelés hívei szerint azonban Istennek és a vallásnak nincs helye a nevelésben. Ákos ezzel nem ért egyet. Véleményének alátámasztásaként jelentős gondolkodókra hivatkozik. Francis Bacont idézi, aki szerint az ember test szerint az állatokhoz, lélek szerint az Istenhez hasonlatos, ezért az emberi méltóság megcsonkítása, ha a nevelésből kizárjuk Istent. Annál is inkább, mivel az emberben eredendően benne lévő rosszat csak Isten kegyelmi erejével lehet legyőzni – mondja Malebranche. Isten nélkül az ember, az erény és a lelkiismeret értelmezhetetlen; ezért aki a vallást támadja, az a társadalmat forgatja fel – mondja Helvétius. Végül Voltaire jól ismert mondatát citálja – ha nem lenne Isten, fel

³²¹ Ákos Ferenc. <http://baralib.hu/bio/7225> Letöltés ideje: 2012. szeptember 29.

³²² *Magyar Katolikus Lexikon* X., 961. o.

kellene találni –, mert mi más zabolázná meg a gonosz kívánságokat, mint egy mindent látó és mindent megítélő Isten tisztelete. Ezután Ákos levonja a végső következtetést: a nevelés nem lehet meg erkölcs nélkül, erkölcs pedig nincs vallás és Isten nélkül. Vallástalan iskolát tehát csak akkor követelhet valaki, ha elhiszi: az emberi természet egyik napról a másikra megváltozott, megjavult, kirekesztette magából a rosszat. Aki azonban a realitás talaján állva ezt az abszurd állítást nem fogadja el, annak továbbra is igenelnie kell a vallásos szellemű iskolai nevelést, és ki kell állnia mellette – véli Ákos Ferenc.³²³

Piliván Mihály: *A pap, a tanító és a nép*

Piliván Mihály a pap és a tanító együttműködésének szükségességét hirdeti a hatékony népnevelés érdekében. Alapgondolata, hogy a pap, a tanító és a nép – melyen falusi népet ért – szorosan egymásra van utalva.

Mivel a vallásosság ősi emberi jelenség, ezért a társadalom egyik legrégebbi funkciója a papé. A társadalmi szervezettség alacsonyabb fokán a papnak nem csupán a rábízott hívek lelkipozítása volt a feladata, hanem egyéb feladatok is: ezek közül legfontosabb a kultúra közvetítése. A társadalmi munkamegosztás magasabb fokán az egyes feladatokat más személyek vették át. Így az oktatás elsősorban a tanító feladata lett. A nevelés területén azonban továbbra is együtt tevékenykedik a pap és a tanító, mert Piliván értelmezésében a nevelés nem csupán gyermeknevelés, hanem „az emberi lélek kicsiszolása, a gondolkodás kifejlesztése, a népjellem kialakítása.”³²⁴ A pap és a tanító egyaránt az emberi jellem fejlesztésén munkálkodik, ezért a legszorosabb együttműködésre van szükség közöttük.

Piliván szerint a pap népnevelő feladatát a templomban két helyen végzi: a szószéken és a gyóntatószékben. Mindkettő az ember jobbitásának eszköze. Előbbi helyen az egész közösséget neveli, utóbbi helyen az egyes embert. Különösen a gyóntatószék szerepét értékeli nagyra Piliván, mert itt lehetőség van az egyedi személy egyedi problémáival foglalkozni, illetve, mert a gyóntatószék „a rosszakat jókká”, „a jókat még jobbakká” teszi.³²⁵

A pap a templomon kívül is kifejti népnevelő feladatát: az egész közösséggel a különböző (kulturális stb.) egyesületekben foglalkozik, az egyes személyekkel pedig a szentiségek kiszolgáltatása és tanácsadás által.

³²³ Dr. ÁKOS Ferenc: *A vallástalan iskola*. Pius-Kollégium, Pécs, 1919.

³²⁴ Dr. PILIVÁN Mihály: *A pap, a tanító és a nép*. Pius-Kollégium, Pécs, 1919, 3. o.

³²⁵ PILIVÁN: *A pap, a tanító és a nép*, i. m., 9. o.

A tanító az iskolában a gyermekeket neveli, de rajtuk keresztül az egész népet is. A gyermek ugyanis a tanultakat megosztja a családjában, így általuk a nép körébe elméleti és praktikus tudás (pl. higiéniai ismeretek) szivárog.

Népnevelő munkáját a tanító az iskolán kívül is kifejti: ennek eszközei a különböző egyesületek. Különösen fontos, hogy ifjúsági egyletek keretében foglalkozzék az iskolából kikerült fiatalokkal. Ezenkívül személyesen is kapcsolatot kell tartania a nép tagjaival, tanáccsal, felvilágosítással szolgálnia.

A népnevelő munka csak úgy lehet eredményes, ha a pap, a tanító és a nép között összhang, együttműködés van. Ezzel szemben bizonyos – Piliván által meg nem nevezett – szellemi erők el akarják idegeníteni a népet és a tanítót a paptól, a tudatlanság és a maradiság képviselőjeként állítva be a papot. Piliván ellenez minden megosztó törekvést, és kiáll e három szereplő – a pap, a tanító és a nép – együttműködése mellett, mert ez az együttműködés a társadalmi béke és a haladás feltétele.³²⁶

Amikor Piliván Mihály fent bemutatott írását papírra vetette, a pap, a tanító és a nép együttműködése valóban megbomlani látszott: Tengely Adrienn a Pécsi Egyházmegye 1918–1919-es történetéről szóló tanulmányában³²⁷ több olyan esetről is beszámol az egyházmegye területéről, amikor a forradalmi eszméktől fűtött falusi nép atrocitásokat követett el a papok ellen. S ha az erőszakos cselekedetek nem is voltak mindennaposak, a falusi nép vallástól való elfordulása általános volt abban az időben. Ugyanakkor a tanító és a pap szövetsége is bomlófélben volt: Tengely Adrienn tanulmányából az is kiderül, hogy a katolikus tanítók néhány esetben megpróbálták lazítani a klérustól való függésükön. Így Piliván kísérlete az egység helyreállítására, megerősítésére igencsak időszerű és a klérus részéről logikus lépés volt ebben a korban.

Mint az a fenti ismertetésekből látható, a *Vallásosság és Műveltség* illetve a *Szebb Jövő* sorozat füzetei igen értékes források. Egyrészt egy eszmetörténetileg igen izgalmas időszak kordokumentumai. Mivel ezek az írások egy olyan időszakban születtek, amelyet az egyház igen komoly fenyegetésként élt meg,³²⁸ ennél fogva igen erőteljesen apologetikusak.

³²⁶ PILIVÁN: *A pap, a tanító és a nép*, i. m.

³²⁷ TENGYEL: *Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben*, i. m.

³²⁸ Hogy milyen helyzetben volt a katolikus egyház 1918–1919-ben lásd: TENGYEL: *Az egyházak helyzete a Magyar Népköztársaságban*, i. m. TENGYEL: „*A teljes szabadság és önállóság napja reánk virradt...*” *Az egyházak véleménye az őszirózsás forradalomról 1918. novemberében*, i. m. TENGYEL Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában*, i. m. A Pécsi Egyházmegye akkori helyzetéről pedig lásd: TENGYEL: *Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben*, i. m. TENGYEL: *Egyházak a szerb megszállás alatt Baranyában*, i. m.

Érthető, hogy a pécsi jezsuiták az egyház védelmében legjobb szellemi erőiket vetették be: Martinovich Sándor, Ákos Ferenc és Piliván Mihály mindnyájan képzett teológusok voltak. Ám mivel a fenti írások esetében nem tudományos értekezésekről, hanem vitairatokról van szó, ezért érveik és következtetéseik sokszor nem kellően kidolgozottak és tendenciózusak. Ugyanakkor jól illusztrálják, hogy hogyan reagált a katolikus egyház a számára nem éppen kedvező társadalmi, politikai, kulturális változásokra. A szerzők nézetei oktatási, nevelési kérdésekben nagyrészt megegyeznek. Buzdítják a tanítókat, hogy maradjanak hűségesek a katolikus hithez és az egyházhoz. Erre azért volt szükség, mert a forradalmi időszakban a tanítók egy része függetlenedni kívánt az egyháztól.³²⁹ Mindhárman egyetértenek abban, hogy az egyház jelentős kultúrtényező, s nem kultúra- és haladásellenes intézmény. Továbbá egyetértenek abban is, hogy vallás nélkül nem lehet erkölcsösségre nevelni, ezért szükség van a vallásos nevelésre, s ezen az alapon elutasítják az oktatás szekularizációját.

7.7. A Pius Gimnázium működése a szerb megszállás alatt (1918–1921)

A belgrádi egyezmény következményeként 1918. november 14-én kezdetét vette Pécs szerb megszállása.³³⁰ A megszállók egyik legelső lépésükként a jugoszláv állam melletti hűségnyilatkozatot igyekeztek nyerni a Pius Gimnázium jezsuita vezetőitől – előbb előnyök ígéretével, majd fenyegetésekkel. Az iskola feloszlatásával is fenyegetőztek, de erre nem került sor. Miután a remélt nyilatkozatot nem sikerült kicsikarni, a Pius Gimnáziumot, mint a magyar nemzeti öntudat egyik bástyáját mindvégig ellenségesen kezelték. Bár a megszállók nem éltek az erőszak eszközével, de azokban az ügyekben, amelyekkel az iskola a

³²⁹ KELEMEN Elemér: *A magyarországi pedagógusmozgalom radikalizálódása a 20. század első évtizedeiben*. In: Kelemen Elemér: *A tanító a történelem sodrában*. Iskolakultúra Könyvek, Pécs, 2007, 116–127. o. DONÁTH Péter: *Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején*. Trezor Kiadó, Budapest, 2020.

³³⁰ Pécs szerb megszállásának viszonylag bőséges irodalma van. Néhány fontosabb: SZ. N.: „*Pecsu*”. *A színmagyar Pécs szenvedései a szerb megszállás alatt*. Kultura, Budapest, 1919. ZSADÁNYI Oszkár – KUSSINSZKY Endre (szerk.): *A felszabadulás aranykönyve. Emlékalbum Pécs szabad királyi város, Baja törvényhatósági joggal felruházott város, Baranya és Bácsbodrog vármegyék szerb megszállása, felszabadulása és újjászülésétének 10 éves jubileumára*. Haladás, Pécs, 1931. GERGELY Ferenc – KÖHEGYI Mihály: *A Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái 1918–21 között*. K. n., Baja, 1974. SZÜTS Emil: *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság*. Baranya Megyei Könyvtár, [Pécs], 1991. DOMONKOS László: *Forognak a kerekék. 33 hónap Baranyában 1918–1921*. Püski, Budapest, 1999. HORNYÁK Árpád (szerk.): *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Milan Glibonjski visszaemlékezései*. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006. HORNYÁK Árpád: *A szerb megszállás Baranyában*. In: *História*, 2010, 32. évf., 9–10. sz., 49–54. o. ZOMBORI István (szerk.): *Szerbek Magyarországon 1918–1921*. METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2016. A Pécsi Egyházmegye szerb megszállás alatti történetéről lásd: TENGELY Engelmán: *Egyházak a szerb megszállás alatt Baranyában*, i. m. HORVÁTH István – SCHMELZER-POHÁNKA Éva – TENGELY Adrienn: *A pécsi püspökség a szerb megszállás alatt (1918–1921)*. In: Zombori István (szerk.): *Szerbek Magyarországon 1918–1921*. METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2016, 113–148. o.

megszálló hatósághoz fordult, gyakran utasították el az iskolát, vagy hivatali packázással és szándékosan lassú ügyintézésel tették lehetetlenné az ügyek megoldását.³³¹ Zichy Gyula püspök rendszeresen közbenjárt az általa alapított intézmény érdekében a szerb hatóságoknál.³³²

Az egyik legnagyobb gondot azonban az jelentette, hogy a demarkációs vonal elszakította az iskolát a magyar tanügyi hatóságoktól.³³³ 1918. december 28-án a főispáni megbízott arról értesítette a Pius Gimnázium igazgatóját, Riegl Sándort, hogy a magyar kormánytól érkező valamennyi rendeletet ettől kezdve csak a szerb megszálló hatóság jóváhagyásával lehet végrehajtani.³³⁴ A székesfehérvári tankerület főigazgatója 1920. december 2-án kezdeményezte ugyan a hivatalos kapcsolatok újrafelvételét olyan „megbízható egyén” révén, aki „a demarkációs vonalat, ha titkosan is, átlépi”. Az iskolavezetés azonban a javaslatot határozottan elutasította a következő indoklással: „Szigorú tilalmunk van és ezt be is tartjuk, mert személyzetünket és egész nagy, új intézetünket kockáztatjuk, ha – amint gyakran történik másokkal – csak egy hivatalos levelünket is elfognák.”³³⁵

Ezenkívül a demarkációs vonal a jezsuitákat elszakította a magyar rendtartománytól és a diákok egy részét szüleiktől.³³⁶ 1918–1919 telén a karácsonyi szünetről való visszatéréskor 93 diák³³⁷ rekedt a vonal túlsó oldalán, akik közül 73 végül nagy nehézségek árán tudott eljutni Pécsre, 20 azonban egyáltalán nem. 1919 tavaszán szintén nem tudott

³³¹ *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 3–4.; 24. o.

³³² PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 257/1919. Zichy Gyula levele a pécsi szerb királyi katonai parancsnokságnak, 1919. január 11. PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 2063/1920. Zichy Gyula levele Raić kormánybiztosnak, 1920. szeptember 1. MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, a Pécs város polgármestere levele Riegl Sándor igazgatónak, 1919. május 24.

³³³ *Értesítő 1918–1919*, 5. o. Az értesítő tanúsága szerint az összeköttetés 1919. január 8-án szűnt meg. A VKM 1918. december 5-én adott ki egy iránymutatást a megszállt területen működő iskolák igazgatói és tanárai számára. Ebben a következőkről rendelkeztek: Biztonságba helyezendők az iskolai irattár pótolhatatlan dokumentumai, a szertárak és könyvtárak nagy művészi vagy történeti értékkel bíró darabjai, a készpénz és értékpapírok, illetve a számlák. Ezeket, amíg lehetőség van rá, el kell szállítani a meg nem szállt területre, illetve ha erre már nincs mód, biztonságos helyen elrejteni. A VKM utasította a tanárokat és az igazgatókat, hogy amíg nincsenek veszélynek kitéve, lehetőleg ne hagyják el állomáshelyüket. Ha erre még is sor kerülne, azt a felsőbb hatóságok tájékoztatásával és pánikkeltés nélkül tegyék. A menekültek lehetőleg ne a túlszűfolt Budapestre távozzanak. A menekült tanárokat a VKM segélyben részesíti. Ha a helyben maradó tanerőktől a megszálló hatalom kényszer hatása alatt hűségesküt követel, azt saját belátásuk szerint letehetik. A kényszer hatása alatt letett hűségesküt a magyar hatóságok a jövőben nem fogják szankcionálni. MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 264/1918. A VKM rendelkezése a megszállás alá került területek iskoláinak, 1918. december 5.

³³⁴ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 1/1919. A főispáni megbízott levele Riegl Sándor igazgatónak, 1918. december 28.

³³⁵ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 115/1920. A székesfehérvári tankerületi főigazgató levele a megszállt területen lévő középiskolák igazgatóihoz, 1920. december 2.

³³⁶ *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 4. o.

³³⁷ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 257/1919. Jegyzéke a Pius-főgimnázium azon tanulóinak, kik a demarkációs vonalon túl vannak.

visszatérni a húsvéti szünetről 12 tanuló.³³⁸ Az iskolavezetés igyekezett ugyan a szerb hatóságoktól utazási engedélyeket szerezni, s Zichy Gyula is közbenjárt ezügyben, de ezek a kérelmek sokszor elakadtak a fent említett okok miatt.³³⁹ 1919-ben a vakáció után sok diák nem tudott visszajutni a tanévkezdésre a gimnáziumba, ezért Riegl Sándor igazgató kivételesen engedélyezte azok számára is a beiratkozást, akik szeptember 1. után érkeztek meg a Piusba.³⁴⁰ 1920 tavaszán pedig Raić szerb kormánybiztos egészen egyszerűen megtagadta az iskolavezetés azon kérelmét, hogy a demarkációs vonalon túl lakó tanulóik hazautazhassanak a húsvéti szünetre.³⁴¹ Sokan igen nagy kockázatot vállalva, regénybe illően kalandos szökésekkel igyekeztek átjutni a demarkációs vonalon. Több piusista diák is csatlakozott azokhoz az illegális határátlépő csoportokhoz, amelyek a Mecsek erdőségein keresztül igyekeztek eljutni Pécsre. Ezeknek a csoportoknak állandóan tartaniuk kellett a szerb járőröktől, ezért gyakran csak éjszaka haladhattak, nappal bujkáltak, nem ritkán el is tévedtek az erdőszegben, ezért a sikerrel járó csoportok is olykor csak több napi kalandos vándorlás után jutottak el Pécsre.³⁴² A szökések nem mindig jártak sikerrel. Az internátus egyik felügyelőjét, Raile Jakab SJ-t elfogták, és napokig fogva tartották a szerbek. Hasonlóképpen járt néhány diák, illetve gyermekeit a demarkációs vonalon átsegíteni igyekvő néhány szülő. A szökések miatt az iskolavezetést tették felelőssé a szerb hatóságok, és az igazgató, Riegl Sándor letartóztatásával is fenyegetőztek.³⁴³

Az anyaországtól való elszakítottság további súlyos következményei voltak az ellátásbeli nehézségek.³⁴⁴ Ebben a helyzetben az iskolavezetés kénytelen volt emelni az internátusi tartásdíjat (10 000 koronára), és a szülőktől természetbeni juttatásokat is kérni. Az iskola nehézségein jótevők adományai enyhítettek. A mostoha anyagi helyzetet jól példázza, hogy a megszállás miatt a Piusba visszatérni nem tudó diákok szüleit az iskolavezetés megkérte, hogy gyermekeik hátrahagyott ruháit hadd használhassák fel rászoruló tanulóik ruházására.³⁴⁵ Ugyancsak súlyos helyzetet teremtett a tankönyvhiány és különböző taneszközök, tanszerek hiánya. Volt rá példa, hogy fél éven keresztül két történelemtankönyvből tanult egy egész osztály. A helyzeten szükségmegoldásokkal igyekeztek úrrá lenni: latin nyelvű

³³⁸ *Értesítő 1918–1919*, 6. o.

³³⁹ *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 24. o.

³⁴⁰ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 89/1919. Felvételi határozat, 1919. november 15.

³⁴¹ MNL BaML VIII. 61. Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, iktatószám nélkül, Raić szerb kormánybiztos levele Riegl Sándor igazgatónak, 1920. április 26.

³⁴² *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 7–8. o. *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 5. szám, 1. o.

³⁴³ *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 4. o.

³⁴⁴ *Értesítő 1920–1921*, 5. o.

³⁴⁵ *Mecsek Alján*, 1921, 2. évf., 2. szám, 29–30. o.

könyveket Ausztriából és Németországból szereztek be Zágrábon keresztül, jegyzeteket készítettek, diktáltak, sőt Cséfalvay Nándor SJ tanár latin nyelvtankönyvet írt az I. osztályosok számára. Írószereket Eszéken vásároltak.³⁴⁶

Szerencsés körülmény, hogy az iskola nagyrészt megmenekült a szerbek fosztogatásától és rekvirálásától. A megszállók ugyanis tekintettel voltak arra, hogy az iskola egyházi tulajdon, míg az állami tulajdont kevésbé tisztelték.³⁴⁷ A megszállás alóli felszabadulás után a felsőbb tanügyi hatóságok utasítására az iskolavezetés számba vette a megszállás ideje alatt keletkezett károkat. Ebből az derül ki, hogy a Pius Gimnáziumot a szerb megszállás alatt viszonylag kis mértékű anyagi kár érte. A szerb hatóság egy alkalommal orosz katonákat³⁴⁸ szállásolt el az iskola épületében. Az általuk okozott kárt (3000 K) és közműköltiségeket (3000 K) a szerb hatóságok nem térítették meg. A beszállás idején a gimnázium kapuját nyitva kellett tartani, aminek a következménye egy betöréses lopás lett, minek következtében 38 000 K értékben károsodott a gimnázium. Továbbá a szerbek elvittek három vaságyat az internátusból 9000 K értékben. Így mindösszesen 53 000 K anyagi kár érte a gimnáziumot a szerb megszállás alatt.³⁴⁹

A megszállás idején a szerb cenzúra alól a Pius Gimnázium értesítői, az 1920-ban indított iskolai folyóirat, a *Mecsek Alján*, sőt a levelezés sem mentesült.³⁵⁰ Jellemző eset, hogy amikor 1921-ben a Tisza István Emlékbizottság a Pius Gimnázium számára ajándékként megküldte a Tisza István Emlékkönyv négy példányát, csupán a könyvek kísérőlevele jutott el a gimnáziumhoz, maguk a kötetek nem, mivel „a könyvet a szerb cenzor »elsülylyesztette«”.³⁵¹

A szerb megszállás idejéből származik továbbá a következő anekdotaszerű történet is:

1918-ban jött létre a Pius később híressé vált fúvószenekara, amikor Zichy Gyula egy feloszlott katonai alakulat hangszereit megvásárolta az intézet számára.³⁵² A szerb

³⁴⁶ *Értesítő 1919–1920*, 4.; 7. o. *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 4–6. o. Cséfalvay Nándor SJ szóban forgó tankönyvét – *Kis latin nyelvtan a Pius-főgimnázium I. osztálya számára* – Mészáros István is említi a magyar tankönyvkiadás történetéről írt munkájában, mint ritka példáját annak, hogy a korszakban egy iskola saját használatára adott ki tankönyvet. MÉSZÁROS István: *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó – Dabasi Nyomda, Budapest – Dabas, 1989, 115. o.

³⁴⁷ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 3. o.

³⁴⁸ Hogy kik lehettek ezek az orosz katonák, arra vonatkozóan nem találtam forrást. Legnagyobb valószínűség szerint osztrák–magyar hadifogságból szabadult volt orosz hadifoglyok.

³⁴⁹ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 366/1921. Jelentés a szerb uralom alatt elszenvedett károkról, 1921. november 15.

³⁵⁰ *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 5. o.

³⁵¹ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 173/1921. A Tisza István Emlékbizottság levele a Pius Gimnázium igazgatóságának, 1921. január 14.

³⁵² *Értesítő 1918–1919*, 7–8. o.

megszállás idején kezdetben rejtegették az értékes hangszereket, félvén a rekvirálástól.³⁵³ 1920 tavaszán, egy vasárnapon azonban próbát tartottak az iskola udvarán a szerb hatóságok engedélyével. Hirtelen szerb katonák közeledtek feléjük. A diákok attól tartottak, hogy rekvirálni jönnek, ezért egy részük a hangszerekkel együtt elfutott, másik részük pedig arról próbálta győzködni a katonákat, hogy a hangszerek sajátjaik, nem az iskola tulajdonát képezik, mert így talán nem rekvirálják azokat. Aggodalmuk azonban alaptalan volt, mert a katonák nem rekvirálni jöttek, hanem csupán a zenét kívánták élvezni. Ugyanis, mint kiderült, korábban az osztrák–magyar hadseregben voltak katonazenészek, s meghallották az általuk is jól ismert indulók hangjait.³⁵⁴

Ezen a „sikeres” próbán felbátorodva az a merész elképzelés született, hogy a közelgő úrnapi körmeneten – ahol hagyományosan katonazenekar játszott, s a megszállt Pécsen természetesen nem volt magyar katonazenekar – a Pius fűvőegyüttesének kellene szolgáltatni a zenét. Az ötletet támogatta Zichy Gyula püspök is, s a szerb városparancsnokság is megadta az engedélyt. Nem mindennapi dolog volt a megszállt városban a magyar indulók felhangzása: s ezt az élményt a Pius zenészei nyújtották a pécsi közönség számára. A Pius növendékei egy csapásra a figyelem középpontjába kerültek. Ez volt az első alkalom, hogy a Pius Gimnázium diákjai az egész város közönsége előtt megmutatkozhattak, és ez a bemutatkozás igen kiválóan sikerült.³⁵⁵ Az előző évi sikerre való tekintettel az 1921-es úrnapi körmeneten is a Pius fűvőzenekara szolgáltatta a zenét.³⁵⁶

A magyar tanácsköztársaság bukása után berendezkedő ellenforradalmi rendszert gyengítendő, a szerbek az általuk megszállt területeken a szocialistákat kezdték támogatni.³⁵⁷ Az ekkor Pécsen is vezető szerephez jutó szocialisták úgy ítélték meg, hogy a Piusban nem lehet eredményes kommunista propagandát folytatni, esély sincs, hogy a Pius diákságát megnyerjék eszméiknek, ezért nem is erőltették az ilyen irányú lépéseket. Nem alakult a Piusban diáktanács sem.³⁵⁸

Alakult viszont egy hazafias diákegyesület, az Acélkeresztes Ifjak Szövetsége, röviden AISZ, mely az 1920–1921. tanévben jött létre. Az egyesület megalapításának terve Szabó Pál diáktól származott, aki megszerezte hozzá az iskolavezetés támogatását, és megalkotta a szövetség szabályzatát. Az AISZ tagjai a V–VIII. osztályosok lehettek. Vezetősége

³⁵³ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 3. o.

³⁵⁴ *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 23. o.

³⁵⁵ *Mecsek Alján*, 1920, 1. évf., 1. szám, 18. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 3. o.

³⁵⁶ *Értesítő 1920–1921*, 6. o. *Mecsek Alján*, 1921. 2. évf., 3. szám, 16–18. o.

³⁵⁷ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 22. o.

³⁵⁸ *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 5. o.

diákokból állt, akiket évente újraválasztottak. A szövetség működésére egy tanár felügyelt. Az egyesület deklarált célja „a *jellemnevelés*. Isten, haza és emberiség főúri szolgálatába jellemes, egészséges és energikus ifjú lelkeket állítani.”³⁵⁹ Legfőbb tevékenysége előadások és viták szervezése volt, ahol világnézeti, etikai kérdéseket vitattak meg „jellemnevelő” címmel. Tevékenységei között szerepelt szabadidős és szünidei programok szervezése, illetve a sportélet fellendítése. Célja volt, hogy az „externistákat”, azaz a nem bentlakó diákokat jobban bekapcsolja a Pius vérkeringésébe.³⁶⁰ Az AISZ nem volt hosszú életű kezdeményezés: alapítását követően néhány éven belül elhalt.

Elmondható, hogy a megszállás és a kommün alatt a pécsi keresztény, konzervatív körök szoros kapcsolatba kerültek a Pius Gimnáziummal, természetes szövetségesre találva a jezsuitákban: „a piusi kollegiális élet sajátos világa nem engedte befolyásoltatni magát a város fórumán zajló élettől, de a mostoha idők közös sorsa érzelmi láncként fűzte össze a pécsi keresztény intelligenciával” – olvashatjuk egy forrásban.³⁶¹ A megélénkülő „helyi keresztény társadalmi életbe” a Pius diáksága is egyre aktívabban kapcsolódott be, ami leginkább bizonyos rendezvények, előadások látogatásában nyilvánult meg. A Pius „a vallási és keresztény élet produktumainak emelésére [...] az illetékes tényezőknek készséggel bocsájtotta rendelkezésére egész erkölcsi és fizikai értéktőkéjét.”³⁶² Ennek egyik példája a Pius fűvós együttesének nyilvános szereplése az úrnapi körmeneten.

A szerb megszállás éveire esett a gimnázium történetének egy igen jelentős eseménye: az 1912 szeptemberében megalakult gimnáziumban 1919 szeptemberében nyílt meg a VIII. osztály. Ekkorra teljesedett ki tehát a gimnázium, s 1920-ban megtartották a gimnáziumban az első érettségi vizsgát. Az 1919–1920. tanévet éppen ezért különösen ünnepélyes keretek között fejezték be a június 11-i tanévzárón. A Te Deumot az alapító, Zichy Gyula püspök celebrálta, aki az intézetet Jézus Szívének pártfogásába ajánlotta. Ezt követően a gimnázium dísztermében a diákság ünnepi műsort adott, majd a jeles napot szentségimádással zárták.³⁶³

A szerb megszállás utolsó napjaiban egy történelmi intermezzo játszódott le. Hogy a Horthy által kormányzott Magyarországhoz való visszacsatolást megakadályozzák, a helyi baloldali politikusok kikiáltották a Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaságot.³⁶⁴ A nyolc

³⁵⁹ *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 9. o. Eredeti kiemelés.

³⁶⁰ *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 9–11. o.

³⁶¹ *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 3. o.

³⁶² *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 6. o.

³⁶³ *Mecsek Alján*, 1920, 1. évf., 1. szám, 3–7. o. Bővebben lásd fentebb.

³⁶⁴ Bővebben: SZÜTS: *Az elmerült sziget*, i. m.

napig fennállt állam a szerbek kivonulásával összeomlott, vezetői emigráltak. A Magyarországhoz való visszacsatoláskor éppen ezért a magyar tanügyi hatóságok megkövetelték, hogy az iskolák tegyenek jelentést arról, hogy tantestületük valamely tagja emigrált-e. Tanári karának keresztény, konzervatív világnézetének ismeretében egyáltalán nem meglepő módon a Pius Gimnázium vezetése a következő rövid jelentést tette: „Az utóbbi hetek politikai eseményeinek hatása alatt semmiféle tanerő nem hagyta el állomáshelyét.”³⁶⁵

A szerb megszállás 1921. augusztus 22-én ért véget. A gimnázium 1921–1922. évi értesítője így tudósít erről a napról: „1921. aug. 22-én déli 12 órakor szűnt meg Pécsnek legmegalázóbb megpróbáltatása: a »rendfenntartó« ellenség megszállása s e megszállás elszánt harcosának, a népakarat nélküli »népuralomnak« önmagát boldogító vörös gazdálkodása.”³⁶⁶ Ezen a napon a Pius kápolnájában Te Deumot mondtak.³⁶⁷ A felszabadult Pécsen 1921. október 5-én tartotta első hivatalos látogatását Magyarország kormányzója, Horthy Miklós. A tiszteletére rendezett ünnepi műsorban a Pius diákjai is szerepeltek tornagyakorlataikkal.³⁶⁸

A fentiekben végigtekintettük a Pius Gimnázium szerb megszállás alatti történetét. Ha ehhez hozzávesszük az azt megelőző világháború éveit, melyek – mint azt korábban bemutatunk – szintén súlyos tehertételt jelentettek az iskola számára, akkor elmondhatjuk, hogy a Pius Gimnázium több mint hét esztendőn keresztül működött háború és megszállás alatt, a zavartalan iskolai munkát lehetetlenné tevő körülmények között. Még sötétebbé válik a kép, ha belegondolunk, hogy egy alig megalakult iskolára szakadt rá mindez a nehézség, épp a legmeghatározóbb évekre, a szerveződés, kibontakozás éveire nyomva rá bélyegét. Szerencsés körülmény azonban, hogy mind a világháborút, mind a szerb megszállást a nyilvánvaló nehézségek ellenére a gimnázium sértetlenül vészelte át.³⁶⁹

Sőt, az intézmény ezekben a nehéz években is folyamatosan fejlődött, gyarapodott. 1914-re elkészült monumentális, felszereltségét tekintve párját ritkító épülete. Ugyancsak 1914-ben szerveződött meg végleg – elnyerve a római megerősítést – a gimnázium Mária Kongregációja, amely a hitélet valóságos „kovásza” lett az iskolában;³⁷⁰ 1919-ben pedig a nagy létszámra való tekintettel egy második kongregációt is létrehoztak.³⁷¹ 1916-ban hívta

³⁶⁵ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 283/1921. Jelentés, 1921. október 18.

³⁶⁶ *Értesítő 1921–1922*, 3. o. Eredeti kiemelés.

³⁶⁷ *Mecsek Alján*, 1922, 3. évf., 4. szám, 6. o.

³⁶⁸ *Értesítő 1921–1922*, 3., 7–8. o.

³⁶⁹ A gimnázium egykori tanára, Kerling János SJ visszaemlékezéseiben mindezt azzal magyarázza, hogy „az intézet Jézus Szíve feltűnő oltalma alatt állott.” KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 5. o.

³⁷⁰ *Értesítő 1914–1915*, 32.; 38. o.

³⁷¹ *Értesítő 1919–1920*, 8. o.

életre Jablonkay Gábor SJ igazgató a Pázmány Önképzőkört, amely az iskola egész fennállása alatt a színvonalas tudományos és irodalmi munka műhelye volt,³⁷² 1919-ben pedig megalakult a diákság filozófiai műhelye, a Pázmány Bölcselőkör.³⁷³ 1918-ban jött létre Zichy Gyula hangszervásárlásának köszönhetően a Pius később híressé váló fúvószenekara, amely az iskola egyik ékessége és az iskola külső reprezentációjának legfőbb eszköze lett.³⁷⁴ 1919-ben teljessé vált a gimnázium, ugyanis ekkor nyílt meg VIII. osztálya, és 1920-ban megtartották az első érettségi vizsgát.³⁷⁵ Az 1919–1920. jeles tanévnek az évzáró ünnepségén Zichy Gyula püspök az általa alapított és immár kiteljesedett intézetet ünnepélyes keretek között Jézus Szívének pártfogásába ajánlotta. Ugyancsak 1920-ban indították el az iskola folyóiratát *Mecsek Alján* címmel.³⁷⁶ Ezen túlmenően a gimnázium a korszakban – nem utolsósorban a piusisták nyilvános szerepléseinek köszönhetően – egyre ismertebb lett a szélesebb közvélemény előtt.

A nehézségekkel teli évek tehát nem törték meg az alig megalakult iskola fejlődésének ütemét. Sőt az iskola szilárd alapjait éppen ezekben a gondterhes években vetették meg, s ezeken az alapokon játszódhatott le az a dinamikus fejlődés, amely az intézetet – noha az már alapításától kezdve jó hírnek örvendett – a két világháború közötti időszakban kétségtelenül az ország egyik legkiválóbb gimnáziumává emelte.

³⁷² *Értesítő 1916–1917*, 10. o.

³⁷³ *Értesítő 1919–1920*, 5–6. o.

³⁷⁴ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 3–4.; 8–9. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 31–35. o.

³⁷⁵ Ennek az eseménynek jelentőségét mutatja, hogy egy évvel később, 1921. október 17-én Włodimir Ledóchowski SJ általános rendfőnök az addig „kezdő kollégiumként” működő pécsi jezsuita kollégiumnak megadta a „rendes kollégium” rangot. PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Archivum Collegii Quinqueecclesiensis S. J., Rescripta et Epistolae 1912–1926. 9/1921. Somogy Jenő SJ provinciális levele, 1921. december 8.

³⁷⁶ *Értesítő 1919–1920*, 7–8. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 4–5. o.

8. A Pius Gimnázium az 1920-as években

8.1. Az 1920-as évtized általános jellemzői

Amint azt az előző fejezetekben bemutattuk, az 1910-es évtized a Pius Gimnázium történetében az iskolaalapítás, az intézményszervezés és az építkezés korszaka volt, melyre súlyos akadályozó körülményként nehezedett az első világháború és Pécs szerb megszállása: ezek az események az intézményszervezést csupán megnehezítették, az építkezést viszont – mint láttuk – ténylegesen is megakasztották. Az iskola 1920-ban azonban a nehézségek és az iskolaépület befejezetlensége ellenére is elérkezett a „nagykorúvá váláshoz”: ekkorra vált az intézmény nyolcosztályossá, azaz teljessé, s ekkor tartották az első érettségi vizsgát a gimnáziumban.

Ezzel tehát lezárult egy korszak az iskola történetében, s kezdetét vette egy új. Az 1920-szal kezdődő időszakot a csendes fejlődés szakaszaként jellemezhetnénk. Miért a „csendes” jelző? Egyrészt azért, mert ez az évtized mentes volt az olyan nagy történelmi megrázkódtatásoktól (világháború, forradalmak, idegen megszállás), amelyekben az előző évtized igencsak bővelkedett. Másrészt pedig azért, mert ebben az időszakban már nem kellett olyan látványos erőfeszítéseket tenni, olyan küzdelmeket megvívni, mint amelyekre az alapító Zichy Gyula püspök és az első rektor, Jablonkay Gábor kényszerültek. Az iskolaalapítással járó feladatok nehezét (intézményszervezés, építkezés, berendezés stb.) már elvégezték, az örökséget átvevőknek „csupán” működtetniük kellett a már megszervezett intézményt, és lehetőség szerint továbbfejleszteni, gyarapítani azt. Ez kevésbé látványos, azonban egyáltalán nem kisebbrendű feladat az előbbinél. Sőt, látni fogjuk, hogy az iskolavezetés az 1920-as évtizedben igen komoly eredményeket ért el az iskola gyarapítása terén.

8.2 A tanulóifjúság társadalmi összetétele és annak változásai

Már az 1920-as tanévkezdéskor tanúi lehetünk egy nem túl látványos, de annál jelentősebb gyarapodásnak: 1920 szeptemberében az I. évfolyamot párhuzamosították, azaz két – A és B – osztályban vette kezdetét a tanítás.³⁷⁷ Mindezt a beiratkozó tanulók megnövekedett számára való tekintettel kezdeményezte az iskolavezetés. Ebben az évben az I. évfolyamba 93-an iratkoztak be,³⁷⁸ míg egy évvel korábban csak 60-an.³⁷⁹ A gimnázium

³⁷⁷ *Értesítő 1920–1921*, 11. o.

³⁷⁸ *Értesítő 1920–1921*, 14. o.

³⁷⁹ *Értesítő 1919–1920*, 14. o.

diákságának teljes létszáma 1920–1921-ben 339 fő volt.³⁸⁰ Ettől kezdve az I. évfolyam mindig két osztállyal indult el, s felmenő rendszerben a további osztályok is párhuzamossá váltak egészen a IV. osztályig.³⁸¹ Az iskola létszámának dinamikus növekedése azt eredményezte, hogy az 1923–1924. tanévtől kezdve a Pius Gimnázium vált Pécs legnépesebb középiskolájává.³⁸² Ebben a tanévben a Piusnak 484 tanulója volt.³⁸³ Az 1926–1927-es tanévben, amikor már valamennyi alsó osztály (I–IV.) párhuzamosítva volt, pedig 613 beiratkozott tanulója volt az intézménynek.³⁸⁴ A tanulói létszám örvendetes növekedése egy kellemetlen eset okozója is lett. Amikor a VKM 1924-ben maximálta a gimnáziumi osztályok létszámát,³⁸⁵ a Pius Gimnázium kénytelen volt mintegy 30 tanulójától megválni, keserű érzelmeket váltva ki a távozni kényszerülő diákok és szüleik körében. Hogy hasonló kellemetlen eset a jövőben ne forduljon elő, az iskolavezetés kérte a VKM-et, hogy engedélyezzen számára a rendeletben meghatározottnál nagyobb osztálylétszámokat.³⁸⁶

Kerling János, a gimnázium tanára és későbbi igazgatója a beiratkozók számának 1920-as évek eleji hirtelen megnövekedését igen érdekes tényezővel magyarázza: a gimnázium fúvószenekarával. Láthattuk, hogy a zenekar a szerb megszállás időszakában nagy érdeklődést keltő nyilvános szerepléseket vállalt, melyek Kerling szerint a zenekaron keresztül az iskolára is ráirányították a pécsi polgárok figyelmét.³⁸⁷

Akár a zenekar tevékenységével magyarázható, akár nem, tény, hogy a pécsi lakosság figyelme valóban az 1920-as évek elején kezdett élénkebben a Pius Gimnáziumra irányulni. Meglepőnek tűnhet, de az 1910-es évtizedben a pécsi származású diákok kisebbséget képeztek a Piusban az egyéb törvényhatóságokból érkező diákok mellett (25–30 %). Ennek okai sokrétűek. Egyrészt a gimnázium rendelkezett bentlakásos intézettel, internátussal, ezért távolabb élő diákok fogadására is alkalmas volt. Ezt különösen a régióban élő katolikus vallású tehetősebb sváb parasztok használták ki, akik meg tudták fizetni az internátusi tartásdíjat, s előszeretettel küldték a pécsi katolikus Pius Gimnáziumba gyermekeiket.³⁸⁸ Sőt, a kevésbé tehető családból származó diákok számára az iskolavezetés kedvezményekkel, nagylelkű támogatók pedig alapítványokkal igyekeztek lehetővé tenni, hogy a Piusban

³⁸⁰ *Értesítő 1920–1921*, 14. o.

³⁸¹ *Értesítő 1925–1926*, 4. o.

³⁸² PONESZ: *Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig*, i. m., 6–7. o.; II. melléklet.

³⁸³ *Értesítő 1923–1924*, 29. o.

³⁸⁴ *Értesítő 1926–1927*, 52. o.

³⁸⁵ Vö.: MÉSZÁROS: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*, i. m., 106. o.

³⁸⁶ PEL I.I.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 2067/1924. Kerling János igazgató levele Zichy Gyulának, 1924. július 8.

³⁸⁷ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 3–4. o.

³⁸⁸ PONESZ: *Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig*, i. m., 21.; 31. o.

folytathassák tanulmányaikat. De a felső társadalmi osztályok tagjai is szívesen küldték ide gyermekeiket. Ugyanis a kiváló képzést biztosító és kimagasló felszereltséggel rendelkező pécsi bentlakásos iskola költségei a hasonló színvonalú külföldi nevelőintézetekhez képest alacsonyabbak voltak, ezért a tehetősebb rétegek körében is népszerű volt a Pius Gimnázium. Ez az oka, hogy viszonylag nagy számban tanultak a Piusban Budapestről, vagy még távolabbi törvényhatóságokból érkező diákok is, s előszeretettel járatta ebbe az iskolába gyermekeit a magyar arisztokrácia.³⁸⁹

A nem pécsi illetőségű diákok magas arányát tehát a fenti tényezőkkel magyarázhatjuk. A pécsi diákok alacsony aránya viszont igencsak különös egy pécsi iskola esetében. Talán szerepet játszhat a pécsiek kezdeti távolmaradásában az, hogy a pécsi polgárságnak ekkor már megvolt a megszokott beiskolázási színtere, a ciszterci gimnázium illetve az állami főreáliskola, amelyhez valószínűleg továbbra is ragaszkodhatott. Felmerülhet további indokként az is, hogy a pécsiek egy része esetleg bizalmatlan lehetett egy jezsuita tanintézménnyel szemben, hiszen láthattuk, hogy Zichy Gyulának a jezsuita gimnázium alapítására vonatkozó terve bizonyos csoportoknál (ciszterciek, protestánsok, liberális városatyák stb.) ellenállást váltott ki.³⁹⁰ Illetve további magyarázattal szolgálhat, hogy a Pius Gimnázium fizikálisan is elkülönült a várostól: a város akkori peremén, szőlők és kertek között épült, s talán – valóságosan is, és a szó átvitt értelmében is – kiesett a pécsi polgárság látóköréből. Bentlakásos iskolaként talán némileg önmagába is zárulhatott, rejtve maradva a külvilág számára (noha természetesen nem minden diákja volt bentlakó). Ezt a viszonylagos szeparáltságot enyhíthették az iskola nyilvános eseményei (ünnepélyek, színelőadások,

³⁸⁹ PONESZ: *Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig*, i. m., 12–13.; 16.; 21–24. o.; IX/c melléklet. A Pius Gimnázium értesítőiben a beiratkozott tanulók névsorát átvizsgálva az alábbi arisztokrata személyek neveit olvashatjuk: gróf Mikes Sándor, gróf Majláth Alajos, báró Sennyei Lajos, gróf Zichy Ede, gróf Hadik Antal, gróf Sztáray Antal, gróf Sztáray Mihály, gróf Széchenyi Béla, báró Fallon Alfréd, báró Fallon Béla, gróf Széchenyi Frigyes, báró Ghillány Antal, gróf Teleki Ferenc, báró Ghillány István, báró Inkey István, báró Schell-Bauschlott István, gróf Széchenyi Ernő, báró Bornemissza János, báró Bornemissza Tivadar, gróf Keglevich Ferenc, gróf Zichy Aladár, gróf Zichy Hubert, gróf Draskovich Péter, gróf Keglevich István, báró Maillot de la Treille György, báró Maillot de la Treille Nándor, báró Mirbach Antal, gróf Blanckenstein György, gróf Wilczek Henrik, örgróf Pallavicini Ede, gróf Somssich József, gróf Somssich Zsigmond, örgróf Pallavicini György, báró Benz Albin, gróf Bolza Alfonz, gróf Somssich Béla, gróf Blanckenstein Miklós, gróf Esterházy József, gróf Somssich László, gróf Zichy Károly, gróf Széchenyi Sándor, gróf Cziráky Miklós, báró Mirbach Ferenc, gróf Zichy Péter, gróf Széchenyi Antal, gróf Zichy Tamás, gróf Hunyadi László, gróf Pejacsevich Márk, gróf Somssich Pongrác, gróf Zichy György, báró Orczy György, gróf Majláth József, báró Podmaniczky Frigyes, gróf Pálffy Sándor, gróf Széchenyi Benedek, báró Döry Andor, gróf Merán Ferenc, gróf Széchenyi György, gróf Merán János, gróf Széchenyi Ágost, gróf Esterházy Péter, gróf Forgách András, gróf Batthyány László, gróf Wimpffen Szigfrid, Wesselényi László, gróf Batthyány Zsigmond, gróf Merán Fülöp, herceg Hohenlohe Miksa, gróf Sennyei Tamás, gróf Széchenyi Ferenc, gróf Sennyei László, gróf Serényi Miklós, gróf Esterházy Béla, herceg Hohenlohe Sándor, gróf Serényi Péter, báró Wimpffen György, gróf Zichy Pál, gróf Széchenyi László, gróf Merán Miksa; ugyan nem arisztokrata, de nagymúltú nemesi család sarja felsőbüki Nagy István és felsőbüki Nagy Mihály.

³⁹⁰ Lásd az előző fejezeteket.

hangversenyek stb.), s a fenti megfontolások alapján részben elfogadható Kerling János fent idézett magyarázata, miszerint e nyilvános szereplések hatására ismerte és kedvelte meg a pécsi polgárság a Piust. Ponesz Aranka a pécsi diákok arányának későbbi növekedését azzal is magyarázza, hogy a Pius Gimnázium környéke – ahol eredetileg szőlők és kertek voltak – fokozatosan beépült, lakóövezetté vált, s a környékbeli lakosok gyermekeik iskolaválasztásánál előnyben részesítették a közelben lévő gimnáziumot.³⁹¹ Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a város geográfiai és társadalmi szempontból is egyre jobban integrálta a Pius Gimnáziumot.

Bármilyen is e változás oka, tény, hogy a pécsi származású diákok aránya az 1920-as években emelkedni kezdett. Azonban a pécsi diákok még ekkor is csupán relatív többségbe kerültek az egyéb törvényhatóságokból érkező diákokhoz képest. A nem pécsi diákok továbbra is abszolút többségben maradtak. Pécs négy középiskolája³⁹² közül a Pius Gimnáziumban volt a legalacsonyabb a pécsi diákok aránya (30–40%). A Baranya vármegyéből származó diákok aránya 40–50% volt, a távolabbi törvényhatóságokból érkezőké 30–40%. A többi pécsi középiskolához képest szintén a Pius Gimnáziumban találjuk a legtöbb olyan diákot, akik a Trianonban elcsatolt területekről származnak.³⁹³ Megállapítható tehát, hogy bár a Pius Gimnázium „pécsi” jellege, integrálódása a helyi társadalomba az idő előrehaladtával egyre erősödött, beiskolázási területét tekintve az iskola túlnyúlt Pécs városán, és regionális illetve országos vonzáskörrel rendelkező intézménynek tekinthető.

Ponesz Arankának a pécsi középiskolák diákságának összetételét vizsgáló kutatásaiból további jellemző statisztikai adatokat is megtudhatunk a Pius Gimnáziumra vonatkozóan. Ilyen például a tanulóifjúság megoszlása szülei foglalkozása szerint. A másik három pécsi középiskolával megegyező módon a Pius Gimnázium diákjainak többsége is (27,5–30%) értelmiségi vagy tisztviselői családból származott. Ami azonban szembetűnő különbség a többi pécsi középiskolához képest, az a paraszti származású tanulók igen magas aránya a Piusban: az értelmiségi-tisztviselői származásúakkal közel egyenlő arányt képviseltek (26,5–28,5%). Még figyelemre méltóbb ez az adat, ha tekintetbe vesszük, hogy a többi pécsi középiskolában a paraszti származásúak aránya mindössze 5–12,5% volt. A paraszti származású tanulók magas arányát az magyarázhatja, hogy a Pius Gimnázium rendelkezett internátussal, amely a vidéki tanulók számára is lehetővé tette a Pécsen való tanulást.

³⁹¹ PONESZ: *Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig*, i. m., 23. o.

³⁹² Állami főreáliskola (később Széchenyi István Reáliskola, 1934-től pedig Gimnázium), ciszterci Nagy Lajos Gimnázium, Szent Erzsébet Leánygimnázium, Pius Gimnázium.

³⁹³ PONESZ: *Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig*, i. m., 16.; 21–24. o.; IX/c melléklet.

Ugyanakkor a Pius Gimnáziumban volt a legalacsonyabb a munkás származású tanulók aránya: 0,5–2,5%. (Bár meg kell jegyezni, hogy a munkás családból származók aránya a többi pécsi középiskolában is alacsony volt: 2–7%.)³⁹⁴

A tanulók anyanyelvét³⁹⁵ tekintve a Pius Gimnázium tanulóinak 82,5–92%-a magyar anyanyelvű volt. Jelentékeny arányban képviseltették magukat a német anyanyelvű diákok: 7–15%. A német anyanyelvű tanulók aránya a Piusban magasabb volt, mint a többi pécsi középiskolában, amit Ponesz Aranka azzal magyaráz, hogy a módosabb tolnai sváb parasz-tok előszeretettel küldték gyermekeiket az internátussal rendelkező Pius Gimnáziumba. Elenyésző arányban (1–2,5%) látogatták továbbá a Pius Gimnáziumot szerb és horvát anyanyelvű diákok is.³⁹⁶ Ami pedig a tanulók vallás szerinti megoszlását illeti, megállapítható, hogy a Pius Gimnázium volt Pécs vallási szempontból leghomogénebb középiskolája: a katolikusok aránya 98–100% volt. A gimnáziumot alig néhány főnyi protestáns és még annál is kevesebb izraelita vallású tanuló látogatta. Ez a homogenitás annak ellenére jellemezte a Piust, hogy a gimnázium felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül vett fel tanulókat, a nem katolikus tanulók számára nem tette kötelezővé a katolikus hitoktatásban és katolikus szertartásokon való részvételt, sőt biztosította a felekezetüknek megfelelő hitoktatást. Ez a vallási homogenitás még figyelemre méltóbb, ha tekintetbe vesszük, hogy még a szintén szerzetesrend által működtetett katolikus ciszterci gimnáziumnak is volt 7–9%-nyi nem katolikus diákja. Ponesz Aranka nem ad magyarázatot erre a nagyfokú vallási homogenitásra, így annak miértjeinek vizsgálata jövőbeli kutatások izgalmas kérdése lehet.³⁹⁷

8.3. Fontosabb események az 1920-as évek első feléből

1926-ig, amikor is újabb építkezések kezdődtek a Pius Kollégiumban, nem történtek olyan jelentős események az iskola történetében, mint amelyeket az 1910-es években látunk. Az 1920-as évek első feléből azonban számos, olyan jelentőségében kisebb eseményt jegyezhetünk fel, melyek fontosak az iskola története szempontjából, és jól jellemzik a Pius Gimnáziumot. A következő alfejezetben néhány ilyen eseményt kívánok bemutatni.

³⁹⁴ PONESZ: *Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig*, i. m., 25–31. o.; X/c melléklet.

³⁹⁵ Ponesz Aranka kutatásában a tanulók anyanyelvét és nem a nemzetiségét vizsgálja.

³⁹⁶ PONESZ: *Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig*, i. m., 31–34. o.

³⁹⁷ PONESZ: *Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig*, i. m., 34–36. o.; XII/c melléklet. A Pius Gimnázium tanulóira vonatkozó esetleges jövőbeli kvantitatív kutatásokhoz jó módszertani példaként szolgálhatnak a következő művek: LENGVÁRI István: *A Pécsi Ciszterci Főgimnázium tanulói (1851–1911)*. In: Korall, 2001, 2. évf., 3–4. szám, 145–155. o. MAÁRNÉ MOLNÁR Csilla: *A Kaposvári Állami Gimnázium diákjai (1870–1910). Doktori értekezés*. PTE „Oktatás és Társadalom” Doktori Iskola, Pécs, 2009. FEKETE Szabolcs: *Az Erzsébet Tudományegyetem bölcsészhallgatóinak rekrutációs jellemzői 1921–1940. Doktori értekezés*. PTE „Oktatás és Társadalom” Doktori Iskola, Pécs, 2009.

Az 1920. évi első érettségi azt is jelentette, hogy ezentúl már a Pius Gimnáziumnak is voltak végzettjei, öregdiákjai. Az öregdiákokkal való kapcsolattartás, az öregdiákoknak az iskola életéről való informálása céljából jött létre a Pius Gimnázium iskolai folyóirata, a *Mecsek Alján*. A folyóirat azonban nem csupán az öregdiákokat szolgálta, hanem mindenekelőtt a piusi diákokat, akik a lap írói és természetesen olvasói is voltak.³⁹⁸ Az első szám 1920 júliusában látott napvilágot, ami egybeesett Zichy Gyula püspökké szentelésének 25 éves jubileumával. Az induló folyóiratot a jubileumát ünneplő iskolaalapító püspöknek ajánlották.³⁹⁹ A folyóirat történetének kezdeti szakaszában, a szerb megszállás idején a *Mecsek Alján* szerkesztését és kiadását igen megnehezítette a megszálló hatóságok cenzúrája. Az egyik feljegyzett eset tanúsága szerint például a „fehér felhők” kifejezésben a szerb cenzor gyanúsnak, ezért törlendőnek találta a „fehér” jelzöt.⁴⁰⁰

Az iskolaújságon túl a Pius öregdiákjai egy saját kezdeményezéssel is igyekeztek biztosítani egymás között a kapcsolattartást: 1921 tavaszán létrehozták az öregdiákok szervezetét, a Pius Bajtársi Egyesületet. Az egyesület létrehozását praktikus célok indokolták. „Már az egyetemre való beiratkozás első napjaiban annyi nehézséggel kellett megküzdenünk, amennyit elhinni sem mertünk volna. Egyiknek az élelmezés, másiknak a lakás, harmadiknak a könyvek okoztak sok gondot”⁴⁰¹ – írja Molnár Géza, akitől az egyesület ötlete származott, s aki annak első „vezére” lett. A Pécsről egyetemi tanulmányok folytatása céljából Budapestre került legelső öregdiákok (ekkor Pécsen még nem volt egyetem) számára a Pius viszonylag zárt közössége után a nagyvárosi lét szokatlan volt, s ebben az új környezetben a felnőtt élet kihívásaival is szembesülniük kellett. A kapcsolattartás és egymás segítése, támogatása céljából hozták létre a Budapestre került öregdiákok szervezetüket, a Pius Bajtársi Egyesületet, melynek két célkitűzése volt: „Sziklaszilárdan síkra szállni a keresztény katolikus világnézet mellett, tisztelven a józan eszméket, melyekből nyolc éven át táplálkoztunk; megkönnyíteni testvérbarátaink helyzetét az egyetemi években...”⁴⁰² Az egyesület alakuló ülése 1921. május 29-én volt, a végleges szabályzat elfogadására és a végleges vezetőség megválasztására október 2-i ülésükön került sor. A budapestiek mellett a keszthe-lyi Georgikonban tanuló öregdiákok is csatlakoztak a szervezethez.⁴⁰³

³⁹⁸ *Mecsek Alján*, 1920, 1. szám, 2–3. o. *Mecsek Alján*, 1921, 2. szám, 31. o.

³⁹⁹ *Mecsek Alján*, 1920, 1. szám, 1. o.

⁴⁰⁰ *Mecsek Alján*, 1925, 10. szám, 3. o.

⁴⁰¹ *Mecsek Alján*, 1921, 3. szám, 3. o.

⁴⁰² *Mecsek Alján*, 1921, 3. szám, 4. o.

⁴⁰³ *Mecsek Alján*, 1922, 4. szám, 21–22. o.

A piusi öregdiákok összefogásának szervezeti keretei 1927-ben alakultak ki véglegesen. Már korábban is felmerült az az igény és elképzelés, hogy a Pius végzettjei is csatlakozhassanak a már jóval régebb óta működő, ezért jóval több öregdiákkal is rendelkező kalocsai jezsuita gimnázium végzettjeinek 1921-ben alapított szervezetéhez, a Kalocsai Diákok Országos Szövetségéhez (KADOSZ).⁴⁰⁴ A csatlakozás szervezeti feltételei 1927 őszén valósultak meg, amikor a KADOSZ átalakult JEDOSZ-szá, azaz Jezustársasági Diákok Országos Szövetségévé. Ettől kezdve nem volt többé akadály annak, hogy a Pius végzettjei is a Szövetség tagjai lehessenek.⁴⁰⁵

Ahogy erre már utaltunk, az 1910-es évek iskolatörténeti szempontból meghatározó jelentőségű eseményekkel teli mozgalmasságához képest az 1920-as évtized inkább csendesnek nevezhető. Ám az iskolai értesítőket fellapozva – amelyek, egyebek mellett, feljegyzik az adott tanév fontosabb eseményeit is – számos kisebb jelentőségű, ám az iskolát, annak életét jól jellemző eseményt fedezhetünk fel. Mindjárt az 1920–1921. tanév eseményeinek felsorolásánál olvashatunk arról, hogy a városvezetés a tanév során két alkalommal is egészségügyi okokból (minden bizonnyal járvány miatt) rendkívüli szünetet rendelt el a város iskoláiban, ám ez a Pius Gimnáziumra nem vonatkozott „hála intézetünk városon kívüli egészséges fekvésének a mecseki lejtőn”.⁴⁰⁶ Ez a kis jelentőséggel bíró esemény azonban fontos visszacsatolás az iskolaalapítás körülményeire, pontosabban az iskolaalapítók helyes döntéseire. Ha visszagondolunk az alapítás eseményeire, emlékezetünkbe idézhetjük, hogy Zichy Gyula püspök több telket ajánlott fel az iskola lehetséges helyszínéül, köztük a csoronikai püspöki szőlőt, s a választás éppen azért esett erre a földterületre, mert távol esett a várostól és egészséges levegővel rendelkezett.⁴⁰⁷ Az a tény, hogy egy járvány idején sem kellett bezárni az iskolát, az alapítók előrelátását és helyes mérlegelését igazolja. Egy

⁴⁰⁴ *Mecsek Alján*, 1927, 14. szám, 3–5. o.

⁴⁰⁵ *Mecsek Alján*, 1928, 16. szám, 5–7. o. Dr. STEUER György: *Beszámoló a Jezustársasági Diákok Szövetségének 1921. évi október hó 8-tól 1927. évi december hó 31-ig kifejtett működéséről*. Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs, 1928. A JEDOSZ egészen 1948-ig tömörítette egybe a kalocsai és pécsi jezsuita gimnáziumokban végzett diákokat. Az egyházi iskolák államosítása után a szervezet utánpótlása megszűnt, s a kommunista diktatúra éveiben egyébként sem működhetett hivatalosan egy ilyen szervezet. A jezsuita öregdiákokat összefogó szervezet második megalapítására 1989-ben került sor Jezsuita Diákszövetség Egyesület (JIDE) néven. Az idősebb öregdiák-generációhoz idővel az 1994-ben alapított miskolci Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium öregdiákjai is csatlakoztak, így a JIDE az 1948 és 1994 közötti cezúra ellenére is egyfajta folytonosságot képvisel a jezsuita nevelési hagyományokban. *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/J/J%20J%20z%20ust%20C3%A1rsas%20C3%A1gi%20Di%20C3%A1kok%20Orsz%20C3%A1gos%20Sz%20C3%B6vets%20C3%A9ge.html> Letöltés ideje: 2020. január 21. https://hu.wikipedia.org/wiki/Jezsuita_Di%20C3%A1ks%20C3%B6vets%20C3%A9g_Egyes%20C3%BClet Letöltés ideje: 2020. január 21.

⁴⁰⁶ *Értesítő 1920–1921*, 4. o.

⁴⁰⁷ Lásd az előző fejezeteket.

jóval későbbi, 1937-es iskolai értesítőben is ezt olvashatjuk: „Általában megállapítható, hogy járványos betegségek idején a Pius-Gimnázium állapota talán a legkedvezőbb.”⁴⁰⁸

Az 1921–1922. tanévkezdést nagy jelentőségű történelmi esemény előzte meg: 1921. augusztus 22-én véget ért Pécs szerb megszállása. A Pius Gimnázium értesítője a következőképpen számol be erről: „1921. aug. 22-én déli 12 órakor szűnt meg Pécsnek legmegalázóbb megpróbáltatása: a »rendfenntartó« ellenség megszállása s e megszállás elszánt harcosának, a népakarat nélküli »népuralomnak« önmagát boldogító vörös gazdálkodása.”⁴⁰⁹ A Pius iskolaújsága, a *Mecsek Alján* is megemlékezett a felszabadulás napjáról. A beszámoló sorai mutatják, hogy a nemzeti érzés ebben a korban mennyire áthatotta még a diákújságírást is: „Aug. 22. Hát ez volt aztán az ünnep! Magyar bakát, magyar huszárt három évi rabságban nem látott magyar szemünk. Ma gyönyörködött szemünk-lelkünk a nemzeti hadsereg bevonulásával a virágcsokros, nemzeti szalagos, acélos, éljenözöntől és könnyzáportól kísért magyar katonában. De persze ezt meg kellett előznie a bocskoros rációk megfutamodásának. Hát bizony vitték is az irhájukat, éjjel-nappal tömve volt a pályaudvar siető utasokkal. No de, ha még a vörösök futását láttad volna! Nevettedben két órás görcsök nyilallottak volna oldaladba. – Hála a jó Istennek, csakhogy egyszer már kiderült Pécs városa felett!”⁴¹⁰

A megszállás alóli felszabadulás azonban némi áldozatot követelt a gimnáziumtól. A Nemzeti Hadsereg bevonulásakor 150 tüzért szállásoltak el a gimnázium tornatermében. Szeptember elején pedig csendőrtisztek jelentek meg a gimnáziumban és az iskolavezetés tiltakozása ellenére, vis major helyzetre hivatkozva lefoglalták a gimnázium 5 helyiségét, s ott rendezték be a csendőrparancsnokságot. Noha a beszállásolás az ígéretek szerint csak rövid átmeneti időre szólt, az iskolavezetés a felsőbb tanügyi hatóságokhoz címzett panaszában arról írt, hogy a katonák és a csendőrök még két hónappal a magyar csapatok pécsi bevonulása után is az épületben tartózkodtak.⁴¹¹

Horthy Miklós kormányzó október 5-én tett látogatást a felszabadult városban. A kormányzó fogadásán, illetve az aznap délutáni sportünnepélyen a Pius diákjai is szerepeltek, köztük természetesen a fúvószenekar is.⁴¹² A pécsi katonai körletparancsnok levélben köszönte meg Riegl Sándor igazgatónak a Pius Gimnázium diákjainak részvételét az

⁴⁰⁸ *Értesítő 1936–1937*, 12. o.

⁴⁰⁹ *Értesítő 1921–1922*, 3. o.

⁴¹⁰ *Mecsek Alján*, 1922, 4. szám, 27. o.

⁴¹¹ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 285/1921. Kimutatás az épületben tartózkodó kilakoltatandókról, 1921. október 18.

⁴¹² *Értesítő 1921–1922*, 3. o.; 8. o. *Mecsek Alján*, 1922, 4. szám, 28. o. MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 248/1921.; 249/1921. A pécsi körletparancsnokság levelei a gimnázium igazgatójának, 1921. szeptember 9.

ünnepségen.⁴¹³ A felszabadulás okozta felfokozott hangulatra, emóciókra utal a következő mondat: „A felszabadulás izgalmas örömei s a kormányzó úr ő főméltósága fogadtatására való előkészületek az első 6 hét tanulását igen erősen hátráltatták.”⁴¹⁴

A szerb megszállás ezidáig lehetetlenné tette a jezsuita tartományfőnök vizitálását a Pius Gimnáziumban. Végül három év után 1921. december 6-án látogathatta meg az intézetet Somogyi Jenő SJ provinciális.⁴¹⁵

A szerb megszállás alatt a magyar nemzeti öntudat kifejezésére természetesen nem lehetett mód. A nemzeti érzületnek ez az éveken át tartó visszafojtása az 1921–1922. évi gimnáziumi értesítő tanúsága szerint a felszabadulás után az ellentétébe csapott át. Oly nagyszámú hazafias ünnepséget, megemlékezést tartottak a városban, hogy az iskolavezetésnek több esetben vissza kellett utasítania az arra vonatkozó kéréseket, hogy a Pius diáksága ezeken a rendezvényeken részt vegyen.⁴¹⁶ A VKM megkövetelte továbbá a tanároktól, hogy az iskolákban ismertessék meg a diákokat a trianoni békediktátummal és annak következményeivel, erről a tájékoztató munkáról pedig jelentéstételt is vártak. A Pius Gimnázium erre vonatkozó jelentésében a következők szerepelnek: a tanárok „sűrűn szóltak a történelmi és földrajz órákon a trianoni béke erőszakos és igazságtalan, tarthatatlan voltáról” „az irredenta eszme kézzelfogható diadalra juttatása” érdekében, „de nem a pogány bosszúállás jegyében, hanem a Krisztussal tűrni, szenvedni és az egész vonalon önfeláldozóan dolgozni tudó felebaráti szeretet és küzdelem jegyében.”⁴¹⁷

Hogy ebben az időszakban nem csupán a nemzeti megnyilvánulások nagy száma, hanem a hazafiság helytelen értelmezése és helytelen megnyilvánulásai is tipikusak voltak a közéletben, arra a gimnázium tanárainak intő sorai is utalnak: „Amint a vallás-erkölcsi nevelés, épp úgy a hazafias nevelés is áthatotta nemcsak a tanítást, hanem az iskolaélet minden megnyilvánulását: az önképzőkörök működését, ünnepélyeket, kirándulásokat. De a tanári kar nem szűnt meg eléggé hangsúlyozni, hogy a hazaszeretet nem mellveregetésben és éljenzésekben merül ki, hanem komoly, önzetlen és önfeláldozó munkát követel.”⁴¹⁸ Ezzel a tanári útmutatással állítható párhuzamba az a megjegyzés is, amely az 1923. évi március 15-

⁴¹³ MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 382/1921. A pécsi körletparancsnokság levele a Pius Gimnázium igazgatójának, 1921. november 1.

⁴¹⁴ *Értesítő 1921–1922*, 7. o.

⁴¹⁵ *Mecsek Alján*, 1922, 4. szám, 29–30. o.

⁴¹⁶ *Értesítő 1921–1922*, 6. o. A nemzeti jellegű rendezvények megnövekedett száma természetesen nem csupán az idegen megszállás alól felszabadult Pécsre jellemző sajátosság volt, hiszen a forradalmak és Trianon sokkja után az anyaországban is hasonló volt közhangulat. Vö. ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Kalligram, Pozsony, 2009.

⁴¹⁷ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 178/1923. A Pius Gimnázium igazgatójának levele tankerületi főigazgatóhoz, 1923. július 20.

⁴¹⁸ *Értesítő 1923–1924*, 8. o.

i iskolai ünnepség kapcsán jelent meg az iskolaújságban: „Persze volt »Talpra magyar«, ügyes novellák, – de a puffogatás mellett szóba került a restauratio főeszköze: a munka, s ezzel kapcsolatban a keresztény szociálizmus.”⁴¹⁹ A Pius Gimnáziumban tehát a tanári kar és a diákság is egyetértett abban, hogy az igazi hazafiság tettekben nyilvánul meg igazán.

Az irredentizmus túlzásba vitelét ugyanakkor a VKM is nemkívánatosnak tartotta, s figyelmeztette az iskolákat, hogy a hivatalos iratokban kerüljék a trianoni békeszerződéssel ellentétes megnyilvánulásokat (pl. „megszállt területek” helyett használják az „elcsatolt területek” kifejezést), s kerüljék az irredenta szimbólumokkal és jelszavakkal díszített levélpapírok és bélyegzők használatát. Az ilyen hivatalos iratok ugyanis bármely okból külföldi kézbe kerülve nemzetközi feszültséget okozhatnak. A VKM később azt is nyomatékosan megtiltotta, hogy a trianoni határ közelében tett tanulmányi kirándulások során a tanárok vagy a diákok olyan tüntető magatartást tanúsítsanak, amelyet a szomszédos államok sérelmesnek találhatnak. Ezeket az utasításokat – mint minden középiskola – a Pius Gimnázium is megkapta.⁴²⁰

Az 1921. esztendő a szerb megszállás alóli felszabadulás mellett más szempontból is fontos eseményeket hozott a Pius Gimnázium életében. Mint láttuk, 1920-ra az intézmény kiteljesedett, nyolcosztályossá vált, lebonyolította első érettségi vizsgáját. Az intézmény „nagykorúvá válása” 1921-ben hivatalos elismerést is nyert mind egyházi, mind állami részről. A Jézus Társaság általános rendfőnöke, P. Włodimir Ledóchowski SJ október 17-én az addig „kezdő kollégiumnak” számító Piust „rendes kollégiummá” nyilvánította.⁴²¹ Ugyanabban az évben az iskolavezetés kérte a VKM-től a gimnázium számára a végleges nyilvánossági jogot mind a nyolc osztályra és az érettségi vizsgák tartására vonatkozóan.⁴²² Egy 1921. október 22. és 24. között zajló átfogó hivatalos látogatás után a VKM november 17-én a gimnáziumnak végleges nyilvánossági jogot adott mind a nyolc osztályra és érettségi vizsga tartására.⁴²³ Az év végi vakáció idején, 1922. július 20-án pedig Klebelsberg Kuno

⁴¹⁹ *Mecsek Alján*, 1923, 7. szám, 21. o.

⁴²⁰ MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 194/1926. A VKM rendelete, 1926. június 15. 61/1932. A tankerületi főigazgató levele a Pius Gimnázium igazgatójának, 1932. május 10.

⁴²¹ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 74. o. PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Archivum Collegii Quinqueecclesiensis S. J., Rescripta et Epistolae 1912–1926. 9/1921. Somogy Jenő SJ provinciális levele, 1921. december 8.

⁴²² PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 1912/1921. Riegl Sándor rektor levele Zichy Gyulának, 1921. július 30.

⁴²³ PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai, 3285/1921. A VKM levele Zichy Gyulának, 1921. november 17. *Értesítő 1921–1922*, 5. o.

vallás- és közoktatásügyi miniszter látogatta meg a Pius Gimnáziumot és internátusát, „és teljes elismeréssel nyilatkozott mindkettőnek egészséges és modern berendezéséről”.⁴²⁴

Ha pedig a miniszteri látogatást említettük, meg kell említeni egy másik fontos látogatót is: 1922. április 30-án Lorenzo Schioppa címzetes püspök, a függetlenné vált Magyarország első apostoli nunciusa tett látogatást a Pius Gimnáziumban, akinek a tiszteletére a gimnázium látványos ünnepélyt szervezett.⁴²⁵

Szintén ez idő tájt egy igen érdekes látogatója is akadt a Pius Gimnáziumnak: 1922. június 6-án egy emigráns orosz katonatiszt látogatta meg az intézetet. Benyomásait írásba foglalta, s az megjelent a pécsi katolikus napilap, a *Dunántúl* hasábjain. A cikket a Pius Gimnázium lapja, a *Mecsek Alján* is átvette és közölte. Írásában az orosz ezredes úgy beszél a Pius Gimnáziumról és általában a jezsuita nevelésről, mint az elvallástalanodó világban a keresztény értékek átörökítésének eszközéről.⁴²⁶

1922. március 24-én ugyancsak különleges látogatókat fogadott a Pius. Egy bizottság látogatott Pécsre, hogy felmérje Pécs épületeit abból a célból, hogy melyik lenne alkalmas a Pécsre költöztetendő pozsonyi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem befogadására. A Pius Gimnázium épülete is szóba került, mint lehetséges helyszín, ami érthető aggodalmakat kellett az iskolában.⁴²⁷ Ezt a kis történelmi adalékot az teszi igazán érdekessé, hogy noha az egyetemet akkor mégsem a Pius Gimnázium épületébe költöztették, ám évtizedekkel később

⁴²⁴ *Értesítő 1922–1923*, 3. o. Klebelsberg Kuno szerteágazó kultúraszervező tevékenysége közül a pécsi helytörténet szempontjából legjelentősebb tette az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre való költöztetésében játszott szerepe. Lásd: SCHNEIDER Imre: *Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter révén került Trianon után Pozsonyból Pécsre az Erzsébet Tudományegyetem*. In: Pécsi Szemle, 2009, 12. évf., 3. szám, 86–95. o. Klebelsberg Kuno kultúrpolitikai életművéről pedig itt olvasható a legfrissebb összegző mű: UJVÁRY Gábor: „Egy európai formátumú államférfi.” *Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2014.

⁴²⁵ *Mecsek Alján*, 1922, 5. szám, 17–18.; 30. o. Lorenzo Schioppa (1871–1935) katolikus pap, 1920-tól címzetes püspök. 1912-től látott el a diplomáciai szolgálatot a müncheni nunciaturán. 1920-tól a független Magyarország első apostoli nunciusa. 1925-ben Hollandiába helyezték át, itt szolgált haláláig. *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/S/Schioppa.html> Letöltés ideje: 2020. január 21.

⁴²⁶ *Mecsek Alján*, 1922, 5. szám, 25–26. o. A magyarországi orosz (fehér) emigráció izgalmas történetéről lásd elsősorban Kolontári Attila tanulmányait: KOLONTÁRI Attila: *Epizód a magyarországi orosz fehéremigráció életéből*. In: Juhász József – Szvák Gyula (szerk.): *Tertium datur. Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára*. Russica Pannonicana, Budapest, 2018, 259–270. o. KOLONTÁRI Attila: *Szélhámosok, kalandorok, fantaszták. Adalékok a magyar–orosz fehéremigráns „együttműködés” történetéhez*. In: Bebesi György – Lengyel Gábor (szerk.): *Európa peremén. Válogatott írások Oroszország és a Szovjetunió történetéről*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2013, 215–243. o. KOLONTÁRI Attila: *Kozák emigránsok szervezkedése Magyarországon az 1920-as években*. In: *Világtörténet*, 2011, 33. évf., 1–2. szám, 39–60. o. Továbbá: HALÁSZ Iván (szerk.): *Az orosz fehérgárdista emigráció Magyarországon 1918–1945*. BCE Nemzetközi Migrációs és Integrációs Karközi Kutatócsoport – Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutásokért Alapítvány, Budapest, 2011.

⁴²⁷ *Mecsek Alján*, 1922, 5. szám, 30. o. A pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem történetének különböző aspektusaival számtalan tudományos mű foglalkozik. Ezért ehelyütt két összefoglaló jellegű műre szeretnék utalni: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Fejezetek a Pécsi Egyetem történetéből*. K. n., Pécs, 1980. Illetve: RAVASZ János: *Pécsi Tudományegyetem 1923–1950*. I–VIII. kötet. Kézirat. Pécs, 1983.

valóban felsőoktatási célokra vették igénybe a gimnázium épületét, s az felsőoktatási célokat szolgál mind a mai napig.

Az 1922. év egy érdekes epizódot hozott a Pius Gimnázium történetében. A Magyar Kir. Honvédség ekkoriban folyó újjászervezése megfelelő tiszti és altiszti gárdát követelt. A helyzetet orvoslandó megoldási kísérletként a VKM lehetővé tette közép- és főiskolai diákok belépését a honvédségbe, akik tanulmányaikat katonai szolgálatuk mellett folytatják. Ezeket a diákokat katonatanulóknak nevezték. A VKM egyúttal utasította a középiskolákat, hogy buzdítsák a honvédség kötelékébe való belépésre diákjaikat.⁴²⁸ A felhívásnak a Pius Gimnázium vezetése is eleget tett, ám a toborzás eredményeiről tett jelentésükben hangot adtak a katonatanulói intézménnyel szembeni aggályaiknak. A gimnázium vezetősége szerint az első világháború tapasztalatai bizonyítják, hogy a kaszárnyai katonaélet rossz hatással van az erkölcsökre, s a művelt gimnáziumi ifjúságot nem tanácsos elvonni a szellemi pályáktól. Mindazonáltal teljesítették kötelességüket a katonatanulói intézmény ismertetésére vonatkozóan, aminek következtében a gimnázium 13 tanulója vonult be katonai szolgálatra.⁴²⁹

Az iskolavezetés aggályai hamar beigazolódtak. 1922 márciusában tett jelentésében az iskolavezetés már arról számol be, hogy – néhány kivételtől eltekintve – a katonatanulók tanulmányi eredményei drasztikusan romlottak.⁴³⁰ A problémát a zászlóaljparancsnokság is felismerte, s kérte az iskolavezetést, hogy a jobb képességű katonatanulókat bízzák meg a gyengébbek korrepetálásával.⁴³¹ Az iskolavezetés erre ígéretet tett, s javasolta a zászlóaljparancsnokságnak, hogy a rossz tanulmányi eredményű katonatanulóktól vonják meg a kimenőt. A katonatanulók többségének aggodalomra okot adó tanulmányi eredményeire való tekintettel Riegl Sándor igazgató javasolta a zászlóaljparancsnokságnak, hogy az érettségiző katonatanulóknak adjon két hónap szabadságot a felkészülésre, mert különben féltő, hogy nem tudják teljesíteni a vizsgát.⁴³² Néhány héttel későbbi levelében az igazgató a továbbra is aggasztó tanulmányi eredmények mellett romló fegyelemről is tájékoztatta a zászlóaljparancsnokot. A legsúlyosabb kihágást Amberger János katonatanuló követte el, aki IV. Károly király halálhírének kihirdetésekor „éljen!”-nel fogadta a hírt. Riegl Sándor aggódva kérte a zászlóaljparancsnokot, hogy az érettségizőknek legalább három hét szabadságot

⁴²⁸ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 36/1922. A VKM utasítása, 1922. január 4.

⁴²⁹ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 64/1922. Riegl Sándor levele a VKM-nek, 1922. február 5.

⁴³⁰ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 127/1922. Jelentés a katonadiákokról, 1922. március 13–15.

⁴³¹ MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 130/1922. 8. gyalogezred III. zászlóaljparancsnokság levele a Pius Gimnázium igazgatójának, 1922. március 17.

⁴³² MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 134/1922. Riegl Sándor levele a zászlóaljparancsnoknak, 1922. március 20.

adjon a felkészülésre, mert ellenkező esetben félő, hogy megbuknak a vizsgán.⁴³³ Válaszában a zászlóaljparancsnok ígéretet tett a katonatanulók megintésére, s ha ez eredménytelen lenne, fenytést helyezett kilátásba.⁴³⁴ Április 26-án pedig azt írta az igazgatónak, hogy elrendeli, hogy az érettségiző katonatanulók a vizsgáig szüleiknél lakhassanak.⁴³⁵ Valószínűleg a tanulóknak a kaszárnya szabados világából való kiemelésétől, és szülői felügyelet alá helyezésétől remélte a katonatanulók szorgalmának javulását. Ezek az intézkedések, úgy tűnik, hatásosnak bizonyultak, mert április 28-án az igazgató némileg megkönnyebbülten arról tájékoztatta a zászlóaljparancsnokot, hogy a katonatanulók fegyelmében és szorgalmában mintha némi javulás állt volna be.⁴³⁶ Később a zászlóaljparancsnok arról tájékoztatta az igazgatót, hogy a katonatanulók vallási kötelezettségeinek (szentmishallgatás, hitoktatásban való részvétel) betartását a jövőben a legszigorúbban fogja ellenőrizni és szankcionálni, mert „aki ma valláskötelmeit elhanyagolja, az a keresztény Magyarország hadseregének tagja nem lehet.”⁴³⁷ Az 1922. évi érettségin végül mindössze egy bukás következett be. Hogy a sikertelen érettségiző katonatanuló volt-e, nem tudjuk, mert az értesítő nem nevesíti.⁴³⁸ Mindazonáltal a Pius Gimnázium katonatanulóinak hányattatott története mutatja, hogy a katonatanulói intézmény nem volt teljesen sikeres megoldási kísérlet a honvédség tiszti és altiszti állományának feltöltésére.

1922. július 31-én került sor a Pius Kollégium – vagyis a rendházból, a gimnáziumból és az internátusból álló intézményegyüttes – új rektorának kinevezésére: a rektori tisztséget 1917 óta betöltő Riegl Sándort P. Kerling János SJ váltotta, aki egyben a gimnázium igazgatói tisztségét is átvette Rieglől.⁴³⁹

⁴³³ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 176/1922. Riegl Sándor levele a zászlóaljparancsnoknak, 1922. április 22.

⁴³⁴ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 183/1922. A zászlóaljparancsnok levele Riegl Sándornak, 1922. április 24.

⁴³⁵ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 186/1922. A zászlóaljparancsnok levele Riegl Sándornak, 1922. április 26.

⁴³⁶ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 187/1922. Riegl Sándor levele a zászlóaljparancsnoknak, 1922. április 27.

⁴³⁷ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 250/1922. A zászlóaljparancsnok levele Riegl Sándornak, 1922. június 2.

⁴³⁸ *Értesítő 1921–1922*, 11–12. o.

⁴³⁹ *Értesítő 1922–1923*, 3. o. Kerling János SJ (1871–1962) 1888-ban lépett a Jézus Társaságába. Tanulmányainak elvégzése után 1905-től a kalocsai gimnáziumban, 1913-tól a Pius Gimnáziumban, 1917-től újra a kalocsai gimnáziumban tanított magyart, latint és németet. 1922 és 1925 között a Piusban rektor és gimnáziumigazgató. 1925-ben ismét Kalocsára helyezik, majd 1927-ben visszakérül Pécsre, ahol 1944-es nyugalomba vonulásáig tanít, majd 1950-es felszámolásáig a pécsi jezsuita rendházban él nyugdíjasként. Tanári, intézményvezetői és lelkipásztori munkája mellett igen sokrétű tevékenységet fejtett ki. Vezette az énekkart, zenét szerzett, színdarabokat írt, ünnepélyeket, iskolai színelőadásokat rendezett, színházi díszleteket festett stb. Néhány Kalocsán töltött évet leszámítva a Pius Gimnázium alapításától az államosításáig szinte mindvégig a gimnáziumban tevékenykedett, ezért különösen jól ismerte annak történetét. Ennélfogva 1949-ben írt memoárja az egyik legfontosabb forrás a Pius Gimnázium történetének tanulmányozásához. *Értesítő 1913–1914*, 6. o. *Mecsek Alján*,

Kerling János rektori működését (1922–1925) visszaemlékezéseiben úgy jellemzi, hogy azon idő alatt nem történtek jelentős építészeti munkák, infrastrukturális fejlesztések az intézetben – mivelhogy azokra nem is volt szükség, hisz az épület alig néhány éve készült el, s rendelkezett minden szükséges felszereléssel. Az egyetlen jelentősebb ilyen jellegű vállalkozása Kerling János rektorságának a házikápolna kifestése volt. A falfestményeket Farkas Rózsi, fiatal pécsi festőművész⁴⁴⁰ készítette 1923 nyarán. A festés költségeit adományokból fedezték.⁴⁴¹

Az 1922–1923. tanévben ünnepelte az iskola fennállásának 10. évfordulóját, amelyről egy december 3-án tartott iskolai ünnepélyen emlékeztek meg. Az ünnepi beszédet Szitytyay Dénes SJ tanár tartotta az iskola dísztermében, azt követően pedig a diákság előadásában bemutattak egy Kerling János által írt és rendezett színdarabot. Az ünnepségen Zichy Gyula püspök és Nendtvich Andor polgármester mellett számos egyházi és világi méltóság vett részt.⁴⁴² 1923-ban, a jubileumi tanévben a Pius egyik legnagyobb ünnepét, az alapító Zichy Gyula püspök névnapját is különleges ünnepélyességgel ülték meg. Április 11-én az esti órákban a fűvószenekarral az élén az egész piusi diákság díszmenetben vonult a püspöki palota előtti térre, ahol a lampionokkal felszerelt diákság különféle alakzatokba rendeződve mutatott be gyakorlatokat, majd a rézfűvószenekar adott szerenádöt Zichy püspöknek. A látványosságot nagyszámú pécsi érdeklődő tekintette meg.⁴⁴³ 1923. április 26-án ismét Pécsre látogatott Horthy Miklós kormányzó, akinek fogadására a Pius diáksága és zenekara is kivonult.⁴⁴⁴

Alig egy évvel az alapító névnapjának fent leírt különös ünnepélyességgel való megülvése után 1924. január 27-én Zichy Gyulát a kalocsai egyházmegye adminisztrátorává nevezték ki. Az iskolaújság, a *Mecsek Alján* tudósításából jól látszik, hogy ez ambivalens reakciókat váltott ki a Piusban: „Nagy az örömünk e kitüntetésen, de úgy érezzük, hogy e

1939. február, 28. szám, 17. o. *Mecsek Alján*, 1941., 30. szám, 30. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m. *Magyar Katolikus Lexikon* VI., 672–673. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/kerling-janos/> Letöltés ideje: 2020. január 21.

⁴⁴⁰ Böleskeyné Forgách Farkas Rózsi (1894–1929): „Festő- és éremművész, a híres cigányprimás Farkas Sándor lánya. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult. Működését Pécsen kezdte, ahol többek között templomi falfestményeket készített, így a pécsi jezsuita Pius-kollégium kápolnájának falfestményeit. 1914-ben gyűjteményes kiállításon mutatkozott be a városban. 1926-ban Párizsban, Renoir műtermében dolgozott. 1928-ban Algírba utazott, hogy francia gyarmati templomokat fessen, de közben megbetegedett, és rövid időn belül elhunyt.” http://www.kieselbach.hu/muvesz/farkas-rozsi-forgach-farkas-rozsi-bolcskeyne_8270 Letöltés ideje: 2019. április 11.

⁴⁴¹ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 7–8. o. A kápolna freskóinak részletes ikonográfiai leírását lásd: *Mecsek Alján*, 1924, 8. szám, 5–7. o. A kápolna azóta megsemmisült freskóit megörökítő fénykép itt található: PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai.

⁴⁴² *Értesítő 1922–1923*, 3.; 9. o. KERLING: i. m., 7. o. *Mecsek Alján*, 1923, 6. szám, 5–7. o.

⁴⁴³ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 4. o. *Mecsek Alján*, 1923, 7. szám, 22. o.

⁴⁴⁴ *Értesítő 1922–1923*, 4.; 7. o.

fényes beiktatás ránk nézve veszteséget, jó Atyánk időközönkénti távollétét jelenti.”⁴⁴⁵ E sorok „prófétai” jellegét a későbbi események erősítik meg igazán: Zichy Gyulát 1925-ben kalocsai érsekké nevezték ki, s e kinevezés végleg elszakította őt az általa alapított iskolától.

1924. április 27-én (más forrás szerint 28-án) látogatást tett az intézetben gróf Apponyi Albert, aki beszédet is intézett a tanulóifjúsághoz.⁴⁴⁶ Ennek az iskolatörténeti epizódnak a jelentőségét az adja, hogy adalékot szolgáltat annak megértéséhez, hogy a Pius Gimnázium a maga korában milyen megbecsülésnek örvendett. Hiszen nyilvánvalóan az iskola jelentőségét mutatja, ha a korszak egyik leginkább tisztelt államférfija, Apponyi Albert tiszteletét tette az intézményben. Hasonló jelentőséggel bír Albrecht királyi főherceg 1925. február 23-i, illetve Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925. május 27-i látogatása, aki ezúttal már második alkalommal vendégeskedett a Pius Gimnáziumban,⁴⁴⁷ vagy Lorenzo Schioppa nuncius fentebb említett látogatása. Mindez azt mutatja, hogy az alig több mint egy évtizedes múlta visszatekintő iskola ekkorra már komoly elismerést vívott ki magának. Kerling János visszaemlékezése szerint Zichy Gyula büszkén mutatta meg az általa alapított iskolát magas rangú vendégeinek: „Zichy püspöknek alig volt vendége anélkül, hogy azt kedvenc intézetének be ne mutatta volna. Körünkbe hozott minisztereket, nuntiusokat, püspököket, magas pozícióban lévő államférfiakat [...]”⁴⁴⁸ A teljesség igénye nélkül íme néhány további jelentős személy, aki meglátogatta a gimnáziumot: 1922. december 12-én Bangha Béla SJ látogatta meg az intézetet, s tartott előadást az ifjúságnak a modern eszmékről.⁴⁴⁹ 1923. május 21-én Giesswein Sándor megtekintette az intézetet és előadást tartott az eszperantó nyelvről.⁴⁵⁰ 1927. október 10-én Shvoy Lajos székesfehérvári püspök vendégeskedett az intézetben. 1927. november 1–4. között pedig Bangha Béla látogatta meg újfent a gimnáziumot: a szokásos lelkigyakorlatot ezúttal ő tartotta a felsősöknek.⁴⁵¹ Joggal feltételezhetjük, hogy ezek a látogatások hozzájárultak a gimnázium ismertségének növekedéséhez, mert ezen illusztris vendégek minden bizonnyal magukkal vitték és másokkal is megosztották a gimnázium jó hírét.

1925. szeptember 24-től kezdve néhány napig a kalsburgi jezsuita kollégium rektora vendégeskedett a Piusban, s „nagy fokban nyeri meg tetszését az impozáns modern

⁴⁴⁵ *Mecsek Alján*, 1924, 8. szám, 31. o.

⁴⁴⁶ *Értesítő 1923–1924*, 4. o. *Mecsek Alján*, 1924, 9. szám, 22. o.

⁴⁴⁷ *Értesítő 1924–1925*, 3. o.

⁴⁴⁸ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 4. o.

⁴⁴⁹ *Mecsek Alján*, 1923, 6. szám, 31. o.

⁴⁵⁰ *Mecsek Alján*, 1923, 7. szám, 23. o.

⁴⁵¹ *Mecsek Alján*, 1928, 16. szám, 51. o.

intézmény.”⁴⁵² Mindez azért fontos esemény s jelentős visszacsatolás, mivel a kalksburgi jezsuita kollégium volt a Pius mintaképe. Ugyanazon év október 5-én pedig Jablonkay Gábor, a Pius első rektora és az intézmény megszervezője tett látogatást az egykor általa vezetett iskolában.⁴⁵³

1925. május 23–24-én a Pius énekkara részt vett a Budapesten megrendezett „Magyar Jövő” elnevezésű zenei versenyen. Kerling János rektor jó lehetőséget látott ebben arra, hogy a Piust a fővárosban is népszerűsítse annak érdekében, hogy a jövőben Budapestről is nagyobb számban írassák a szülők gyermekeiket az intézetbe. Tekintetbe véve, hogy a fűvószenekarnak milyen nagy szerepe volt a gimnázium ismertté válásában Pécsen, ragaszkodott hozzá, hogy a zenekar is utazzon fel Budapestre. A fővárosban a zenei versenyen való szereplésen túl a zenekar több alkalommal adott térzenét, mindannyiszor nagy érdeklődést váltva ki. Egy fennmaradt anekdota szerint az egyenruhás, hangszereikkel fegyelmezett masírozó diákokról a járókelők azt feltételezték, hogy amerikaiak, hiszen minden jelentős dolog honnan máshonnan származhat, mint Amerikából – eképp okoskodott az utca embere. A „Magyar Jövő” zenei versenyen a Horváth Mihály – a Pius Gimnázium zenetanára, nem mellesleg jelentős pécsi zeneszerző, zongora- és orgonaművész illetve karmester⁴⁵⁴ – által vezetett énekkar második helyezést ért el, elnyerve a Klebelsberg kultuszminiszter által ajánlott ezüstserleget, a fűvószenekar pedig különdíjban részesült. Kerling rektor várakozásai beigazolódnak látszottak: a következő években emelkedett az intézetben a budapesti származású növendékek száma.⁴⁵⁵

Az 1925. évi szentév alkalmából Zichy Gyula egyházmegyei zarándoklatot szervezett Rómába. Terve az volt, hogy a Pius tanulóinak egy csoportja mellett a gimnázium fűvószenekara is vegyen részt a zarándoklaton. Azonban nehézséget jelentett, hogy – az önként jelentkezők kivételével – a zenekar tagjait nem lehetett kötelezni az igen költséges utazásra. Megoldást Mosonyi Dénes kanonok talált, aki kieszközölte az Országos Katolikus Szövetség támogatását. Az ifjú zenészek útiköltségének harmadát a Szövetség, másik harmadát a püspök fedezte, s csak a költségek egyharmada terhelte a diákokat. Jellemző korrajzi adalék, hogy a Pius zarándokcsoportját és zenekarát az egész olaszországi út alatt egy „fascista különítmény” kísérte. A *Mecsek Alján* beszámolója szerint a feketeingesek barátságosak voltak

⁴⁵² *Mecsek Alján*, 1926, 12. szám, 29. o.

⁴⁵³ *Mecsek Alján*, 1926, 12. szám, 30. o.

⁴⁵⁴ Horváth Mihály (1903–1984) rendkívül gazdag zeneszerzői, előadóművészi és zenepedagógiai munkásságáról lásd: IVASIVKA Máttyás – KOVÁCS Attila: *Pécsi Concerto. Fejezetek Pécs zenetörténetéből*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2011, 291–296. o.

⁴⁵⁵ *Értesítő 1924–1925*, 5. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 9. o. *Mecsek Alján*, 1925, 11. szám, 19–22. o.

a magyar diákokkal, tisztjük csoportképen örökítette meg a fúvószenekart, s a hazautazás alkalmával igen szívélyes viszonyban váltak el.⁴⁵⁶ A zenekar a római zarándoklat során több sikeres hangversenyt adott. Velencében a velencei pátriárka előtt koncerteztek, Rómában pedig XI. Pius pápának adtak hangversenyt, majd P. Wlodimir Ledóchowski SJ általános rendfőnök előtt is zenéltek.⁴⁵⁷ Ezenkívül többször adtak térzenét, illetve zenéltek az őket vendégül látó szállodákban és éttermekben – a beszámolók szerint mindig igen nagy sikerrel. A Pius fúvószenekarának vatikáni koncertjéről a *Dunántúl* napilap is beszámolt egyebek mellett a következőket írva: „Ami még nem történt meg a Vatikánban, mióta ez a hatalmas épülettömb áll, annak személyes tapasztalói lehettek a magyarok. A Vatikánban XI. Pius pápa őszentsége előtt a komor damasusi udvar áruló falai között magyar zenekar magyar nótái csendültek fel harmónikus szépséggel. A fogadás előtt és fogadás után a pécsi Pius főgimnázium nagyszerű zenekara muzsikált. [...] Őszentsége szolgálattévő kamarásával [...] nyitott ablakból nézte a pécsi diákokat és hallgatta a temperamentumos magyar dalokat. [...] Erre a jelenetre sokáig fognak emlékezni nemcsak a magyar zarándokok, de a Vatikán lakói is.”⁴⁵⁸ A vatikáni koncertet követően a Pius fúvószenekara a Collegium Germanico-Hungaricumban játszott P. Wlodimir Ledóchowski SJ jezsuita generális előtt. A beszámolók szerint „P. Generális nem egyszer hangoztatta, hogy sokat várt ugyan a Piustól, de ilyen precíz és discret játékot nem mert volna remélni. Hogy mennyire tetszhetett P. Generálisnak a koncertünk, bizonyítja ama körülmény, hogy egész órát szentelt nekünk, ami [...] fél világsoda, mert rengeteg teendői közt minden perce ki van számítva a P. Generálisnak.”⁴⁵⁹

1925-ben a Pius Kollégium élén P. Somogyi Jenő SJ⁴⁶⁰ váltotta Kerling Jánost a rektori székben.⁴⁶¹ Somogyi Jenő – ellentétben az előző rektorokkal – nem volt tanár, ezért nem tölthette be egyúttal a gimnáziumigazgatói tisztséget is, így a gimnázium részére külön

⁴⁵⁶ *Mecsek Alján*, 1925, 11. szám, 4. o.

⁴⁵⁷ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 4. o.

⁴⁵⁸ *Dunántúl*, 1925. július 11. Idézi: *Mecsek Alján*, 1925, 11. szám, 6. o.

⁴⁵⁹ *Mecsek Alján*, 1925, 11. szám, 7. o.

⁴⁶⁰ Somogyi Jenő SJ (1879–1954) 1897-ben lépett a Társaságba. Gyakorlatiasságának köszönhetően a lelkipásztori munka mellett különféle szervezői és vezetői feladatokkal látták el. 1918-ban tartományfőnökké nevezték ki. Vésztérhes időkben vezette a provinciát. Fogadalmat tett, hogy ha a magyar jezsuita rendtartomány átvészeli a kommunizmust, a magyar jezsuita rendtartomány bekapcsolódik a missziózába. Ennek nyomán szerveződött meg a magyar jezsuiták kínai missziója. 1925-től 1933-ig a pécsi jezsuita kollégium rektora. 1936 és 1942 között másodszer is megbízást kapott a magyar rendtartomány vezetésére. A szerzetesrendek feloszlásakor internálták, ahonnan 1953-ban szabadult. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/somogyi-jeno/> Letöltés ideje: 2020. január 21.

⁴⁶¹ *Értesítő 1925–1926*, 11. o.

igazgatót neveztek ki P. Cséfalvay Nándor SJ⁴⁶² személyében. 1928-ban, Cséfalvay hirtelen halála után P. Lenner József SJ⁴⁶³ került a gimnáziumigazgatói székbe 1933-ig.⁴⁶⁴

A rektorváltás évében egy ennél is jelentősebb személyi változás is történt az intézmény életében: az alapító és iskolafenntartó Zichy Gyula pécsi püspököt 1925. szeptember 5-én kalocsai érsekké nevezték ki, amihez a következő lépések vezettek. 1923. február 18-án elhunyt Várady Lipót Antal kalocsai érsek. Az utódlás kérdése hosszan elhúzódó problémát jelentett, mert nehéz volt olyan jelöltet találni, akit a Vatikán és a magyar kormány egyaránt elfogad. Ráadásul a provinciális jellegű, elmaradott Kalocsa nem volt vonzó a magyar főpapok számára sem. A lehetséges utódok között felmerült Zichy Gyula pécsi püspök neve is, aki a kalocsai érseki kinevezés lehetőségét önmagára nézve egyenesen „veszedelemként” értékelte, s kérte a hercegprímást és a pápát, hogy hadd maradjon a pécsi püspökség élén, amelyet saját értékelése szerint már évek óta sikeresen vezet, hiszen főpásztori éve alatt az egyházmegye számos új intézménnyel gyarapodott. Zichy Gyula valóban fellendítette a pécsi egyházmegye vallási és kulturális életét, ennek ára azonban az volt, hogy a püspökség eladósodott, ezért a pécsi egyházmegyei klérus egy része szívesen vette volna, ha Zichy Gyula Kalocsára távozik. Végül kompromisszumos megoldás született: 1923. december 10-én a pápa Zichy Gyulát a pécsi egyházmegye vezetésének megtartása mellett a kalocsai főegyházmegye apostoli kormányzójává nevezte ki. Ez a megoldás meghagyta Zichy Gyula számára a reményt, hogy mégsem kell végleg Kalocsára távoznia. Ez a remény oszlott el, amikor a pápa 1925. szeptember 5-én Zichy Gyulát kalocsai érsekké nevezte ki. Egyúttal a pécsi egyházmegye apostoli kormányzójává is kinevezte, így egy ideig még nem kellett teljesen elszakadnia Péctől. 1926. március 27-én azonban a pápa kinevezte az új pécsi püspököt Virág Ferenc személyében, így Zichy Gyulának végérvényesen távoznia kellett Pécsről. Ha tekintetbe vesszük, hogy mennyi új alapítás, fejlesztés fűződik a nevéhez a Pécsi Egyházmegyében, s ennek köszönhetően milyen nagy megbecsülés övezte őt Pécsen, s ehhez képest Kalocsán egy szegény, provinciális jellegű egyházmegye várta, melynek ráadásul a legnagyobb részét Trianonban elcsatolták, egyértelmű, hogy itt egy felfelé buktatásról

⁴⁶² Cséfalvay Nándor SJ (1881–1928) 1897-ben lépett be a Társaságba. 1914-től 1915-ig, majd 1916-tól 1928-ig a Pius Gimnáziumban tanított hittant, latint, magyart, görögöt és történelmet. 1925-től 1928-ig a Pius Gimnázium igazgatója. Hirtelen halálát az okozta, hogy az egyik diák tiszteletlen viselkedése annyira feldühítette, hogy szélütést kapott. *Értesítő 1914–1915*, 35. o. *Értesítő 1927–1928*, 3–4. o. *Mecsek Alján*, 1928. július, 17. szám, 3–5. o. *Mecsek Alján*, 1941., 30. szám, 30. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 16. o.

⁴⁶³ Lenner József SJ (1886–1962) 1902-ben lépett a Társaságba. Rendi képzésén túl matematikából és fizikából szerzett tanári oklevelet. 1918-ban Kalocsán kezdett tanítani, majd 1928-ban Pécsen folytatta tanári munkáját. 1938-ban ismét Kalocsára, majd 1941-ben Pécsre helyezték, ahol a gimnázium 1948-as államosításáig tanított. 1950-ben a szerzetesrendek feloszlásakor internálták, ahonnan 1953-ban szabadult. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/lenner-jozsef/> Letöltés ideje: 2020. január 22.

⁴⁶⁴ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 53. o.

beszélhetünk. Zichy Gyula bár elfogadta a döntést, és ugyanolyan lelkesen végezte új egyházmegyéje vezetését, mint azt Pécsen is tette, mégis Kalocsán nem tudott olyan maradandót alkotni, mint Pécsen. Ebben egyre romló egészségi állapota is megakadályozta. Lelke mélyén mindig visszavágyódott szeretett Pécsi Egyházmegyéjébe.⁴⁶⁵

A püspök távozása jelentős változást hozott a Pius Gimnázium életében, hiszen Zichy Gyula – akinek 20 éves püspöki jubileumát éppen ezidőtájt, 1925. december 6-án ünnepelték meg nagy ünnepélyességgel a Piusban⁴⁶⁶ – nem csupán alapítója, hanem a Pius Alap[ítvány] jogi képviselőjeként fenntartója is volt a gimnáziumnak. A püspök mindig is megkülönböztetett figyelemmel fordult az általa alapított gimnázium felé: nem csupán anyagilag támogatta azt, és járt közben érte (például a szerb megszállás idején), hanem gyakran és örömmel tett látogatásokat az iskolában, melyet élete egyik fő alkotásának tekintett. Ahogyan a püspök fogalmazott: „A Pius-intézet az én papi lelkem első terve, hogy úgy mondjam elsőszülöttem volt. Innét a szeretet. Húsz éven át élt ez az intézet szívemben, lelkemben. Püspökségem legelső napjától hosszú nyolc éven át mint egy kedves remény szunnyadozott bennem. Tizenkét év óta pedig, mikor a most meglévő épület Isten irgalmából kinőtt a talajból, mint egy üde és kedves csecsemőt dajkáltam, ápoltam, melengtettem. Örömmel tettem ezt...”⁴⁶⁷ Zichy Gyula megkülönböztetett figyelmet szentelt a Pius Gimnáziumnak, és rendkívül sokat munkálkodott érdekében. A püspököt közeli ismerő Kerling János visszaemlékezéseiben beszámolt arról, hogy Zichy Gyula számára milyen nagy áldozatot jelentett szeretett egyházmegyéjét – benne az általa alapított gimnáziummal – elhagyni.⁴⁶⁸ Az áldozatos alapító és fenntartó távozása nagy veszteség volt a Pius számára, és új helyzetet teremtett annak működésében, lezárva történetében egy korszakot. A diákság 1926. április 11-én este zenés, lampionos felvonulással búcsúzott a Kalocsára távozó Zichy Gyulától. A távozó püspököt 1925. december 22-én Pécs város közgyűlése díszpolgárrá avatta. 1926. június 14-én pedig a közgyűlés a Makár utcát, ahol a püspök számos kulturális és vallási célú alkotása közül a legjelentősebb, a Pius Gimnázium állt, Zichy Gyula utcára⁴⁶⁹ nevezte át. Ez az eset a tisztelet és megbecsülés rendkívüli jele volt, mert Pécs történetében csak kivételesen ritka esetben

⁴⁶⁵ LAKATOS Andor: *Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki széken (1923–1942)*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség*, Budapest – Pécs, 2007, 111–133. o.

⁴⁶⁶ *Mecsek Alján*, 1926, 12. szám, 1–4. o.

⁴⁶⁷ *Értesítő 1925–1926*, 3. o. Zichy Gyula Piusban mondott búcsúbeszéde teljes terjedelmében itt olvasható: *Mecsek Alján*, 1926, 13. szám, 2–3. o.

⁴⁶⁸ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 9. o. Ezt megerősíti: LAKATOS: *Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki széken*, i. m.

⁴⁶⁹ 1945 után az utca az Ifjúság útja nevet kapta, s jelenleg is azt viseli. Viszont az egykori Pius Gimnázium nyugati falánál húzódó utca a rendszerváltás után az iskolaalapító püspök tiszteletére a Zichy Gyula utca nevet kapta, így napjainkban Pécs városában újra van Zichy Gyuláról elnevezett utca.

neveztek el élő személyről közteret.⁴⁷⁰ Az új pécsi püspök, Virág Ferenc beiktatásának ünnepére a Pius diáksága is kivonult a fúvószenekar kíséretében. Az új püspök 1926. május 3-án⁴⁷¹ tartotta első látogatását a gimnáziumban.⁴⁷²

A püspökváltással a Pius Gimnázium jogi helyzete is megváltozott.⁴⁷³ Zichy Gyula püspök, aki egyben a gimnáziumot fenntartó Pius Alap jogi képviselője is volt, Kalocsára való távozása után nem gyakorolhatta tovább a fenntartói jogokat. A Pécsi Egyházmegye és annak új püspöke nem kívánták vállalni ezt a nagy anyagi megterheléssel járó feladatot, hiszen fentebb láttuk, hogy Zichy Gyula bőkezű mecénási tevékenysége nehéz anyagi helyzetbe juttatta a Pécsi Egyházmegyét, s ennek valószínűleg szerepe lehetett abban, hogy áthelyezték őt Kalocsára. Kézenfekvő megoldásnak tűnt, hogy az iskola fenntartását vegye át a Jézus Társaság, hiszen az iskolában folyó oktató-nevelő munkát eddig is a jezsuiták végezték. Így megkezdődtek az egyeztetések a Jézus Társasággal az iskolafenntartói jogok átadásáról. A jezsuita provinciális az intézet átvétele kapcsán a következő igényeket támasztotta:

1. A Pius Alap jogi képviselője adja át a jezsuitáknak a gimnázium ingatlanjait és felszerelését.
2. Adja át az iskolafenntartói jogokat a tanárok kinevezési jogával együtt.
3. Adja át az internátus vezetésének és az internátusi növendékek felvételének jogát.
4. A jezsuiták a gimnázium épületén saját belátásuk szerint végezhetnek átalakításokat s a telken saját belátásuk szerint építközhetnek.
5. A pécsi püspök lehetőség szerint továbbra is gyarapítsa a Pius Alap tőkét, hogy az az intézet működését fedezhesse.
6. A jezsuiták a Pius Alapból felvett összegekkel csak a rendi előjárásnak legyenek kötelesek elszámolni.

⁴⁷⁰ NAGY I. G. (2007): *Pécs város közgyűlése és Zichy Gyula püspök kapcsolata*, i. m. 24. o.

⁴⁷¹ Más forrás szerint május 6-án. *Mecsek Alján*, 1926, 13. szám, 33. o.

⁴⁷² *Értesítő 1925–1926*, 12.; 19. o.

⁴⁷³ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 1840/1926. Levelezés Virág Ferenc püspök és a VKM között, 1926. június 13–augusztus 19.

7. Amennyiben a jövőben a jezsuiták az intézet működtetését feladni kényszerülnének, mindazon összegekért, amelyeket a rend saját vagyonából fektettek az intézmény működtetésébe, kapjanak kárpótlást.
8. A jezsuiták kötelezik magukat, hogy az épületet mindenkor gimnázium és internátus céljára fogják használni, és elismerik a mindenkori pécsi püspök jogát, hogy ezt ellenőrizze.
9. A jezsuiták vállalják, hogy amennyiben az épületet nem a megállapodásban foglalt célra használnák fel, vagy azt bármilyen okból elhagynák, az visszaszáll a pécsi püspökségre.
10. A jezsuiták elismerik a mindenkori pécsi püspököt az iskola fenntartására szolgáló Pius Alap jogi képviselőjének.⁴⁷⁴

Zichy Gyula mint a Pius Alap jogi képviselője 1926. márciusában két nyilatkozatot tett. Első nyilatkozatában a Pius Alap tulajdonában lévő ingatlanokat (tehát az iskola épületeit és az iskolának helyet biztosító telket) átengedte a Jézus Társaságnak azzal a kikötéssel, hogy „ezen ingatlanok csakis főgymnázium és internátus céljaira használhatók és ha ezen rendeltetésük bármikor megszűnnék, azok a Pécsi róm. kath. püspökségre visszaszállanak”.⁴⁷⁵ A második nyilatkozatban az átadással kapcsolatos további felmerülő kérdéseket tisztázta Zichy érsek:

1. A Pius Alap tulajdonát képező telekkel egyidejűleg a rajta lévő ingóságok a Jézus Társaság tulajdonába mennek át, amely azokat a gimnázium és internátus céljára korlátlanul használhatja.
2. A gimnázium és internátus a továbbiakban is a „Pius” nevet fogja viselni.
3. A Pius Alap átadja az iskolafenntartói jogokat – a tanári kinevezések jogával együtt – a Jézus Társaságnak, s ezzel együtt a Pius Alap és a Pécsi Püspökség az iskola fenntartásának minden kötelezettsége alól felszabadul.
4. A Pius Alap az iskola igazgatásának, a tanulók felvételének és elbocsátásának jogát átadja a Jézus Társaságnak.

⁴⁷⁴ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 19/1926. Somogyi Jenő rektor levele Zichy Gyulának, 1926. január 3.

⁴⁷⁵ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 1068/1926. Zichy Gyula nyilatkozata, 1926. március hó.

5. A tulajdonába átkerült telken az Jézus Társaság építkezéseket és átalakításokat szabadon folytathat.
6. A Pius Alap számlája Pécs megyei Alapítványi Hivatalnál a jövőben is fenntartatik az esetleges adományok céljára. A Pius Alap számláján adományként esetlegesen elhelyezett összegeket a Pius Alap folyósítani fogja a Jézus Társaságnak, de egyéb terhet és kötelezettséget nem vállal az intézmény fenntartásában. A Jézus Társaság a Pius Alaptól kapott összegek felhasználásáról elszámolással tartozik a Pécs megyei Alapítványi Hivatalnak.
7. Amennyiben a Jézus Társasága valamilyen oknál fogva elhagyni kényszerülne az épületet, az visszazáll a pécsi püspökségre. Ebben az esetben a jezsuiták a saját vagyonukból megvalósított építkezéseikért és beruházásaikért kártérítést nem igényelhetnek azon oknál fogva, mivel az épületet és a telket ingyen kapták meg. Berendezési tárgyaikat azonban elvihetik.
8. A gimnáziumot és az internátust a mindenkori pécsi püspök bármikor meg szemlélheti és ellenőrizheti. Továbbá a pécsi püspök ellenőrzi a Pius Alap vagyont is. Egyúttal Zichy Gyula mint a Pius Alap leköszönő képviselője nyilatkozott arról, hogy a Pius Alap számláján jelenleg nincs pénz.⁴⁷⁶

Látható, hogy a jezsuiták igényei közül három, némileg túlzó igény teljesítését nem vállalta a pécsi püspökség. Nem vállalta a Pius Alap gyarapítását saját anyagi forrásaiból. Nem vállalta a jezsuiták saját vagyonából történő beruházásaiért való kárpótlását, amennyiben azok elhagyni kényszerülnének az épületet. Illetve nem járult hozzá, hogy a Pius Alapból származó összegek felhasználásáról a jezsuiták csak a rendi előjárásnak tartozzanak számadással. Különösen fontos ezek közül az egyházmegyének az az elvi állásfoglalása, hogy a jövőben nem járul hozzá a gimnázium fenntartásához. Nem véletlenül jutottak erre az álláspontra, hiszen a gimnáziumra fordított összegek Zichy Gyula püspöksége idején jelentősen megterhelték az egyházmegyét, s ezt a terhet igyekeztek maguktól lehetőség szerint elhárítani.

A nyilatkozat pontjait a jezsuita provinciális egyetlen kitételrel elfogadta. Kérése az volt, hogy kerüljön pontos meghatározásra, hogy milyen jellegű ellenőrzési joga van a pécsi püspöknek az intézet felett.⁴⁷⁷ Így a végleges szövegváltozatba bekerült, hogy a püspök az

⁴⁷⁶ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 1068/1926. Zichy Gyula nyilatkozata, 1926. március hó.

⁴⁷⁷ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 1068/1926. Somogyi Jenő levele, 1929. március 29.

Egyházi Törvénykönyv 1382. kánonja alapján ellenőrizheti az intézményt. Ezenfelül pedig ellenőrizheti annak megállapítása céljából, hogy az átadott ingatlant a jezsuiták valóban arra a célra (gimnázium és internátus működtetése) használják-e, amely célra átvették. Az 1926. március 26-i dátummal keltezett végleges szövegváltozatot a Pius Alap képviselőjében Zichy Gyula, a Jézus Társaság képviselőjében pedig Somogyi Jenő rektor látta el kézjeggyel.⁴⁷⁸ A Pius Gimnáziumnak a Pius Alap tulajdonából a Jézus Társaság tulajdonába való átadásához a pécsi székeskáptalan is hozzájárult.⁴⁷⁹

Alapvetően tehát egy kompromisszumos megoldás született. A Jézus Társaság ingyen megkapta a pécsi püspökségtől az iskola ingatlanjait és az iskolafenntartói jogokat. Cserében viszont a pécsi püspökség a továbbiakban nem vállalt semmilyen kötelezettséget az iskola anyagi fenntartásában, és a jövőben is élni kívánt azzal a joggal, hogy ellenőrizze, hogy a Jézus Társaság megfelelő módon használja-e a püspökségtől kapott ingatlanvagyont.

Így a gimnázium minden tekintetben a Jézus Társaság fennhatósága alá került. Ez azt jelentette, hogy a Pius Gimnázium és a Pécsi Egyházmegye között fennálló azon szoros szimbiózis, amely akkor alakult ki, amikor Zichy Gyula pécsi püspök egy személyben a gimnázium fenntartója is volt, jelentősen lazult. Ennek a változásnak a lenyomatát érzékelhetjük a Pécsi Egyházmegyei Levéltár egyházkormányzati iratanyagában is: míg az 1926 előtti években az egyházmegyei hivatal ügyintézésében számos ügyirat keletkezett a Pius Gimnáziumra vonatkozóan, 1926 után ezek száma hirtelen és jelentősen lecsökken.⁴⁸⁰ A Pius Gimnázium és a Pécsi Egyházmegye kapcsolata a korábbi szoros összefonódáshoz képest jelentősen lazult. A kapcsolat fenntartása ezentúl egy püspöki biztos feladata lett, akin keresztül a pécsi püspök a fenti megállapodásba foglalt ellenőrzési jogát is gyakorolta. A Pius Gimnázium mellé kinevezett első püspöki biztos Romaisz Ferenc kanonok lett.⁴⁸¹ Később, 1934-ben Virág Ferenc püspök a Pécsegyházmegyei Alapítványi Hivatalnál kezelt, még Zichy Gyula által a Pius Gimnázium fenntartására 1908-ban létrehozott Pius Alapot is megszüntette, az alapítvány még meglévő csekély tőkéjét pedig átadta a pécsi jezsuita kollégiumnak.⁴⁸² Ennek következtében az iskola hivatalos megnevezése is megváltozott *Pécsi Pius-alapítványi Jézus Társasági Katolikus Gimnáziumról Jézus Társasága Pécsi Pius Gimnáziumára*.⁴⁸³

⁴⁷⁸ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 1779/1926. Zichy Gyula érsek nyilatkozata, 1926. március 26.

⁴⁷⁹ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 1068/1926. Wurster József nagyprépost levele Zichy Gyulának, 1926. március 26.

⁴⁸⁰ Lásd a PEL egyházkormányzati iratanyagának protokollumait (I.1.a.2.) a tárgyalt időszakra vonatkozóan.

⁴⁸¹ *Értesítő 1926–1927*, 13. o.

⁴⁸² PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis 58/1934.

⁴⁸³ *Értesítő 1934–1935*, 34. o.

A Jézus Társaság egyik fontos kikötése volt a gimnázium átvételekor, hogy szabadon, saját belátása szerint folytathasson építkezéseket. Ezt a lehetőséget azonnal ki is használták, mivel 1926 és 1930 között jelentős építkezéseket folytattak, aminek köszönhetően a 20-as évek második felében látványos fejlődésen ment keresztül a Pius.

8.4. Az építkezés folytatása (1926–1930)

Mint azt láttuk, az építkezés 1914-es befejezésekor anyagiak hiánya és a közbejött világháború miatt csupán az épület egyes részei készültek el. Hiányzott még a templom és a nyugati szárny fele. Azt is láthattuk, hogy az 1920-as évek első felében megnövekedett a diákság létszáma. Ennek következtében szükségképpen a tanári kar és a kisegítő személyzet létszáma is megnőtt, s az épület szűkössé kezdett válni. Tovább fokozta a helyhiányt, hogy a jezsuita tartományfőnök óhajának megfelelően a rendi utánpótlás biztosítása érdekében létrejött a Piusban egy rendi hivatásigazgató intézet *Ignatianum* néven, amelyben azok a tanulók kaptak elhelyezést és lelki nevelést, akik már gimnáziumi tanulmányaik idején eldöntötték, hogy a jezsuita hivatást kívánják választani. Kerling János adatai szerint a Pius Gimnáziumból annak 36 évi működése alatt 44 olyan jezsuita rendtag került ki, aki meg is maradt a Társaságban.⁴⁸⁴

A helyhiány enyhítése érdekében folytatni kellett az építkezést, s 1926–1927-ben megépítették a nyugati szárny egy további szakaszát. (A nyugati szárny teljes megvalósítására soha nem került sor.) A munkálatok 1926. július 2-án kezdődtek.⁴⁸⁵ Az építkezés kivitelezése az eredeti, Pilch Andor által készített tervek alapján történt. A művezető építész Csácsinovits (Taray) Lajos, az építési vállalkozó Márovics Andor volt.⁴⁸⁶ Az építkezés ellenőre Weigand József iparostanonc-iskolai igazgató volt, aki munkáját önzetlen módon ellenszolgáltatás nélkül végezte. Az elkészült új szárny második emeletén helyezték el az internátus betegtermeit, az első emeleten és a magasszinten lakószobákat alakítottak ki a jezsuita tanárok számára, a földszinten kapott elhelyezést az *Ignatianum*, az alagsorban pedig a pékműhely.⁴⁸⁷ Az épület így összesen 26 új helyiséggel bővült. Az építkezés költségei másfél milliárd koronát, az új pénznemben kifejezve 120 000 pengőt tettek ki, amelyet teljes egészében a pécsi jezsuita kollégium önmaga fedezett. Ehhez járultak még a berendezés

⁴⁸⁴ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 76. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 15. o. Az *Ignatianum*ról bővebben lásd: Jezuista Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár (a továbbiakban JTMRL) II.4.4. A pécsi rendház iratai. b. A Pius Gimnázium iratai, az *Ignatianum* naplója, 1925–1941.

⁴⁸⁵ *Mecsek Alján*, 1926, 13. szám, 34. o.

⁴⁸⁶ Az építkezésre vonatkozóan néhány tervrajz megtalálható itt: PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai.

⁴⁸⁷ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 10. o.

költségei: az új épületrész bebútorozása mellett – melyből a rendi segítő testvérek által működtetett házi asztalos- és lakatosműhely tevékenyen kivette a részét – felújították és modern berendezésekkel látták el a házi pékműhelyt és a betegtermeket is. Az építkezés sikeres megvalósításában a fő érdem Alaker István SJ⁴⁸⁸ és/vagy Omerovich Tamás SJ⁴⁸⁹ gazdasági ügyintézőké volt,⁴⁹⁰ akik az elmúlt évek takarékos gazdálkodásával előteremtették az építkezéshez szükséges pénzt.⁴⁹¹ Az építkezést nagyban megkönnyítette, hogy Zichy Gyula Kalocsára való távozásával az ingatlan a Társaság tulajdonába ment át, így a jezsuiták szabadon építhettek külső beleszólás nélkül.⁴⁹²

Az intézmény templomának felépítése azonban még mindig nem valósult meg. A háború és a szerb megszállás gazdaságilag nehéz éveiben egy ilyen jelentős beruházás szóba sem kerülhetett. Az 1920-as években pedig azért késlekedett a Pius templomának építése, mert a pécsi papság inkább a pasztorációs szempontból fontosabb gyárvárosi templom felépítését szorgalmazta. A Pius templomának felépítésével a diákság méltó és méreteiben is megfelelő istentiszteleti helyhez jutott volna (a templom felépüléséig a miséket az internátusi kápolnában, az ünnepi miséket a díszteremben tartották), s a jezsuiták bekapcsolódhattak volna a város pasztorációjába.⁴⁹³

1926-ban azonban a templomépítés régóta mozdulatlan folyamata is elindult. 1926 végén az immár kalocsai érsek Zichy Gyula a Piusban tett látogatása alkalmával szemtanúja volt a nyugati szárny építkezési munkálatainak. Ez a benyomás készítette arra, hogy 40 000 pengős alapítványt tegyen a templom építésére, ám azzal a kikötéssel, hogy a pénzt csak

⁴⁸⁸ Alaker István SJ (1868–1931) 1890-ben lépett a Társaságba. Szinte valamennyi magyarországi jezsuita rendházban tevékenykedett mint gazdasági vezető, lelkész és a Mária Kongregáció vezetője. <http://jezsuita.hu/nevtar/alaker-istvan/> Letöltés ideje: 2020. január 28.

⁴⁸⁹ Omerovich Tamás SJ (1884–1957) 1904-ben lépett a Társaságba. Életrajzírója szerint „született hitszónok volt”. A Társaság valamennyi magyarországi rendházában szolgált hosszabb-rövidebb ideig. Fő működési területe a népmissziók és a Mária-kongregációk koordinálása volt. 1950-ben Vácra internálták. Szabadulás után egy ideig egy református lelkész adott neki menedéket. 1951-től a pannonhalmi szerzetesi szociális otthonban élt. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/omerovich-tamas/> Letöltés ideje: 2020. január 28.

⁴⁹⁰ A *Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.* feljegyzésében Alaker István szerepel mint az építkezés anyagi fedezetének előteremtője, Kerling János visszaemlékezéseiben viszont Omerovich Tamás. Valószínűleg az Alaker lehetett ez a bizonyos személy, hiszen ő több rendháznak is volt gazdasági vezetője, így tapasztalt lehetett anyagi kérdésekben, míg Omerovich életrajzából nem következtethetünk hasonló tapasztalatokra. Valószínűleg Kerling rosszul emlékezett a 25 évvel az események után (1949) papírra vetett memoárjában. JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. *Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. KERLING: Piusi emlékeim*, i. m., 10. o.

⁴⁹¹ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 10. o.

⁴⁹² JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. *Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 76. o. Vö.: PEL I.1.a Egyház-kormányzati iratok, 1068/1926. Zichy Gyula nyilatkozata, 1926. március hó.

⁴⁹³ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. *Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 76. o.

akkor lehet felhasználni, ha az építkezés ténylegesen megindul.⁴⁹⁴ Ezzel a lépésével Zichy kész helyzetet teremtett, s a templomépítés a következő esztendőben valóban megindult. A Zichy Gyulát jól ismerő Kerling János szavaival: Zichy „valóságos mester volt abban, hogy az új szárny felépítése után nyomban a templomépítési gondolatot felvetette, azt felszínen tartotta és többé ellanyhulni nem engedte.”⁴⁹⁵

Zichy Gyula 40 000 pengős alapítványa azonban önmagában természetesen nem volt elegendő az építkezés finanszírozására, még akkor sem, ha hozzáadjuk azt a kb. 30 000 pengőnyi összeget, amelyet az egyházmegye, a székeskáptalan egyes tagjai, illetve kegyes adományozók korábban felajánlottak és elkülönítettek a templomépítés céljára. Az építkezés költségeiből természetesen kivette részét a pécsi jezsuita kollégium is, ám a további szükséges összegeket adakozásból kellett előteremteni.⁴⁹⁶ Somogyi Jenő rektor 1927. november 17-i felhívásában a piusi diákokat is „téglák”, azaz adományok gyűjtésére biztatta, akik közül többen gyűjtöttek kisebb-nagyobb „téglákat” családjuk, rokonaik, ismerőseik körében.⁴⁹⁷ A támogatók között volt a Pécsi Egyházmegye és személyesen Virág Ferenc püspök, a székeskáptalan, Pécs városa, a magyar jezsuita rendtartomány, a piusi diákok szülei és számos egyházi és világi személy. A templom építkezésének három éve alatt az építkezés céljára mindösszesen 450 000 pengőt gyűjtöttek össze és használtak fel. Az építés költségeinek fedezéséhez a következők járultak hozzá a legnagyobb arányban:

- a pécsi jezsuita kollégium: 172 000 P
- Pécs városa: 50 000 P
- a Pécsi Egyházmegye: 39 840 P + 4260 P Virág Ferenc püspöktől
- a pécsi székeskáptalan: 43 500 P
- Zichy Gyula érsek: 40 000 P
- a székesegyházi uradalom: 31 000 P értékű építőanyag.⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 77. o.

⁴⁹⁵ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 10. o.

⁴⁹⁶ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

⁴⁹⁷ *Mecsek Alján*, 1928, 16. szám, 44–46. o.

⁴⁹⁸ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 77–78. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 11. o.

1927. október 2-án tartották a templom alapkövetését. A szertartást Zichy Gyula kalocsai érsek végezte⁴⁹⁹ Virág Ferenc pécsi püspök részvételével. Beszédet mondott Somogyi Jenő rektor, Zichy érsek és Virág püspök. Az ünnepségen jelen voltak a városi méltóságok és nagyszámú közönség.⁵⁰⁰ Az építkezési munkálatok november 7-én a szükséges eszközök és anyagok helyszínre szállításával és a talaj egyengetésével kezdődtek, majd november 18-án az alapok kiásásával és lefektetésével folytatódtak.⁵⁰¹ A neoromán stílusú kéttornyos templomot Fábíán Gáspár tervei alapján építették, vagyis nem a gimnázium épület-együttesének Pilch Andor által 1913-ban készített eredeti terveiben szereplő egytornyos templomot valósították meg. Bár a Pilch-féle templomterv magas tornyával impozánsabb volt, a Fábíán-féle templomnak a befogadóképessége nagyobb volt, ami pasztorációs szempontból fontosabbnak bizonyult. Fábíán Gáspár Pécs jelentős (egyház)történelmi múltjára való tekintettel és történelmi városképével összhangban alakította ki tervezett templomának neoromán koncepcióját.⁵⁰² A kivitelezéssel Gadó Ignác és Kristóf Károly építési vállalkozókat bízták meg.⁵⁰³ Az építkezés művezetője Weigand József iparos tanonciskolai igazgató volt, aki már a nyugati szárny építési munkálataiban is fizetséget nem kérve dolgozott, s aki ezt az új megbízatást is teljesen ingyen vállalta, és olyan alapossággal és lelkiismeretességgel végezte, hogy Somogyi Jenő rektor később javasolta Virág Ferenc püspöknek Weigand felterjesztését pápai kitüntetésre, amelyet a püspök készséggel meg is tett.⁵⁰⁴ A kitüntetést 1929. április 14-én vehette át a gimnázium dísztermében a püspök képviselőjében Romaisz Ferenc kanonoktól, aki „Pro Ecclesia et Pontifice” érdemkeresztet adott át Weigand Józsefnek a templomépítés során végzett áldozatos munkájáért.⁵⁰⁵

1928. november végére tetőmagasságig emelkedtek a falak. 1928 decemberében kezdték meg a korszerű technikával vasbetonból készült boltozatok kialakítását. A főboltozat kialakítását 1929 áprilisában kezdték, s júliusban végeztek vele. Ezt követte a vakolás és a padló betonozása. 1929 őszén behelyezték a külső ablakokat, majd ezt követően a belső,

⁴⁹⁹ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 2454/1927. Zichy Gyula és Virág Ferenc levélváltása, 1927. augusztus 31–szeptember 3.

⁵⁰⁰ *Értesítő 1927–1928*, 19. o. Az ünnepségről beszámoló illetve az elhangzott beszédekből szemelvények itt olvashatók: *Mecsek Alján*, 1928, 16. szám, 1–4. o.

⁵⁰¹ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

⁵⁰² A templom eredeti, Pilch-féle tervei, és a Fábíán-féle templom tervei egyaránt megtalálhatók itt: PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai.

⁵⁰³ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 27. o. HORVÁTH Á.: *A pécsi Jézus Szíve (Pius) templom építésének története és építészeti leírása*, i. m.

⁵⁰⁴ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 729/1929. Somogyi Jenő SJ levele Virág Ferenc püspöknek, 1929. február 27.

⁵⁰⁵ *Értesítő 1928–1929*, 13. o.

színes üvegablakokat.⁵⁰⁶ Az 1260 pengő értékű rózsablak Virág Ferenc püspök ajándéka volt. 1930. január 23-án azonban átmenetileg le kellett állni a munkálatokkal, mivel kimerültek az anyagi források. Ekkor Pécs városa nyújtott gyors segítséget: 50 000 pengős támogatásával lehetővé tette a munkálatok folytatását. 1930. január végén már újra folyt a munka: ekkor kezdték szerelni a villanyvilágítást, s behelyezték a rózsablakot. Márciusban vették kezdetüket a belsőépítészeti munkák: a lépcsők kialakítása, a padlólapok lerakása, a padok, az áldoztatórács elhelyezése stb. A berendezési tárgyakat (oltárok, padok stb.) szintén Fábián Gáspár tervezte, így a templom kívül-belül egységes neoromán képet mutat.⁵⁰⁷ A fából készült berendezési tárgyak (padok, gyóntatószékek stb.) a pécsi jezsuita rendház asztalos műhelyében készültek Fr. Iván János SJ keze által.⁵⁰⁸ Júniusra elkészültek a külső lépcsők is, így a templom megközelíthetővé vált az utca felől, s immár betölthette azt a funkciót, amelyre tervezték: nyilvános istentiszteleti helyé válhatott.⁵⁰⁹ Bár az építési munkálatok ezzel még nem fejeződtek be, a templom ekkorra már használható állapotba került. Somogyi Jenő rektor a még folyó munkálatok ellenére azt kívánta, hogy a templom felszentelése még a nyári szünidő előtt megtörténjen. Véleménye szerint nem lenne méltó, ha a diákság templomának felszentelésére úgy kerülne sor, hogy a diákság nincs jelen, mert éppen vakációzik. 1930. június 9-én, pünkösdhétfőn ezért megtörtént a gimnázium Jézus Szíve tiszteletére épült templomának felszentelése. Az első szentmisét az új templomban Zichy Gyula kalocsai érsek mutatta be.⁵¹⁰ A szentmisét követő szentségimádás alkalmával megújították a gimnáziumnak Jézus Szíve oltalmába való felajánlását. Június 29-én a tanévzáró Te Deumot már az új templomban tartották.⁵¹¹

A folytatásában az építkezés egy jelentős új szakaszába lépett: júliusban megkezdték a két torony felemelését. Szeptemberre a tornyok elérték a kívánt magasságot, és szeptember 14-én, Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén, felhúzták rájuk a keresztet.⁵¹² 1930. november 20-án az utolsó simításokat is elvégezték a templomon, s ezzel az építkezés

⁵⁰⁶ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

⁵⁰⁷ HEGEDŰS: A „Pius”, i. m., 27–28. o. Dr. Fábián G. egyházi építkezései, i. m.

⁵⁰⁸ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 11. o.

⁵⁰⁹ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 77–78. o.

⁵¹⁰ PEL I.1.a, Egyházkormányzati iratok, 1587-1588/1930. Somogyi Jenő rektor és Virág Ferenc püspök levélváltása, 1930. május 16.

⁵¹¹ *Értesítő 1929–1930*, 42. o.

⁵¹² *Értesítő 1930–1931*, 43. o.

hároméves munkája befejezést nyert.⁵¹³ Ünnepi szentbeszédében P. Lenner József SJ gimnáziumigazgató köszönte meg a munkások fáradozásait és a jótévedők adományait.⁵¹⁴

A templom építése 1930-ra lényegében befejeződött,⁵¹⁵ de a következő években még számos jelentős munkát végeztek a templom további gyarapítása érdekében. Ezek közül kiemelkedik a főoltár kialakítása, a harangok elhelyezése és az orgona építése.

A főoltár kialakítására a következő évben került sor. A Fábián Gáspár által tervezett neoromán stílusú oltár kivitelezésére 1931. július 26-án adták le a megrendelést a Nordio Nazareno márványipari cégnél. Eredetileg három hónap alatt kellett volna elkészülnie, de a márványszállítmány késése miatt csak december 13-án láttak munkához. Hogy szilveszterre elkészüljön az oltár, az építők éjszakába nyúlóan dolgoztak. Az utolsó napon hajnali 4 óráig dolgoztak, így végül 1931. december 31-re elkészült a mű. A 19 435 P értékben készült oltárba a legkülönbözőbb olasz, görög és francia márványokat építették be, illetve felhasználtak budakeszi és dunaharaszti mészkövet is.⁵¹⁶ Az oltáron álló Jézus Szíve-szobor XI. Pius pápa ajándéka volt. Még elődje, X. Pius ígérte meg Zichy Gyula számára, amikor az beszámolt neki iskolaalapítási szándékairól, hogy a gimnázium majdan felépítendő Jézus Szíve tiszteletére szentelt temploma számára egy Jézus Szíve-szobrot ajándékozzon. Mivel X. Pius életében a templom nem épült fel, ezt az ígéretet utóda, XI. Pius teljesítette.⁵¹⁷ Az elkészült új oltáron az első szentmisét 1932. január 1-jén mutatták be.⁵¹⁸ A mellékoltárok elkészítése szintén 1931-ben vette kezdetét, azok folyamatosan készültek el egymás után. A mellékoltárok szobrait Krasznai Lajos faragta.⁵¹⁹

A harangok öntésével Szlezák László harangöntő-mestert bízták meg, aki 1932. áprilisára elkészítette a megrendelt 3 harangot. A legnagyobb 12 mázsás volt, a másik kettő pedig 7 illetve 3,5 mázsás. A harangok megáldását Somogyi Jenő rektor végezte „szerényen

⁵¹³ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. *Mecsek Alján*, 1931, 20. szám, 4–6. o.

⁵¹⁴ *Mecsek Alján*, 1931, 20. szám, 31. o.

⁵¹⁵ Az elkészült templom részletes építészeti leírását lásd: HORVÁTH Á.: *A pécsi Jézus Szíve (Pius) templom építésének története és építészeti leírása*, i. m. Illetve: BOROS: *A Jézus Szíve (Pius) templom*, i. m.

⁵¹⁶ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

⁵¹⁷ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 1–2. o.

⁵¹⁸ *Mecsek Alján*, 1932, 21. szám, 1–2. o. JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 79. o.

⁵¹⁹ HORVÁTH Á.: *A pécsi Jézus Szíve (Pius) templom építésének története és építészeti leírása*, i. m.

és csendben, minden különös ünnepség nélkül”.⁵²⁰ A harangokat 1932. május 23-án húzták fel a templom keleti tornyába.⁵²¹

Az orgona 1937–1938-ban épült Szakolczay-Riegler Ernő és Schmidthauer Lajos tervei alapján a pécsi Angster cég kivitelezésében. A 46 változatú, 3510 síppal rendelkező, akkoriban rendkívül modernnek számító elektromos traktúrájú orgona kivitelezése 46 000 pengőbe került, amelyet dr. Szilvek Lajos nagyprépost hagyatékából fedeztek. Szilvek ugyanis vagyonának felét végrendeletileg a Pius Gimnázium templomára hagyta.⁵²² Az orgonaépítéssel egyidejűleg a kórust is átépítették: lépcsőzetes kialakítást, illetve karmesteri emelvényt kapott, így alkalmasabbá vált a karéneklésre.⁵²³ Az új orgona először 1938. február 12-én szólalt meg. Április 24-én pedig a zeneszerető nagyközönség előtt is bemutatták az új hangszeret egy koncert keretében.⁵²⁴ Ugyancsak Szilvek Lajos hagyatékából 1939–1940-ben hangerősítő rendszerrel szerelték fel a templomot, s egyúttal fűtőtestek beállításával megoldották annak fűtését is.⁵²⁵

A Pius Kollégium Jézus Szíve-templomának felépítése kétségtelenül az 1920-as évtized legnagyobb eseménye és leglátványosabb elért eredménye volt. A templom építési és berendezési munkálatai az 1930-as évekre is átcsúsztak, arra az évtizedre, amelyben egy ambiciózus rektor, P. Tüll Alajos SJ kezdeményezésére további látványos fejlesztések egész sora fog megvalósulni a Piusban.

⁵²⁰ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 933/1932 Somogyi Jenő levele Virág Ferenc püspöknek, 1932. április 2. PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 54/1932. Virág Ferenc püspök levele Somogyi Jenő rektornak, 1932. április 5.

⁵²¹ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 11. o. *Értesítő 1931–1932*, 10. o. HORVÁTH Á.: *A pécsi Jézus Szíve (Pius) templom építésének története és építészeti leírása*, i. m.

⁵²² PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 59/1934.

⁵²³ *Mecsek Alján*, 1938, 27. szám, 14–19. o.

⁵²⁴ A koncerten volt az ösbemutatója a Horváth Mihály, a gimnázium zenetanára által erre az alkalomra írt 8. zsolttár-feldolgozásnak, amelyet szerző Szilvek Lajos emlékének ajánlott, akinek hagyatékából az orgona épült. PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 75/1938.

⁵²⁵ *Értesítő 1937–1938*, 10–11.; 13. o. *Értesítő 1939–1940*, 33. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 11. o. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 80. o.

9. Az 1930-as évek: a „Tüll-korszak” (1933–1941)

9.1. Az intézmény fejlődése Tüll Alajos SJ rektorsága idején

1933-ban P. Bíró Ferenc SJ provinciális felmentette P. Somogyi Jenő SJ-t a rektori tisztségből, s utódául P. Tüll Alajos SJ-t⁵²⁶ nevezte ki a kollégium rektorául, aki egyben a gimnázium igazgatói tisztét is átvette.⁵²⁷ Az új rektor beiktatásával új korszak vette kezdetét a Pius Gimnázium történetében, amelyet Kerling János visszaemlékezéseiben „Tüll-korszakként” említ.⁵²⁸ Az ambiciózus és karizmatikus új rektor igyekezett a tanulók szüleiből és a végzett diákokból egy olyan biztos támogatói kört kialakítani, amelyre az iskola biztonságíthat, ezért egyik első intézkedése az volt, hogy létrehozott egy informális szervezetet, a Pius Barátainak Körét. Valójában nem is lehet szervezetnek tekinteni, hiszen nem rendelkezett vezetőséggel, alapszabállyal stb. Inkább egy eszmei közösség volt a piusi tanárok, diákok, szülők és öregdiákok összefogására az iskola által képviselt keresztény szellemiségben.⁵²⁹ Tüll Alajosnak érdekében állott, hogy a szülőket és az öregdiákokat fokozottan elkötelezetté tegye a Pius Gimnázium iránt, mert az új rektor nagy célok megvalósítására készült, amelyben számított az öregdiákok és szülők támogatására is.

Tüll Alajos ugyanis nagyszabású tervekkel vette át a rektori tisztséget, s egy évvel kinevezése után, 1934 nyarán jelentős építészeti vállalkozásba fogott, melynek során elsőként az éppen 20 éve befejezett épület időszerűvé vált felújítását végezték el. Egyebek mellett korszerűbbé és higiénikusabbá tették a vizesblokkokat, a tornaterem öltözőjében pedig zuhanyzót létesítettek.⁵³⁰ A felújítással párhuzamosan célszerű átalakításokat is végeztek az épületen. A templom mögötti részen a rendház és a gimnázium addig különálló épületrészeit összekötötték, így újabb helyiségekkel bővült az intézmény. Az új összekötő épületrész

⁵²⁶ Tüll Alajos SJ (1894–1987) 1912-ben lépett a Társaságba. A rendi képzés mellett magyar és angol szakos tanári oklevelet szerzett. 1929-ben a Pius Gimnáziumban kezdett tanítani. 1933-tól 1941-ig rektor és gimnáziumigazgató. 1942-től a kalocsai jezsuita rendházat és gimnáziumot vezette. Az egyházi iskolák államosítása után, 1948-ben újra a pécsi rendház rektora. 1949-ben a nyugatra emigrált P. Borbély Istvántól átveszi tartományfőnöki feladatkört, hivatalát azonban letartóztatása miatt nem sokáig tölthette be. 1949. szeptember 15-én a fiatal rendtagok külföldre szöktetése miatt két és fél évi börtönre ítélik. Büntetésének letöltése után internálják. Később kémkedés vádjával másodszor is perbe fogják, és hétévi szabadságvesztésre ítélik. A börtönben rendkívül nagy szenvedéseket kellett kiállnia. Az 1956-os forradalom idején szabadítják ki. Gyógykezelését követően élete hátralévő részét a pannonhalmi szerzetesi otthonban töltötte. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/tull-alajos/> Letöltés ideje: 2020. január 22.

⁵²⁷ *Értesítő 1933–1934*, 84. o. *Mecsek Alján*, 1934, 23. szám, 1–2. o.

⁵²⁸ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 11. o.

⁵²⁹ *Mecsek Alján*, 1934, 23. szám, 2–3. o.

⁵³⁰ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 37. o.

legfelső szintjén pedig egy fedett teraszt⁵³¹ alakítottak ki, hogy a diákoknak esős időben is legyen lehetőségük a szabad levegőn tartózkodni. Annak érdekében pedig, hogy a diákok a szünetekben gyorsabban és egyszerűbben juthassanak ki a szabadba, a gimnázium északi oldalán egy hidat építettek, amelynek segítségével közvetlenül a gimnázium első emeletéről lehetett kijutni a játéktérre.⁵³² 1935 nyarán elbontották az épületet körülvevő angolárkot, s rézsűkkel helyettesítették azt. Ennek köszönhetően a gimnázium alagsori helyiségei, melyek addig raktárként és műhelyként funkcionáltak, megfelelően levegősek és napfényesek lettek ahhoz, hogy tanteremként lehessen használni őket. Ezzel egyidejűleg a gimnázium keleti oldalán szintén egy hidat létesítettek megkönnyítendő a közlekedést.⁵³³ Ezenfelül a játéktérek rézsűit kőfalakkal erősítették meg, ami a praktikus célok mellett esztétikailag is javította az iskola udvarának képét.⁵³⁴ Mindezen átépítési munkák összértéke elérte a 120 000 pengőt. A kivitelezést nagyrészt pécsi vállalkozók és kisiparosok végezték.⁵³⁵

A korszerűsítések, átépítések utáni állapotában a gimnáziumi épületszárny beosztása a következőképpen festett: A mélyföldszinten helyezkedett el a tornaterem az öltözővel és szertárakkal, illetve az énektér és a görögterem. A földszinten a rajzterem és rajzszertár, a tanári szoba és 6 osztályterem. Az első emeleten további 6 osztályterem, az igazgatói iroda, az ifjúsági könyvtár és a díszterem. A második emeleten volt a fizikai, a természetrajzi előadóterem és a kémiaterem a hozzájuk tartozó szertárakkal és előkészítőekkel.⁵³⁶

Az épület korszerűsítése és átalakítása után Tüll Alajos merészebb tervek megvalósításába kezdett. Mint emlékezhetünk rá, a Pius Gimnázium egy püspöki szőlőbirtok területén épült fel. A teleknek a gimnázium épületétől északra eső részén a szőlőültetvény továbbra is megmaradt: a szőlő jövedelmei az iskola fenntartásához járultak hozzá. Az 1930-as évekre azonban a szőlő elöregedett, kevés jövedelmet hozott. Az ültetvény újratelepítése jelentős költségekkel és munkával járt volna, ezért Tüll Alajos elhatározta, hogy a szőlőültetvényt felszámolja, és területén sportkomplexumot és botanikus kertet hoz létre. A sportkomplexum kialakítása indokolt is volt, mivel a Piusban bizonyos sportok űzéséhez nem voltak megfelelő pályák. Szükségmegoldásként a Tüzér utcai PAC-PEAC-sportpályát használták a gimnázium diákjai, illetve a közeli katonai gyakorlóteret. Utóbbi helyen azonban repülőtér létesült, így azt a továbbiakban nem vehették igénybe sportolási célokra.⁵³⁷

⁵³¹ Ez a terasz ma már nem látható, mivel azóta beépítették.

⁵³² *Értesítő 1934–1935*, 29. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 12. o. *Mecsek Alján*, 1935, 24. szám, 31. o.

⁵³³ *Értesítő 1935–1936*, 67. o.

⁵³⁴ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 12. o.

⁵³⁵ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 38. o. PÁSZTOR: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története*, i. m., 235. o.

⁵³⁶ *Értesítő 1940–1941*, 65. o. *Értesítő 1941–1942*, 33. o.

⁵³⁷ *Mecsek Alján*, 1936, 25. szám, 4. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 38–39. o.

Tüll Alajosnak az új nevelési eszmények és gyakorlat iránti fogékonyságát, a sport és testedzés iránti elkötelezettségét, a diákélet és a szabadidős tevékenységek új formái iránti nyitottságát jól példázza, hogy 1929-ben az ő kezdeményezésére és az ő vezetésével szerveződött meg a cserkészlet a Piusban.⁵³⁸ Visszaemlékezéseiben Kerling János úgy jellemzi Tüll Alajost, mint aki felismerte a modernizáció szükségességét az oktatás és nevelés, illetve annak infrastrukturális feltételei tekintetében. „A Pius alapítása óta elmúlt 21 év” – írja visszaemlékezéseiben Kerling János. – „Ez idő alatt megváltozott, mondhatnám nagyot lendült a magyar tanügy. Újabb állami és felekezeti tan- és nevelőintézetek nőttek ki a magyar talajból, persze az újabb vívmányokkal jobban felszerelve és az újabbkori követelményeknek jobban megfeleltek, mint a Pius. Hogy a Pius vonzóerejéből ne veszítsen, szükség volt a Pius modernizálására. Erre terjedt ki P. Tüll figyelme, ebbe vetette minden erejét. Hogy elgondolásait tette is váltotta, ez az ő érdeme.”⁵³⁹ Tüll Alajos meghallva az idők szavát, elkötelezetten támogatta a sportéletet. Az 1930-as évek Európájában egyre népszerűbbé vált a sport, amelyet az akkori kormányok – egészségügyi, katonai, nemzetnevelési és propaganda célból – kimondottan támogattak is.⁵⁴⁰ Nem volt ez másként Magyarországon sem.⁵⁴¹ Tüll Alajos felismerte az ifjúság sport iránti rajongását, illetve a sport előnyös hatását az egészségre és a nevelésre, s tervbe vette, hogy látványosan fellendíti a sportéletet a Piusban. Kerling János szerint az idősebb tanárok kétkedve fogadták a rektor terveit, de alkotásai és az idő Tüll Alajost igazolták. Kerling úgy jellemzi Tüllt, mint nyughatatlanul tevékeny embert, aki még be sem fejezte egyik művét, máris egy másikba kezdett,⁵⁴² ami – tekintetbe véve a rektorsága idején gyors egymásutánban megvalósuló fejlesztéseket – valóban helytálló jellemzés.

A sportkomplexum előzetes terveit Csokonay Sándor és Kismartoni Károly, a Pius Gimnázium testnevelő tanárai dolgozták ki, melyeket Misángyi Ottó, a budapesti Testnevelési Főiskola tanára hagyott jóvá. Ezen előzetes igények alapján Dulánszky Jenő mérnök dolgozta ki a végleges építészeti terveket 1934 októberében. A tervekben szerepelt egy nemzetközi szabványnak megfelelő méretű futballpálya lelátóval, a futballpálya körül futó- és

⁵³⁸ *Értesítő 1929–1930*, 43. o.

⁵³⁹ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 17. o.

⁵⁴⁰ Bővebben: KUN László: *Egyetemes testnevelés- és sporttörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998, 271–323. o.

⁵⁴¹ Az „etatizmus szellemében korszerűsített testnevelés és sport korszakáról” Magyarországon lásd: KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): *Magyarország a XX. században. III. kötet. Kultúra, művészet, sport és szórakozás*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1998, 593–606. o. FÖLDES Éva – KUN László – KUTASSI László: *A magyar testnevelés és sport története. Második, javított, bővített kiadás*. Sport, Budapest, 1982, 243–360. o. CSERNY Ákos: *Az 1936. évi berlini olimpia és a Horthy-korszak magyarországi testkultúrája*. In: Cserny Ákos (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapjára*. Nemzeti Közszerződési és Tankönyvkiadó, Budapest, 2013, 109–106. o.

⁵⁴² KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 11. o.

atlétikai pályákkal. A futballpálya fölötti részre, a telek legmagasabb pontjára egy 12,5x25 méteres szabadtéri úszómedencét és egy kilátótornyot terveztek, amely az öltözőhelyiségeket is magában foglalná. A magaslatról a telek keleti oldalán egy 400 méteres, lankásabb szánkó-, a nyugati oldalán egy 350 méteres, meredekebb sípálya vezetne lefelé, míg a telek keleti oldalán egy 50 méteres lőtér, továbbá teniszpályák kialakítása szerepelt a tervekben. A szabadon maradt területeken pedig egy oktatási és tudományos célokat szolgáló botanikus kertet alakítanának ki Báldy László tervei alapján.⁵⁴³ A tervekben szerepelt továbbá az épület nyugati szárnyának befejezése is, melynek 1926–1927-ben csak a felét építették meg, s azóta is csonkán állt. Ennek megvalósulása esetén az 1914-ben építeni kezdett épületkomplexum évtizedeken keresztül húzódó építése befejezést nyert volna, s az épület elnyerte volna végleges szépségét.⁵⁴⁴ 1935 tavaszán Tüll Alajos ismertette terveit Steuer György nyugalmazott államtitkárral, a Jézustársasági Diákok Országos Szövetségének (JEDOSZ) elnökével, aki elragadtatásában így kiáltott fel: „Páter Rektor, ezt megcsináljuk! És ha nehéz lesz: akkor is megcsináljuk!”⁵⁴⁵

Elképzelését Tüll Alajos 1935 őszén tárta a Pius Kollégium Baráti Körének nyilvánossága elé, akik támogatásukról biztosították a rektort. 1935. november 9-én az összegyűlt öregdiákokkal, a december 1-jei szülői értekezleten pedig a szülőkkel ismertette terveit.⁵⁴⁶ A nagyszabású célok komoly áldozatokat követeltek, de az öregdiákok gyűlése felismerve és méltányolva Tüll Alajos azon szándékát, hogy tervezett fejlesztései a jövő generációkat fogják szolgálni, támogatásáról biztosította a tervet. A botanikus kert létrehozásának szándéka apropóján a *fa* mint a tervezett nagyszabású projekt szimbóluma szinte tálcán kínálta magát, amit P. Tüll ügyesen fel is használt, hogy adománygyűjtő akcióba kezdjen a kivitelezés költségeinek fedezéséhez. „P. Tüll kiadta a jelszót: »Fásítsuk a Piuist!«. Megértvén ennek mély szimbolikáját, lelkesen visszhangozta a gyűlés: »Verjünk gyökeret a Pius anyaföldjében!»⁵⁴⁷ A „Fásítsuk a Piuist!”-akció során az adományozó az adományozott összeggel megválthatott egy fát, amely a továbbiakban szimbolikusan az ő személyes fája volt a botanikus kertben. „Mind, mind, akiket a kegyelet a Piushoz fűzött, verjenek gyökeret annak anyaföldjében egy-egy fának ültetésével!”⁵⁴⁸ El kell ismernünk a rektor arra vonatkozó

⁵⁴³ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 80. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 12. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 39. o. PÁSZTOR: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története*, i. m., 232–237. o. PÁSZTOR: *Püspöki szőlőből botanikus kert*, i. m. Pásztor szerint a Pius Gimnázium parkja szorosan véve nem nevezhető botanikus kertnek, mert nem rendszertani alapú gyűjtemény volt.

⁵⁴⁴ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 40. o. A nyugati szárny egészének megépítése sosem valósult meg.

⁵⁴⁵ *Mecsek Alján*, 1936, 25. szám, 5. o.

⁵⁴⁶ *Értesítő 1935–1936*, 70. o.

⁵⁴⁷ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 80. o.

⁵⁴⁸ Idézi: HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 40. o.

leleményességét, hogy mennyire hatékonyan tudott anyagi támogatáshoz jutni (esetünkben természetesen egy jó ügy érdekében) egy, az érzelmekre ható kampány segítségével. A gyűlésen meg is alakult a Pius Kollégium Öregdiákjainak Fásító Bizottsága. Az öregdiákok kiadtak egy proklamációt, melyben a Pius fásítási programjának támogatására, s adományozásra, adománygyűjtésre buzdítanak.⁵⁴⁹ 1936. február 1-jén és 2-án például rendhagyó módon az öregdiákok adtak elő színdarabot adománygyűjtési céllal a gimnázium dísztermében,⁵⁵⁰ melynek bevétele 300 pengő volt.⁵⁵¹ Az akció során 1937. március 1-jéig 6294 pengő 46 fillér gyűlt össze, illetve 645 pengő értékben természetben felajánlott facsemeték.⁵⁵² 1937 pünkösdjéig többszáz facsemetét és cserjét ültettek el, amelyek közül 228 db volt megváltott. A kert 1937 pünkösdi ünnepélyes átadóján cédulák jelezték az egyes facsemetéken, hogy azok a megváltott fája. Az akció a botanikus kert kiépítésére való pénzgyűjtésen túl azt a szimbolikus célt is szolgálta, hogy a faültetés által az egyes adományozók, különösen pedig az adományozó öregdiákok, szorosabban kapcsolódjanak a Piushoz, „gyökeret verjenek benne”, így ez az akció a közösségépítést és a gimnáziumi években kialakult kapcsolati háló fenntartását és megerősítését is szolgálta.⁵⁵³ „Az öregdiákok eme akciója beszédes tanújele volt végzett növendékeink intézetünkhöz ragaszkodásának.”⁵⁵⁴ Az adományozásnak igyekeztek megnyerni a szülőket is.⁵⁵⁵

Tüll Alajosnak a kert telepítésére vonatkozó buzgólkodását eképpen kommentálta visszaemlékezéseiben egykori tanártársa, Kerling János: „Aki kertet tervez, és annak létesítésébe belefog, annak meg kell barátkoznia azzal a gondolattal, hogy munkájának eredményében csak 20-30 év múlva fog gyönyörködni. Annak tudatában volt P. Tüll is, annál önzetlenebbnek mondható az ő fáradozása, mert inkább az epigonoknak [értsd: az őt követőknek] dolgozott, mint magának.”⁵⁵⁶

Miközben az adománygyűjtések zajlottak, kezdetét vette a sportkomplexum és botanikus kert kivitelezésének munkálata: 1935. november 4-én Tüll Alajos tette meg az első ünnepélyes kapavágást.⁵⁵⁷ Az 1935–1936-os tanévben zajlottak a legnehezebb munkálatok: a futball- és atlétikapálya, valamint a céllövőtér kialakítása. Egy 165x75 méter alapterületű,

⁵⁴⁹ *Mecsek Alján*, 1936, 25. szám, 7–8. o.

⁵⁵⁰ *Értesítő 1935–1936*, 69–70. o.

⁵⁵¹ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 40. o.

⁵⁵² Az adományozók névsora itt olvasható: *Mecsek Alján*, 1936, 25. szám, melléklet, 1–3. o. *Mecsek Alján*, 1937, 26. szám, 35–36. o.

⁵⁵³ *Értesítő 1936–1937*, 14. o. Vö. PÁSZTOR: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története*, i. m., 237. o. PÁSZTOR: *Püspöki szőlőből botanikus kert*, i. m.

⁵⁵⁴ *Értesítő 1935–1936*, 70. o.

⁵⁵⁵ *Értesítő 1935–1936*, 70. o.

⁵⁵⁶ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 12. o.

⁵⁵⁷ *Mecsek Alján*, 1936, 25. szám, 8. o.

sík futballpálya kialakítása a lejtős domboldalon rendkívüli földmunkákat igényelt, melyet nagyrészt kézi erővel végeztek kubikosok Gudrum Antal mérnök irányítása alatt. A földmunkák a tanév során nagyrészt sikeresen be is fejeződtek.⁵⁵⁸ A „stadion” – a Piusban némi túlzással, ám jogos büszkeséggel így nevezték a futball- és atlétikapályát – még nem készült el minden részletében, de arra már alkalmas volt, hogy 1936. június 17-én a piusi diákság – mely addig nagyobb sporteseményekhez és bizonyos sportok gyakorlásához a Tüzér utcai sportpályákat volt kénytelen használni – már itt tarthatta meg sportünnepélyét.⁵⁵⁹ A stadion elkészültével az egyik korábbi játéktér immár funkcióját veszítette, így azon két tenispályát alakítottak ki, illetve szabadtéri tornaszereket (nyújtó, korlát) helyeztek el. E hatalmas építkezéseket természetesen pusztá adományokból nem lehetett fedezni. Az anyagi fedezet előteremtéséhez a Pécsi Takarékpénztár nyújtott segítséget. A sportkomplexum építését Pécs városa 12 000 pengővel támogatta.⁵⁶⁰ A VKM pedig a lőtér építéséhez járult hozzá 2500 pengővel.⁵⁶¹

A botanikus kert 1936-ban még rendezés, telepítés alatt állott, ám már félkész állapotában is nagyban elősegítette a természetrajz oktatását, amint az a gimnáziumi értesítőből kiderül: „A növénytani oktatás nagy előnyt nyert azzal, hogy az intézethez tartozó, eddig szőlővel beültetett terület átalakítása révén a botanikus kert eszméje némiképpen megvalósult. A parkosított helyeken már most is különböző ritkább fák és más növények díszlenek. Így a szaktanárnak módjában áll, akár a 10 percnyi szünet alatt is, a szemléltető anyagot összegyűjteni. A további parkosítás és beültetés a közeljövőben várható.”⁵⁶² A botanikus kert öntözéséhez és az iskolai úszómedence jobb vízellátása érdekében P. Tüll két kutat is fúratott. Arra is gondja volt, hogy a sertéshizlaldát, amelyre az intézet ellátásához feltétlenül szükség volt, de amely a Pius új, parkosított kertjébe immár nem illett bele, áthelyeztesse. A városon kívül, Patacon vásárolt egy telket, amelyen egy modern sertéstelepet létesített.⁵⁶³

Tüll Alajos nagyszabású terveinek – az épület felújítása, sportkomplexum, botanikus kert kialakítása – megvalósításának munkálatai 1936. október 15-ig közel 160 000 pengőt emésztettek fel. Tüll a munkálatok befejezését 1940-re prognosztizálta, s előzetes számításai szerint további 96 000 pengőt igényelnének a további munkák. Tüll fontosnak tartotta

⁵⁵⁸ *Értesítő 1935–1936*, 67. o.

⁵⁵⁹ *Értesítő 1935–1936*, 70. o.

⁵⁶⁰ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 68/1936. *Mecsek Alján*, 1937, 26. szám, 33. o.

⁵⁶¹ *Értesítő 1937–1938*, 10. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 12. o. *Mecsek Alján*, 1936, 25. szám, 5. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 40. o. PÁSZTOR: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története*, i. m., 233–237. o. PÁSZTOR: *Püspöki szőlőből botanikus kert*, i. m.

⁵⁶² *Értesítő 1935–1936*, 81–82. o.

⁵⁶³ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 12. o. A sertéshizlalda létesítésének iratai, tervrajzai megtalálhatók itt: PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai.

kiemelni, hogy a Pius Gimnáziumban folyó nagyszabású munkálatoknak köszönhetően „a legnagyobb munkanélküliség idejében 60-80 családfenntartó munkás jutott állandó kereset-hez s ezzel jelentős mértékben csökkentettük a [...] munkanélküliek számát. Általában az eddig elvégzett munkálatoknál majdnem kizárólag pécsi vállalkozóknak és iparosoknak ezen keresztül pécsi munkásoknak nyújtottunk számottevő munkaalkalmat és kereseti lehetőséget, így ezzel is lényegesen hozzájárultunk a munkanélküliség enyhítéséhez, s a munkák folytatásával még további munkaalkalmakat teremthetünk.” Túll Alajos szerint „általánosan nyilvánult meg az a vélemény, hogy annak [ti. a szóban forgó fejlesztéseknek] maradéktalan megvalósítása [...] esetén kollégiumunk nem csak a csonka hazában, de a környező államokban is egyedülálló lesz a középiskolás kollégiumok között.”⁵⁶⁴

9.2. A gimnázium fennállásának 25 éves jubileuma (1937)

1937-ben lépett a Pius Gimnázium fennállásának 25. esztendőjébe. A jeles évfordulót május 16-án, pünkösd vasárnapján nagyszabású keretek között ünnepelték meg. Ez az ünnepség egyben a Túll Alajos rektorsága idején megvalósult fejlesztések látványos demonstrációja is volt. Az ünnepség előző nap délután vette kezdetét a kalocsai jezsuita testvérgimnázium több mint 110 fős küldöttségének érkezésével. Az érkező kalocsai küldöttséget a piusi diákok az intézet udvarán ünnepi beszéddel és szavalattal fogadták. Ezt követően délután 5 órakor került sor az elhunyt tanárok sírjának megkoszorúzására a pécsi temetőben. Itt Túll Alajos rektor mondott imát a Pius Gimnázium elhunyt tanáraiért és diákjaiért. Este 8 órakor pedig közös ismerkedési vacsorán gyűltek össze a tanárok, az öregdiákok és egyéb meghívottak a Belvárosi Katolikus Kör éttermében. Az ünnepi szentmisét vasárnap reggel 8-kor mutatta be az alapító Zichy Gyula érsek az intézet templomában. A szentmise után villásreggelire várták az ünneplőket, akik ezt követően csoportos sétán bejárhatták és megtekinthették a megújult iskolát. Fél 11-kor a templomban Zichy Gyula bérmálta meg a Pius növendékeit. Negyed 12-kor a Jézustársasági Diákok Országos Szövetségének (JEDOSZ) ünnepi ülésére került sor a gimnázium dísztermében. Az ülésen a piusi öregdiákok nevében Dr. Bölöny Péter és Barabás Endre mondott beszédet, az Alma Mater nevébe pedig Túll

⁵⁶⁴ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 68/1936. Túll Alajos levele Pécs város polgármesterének, 1936. október 15. A Túll Alajos által kezdeményezett építkezések (igencsak töredékes) iratanyaga megtalálható itt: MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, épületfelújítás iratai.

Alajos rektor intézett beszédet az öregdiákokhoz. Az ünnepi ülést fél 1-kor az öregdiákok és a meghívott vendégek ebédje követte a Mecsek Üdülősállóban.⁵⁶⁵

A nap fénypontja az újonnan elkészült és ünnepi díszbe öltöztetett stadionban tartott ünnepség volt. Minden bizonnyal a legegységesebb, és legszemélyesebb ünnepi díszek azok a cédulák voltak, amelyek a „Fásítsuk a Piust!”-akció keretében megváltott facsemetéken jelezték, melyik fa kinek-kinek a fája.⁵⁶⁶ A 17 órakor kezdődő ünnepségen a piusi és kalocsai tanárok, diákok, szülők és öregdiákok mellett számos illusztris meghívott vendég is részt vett. Köztük Zichy Gyula érsek, Virág Ferenc püspök, Horvát István főispán, Fischer Béla alispán,⁵⁶⁷ Makay István polgármester,⁵⁶⁸ Dambrowszky Imre, a pécsi Erzsébet Tudományegyetem rektora,⁵⁶⁹ Závodszy Levente tankerületi főigazgató,⁵⁷⁰ Somogyi Jenő SJ provinciális – aki korábban a Pius Gimnázium rektora is volt –, Falta László altábornagy, pécsi dandárparancsnok,⁵⁷¹ Steuer György nyugalmazott államtitkár, a JEDOSZ elnöke,⁵⁷² Kühn Szaniszló, a ciszterci gimnázium igazgatója,⁵⁷³ az egyetem több professzora, kanonokok stb.

⁵⁶⁵ *Értesítő 1936–1937*, 3–4.; 8.; 10–12. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m. 14. o. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 81–82. o. *Mecsek Alján*, 1937, 26. szám, 12. o. *Mecsek Alján*, 1938, 27. szám, 1–2. o.

⁵⁶⁶ *Értesítő 1936–1937*, 14. o.

⁵⁶⁷ Közéleti tevékenységéről bővebben: *Fischer Béla visszaemlékezései*. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006.

⁵⁶⁸ Pécs polgármestere 1936-tól 1940-ig. Közéleti tevékenységéről bővebben: NAGY Imre Gábor: *Makay István pécsi polgármester életútja*. In: Pécsi Szemle, 2003, 6. évf., 4. szám, 78–87. o.

⁵⁶⁹ Dambrowszky Imre (1869–1945) katolikus pap, jogász. Akadémiai pályafutását 1904-ben az egri érseki jogakadémiaán kezdte mint helyettes jogakadémiai tanár. 1923-tól rendes jogakadémiai tanár ugyanitt. 1922-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett Budapesten. 1928-tól a pécsi egyetem jogi karán oktatott mint rendes egyetemi tanár. 1933–1934-ben a kar dékánja. 1936–1937-ben az egyetem rektora. 1940-ben nyugdíjazták. *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/D/Dambrowszky.html> Letöltés ideje: 2020. január 22.

⁵⁷⁰ Závodszy Levente (1881–1938) tanár, történész. Tanári diplomája és bölcsészdoktori címe megszerzése után különböző iskolatípusokban is tanított (gimnázium, reáliskola, polgári iskolai tanárképző). Mindeközben tudományos kutatómunkát is végzett és 1924-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1935-ben az újonnan létrehozott pécsi tankerület főigazgatójának nevezték ki. *Értesítő 1937–1938*, 7–8. o.

⁵⁷¹ vitéz Falta László (1884–?) hivatásos katonatiszt. Az első világháborút vezérkari tisztként századosi rendfokozatban harcolta végig. Harcolt a keleti, a balkáni és az olasz fronton is, és több kitüntetést szerzett. 1920-ban őrnaggyá, 1922-ben alezredessé, 1924-ben ezredessé léptették elő. 1924-től 1928-ig a pécsi vegyesdandár parancsnokság vezérkari főnöke. 1928-tól 1930-ig a hadtörténeti levéltárban dolgozott, majd a szegedi, ezt követően a budapesti vegyesdandár parancsnokság gyalogsági parancsnoka. 1933-ban tábornokká léptették elő. 1935-ben a pécsi vegyesdandár parancsnokává nevezték ki. 1937-ben altábornaggyá léptették elő. 1938. február 1-jén kapta meg legfontosabb beosztását, amikor a M. Kir. Csendőrség vezetésével bízták meg. 1939. augusztus 1-jén váltották le ebből a tisztségéből. *Csendőrségi Lapok*, 1938. március 16., 28. évf., 6. szám, 181–182. o.

⁵⁷² Steuer György (1875–1943) jogász, állami tisztviselő. Pályafutását a honvédelmi minisztériumban kezdte. Rövid ideig Torontál vármegye főispánja. 1919-ben a kisebbségügyi minisztérium államtitkára és a párizsi békeküldöttség szakértője. Az 1920–1930-as években számtalan testület tagja. Leginkább a német nemzetiség és a földmunkások ügyeivel foglalkozott. Mint a kalocsai jezsuita gimnázium öregdiákja, vezette a Jézustársasági Diákok Országos Szövetségét. *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/S/Steuer.html> Letöltés ideje: 2020. január 22.

⁵⁷³ Kühn Szaniszló OCist (1895–1970) ciszterci áldozópap és tanár. 1935-től a házfőnök és gimnáziumigazgató a pécsi cisztereknél. *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/K/K%C3%BCChn.html> Letöltés ideje: 2020. január 22.

Az ünnepség kezdetén a piusi diákok felvonulással tisztelegtek az alapító érsek és a vendégek előtt. Tüll Alajos rektor köszöntő beszédében háláját fejezte ki az alapítónak, majd Buzna Viktor SJ, a kalocsai jezsuita gimnázium rektora⁵⁷⁴ köszöntötte a jubiláló Piust. Ezt követően a kalocsai diákok rögtönzött szavalókórusa – mely a hivatalos programban nem szerepelt – köszöntötte az ifjabb testvériskolát. A kalocsaiak ezen meglepetésszerű gesztusa nagy tetszést aratott a közönség soraiban. Ezután egy Kerling János által rendezett anagrammajáték következett. A megtervezés során nagy kreativitást, a megvalósításkor pedig nagy pontosságot igénylő játék lényege, hogy a betűkkel díszített pajzsokat hordozó szereplők úgy változtatják helyüket, hogy minden egyes helyváltoztatásnál a betűkből értelmes mondatok szülessenek. Az anagrammajáték nehézsége abban áll, hogy korlátozott betűkészletből kell nem csupán értelmes, hanem egymáshoz tematikusan is illő és csattanós mondatokat alkotni. Kerling János ünnepi anagrammajátékában 25 betűből egymást követően 7 latin nyelvű mondatot jelenítettek meg, amelyek az alapítót, Pécs városát és a jubiláló Piust éllették. Ezt követték az ünnepi beszédek. Makay István polgármester beszédében ígéretet tett arra, hogy Pécs város támogatását a gimnázium a jövőben is élvezni fogja. Az ünnepség fő szónoka Zichy Gyula volt, aki arról beszélt, hogy a Pius Gimnáziumot alapításakor a szellemi, lelki élet fellelégvárának szánta, s az elmúlt huszonöt év bizonyítja, hogy a Pius be is váltja a hozzá fűzött reményeket.⁵⁷⁵ „Ezzel az intézettel, a magyar, keresztény ifjúság boldogítására egy minden viharral bátran szembenéző, erős fellelégvárat kívántam alkotni, melyben az ifjúság a lelki fejlődés, a komoly tudomány s a szükséges fizikai edzés minden kívánatos kellékét megkapja, hogy így a belőle kikerülő ifjú Egyházunk öntudatos tagja, megtépett hazánknak alaposan képzett, lánglelkű polgára s vérző nemzetünknek bátor, edzett s olyan fia legyen, akire a sors minden változata, jó vagy kedvezőtlen fordulata között számíthat, s akire éppen ezért – annyi vész és csalódás után – a kívánt jobb jövőt fel kell építeni és rá lehet bízni. Huszonöt év gazdag története minden szónál hatalmasabb bizonyíték arra, hogy a Pius-Kollégium tényleg és valóban biztos fellelégvára ennek a szellemnek.”⁵⁷⁶ Zichy Gyula egy fa elültetésével ünnepélyesen átadta és megáldotta a Pius botanikus kertjét. A beszédek után tornabemutatók következtek, melyeken a kalocsai diákok is szerepeltek. Az ünnepséget a pápai himnusz eléneklése zárta. Hogy az ünnep valóban felemelő lehetett, azt

⁵⁷⁴ Buzna Viktor SJ (1875–1960) 1892-ben lépett a Társaságba. Rendi tanulmányainak befejeztével magyart, görögöt és latint tanított a kalocsai gimnáziumban, de néhány évet a Pius Gimnáziumban is tanított (1917–1922; 1926–1929). A Kalocsán rektor és gimnáziumigazgató is volt. *Értesítő 1917–1918*, 3. o. *Mecsek Alján*, 1941., 30. szám, 30. o. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/buzna-viktor/> Letöltés ideje: 2020. január 22.

⁵⁷⁵ *Értesítő 1936–1937*, 4. o.

⁵⁷⁶ *Mecsek Alján*, 1938, 27. szám, 9. o.

Steuer György nyugalmazott államtitkár, a JEDOSZ elnökének köszönőlevele tanúsítja, amelyet Tüll Alajos rektornak írt: „35 éves közéleti működésem alatt, a magyar közélet különböző pozícióiban sok ünnepélyt láttam és sok ünnepélyen vettem részt, de ily meleg szeretettől és ily mély lelkeségtől áthatott ünnepélyen, mint amilyen a Piusé volt, nem vettem részt. – Az ünnepély megrendezése és végrehajtása minden merevségtől és formaságtól mentesen meleg, egyszerű és közvetlen volt.”⁵⁷⁷ Este fél 8-kor vacsorát rendeztek a meghívottak részvételével a Mecsek Üdülészállóban. Másnap, pünkösdhétfőn a Pius Gimnázium és a kalocsai jezsuita gimnázium futballcsapata mérkőzött meg barátságos futballmérkőzésen. Végül hétfő este a Pius cserkészeinek az öregdiákok tiszteletére rendezett szokásos pünkösd-tábortűzgyújtása zárta a háromnapos jubileumi ünnepséget.⁵⁷⁸

A gimnázium értesítőjében a jubileum apropóján Bádonyi Imre tanár foglalta össze a Pius 25 éves pedagógiai küldetésének alapelveit és jövőbeli távlatait. Írásában Bádonyi elsődleges fontosságot tulajdonít a meggyőződésnek, a világnézetnek. Szerinte a meggyőződés és az aszerint való cselekvés az, ami meghatározza egy ember értékét (sic!) és sorsát. „A régi és az új Piuist az azonos világnézet köti össze. Ebben a világnézetben van ereje és jövőjének legnagyobb biztosítója.”⁵⁷⁹ Ez a világnézet pedig a kereszténység. Bádonyi úgy gondolja, hogy „ma nyíltabban folyik az eszmék harca, ezért a világnézet-nevelésnek is erősebbnek kell lennie.”⁵⁸⁰ Szerinte jellemességre a pusztai műveltség nem képes nevelni, ehhez keresztény világnézet-nevelésre van szükség, s ezt közvetíti a Pius. „25 év egy intézmény életében nem sok. Mi mégis büszkén tekintünk a Pius elmúlt 25 évére. Hisszük, hogy az az energia, amit e negyed század alatt tanár és tanítvány kifejtett, az a sok áldó kegyelem, ami az intézet fehér templomában fakadt, meg fogja termékenyíteni a magyar életet. Hisszük, hogy diákjaink között is nevelődnek még Prohászka-kik, kik hatalmas tudásukkal és apostoli szívükkel megragadják a veszni induló társadalmat, új hitet varázsolnak a csüggedőkbe, szebb korszakot nyitnak meg, lesznek Apponyi Albertek, kik nem csak magán és közéletükben példaképek, hanem éppen mert tetőtől talpig emberek, bölcsességükkel és tekintélyükkel nagy hasznára lesznek e kicsi, ezért egyedül fiai szent akaratjában bízó nemzetnek.”⁵⁸¹ Ez a hosszabb idézet jól szemlélteti, hogy Bádonyi pedagógiai hitvallásában – amely, mivel a

⁵⁷⁷ *Mecsek Alján*, 1938, 27. szám, 21–22. o.

⁵⁷⁸ *Értesítő 1936–1937*, 3–4.; 8.; 10–12. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 14–15. o. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 82. o. *Mecsek Alján*, 1938, 27. szám, 1–14. o. PÁSZTOR: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története*, i. m., 238. o. PÁSZTOR: *Püspöki szőlőből botanikus kert*, i. m.

⁵⁷⁹ *Értesítő 1936–1937*, 4. o.

⁵⁸⁰ *Értesítő 1936–1937*, 4–5. o.

⁵⁸¹ *Értesítő 1936–1937*, 5. o.

hivatalos értesítőben jelent meg, a gimnázium pedagógiai hitvallásának is tekinthető – milyen szétválaszthatatlanul mosódik össze kereszténység és nemzeti eszme, vallás-erkölcsi nevelés és hazafias nevelés. A „Prohászka” és „Apponyi Albertek” említésével Bádonyi nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy a Pius Gimnázium az elitnevelésben látja küldetését.⁵⁸²

A jubileumi ünnepség idejére a sportkomplexum és a botanikus kert kialakítása még nem jutott el a teljes befejezésig, a munkálatok és a fásítás továbbra is folytatódtak. Az 1938. év elejéig további 1000 facsemetét ültettek el.⁵⁸³ Az 1937–1938. tanévben fejeződött be az 50 méteres lőtér kialakítása. A VKM által nyújtott 2500 pengős támogatásból épült ki az a betonból készült süllyesztett céltáblaállító állás, amelynek segítségével a céltáblákat úgy lehetett felállítani, hogy a kezelők közben védve voltak egy esetleges lőtéri balesettől.⁵⁸⁴

A sportkomplexum és a botanikus kert grandiózus tervének főbb elemei – futball- és atlétikapálya, lelátó, céllövőtér, sí- és szánkópálya, üvegházak, parkosítás stb. – megvalósultak, ám a teljes befejezést a II. világháború és a nyomában járó nehéz gazdasági helyzet megakadályozta. Nem valósult meg a szabadtéri uszoda, a kilátó és az iskolaépület nyugati szárnya még hiányzó részének megépítése. Azonban ezek hiányában is monumentális művet hozott létre Tüll Alajos. Kerling János találóan jellemezte őt, amikor azt írta, hogy Tüll Alajos az utókor számára alkotott,⁵⁸⁵ hiszen a Pécsi Tudományegyetem polgárainak – akik ma az egykori Pius épületét használják – tudományos, sport- és rekreációs tevékenységét mind a mai napig kiválóan szolgálja az általa létrehozott sportkomplexum és botanikus kert.⁵⁸⁶

9.3. A Pius Gimnázium működése a fenyegető világháború árnyékában (1938–1941)

Az 1930-as évek második felében a nemzetközi helyzet egyre feszültebb lett, ami előrevetítette egy újabb világméretű háború lehetőségét, s 1939-ben valóban ki is tört a világháború, amelyből Magyarország ekkor egyelőre még ki tudott maradni. Ez a világpolitikában érzékelhető feszültség a Pius Gimnázium belső világába is beszüremkedett, s jelentős befolyással volt az iskolatörténet eseményeire. A Pius Gimnázium 1938–1941 közötti működésének eseménytörténete azért izgalmas, mert általa abba nyerhetünk bepillantást, hogy

⁵⁸² Vö. Hemm János SJ későbbi rektor véleményével, aki az egész jezsuita pedagógia lényegét az elitnevelésben látja. *Értesítő 1941–1942*, 6–13. o.

⁵⁸³ *Mecsek Alján*, 1938, 27. szám, 43. o.

⁵⁸⁴ *Értesítő 1937–1938*, 10. o.

⁵⁸⁵ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 12. o.

⁵⁸⁶ Arra vonatkozóan, hogy miként alakult a kert sorsa miután átvette azt a Pécsi Tudományegyetem jogelődje, lásd: PÁSZTOR: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története*, i. m., 240–242. o. PÁSZTOR: *Püspöki szőlőből botanikus kert*, i. m.

a makrotörténeti események⁵⁸⁷ hogyan szűrődnek le, és éreztetik hatásukat mikrotörténeti szinten. Az iskolatörténet forrásaiban olyan nagyfontosságú történelmi események jelennek meg, mint az első és második bécsi döntés, Teleki Pál miniszterelnök halála, a délvidéki bevonulás stb. Ám ezek a közismert történelmi események itt más dimenzióban jelennek meg: úgy ahogy azt egy mikroközösség – esetünkben a Pius Gimnázium tanárai és diáksága – megélte azt. Számukra Észak-Erdély visszacsatolása két tanáruk bevonulását (is) jelentette, illetve annak lehetőségét, hogy a Pius cserkészei Székelyföldön táborozhassanak; ők az elhunyt Teleki Pál személyében a főcserkészt (is) gyászolták; a háború számukra (egyelőre) elsősorban a légvédelmi gyakorlatokban és a tanulmányi kirándulások elmaradásában nyilvánult meg stb.⁵⁸⁸ Érdeemes a Pius Gimnázium iskolatörténetének a következőkben ismertetésre kerülő apróbb eseményeit az országos és világtörténeti események tudatában és összefüggésében szemlélni: ezek a nagy történelmi sorsfordulókhoz képest kevésbé fontosnak tűnő kisebb események azt mutatják meg számunkra, hogy a jelentős történelmi események miként mutatkoztak meg az egyszerű emberek életében, mit éltek és mit értettek meg belőlük, hogyan értelmezték azokat, és hogyan befolyásolta életüket.

Az idők változását, a háború előszelét szemléletesen mutatja, hogy 1937. január 19-én légvédelmi oktatásban részesítették a felső osztályok tanulóit.⁵⁸⁹ 1937. november 26-án Pécsen először tartottak éjszakai légiriadó-gyakorlatot.⁵⁹⁰ 1938 tavaszán a Pius cserkészei gáz- és légvédelmi tanfolyamon vettek részt.⁵⁹¹ Az 1938–1939. tanévben szeptember 27-én tartottak elsőként légvédelmi riadógyakorlatot, melyek a tanév folyamán rendszeressé váltak. Szeptember 29-én egy esetleges bombatámadásra felkészülve az iskola padlására tűzoltó homokot hordtak fel. December 2-án egésznapos riadógyakorlat volt.⁵⁹² 1938. október 6-án Makay István polgármester felszólította a gimnázium cserkészeit légoltalmi kiképzésben való részvételre, amelynek elvégzése után légoltalmi szolgálatot láthatnak el mint figyelők és riasztók.⁵⁹³ 1938 novemberében a Pius Gimnáziumot mint „nagyobb embertömeg befogadására szolgáló” és „közszempontból fontos” épületet II. légoltalmi csoportba sorolta az

⁵⁸⁷ Magyarország második világháborús története alaposan feldolgozott és a történettudományban s a széles olvasóközönség körében is viszonylag jól ismert téma, ezért ehelyütt csupán egy összefoglaló jellegű munkára szeretnék utalni, amely a témára vonatkozó legfontosabb történeti munkák alapján íródott a korszak történetének szakértői által: ROMSICS Ignác (főszerk.): *Magyarország a második világháborúban*. Kossuth Kiadó – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, h. n., 2011.

⁵⁸⁸ Mindezekről bővebben később.

⁵⁸⁹ *Értesítő 1936–1937*, 10. o. *Mecsek Alján*, 1937, 26. szám, 20. o.

⁵⁹⁰ *Mecsek Alján*, 1938, 27. szám, 40. o.

⁵⁹¹ *Értesítő 1937–1938*, 28. o.

⁵⁹² *Mecsek Alján*, 1939, 28. szám, 28–29. o.

⁵⁹³ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 235/1938. Makay István levele Selmeczy Gyula igazgatóhelyettesnek, 1938. október 6.

illetékes városi légoltalmi vezető, aminek következtében az iskolaépület légoltalmi szempontból fokozott védelmet élvezett. Ezt a minősítést a következőkben minden éven megkapta a gimnázium. Az épület légoltalmi vezetője hivatalosan a mindenkori rektor lett, a légoltalmi feladatok tényleges koordinálását pedig a légoltalmi parancsnok látta el.⁵⁹⁴ 1938. december 12-én tartotta a Légoltalmi Liga pécsi helyi csoportja alakuló ülését, amelyen Tüll Alajost, a Pius Gimnázium igazgatóját tanácsstaggá választották.⁵⁹⁵ 1938 őszén 50 felső osztályos – köztük a cserkészek, akiket teljes számban bevontak ebbe a feladatba – végzett légvédelmi tanfolyamot. A tanfolyamot elvégzők november 21-étől kezdődően éjszakai légvédelmi szolgálatot teljesítettek mint figyelők, kárfigyelők, riasztók és híradósok. 1939 februárjában a felső osztályos tanulók megtekintettek egy légvédelmi alakulatot. Az 1939. június 8-i „honvédnapon” pedig a diákság egy katonai bemutatón vett részt.⁵⁹⁶

1939. október 10-én a korábbiaknál nagyobb volumenű légoltalmi gyakorlatot hajtottak végre a Piusban: a diákságnak óvóhelyre kellett vonulnia, mialatt a légoltalomban résztvevő diákok őrségben álltak és mentési feladatokat szimuláltak. 1939. október 22-én Pécssett városi légoltalmi napot tartottak, amelyen a Pius légoltalmi csapata mellett a piusi diákok legnagyobb része is részt vett. Másnap pedig iskolai légoltalmi napot tartottak, melyen az iskola valamennyi diákja, a legkisebbektől a legnagyobbakig légoltalmi oktatásban részesült. Október 24–27. között több alkalommal is tartottak riadógyakorlatokat.⁵⁹⁷ A Pius légoltalmi csapatát a gyakorlatokon mutatott pontosságáért Pécs város légoltalmi parancsnoka külön dicséretben részesítette. 1939. december 6–9. között a felső osztályos tanulók elsősegély-nyújtási képzésen vettek részt. Az 1939–1940. tanév során Tüll Alajost, a gimnázium igazgatóját újfent beválasztották a Légoltalmi Liga pécsi csoportjának tanácsába.⁵⁹⁸

1939 végén a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap támogatásával repülőgépmodellező kör indult a Piusban, melynek keretében a fiatalok vitorlázó repülőgép-modellek építése és röpítése közben sajátították el az aerodinamika, a repülés és repülőgéptervezés alapjait.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 78/1938.; 81/1939.; 87/1941.; 89/1943. A légoltalmi parancsnok feladatait lásd: PEL IV.6. Pius Gimnázium iratai, vegyes iratok, Magatartási táblázatok a pécsi lakóház légoltalmi őrségek parancsnokai számára. Épület légoltalmi terv, Épület légoltalmi készülségi terv, Épület légoltalmi riadó terv stb.

⁵⁹⁵ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, vegyes iratok, A Légoltalmi Liga pécsi helyi csoportjának levele Tüll Alajos rektorhoz, 1938. december 14.

⁵⁹⁶ *Értesítő 1938–1939*, 22–24.; 35. o.

⁵⁹⁷ *Mecsek Alján*, 1940, 29. szám, 30. o.

⁵⁹⁸ *Értesítő 1939–1940*, 34–35.; 45.; 50. o.

⁵⁹⁹ *Mecsek Alján*, 1940, 29. szám, 21–22. o. *Mecsek Alján*, 1941, 30. szám, 18–19. o. *Arany-Ezüst*, 1939. október 7., 33. o.

A projekt egyértelműen a katonai előképzés céljait szolgálta.⁶⁰⁰ Hasonló céllal – azaz a repülősporthoz való művelésére és népszerűsítésére, pilótaképzésre, a repüléssel kapcsolatos elméleti és gyakorlati ismeretek terjesztésére, repülőgépmodellezésre stb. – jött létre 1940-ban a Pécsi Egyetemi Repülő Club (PERC), amelynek társelnökévé Tüll Alajost választották meg.⁶⁰¹

A háború előszele nemcsak azáltal érződött, hogy a Pius diákjai katonai jellegű tevékenységekben vettek részt, hanem maga a katonaság is megjelent a gimnázium falai között. 1938. szeptember 26-án az iskola tornatermét katonák beszállásolására kellett átadni: az őszi mozgósítás következtében 120 repülőst szállásoltak el itt egészen december 3-ig. Ezen idő alatt a tornaórákat a díszteremben tartották meg.⁶⁰² 1939. március 14-én a polgármester a Pius Gimnázium néhány termét újfent repülőök beszállásolására jelölte ki.⁶⁰³ (Bár az iskolai évkönyv nem tesz említést róla, hogy ténylegesen is megtörtént volna a beszállásolás.) 1940 májusában újabb katonai beszállásolásra került sor. A katonák nagy számára való tekintettel az iskolának ekkor át kellett adnia a tornatermet a hozzá tartozó helyiségekkel, két tantermet, egy szertárat és több betegtermet.⁶⁰⁴

1939 őszétől a Pius Gimnázium diákjait is kötelezték a leventefoglalkozásokon⁶⁰⁵ való részvételre a környéken lakó, nem piusista leventékkal egy csoportban. Hogy ez az intézkedés nem talált egyértelmű helyeslésre a gimnázium tanári karában, azt a gimnáziumi értesítőben olvasható alábbi távolságtartó sorok jelzik: „Az intézet tanári kara nagy súlyt helyez az ifjúság hazafias és szociális nevelésére s a maga részéről mindent megtett a leventeintézmény támogatására. Az év tapasztalatai mégis kívánatosnak mutatják, hogy a leventeképzést teljesen az iskola keretein belül oldják meg jövőre.”⁶⁰⁶ A gimnázium ugyanakkor –

⁶⁰⁰ A Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alapot 1939 nyarán Bartha Károly honvédelmi miniszter törvényjavaslata alapján hozta létre a parlament (1939. évi X. tc.). Az alap a fiatalság repüléssel kapcsolatos elméleti és gyakorlati képzéséhez nyújtott anyagi támogatást. Ezen belül az egyik támogatott terület a repülőgéptervezéssel kapcsolatos ismeretek előmozdítása – amellyel, mint láttuk, a Piusban is foglalkoztak. Az alap elnöke Horthy István lett. Lásd: *Arcanum*: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/az-ihnetov-munkanaploja-vitez-beldy-alajos-vezerezredes-hadtortenelmi-leveltarban-orzott-irataibol-1941-1943-82D0/fuggelek-A02A/tarsadalmi-politikai-szervezetek-intezmenyek-gyarak-uzemek-A042/horthy-miklos-nemzeti-repulo-alap-A07F/> Letöltés ideje: 2020. január 23. A törvény szövege olvasható: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=93900010.TV&targetdate=&print-Title=1939.+%C3%A9vi+X.+t%C3%B6rv%C3%A9nycik&referer=1000ev> Letöltés ideje: 2020. január 23.

⁶⁰¹ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, vegyes iratok, a PERC elnökének levele Tüll Alajos rektornak, 1940. február 26. A PERC működési szabályzatát lásd ugyanitt.

⁶⁰² *Értesítő 1938–1939*, 22–24. o. MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 305/1938. Selmeczy Gyula igazgatóhelyettes levele a tankerületi főigazgatónak, 1938. október 29.

⁶⁰³ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 94/1939. Polgármesteri rendelet, 1939. március 14.

⁶⁰⁴ *Értesítő 1939–1940*, 33.; 37. o.

⁶⁰⁵ A katonai előképzést szolgáló leventemozgalomról lásd: GERGELY Ferenc – KISS György: *Horthy leventéi. A leventeintézmény története*. Kossuth Könyvkiadó, h. n., 1976. A pécsi leventemozgalom történetének pedig értékes forrása a *Pécsi Levente* című lap.

⁶⁰⁶ *Értesítő 1939–1940*, 34. o.

a szükségből erényt kovácsolva – szemmel láthatóan felvállalt egyfajta kultúrmisszionáriusi szerepet a nem piusista leventék között. Az értesítők tanúsága szerint több alkalommal látták vendégül a környékbeli leventéket a gimnázium színelőadásain és ünnepélyein, valamint a Pius több cserkésze is tevékenykedett levente segédoktatóként.⁶⁰⁷

Hogy a leventemozgalomhoz való viszonyulás a jezsuita iskolavezetés szempontjából komoly fejtörést okozott, az a fennmaradt forrásokból is látható, amelyekben érzékelhető a fenntartás a leventemozgalommal kapcsolatban. Ennek ellenére – vagy helyesebben: éppen ezért – Tüll Alajos rektor 1941. április 15-én kelt levelében mégis azt kéri a provinciálistól, engedélyezze, hogy jezsuita szerzetesek is leventevezetői képesítést szerezhessenek. Ugyanis: „Iskolai szempontból igen előnyösnek látszana, ha tanulóink a leventében is tanáraik kezében maradnának. Azonfelül a leventevezetők elgondolásairól, szándékairól is jobban értesülnénk, ha köztük volnának a mieink, sőt ezek kedvező irányba terelhetnék még idejekorán a kialakuló véleményeket.”⁶⁰⁸ Tehát Tüll Alajos a jezsuitáknak a leventevezetők közé való „beépülésével” látta biztosítottnak azt, hogy diákjaik a leventemozgalom keretei közt is a jezsuiták ellenőrzése alatt maradnak, illetve a jezsuiták belülről számukra kedvező irányban befolyásolhatják a leventemozgalmat.

Egy másik, már a hadbalépést követő években történt esetben pedig a jezsuita iskolavezetés konfrontációt is vállalt a katonai hatóságokkal egy a leventeképzéssel kapcsolatos konfliktusban. A gimnázium vezetősége erélyesen közbelépett és megtagadta négy tanulójuk levente ifjúvezetői képzésre való behívását. Ennek oka az volt, hogy a kiképzésre vonatkozó utasítást a leventeoktató közvetlenül az érintetteknek adta ki az iskolavezetés tudta nélkül. A képzésről tájékoztató brosúra továbbá olyan irodalmakat ajánlott, amelyek az iskolavezetés szerint ellenkeznek az iskola szellemiségével. Az iskolavezetés ezen tapasztalatok miatt bizalmatlan volt a szóban forgó leventeoktató alkalmasságával szemben, s a négy tanuló ifjúvezetői képzésre bocsátását ezek után akkor is megtagadta, amikor az utasítás hivatalos úton is megérkezett.⁶⁰⁹

Az 1939–1940. tanévben szerveződött meg a Piusban is a Diákkaptár 622. sorszámmal. Az 1939-ben életrehívott országos Diákkaptár-mozgalom hangoztatott célkitűzése volt, hogy a diákokat a gazdasági tevékenységekkel (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem stb.)

⁶⁰⁷ *Értesítő 1939–1940*, 35–36.; 50. o.

⁶⁰⁸ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 127/1941. Tüll Alajos rektor levele a provinciálisnak, 1941. április 15.

⁶⁰⁹ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 224/1941–1942. Levelezés a levente ifjúvezetői képzés tárgyában, 1942. február 9–március 4. A leventeképzésről további iratok találhatóak: MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 1940–1944.

megismertesse, s kedvet ébresszen az ilyen jellegű pályák iránt. Ez fontos célkitűzés volt egy olyan országban, ahol aki csak tehette, köztisztviselői pályára törekedett. A valóságban azonban a Diákkaptárakat egyre inkább a fokozatosan hadigazdálkodásra átálló magyar gazdaság igényeinek kielégítésére igyekeztek felhasználni. A Diákkaptár tagjai gyűjtöttek hasznosítható hulladékot (fémeket, rongyot; sőt a Pius Diákkaptárának tagjai sertéseket is neveltek gyűjtött ételmaradékon!); gyűjtöttek illetve természetek különböző ipari célokra felhasználható növényeket; hiánycikknek számító termékeket (pl. cipőt, ruhát) gyűjtöttek; illetve munkaerőt biztosítottak.⁶¹⁰ A háború éveiben az országos Diákkaptár-mozgalom nem csekély mértékben járult hozzá az ország gazdasági működésének fenntartásához.⁶¹¹ A Pius Diákkaptára *Arany-Ezüst* néven saját folyóirattal is rendelkezett. A lap egyrészt a piusi diákok számára biztosított fórumot, ahol írói képességeiket gyakorolhatták, kibontakoztathatták. De nem csupán az írásban gyakorolhatták magukat, hanem a szerkesztésben, terjesztésben, a lap gazdasági „menedzselésében” is. Ugyanis az *Arany-Ezüst* üzleti vállalkozás is volt. A bevétel a Diákkaptár pénztárát gyarapította, a szerzők írásaikért jutalmat, a terjesztők pedig az eladott példányok után részesedést kaptak. A lap működtetésén keresztül a diákok a gazdasági, vállalkozói tevékenységben is tapasztalatot szerezhettek. Ami pedig a tartalmat illeti, az *Arany-Ezüst* a magyar nemzeti érzés és a keresztényszociális eszme szócsove volt, s emellett szórakoztató tárgyú írásokat is közölt.⁶¹²

Az 1938–1941 közötti évek Magyarország történetében a háborús előkészület mellett a sikeres területi revízió időszaka is volt.⁶¹³ A terület-visszacsatolás okozta eufória az iskola falai között is érzékelhető volt. A Piusban 1938. november 3-án rögtönzött iskolai ünnepélllyel ünnepelték a Felvidék visszacsatolását. November 10-én, a felvidéki bevonulás befejezésének napján tanítási szünet volt, másnap pedig a díszteremben összegyűlt egész iskola együtt hallgatta a kormányzó ünnepélyes kassai bevonulásának rádióközvetítését. 1938 decemberében a Pius 15 cserkésze csatlakozott a pécsi cserkészeknek a visszacsatolt Kassára tett kirándulására. A gimnázium diákjai bekapcsolódtak a „Magyar a magyarért”

⁶¹⁰ *Értesítő 1939–1940*, 52. o. *Értesítő 1941–1942*, 24–25. o. *Mecsek Alján*, 1942, 31. szám, 22–23. o.

⁶¹¹ OLASZ Lajos: *A Diákkaptár Szövetség, egy elfeledett ifjúsági szervezet (1939–1949)*. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és szakmódszertanok köréből*. International Research Institute, Komárno, 2018, 347–352. o.

⁶¹² *Arany-Ezüst*, 1941. június 1., 159–160. o.

⁶¹³ A sikeres területi revízió korszakáról a legfrissebb történeti összefoglalás: GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése 1937–1939*. Attraktor, Máriabesnyő, 2016. GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940*. Attraktor, Máriabesnyő, 2018. GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája 6. A revíziós sikerek 3. A Délvidék visszatérése 1940–1941*. Attraktor, Máriabesnyő, 2019.

gyűjtőakcióba is. A Felvidék és Kárpátalja visszacsatolásának emlékére pedig egy-egy ezüsthársfát ültettek a botanikus kertben.⁶¹⁴

Az első revíziós siker, a Felvidék visszacsatolása apropóján az I. osztályosok „Levél felvidéki testvéreimhez” címmel írtak dolgozatot. Az iskola folyóirata, a *Mecsek Alján* részleteket közölt a legjobbnak ítélt dolgozatokból. Ezekből idézünk néhány elgondolkodtató sort: „Nem hagyjuk bitorolni ezeréves hazánkat. Nem, nem, soha! Én most tanulással küzdök hazámért.” „Kérjük áldását a szent Szűz Anyától a magyar katonaságra, hogy diadalmasan kivívja a szebb s jobb magyar feltámadást.” „Az új visszakapott Magyarországon is úgy kell csinálni, mint most van a régi országban. Kell katonát és repülőt bevinni, hogy olyan katonás legyen, mint az öreg ország. Most nagyon örülök az egy millió ember visszatérésének. Most az ország tízmillió emberből áll, így most lehet háborút csinálni és lehet küzdeni.”⁶¹⁵

Elgondolkodtató az az erőteljes militarizmus, amely jelen van ezekben az iskolai dolgozatokban. A három fenti idézet a militarista gondolkodás három különböző változatát (vagy fokát) szemlélteti. Az első idézet szerzője saját értelmezése szerint a tanulással a hazáért küzd. Értékrendje szerint tehát a tanulás honvédelem, harc, egyfajta hőstett. A második idézet szerzője összekapcsolja a vallást, a nemzeti eszmét és a militarizmust: a magyar katonaságra kéri a Szűzanya áldását, hogy sikeresen megvalósítsa a magyar nemzet célkitűzését, a területi revíziót. Az egyetemes és békét hirdető kereszténység ebben az esetben alárendelődik a partikuláris nemzeti érdekeknek és a katonai céloknak. Mindazonáltal legzavarbaejtőbb a harmadik idézet, amelynek ifjú szerzője nyíltan háborúra, agresszióra buzdít. Még több kérdőjelet vet fel, hogy ezeket a gondolatokat 10-12 éves gyermekek fogalmazták meg. Ráadásul ezek a gondolatok szükségképpen egyeztek az iskolavezetés értékrendjével, világnézetével is, hisz ezek az idézetek a legjobbnak ítélt dolgozatokból származnak, amelyeket még az iskolaújság is közlésre érdemesnek tartott.

A revizionista hangulat fokozódása nem csak az iskolaújságban, hanem a gimnázium hivatalos értesítőjében is felfedezhető egy Siklósra tett 1939. májusi kirándulásról szóló beszámolóban: „A tanulók egy része ez alkalommal lerándult a Drávához, hogy a trianoni országhatár közelről való látása minél jobban feltűzelje őket a Magyarországotért való munkára. Zászlólengetéssel köszöntötték a túloldali magyarokat.”⁶¹⁶

⁶¹⁴ *Értesítő 1938–1939*, 22–24.; 35. o. *Mecsek Alján*, 1939, 28. szám, 30. o.

⁶¹⁵ *Mecsek Alján*, 1939, 28. szám, 27. o.

⁶¹⁶ *Értesítő 1938–1939*, 25. o.

Az 1940–1941. tanév idején Európában már tombolt a háború, és hazánk is egyre közelebb sodródott a fegyveres konfliktus felé. Ez a hangulat a Pius Gimnázium értesítőjéből érzékelhető, mely a következőképpen jellemzi ezt a tanévet: „A tanév jellegét a kétszeri országnövekedés⁶¹⁷ öröme és a háború közeli lehetőségének nyomasztó érzése adta.”⁶¹⁸ A beszámoló folytatásából pedig plasztikus képet kaphatunk arról, hogy a háborús nemzetközi helyzet miként érezte hatását a Pius Gimnázium mikrokörnyezetében:

„Az újonnan felszabadult határokról visszatérő hadseregünk ünnepélyes fogadására kétszer kivonultunk. Az idők változása igen mély benyomást tett ifjúságunk lelkére. Így kevésbé vettük észre az itt-ott előálló kisebb nehézségeket, mint a tornaterem lefoglalása katonák beszállásolására a tanév elején és tavaszra, valamint a testnevelő tanárok néhány hetes őszi távolléte katonai szolgálatuk miatt. Cserkészeink és leventéink dicséretes kötelességtudattal vettek részt a húsvéti szünetben és utána is a polgári légoltalom komoly munkájában; mentő, riasztó és kárfigyelő őrsök viselték az éjszakázás és a nappali szolgálat férfias terhét. – A vonatkorlátozások a vonaton bejáró tanulók helyzetét megnehezítették, nagyobb fennakadás azonban nem volt. A tanulók egy része pécsi családoknál helyezkedett el erre az időre, a többi a gimnáziumban tanult az esti vonat indulásáig.”⁶¹⁹

Az 1940. szeptemberi észak-erdélyi bevonulásban a Pius Gimnázium két tanára is részt vett: vitéz Csokonay Sándor és Dr. Kismartoni Károly tornatanárok, akiket a hadművelet idejére katonai szolgálatra hívtak be.⁶²⁰ Az 1940–1941. tanévben elmaradtak a tanulmányi kirándulások és a szokásos üzemlátogatások, melyek során a tanulóifjúságot igyekeztek megismertetni egy-egy iparággal, mivel: „A nagyobb üzemek a helyzetre való tekintettel nem engedélyezték az osztályoknak a csoportos bevonulást.”⁶²¹ A Mária Kongregáció tagjai pedig rendszeresen imádkoztak a békéért.⁶²²

A Pius cserkészeinek életére ugyancsak rányomta bélyegét az adott történelmi helyzet. Idézünk a csapat 1940–1941. évi tevékenységéről szóló beszámolóiból:

⁶¹⁷ Azaz a II. bécsi döntés és a délvidéki bevonulás.

⁶¹⁸ *Értesítő 1940–1941*, 52. o.

⁶¹⁹ *Értesítő 1940–1941*, 52.

⁶²⁰ *Arany-Ezüst*, 1940. október, 13. o.

⁶²¹ *Értesítő 1940–1941*, 53. o.

⁶²² *Értesítő 1940–1941*, 56. o.

„Az 1940. év nyarán a csapat folytonos riadó-készültségben állott, hogy bármikor odaállhasson, ahová a szükség szólítja. Sokan voltak, akik szeptemberben kérges kezekkel jelentkeztek, mert nem szégyellték a nehéz munkát és pótolni igyekeztek a behívott férfierőt. [...]

Július 3-án indultunk volna táborunkba, a Diósgyőr melletti Király-asztalra, ha az idő szava mást nem ír elő. [...] Júl. 2-án még mit sem sejtve csomagoltunk lázas izgalommal [...], amikor a vasút értesített, hogy hadimenetrend lépett életbe. Így a vakációt itthon kellett jól kihasználnunk [...]. [...]

Az évközi cserkészmunkákat »Erdély újra magyar« jegyében kezdtük meg. [...]

Szept. 30-án kivonultunk az Erdélyből hazatért katonáink üdvözlésére. Nov. 23-án 36 cserkészünk vett részt az »Erdélyért« akció gyűjtésében igen szép eredménnyel. A gyűjtés eredménye 46,20 P és egy kocsira való természetbeni adomány. [...] Ápr. 5-én csapatunk teljes számmal jelent meg gr. Teleki Pál tb. főcserkész gyászmiséjén a Székesegyházban. Ápr. 6-án minden cserkész készenlétben állt a haza szolgálatára. Az idősebb cserkészek elfoglalták helyeiket mint megfigyelők, kárjelentők és riasztók a Pius-toronyban, mint riasztók a Stock-háznál. 24 órás szolgálatot teljesítettek két héten keresztül 24 órás pihenővel. Lakásuk a szellős és hideg Pius-toronyban volt, ahol ügyes cserkészleleményességgel rendezkedtek be, illetve a Szigeti-külváros rendőrőrszobájában, később pedig Flerkó Béláék⁶²³ verandáján. Négy órs teljesített állandó figyelő és riasztó szolgálatot. A csapat négy segédtisztje szintén állandó szolgálatos volt. Bár a cserkészek szolgálata teljesen önkéntes volt, mégis hálásan vették Pécs város polgármesterétől a pénzbeli jutalmazást, amiért ezúton mondunk köszönetet.⁶²⁴ A szolgálatot teljesítő cserkészek közül komolyan senki sem betegedett meg. A fiatalabb cserkészeket nagyhét szerdáján kivontuk a küldönc szolgálatból és ők adták nagy önérzettel szokástól eltérően a nagypénteki és nagyszombati díszőrséget a Szentsírnál. Maróthy Csaba st. úr lelkiismeretes pontossággal látta el a Légó szolgálatvezetői teendőit. Ápr. 27-én [...] kivonultunk a

⁶²³ Érdekeség, hogy a szövegben említett Flerkó Béla (1924–2003) később nemzetközileg is elismert anatómiaprofesszor, akadémikus, a Pécsi Orvostudományi Egyetem rektora lett. SZÉKELY György: *Flerkó Béla*. In: Magyar Tudomány, 2003, 109. évf., 5. szám, 646–647. o.

⁶²⁴ A légoltalmi szolgálatot teljesítő cserkészeknek a pécsi tankerületi főigazgató is kifejezte köszönetét: „Ezektől az ifjakat a legnagyobb elismerés illeti meg kifogástalanul és a legnagyobb odaadással teljesített nemzetvédelmi munkásságukért, amikor zord időjárású éjszeleken a felnőttek álmai és szülei otthonának biztonsága felett örködték.” MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 135/1941. A pécsi tankerületi főigazgató levele, 1941. április 18.

Délvidékről hazatérő 8. ezred fogadására. Április végével megkezdődött a csapat nyári nagytáborának előkészülete, amelyet minden áron Erdélyben szeretnénk megrendezni. [...]

Tábortervünk Erdély és a székely nép megismerése, ahonnan forró hazaszeretetet akarunk magunkkal hazahozni.”⁶²⁵

Bár a háború miatt megváltozott közlekedési rend az iskola tervezett tanulmányi kirándulásait ezidőtájt rendszerint meghiúsította, a Pius cserkészei ezúttal szerencsével jártak, és nyári nagytáborukat 1941. július 2. és 21. között a visszacsatolt Erdélyben, Csíksomlyón tartották, ahonnan kiindulva bebarangolták egész Székelyföldet.⁶²⁶

Az iskolának azonban ezekben a nehéz időkben is volt ereje a jótékonykodásra: a visszacsatolt észak-erdélyi iskolák számára gyűjtöttek pénzt, könyveket, ruhát stb., illetve adományokat gyűjtöttek a Dél-Erdélyből elmenekült magyarok számára. Az „Erdélyért” akció keretében négy erdélyi menekült fiú számára tette lehetővé az iskola, hogy a Piusban tanulhasson.⁶²⁷

9.4. További fontosabb események az 1930-as évekből

Az 1930-as éveket egyrészt a látványos fejlesztések (épületkorszerűsítés, sportkomplexum és botanikus kert kialakítása) határozták meg, másrészt pedig a háborús fenyegetés okozta szükségintézkedések, amelyek 1938-tól mindinkább meghatározóvá váltak. Mindezek mellett természetesen számos egyéb, másjellelű esemény is történt a Pius Gimnáziumban, s ezek közül emelnék ki néhány fontosabbat.

1931. május 24-én, pünkösdvasárnap indított útjára a gimnázium egy olyan hagyományt, amely jóval túlélte magát az iskolát is. Ekkor tartották meg az első Pius-napot, amelyen az iskola volt diákjai találkozóra gyűltek össze.⁶²⁸ Ez a szokás egészen a legutóbbi évekig életben maradt, amíg számosan voltak élő piusista öregdiákok, akik pünkösdi összejöveteleiket minden évben rendszeresen megtartották. A legelső Pius-napon a gimnázium nemrégiben megalakult cserkészcsapata adott műsort és gyűjtött tábortüzet az öregdiákok tiszteletére.⁶²⁹ A cserkészek Pius-napi tábortűzgyűjtása ugyancsak hagyománnyá vált.

⁶²⁵ *Értesítő 1940–1941*, 57–59. o.

⁶²⁶ *Értesítő 1941–1942*, 21–22. o.

⁶²⁷ *Értesítő 1940–1941*, 52. o. *Mecsek Alján*, 1941, 30. szám, 11–12.; 20. o. *Arany-Ezüst*, 1941. március, 120. o.

⁶²⁸ *Értesítő 1930–1931*, 43. o.

⁶²⁹ *Értesítő 1930–1931*, 44. o.

Az 1933-as év jelentős eseménye volt, hogy a Pius Gimnázium cserkészcsapata 28 fővel részt vett az augusztusban Gödöllőn rendezett világboreen.⁶³⁰

1934. március 19–28. között P. Lenner József SJ vezetésével a Pius képviselőtében 30 növendék vett részt a szentév alkalmából római zarándoklaton. A Pius Gimnázium küldöttségét március 25-én fogadta XI. Pius pápa is.⁶³¹

1935. május 4–5-én a kalocsai jezsuita gimnázium 75 éves jubileumi ünnepségén a pécsi testvérintézet is képviseltette magát 70 diákkal.⁶³² Mint azt fentebb láttuk, két évvel később a kalocsaiak viszonzták a látogatást a Pius Gimnázium 25 éves jubileumi ünnepségén.

Az 1938-as év jelentős eseménye volt a Budapesten megrendezett 34. Eucharisztikus Világkongresszus. Az eseményen természetesen a Pius Gimnázium növendékei is képviselték magukat. Már a tanév elejétől igyekeztek lelkileg felkészülni a nagy eseményre: az ifjúsági szentmisék állandó prédikációs témája volt az Oltáriszentség, a diákok törekedtek gyakrabban szentáldozáshoz járulni, az akadémiák⁶³³ és a Pázmány Önképzőkör eucharisztikus ünnepségeket tartottak. A Kongresszuson közel 200 piusi növendék vett részt Lenner János SJ igazgatóhelyettes vezetésével, akik – az értesítőben megjelent beszámoló szerint – meghatározó lelki élményekkel gyarapodtak.⁶³⁴ A kongresszus napjaira (május 25–27.) az iskolában tanítási szünetet rendeltek el, május 26-án, áldozócsütörtökön pedig az otthon maradt diákok valamennyien szentáldozást végeztek, hogy így kapcsolódjanak be lelkileg a kongresszus eseményeibe.⁶³⁵ Ugyanabban az évben, szintén Lenner József vezetésével a Pius diákjainak egy csoportja június 22. és július 5. között olaszországi tanulmányúton vett részt, melynek során július 2-án Castel Gandolfói rezidenciáján fogadta őket XI. Pius pápa.⁶³⁶

Az 1930-as években is számos jelentős személyiség látogatta meg a Pius Gimnáziumot. 1932. március 4–26. között a generális küldött vizitátort a Pius Gimnáziumba P. Peter Willekens SJ személyében, akinek a tiszteletére díszakadémiát is tartottak az alsó

⁶³⁰ *Értesítő 1933–1934*, 87.; 100. o. *Mecsek Alján*, 1934., 23. szám, 16–18. o. A Gödöllői Cserkész Világtalálkozóról lásd: *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/G/G%C3%B6d%C3%B6ll%C5%91i%20Cserk%C3%A9sz%20Vil%C3%A1gtal%C3%A1lkoz%C3%B3.html> Letöltés ideje: 2020. január 23.

⁶³¹ *Mecsek Alján*, 1935, 24. szám, 9–10. o.

⁶³² *Értesítő 1934–1935*, 33. o.

⁶³³ Az önképzés évszázados hagyományokkal rendelkező fórumai a jezsuita iskolákban, melyekben a tanulók főként nyelvi képességeiket (latin és anyanyelv) igyekeztek fejleszteni.

⁶³⁴ *Értesítő 1937–1938*, 3–6. o.

⁶³⁵ *Értesítő 1937–1938*, 11–12.; 29. o.

⁶³⁶ *Mecsek Alján*, 1939, 28. szám, 3–4. o.

osztályosok.⁶³⁷ 1933. május 13-án pedig Hóman Bálint kultuszminiszter⁶³⁸ tett látogatást az intézetben, Szily Kálmán⁶³⁹ és Vargha Imre⁶⁴⁰ államtitkárok társaságában.⁶⁴¹ 1935. december 1-jén Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter⁶⁴² látogatta meg a gimnáziumot.⁶⁴³ 1936. szeptember 26-án pedig nem kisebb személyiség, mint gróf Teleki Pál, egykori és későbbi miniszterelnök, akkoriban az Országos Közoktatási Tanács elnöke látogatta meg a Pius Gimnáziumot, „sőt egy-két órán részt is vett”.⁶⁴⁴ Másnap a Piusban cserkészjátékot rendeztek a főcserkész tiszteletére, amelyet maga gróf Teleki vezetett.⁶⁴⁵ Ugyanazon év november 30-án József Ferenc főherceg⁶⁴⁶ tett látogatást a gimnáziumban. Előbb ájtatosságot végzett az intézet templomában, majd a díszteremben a diákság ünnepséget rendezett a tiszteletére.⁶⁴⁷

⁶³⁷ *Értesítő* 1931–1932, 10.; 11. o.

⁶³⁸ Hóman Bálint történelmi és kultúrpolitikus életművének legfrissebb értékelését lásd: UJVÁRY GÁBOR (szerk.): *Történelmi áttekintés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Ráció Kiadó, Budapest, 2011.

⁶³⁹ Ifj. Szily Kálmán (1875–1958), gépészmérnök, a fizikus Szily Kálmán fia. Műegyetemi tanulmányai majd a doktori cím megszerzése után a 1898-ban a műegyetemen kezdett tanítani. 1913-tól nyilvános rendes egyetemi tanár. 1920-tól az MTA levelező tagja. 1927–1928-ban, majd 1929–1930-ban a műegyetem rektora. 1930-tól a VKM felsőoktatási osztályát vezette 1932-től államtitkári pozícióban. 1944-ben elhagyta az országot. Az Egyesült Államokban hunyt el. *Magyar Életrajzi Lexikon*: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/15117.htm> Letöltés ideje: 2020. január 23.

⁶⁴⁰ Vargha Imre (1876–1945) közgazdász. Jogi doktorátusának megszerzése a pénzügyminisztériumban kezdett dolgozni 1894-ben. 1921-től 1935-ig pénzügyi államtitkár. 1931-től 1935-ig Pécs egységes párti parlamenti képviselője. 1936-tól 1944-ig a Legfőbb Állami Számvevőszék elnöke. *Magyar Életrajzi Lexikon*: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> Letöltés ideje: 2020. január 23.

⁶⁴¹ *Értesítő* 1932–1933, 8. o.

⁶⁴² Fabinyi Tihamér (1890–1953) jogász, politikus. Szerteágazó jogász tevékenység után 1931-ben lépett politika pályára mint országgyűlési képviselő. 1935-től a pécsi választókerület parlamenti képviselője. 1932-től 1935-ig kereskedelmi miniszter, 1935-től 1938-ig pénzügyminiszter. Lemondását követően főrendiházi tag. 1944-ben elhagyta az országot, s az Egyesült Államokban telepedett le. https://hu.wikipedia.org/wiki/Fabinyi_Tiham%C3%A9r Letöltés ideje: 2020. január 23.

⁶⁴³ *Értesítő* 1935–1936, 68–69. o. *Mecsek Alján*, 1936, 25. szám, 8–9. o.

⁶⁴⁴ *Értesítő* 1936–1937, 12. o.

⁶⁴⁵ *Mecsek Alján*, 1937, 26. szám, 17. o.

⁶⁴⁶ Habsburg-Lotharingiai József Ferenc főherceg (1895–1957) arisztokrata, földbirtokos. Az első világháborúban önkéntesként vonult hadba. A tanácsköztársaság idején kis híján kivégezték. A háború elmúltával egyetemi tanulmányokba kezdett, jogból és közgazdaságból is doktorált. 1927-től 1945-ig főrendiházi tag. Számos egyesület elnöke. Verseket, drámákat is írt. 1945-ben elhagyta az országot. *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/J/J%C3%B3zsef%20Ferenc.html> Letöltés ideje: 2020. január 23.

⁶⁴⁷ *Értesítő* 1936–1937, 12. o.

10. Az 1940-es évek: a „Hemm-korszak” (1941–1948)

10.1. P. Hemm János SJ, a Pius Kollégium utolsó rektora (1941–1948)

Figyelemreméltó egybeesés, amikor azonos időben történik korszakváltás makro- és mikrotörténeti szinten egyaránt. 1941 nyara egyszerre jelentős korszakhatár hazánk és a Pius Gimnázium történetében is. 1941. június 27-én a Szovjetuniónak küldött hadüzenettel Magyarország belépett a II. világháborúba. Ezzel nagyjából azonos időben, 1941. július 31-én Tüll Alajost, a Pius Gimnázium addigi rektorát a provinciális felmentette tisztségéből, és utódául P. Hemm János SJ-t nevezte ki.⁶⁴⁸ Hemm János volt az intézmény utolsó rektora, s az ő vállára nehezedett a feladat, hogy a Pius Gimnáziumot történetének legvészesterhebb időszakában vezesse. Láthattuk, hogy már Tüll Alajos rektorságának utolsó évei is háborúval fenyegető, nehéz időszakra estek, s ugyancsak láthattuk, hogy ennek a korszaknak a nehézségei miként érintették a Pius Gimnázium mindennapjait (légoltalmi gyakorlatok, katonai beszállásolás, közlekedési korlátozások stb.), illetve hogyan akadályozták meg Tüll Alajost nagyszabású fejlesztési terveinek befejezésében. Mindazonáltal 1941 nyaráig Magyarország ki tudott maradni a háborúból, s bármennyire is érzékelhetőek voltak hazánkban is az Európában dúló konfliktus okozta nehézségek, a háború terhei nem nehezültek teljes súlyukkal az országra. Ez a helyzet változott meg 1941 nyarán, amikor Magyarország hadviselő félle válásával immár teljes egészében a II. világháború forgatagában találta magát.⁶⁴⁹ A történelmi sorsfordulónak ebben a pillanatában vette át Hemm János a Pius Gimnázium vezetését, s kormányozta azt háborún, német megszálláson, szovjet megszálláson, majd egy kommunista diktatúrába torkolló ellentmondásos átmeneti korszakon keresztül egészen az iskola államosításáig. Hemm János rektorságának időszaka tehát az iskola történetének legutolsó, s egyben legnehezebb korszaka volt.

Hemm János 1941. augusztus 1-jén kezdte meg rektori működését. Mivel Hemm nem volt tanár, ezért a gimnázium igazgatói tisztjével egyidejűleg P. Selmeczy Gyula SJ-

⁶⁴⁸ Hemm János SJ (1891–1948) 1909-ben lépett a Társaságban. Rendi tanulmányait nagyrészt Angliában végezte, majd évekig volt lelkipásztor amerikai magyarok között. Hazatérve vezette a Manréza lelkigyakorlatos házat, és a novíciusok mestere volt. 1941-től haláláig a pécsi rendház rektora. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/hemm-janos/> Letöltés ideje: 2020. január 24.

⁶⁴⁹ Magyarország második világháborús története tudományosan alaposan feldolgozott és a széles olvasókörzéség körében is viszonylag jól ismert téma, ezért ehelyütt csupán egy összefoglaló jellegű munkára szeretnék utalni, amely a témára vonatkozó legfontosabb történelmi munkák alapján íródott a korszak történetének szakértői által: ROMSICS (főszerk.): *Magyarország a második világháborúban*, i. m.

t⁶⁵⁰ bízták meg.⁶⁵¹ A gimnáziumigazgatói tisztségben őt 1943-ban P. Pethő Jenő SJ,⁶⁵² majd 1946-ben P. Bodolay Gyula SJ⁶⁵³ követte,⁶⁵⁴ aki 1948-as államosításáig igazgatta a gimnáziumot. Rendtársa és kollégája, Kerling János SJ jellemzése szerint Hemm János alkatában, temperamentumában inkább lelkipásztor volt, mint nevelő, ám éppen ez a lelki beállítottsága tette alkalmassá arra, hogy a rábízott intézetet ezekben a legnehezebb években vezesse: „P. Hemm erős és ügyes kezére volt szükség, hogy a mieinkben éppúgy, mint az ifjúságban el ne ernyedjen a lélek.”⁶⁵⁵ Lelkipásztori buzgalma nyilvánult meg abban is, hogy a Pius-templomra nem úgy tekintett, mint a gimnázium tanulóifjúságának templomára, hanem mint a pasztoráció színhelyére és eszközére. Ezért a szokásos diákmiséken kívül további időpontokban is elrendelte a szentmisék tartását, illetve egyéb nyilvános ájtatosságokat vezetett be. „Mintha ő értette volna meg elsőnek alapítónk nemes, kettős szándékát: a Pius ugyanis legyen elsősorban a magyar ifjúság nevelésének fellegvára, de az építendő templomnak nem kevésbé értékelendő hivatása legyen, hogy Pécs városának, de különösen a Pius környezetének hitéletét fellendítse.”⁶⁵⁶ Az új rektor megkövetelte azt is, hogy a gimnázium jezsuita paptanárai ne elégedjenek meg tanári hivatásuk gyakorlásával, hanem papi hivatásukat is fokozottan gyakorolják, s élénkebben kapcsolódjanak be a pasztorációba. Gondja volt a templom szépítésére is: az ő rektorsága idején készült el – a korábbi ideiglenes fa mellékoltárok helyett – négy márványból készült mellékoltár Szűz Mária, Szent József, Szent Imre és Szent Alajos tiszteletére. Kerling János visszaemlékezésében gondviselésszerű

⁶⁵⁰ Selmeczy Gyula SJ (1900–1983) matematika–fizika szakon végzett Budapesten, majd tanárként kezdett dolgozni. 26 évesen kérte felvételét a Társaságba. 1935-ben szentelték pappá, fogadalmait 1938-ban tette le. 1937-től 1943-ig tanított a Pius Gimnáziumban, 1941 és 1943 között igazgatója is volt az intézménynek. Ezt követően 1948-ig a kalocsai gimnáziumban tanított. Az iskola államosítása után a rendi utánpótlásnevelésben dolgozott. A szerzetesrendek feloszlásakor, 1950-ben internálták. A szétszórás éveiben 1951 és 1960 között tanárként dolgozott. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/selmeczy-poschl-gyula/> Letöltés ideje: 2020. január 24.

⁶⁵¹ *Értesítő 1941–1942*, 38. o.

⁶⁵² *Értesítő 1943–1944*, 9–10. o. Pethő Jenő SJ (1898–1983) 1916-ban lépett a Társaságba. Rendi képzése mellett magyar–latin szakos tanári diplomát szerzett. 1933-tól Kalocsán, 1942-től a Pius Gimnáziumban tanított. Utóbb iskolának 1943 és 1946 között igazgatója. Ezt követően újra Kalocsán tanított és az államosításig igazgatója is volt a gimnáziumnak. A szétszórás idején internálják, majd Sajóládon és Erken volt lelkész. 1969-ben nyugalomba vonult, de kisegítő lelkészként haláláig tevékenykedett Egerben. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/petho-jeno/> Letöltés ideje: 2020. január 24.

⁶⁵³ Bodolay Gyula SJ (1903–1984) 1922-ben lépett a Társaságba. Rendi tanulmányai mellett magyar–latin szakos tanári oklevelet szerzett Szegeden. 1939-től a Pius Gimnáziumban, 1944-től Kalocsán tanított. 1946-ban újra a Piusban tanított, s egyben az igazgatói tisztséget is betöltötte 1948-ig. A szerzetesrendek feloszlásakor 1950-ben Mezőkövesdre internálták. Megszökött, de elfogták, és Kistarcsára internálták. 1951-ben szabadult. Ezt követően magántanításból élt Budapesten. Az 1970-es években bekapcsolódott a pasztorációba a Szent Rita-templomban. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/bodolay-gyula/> Letöltés ideje: 2020. január 24.

⁶⁵⁴ *Értesítő 1946–1947*, 24. o.

⁶⁵⁵ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 18. o.

⁶⁵⁶ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 18. o.

eseménynek tartja, hogy az 1940-es években egy olyan rektor állt a Pius élén, aki ennyire nagy hangsúlyt helyezett a lelki életre és a lelkipásztorkodásra, mivel az 1945 utáni megváltozott viszonyok között épp a vallási értékek kerültek veszélybe.⁶⁵⁷ Már a gimnázium államosítása után, 1949-ben vetette papírra Kerling ezeket a gondolatokat: „Ha a pécsi rendház, miután az ifjúságot kicsikarták kezéből, kizárólag lelkipasztorációs működésre van utalva, ha a rendház fiatalabbjai a rendházon kívül az egyházmegye különböző helyein lelkészkednek, ha a rendház maga plébániává alakult, akkor az, kit az isteni Gondviselés arra rendelt, hogy alattvalóit ez új működésre előkészítse, P. Hemm volt.”⁶⁵⁸ Hegedűs László is hasonlóan értékeli Hemm János tevékenységét: „Mintha Hemm János előre látta volna, hogy az ifjúság nevelését kiveszik a kezükből és csak a lelkipásztori munka marad számukra. Ilyen formán előre felkészítette őket a későbbi nehéz időkben rájuk váró munkára.”⁶⁵⁹

10.2. A Pius Gimnázium működése a második világháború éveiben (1941–1945)

Az 1941–1942. tanévet a gimnázium értesítőjében eképp jellemezték: „A tanév jellegét a már egész Európára kiterjedt háború adta meg.”⁶⁶⁰ A Pius több tanárát katonai szolgálatra hívták be, s télen két termet a katonaság foglalt le beszállásolás céljára.⁶⁶¹ Magyarország hadbalépésétől kezdve az iskolaújság többször számolt be piusi öregdiákok frontbeli tapasztalatairól vagy hősi haláláról.⁶⁶²

1942 májusában megalakult a Pius Gimnáziumban is az Országos Aero Egyesület égisze alatt az Aero Kör, amely „repülő modellek építése és repítése útján vezeti be az érdeklődő ifjúságot a repülés és a repülőgépszerkesztés elvi alapjainak ismeretébe.”⁶⁶³ A kezdeményezés alig burkolt katonai jellege nem szorul különösebb magyarázatra. A modellek reptetésére a pécsi katonai repülőteret használhatták. A sikeres reptetésekért érdemjelvény járt, s versenyeket is rendeztek, melyeken a Pius diákjai rendszeresen igen jól szerepeltek.⁶⁶⁴

⁶⁵⁷ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 18. o.

⁶⁵⁸ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 18. o.

⁶⁵⁹ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 49. o.

⁶⁶⁰ *Értesítő 1941–1942*, 17. o.

⁶⁶¹ *Értesítő 1941–1942*, 17. o. *Értesítő 1942–1943*, 21. o.

⁶⁶² *Mecsek Alján*, 1942, 31. szám, 28. o. *Mecsek Alján*, 1943, 32. szám, 29. o.

⁶⁶³ *Értesítő 1942–1943*, 28. o.

⁶⁶⁴ *Értesítő 1942–1943*, 28–29. o. *Mecsek Alján*, 1943, 32. szám, 12–13. o. Mind az iskolai értesítő, mind az iskolaújság egyértelműen azt tanúsítja, hogy az Aero Kör 1942-ben jött létre. Az iskolaújság korábbi számaiból (*Mecsek Alján*, 1940, 29. szám, 21–22. o. *Mecsek Alján*, 1941, 30. szám, 18–19. o. *Arany-Ezüst*, 1939. október 7., 33. o.) viszont az derül ki, hogy repülőgép-modellező kör már 1939 óta működött a Piusban. Az ellentmondás feloldására két lehetséges magyarázat kínálkozik. 1. Elképzelhető, hogy a repülőgép-modellező kör időközben megszűnt, majd 1942-ben újjáalakult. 2. Lehetséges, hogy intézményi átszervezés történt, minek következtében az addig működő repülőgép-modellező körök beolvadtak az Országos Aero Egyesületbe, és a továbbiakban Aero Kör néven működtek.

1942. május 20-án fájdalmas veszteség érte a Piuist: elhunyt alapítója gróf Zichy Gyula kalocsai érsek, korábbi pécsi püspök. Az intézet terve az ő fejében fogamzott meg, ő volt alapítója és 1926-ig fenntartója is az intézetnek. Ez alatt az idő alatt magánvagyonának⁶⁶⁵ és püspöki javadalmainak tekintélyes részét fordította az iskola céljaira. 1926-ban kalocsai érsekké nevezték ki. Ezzel kénytelen volt elszakadni a számára oly kedves alkotásától. S bár ezt követően a gimnázium fenntartója már nem ő volt, továbbra is élénk figyelemmel kísérte az iskola sorsának alakulását. Ahogy nekrológiájában olvasható: „testben ugyan távol volt kedves Piusától, de lélekben mindig velünk érzett. Minden érdekelte, ami itt történt; mindent tudni akart, ami a Piusszal összefüggött. Velünk örült a sikereknek, velünk aggódott a megpróbáltatások óráiban.”⁶⁶⁶ Már kalocsai érsekként a Pius-templom építését jelentős összeggel támogatta. Utolsó személyes látogatását a Pius Gimnáziumban 1937 pünkösdjén, az iskola fennállásának 25 éves jubileumi ünnepén tette.⁶⁶⁷ Egészségi állapota ekkoriban már igen meggyengült.⁶⁶⁸ 1942. április 18-án tartották meg a szokásos iskolai ünnepélyt az alapító neve napján. Még nem tudhatták, hogy ez volt az utolsó ilyen ünnepség, s egy hónap múlva már gyászmisét fognak mondani a Pius templomában az alapító lelki üdvéért.⁶⁶⁹

Az 1942–1943. tanév már nagyobb háborús áldozatvállalást követelt a Pius Gimnáziumtól. Ennek egyike volt a rövidített tanév. Továbbá egész tanévben nélkülözniük kellett Várkői Ferenc testnevelő tanárt, aki katonai szolgálatát töltötte. 1943 februárjában pedig katonai szolgálatra hívták be Dr. Than Nándort, a gimnázium iskolaorvosát is. Ugyancsak 1943 februárjától a gimnáziumnak falai közé kellett fogadnia a katonai kórház céljára lefoglalt Fiume utcai elemi iskola diákjait és tanítóit. Az elemi iskolások számára a tanórák délután, a gimnáziumi tanítás befejeztével kerültek megtartásra. Kedves gesztusként 1942. szeptember 7-én a gimnázium dísztermében a diákság 80 sebesült honvéd számára rendezett színelőadást. Emellett a diákok a kórházakban is rendszeresen látogatták a sebesülteket és olvasmányokat vittek számukra. A fronton harcolóknak olvasnivalót, cigarettát gyűjtöttek, s gyűjtéseket rendeztek a hadbavonultak családjai számára is. Rendszeresen végeztek ájtatosságokat a hazáért és a győzelemért.⁶⁷⁰ A cserkészek ebben az évben is bekapcsolódtak a

⁶⁶⁵ Bár ma emléktábla hirdeti az egykori gimnázium bejáratánál az alapító Zichy Gyula érdemeit, aki magánvagyonát áldozta az intézményre, Hegedűs László szerint Zichy Gyula szerényen ezt sohasem hangsúlyozta. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 46. o.

⁶⁶⁶ *Értesítő 1941–1942*, 4. o.

⁶⁶⁷ *Értesítő 1941–1942*, 4–5. o.

⁶⁶⁸ Zichy Gyula utolsó éveiről lásd: LAKATOS: *Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki széken*, i. m.

⁶⁶⁹ *Értesítő 1941–1942*, 16.; 18. o.

⁶⁷⁰ *Értesítő 1942–1943*, 22–23. o. *Mecsek Alján*, 1943, 32. szám, 26. o.

légoltalomba és a leventeképzésbe, illetve gyűjtésekkel segítették a fronton harcolókat és otthon maradt családtagjaikat.⁶⁷¹ Ha kifejezett panaszokat nem is olvashatunk, a gimnáziumi értesítő egy-egy megjegyzéséből világos, hogy a háborús nehézségek akadályozták a megszokott iskolai munkát. A Pázmány Önképzőkör éves tevékenységének beszámolója például ezzel a mondattal zárul: „A tagok buzgósága több szereplésre is tellett volna, de a sok rendkívüliség ezt a csendes munkát többször hátráltatta.”⁶⁷² 1943-ban a háborús viszonyokra való tekintettel nem tartották meg az öregdiákok szokásos pünkösdi találkozóját sem.⁶⁷³

Ha az előző tanévben a háborús nehézségek okoztak is fennakadásokat az iskolai munkában, akkor elmondható, hogy az 1943–1944. tanévben már valóban komoly terheket rótt az iskolára a háború. A tanévet a VKM rendeletére csak 1943. november 3-án kezdhették meg. A két hónappal meghosszabbodott vakáció idején, 1943. szeptember 16-tól október 26-ig katonaság vette igénybe a gimnázium épületét. Ráadásul ugyancsak minisztériumi rendeletre már 1944. április 1-jén be kellett fejezniük a tanévet, amely így négy hónappal rövidebb volt a normálisnál. A tanév ideje alatt meg kellett osztozniuk az épületen a Fiume utcai elemi iskolával, amely továbbra is a gimnázium épületében működött délutáni tanítási órákkal. 1944. április 4-től 24-ig ismét a honvédség vette birtokba az épületet. A honvédség távozása után pedig az esetleges légitámadások károsultjainak ideiglenes otthona, illetve tartalékkórház és tűzoltóállomás céljára foglalták le a gimnázium és az internátus épületszárnyát.⁶⁷⁴

Erre a tanévre esett egy hazánk történelmében igen nagy jelentőséggel bíró esemény, Magyarország német megszállása.⁶⁷⁵ Hogy ez miként nyilvánult meg a Pius Gimnázium mikrotörténetében, azt plasztikusan tárja elénk a következő néhány soros bejegyzés a gimnázium 1943–1944. évi értesítőjéből: „A tanítás szünetelt [...] egy rendkívüli alkalommal is: március 20–21-én, főigazgatói rendeletre, amikor a nagyszámú német csapatok bevonulása idején nem volt kívánatos, hogy az ifjúság otthonán kívül tartózkodjék. A tanulók e napokban csak szülői kísérettel hagyhatták el otthonukat, de később is tartózkodniok kellett a felesleges és céltalan utcán való járkálástól.”⁶⁷⁶ Rendkívül érdekes megfigyelni azt, hogy egy-egy nagy jelentőségű történelmi esemény egy kisebb közösség vagy intézmény életében miként érezteti hatását és milyen értelmezést nyer: a német megszállás, amely hazánk számára történelmi sorsforduló volt, az akkori pécsi jezsuita tanárok számára saját

⁶⁷¹ *Értesítő 1942–1943*, 32. o.

⁶⁷² *Értesítő 1942–1943*, 26. o.

⁶⁷³ *Mecsek Alján*, 1943, 32. szám, 33. o.

⁶⁷⁴ *Értesítő 1943–1944*, 4.; 15–16. o.

⁶⁷⁵ Magyarország német megszállásáról lásd: RÁNKI György: *1944. március 19. Magyarország német megszállása. Második, átdolgozott és bővített kiadás*. Kossuth Könyvkiadó, h. n., 1978.

⁶⁷⁶ *Értesítő 1943–1944*, 16. o.

nézőpontjukból elsősorban azért (is) volt fontos és jelentős, mert a német katonaság veszélyt jelenthetett az utcán közlekedő diákjaikra.

1943–1944-ben a légiveszély is fokozódott: egy bombatámadás lehetősége mind valószínűsőbb fenyegetésnek mutatkozott. Így a Piusban is megszerveződött a helyi légoltalmi szervezet,⁶⁷⁷ melynek vezetője Németh Ferenc SJ tanár volt. Az épületet öt légoltalmi körzetre osztották (templom, gimnázium, internátus, rendház, gazdasági udvar), s a diákok egyes csoportjai az egyes körzetekbe voltak beosztva szolgálattételre. Szükségóvóhelyeket is kialakítottak az intézetben. Ezek azonban csupán a bentlakó diákok befogadására voltak elégségesek. Amennyiben nem tudtak volna a teljes diákság számára óvóhelyet biztosítani, be kellett volna zárniuk az iskolát. Ezért az igazgatóság két közeli püspöki pince átengedését kérte Virág Ferenc püspöktől, aki a pincék óvóhely céljára való használatát a gimnázium számára engedélyezte.⁶⁷⁸ A légiveszély-figyelmeztetések azonnali vétele érdekében állandó rádióügyelet állt fel a diákok bevonásával. A tanév során többször volt légoltalmi próbariadó az iskolában. Az 1944. február 19-i légoltalmi gyakorlatot miniszteri és városi kiküldöttek is megsejmeltek. A VKM rendelkezése szerint amennyiben éjszaka 3 óránál rövidebb légiriadó volt, abban az esetben a másnapi tanítás 10 órakor kezdődött rövidített órákkal, amennyiben éjszaka 3 óránál hosszabb légiriadó volt, a másnapi tanítás elmaradt.⁶⁷⁹ A német hadsereg bevonulása után Magyarország fokozottan ki volt téve légicsapásoknak, ezért március 24-étől a napi tanítási időt a gimnáziumban három órára (8-tól 11 óráig), az elemi iskolában 1,5 órára (15.30-tól 17 óráig) csökkentették,⁶⁸⁰ április 1-jével pedig lezárták a tanévet.⁶⁸¹ A légiriadók a pécsi jezsuiták pasztorációs tevékenységét is megnehezítették. Gyakran megesezt, hogy vásár- és ünnepnapokon délelőtt légiriadó miatt elmaradt a szentmise. Hogy a hívek lelkipozódása ne szenvedjen kárt, Hemm János rektor 1944. július 21-én engedélyt kért és kapott Virág Ferenc püspöktől ilyen esetekben délutáni misék tartására.⁶⁸²

Ezek a viszonyok már komoly próba elé állították az intézet tanári karát és diákságát egyaránt. Az iskolai értesítőben ezt olvashatjuk:

⁶⁷⁷ Az iskolák légoltalmi szolgálatának megszervezéséről kiadott rendelkezéseket lásd itt: MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 316/1943–1944.; 342/1943–1944.; 577/1943–1944.; 655/1943–1944.

⁶⁷⁸ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 895/1944. Pethő Jenő SJ igazgató levele Virág Ferenc püspöknek, 1944. április 21.

⁶⁷⁹ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 66/1942–1943. A VKM rendelete, 1942. szeptember 15.

⁶⁸⁰ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 895/1944. Pethő Jenő SJ igazgató levele Virág Ferenc püspöknek, 1944. április 21.

⁶⁸¹ *Értesítő 1943–1944*, 19–20.; 23. o.

⁶⁸² PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, vegyes iratok, Hemm János rektor levele Virág Ferenc püspöknek, 1944. július 21.

„Napjaink hitvalló lelkületet és áldozatos hazaszeretetet követelnek mindenkitől. Az intézet vezetőségét alázatos, de mégis örömteli tudat tölti el: jelenlegi és volt növendékeinek kint az életben is, itthoni kötelességeik terén is keményen megállták a helyüket. Az 1943–1944. évi programm lényegében nem különbözhetett az előző esztendő célkitűzéseitől. Az egyházhűség és az igazi hazafiasság kiépítésén kívül az intézet tanári kara tervbe vette, hogy amennyire a nehéz viszonyok engedik, a gimnázium fölszerelését korszerűsíteni fogják, a tanulmányok terén teljes értékű munka elvégzésére fognak törekedni, mégha az anyagot a változó körülmények folytán le is kellett csökkenteni. A férfias jellemalakítás és az alapos ismeretszerzés fáradságos munkájában egy jelszó lelkesített tanárt, diákot: Istenért, hazáért.”⁶⁸³

Ez az idézet arról tanúskodik, hogy a gimnázium tanárai és diákjai a legmostohább viszonyok között is töretlenül hittek a művelődés és a nevelés értékében, s minden nehézség ellenére legfontosabbnak tartották nevelői munkájuk végzését, illetve a tanulást. Említésre érdemes, hogy az iskolaorvos megállapítása szerint a háborús helyzet okozta rosszabb élelmszerellátás nem rontotta a tanulók egészségi állapotát és nem okozott elmaradást a tanulók testi fejlődésében.⁶⁸⁴

A tanév során a diákok számos alkalommal dolgoztak munkaszolgálatosként, ezzel véve ki részüket a háborús erőfeszítésekből.⁶⁸⁵ 1944. június 29-től például kb. 40 piusista diák ment két és fél hónapos munkaszolgálatra Taszárra, ahol más iskolák kivezényelt diákjaival együtt a katonai repülőter megnagyobbításán dolgoztak, illetve egy alkalommal kármentesítésben is részt vettek egy Kaposvárt ért bombatámadás után.⁶⁸⁶ A leventefoglalkozások is igen intenzíven folytak az adott tanévben. Sőt, azokat a tanév 1944. április 1-i lezárása után is folytatták. Április 21-től a Pius leventéit légoltalmi szolgálatra osztották be figyelői, hírvivői, romeltakarító és egészségügyi feladatkörben. A leventék egy része a szokásos leventefoglalkozásokon túl híradós illetve vitorlázó repülő kiképzésben is részesült.⁶⁸⁷ A gimnáziumi évkönyvben az iskolavezetés eképp értékeli a gimnázium leventecsapatának éves munkáját:

⁶⁸³ *Értesítő 1943–1944*, 5. o.

⁶⁸⁴ *Értesítő 1943–1944*, 17–18. o.

⁶⁸⁵ *Értesítő 1943–1944*, 28–31. o. A Pius Gimnázium munkaszolgálatos diákjainak tevékenységeiről szóló dokumentumokat lásd: MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 1944–1945.

⁶⁸⁶ *Értesítő 1944–1945*, 11–12. o.

⁶⁸⁷ *Értesítő 1943–1944*, 19–20. o.

„Az iskolai év meglepően rövid tartama és a csonkaév nehézségei ellenére is a levante megtette mindvégig a lehető legtöbbet, amit tehetett. Növelte ifjainkban a hazaszeretetet, a hazafias érzést, erősítette bennük a kötelességtudatot és áldozatvállalást és minden eszközzel azon volt, hogy leventéink testben-lélekben edzett, kemény és elszánt katonái legyenek hazánknak, akik minden beosztásban, bármilyen sanyarú helyzetben is becsülettel megállják a helyüket.”⁶⁸⁸

Háborús időkben az egyházakat sújtó nehézségek szimbóluma a harangok leszerelése és beolvasztása. 1944 nyarán a Pius Gimnázium templomát is elérte ez a sors. Július 8-án a templom 4 harangja közül kettőt, egy 710 és egy 318 kg-os bronzból készült harangot hadiipari célokra leszereltek.⁶⁸⁹

A háborús krízis az 1944–1945. tanévben érezte a hatását leginkább a Pius Gimnázium működésében, mivel ennek a tanévnek az idején vonult át a front Pécs városán. 1944-ben az épület nagy részét német katonaság foglalta le SS-altisztképző iskola céljára,⁶⁹⁰ a maradék helyiségeken a Pius Gimnázium továbbra is a Fiume utcai elemi iskolával osztozott. A német katonaság a gimnázium sportpályáit gyakorlatozásra használta, a botanikus kertben pedig bunkereket és lőszerraktárakat ásott, így azokban nagy kár keletkezett.⁶⁹¹ A helyhiány miatt délelőtti és délutáni turnusokban történt a tanítás, amelyet gyakran szakítottak meg légiriadók. A hadihelyzet miatt lecsökkent tanulói létszám miatt összevonták a párhuzamos (A és B) alsó osztályokat. Október 27-étől a frontvonal közeledése miatt szünetelt a tanítás.⁶⁹² A tanulókat 15 éves kortól munkaszolgálatra rendelték.⁶⁹³ Hegedűs László, a Pius Gimnáziumról szóló tanulmányában említést tesz arról, hogy a német megszállók elleni szervezkedés miatt négy gimnazistát a Gestapo elfogott és halálra ítélt, akik megmenekülésüket csak a szovjetek gyors előrenyomulásának köszönheték. Sajnos Hegedűs nem nevezi meg információjának forrásait, így erről az igen érdekes epizódról ennél többet nem tudhatunk.⁶⁹⁴

⁶⁸⁸ *Értesítő 1943–1944*, 19. o.

⁶⁸⁹ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 90/1944.

⁶⁹⁰ *Értesítő 1946–1947*, 11. o.

⁶⁹¹ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 17. o.

⁶⁹² A VKM október 29-től kezdődően elrendelte a tanítás szünetelését. MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai, iktatott iratok, 195/1944–1945. A katolikus iskolák főigazgatójának utasítása, 1944. október 25.

⁶⁹³ *Értesítő 1944–1945*, 1. o.

⁶⁹⁴ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 47. o.

A szovjet csapatok november 29-én vonultak be a városba,⁶⁹⁵ s december 9-én a gimnáziumot katonai kórház céljára foglalták le. A front átvonulása miatti kényszerszünet után a tanítás 1945. január 10-én indult meg újra. A szovjet katonai parancsnokság saját engedélyéhez kötötte az iskola működését, ezért orosz nyelven bekérte a gimnázium tantervét. Annak jóváhagyásáig január 29. és február 11. között a szovjet katonai parancsnokság átmenetileg bezáratta az iskolát. Március 11-én a szovjet katonai kórház kivonult az épületből. Március 14-től kezdve a felsősök nyolc napon keresztül munkaszolgálatot végeztek a szovjetek utasítására. Március 29-én bolgár katonai kórház foglalta el a gimnáziumot és az internátus nagy részét is. Az értesítő tanúsága szerint: „Kevés megértést tapasztaltunk a részük-ről.”⁶⁹⁶ Ennek egyik példája, hogy a bolgár katonaság egy hónapig mindössze 3 tantermet hagyott szabadon, s ezen kellett megosztoznia a gimnáziumnak, az internátusnak és az átmenetileg a gimnázium épületében működő Fiume utcai elemi iskolának. A bolgár katonaság 1945. május 28-i távozásával a Pius Gimnázium számára is véget ért a II. világháború.⁶⁹⁷

A háború áldozatokat követelt a Pius tanárai és öregdiákjai közül is. Az 1944-ben behívott három világi tanár közül Légár Győző már 1945 őszén hazatért, Gyulai Ferenc azonban csak 1947-ben térhetett haza a szovjet hadifogságból. Bádonyi Imre viszont soha nem tért vissza: hősi halált halt vagy fogságban hunyt el. 1945 januárjában pedig Magyarlaki József világi tanár hunyt el kiütéses tífuszban. Az elhunyt öregdiákok esetei közül pedig különösen megdöbbentő P. Laskay (Róth) Antal SJ esete, akit rendtársával együtt 1944–1945 telén a szovjetek Budakeszin kivégeztek.⁶⁹⁸

A magyar, német, szovjet és bolgár beszállások alatt az épületben nagy károk keletkeztek. A WC-k tönkrementek, a bútorok egy része megrongálódott, több ablak betört, a tornaterem használhatatlanná vált. A keletkezett kár békebeli értékben 100 000 pengőre rúgott. Szerencsés módon az értékes gyűjteményekkel rendelkező szertárak állományában nem esett kár.⁶⁹⁹ A diákság egészségi állapota a nehéz időkben is kielégítő volt, ám az iskola

⁶⁹⁵ Pécs német megszállás alóli felszabadításáról, szovjet megszállásáról és az ezek nyomában kibontakozó társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági változásokról lásd a következő tanulmányköteteket: BABICS András – KOPASZ Gábor (szerk.): *Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez 1944–1960. Felszabadulásunk emlékére*. Pécs MJ. Város Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztálya, Pécs, 1961. VARGHA Dezső (szerk.): *Tanulmányok Baranya megye és Pécs város legújabb kori történetéből (1941–1950). Baranya megye és Pécs város felszabadulásának 40. évfordulója tiszteletére*. Baranya megyei Tanács Apparátusi KISZ Bizottsága, Pécs, 1984.

⁶⁹⁶ *Értesítő 1944–1945*, 1. o.

⁶⁹⁷ *Értesítő 1944–1945*, 1–2. o. Hogy a többi magyarországi jezsuita rendházat miként érintette a front átvonulásának és a háború utáni újrakezdésnek vészterhes időszak, azt röviden összefoglalja: PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 18–26. o.

⁶⁹⁸ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 47. o. PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 20. o. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/laskay-roth-antal/> Letöltés ideje: 2020. január 24.

⁶⁹⁹ *Értesítő 1944–1945*, 2. o.

egészségügyi helyzetéről készült beszámolóban olvashatunk egy háborús balesetről: „4-en jártak szerencsétlenül robbanóanyag miatt.”⁷⁰⁰ Hogy mi lett e szerencsétlenség kimenetele, azt az értesítő nem részletezi. Jellemző egyébként, hogy az 1944–1945. évi gimnáziumi értesítő kinyomtatására a háború utáni kaotikus és nehéz helyzetben nem volt lehetőség, így az kéziratban maradt.⁷⁰¹

10.3. A Pius Gimnázium működése a népi demokrácia idején, a kommunista diktatúra fenyegető árnyékában (1945–1948)

A második világháború után ellentmondásos korszak köszöntött be mind Magyarországra, mind a Pius Gimnázium történetében. A háború ugyan véget ért, de a pusztítások miatt a gazdasági nehézségek egy ideig még megmaradtak. Az országra és a Pius Gimnáziumra egyaránt a helyreállítás rendkívüli munkája várt. A háború véget vetett az 1945 előtti társadalmi és politikai rendnek, s egy demokratikus kibontakozás lehetőségét hordozta magában. Ez a demokrácia azonban rendkívül törékeny és fenyegetett volt: a Szovjetunió a megszállása alá került Magyarországot saját mintájára kívánta átalakítani. Az 1945-ben létrejövő demokrácia ezért kezdettől fogva ellentmondásokkal és torzulásokkal volt teli, míg végül beletorkollott egy szovjet típusú sztálinista diktatúrába.⁷⁰²

Ezek a nagyjelentőségű történelmi változások nem hagyták érintetlenül a Pius Gimnáziumot sem. Sőt, az intézmény ekkor sokkal inkább belekerült a történelem fő sodorvonalaiba, mint korábban bármikor, hiszen a korszak politikai harcainak egyik legkritikusabb terépe az egyházpolitika volt.⁷⁰³ A szovjet támogatással hatalomra törő kommunisták az egyházakban, s ezen belül is a szerzetesrendekben látták legfőbb ellenfelüket. Így a Pius Gimnázium mint szerzetesrend által fenntartott iskola különösen kedvezőtlen helyzetbe került. Az egyházak és az állam egyenlőtlen küzdelmében az egyházak fokozatosan alulmaradtak. 1948-ban államosították az egyházi iskolákat, 1950-ben pedig az állam megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét. Ez a két történelmi esemény egyben a Pius Gimnázium és

⁷⁰⁰ *Értesítő 1944–1945*, 9. o.

⁷⁰¹ *Értesítő 1944–1945*.

⁷⁰² A korszak általános történetére vonatkozóan lásd: GYARMATI György: *Demokráciából a diktatúrába 1945–1956*. Kossuth Kiadó, h. n., 2010. GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. ÁBTL – Rubicon, Budapest, 2013.

⁷⁰³ Az állam és egyház 1945–1989 közötti küzdelme jelenleg a magyar történetírás egyik legnépszerűbb témája. A kérdést igen nagy számú szakirodalom taglalja. Ezért ehelyütt csupán kettőre utalok, amelyek szerzője a problémát újszerű megvilágításba helyezve állam és egyház küzdelmét mint hálózatok vetélkedését értelmezi. BERTALAN Péter: *A pálos rend és az állambiztonság küzdelme. Hálózatok szorításában*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2015. BERTALAN Péter: *Az Opus Deitől a Provida Materig. Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.

a pécsi jezsuita rendház végét is jelentette. A következő fejezetben azt vizsgáljuk, hogy ennek a viharos átmeneti kornak jelentős történelmi eseményei miként éreztették hatásukat az iskola mikrotörténetében. Hogyan élte meg a Pius Gimnázium azokat a nagy történelmi változásokat, amelyek végül az iskola de facto megszűnéséhez vezettek.

A magyar jezsuita rendtartomány élete a második világháború után – a háború okozta pusztítás ellenére – viszonylag kedvező körülmények között indult újra. A magyar provincia a két világháború közötti időszakban intenzíven fejlődött: a rendtagok és a jezsuita intézmények száma dinamikusan nőtt. Ez az erős bázis jó alapokat biztosított a magyar jezsuiták számára a háború utáni újrakezdéshez. A magyar jezsuiták az 1945-tel kezdődő új korszak elé reménykedéssel és optimizmussal tekintettek. Ez nem csupán rájuk, de az egész világ-egyházra jellemző volt ekkoriban: a békétől és a szélsőjobboldali diktatúrák bukásától sok katolikus egy olyan kor eljövételét várta, amelyben az egyház jobb feltételek között működhet, a keresztény értékek jobban érvényesülnek, és megvalósítható egy „krisztusibb kor”, az „egyház új tavasza”. A magyar jezsuiták a fegyverek elhallgatása után szinte azonnal nagy lendülettel vetették bele magukat a pasztoráció munkájába, gyakran annak új módszereivel kísérletezve, minek köszönhetően a vallási élet fellendülésének lehetünk tanúi a háborút közvetlenül követő években. Ezek miatt az optimizmusra okot adó jelenségek miatt a magyar jezsuiták illetve a klérus egy része nem vette komolyan a kommunizmus fenyegető rémét. A vallási élet reneszánszát látva a katolikus egyház a kedvezőtlen előjelek ellenére is elég erősnek vélte önmagát ahhoz, hogy az állam ne kísérelhessen meg konfrontálódni az egyházzal. Ugyanakkor a katolikus egyházon belül és szűkebben a magyar jezsuiták között is számosan voltak, akik tisztán látták, hogy az egyház és a rend jövője a szovjet érdekszféra országaiban igencsak bizonytalan.⁷⁰⁴ Erre az új helyzetre reagált XII. Pius pápa *Provida Mater* kezdetű apostoli konstitúciója is, amely a szerzetesrendek ellehetetlenülésével fenyegető korban az apostolkodás lehetséges új kereteit igyekezett felvázolni.⁷⁰⁵

1945–1946., azaz az első békebeli tanév kezdete a Pius Gimnázium számára nem sokban különbözött a háborús évek alatt megszokottól, ugyanis augusztus 6-án újfent katonai célokra vették igénybe az épületet: 200 szovjet tiszt számára rendeztek be itt laktanyát, akik a tanítás szeptember 10-i kezdete után is az épületben maradtak. Télen fűtőanyaghiány miatt csak az iskola egyes részeit tudták igénybe venni tanítás céljára. 1946. április 22-én

⁷⁰⁴ BÁNKUTI: *Jezsuiták a diktatúrában*, i. m., 25–28.; 42–43.; 70–73. o. PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 31. o.

⁷⁰⁵ A *Provida Mater* egyháztörténeti jelentőségét – különösen a katolikus egyház és a kommunista diktatúra küzdelmében – taglalja: BERTALAN: *Az Opus Deitől a Provida Materig*, i. m.

pedig a gimnázium két alsó szintjén rendezkedett be egy szovjet katonai kórház. Az értesítő kifejezett rongálásokról és lopásokról is beszámol a szovjet katonaság ott tartózkodásának idejéből: „ismeretlen tettesek” a tornaeszközök bőrhuzatjait lefejtették és elvitték, betörték a természetrajzi szertárba, a színházi kellékek raktárába és a cserkészek termébe, s a bejáró diákok kerékpárjai közül is nyoma veszett kettőnek. A katonai beszállásolás költségei (víz-, villanyhasználat stb.) s az okozott károk akkori értéken 223 500 000 pengőt tettek ki. A tanév során nagy anyagi ráfordítással használható állapotba hozták a legszükségesebb helyiségeket,⁷⁰⁶ de még egy évvel később (1946–1947-ben) is panasz tárgyát képezi az értesítőben, hogy a tornaterem és több WC használhatatlan, a fűtés és a vízvezeték felújításra szorul.⁷⁰⁷ A tornaterem használhatatlanná vált padlójának cseréjére csak 1947-ben a nyári vakáció alatt került sor a szülők adományaiból.⁷⁰⁸ Egy 1947. május 28-i keltezésű levélből, melyben Hemm János rektor a szükséges felújítási munkák elvégzéséhez kért segítyt a várostól, az derül ki, hogy a háború alatti katonai beszállásolások során okozott károkért a gimnázium a levél keltjének napjáig nem kapott kártérítést.⁷⁰⁹ A háború alatt a botanikus kertben is károk keletkeztek, több fát megcsonkítottak vagy kivágtak, a németek bunkereket és lőszerraktárakat ástak a földbe, s a gondozás hiányában vad növények szaporodtak el. A botanikus kert helyreállítása csak kemény munkával volt lehetséges.⁷¹⁰

A Pius Gimnázium tanári karának több tagja volt hadifogságban a háborút követő években. Egyikük, Bádonyi Imre világi latin–magyar szakos tanár még 1948-ban sem tért vissza, így valószínűsíthetően hősi halált halt, vagy fogságban hunyt el.⁷¹¹

Az anyagi lehetőségek az 1945–1946. tanévben sem tették lehetővé az iskolai értesítő kinyomtatását, így az abban az évben is kéziratban maradt.⁷¹²

A háborút követő politikai, társadalmi változások jelei már igen korán megjelentek a Pius Gimnázium mikrovilágában is: 1945 tavaszán a Mária Kongregáció gyűlésein már „az új idők szellemének ismertetésével foglalkoztak”,⁷¹³ s már 1945-ben, illetve attól kezdve minden évben, a Piusban is ünnepelték május 1-jét.⁷¹⁴ 1945. november 23-án az iskolában megünnepelték Pécs felszabadulásának első évfordulóját, amelyet – április 4-vel együtt – a

⁷⁰⁶ *Értesítő 1945–1946*, 2–3.; 45. o.

⁷⁰⁷ *Értesítő 1946–1947*, 11.; 13. o.

⁷⁰⁸ *Értesítő 1946–1947*, 48. o. KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 18. o.

⁷⁰⁹ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, vegyes iratok, Hemm János rektor levele Pécs város polgármesterének, 1947. május 28.

⁷¹⁰ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m. 17. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 47. o. PÁSZTOR: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története*, i. m., 240. o.

⁷¹¹ *Értesítő 1947–1948*, 9. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 47. o.

⁷¹² *Értesítő 1945–1946*.

⁷¹³ *Értesítő 1944–1945*, 15. o.

⁷¹⁴ *Értesítő 1944–1945*, 12. o. *Értesítő 1946–1947*, 4. o. *Értesítő 1947–1948*, 7. o.

következő években is rendszeresen ünnepeltek.⁷¹⁵ Az ünnepségen „P. Lenner méltatta a nap jelentőségét.”⁷¹⁶ Ugyancsak az új idők jele, hogy 1946. május 18–28-án „Pedag. demokr. átképző tanfolyamot” tartottak, amelyen, az értesítő tanúsága szerint, arányaiban a Piusból vett részt a legtöbb tanár.⁷¹⁷ Hasonló pedagógus-továbbképzésen a Pius Gimnázium tanárai is tartottak előadásokat a demokráciáról, a népek barátságáról stb.⁷¹⁸ 1947. május 10–17. között az intézet tanárai és diákjai részt vettek a Magyar–Szovjet Kultúrhét ünnepségein.⁷¹⁹ Sőt, 1946. november 7-én a Pius Gimnáziumban is megemlékeztek az 1917-es októberi forradalomról.⁷²⁰ Mindez jelzi, hogy a Pius Gimnázium jezsuita nevelői bizonyos lojalitást mutattak az új rendszer iránt, vagy legalábbis nem voltak ellenségesek. Az értesítőben olvasható szűkszavú és tárgyilagosságra törekvő feljegyzések nem adnak magyarázatot erre a lojalitásra, így csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Az egyik magyarázat lehet a kényszerűség és a modus vivendi keresése: a szovjetek által megszállt országban a jezsuitáknak sem lehetett más választása, mint a status quo elfogadása. Nyilvánvalóan ésszerűtlen lett volna a részükről (a szovjet fegyverek árnyékában pedig lehetetlen is) a kibontakozóban lévő új rendszerhez már eleve ellenségesen viszonyulniuk, hanem ki kellett ismerniük az új helyzetet, hogy megtalálhassák benne a megmaradás módjait. Ugyanakkor – és ez a második lehetséges magyarázat – nem vonhatjuk kétségbe, hogy a jezsuiták, vagy legalábbis néhányan közülük, észlelték az előző rendszer politikai és társadalmi hibáit, s az 1945-ös politikai fordulatban – bármilyen ellentmondásos is volt az, mégiscsak – egy igazságosabb társadalmi rend megvalósításának lehetőségét látták.⁷²¹

„Lassan visszatér az életkedv, a dolgozni akarás a lelkekbe” – ezzel a mondattal kezdődik a gimnázium 1946–1947. évi értesítője, amely két év kihagyás után végre újra nyomtatásban is megjelenhetett.⁷²² S valóban: a háborús évek nehézségei, majd a háborús vereséget követő kaotikus állapotok után a Pius Gimnáziumban folyó iskolai munka lassan visszatért megszokott kerékvágásába. Szükség diktálta rendkívüli jelenségek azért még akadtak: 1946 nyarán például 6 jezsuita rendtag és 18 diák maga végzett fakitermelést Orfű mellett a

⁷¹⁵ *Értesítő 1946–1947*, 3–4. o. *Értesítő 1947–1948*, 6. o.

⁷¹⁶ *Értesítő 1945–1946*, 2. o.

⁷¹⁷ *Értesítő 1945–1946*, 2. o.

⁷¹⁸ *Értesítő 1946–1947*, 3–4. o.

⁷¹⁹ *Értesítő 1946–1947*, 4. o.

⁷²⁰ *Értesítő 1946–1947*, 3. o.

⁷²¹ Pálos Antal SJ szerint néhány korabeli jezsuita valóban igazságtalannak tartotta a háború előtti társadalmi viszonyokat, s 1945 után a nagyobb szociális igazságosságért szállt síkra. PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 27. o.

⁷²² *Értesítő 1946–1947*, 2. o.

mecseki erdőségben, hogy a téli tüzelőt az intézet számára biztosítsák. Mint kiderült, csak részleges sikerrel, mert a tanévet januárban három heti szénzünet szakította meg.⁷²³

Az 1946. szeptemberi tanévkezdés jelentős új fejleményt, méghozzá egy jelentős gyarapodást hozott magával. Ekkor nyílt meg a Jézus Társasági Pius Római Katolikus Általános Iskola. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 6650. M. E. számú rendelete⁷²⁴ ugyanis a korábbi elemi iskola, a polgári iskola illetve a gimnázium I–IV. évfolyamának összevonásával új, mindenkire nézve kötelező iskolatípust hozott létre, a nyolcosztályos általános iskolát.⁷²⁵ Ennek következtében a gimnáziumok négy évfolyamosokká váltak. A Pius Gimnázium I. évfolyama ennek megfelelően 1945 szeptemberében már általános iskolai V. évfolyam néven indult el.⁷²⁶ A Pius Gimnázium csak abban az esetben tarthatta meg négy alsó évfolyamát (I–IV., amely megfelelt az általános iskola V–VIII. évfolyamának), amennyiben egy általános iskolát is létrehoz. Az alsó osztályok megtartása érdekében az iskola-vezetés és a szülők vállalták ezt az áldozatot, s 1946 szeptemberében megnyílt a Pius Általános Iskola egy osztatlan I–II. osztállyal, benne 30 elsős és 15 másodikos tanulóval, illetve két V. (A és B) és két VI. (A és B) osztállyal, amelyek a korábbi gimnázium I. és II. évfolyamának feleltek meg.⁷²⁷ A következő tanévben felmenő rendszerben megnyílt az általános iskola VII. osztálya is (amely a gimnázium III. osztályának felelt meg), illetve az alsó tagozaton megszervezték a III–IV. osztályt.⁷²⁸

⁷²³ *Értesítő 1946–1947*, 2–3. o.

⁷²⁴ *Magyarországi rendeletek tára 1945*. Belügyminisztérium, Budapest, 1946, 629. o.

⁷²⁵ Az általános iskola létrehozásának társadalom- és oktatáspolitikai motivációiról a következőket írja Katona András: „Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter a következő kultúrpolitikai törekvést fogalmazta meg: »Az általános iskola hivatása társadalmunk helytelen osztálytagozódásának megszüntetése, egyéges közműveltségi alapvetés megadása, a magyar népi közösség, főként a parasztság és a munkásság szellemi színvonalának általános felemelése, a magyar közösség egészéből történő helyes tehetségválasztás és tehetséggondozás általános megszervezése, az egyéni hajlamok tudatosítása és a helyes pályaválasztás előkészítése.« Összegzőként megállapíthatjuk azonban, hogy bár a baloldali pártok felfogása szerint »osztályszempontból« forradalmi tett volt az általános iskola bevezetése, parlamenti polgári liberális felfogás alapján azonban egyfajta puccs volt annak kikényszerítése, mert a reformot nem törvény, hanem rendelet útján indította el a »féllegitim« Ideiglenes Nemzeti Kormány, amely nem választások révén állt fel. Az általános iskola biztosította ugyan a mindenkire egyformán kiterjedő művelődés lehetőségét, de komoly értékvesztéssel is járt. Egyetértünk Kardos József értékelésével: »Az elstett döntéssel megszűnt a nagy múltú polgári iskola és a kiemelkedő tehetségeket is nevelő nyolcosztályos gimnázium. Az uniformizált iskolarend az egyéni képességek kibontakozásának gátja, a sokszínű oktatás akadálya, majd később a tan- és gondolatszabadság béklyója lett. Egyúttal lehetőséget nyitott az állami beavatkozás, irányítás és fenntartás kizárólagos megvalósításához.« Ugyanakkor – beleilleszkedve a nemzetközi tendenciákba – szélesebb rétegek számára tette lehetővé az alpműveltség megszerzését, a földosztással együtt demokratizálva a társadalmat.» KATONA András: *Az általános iskola 70 éve – a történelemtanítás felől szemlélve I. Az általános iskola létrejötte és első évei az államosításig. A rövid demokratikus időszak történelemtanítása (1945–1948)*. In: *Könyv és Nevelés*, 2017, 19. évf., 2. szám, 78. o. Az általános iskolák létrehozásáról lásd még: KARDOS József: *Iskola a politika sodrásában (1945–1993)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 27–31. o.

⁷²⁶ *Értesítő 1945–1946*, 11–15. o.

⁷²⁷ *Értesítő 1946–1947*, 14–36. o.

⁷²⁸ *Értesítő 1947–1948*, 11–32. o.

1946 szeptemberében szokatlan látványt nyújtottak a gimnazisták között a 6-7 éves kisiskolások, s az iskolavezetés számára is kihívást jelentettek, hiszen ennek a korosztálynak a nevelése speciális szaktudást igényelt, s a gimnázium tanári kara erre nem volt felkészítve. A helyzetet egy tanító szerzetesnővér, Medgyes T. Myrjam alkalmazásával oldották meg. Az általános iskola felső tagozatának tanári kara azonos volt a gimnáziuméval. Fennállásának első tanévében az általános iskola igazgatói tisztét egy személyben a Pius Gimnázium igazgatója, Bodolay Gyula SJ látta el.⁷²⁹ A felsőbb tanügyi hatóságok azonban ragaszkodtak a gimnázium és az általános iskola igazgatásának szétválasztásához, ezért az 1947–1948. tanévben az általános iskola igazgatója Ambrus Pál SJ⁷³⁰ lett.⁷³¹ Az általános iskola megszervezése anyagi tehertételt is jelentett a háború után egyébként is kedvezőtlen anyagi helyzetben lévő Piusnak, mivel gondoskodni kellett a speciálisan kisiskolások számára kialakított iskolapadokról illetve egyéb berendezési tárgyairól és taneszközökről, melyek biztosítása, az értesítő tanúsága szerint, „minden mellék jövedelmet felemésztett”.⁷³² Az általános iskola alsó tagozata a gimnáziumi épületrész mélyföldszintjén kapott helyet.⁷³³ Az 1947–1948. tanévben az általános iskola még hiányzó III. és IV. osztálya is megnyílt, így két további tanító szerzetesnővér alkalmazása vált szükségessé az alsó tagozaton.⁷³⁴

A felekezeti gimnáziumoknak ez a fajta „lefelé építkezése” abban a korban jellemző gyakorlat volt. Annak érdekében, hogy megtarthassák I–IV. évfolyamaikat (amelyek az általános iskola V–VIII. évfolyamainak feleltek meg) számos felekezeti gimnázium vállalta az általános iskola alsó tagozatának megszervezését. Ezzel 12 évfolyamos iskolakomplexumok jöttek létre. Az ilyen 12 évfolyamos felekezeti iskolák létrejöttét a korabeli oktatáspolitikai nem nézte jó szemmel, mert szerintük ez „beltenyészet”⁷³⁵ [sic!] kialakulásához vezet: a felekezeti gimnáziumok továbbra is a középosztály iskolái maradnak. Noha a felekezeti általános iskolák megszervezése ellen a VKM jogilag nem léphetett fel, azt előírták, hogy ilyen esetekben az általános iskolának és a gimnáziumnak külön igazgatás alatt kell állnia.⁷³⁶

⁷²⁹ *Értesítő 1946–1947*, 2. o.

⁷³⁰ Ambrus Pál SJ (1895–1983) 1913-ban lépett a Társaságba. Rendi képzése mellett latin–történelem szakos tanári oklevelet szerzett. 1932-től 1943-ig a kalocsai gimnáziumban, 1944-től 1948-ig a Pius Gimnáziumban tanított. 1947–1948-ban igazgatója volt a Pius Általános Iskolának. A szerzetesrendek feloszlásakor, 1950-ben Máriapócsra internálták. A szétszórás éveiben lekipásztori tevékenységet végzett Nagykapornakon, Jászdózsán, Nógrádverőcén és Jászberényben. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/ambrus-pal/> Letöltés ideje: 2020. január 25.

⁷³¹ *Értesítő 1947–1948*, 9. o.

⁷³² *Értesítő 1946–1947*, 11. o.

⁷³³ *Értesítő 1946–1947*, 47. o.

⁷³⁴ *Értesítő 1947–1948*, 11–17. o.

⁷³⁵ A VKM egy 1946-ból származó hivatalos dokumentumában olvasható ez a kifejezés. Idézi: NAGY P. T.: *Járszalag és aréna*, i. m., 170. o.

⁷³⁶ NAGY P. T.: *Járszalag és aréna*, i. m., 165–175. o.

Ennek tudható be, hogy – amint fentebb láttuk – 1947-ben a Pius Általános Iskola igazgatását is függetleníteni kellett a Pius Gimnázium igazgatásától.

Ahogy az előző tanévben általános iskolával bővült az intézet, úgy az 1947–1948. tanév újabb intézményi fejlődést hozott magával: megnyílt a gimnázium reáلتagozata. A gimnázium V. A osztálya latin- (humán-), B osztálya reáلتagozatos lett. A VI. gimnáziumi osztály osztatlan osztályként vegyes (latin- és reál-) tagozatú volt.⁷³⁷

A korszakban megvalósított további fejlesztés, hogy az internátusi kápolna feláلدozásával és beépítésével újabb helyiségeket alakítottak ki, ezáltal növelve az internátusi férőhelyek számát. Ez a fejlesztés akkor történt, amikor az iskola államosítása már reális veszélyként fenyegetett. Hogy a bizonytalan körülmények ellenére is ilyen jövőbe mutató vállalkozásokba fogott, mindez Kerling János szerint jól példázza Hemm János rektor reménykedését, optimizmusát és buzgóságát.⁷³⁸ Ezzel párhuzamba állítható egy figyelemreméltó megjegyzés az 1947. november 24–26-i tanári értekezlet jegyzőkönyvéből, miszerint a diákok esetében „általában valami ismeretlen vágy tapasztalható rajtuk egy jobb, boldogabb világ után.”⁷³⁹

A háború lezárása és a kommunista hatalomátvétel közötti néhány esztendő társadalmi, politikai, ideológiai szempontból pezsgő, eseménydús időszak volt.⁷⁴⁰ A gimnázium értesítőiből a nagy események kis lenyomatai köszönnek vissza szinte megelevenítve előttünk a korszakot: 1946. október 20-án látogatást tett a gimnáziumban Mindszenty József hercegprímás, és beszédet tartott az erre az alkalomra összegyűlt szülőknek és öregdiákoknak.⁷⁴¹ 1946. december 12-én az igazgató vezetésével a Pius 40 fős küldöttsége is kivonult a Pécsre látogató Tildy Zoltán köztársasági elnök fogadására.⁷⁴² 1947. február 1-jén tanítási szünettel, misével és iskolai ünnepéllyel ünnepelték a köztársaság kikiáltásának első évfordulóját,⁷⁴³ s egy évvel később szintén megemlékeztek az iskolában erről a napról.⁷⁴⁴ 1947. március 1-jén az igazgató vezetésével a Pius 40 fős küldöttsége is kivonult Károlyi Mihály pécsi fogadására.⁷⁴⁵ A demokrácia szellője az iskolák világát is megérintette ekkoriban: 1947. március 16-án létrejött a Pius Gimnázium diák-önkormányzati szerve, a Pius

⁷³⁷ *Értesítő 1947–1948*, 10. o.

⁷³⁸ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 18. o.

⁷³⁹ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, jegyzőkönyvek, 1947. november 24–26. (201/1947–1948.)

⁷⁴⁰ Lásd: GYARMATI: *Demokráciából a diktatúrába*, i. m. GYARMATI: *A Rákosi-korszak*, i. m.

⁷⁴¹ *Értesítő 1946–1947*, 3. o.

⁷⁴² *Értesítő 1946–1947*, 3. o.

⁷⁴³ *Értesítő 1946–1947*, 4. o.

⁷⁴⁴ *Értesítő 1947–1948*, 4. o.

⁷⁴⁵ *Értesítő 1946–1947*, 4. o.

Diákállam.⁷⁴⁶ Május 3-án pedig megalakultak az iskola illetve az egyes osztályok 48-as bizottságai.⁷⁴⁷ 1948. március 14-én és 15-én a Pius Gimnázium növendékei is aktív szereplőként vettek részt az 1848-as forradalom centenáriumának ünnepségein.⁷⁴⁸ 1948. április 28-án, húsvétvasárnap a szünidőt Pécssett töltő piusi diákok kivonultak Tildy Zoltán köztársasági elnök fogadására, és sorfalat álltak. A köztársasági elnöki látogatás tiszteletére pedig április 30-án tanítási szünetet tartottak.⁷⁴⁹

Az 1945 utáni megváltozott oktatás- és kultúrpolitikai helyzetről beszédesen tanúskodik az értesítő alábbi bejegyzése: „A felszabadulás előtti években a segélykönyvtár szinte teljesen el tudta látni ifjúságunkat olcsó pénzért könyvekkel. A tankönyvrevízió alkalmával azonban a könyvtár körülbelül harmadára csökkent. Új könyvek beszerzése ebben a tanévben [1946–1947.] nem is igen látszott időszerűnek, mert az összes tankönyvek engedélyezése csak erre az iskolai évre szólt. [...] Az Ifjúsági könyvtár állományát a fasiszta stb. könyvek kiselejtezése csak 25-30 kötetrel csökkentette.”⁷⁵⁰ S végül egy újabb, a korszakot jól jellemző bejegyzés a gimnáziumi értesítőből: az iskolavezetés „több ezer forint tandíjat engedett el az anyagiakban megszorult tanulóknak és B listázott szülőknek.”⁷⁵¹

1947. novemberében P. Hemm János SJ rektor súlyos betegsége miatt kórházba kényszerült, 1948. március 19-én pedig Budapestre vitték operációra, emiatt 1948. március 25-én vicerektori minőségben átmenetileg Lenner József SJ vette át a kollégium vezetését.⁷⁵² Így az utolsó rektor, Hemm János a betegágyról kísérte figyelemmel a Pius Gimnázium történetének utolsó felvonását, az államosítást.

Mielőtt azonban a gimnázium államosításának történetét ismertetnénk, vizsgáljuk meg, hogy mi jellemezte a Pius Gimnázium oktató-nevelő tevékenységét fennállásának 36 éve alatt.

⁷⁴⁶ *Értesítő 1946–1947*, 4.; 7–8. o.

⁷⁴⁷ *Értesítő 1946–1947*, 4.; 8. o.

⁷⁴⁸ *Értesítő 1947–1948*, 6. o.

⁷⁴⁹ *Értesítő 1947–1948*, 6. o.

⁷⁵⁰ *Értesítő 1946–1947*, 13. o. Az 1945 utáni tankönyv-felülvizsgálatról lásd: KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m., 23–25. o.

⁷⁵¹ *Értesítő 1946–1947*, 40. o.

⁷⁵² *Értesítő 1947–1948*, 3.; 6.; 10. o.

11. Oktatás és nevelés a Pius Gimnáziumban

11.1. A nevelés elvei és gyakorlata

A Pius Gimnázium nevelési elvei és gyakorlata értelemszerűen a jezsuita pedagógiában⁷⁵³ gyökereztek. A Pius Gimnázium rektora, P. Hemm János SJ 1942-ben a gimnáziumi értesítőben közölt írásában értelmezi, hogy mit is jelent a specifikusan jezsuita pedagógia.

Hemm a jezsuiták pedagógiai küldetését az elitnevelésben látja: „nívós papság és talpraesett világi vezetők nélkül minden apostoli kezdeményezés a levegőben lóg”, ezért „vezéregyéniségeket”, „vezetésre alkalmas embereket” kell nevelni az egyház számára.⁷⁵⁴ Ezzel kívánják előmozdítani a jezsuiták a kereszténység ügyét. Az elitnevelés mint cél indokolja a jezsuita pedagógia bizonyos sajátos eszközeinek alkalmazását, hiszen „nem egy gyakorlat magától értetődik tisztai iskolában, ami más iskolában fölöslegesnek vagy túlzásnak tűnik föl.”⁷⁵⁵ A „vezérférfiakat” pedig öntudatra és komoly munkára kell nevelni.⁷⁵⁶

A jezsuita nevelés legfontosabb elemének Hemm János a vallásos nevelést tekinti: „egész nevelésünk gerincévé a vallásosságot teszi, azt a vallásosságot, amely nem külső máz vagy ünneplő ruha, vagy pusztán érzélgés, nem is elvont elmélet, hanem való élet [...]. [...] egész életünket istentiszteletté kell avatnunk [...]. Nemcsak az imát tekintjük vallásos gyakorlatnak, hanem a munkát is, a pihenést is, a játékot és huncutkodást is. [...] *A rend azon dolgozik, hogy a gondjaira bízott ifjúság [...] a teocentrikus világszemléletet sajátítsa el.*”⁷⁵⁷

A vallásosság mellett a legfőbb erények, amelyeket a jezsuita nevelés meg kíván gyökereztetni a fiatalokban Hemm szerint a tekintélytisztelet, az engedelmesség, a tisztaság, a felebaráti szeretet, a kötelességteljesítés és az udvariasság. Ezen erényekre a jezsuita pedagógia nem tiltással és büntetéssel kíván nevelni, hanem azzal, hogy fellelkesíti, motiválja ezen erények gyakorlására a fiatalokat.⁷⁵⁸

Hogy ezek az elvi megfontolások hogyan manifesztálódtak a Pius Gimnázium nevelési gyakorlatában, azt megtudhatjuk egy másik rektor, P. Jablonkay Gábor SJ írásából, amelyben bemutatja az iskolában alkalmazott nevelési elveket és módszereket, átfogó és szemléletes képet nyújtva mindezekekről.⁷⁵⁹

⁷⁵³ A Jézus Társaság nevelési tevékenységéről egy rövid összefoglalás fentebb olvasható.

⁷⁵⁴ *Értesítő 1941–1942*, 6–7. o. Eredeti kiemelés.

⁷⁵⁵ *Értesítő 1941–1942*, 6–7. o.

⁷⁵⁶ *Értesítő 1941–1942*, 8. o.

⁷⁵⁷ *Értesítő 1941–1942*, 7–8. o. Eredeti kiemelések.

⁷⁵⁸ *Értesítő 1941–1942*, 10–13. o.

⁷⁵⁹ *Értesítő 1914–1915*, 6–19. o.

Jablonkay azzal kezdi, hogy a nevelőintézetekkel – és főleg a vallásos szellemű nevelőintézetekkel – szemben gyakran hozzák fel azt a vádat, hogy nem az életre nevelik a gyermekeket. De mit jelent az „életre való nevelés”? Hiszen az, hogy ki mit tart az élet céljának, értelmének, nagyon különböző lehet az adott személy lelki habitusától, szocializációjától, világnézetétől függően. A nevelés vallásos felfogása szerint az emberi élet célja az üdvösség. A vallásos iskolának Jablonkay szerint olyan embereket kell nevelnie, akik sem jó-, sem balsorsban ettől a céltól nem tántorodnak el, ezért fel kell készíteni az ifjút arra, hogy sem nehézségek, sem jelszavak, sem csábítás miatt ne térjen el céljától. Arra kell szoktatni, hogy az értékeket becsülje, a romlottságot pedig megvesse. Jablonkay szerint abban, aki vallásos nevelésben részesül, jóval könnyebben kifejlődik a kötelességtudás, a lelkiismeretesség, az önzetlenség, a csábításokkal szembeni ellenállás. S ha el is bukik az életben, Istenbe kapaszkodva fel tud állni. Kiemelten fontos a vallásos nevelés a középiskolákban, hisz a középiskolák a jövő értelmiségét termelik ki, s ha a művelt és széles látókörű értelmiség nincs felvértezve szilárd erkölcsökkel és kellő kritikával, könnyen relativizmusba, nihilizmusba hullhat, állítja Jablonkay. Hisz a „puszta emberi műveltség külső finomsága nem rejtheti el a szív ürességét.”⁷⁶⁰

A katolikus vallás elvei szerinti nevelés megkerülhetetlen elemei a vallási gyakorlatok: az ima és a szentségek vétele. Nem cél azonban, hogy a gyermekeket túl sok ilyen gyakorlatnak tegyék ki, ezért e téren a Pius nevelői csupán annyit vártak, amennyi bármely buzgó katolikustól méltán elvárható: napi többszöri rövid ima, napi szentmisehallgatás, legalább havonkénti szentgyónás és szentáldozás, évenkénti lelkigyakorlat. De ezeknek a vallási gyakorlatoknak nem szabad pusztán rutinná és külsőséggé válniuk – hangsúlyozza Jablonkay. A nevelőknek és lelki atyáknak arra kell törekedniük, hogy mindezek a cselekvések belső igénnyé váljanak, hitből fakadjanak.⁷⁶¹

A vallásos nevelés egyik közvetlen célja az akarat megedzése, véli Jablonkay, hogy az ember bátran és öntudattal tudja gyakorolni a kötelező és a szabadon választott jót, a rosszat pedig következetesen kerülje. Az akarat erősítésének módja az „önmeggyőzés”. A napirend és az intézmény egyéb rendszabályai jó gyakorlatok az „önmeggyőzés” fejlesztéséhez. Ezek az előírások látszólag apró dolgokra vonatkoznak, de rendkívüli mértékben edzik az akaratot, hogy fékezni tudja a szertelen vágyakat. Az önmegettagadás e formája nem szül komorságot – állítja Jablonkay –, hanem ellenkezőleg: a lélek tisztaságának és nyugalmanak megőrzésével biztosítja a derűt.

⁷⁶⁰ *Értesítő 1914–1915*, 9. o.

⁷⁶¹ Ugyanezen a véleményen van Hemm János is. *Értesítő 1941–1942*, 8–9. o.

A Pius nevelőmunkájának fontos részét képezi a hazaszeretetre való nevelés. Ez nem ellenkezik a keresztény elvekkel, sőt kifejezetten keresztényi – mondja Jablonkay Gábor. Egy közösség javáért tevékenykedni, érte áldozatot hozni ugyanis alapvető követelmény egy keresztény ember számára. A hazaszeretetnek az a lényege, hogy mindenki egész emberként végezze azt a feladatot, amelyet a Gondviselés rábízott. A felebaráti szeretet azonban nem csak honfitársaink, hanem valamennyi embertársunk irányában kötelez – szögezi le Jablonkay.⁷⁶²

A nevelés fontos eszköze a dicséret és a büntetés. A Piusban a szóbeli dicséret mellett írásos elismerő oklevelek adományozása is szokásban volt. Ezeken a „Merenti honor – az érdemesnek elismerés” szavak álltak, ezért röviden csak merentinek nevezték. Ezen elismerő levelek közül a legalacsonyabb rangú fehér, a következő fokozat zöld, a legmagasabb pedig piros színű volt. A tanárok kezdeményezhették ennek odaítélését, és az igazgatónak kellett jóváhagynia. A merentivel együtt valami kézzelfogható ajándék is járt a növendékeknek (pl. édesség). A tanulók magatartását és tanulmányi előmenetelét havonta értékelték: ezek voltak a havi osztályzatok. A legjelesebbek ilyenkor kitüntetéssel kaptak, melyet a következő havi osztályzatig birtokoltak. A tanév végén osztályonként a legjelesebb tanuló, az egyes tantárgyak legjobbjai és a bentlakók közül a legjobb magaviseletűek szintén kitüntetéssel kaptak, melyek végleg a növendékek birtokában maradtak, s ünnepi alkalmakkor viselhették őket. Az érdemérmek átadásakor mindig nyilvánosan kihirdették azok neveit is, akik szorgalom- és magatartásban nem sokkal maradtak el a legjobbaktól.

Ami a dicséret mellett a büntetést illeti: a Piusban testi fenyítést – írja Jablonkay – nem alkalmaztak,⁷⁶³ ehelyett szóbeli figyelmeztetések, feddéses, dorgálásos voltak szokásban, amelyek a tett súlya szerint lehetnek magánosak vagy nyilvánosak, illetve történhetnek a tanár, az osztályfőnök, az igazgató és a tanári kar részéről. A büntetés legmagasabb foka a kizárás volt, melyet különösen jelentős szabályszegések esetén alkalmaztak, úgymint a valóság elleni cselekedetek, nyolc napon túli igazolatlan mulasztás, lopás, bizonyítványhamisítás stb. Eltávolításra került az a növendék is, akinek rossz példája erkölcsi szempontból veszélyt jelentett az egész intézményre. A kizárás oka lehetett a tanulmányok végzésében megmutatkozó állandó és javulás nélküli szorgalomhiány, illetve a tanároknak és

⁷⁶² A Pius Gimnázium eljáróinak elve a hazafias nevelés tekintetében a következő volt: „Isten után a haza minden előtt!” *Értesítő 1922–1923*, 7. o.

⁷⁶³ Ehhez hozzá kell tenni, hogy az öregdiákok visszaemlékezései azt tanúsítják, hogy olykor-olykor elcsattant egy pofon. Ennél drasztikusabb retorziók azonban nem voltak. Ez a gyakorlat – összehasonlítva más korabeli iskolák változatos testi fegyelmező technikáival – még mindig igen humánusnak mondható. Az mindenesetre tagadhatatlan, hogy a testi fenyítés lehetőség szerinti kiküszöbölése a kezdetektől jellemzi a jezsuita pedagógiát Vö. FARRELL (transl., ed.): *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*, i. m.

előjáróknak való ellenszegülés. Jablonkay örömmel állapítja meg, hogy az iskola fennállásának első három éve alatt (1915-ig) egyszer sem fordult még elő a büntetésnek ez a módja.⁷⁶⁴ Ennek magyarázata szerinte a lelkiismeretességre szoktató nevelőeszközök alkalmazása, és a növendékek állandó felügyelete.

A Pius nevelőmunkája azonban nem ért véget az iskola falainál. A nem bentlakó diákok iskolán kívüli magatartását is részletekbe menően szabályozták, eladdig, hogy a bentlakókhoz hasonlóan, számukra is napirendet állítottak össze.⁷⁶⁵ Illetve a szülőket is nyomatékosan figyelmeztették, hogy kötelesek olyan erkölcsben nevelni gyermekeiket, amely megfelel az intézet szellemiségének.⁷⁶⁶

A jezsuita nevelésnek kezdettől fogva jellemzője a diákok nemes versengésre való buzdítása. Ennek egyik igen régi és jól bevált eszköze volt a jezsuita pedagógiában az *aemulatio*, amellyel a latin nyelv tanulására kívánták ösztönözni a diákokat, s amelyet a Pius Gimnáziumban is alkalmaztak. Az *aemulatio* keretében az osztályt két részre osztották: egy római és egy pun táborra. Mindkét táborban voltak tisztek (a legfőbb a consul volt) és közkatonák. A rangsort, amelyet az ülésrend is tükrözött, a latin nyelvből mutatott tanulmányi eredmények határozták meg. A két táboron belül a két legjobb diák volt a két consul, s tanulmányi eredményeik alapján következtek utánuk a magasabb és alacsonyabb rangú tisztek, végül a közkatonák. Az egyes táborokon belül folyamatos harcok voltak az előmenetelért. A rangban közvetlenül felette állót ugyanis bármikor kihívhatta az adott tanuló versengésre, azaz *aemulatio*ra. Ilyenkor latintudásban mérték össze erejüket. Ha a magasabb rangú veszített a rangban alatta lévővel szemben, akkor pozíciót cseréltek. Voltak ritka alkalmak, amikor bárki kihívhatott bárkit. Ilyenkor akár egy közkatonára is kihívhatta a consult. Máskor viszont a két tábor (a római és a pun) tagjai mérték össze erejüket egymással. Ennek következtében folyamatos volt a versengés az osztályon belül. A kevésbé jókat tanulásra motiválta a rangban való előrejutás. A rangban felül állók pedig azért kényszerültek folyamatos tanulásra, hogy megőrizzék pozíciójukat.⁷⁶⁷

⁷⁶⁴ Jablonkaynak ez az állítása nem teljesen igaz, mert éppen ő maga számol be kéziratok feljegyzéseiben arról, hogy 1913–1914-ben az intézetből való megszökés miatt kizártak az internátusból egy diákot. JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

⁷⁶⁵ *Tudnivalók a pécsi Pius alapítványi Jézus-társasági kath. főgimnázium tanulói számára*. Pécs, 1913, 4–8.; 14–15. o.

⁷⁶⁶ *Értesítő 1912–1913*, 21–22. o.

⁷⁶⁷ *Arany–Ezüst*, 1995, 1. szám, 8. o. *Arany–Ezüst*, 2005. karácsonyi szám, 21–22. o.

11.2. Az internátus rendtartása

A Pius Gimnázium egyik legfőbb specifikuma, hogy rendelkezett bentlakásos intézettel, azaz internátussal, vagy más szóval konviktussal. Ez jelentette a gimnázium egyik fő vonzerejét, mivel kb. 150 férőhelyes internátusának köszönhetően távolabbi vidékekről származó diákok számára is lehetővé vált, hogy beiratkozzanak a gimnáziumba. Az internátus egy nagyon sajátos nevelési szintér volt, ezért annak zárt belső világa joggal tarthat igényt a neveléstörténészek érdeklődésére.

Az internátus jezsuita nevelőinek bentlakó diákokkal szembeni attitűdjét kifejezik az alábbi sorok: „A konviktorok⁷⁶⁸ mintegy a Társaság családjába nyertek felvételt. Eltekintve tehát a speciálisan szerzetesi vonatkozásoktól, nekünk ugyanazt a nevelést kell adnunk a fiúknak, melyet mi kaptunk a Társaságtól, azaz feltétlenül rá kell szoktatnunk őket arra, hogy erős lélekkel legyőzzék magukat, és egész életüket elvek, örök normák, az Isten akarata szerint rendezzék be. Tehát [...] az önnevelésen keresztül és az önneveléssel aktív keresztény katolikus vezérférfiakká nevelni őket.”⁷⁶⁹

A Pius Gimnázium internátusának házirendjét a kalocsai jezsuita internátus házi-rendje alapján dolgozták ki.⁷⁷⁰ Kalocsa példájának erős hatása annak is betudható, hogy az internátus megszervezésében oroszlánrészt vállaló első rektor, Jablonkay Gábor korábban nemcsak tanára volt a kalocsai jezsuita gimnáziumnak, hanem diákja is, így annak nevelőmunkájáról személyes tapasztalatai voltak.⁷⁷¹

Az internátusba való belépés a következő módon történt. Beköltözéskor a növendék szülőjével együtt jelentkezett az előljáróságnál. Holmiját átvették és lajstromozták. Az internátusba költöző diáknak a következő dolgokat kellett magával hoznia: lábbelik, fehérnemű, ágynemű, evőeszköz, tisztálkodó eszközök, téli ruha. Felsőruházatra nem volt szükségük, mert az intézet egyenruháját viselték. Minden cikkből meghatározott darabszámot hozhattak magukkal az egyenlőség és a célszerűség kedvéért. A beköltöző növendék minden magával hozott tárgyat köteles volt bemutatni az előljáróságnak, s csak azokat tarthatta meg, amelyeket az engedélyezett.⁷⁷²

⁷⁶⁸ A konviktor bentlakó diákot jelent.

⁷⁶⁹ MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, Directorium.

⁷⁷⁰ *Értesítő 1914–1915*, 27. o. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 57. o.

⁷⁷¹ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 17. o.

⁷⁷² *Értesítő 1914–1915*, 19–20.; 22–24. o.

Az internátusban lakó tanulók egyenruhát viseltek. Az egyenruha bevezetése kifejezetten Zichy Gyula kérésére történt, és a társadalmi különbségek eltüntetését szolgálta.⁷⁷³ Az alsó osztályosok egyenruhája ellenzős tengerészsapka, matrózing, rövidnadrág és harisnya volt; a felső osztályosoké ellenzős tengerészsapka, kétsoros zakó és hosszú nadrág.⁷⁷⁴ (A nem bentlakó diákok, a bejárók, azaz az ún. externisták nem viseltek egyenruhát, később azonban számukra is egyensapka viselését tették kötelezővé, ami elsősorban a tanulók iskolán kívüli magatartásának ellenőrzését szolgálta: ha egy diák nyilvános helyen nem megfelelően viselkedett, az egyensapkáról bárki azonosíthatta, hogy piusista diák az érintett, s bepanaszolhatta őt az iskolánál.)

Az internátusban a diákok életkor szerint szakaszokba voltak osztva. Kezdetben három, később négy szakaszra osztották a bentlakókat.⁷⁷⁵ A szakaszok vezetésével egy, még rendi tanulmányait végző jezsuita rendtag, az ún. magiszter volt megbízva, aki – a gimnáziumi tanítás kivételével – minden idejét a szakaszával töltötte.⁷⁷⁶ Ő felügyelt a kötelező tanulói idők (studium) és a rekreációk alatt, szervezte a programokat, „lelki olvasásokat” tartott stb. Sőt egy hálóteremben is aludt szakaszával. A bentlakók tehát sohasem voltak felügyelet nélkül.⁷⁷⁷ Sőt, a magiszter feladatai közé tartozott az is, hogy a felügyeletére bízott tanulók holmiját időnként átvizsgálja: nincsenek-e birtokukban tiltott tárgyak vagy tiltott olvasmányok.⁷⁷⁸ A szakasz minden tevékenységet közösen végzett a magiszter figyelme és irányítása alatt. Egyik foglalkozási helyről a másikra is csapatban vonultak, s a foglalkozások helyét csak engedéllyel hagyhatták el.⁷⁷⁹

Az internátus napirendje iskolai előadási napokon a következő volt: A bentlakók fél 6-kor keltek. Mosakodás és öltözködés után reggeli imádságot végeztek és szentmisét hallgattak az intézet kápolnájában. Fél 7-kor volt a reggeli. A reggeli és az első tanóra közötti időben kötelező tanulói időt, ún. studiumot tartottak, melynek során a diákok átismételték az aznapra feladott leckét. 8 órakor kezdődött a gimnáziumi tanítás. A délelőttöt a

⁷⁷³ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J. *Értesítő* 1914–1915, 27. o.

⁷⁷⁴ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 57–58. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 7. o.

⁷⁷⁵ A szakaszok korcsoportok szerinti tagozódása a következőképpen nézett ki: I. szakasz: I–II. osztályosok; II. szakasz: III–IV. osztályosok; III. szakasz: V–VI. osztályosok; IV. szakasz: VII–VIII. osztályosok. *Értesítő* 1939–1940, 40. o.

⁷⁷⁶ A magiszterek feladataink igen részletes ismertetése megtalálható itt: MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, Directorium.

⁷⁷⁷ *Értesítő* 1914–1915, 16–17. o.

⁷⁷⁸ MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, Directorium.

⁷⁷⁹ *Értesítő* 1914–1915, 28–29. o. *Tudnivalók a pécsi Pius alapítványi Jézus-társasági kath. főgimnázium tanulói számára*, i. m., 10–11. o.

gimnáziumban töltötték. Az órák között tízperces szünetek voltak. 10 órakor a játszótéren tartották a szünetet. Az ebéd délben vagy 1 órakor volt. Ebéd után hosszabb felüdülési idő, ún. rekreáció következett, amelyet a játszótéren, rossz idő esetén a játszóteremben tartottak. Minden szakasznak saját játszótéren és játszóterme volt, a különböző szakaszok tehát nem vegyültek. A rekreáció nem szabadfoglalkozás volt, hanem a szakasz közös programja a magiszter felügyelete alatt. A rekreáció után háromszor egy héten csoportos sétára mentek. A többi napokon séta helyett studiumot tartottak. Ezt követte az uzsonna. Uzsonna után újra rekreáció, majd 5 órától 7 óráig studium egyszer 5 percnyi szünettel megszakítva. Studium alatt mindenki külön, egyszemélyes padban ült és egymaga tanult, szigorú szilenciumban. 7 órakor volt a vacsora, amit rekreáció követett. 8 órakor következett az esti ima, amely után mindenki elvonult a hálóterembe, majd öltözködés és mosakodás után nyugovóra tért. A vasárnapi és ünnepnapok programja studiumból és a hétköznaphoz képest több rekreációból állt, s ilyenkor volt lehetőségük a diákoknak némi szabadfoglalkozásra. A napirend pontos betartása kötelező volt, de betegség vagy egyéb indok alapján felmentést lehetett kapni alóla.⁷⁸⁰ A napirend rendkívül szoros volt. Percekre lebontva be volt osztva a bentlakók ideje, s annak felhasználását az intézmény határozta meg.

Naponta négy étkezés volt. Reggelire tejet vagy kávékat kaptak zsemelével. Ebédre leves, hús főzelékkel, harmadik fogásként tészta. Heti három alkalommal az ebéd pecsenye volt. Az uzsonna kenyér vagy zsemle, amely mellé sajt, méz vagy gyümölcs járt, illetve tea vagy kávé. Vacsorára levest és tésztaféléket kaptak. Vasár- és ünnepnapokon az étlap természetesen bővebb volt. Aki igényelte, külön díj fejében részesülhetett tízóraiban is. A konyha egy jezsuita rendtag vezetése alatt állott.

A bentlakók szülők általi meglátogatása az előjáróság engedélyéhez volt kötve. Látogatásra havonta egyszer, a tanórák és a studiumok idején kívül kerülhetett sor. Erre a célra társalgószobákat létesítettek az internátusban. A tanulók intézetből való kijárását is csak havi egy alkalommal engedélyezték kizárólag szülők vagy közeli rokonok felügyelete alatt. Ha a tanuló magaviselete és tanulmányi eredményei nem voltak megfelelőek, a kimenőt megvonhatták tőle. Kimenő alatt a városon kívülre még szülői felügyelettel sem mehettek a bentlakók.⁷⁸¹

Ha valaki látogatás vagy kimenő alkalmával ajándékot kapott, köteles volt bemutatni az előjárónak, s csak az ő engedélyével tarthatta meg. Hasonlóképpen az internátus

⁷⁸⁰ *Értesítő 1914–1915*, 24–25.; 28. o. *Tudnivalók a pécsi Pius alapítványi Jézus-társasági kath. főgimnázium tanulói számára*, i. m., 11. o.

⁷⁸¹ *Értesítő 1914–1915*, 26. o.

növendékeinek küldött valamennyi csomagot legelőször valamelyik előjárónak kellett megtekintenie. A növendékek csak olyan olvasmányokat birtokolhattak, melyeket az előjáróságtól kaptak, vagy az előjáróság engedélyezett számukra. A bentlakók szüleiknek hetente írtak levelet, illetve egy-két rendkívüli alkalomkor (például a szülő névnapja alkalmából).⁷⁸² Az előjáróság a diákok levelezését is ellenőrizte.⁷⁸³

A bentlakók csak a vakációk idején utazhattak haza. A karácsonyi és húsvéti vakáció idejére a diákok hazautazhattak, de tölthették a szünetet az internátusban is, a nyári vakáció alatt viszont el kellett hagyniuk az intézetet. (Később a vezetőség eltörölte azt a lehetőséget, hogy a bentlakók a karácsonyi és húsvéti szünetet az internátusban töltsék, mivel a szünetek ideje alatt történt az internátusban a tatarozás és nagytakarítás.)⁷⁸⁴ Vakációk idején a haza- és visszautazás biztonsága a szülő felelőssége volt, de ha egy irányba több növendék is utazott, az iskola kíséret biztosított számukra.

Mivel az intézet célja a keresztény nevelés volt, ezért a vallást és erkölcsöt sértő minden cselekedet súlyos vétségnek számított. Megkövetelték az előjárók irányában az engedelmisséget. Ennek megsértése ugyancsak súlyos vétség volt. Szintén súlyos vétségnek számított a felebaráti szeretet elleni minden bűn (például gúnyolódás). A bentlakók egymás közötti kapcsolatában elvárták az udvariasságot.

Saját környezetében mindenki köteles volt rendet és tisztaságot tartani. Tiltott volt a rongálás, illetve alkohol és tűzveszélyes anyagok birtoklása. Tilosak voltak a veszélyes, vakmerő játékok, de az elpuhult kényeskedés is. Tiltott volt más tárgyaihoz nyúlni, más hálóhelyiségébe belépni. Használati tárgyakat engedély nélkül elajándékozni, elcserélni nem volt szabad. Továbbá tilos volt mindenféle pénzbeni ügylet, adásvétel, szerencsejáték. A diákok engedély nélkül nem hozhattak létre egyleteket, társulásokat.⁷⁸⁵

Az internátus rendszabályai közül itt csak a leglényegesebbek ismertetésére nyílt mód. A bentlakó diákok élete ennél sokkal alaposabban, egészen a legapróbb részletekig szabályozva volt, olyannyira, hogy az már szinte túlszabályozottságnak nevezhető. Erre bizonyíték egy fennmaradt dokumentum, amely a *Directorium* címet viseli, s amely az internátus nevelőinek kötelességeit veszi számba rendkívüli részletességgel és alapossággal.⁷⁸⁶

⁷⁸² *Értesítő, 1914–1915, 27. o. Tudnivalók a pécsi Pius alapítványi Jézus-társasági kath. főgimnázium tanulói számára, i. m., 10.; 12–13. o.*

⁷⁸³ MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, *Directorium*.

⁷⁸⁴ *Jézus Társasága Pius-internátusa, Pécs. Tájékoztató. Pécs, é. n., 7. o.*

⁷⁸⁵ *Értesítő 1914–1915, 27–30. o. Tudnivalók a pécsi Pius alapítványi Jézus-társasági kath. főgimnázium tanulói számára, i. m., 10–13. o. Az internátus rendszabályairól lásd még továbbá: Jézus Társasága Pius-internátusa, Pécs. Tájékoztató, i. m.*

⁷⁸⁶ MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, *Directorium*.

A dokumentum több mint 70 gépelt oldalon keresztül részletezi az internátusi nevelők feladatait. Ezáltal olyan alapos és mély betekintést nyújt a jezsuita nevelőintézetek zárt belső világába és az azt meghatározó bonyolult rendszabályokba, amilyenre külső személynek ritkán adódik lehetősége, s számos, a külső szemlélők számára hozzáférhetetlen információt közöl. Az eddig még egyetlen kutató által sem vizsgált *Directorium* információgazdagsága és (nevelés)történeti forrásértéke olyan nagy, hogy publikálása értékes hozzájárulás lehet a neveléstörténet- illetve a jezsuita rendtörténet-íráshoz. Ezen megfontolások alapján a *Directorium* teljes szövegét közlöm az értekezés függelékéeként. Ezt a forrást olvasva számos további információval gazdagodhatunk a Pius Internátus működését meghatározó bonyolult szabályokról, a növendékek internátusbeli mindennapjairól, illetve a nevelők pedagógiai motivációjáról.⁷⁸⁷

11.3. Az intézményi totalitás jelenléte az internátusban

Miután alaposan megismerkedtünk az internátus fegyelmi szabályaival és rendtartásával, azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy a Pius Gimnázium mellett működő internátusban kimutatható-e az intézményi totalitás jelenléte, amely jellemző az internátushoz hasonló zárt intézményekre. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához Michel Foucault francia filozófus és történész, illetve Erving Goffman amerikai szociológus elemzési szempontrendszerét hívom segítségül.

Michel Foucault a fegyelmezés és büntetés történetét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a 18. századig a fegyelmezés és a büntetés főként az emberi testre irányult: verés, kínzás, csonkítás voltak a jellemző büntetési, fegyelmezési technikák. A 18. századtól ezek a brutális fegyelmező eszközök eltűnnek, mivel a modernitás korának racionális embere a fegyelmezést és büntetést is igyekszik racionalizálni. A fegyelmezés eszköze jellemzően már nem testi fájdalomkózos által történik, hanem az egyén állandó kontroll alatt való tartásával, mindennapi tevékenységeinek szabályozásával stb. Mindezek az eszközök pedig arra irányulnak, hogy az egyént valamilyen cél érdekében átformálják. Nem véletlen – állítja Foucault –, hogy éppen a 18. században, a felvilágosodás és racionalizmus századában jött létre az iskola, a börtön, a pszichiátria és a reguláris hadsereg ma ismert formája a fegyelmezés és büntetés ezen új eszményének megvalósítására hivatott intézményként.⁷⁸⁸

⁷⁸⁷ Az internátusbeli élet napi eseményeiről, apró történéseiről pedig lásd az internátusi naplót: JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. c. Az internátus iratai. Internátusi naplók, 1915–1948.

⁷⁸⁸ FOUCAULT, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Ha a jezsuita tanintézményekben folyó fegyelmezést és büntetést párhuzamba állítjuk a fegyelmezés és büntetés történetének Michel Foucault által kialakított korszakolásával, azt kell látnunk, hogy az a paradigmaváltás, amelyet Foucault a 18. századra tesz, a jezsuita iskolák esetében jóval korábban bekövetkezett. A Jézus Társaság pedagógiai praxisának kezdetétől fogva igyekezett kiküszöbölni iskoláiban a testi fenyítést, lehetőség szerint egyéb fegyelmező eszközök alkalmazásával. Noha súlyosabb vétségek megtorlására fenntartották a testi fenyítést, a Társaság tagjai nem élhettek ezzel az eszközzel, hanem az iskolák ennek a hálátlan feladatnak az elvégzésére egy külön személyt, az ún. correctort, alkalmaztak, aki nem kerülhetett ki a Társaság tagjai közül. Ezt a gyakorlatot az 1599-es *Ratio studiorum* is szentesítette.⁷⁸⁹ 300 évvel később Jablonkay Gábor SJ, a pécsi jezsuita Pius Gimnázium első igazgatója így ír az iskola internátusáról: „Testi fenyítést nem alkalmazunk intézetünkben.”⁷⁹⁰ A testi fenyítés mellőzése forradalmi újítás volt a XVI. században – de nem kevésbé a XX. század elején. Azonban a jezsuita iskolák a testi fenyítés elhagyása ellenére is professzionális módon valósították meg a tanulók fegyelmeinek fenntartását. Ezt elsősorban a tanulók mindennapi életének részletekbe menő szabályozásával és az állandó felügyelettel valósították meg. Ennek konkrét gyakorlatát fentebb már láthattuk. A következőkben azt vizsgálom, hogy az internátus fegyelmi rendszabályai mögött vajon milyen – látens vagy manifeszt – hatalomgyakorlási megfontolások húzódtak meg, illetve hogy a más zárt intézményekre jellemző intézményi totalitás tetten érhető-e a Pius Internátusban is.

Foucault a fegyelmezés 18. századi paradigmaváltásának egyik meghatározó elemét a részletek felértékelődésében látja,⁷⁹¹ ami különösen jól érzékelhető a katonaság esetében: a XVIII. századra eltűnnek a korábbi, félig-meddig *irreguláris* hadseregek, és megjelennek az olyan *reguláris* hadseregek,⁷⁹² amelyeknek ütőképessége az óramű-pontosságú működésben rejlik, amit a minden részletre kiterjedő szabályozás tesz lehetővé.

A részletekre hasonlóképpen ügyeltek a Pius Internátusban is. Gyakorlatilag nem volt olyan szegmense az intézet belső életének, amely ne esett volna szabályozás alá. A rendszabályok némelyike már-már szörszálhasogatásnak tűnik, mint például az az előírás, miszerint a sötétítőfüggönyöket lehúzáskor 10 cm-rel a muskátlik fölött kell rögzíteni.⁷⁹³ Azonban a legtöbb ilyen jellegű szabály nem önkényes volt, hanem gyakorlati célt szolgált.

⁷⁸⁹ FARRELL (transl., ed.): *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*, i. m., 55–56.; 70.; 101.; 127. o.

⁷⁹⁰ *Értesítő 1914–1915*, 16. o. Bár ehhez hozzá kell tenni, hogy az öregdiákok visszaemlékezései szerint olykor elcsattant egy pofon. Ennél drasztikusabb retorziók azonban nem voltak.

⁷⁹¹ FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés*, i. m., 190–193. o.

⁷⁹² Maga a szóhasználat is árulkodó: *regula* latinul annyit tesz, mint szabály, szabályzat, rendszabály.

⁷⁹³ MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, Directorium, 30. o.

A fenti, megmosolyogtató példaként idézett előírás például egyszerűen arra szolgált, hogy megakadályozza a virágok letörését. Ha kissé alaposabban vizsgáljuk meg, akkor az olyan, első ránézésre érthetetlen előírások is magyarázatot nyernek, mint például, hogy miért kell szilenciumban zuhanyozni?⁷⁹⁴ Nyilván azért, hogy a meztelen diákok ne ragadtathassák illetlen beszédre magukat, amivel társaikat megronthatnák, megbotránkozthatnák.

Jablonkay Gábor igazgató az aprólékos szabályoknak egy másik fontos előnyt is tulajdonít: a szabályok betartása „edzi az akaratot”.⁷⁹⁵ Vagyis a kollektív fegyelmezés a fegyelem interiorizálódását, az önfegyelem kialakulását szolgálja. (Ezzel szemben viszont Erving Goffman úgy véli, hogy a totális intézmények bentlakóinak az intézményhez való alkalmazkodása nem interiorizáció, hanem csupán „külszíni hasonuláson”, „színlelésen” alapszik.)⁷⁹⁶

Erving Goffman a látszólag jelentéktelen szabályoknak is nagy jelentőséget tulajdonít. Úgy véli, hogy ezen szabályok betartása – amely sokszor teljesen tudattalanul és reflektálatlanul történik – jelzi egy csoporttal szembeni lojalitásunkat. Ezért van az, hogy jelentéktelennek tűnő szabályokat (ilyenek például az illemszabályok) is szigorúan be kell tartani, s azok megsértése vétségnek minősül. Nem azért vétség, mert megsértésük veszélyt jelentene a közösségre, hanem azért, mert megsértésük szemben áll a közösség normáival, tehát magával a közösséggel.⁷⁹⁷

Foucault számára a fegyelmezés paradigmaváltásának másik fontos elemét a tér és az idő *fegyelmező térré* és *fegyelmező idővé* alakítása jelenti. A fegyelmező tér kialakítása Foucault szerint két lépésben történik. A fegyelmezendő csoportot előbb el kell különíteni a társadalomtól. Majd az elkülönített csoporton belül minden egyénnek ki kell jelölni a maga helyét a térben, így véve elejét az ellenőrizhetetlen csoportosulásnak.⁷⁹⁸

Az internátus az elkülönítést következetesen és szigorúan megvalósította. A növendékeknek eltávozniuk a vakációkon kívül csak havonta egy alkalommal lehetett néhány órára, engedéllyel – amelyet nem megfelelő tanulmányi eredmény és magatartás esetén megvonhattak –, és kizárólag szülők vagy közeli rokonok felügyelete alatt. A növendékek heti több alkalommal mentek ugyan csoportos sétára, kirándulásra, de a külvilággal való

⁷⁹⁴ MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, Directorium, 60. o.

⁷⁹⁵ *Értesítő 1914–1915*, 12–13. o.

⁷⁹⁶ CSEPELI György: *Goffman „interakciós színpada” és a szociálpszichológiai megértés*. In: Goffman, Erving: *Érintkezések*. Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, h. n. 1978, 15–16. o.

⁷⁹⁷ GOFFMAN, Erving: *A helyzeti jellegű illemszabályok struktúrája és funkciója*. In: Goffman, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1981, 243–289. o. Vö.: FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés*, i. m., 413. o.

⁷⁹⁸ FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés*, i. m., 193–203. o.

érintkezés ilyenkor is korlátozás alá esett (tilos volt vásárolniuk; ha ismerőssel találkoztak, nem csatlakozhattak hozzá stb.). A külső személyek internátusba való belépését is korlátozták: látogatót a növendékek havonta egy alkalommal fogadhattak, és ehhez is engedély szükségeltetett.⁷⁹⁹

A külvilágtól ily módon elkülönített bentlakók csoportosítása – tulajdonképpen további elkülönítése – két szinten valósult meg az internátusban. A bentlakók életkor szerint három, később négy ún. szakaszba voltak osztva. A szakasz minden tevékenységet (tanulás, játék, fürdés stb.) közösen végzett. Minden szakasz saját tanulóteremmel, hálóteremmel, játszótérrel és játszóteremmel rendelkezett, ami nagyban lecsökkentette a szakaszok közötti érintkezés lehetőségét. Az egyének szakaszon belüli elkülönítését szolgálták a közös hálóteremben az egyszemélyes hálófülkék, a tanulóteremben az egyszemélyes padok. Hogy az önálló csoportosulást az internátus előjárói valóban nemkívánatosnak tartották, mutatja, hogy a nevelők számára kiadott útmutatóban figyelmeztették őket, hogy igyekezzenek annak elejét venni.⁸⁰⁰

A tér speciális funkciója tekintetében Foucault a fiúinternátusokat az ún. válság-heterotópiák közé sorolja. Foucault az olyan tereket nevezi heterotópiáknak, amelyek mások, mint az adott társadalom megszokott terei: itt nem érvényesek az általánosan elfogadott társadalmi szabályok, hanem más szabályok szervezik az életet. A heterotópiák hasonlóak tehát az utópiákhoz. Azonban megkülönbözteti őket az utópiáktól az, hogy a heterotópiáknak valós létük van. A heterotópiák egyik válfaja Foucault szerint a válság-heterotópiák. Ezek olyan elkülönített helyek, amelyek olyan egyének számára vannak fenntartva, akik bizonyos szempontból válságosnak számító élethelyzetben vagy életkorban vannak. Ilyen válságos életkor a serdülőkor is. Foucault szerint a fiúinternátusok arra szolgálnak, hogy az ebben a nehéz életszakaszban lévő kamaszokat elkülönítsék a társadalomtól.⁸⁰¹

Az iskolák azonban nem csupán az elkülönítéssel, hanem a térszervezéssel is igyekeztek fegyelmezni a tanulókat. A 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeinek iskoláinak építészeti megoldásaira jellemző a derékszögű, geometrikus térszervezés, a racionális elrendezés és a hierarchikus strukturáltság, amely az épület egésze és az egyes tantermek esetében is érvényesült. Ezek a megoldások egyebek mellett a tanulók könnyebb ellenőrizhetőségét, illetve a rendhez és fegyelemhez való hozzászoktatását szolgálták. Az ilyen

⁷⁹⁹ *Értesítő 1914–1915*, 26–27. o. MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, Directorium, 39–40. o.

⁸⁰⁰ MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, Directorium, 38. o.

⁸⁰¹ FOUCAULT, Michel: *Más terekről*. In: Exindex. Kortárs képzőművészeti folyóirat, 2004. augusztus 9. <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253> Letöltés ideje: 2021. augusztus 8.

jellegű iskolaépületeket a katonai épületekével rokon térszervező megoldásaik miatt a neveléstörténeti szakirodalom „iskolakaszárnyáknak” nevezi.⁸⁰² A Pius Gimnázium épületét is ezek az építészeti, térszervezési megoldások határozták meg.

A fegyelmezés térbeli megszervezése mellett ugyanolyan fontos annak időbeli megszervezése is.⁸⁰³ A Pius Internátusban kötelező napirend volt érvényben.⁸⁰⁴ Ez talán nem annyira meglepő. Az viszont annál inkább, hogy a buzgó iskolavezetés a külsős tanulók számára is napirendet készített.⁸⁰⁵ Az internátus napirendjére vonatkozóan figyelemre méltó, hogy az milyen precízen, milyen kis időintervallumokra lebontva tartalmazta a tevékenységek beosztását. Ez összhangban áll azzal, amit Foucault „az idő egyre keskenyebb szeletekre szabdalásának” és „kimerítő felhasználásának” nevez.⁸⁰⁶ Egy példa erre: a diákoknak a studium és az ebéd között 15 perc szabadidejük volt. Az internátusi élet rendszabályait tartalmazó *Directorium* több mint egy oldalon keresztül részletezi, hogy a bentlakók ebben a „sok” időben, mi mindent el tudnak végezni.⁸⁰⁷ A napirend tehát valóban feszes volt: a felkeléstől a lefekvésig szinte egyetlen perc sem telt el feleslegesen, hanem aktívan és célzottan használtak fel a növendékek minden időt. A nevelők tehát „a felhasznált idő minőségét is igyekeztek biztosítani.”⁸⁰⁸ A napirend biztosította a növendékek állandó aktivitását, ami nyilván a következő célt szolgálta: „»amikor a test mozog és a szellem meghatározott dologra összpontosít, az alkalmatlan gondolatok elszállnak és a lélekben (...) nyugalom honol.«”⁸⁰⁹

A Foucault által meghatározott fegyelmezési paradigmaváltás talán legfontosabb eleme a szüntelen felügyelet, amit ő maga panoptikusságnak nevez. Az elnevezés a Jeremy Bentham angol utilitarista filozófus által kigondolt ideális börtön, a Panopticon nevéből ered, amelyben az örök állandóan szemmel tarthatták az összes rabot.⁸¹⁰ Az állandó felügyelet a Pius Internátusban az ún. magiszterek révén valósult meg. A magiszter egy szakasz vezetésével megbízott jezsuita volt, aki – a gimnáziumi tanítás kivételével – minden idejét a szakaszával töltötte, így a szakasz sosem maradt felügyelet nélkül. Sőt, a magiszter egy hálóteremben is aludt a rá bízott szakasszal. Feladatköréhez nem csak a növendékek állandó felügyelete tartozott, hanem az ún. „kutatás” is: munkaköri kötelessége volt ugyanis, hogy

⁸⁰² NÉMETH: *A tanterem és berendezésének története*, i. m., 25. o.

⁸⁰³ FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés*, i. m., 203–211. o.

⁸⁰⁴ *Értesítő 1914–1915*, 24–25. o. MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, *Directorium*, 9–12. o.

⁸⁰⁵ *Tudnivalók a pécsi Pius alapítványi Jézus-társasági kath. főgimnázium tanulói számára*. Pécs, 1913, 14. o.

⁸⁰⁶ FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés*, i. m., 204.; 208. o.

⁸⁰⁷ MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, *Directorium*, 27–28. o.

⁸⁰⁸ FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés*, i. m., 204. o.

⁸⁰⁹ Idézi: FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés*, i. m., 329. o.

⁸¹⁰ FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés*, i. m., 267–310. o.

amikor a szakasza éppen távol volt (misén, gimnáziumban), átvizsgálja a növendékek szekrényeit, fiókjait, könyveit, ruhazsebeit stb. ellenőrizve azok rendezettségét, épségét és tiltott olvasmányok, tiltott tárgyak után kutatva. Elolvasta a diákok kimenő leveleit is, és vagy ő, vagy egy magasabb előljáró megtekintette a diákok bejövő leveleit és csomagjait. A szakasz egyes tagjai olykor megfelelő indokkal távol tartózkodtak a szakasztól (pl. különórán), így a magiszter nem felügyelhetett mindig minden egyes diák felett. Ezért az épületben felvigyázott egy ún. folyosóprefektus is, aki a közlekedő diákokat ellenőrizte.⁸¹¹ További érdekes adalék, hogy a benthami Panopticonhoz hasonló megoldást a Pius Internátusban is alkalmaztak a bentlakók megfigyelésére: a gimnáziumi tantermektől eltérően az internátusi tanulótermekben a katedra nem a diákokkal szemben, hanem a hátuk mögött állt, így a tanulóidő alatt a magiszter állandóan szemmel tarthatta az egész szakaszt.

Foucault szerint a fegyelem hatékonyságát növeli, ha a magasabb ellenőrző hatalom bizonyos ellenőrző funkciókat alsóbb szintre delegál. Erre Foucault éppen egy iskolai példát közöl, ti. beszél egy módszerről, miszerint az idősebb tanulók tanítják és ellenőrzik a kisebbeket.⁸¹² Ezt a módszert a Pius Internátusban is alkalmazták. A studiumok végén a diákok közül kiválasztott „kikérdezők” kérdezték ki a számukra kijelölt csoport tagjaitól a megtanult leckét, majd tapasztalataikról jelentést tettek a magiszternek. Így lehetővé vált, hogy mindössze néhány perc alatt, a magiszter beavatkozása nélkül a szakasz ellenőrizze saját magát.⁸¹³ Az internátusban más formában is megnyilvánult az ellenőrző hatalom alsóbb szintre delegálása a hatékonyabb irányítás érdekében. Bár a szakasz vezetésével a magiszter volt megbízva, volt a szakasznak egy tanulói vezetője is, az ún. szakasztitkár, illetve bizonyos területekért (pl. sport, tisztaság stb.) felelős biztosok, akik mindnyájan a magiszternek tartoztak felelősséggel.⁸¹⁴ Így a magiszter bár egymaga nem tarthatott mindent kézben, mégis meg tudta ezt valósítani közvetve.

A felügyelet azonban nem ért véget az iskola falainál, és nem ért véget a vakáció kezdetén. A vakációzó diákoktól megkövetelték (bentlakóktól és külsősöktől egyaránt), hogy válasszanak maguknak lelki vezetőt a szünidőre, és kérjenek tőle igazolást szünidőbeli magaviseletükről. Aki ilyen igazolást nem nyújtott be szeptemberben, vagy abban elmarasztaló tények szerepeltek, az nem iratkozhatott be a következő tanévre.⁸¹⁵

⁸¹¹ MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, Directorium.

⁸¹² FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés*, i. m., 223.; 240–241. o.

⁸¹³ MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, Directorium, 31–32. o.

⁸¹⁴ MNL BaML XII.6. A pécsi jezsuita rendház iratai, Directorium.

⁸¹⁵ *Értesítő 1913–1914*, 23–24. o.

Ahhoz, hogy érvelni tudjunk a Pius Internátus intézményi totalitása mellett vagy ellen, szükséges volt, hogy előbb Foucault strukturalista elemzésén keresztül megvizsgáljuk az internátus rendszabályait, mert ennek köszönhetően most már nem csupán az internátus rendszabályaival, hanem az azok mögött megbúvó hatalomgyakorlási mechanizmusokkal is tisztában vagyunk.

Mindezek ismeretében megállapítható, hogy a totális intézményekre vonatkozó goffmani meghatározás – „nagy számú és hasonló helyzetű személyek tartózkodási és munkahelye, akik meghatározott időtartamra el vannak választva a tágabb társadalomtól, és életüket együtt, összezárván és hivatali körülmények között irányítják”⁸¹⁶ – a Pius Internátusra is áll. A Pius Internátus valóban egyszerre volt lakó- és munkahely, lakóközösség és hivatalos szervezet. És nem csak a bentlakók, hanem a személyzet számára is! Ez a sajátosság még a totális intézmények között sem általános, hisz például a börtön vagy a pszichiátria sem ilyen: ezekben a személyzet nem lakik az intézményben. Egy totális intézményben minden tevékenység egyetlen racionális terv részét képezi. Teljes mértékben igaz ez a Pius Internátusra, ahol ez a racionális terv az ifjúság nevelésére irányult. Goffman szerint a totális intézmény legfontosabb sajátosságai a bürokratikus szervezettség, illetve a bentlakók és a személyzet közötti „szociális szakadék”.⁸¹⁷ Az internátus magasán szervezett bürokráciájába fentebb betekintést nyerhettünk, ami pedig a bentlakók és a személyzet közötti „szakadékot” illeti, az nem szorul különösebb fejtegetésre a tanár–diák viszony esetében – különösen ha a tanárok elkülönülését még szakrális értelemben vett minőségi különbségük is aláhúzza, lévén szerzetesek, papok.

Keith Farrington a következő négy pontban összegzi Goffman felfogását a totális intézményekről: „1., totális kontroll: az intézmény vezetősége a fogvatartotti populáció teljes ellenőrzésére törekszik; 2., totális strukturálás: az intézmény teljes mértékben megszervezi a fogvatartottak programjait, és kizárólagosan alakítja a fogvatartottak környezetét; 3., totális szubmergencia: a fogvatartott intézet előtti életének teljes leépítése, és az intézeti követelményekhez való hozzászoktatása; 4., totális izoláció és szeparáció: az intézet és lakói teljes mértékben elválnak vagy leválnak a nagyobb társadalomról.”⁸¹⁸

⁸¹⁶ FLIEGAUF Gergely: *Totális intézmény kritika. Mennyiben változott a börtön társadalmi funkciója az elmúlt ötven év során?* Kézirat. É. n. 5. o. https://docs.google.com/Doc?id=dhhhp72z_1gqdsgej Letöltés ideje: 2021. augusztus 8.

⁸¹⁷ DAVIES, Christie: *Goffman's Concept of the Total Institutions: Criticism and Revisions*. In: *Human Studies*, 1989, 12. évf., 1–2. szám. 77–95. o.

⁸¹⁸ Idézi: FLIEGAUF: *Totális intézmény kritika*, i. m. 6. o.

Ami az 1., 2. és 4. pontot illeti, arra vonatkozóan már láthattunk példákat fentebb. A 3. pontban meghatározott „totális szubmergencia” is jelen volt a Pius Internátusban, ha nem is olyan drasztikus formában, mint ahogyan Farrington fogalmaz. Mindenesetre tény, hogy a tanulókat jellemezte egy sajátos „piusista” identitás. Hogy ez mennyiben volt spontán kialakult és mennyiben külsőleg oktrojált, az vitatható. Viszont kétségtelenül voltak ennek hivatalos, formális elemei, amelyek közül legnagyobb jelentőséggel az egyenruha bírt. A reszocializáció – amely a totális intézmények talán legsajátabb funkciója⁸¹⁹ – a Pius Internátusban is tagadhatatlanul jelen volt.

Christie Davies meghatároz három olyan változót, amelyek segítségével az intézmények differenciálhatók totalitásuk mértéke szerint.⁸²⁰ Az első a nyitottság-zártság foka, melynek két összetevője van. Egy intézmény nyitottságát vagy zártságát egyrészt az határozza meg, hogy a bentlakók intézetbe való bekerülésének és bennmaradásának oka önkéntesség-e vagy pedig kényszer? Nem mondhatjuk, hogy a növendékek teljes mértékben önszántukból léptek be a Pius Internátusba, hisz kiskorúak lévén szüleik írátták őket oda, de a szülők többsége valószínűleg nem hagyta figyelmen kívül gyermeke óhajait sem. Az intézetben való bennmaradás esetében az önkéntesség még inkább igazolható, hiszen az internátusban a büntetés – más totális intézményekkel ellentétben – nem az intézetben való benntartás, hanem az onnan való kizárás volt. Aki azonosult az internátus rendszabályaival, ezt nyilván azért tette, mert benn kívánt maradni az intézményben, és el akarta kerülni, hogy kizárják onnan. Másrészt, az önkéntes távozásra is lehetősége volt annak, aki bármilyen okból el akarta hagyni az intézetet – kiskorúakról lévén szó, ezt is nyilván a szülőkön keresztül, annak beleegyezésével teheték meg. A nyitottság és zártság ezen értelmezése szerint a Pius Internátus inkább nyitottnak mondható.

A nyitottság és zártság mértékét másrészt az határozza meg, hogy a bentlakók és a személyzet teljesen elkülönül-e, vagy pedig van közöttük átmenet.⁸²¹ Bár – mint utaltunk rá – a növendékek és nevelők között nagy volt a távolság, ezt az állítást is finomítanunk kell. Ugyanis minél idősebb volt egy növendék, annál több joga, privilégiuma volt, és a nevelők sem alkalmazhattak vele szemben bizonyos fegyelmező eszközöket. Vagyis az életkor előrehaladtával valamelyest csökkent a távolság a növendékek és a nevelők között.

⁸¹⁹ FLIEGAUF: *Totális intézmény kritika*, i. m. 7.; 22–23. o.

⁸²⁰ DAVIES: *Goffman's Concept of the Total Institutions: Criticism and Revisions*, i. m.

⁸²¹ Goffman szerint a két csoport között nem létezik mobilitás, mások ezt a nézetét a cáfolják, például: FLIEGAUF: *Totális intézmény kritika*, i. m., 10. o.

Másodikként Davies különbséget tesz a totális intézmények között aszerint, hogy mi az intézet célja: önmaga; vagy egy társadalmilag hasznos cél; vagy pedig a bentlakók átformálása. Ezek a célok többnyire átfedik egymást, illetve egy-egy intézményre többnyire mindhárom célkitűzés jellemző, ezért úgy vélem, inkább arról érdemes beszélni, hogy ezek a célok milyen mértékben vannak jelen egy intézményben. A Pius Internátust eszerint leginkább a két utóbbi célkitűzés jellemzi: a bentlakók átformálása az oktatás és nevelés által, amelynek társadalmi haszna művelt, képzett és erkölcsös polgárok produkálása.

Végül a harmadik változó, ami alapján Davies differenciálja a totális intézményeket az, hogy milyen eszközzel érik el a bentlakók engedelmességét: korlátozással, irányadással vagy jutalmazással. A Pius Internátusban ennek a három eszköznek az egyenlő mértékű, egymással harmóniában lévő alkalmazása volt jellemző.⁸²² Ha mégis meg akarnánk keresni az elsőt az egyenlők között, úgy gondolom, az irányadásban találnánk meg, ami ebben az esetben a hívő keresztény életre való nevelést jelentette. Goffman is úgy véli, hogy a totális intézmények ideáltípusokat hoznak létre, s az intézmények ezekhez az ideáltípusokhoz mérik a valóságot.⁸²³ Értelemszerűen fegyelmezési eljárásukat is ezekhez igazítják. Ez az ideáltípus a Pius Internátus esetében a hívő keresztény ember: az internátus nevelési gyakorlatának célja a növendékek formálása ennek az ideálnak megfelelően, s a növendékektől ennek az ideáltípusnak megfelelő magatartásmintákat várja el és jutalmazza az intézet, az ezzel összeegyeztethetetleneket pedig bünteti. Ez párhuzamba állítható Goffman pszichiátriára vonatkozó azon megállapításával, miszerint a pszichiátria nem gyógyítja a betegeket, hanem rájuk kényszeríti azokat a szerepeket és magatartásmintákat, amelyeket a pszichiátriai praxis a gyógyultsággal azonosít. Amennyiben a beteg elfogadja ezeket a szerepeket, és azonosul velük, a pszichiátria ezt gyógyulásként értékeli, s ez a „gyógyulás” egyben meg is erősíti a pszichiátriát módszereinek helyességéről.⁸²⁴

Végkövetkeztetésünk tehát az, hogy a Pius Gimnázium mellett működő internátus rendszabályai mögött bizonyos hatalomgyakorlási mechanizmusok azonosíthatók, s az

⁸²² *Értesítő 1914–1915*, i. m., 6–17. o.

⁸²³ Goffman úgy véli, hogy a totális intézmények a valóságot az ideáltípusokhoz mérik ugyan, de az ideáltípusok nem tükrözik a valóságot. FLIEGAUF: *Totális intézmény kritika*, i. m., 4. o.

⁸²⁴ BERKOVITS Balázs: *Foucault és Goffman – a humán tudományok működése*. In: Pro Philosophia Füzetek 2003, 5. évf., 4. szám. <http://www.c3.hu/~prophil/profi034/berkovits.html> Letöltés ideje: 2021. augusztus 8. Goffman szerint mindez a másik oldalról is igaz: nem csak a gyógyulást, hanem a pszichés betegséget is a pszichiátria produkálja. (GOFFMAN: *A helyzeti jellegű illemszabályok struktúrája és funkciója*, i. m.) Vagy Samuel E. Wallace frappáns megfogalmazásában: „many »madmen« are truly said to be »manmade«.” WALLACE, Samuel E.: *On the Totality of Institutions*. In: Wallace, Samuel E. (ed.): *Total Institutions*. Transaction Book, h. n., 1971, 1–7. o.

intézményi totalitás jellemzői bizonyos mértékben kétségkívül tapasztalhatók voltak az internátusban.

11.4. Költségek. A tanulók segélyezése

A gimnáziumba való beíratás díja kezdetben 10 korona, az éves tandíj pedig 40 korona volt, melyet egy összegben kellett fizetni.⁸²⁵ 1916-ban a tandíj 50 koronára emelkedett.⁸²⁶ 1919-ben a beíratási díj 20, a tandíj pedig 120 koronára nőtt, ezért lehetővé tették a két részletbeni fizetést.⁸²⁷ A tandíj elengedését vagy mérséklését kérhették az arra igazoltan rászorulóknak. A tandíjmentesség feltétele volt a tanuló megfelelő szorgalma és magaviselete.⁸²⁸

Az internátusban tartásdíjat kellett fizetni, amelynek éves összege 1915-ben 700 korona volt, melyet negyedéves részletekben kellett fizetni. Mivel az internátus berendezése és felszerelése a legkorszerűbb – vagyis értelemszerűen drága is – volt, ezért az iskolavezetés bármennyire is törekedett rá, a tartásdíjak szedésétől nem tudott eltekinteni. Ennek ellenére a 700 koronás tartásdíj az érte kapott színvonalas szolgáltatáshoz viszonyítva nem volt magas összeg, sőt külföldi nevelőintézetekkel összehasonlítva olcsónak számított. A tartásdíj fedezte a napi négyszeri étkezés, a fűtés, a világítás, a vízhasználat, a mosás, a takarítás és az orvosi ellátás költségeit. A tartásdíjon felül egyéb költségek is terhelték, terhelhették az internátusi diákok szüleit (egyenruha, tankönyv, írószer, külön tízórai étkezés, különórák, gyógyszerek, fogorvosi ellátás, okozott károk megtérítése stb.), ezért e rendkívüli és olykor előre nem látható költségek fedezésére az előljáróság a tartásdíj minden negyedéves részletek fizetésekor 100-100 korona letét elhelyezését kérte a szülőktől. Amennyiben a tanuló egyéb költségei meghaladták a 100 koronát, a szülők kötelesek voltak kifizetni a többletet. Viszont, ha a növendék egyéb költségei kevesebbek voltak 100 koronánál, akkor az intézet visszafizette a fennmaradó összeget, vagy beszámította a következő tartásdíjba. Egy bentlakó diák éves költségei mindent egybevéve, igénytől és takarékoságtól függően 950 és 1200 korona között mozogtak (1915-ben).⁸²⁹

Az internátusban ingyenes hely nem volt. A tartásdíj relatíve magas volt, ezért nem mindenki tudta vállalni a bentlakás költségeit. Éppen ezért hoztak létre nagylelkű adományozók ún. alapítványi helyeket, amelyek kevésbé tehető családból származó gyerekek

⁸²⁵ *Értesítő 1912–1913*, 20. o.

⁸²⁶ *Értesítő 1915–1916*, 43. o.

⁸²⁷ *Értesítő 1918–1919*, 13. o.

⁸²⁸ *Értesítő 1912–1913*, 20. o.

⁸²⁹ *Értesítő 1914–1915*, 20–22. o.

számára jelentettek lehetőséget a tanulásra. Az alapítványok létrehozása úgy történt, hogy az alapító egy nagyobb összeget helyezett letétbe, amelynek kamatai elegendőek voltak egy internátusi növendék bentlakási költségeinek fedezésére. Az alapítványi helyre az alapító (illetve jogutódja) jelölhetett kedvezményezettet, akinek felvételéről természetesen az iskola vezetése döntött. Az alapítványi helyet elnyert tanuló nem megfelelő magatartás és szorgalom esetén elveszíthette a kedvezményes helyet.⁸³⁰

Ezek az alapítványok az 1920-as években jórészt megszűntek, mert alapítványi tőkéjük az első világháború után elértéktelenedett. Azonban az iskolavezetés és magánszemélyek ezenkívül számos különféle módon igyekeztek anyagi segítséget nyújtani a jó előmenetelű, szegény sorsú diákok számára: tandíj és tartásdíj mérséklése, elengedése, ingyenes tankönyvek, ruhaadományok, ösztöndíjak, pályázatok által. Zichy Gyula lehetővé tette továbbá azt is, hogy aki nem tudta megfizetni a Pius Internátus magas költségeit, az lakhatott a jóval olcsóbb püspöki Emericanum internátusban is. Ugyanakkor nemcsak a Pius Gimnázium vezetősége, hanem diákjai is szociális érzékenységről tettek tanúbizonyságot azzal, hogy a diákok is számos alkalommal vettek részt gyűjtésekben különböző nemes célok javára.⁸³¹

11.5. Önképzőkörök

A Pius Gimnázium a tanórákon kívül fakultatív órák nagy választékával igyekezett tanulóinak széleskörű és gyakorlatias tudást biztosítani. A rendes tantárgyakon kívül a következő rendkívüli tantárgyak közül válogathattak a növendékek: német, francia, angol, olasz nyelv, rajz, kézimunka, gyorsírás, ének, zongora, hegedű, cselló, fúvóshangszerek, vívás stb. A diákok széleskörű művelődését szolgálták a rendszeres tanulmányi kirándulások is. Belföldi és külföldi úticélokra egyaránt vezettek tanulmányutakat, melyek tematikája rendkívül széles volt: a Mecsek-hegységben tett túráktól, a gyárlátogatásokon keresztül a pápai udvarban tett látogatásig rendkívül sok és sokféle tanulmányútra nyílt lehetősége a diákoknak.⁸³²

⁸³⁰ Ilyen alapítólevelek olvashatók itt: PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis. Az alapítványokról részletesebben írok itt: SOMODI Imre: *A Jézus Társasági pécsi Pius Kollégium alapítása és működésének első évei (1912–1920)*. Diplomamunka. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs, 2008, 56–60. o.

⁸³¹ A Pius Gimnázium diákjainak az iskolavezetés, illetve egyéb magán- és jogi személyek általi segélyezéséről tanévenként részletesen beszámolnak az iskolai értesítők. Részletesebben lásd ott.

⁸³² A Pius Gimnázium által szervezett tanulmányi kirándulásokról beszámolnak az iskolai értesítők. Bővebben lásd ott.

A diákság fakultatív képzése számára már az első tanévtől létrehozták az ún. akadémiákat,⁸³³ amelyeknek keretében a tehetségesebbek képezhették tovább magukat elsősorban a latin és magyar nyelv terén. Gyakorolták a latint, fejlesztették a helyes és ékes beszéd és írás képességét, illetve a fogalmazást magyar és latin nyelven, ezért nyelvészeti köröknek is nevezték az akadémiákat. I. osztálytól IV-ig minden osztálynak külön akadémiaja volt, melynek vezetése a diákokból állt, s egy jezsuita felügyelt felettük. Az akadémiák fellépéseket is szerveztek, ahol a növendékek közönség előtt mutathatták be, milyen ismeretekre, képességekre tettek szert az akadémia keretei között. Ezeket díszakadémiáknak nevezték. Díszakadémiákat általában jeles ünnepeken rendeztek.⁸³⁴

Amikor az 1916–1917. tanévben az V. osztály belépésével megnyíltak a felső osztályok, Jablonkay Gábor létrehozta a Pázmány Önképzőkört a felső osztályosok számára. Tagjai csak felső osztályosok lehettek, az alsó osztályosok továbbra is megmaradtak az akadémiák keretei között. A tagok létszáma a megalakuláskor 12 volt, de évről évre növekedett. A körben a diákok különböző tudományterületekhez tartozó témákat dolgoztak fel önállóan, szónokolni, vitatkozni tanultak, irodalmi alkotásokat hoztak létre stb. A kör évente választott elnökségét a diákok alkották, ezenkívül volt egy tanári vezetője is. A kör első vezetője 1916–1917-ben maga Jablonkay Gábor rektor volt. A kör célja: „a nemzeti, hazafias szellem és nyelv ápolása, a stílus művelése, a szabad, bátor és ügyes fellépés gyakorlása. Ezt a tagok irodalomtörténeti, történeti, szociális, szépirodalmi és hazafias tárgyak érdekes feldolgozásával, költemények készítésével és megbíráásával, szónoki beszédek kidolgozásával és előadásával, végül alkalmas szavalatokkal törekedtek elérni és fokozatosan tökéletesíteni.”⁸³⁵ Évente több alkalommal rendes és díszüléseket tartottak, utóbbiakat ünnepek, jubileumok kapcsán. A körben folyó irodalmi és tudományos élet igen pezsgő volt: az önképzőköri munka keretében rengeteg értekezés, tanulmány, vers, novella, szónoki beszéd stb. született.⁸³⁶

1919-ben, amikor elsőként nyílt meg a VIII. osztály a gimnáziumban, életre hívták a Pázmány Bölcselőkört a nyolcadikosok számára. A kör tagjai filozófiai, eszmetörténeti,

⁸³³ Az akadémiák a jezsuita iskolákban folyó önképzés régi szervezetei, már a *Ratio studiorum* is rendelkezik róluk. FARRELL (transl., ed.): *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*, i. m., 103–112. o.

⁸³⁴ *Értesítő 1912–1913*, 8. o. Az akadémiák működéséről tanévről tanévre részletesen beszámolnak a gimnáziumi értesítők. Részletesebben lásd ott.

⁸³⁵ *Értesítő 1925–1926*, 12. o.

⁸³⁶ *Értesítő 1916–1917*, 10. o. A Pázmány Önképzőkör működéséről tanévről tanévre részletesen beszámolnak a gimnáziumi értesítők. Részletesebben lásd ott. Lásd továbbá az Önképzőkör jegyzőkönyveit, melyek megtalálhatók itt: JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. b. A Pius Gimnázium iratai, a Pázmány Önképzőkör jegyzőkönyvei, 1916–1946.

etikai és társadalomtudományi kérdésekben mélyültek el.⁸³⁷ A kör kimondott célja volt a „küszöbön álló egyetemi élettel szorosan összefüggő világnézeti kérdéseket tárgyalni”, ezért „kizárja a csak spekulatív értékű [...] témákat.”⁸³⁸ Vagyis a filozófiai képzés itt a gyakorlatiassággal párosult: az iskolából hamarosan kikerülő végzősöket igyekeztek felvértetni az- zal a tudással, amelynek segítségével fiatal felnőtt értelmiségiként a társadalmi, politikai stb. eszmék világában képesek eligazodni. Olyan témákat vitattak meg a kör ülésein, mint például a világ eredete és célszerűsége, a lélek létezése és halhatatlansága, a szabad akarat, az Istentől független erkölcsi rend problémája, a darwinizmus, a szocializmus stb. Ha figye- lembe vesszük a kör alapításának dátumát (1919), méginkább indokoltnak tűnhetett az isko- lavezetés részéről a bölcselőkör életrehívása, hisz ez a korszak éppen az eszmék burjánzá- sának és a heves ideológiai harcoknak a kora volt Magyarország és egész Európa történeté- ben. A Pázmány Bölcselőkör védőszentjéül Aquinói Szent Tamást, a jelentős teológust és filozófust választották. Minden évben Szent Tamás ünnepe (március 7.) tájékán tartotta a Kör díszünnepélyét, amelyen a Körben folyó éves szellemi munka legkiválóbb eredményeit prezentálták. Mutatja ezen ünnepélyek jelentőségét, hogy a helyi sajtó is rendszeresen be- számolt róluk.⁸³⁹

Az akadémiák, a Pázmány Önképzőkör, és a Pázmány Bölcselőkör jelentették a piusi diákok önképzésének állandó kereteit, mivel ezek az intézmények az iskola fennállásának teljes ideje alatt működtek. Ezenkívül az iskola történetében számos olyan hosszabb-rövi- debb ideig létező szakkör működött, amelyeket egy-egy elhivatott tanár hozott létre és veze- tett. Szabó István tanár vezetésével a gimnáziumban matematikai kör is működött, ahol a matematika mellett geometria, fizika, csillagászat és technika terén bővíthették ismereteiket a tanulók.⁸⁴⁰ 1924-ben pedig csillagászokört szervezett Riegl Sándor tanár, akinek vezetésével az érdeklődők csillagászati megfigyeléseket végeztek.⁸⁴¹ 1930-ban Botanikus Kör jött létre Andor Géza tanár vezetésével.⁸⁴² 1932–1933. tanévben szerveződött a Gyorsíró Kör,⁸⁴³ 1939-ben pedig kémikus kör P. Németh Ferenc SJ vezetésével.⁸⁴⁴ A II. világháború idején

⁸³⁷ *Értesítő 1919–1920*, 5–6. o.

⁸³⁸ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, a Pázmány Bölcselőkör jegyzőkönyve, 1919–1927.

⁸³⁹ MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai, a Pázmány Bölcselőkör jegyzőkönyve, 1919–1927. A Páz- mány Bölcselőkör működéséről tanévről tanévre részletesen beszámolnak a gimnáziumi értesítők. Részlete- sebben lásd ott.

⁸⁴⁰ *Értesítő 1919–1920*, 6. o.

⁸⁴¹ *Értesítő 1924–1925*, 4. o.

⁸⁴² *Értesítő 1929–1930*, 39–40. o.

⁸⁴³ *Értesítő 1932–1933*, 27. o.

⁸⁴⁴ *Értesítő 1939–1940*, 58. o.

repülőgép-modellező kör is működött az iskolában.⁸⁴⁵ Továbbá 1946-ban sakk-kör is szerveződött.⁸⁴⁶

11.6. A Mária Kongregáció

A Mária Kongregáció a jezsuita lelkiség igen régi hagyományokkal bíró szervezete: az első kongregációt 1563-ban hozta létre P. Jean Leon (Leunis) SJ. Az ájtatosságnak ez a formája hamar népszerűvé vált, és igen gyorsan terjedt. A kongregációk tagjai vállalták katolikus hitük mélyebb megélését a szentségek gyakoribb vétele, a Mária-tisztelet, jótékonykodás stb. révén. A kongregációk tagsága által tehát egy buzgó, katolicizmusát öntudatosan felvállaló laikus réteg jött létre az egyházon belül, amelyek keresztül az egyház szélesebb körű társadalmi hatást tudott gyakorolni, mint a klérus önmagában.⁸⁴⁷

A Pius Gimnázium Mária Kongregációja hivatalosan 1914. december 8-án alakult meg, de a kongregáció alapítási előkészületei már az első tanévben megkezdődtek: a tagjelöltek, az ún. Mária-leventék összejövetelekkel és ájtatosságokkal készültek a jövő kongreganista tevékenységre. Megalakulása évében a Pius kongregációjának tagsága 16 fő volt. A vezetőséget, amelyet a diákok alkottak, évente választották. Fölöttük egy jezsuita, az ún. prézes (praeses) felügyelt. A kongregáció első prézese Cséfalvay Nándor SJ volt.⁸⁴⁸ A kongregációban „azokat a diákokat gyűjtötték össze, önkéntes jelentkezés alapján, akik *hitük megélésében többre törekedtek*. Céljuk az egyéni hit elmélyítése, alapos önismeret és önnelvelés alapján, a tudatos akaratnevelés útján való fejlesztése, mások segítése mind a hitben való előrehaladásban, mind szociális vonatkozásban, karitatív tevékenységgel. S mindezt Szűz Mária égi pártfogásába ajánlva, hazánkban a Magyarok Nagyasszonya különleges pártfogása alatt.”⁸⁴⁹ A kongregáció (másod)védőszentjéül⁸⁵⁰ Berchmans Szent Jánost választották, aki maga is jezsuita tanulóifjú volt, így könnyen lehetett példakép a növendékek számára.⁸⁵¹

⁸⁴⁵ *Értesítő 1941–1942*, 29. o.

⁸⁴⁶ *Értesítő 1945–1946*, 9. o.

⁸⁴⁷ A Mária Kongregáció szervezetéről, tevékenységéről bővebben: *A Mária-Congregatio vezérkönyve*. Stephaneum, Budapest, 1909. Illetve: *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria%20Kongreg%C3%A1ci%C3%B3.html> Letöltés ideje: 2020. március 20.

⁸⁴⁸ *Értesítő 1914–1915*, 38. o. *Értesítő 1915–1916*, 17. o.

⁸⁴⁹ MÉSZÁROS: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*, i. m., 235. o. Eredeti kiemelés.

⁸⁵⁰ Minden kongregáció elsődleges védőszentje természetesen Szűz Mária, azonban választhattak maguknak második védőszentet is.

⁸⁵¹ *Értesítő 1913–1914*, 11. o. *Értesítő 1914–1915*, 12.; 32.; 38. o. *Értesítő 1915–1916*, 17. o. *Értesítő 1916–1917*, 11. o. *Értesítő 1917–1918*, 9. o. *Értesítő 1918–1919*, 7. o.

A Pius kongregációjának két szakosztálya alakult, az eucharisztikus és a missziós szakosztály. Az eucharisztikus (későbbi nevén: hitbuzgalmi) szakosztály célul tűzte ki tagjai lelki életének elmélyítését elsősorban gyakori és önkéntes szentségvétel által, illetve hogy gyakori szentáldozásra buzdítson másokat.⁸⁵² A missziós szakosztály gyűjtéseket szervezett a távoli országokban folyó missziók javára, melyek igen eredményesek voltak. Később sajtószakosztály is alakult, amely a keresztény sajtótermékek terjesztésével, népszerűsítésével foglalkozott, majd karitatív szakosztály is, amely – értelemszerűen – karitatív tevékenységet fejtett ki. Mindezek mellett a kongregáció fő célja természetesen a Mária-tisztelet ápolása és erősítése volt. A kongregáció rendszeres gyűléseket, ájtatosságokat tartott, zárandoklatokat, lelkigyakorlatokat, kirándulásokat szervezett. 1917. március 25-én például a Pius kongregánistái is részt vettek a székesegyházban a pécsi kongregációk közös miséjén, így csatlakozva a hágai Urak Kongregációja kezdeményezéséhez, hogy azon a napon a kongregációk az egész világon imádkozzanak a békéért. 1917 tavaszán Zichy Gyula a kalksburgi Mater ter Admirabilis-kép másolatát adományozta a kongregációnak, akik kápolnájukban helyezték azt el.⁸⁵³

A Pius kongregációjának tagsága oly mértékben gyarapodott, hogy 1919-ben egy második kongregációt hívtak életre az alsó osztályosok számára. Ettől kezdve „kisebb” (Congregatio Minor) és „nagyobb” (Congregatio Maior) kongregációról beszéltek. Az új kongregáció létrejöttkor a Pius összes kongregánistáinak száma 90 fő volt. A kisebb kongregáció (másod)védőszentje az ugyancsak jezsuita tanulóifjú Kosztká Szent Szaniszló lett. A kisebb kongregáción belül eucharisztikus és missziós szakosztály működött.⁸⁵⁴

Az iskolavezetés a nem kongregánista diákokat is igyekezett minél intenzívebben bevonni a hitbuzgalmi életbe. Ezt a célt szolgálta a kongregációk által irányított Hitterjesztés Egyesülete a felsősök és a Szent Gyermekség Egyesülete az alsósok részére.⁸⁵⁵

11.7. Diákegyesületek

Már röviddel az őszirózsás forradalom után létrejött Pécsen egy hazafias diákszervezet, amely Pécs minden iskolájából fogadott tagokat, s csatlakoztak hozzá a Pius bejáró tanulói, externistái is. A szerb megszállók és a kommünárok lehetetlenné tették, hogy a szervezet érdemi tevékenységet fejthessen ki, ezért a piusisták kiléptek, és létrehozták a Pius

⁸⁵² A piusi kongregánisták 80%-a naponta járult szentáldozáshoz. *Értesítő 1914–1915*, 38. o.

⁸⁵³ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 5. o. *Mecsek Alján*, 1922. február, 4. szám, 3. o.

⁸⁵⁴ *Értesítő 1919–1920*, 8. o.

⁸⁵⁵ *Értesítő 1925–1926*, 19. o. A Mária Kongregáció működéséről tanévről tanévre részletesen beszámolnak a gimnáziumi értesítők. Részletesebben lásd ott.

externistáinak hazafias szervezetét, az Acélkeresztes Ifjak Szövetségét (Aisz). Az alapítás gondolata Szabó Pál diáktól származott, aki az igazgatóság és a tanári kar jóváhagyását megszerezve megalkotta az alapszabályzatot, és megszervezte a Szövetséget. A Szövetség céljával a jellemnevelést tűzte ki: „Isten, haza és emberiség főúri szolgálatába jellemes, egészséges, energikus ifjú lelkeket állítani.” „Égbeszökő jellemmel szeretni az Istent, építeni, védeni a hont”,⁸⁵⁶ és gyakorolni a felebaráti szeretetet. Az egyesület élén egy évre választott elnök állt, aki mellett irányítótanács tevékenykedett. A tanács tagjait az osztályok delegálták. Az ügyeket a tanács vezette és terjesztette a taggyűlés elé. Az egyesület rendes tagjai lehettek az V–VIII. osztályosok, akik a Szövetség alapszabályaira egy évig kötelező fogadalmat tesznek. Pártoló tagok lehettek a IV. osztályosok. Az egyesület működését a tanári kar részéről egy páter ellenőrizte. A Szövetség havonta egy-két alkalommal tartott taggyűlést, ahol előadásokkal, beszédekkel igyekeztek előmozdítani céljukat, a jellemnevelést. Ezenkívül a Szövetség feladatának tekintette, hogy az externistákat elevebben bekapcsolja a Pius életébe, amit programok szervezésével kívánt megvalósítani.⁸⁵⁷ Az Aisz nem volt hosszú életű kezdeményezés. 1923-ban esik utoljára említés a „katolikus magyaros” (sic!) jellemnevelés ezen szervezetéről.⁸⁵⁸

Az 1920-ban végzett piusistáknak szembesülniük kellett azzal, hogy az élet új eseményei egyre nehezebbé teszik az egymással való kapcsolattartást, ugyanakkor igény formálódott arra, hogy a nyolc év során egymás közt szövődött kapcsolati szálakat továbbra is egyben tartsák, ezért 1921 tavaszán létrehozták a Pius Bajtársi Egyesületet, melynek kitűzött célja volt, „hogy a piusistákat újból egyesítse”. Emellett deklarálták, hogy a nyolc éven át magukba szívott keresztény világnézetet továbbra is hűen megtartják, és segíteni fogják egymást a továbbiakban is. Legfontosabb gyakorlati tevékenységük az volt, hogy a végzett, és egyetemen tanuló vagy egyetemre készülő piusistákat segítsék az egyetemi élet nehézségeiben (tanácsadás, tankönyvek beszerzése, szálláskeresés stb.). Egyesületük magiszterévé volt tanárukat, P. Elsasser Gyulát választották, az Egyesület első „vezére” Molnár Géza lett. Jelvényük az arany-ezüst mellszalag, és a Pius egyensapkájának szabását követő nyárisapka volt.⁸⁵⁹ A Pius Bajtársi Egyesület 1927-ben egyesült a Kalocsai Diákok Országos Szövetségével (KADOSZ), így a két magyarországi jezsuita gimnázium öregdiákjai egy közös

⁸⁵⁶ *Mecsek Alján*, 1922. február, 4. szám, 9–11. o.

⁸⁵⁷ *Mecsek Alján*, 1922. február, 4. szám, 9–11. o.

⁸⁵⁸ *Értesítő 1922–1923*, 10. o.

⁸⁵⁹ *Mecsek Alján*, 1921. július, 3. szám, 3–5. o.

szervezetbe tömörültek, mely a Jezuita Diákok Országos Szövetsége (JEDOSZ) nevet vette fel.⁸⁶⁰

A Piusban idővel a cserkészlet is megjelent. A cserkészmozgalom meghonosítója a Piusban Tüll Alajos volt. A kezdeményezésére létrejött cserkészcsapatot 1929. június 12-én *Pius* névvel, 673. számmal igazolta a Magyar Cserkészszövetség. Tüll 1929 szeptemberében látott hozzá a szervezéshez és a jelöltek kiképzéséhez. A cserkészlet megszervezésében és vezetésében segítségére volt Csokonay Sándor tornatanár. Az első 28 cserkész 1929. december 6-án tette le az esküt. „A csapat alig egy éves múltjával még csak ígéret. Reméljük azonban, valóra válnak hozzáfűzött reményeink, s akkor fegyelemhez szokott, tettekre kész gárdája lesz intézetünknek” – olvashatjuk az iskolai évkönyvben 1930-ban.⁸⁶¹ A Pius cserkészcsapata valóban beváltotta a hozzáfűzött reményeket. A cserkészek az iskolai élet meghatározó jelenségévé váltak, gyakran emelték szereplésükkel az iskolai ünnepek fényét. A cserkészek pünkösdi tábortűzgyújtása és műsora az öregdiákok tiszteletére hagyományá vált a gimnáziumban. A Pius cserkészei rendre kiválóan szerepeltek a különböző cserkészpróbákon. 1933 augusztusában 28 fővel részt vettek a gödöllői világjamboree-n.⁸⁶² A második világháború ideje alatt pedig tevékenyen kivették részüket a légoltalmi feladatokból.⁸⁶³

1940. május 8-án, 622. sorszámmal létrejött a gimnáziumban a Diákkaptár,⁸⁶⁴ amelynek célja az volt, hogy megismertesse a diákokat a gazdasági és kereskedelmi tevékenységekkel, ezáltal ilyen pályák felé orientálja őket. A valóságban azonban a Diákkaptárak egyre inkább a hadigazdálkodásra átálló magyar gazdaság igényeit voltak hivatottak kielégíteni nyersanyaggyűjtésekkel, mezőgazdasági munkába való bekapcsolódással stb. A Pius Gimnázium Diákkaptára is kivette ezekből a tevékenységekből a részét. Sőt, *Arany–Ezüst* címmel folyóiratot is kiadtak, amely által a piusi diákok nem csupán az újságírás és -szerkesztés, hanem a lapkiadás és terjesztés terén is gyakorlatot szerezhettek.⁸⁶⁵

1946 őszén jött létre a Pius Gimnázium diákönkormányzati szerve, a Pius Diákállam. A Pius Diákállam aktív és passzív választó joggal rendelkező tagja volt a Pius Gimnázium valamennyi tanulója és – a szintén 1946 őszén megalapított – Pius Általános Iskola felsős tanulói. Ők szavazhattak a Diákparlament képviselőire. A 34 tagú Diákparlamentben az

⁸⁶⁰ *Mecsek Alján*, 1927, 14. szám, 3–5. o. *Mecsek Alján*, 1928, 16. szám, 5–7. o.

⁸⁶¹ *Értesítő 1929–1930*, 43. o.

⁸⁶² *Értesítő 1933–1934*, 87.; 100. o. *Mecsek Alján*, 1934., 23. szám, 16–18. o. A Pius cserkészcsapatának működéséről tanévről tanévre részletesen beszámolnak a gimnáziumi értesítők. Részletesebben lásd ott.

⁸⁶³ Erről részletesebben lásd a gimnázium második világháború alatti történetét bemutató fejezetet!

⁸⁶⁴ *Értesítő 1939–1940*, 52. o.

⁸⁶⁵ A Diákkaptár II. világháború alatti tevékenységéről lásd fentebb. A Pius Diákkaptárának működéséről tanévről tanévre részletesen beszámolnak a gimnáziumi értesítők. Részletesebben lásd ott.

osztályok számarányuknak megfelelően voltak képviselve. A Diákparlament tagjainak megbízatása egy évre szolgált, s azok visszahívhatók voltak. A Diákparlament tagjai választottak maguk közül elnököt, alelnököt és jegyzőt. A havonta ülésező Diákparlament feladata volt a diákságot érintő különböző ügyek megtárgyalása, a Diáktanács tagjainak megválasztása és ellenőrzése. A Diáktanács feladata volt a Diákállam ügyeinek intézése, illetve javaslatok készítése a Diákparlament üléseire. A Diáktanács élén az elnök állt, az egyes ügyekért pedig titkárok feleltek (hitéleti, kulturális, belügyi, gazdasági, diákjóléti, külügyi titkár). Mellettük pedig Diákbíróság működött a fegyelmi vétségek tárgyalására. A Diákparlament, Diáktanács és Diákbíróság működése (tisztviselek megválasztása, jogkörök stb.) részletesen kidolgozott szabályzat mentén történt.⁸⁶⁶ Látható, hogy a Pius Diákállam kicsiben a legapróbb részletekig hűen modellezte egy parlamentáris népképviselői demokráciát, amelyben szétválasztották a hatalmi ágakat (törvényhozás, végrehajtás, ellenőrzés). A Pius Gimnázium tanárai ezzel a módszerrel kívánták felelős állampolgárokká nevelni diákjaikat az 1945 utáni (rövid) demokratikus átalakulás korában.

11.8. Az ének- és zenekar. Iskolai színjátszás

A jezsuita iskolákban mindig is fontos szerepet játszott a zenei tevékenység.⁸⁶⁷ Már pusztán azért is, mert a liturgikus ünnepeken szükség volt zenei szolgálatra. Ennek megfelelően a Pius Gimnázium is rendelkezett énekkarral. A 60–150 fő között változó létszámmal működő énekkar szerepe főként a liturgikus zenei szolgálat volt a különböző szertartásokon. Emellett természetesen világi darabokat is tanultak és előadtak. Az énekkar legkiválóbb karnagya a pécsi zenei élet jelentős alakja, Horváth Mihály orgona- és zongoraművész, karnagy, karmester, zeneszerző és zenepedagógus volt, aki 1922-től az iskola fennállásának teljes ideje alatt vezette a kórust, s akinek vezényletével 1925-ben az énekkar 2. helyezést ért el a Budapesten megrendezett „Magyar Jövő” országos dalosversenyen.⁸⁶⁸ Az énekkari munka színvonalát jelzi, hogy egyéb művek mellett évente 6-10 teljes misekompozíciót tanultak meg és mutattak be. Repertoárjuk a gregoriántól az akkor kortársnak számító zeneszerzőkig

⁸⁶⁶ *Értesítő 1946–1947*, 7–8. o. A Pius Diákállam megszervezésével kapcsolatos dokumentumok, szabályzatok megtalálhatók itt: PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, a Pius Diákállam iratai. Illetve itt: JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. b. A Pius Gimnázium iratai, a Pius Diákállam iratai. Továbbá: *Arany-Ezüst*, 2006, 15. évf., 42. szám, 16. o.

⁸⁶⁷ MACDONNELL S.J., Joseph: *Companions of Jesuits. Chapter 3: Jesuits Do Not Sing, But Their Companions Do.* <http://www.faculty.fairfield.edu/jmac/sj/cj/cj3music.html> Letöltés ideje: 2020. október 24.

⁸⁶⁸ *Értesítő 1924–1925*, 5. o.

(Kodály, Bárdos, Ádám Jenő) terjedt, s az énekkar gyakran adta elő karnagyuk, Horváth Mihály saját szerzeményeit is.⁸⁶⁹

Az énekkar mellett a Pius Gimnáziumnak szimfonikus zenekara is volt, amely az 1917–1918-as tanévben jött létre. A 25–50 fő közötti létszámmal működő zenekar, vagy ahogyan a Piusban nevezték, orchester, szolgáltatta az iskolai színelőadások zenei betétjeit, emellett pedig önálló hangversenyeket is adott. A zenekart 1922-től 1933-ig szintén Horváth Mihály vezette. Repertoárjukon igen komoly darabok szerepeltek: szimfónia tételek, operanyitányok, szvittek stb. leginkább 19. századi romantikus szerzőktől (Bizet, Csajkovszkij, Erkel, Grieg, Liszt, Wagner stb.), de a bécsi klasszikusoktól is. Az énekkar és a szimfonikus zenekar nyilvános hangversenyeiről gyakran közölt elismerő kritikát a helyi sajtó.⁸⁷⁰

Az énekkar és a szimfonikus zenekar mellett a legismertebb és legsikeresebb az iskola fúvószenekara volt, amely 1918-ban jött létre, amikor Zichy Gyula pécsi püspök megvásárolta az iskola számára egy feloszlatott katonai alakulat hangszereit. Sőt a volt tamburmajort, Prychistal Józsefet is szerződtette, aki a Pius-indulót is komponálta.⁸⁷¹ A 30–50 fő közötti létszámú fúvószenekar az iskolai ünnepélyeken túl jeles pécsi rendezvényeken is fellépett. 1925-ben az országos „Magyar Jövő” zenei versenyen különdíjat kapott. Ugyanazon év nyarán pedig részt vett az Országos Katolikus Szövetség által szervezett római

⁸⁶⁹ A témáról bővebben: SOMODI Imre: *Zenei élet és zenei nevelés a pécsi jezsuita Pius Gimnáziumban*. OTDK dolgozat. Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar, Pécs, 2020.

⁸⁷⁰ A témáról bővebben: SOMODI: *Zenei élet és zenei nevelés a pécsi jezsuita Pius Gimnáziumban*, i. m.

⁸⁷¹ *Értesítő 1918–1919*, 7–8. p. Az induló szövege:

Ha zúg és mennydörög a zivatar,
Vad szélvész bennünket nem zavar,
Puha a mi fészkünk,
Hol vidáman élünk,
Mert nekünk ragyog a napsugár,
Bájosan dalol a csalogány,
Szürke élet gondja
Békénk meg nem rontja.

Ám éjsötét felhők takarják elrejtett jövőnket,
Csaták zaja hallik a messze távolból felénk,
Sok jó derék bajtárs meginog, elhagyja körünket,
Már-már megrettenünk, de felharsan a jeligénk:
„Ha hány, vet az élet durva sodra –
Küzdj bátran, így fordul a sorsod jobbra.”
Tompán döng a föld lábunk alatt,
Erdős hegyek zengik tovább dalunkat.

Daliák! Zúgja a kürt a csatariadót!
Diadal! Pereg a dob, előre víg fiúk!
Az élet hív megállnunk nem szabad.
Ha hány-vet az élet durva sodra,
Küzdj bátran, így fordul a sorsod jobbra.

Lásd: *Mecsek Alján*, 1922. február, 4. szám, 31. o.

zarándoklaton, s az út során több sikeres koncertet is adott. Játszottak többek között a velenicei pátriárka, XI. Pius pápa és Włodimir Ledóchowski SJ jezsuita általános rendfőnök előtt is.⁸⁷²

A szimfonikus és a fúvószenekar az 1932–1933. tanévben működött utoljára.⁸⁷³ Ekkor anyagi megfontolásokból mindkettőt megszüntették. Ennek legvalószínűbb magyarázata a következő. 1933-ban Tüll Alajos került a rektori székbe, aki szívügyének tekintette a sportot, és rektorsága idején nagy anyagi áldozatok árán jelentős beruházásokat valósított meg a sportélet fellendítése céljából. Tüll Alajos a zenei nevelést valószínűleg nem tartotta annyira fontosnak, mint a testnevelést, s a két zenekart – melyek fenntartása nem kis költségekkel járt – feláldozta sporttal kapcsolatos beruházásainak kedvéért. Egy anekdotikus történet szerint a fúvószenekar egykori tagjai egy kisebb demonstrációval igyekeztek feltámasztani a zenekart. Elővették a raktárban porosodó hangszereket, s zeneszóval végigvonultak az iskolán, így próbálván döntésének megváltoztatására bírni az iskolavezetést. Kerling János visszaemlékezéseiben úgy ítéli meg, hogy a fúvószenekar megszüntetése nem feltétlenül volt jó döntés az iskolavezetés részéről, mert az együttes nagyban hozzájárult az iskola népszerűsítéséhez.⁸⁷⁴

Közvetlenül Tüll Alajos távozása után, az 1941–1942. tanévben a szimfonikus zenekar újra megkezdte működését (a fúvószenekar nem). A zenekar újjászervezése az indoklás szerint az ifjúság magasabb fokú esztétikai nevelése, illetve az iskolai rendezvények fényének emelése érdekében történt.⁸⁷⁵ A nyolcévnyi kihagyás után a zenekari munkát gyakorlatilag a nulláról kellett újraindítani. A nehézségek ellenére azonban a második világháború utáni évekre a zenekar újra eljutott arra a szintre, hogy már komolyabb darabokat is képes volt bemutatni.⁸⁷⁶

Nem lehet említés nélkül hagyni egy sajátos pedagógiai módszert, az iskolai színjátszást, amelyet – hűen a jezsuiták nevelési hagyományaihoz – a Piusban is alkalmaztak. Az iskolai színjátszás – melynek egyébként jelentős hagyományai voltak más tanító szerzetesrendek, sőt a protestáns iskolák pedagógiai gyakorlatában is – leginkább a jezsuiták nevével fonódott össze, mivel ők alkalmazták ezt a nevelési eszközt a legkövetkezetesebben és a legprofesszionálisabban. Az iskolai színelőadásokkal a jezsuita nevelők célja sokrétű volt.

⁸⁷² KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 3–4. o. HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 31–35. o. *Értesítő 1924–1925*, 5. o. A fúvószenekar sikereit fentebb már részletesebben ismertettem.

⁸⁷³ *Értesítő 1932–1933*, 28. o. A zenekar felállításáról működésének utolsó évében fénykép található itt: JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai.

⁸⁷⁴ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 3–4. o.

⁸⁷⁵ *Értesítő 1941–1942*, 31. o.

⁸⁷⁶ A témáról bővebben: SOMODI: *Zenei élet és zenei nevelés a pécsi jezsuita Pius Gimnáziumban*, i. m.

Egyrészt az előadások révén a diákok gyakorolhatták a nyilvánosság előtti szereplést, és fejleszthették nyelvi, kommunikációs készségeiket. Ez azért is volt különösen fontos, mert a jezsuita gimnáziumok célja – mint fentebb láthattuk – az elitképzés volt, ezért növendékeiket igyekeztek felkészíteni a nyilvános közéleti szereplésre is. Másrészt a drámák, melyek többnyire moralizáló darabok voltak, hatékony eszközei voltak a katolikus hitelvek és erkölcs meggyökereztetésének a szereplőkben és a nézőkben egyaránt. Végül a látványos nyilvános előadásoknak fontos szerepe volt abban, hogy népszerűsítsék a jezsuita rendet és annak iskoláit, így szerevezve erkölcsi és anyagi támogatókat a Társaságnak. Az iskolai színjátszás ezenkívül fontos kultúráközvetítő tényező volt: általa a színművészet élvezete olyan városok közönsége számára is lehetővé vált, amelyekben nem működtek hivatásos színházak. A 16–18. századi iskoladrámák és iskolai színjátszás fontos hatást gyakoroltak a drámairodalom és a színházművészet fejlődésére.⁸⁷⁷

A Pius Gimnázium természetesen folytatta az iskolai színjátszás jezsuita hagyományát. E célra a Pius épületében külön színházterem is létesült, ahol 1915 farsangján mutatták be az első színdarabot.⁸⁷⁸ Az első nyilvános színielőadást 1915. december 22-én tartották az új iskolaépület avatóünnepén.⁸⁷⁹ Attól kezdve évente több alkalommal is tartottak színielőadásokat, melyek nagyszámú közönség – köztük illusztris vendégek – előtt zajlottak, így a nyilvános előadások hozzájárultak az iskola ismertté válásához. A színjátszás fő szervezője Kerling János SJ volt. Nevéhez fűződik a gimnázium színháztermének kialakítása és berendezése, huszonöt-harminc saját szerzeményű dráma és számtalan rendezés. Az iskolai színpadon bemutatott darabok nem klasszikus művek voltak (például Shakespeare, Molière, Csehov stb. művei), hanem didaktikus, moralizáló jellegű színművek többnyire katolikus szerzők tollából, amelyek erősen kidomborították a kereszténység erkölcsi tanításait.⁸⁸⁰

⁸⁷⁷ SZÉKELY György (főszerk.): *Magyar színháztörténet. Első kötet. 1790–1873.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 21–27. o. FARRELL (transl., ed.): *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*, i. m., III.; 17.; 79.; 121–122. o. BODÓ Márta: *Az iskolai színjátszás évszázadai: élő forrás a mának.* In: *Keresztény Szó*, 2012, 23. évf., 1. szám. http://epa.oszk.hu/00900/00939/00135/keresztenyszoz_EPA00939_2012_01_5.html Letöltés ideje: 2021. január 28. PINZGER: *Emlékezzünk régiekről. II. rész*, i. m., 54–60. o.

⁸⁷⁸ *Értesítő 1914–1915*, 39. o.

⁸⁷⁹ *Értesítő 1915–1916*, 7. o.

⁸⁸⁰ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 2–3.; 7. o. A színielőadásokról, a bemutatott művekről rendszeresen beszámolnak az értesítők és a *Mecsek Alján* számai. A Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtárban pedig megtalálhatók a Pius Gimnáziumban tartott színielőadások és hangversenyek műsorfüzetei, illetve 13 iskoladrámának a kéziratos szövegkönyve is. JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. b. A Pius Gimnázium iratai, plakátok és meghívók színielőadásokra, színdarabok.

11.9. Könyvtárak, szertárak

Egy oktatási intézmény egyik legnagyobb ékessége a könyvtára. A Piusban három könyvtár is működött: a rendházi és tanári könyvtár, az ifjúsági könyvtár és az ún. kölcsönkönyvtár vagy másnéven segélyező könyvtár. Előbbi a tanárok és rendtagok művelődését és munkáját szolgálta.⁸⁸¹ A második a diákokat látta el olvasmányokkal. A harmadik pedig tankönyvek kölcsönzésével igyekezett biztosítani a diákság egy részének ingyenes tankönyvvel való ellátását. Az iskola az első tanévben kb. 1000 kötetnyi könyvállománnyal rendelkezett.⁸⁸² Ez a szám a gimnázium működése során dinamikusan növekedett. A rendházi könyvtár állománya például az 1943–1944. tanév végén 11.377 kötet volt.⁸⁸³ Ezt a gyarapodást az iskola könyvvásárlásai mellett nagylelkű adományozók is elősegítették. Zichy Gyula például a Pécsi Püspöki Könyvtár 142 kötetét engedte át a Piusnak.⁸⁸⁴

A szertárak (fizikai, természetrajzi, kémiai, földrajzi, történelmi, illetve rajzszeretérral rendelkezett a gimnázium, továbbá egy külön érmetárral) is a könyvtárakhoz hasonlóan gyorsan gyarapodtak, s nem sok idő múlva csupán szerénységből lehetett őket a „szertár” megnevezéssel illetni, mert gyűjteményük múzeumokéval vetekedett. A szertárak gazdagításában ugyancsak szerepet játszottak önzetlen adományozók, akik között megtaláljuk a Pius tanulóit is. A gyűjtemény csupán egy-egy elemének felvillantása is kellőképpen elénk tárja annak gazdagságát: A természetrajzi szertár része volt P. Thalhammer János SJ rovarkutató monumentális rovargyűjteménye. Zichy Gyula a Püspöki Könyvtár ásvány-, kőzet-, csiga-, kagyló- és fossziliagyűjteményét ajándékozta a Piusnak.⁸⁸⁵ Ugyancsak ajándékként kapta meg az iskola a Jézus Társaság pozsonyi rendi főiskolájának természetrajzi és fizikai szertárát, melynek értéke 10–12 000 korona volt,⁸⁸⁶ s amelyet a legmodernebb műszerekkel egészítettek ki. A Pius numizmatikai gyűjteménnyel is rendelkezett, melyben számos római és középkori érme is megtalálható volt. Sztáray Antal gróf, internátusi növendék több mint száz nemesi pecsét adományozásával vetette meg a Pius szfragisztikai gyűjteményének alapját. Érdekeséggé válhat, hogy az adományozók között találjuk a később boldoggá

⁸⁸¹ A rendházi könyvtár – 1991-ben lebontott – impozáns emeletes polcrendszerének tervvázlatait maga Jablonkay Gábor dolgozta ki a brüsszeli bollandista könyvtár mintájára. Az eredetileg fémszerkezetűnek tervezett polcrendszert a költségek leszorítása végett végül fából készítették el. JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

⁸⁸² *Értesítő 1912–1913*, 9. o.

⁸⁸³ *Értesítő 1943–1944*, 6. o.

⁸⁸⁴ *Értesítő 1915–1916*, 22. o.

⁸⁸⁵ A Püspöki Könyvtár ásványgyűjteményéről és az ajándékozás körülményeiről lásd: SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: „Boldog idők! Amikor az értelem ilyen intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyűjtja a következőt.” *A pécsi püspöki könyvtár története, 1774–1945*. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Pécs, 2012, 228. o.

⁸⁸⁶ PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai, Acta foundationis, 9/fund.

avatott Batthyány-Strattmann Lászlót is, aki egy értékes műszert ajándékozott a fizikai szertár számára.⁸⁸⁷ Mindezeket a gazdag gyűjteményeket a jezsuiták a tanulóifjúság lehető leg-színvonalasabb oktatása céljából halmozták fel és használták.⁸⁸⁸

11.10. Sport és egészségvédelem. A Pius Gimnázium tanulóinak egészségi állapota

A Pius Gimnázium nem csupán a lélek és a szellem, hanem a test nevelését is feladának tekintette. A Piusban ezért mindig kiemelten kezelték a testgyakorlás és az egészségnevelés kérdését.

A torna- és játékorák az első évfolyamon azzal kezdődtek, hogy a növendékeket megtanítsák a szabályok betartására, a fegyelmezettségre, az együttműködésre, a feladatmegosztásra és a sportszerűségekre. Ezt az elsősökkel kezdetben egyszerűbb játékok által gyakoroltatták, majd következhetek az egyre bonyolultabbak. A jól felszerelt tornateremnek köszönhetően nagy hangsúlyt kapott a szertorna, és a korszerű, fedett uszoda – mely az első és sokáig az egyetlen volt Pécsen – révén az úszás, a tágas udvar pedig az atlétika gyakorlására nyújtott lehetőséget. A Piusban az atlétika meggyökereztetésében fontos szerepet játszott Csokonay Sándor tornatanár. Fontos szerepet kaptak a Piusban az alaki gyakorlatok: a diákokat megtanították az alakzatban való mozgásra, menetelésre, díszlépésre stb., s a Pius egyenruhás díszszázada gyakran emelte szereplésével az ünnepségek fényét. Az 1919–1920-as tanévben a felsősök létrehozták a Pius futballklubját is. A klub azonban – labda hiányában – csak 1920 tavaszán kezdte meg a tényleges működést, miután karácsonykor sikerült egy labdát kapniuk. Ekkor még csupán a felsősök számára engedélyezték ezt a sportot. Igen kedvelt játéka volt a piusistáknak a krokett, télen pedig a ródlizás, korcsolyázás.⁸⁸⁹ A sportéletet a Piusban a gimnázium hivatalos sportegyesülete a Pius-gimnáziumi Testgyakorló Kör, azaz PTK koordinálta. A PTK 1920 őszén kezdte meg tevékenységét, amikor Pécs még szerb megszállás alatt volt. Ezért a sportegyesület hivatalos elismerésére csak a felszabadulás után 1922. január 28-án került sor.⁸⁹⁰ A PTK keretében a Pius diákjai igen eredményesen vettek részt különböző sportversenyeken. Az iskolavezetés gondot fordított továbbá arra, hogy a gimnáziumot sportszerekkel a lehető legjobban ellássa.⁸⁹¹ Különösen támogatta a sportéletet Tüll Alajos rektor. A korábbi fejezetekben láthattuk, milyen hatalmas beruházásokat

⁸⁸⁷ *Értesítő 1915–1916*, 22. o.

⁸⁸⁸ A könyvtárak és szertárak további gyarapodásáról tanévenként részletesen beszámolnak az értesítők. Lásd ott.

⁸⁸⁹ *Mecsek Alján*, 1920, 1. évf. 1. szám, 26–29. o.

⁸⁹⁰ *Értesítő 1921–1922*, 9. o.

⁸⁹¹ A PTK tevékenységéről és a gimnázium sporteredményeiről minden tanévre vonatkozóan részletes kimutatásokat közölnek az értesítők. Lásd ott.

kezdeményezett ennek érdekében az 1930-as évek közepén. Ekkor a Pius Gimnázium egy lelátóval rendelkező futball- és atlétikapályával, sí- és szánkópályával, céllövőtérrel, teniszpályákkal stb. bővült, aminek köszönhetően egyedülállóan jó sportolási lehetőségeket nyújtott, és számos sportág űzésére kínált alkalmat.⁸⁹²

A testnevelés azonban nem merül ki a sportban, hanem az egészség megőrzésére való törekvés is részét képezi. A Pius nevelői erre is gondot fordítottak. Oktatással és intéssel hívták fel a figyelmet az egészség védelmének fontosságára és módjaira. Az iskola tanulóit minden tanév kezdetén látásvizsgálatnak vetették alá. A kötelező védőoltások meglétét megkövetelték. Az internátust rendszeresen látogatta egy orvos, hogy megvizsgálja azokat, akik valamilyen betegségre panaszkodtak. Azokat, akik a vizsgálat nyomán betegnek bizonyultak, elkülönített betegtermekben helyezték el, ahol egy betegápoló jezsuita rendtag vette gondjaiba őket. Külön terme volt a fekvőbetegeknek, a lábadozóknak és a ragályos betegeknek. Az intézetnek helyet adó telek kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy a város nyüzsgésétől távol, a tiszta levegőjű Mecsek lábainál fekszik. Az épület körüli területet ezenfelül még fásították is. A termek tágasak, levegősek voltak, szellőzők és nagy ablakok tették lehetővé a friss levegő beáramlását. A tanulók szabadidejükben, amikor csak lehetett, a szabadban tartózkodtak, s rendszeresen sétákra és kirándulásokra vitték a diákokat. A higiéniaát szolgálta a korszerű fürdő. A bentlakók ruháit és ágyneműit az intézet mosodájában rendszeresen tisztították. Az iskolavezetés figyelemmel kísérte azt is, hogy a külsős diákok vajon megfelelő lakásviszonyok között élnek-e, eltartásuk megfelelő-e, s igyekezett őket is bevonni a szabadidős testnevelési tevékenységekbe.⁸⁹³

Az 1939–1940. tanévben szerveződött meg a Pius Gimnázium iskolaorvosi szolgálata.⁸⁹⁴ A Pius iskolaorvosává Dr. Than Nándort nevezték ki,⁸⁹⁵ s egy korszerűen felszerelt orvosi rendelőt rendeztek be az intézetben. Az iskolaorvos feladata volt az egészségtan oktatása a diákoknak, egészségügyi tanácsadás, felvilágosítás, illetve a diákság rendszeres egészségügyi szűrése. Ezen szűrések tapasztalatai alapján Than 1941-ben jelentést készített a Pius Gimnázium diákságának egészségi állapotáról. (Egészen pontosan az I–IV. osztályos tanulók – 384 fő – egészségi állapotáról, mivel a felső osztályok egészségi állapotfelmérését

⁸⁹² Lásd fentebb.

⁸⁹³ *Értesítő 1912–1913*, 10.; 20–21. o. *Értesítő 1913–1914*, 14. o. *Értesítő 1914–1915*, 17–21.; 42. o. *Értesítő 1915–1916*, 23. o. *Értesítő 1916–1917*, 12–13. o. *Értesítő 1917–1918*, 11–12. o. *Értesítő 1919–1920*, 8–9. o. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 65–66. o.

⁸⁹⁴ *Értesítő 1939–1940*, 38. o.

⁸⁹⁵ Kinevezését és munkaköri leírását lásd: JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. b. A Pius Gimnázium iratai, az iskolaorvos munkája és feladatai, 1939. szeptember.

beszámolója írásának idejéig nem tudta befejezni.) Érdekes idéznünk ebből a jelentésből, mert jól illusztrálja számunkra a Pius Gimnázium diákjainak egészségi állapotát.

A vizsgált tanulók 26,3%-a marad alatta az ideális testmagasságnak, 20,6%-a az ideális testsúlynak, ami Than szerint nem rossz arány. Az ideális testsúlytól és testmagasságtól elmaradó diákok aránya I-től a IV. osztályig fokozatosan csökken, amit Than azzal magyaráz, hogy az iskola egészséges környezete és kiváló sportolási és testnevelési lehetőségei előnyösen befolyásolják a tanulók fizikai fejlődését.⁸⁹⁶

A tanulók tisztasági állapotát is kielégítőnek találta az iskolaorvos, s ezzel magyarázza a bőrbetegségek viszonylag alacsony előfordulási arányát (8,3%).⁸⁹⁷

Az ortopédiai betegségek közül különösen gyakorinak bizonyult a gyenge lábboltozat (31,2%). Ezt az arányt az iskolaorvos nagyon magasnak tartotta, s lábtornát és talpbetét viselését javasolta ennek orvoslására. Súlyos gerincferdülést 2 tanuló esetében tapasztalt. Az iskolaorvos a gerincproblémákkal diagnosztizált tanulók részére javasolta külön gyógytestnevelés bevezetését az iskolában. Az 1940–1941. tanév során 11 tanuló vett részt gyógytestnevelés-órán, s a beszámoló tanúsága szerint a „javító torna” kedvezően befolyásolta állapotukat.⁸⁹⁸

Súlyosabb, sebészeti beavatkozást igénylő betegségek (sérv, daganat, fejlődési rendellenesség, vakbélgyulladás) az alsós diákok 6,8%-ánál mutatkoztak. A diákok mellkasi és hasi szerveinek, mirigyeinek, idegrendszerének állapotát az iskolaorvos jónak tartja. A belgyógyászati betegségek közül a golyva (strúma) (6,8%) és a vérszegénység (6,2%) fordult elő viszonylag gyakrabban.⁸⁹⁹

Than Nándor iskolaorvos különös gondot fordított a tüdőbetegségek szűrésére, ami érthető, hiszen abban a korban a gümőkór (tuberkulózis) népbetegségnek számított Magyarországon. Éppen ezért a Pius Gimnázium valamennyi diákját röntgenvizsgálatnak vetette alá. 384 alsós közül mindössze 4 főnél (1%) diagnosztizáltak gümőkört, ám annak zárt formáját. Nyílt gümőkór az iskolaorvos addigi működési ideje (1939–1941) alatt mindössze egy alkalommal fordult elő. A tanulót azonnal kiemelték az iskolai közösségből, és gyógykezelésnek vetették alá, amely eredményesnek bizonyult.⁹⁰⁰

⁸⁹⁶ *Értesítő 1940–1941*, 42–44. o.

⁸⁹⁷ *Értesítő 1940–1941*, 44. o.

⁸⁹⁸ *Értesítő 1940–1941*, 55. o. *Értesítő 1940–1941*, 44–45. o.

⁸⁹⁹ *Értesítő 1940–1941*, 45–46. o.

⁹⁰⁰ *Értesítő 1940–1941*, 46–48. o.

A szemészeti vizsgálatok során az iskolaorvos gyenge látást 16,9%, szemtengelyferdülést 1% esetében, fertőző szembetegséget pedig egyáltalán nem tapasztalt. A hallásvizsgálatok során mindössze az alsós diákok 0,52%-ánál észlelt csökkent hallást.⁹⁰¹

A vizsgált diákok esetében a leggyakrabban tapasztalt elváltozás a torok- és garatmandulák túltengése volt: 38,2% (147 fő). Eltávolító műtetre is sor került 15,9% (61 fő) esetében.⁹⁰²

A fogproblémák gyakorisága szintén aggodalomra adott okot. Mindössze a vizsgált tanulók 33,9%-a rendelkezett teljesen ép fogazattal. 33,3%-nak már kezelt fogazata (tömés, műfog stb.), 32,8%-nak pedig kezelést igénylő fogászati problémája volt.⁹⁰³

Ezekből az adatokból is látszik, hogy noha az iskola története során előfordultak a diákok között megbetegedések és olykor halálesetek is, a tanulók egészségi állapota, köszönhetően az iskolavezetés fentebb részletezett egészségvédelmi erőfeszítéseinek, jónak volt mondható.

11.11. Vakáció

A játszóterek, a tornaterem és az uszoda a karácsonyi, húsvéti és nyári vakáció alatt is a piusisták rendelkezésére állt, ahol a tanulók a nevelők óvó felügyelete alatt tölthették szabadidejüket. A szünidőben is rendszeresen vezettek kirándulásokat. A vakáció alatti programok szervezésére létrehozták a Szünidei Pius Kört, hogy a helybéli és a vakációt Pécssett töltő diákokat a szünidőben is hasznosan foglalkoztassák. A Szünidei Pius Kör sport- és szabadidős programok mellett a vakációban önképzőkör jellegű összejöveteleket is tartott.⁹⁰⁴ 1926-ban Virág Ferenc püspök úgy rendelkezett, hogy a katolikus iskolák, köztük a Pius Gimnázium növendékei a vakációban csak a férfiak számára fenntartott alkalmakkor látogathatják a nyilvános fürdőket.⁹⁰⁵

A karácsonyi és húsvéti vakációt a bentlakók tölthették az internátusban is (ezt a lehetőséget később megszüntették), de a nyári vakáció idejére el kellett hagyniuk az intézetet. Az el- és visszautazás biztonsága ilyenkor a szülő felelőssége volt, de ha egy irányba több növendék is utazott, az iskola kísért biztosított számukra.⁹⁰⁶

⁹⁰¹ *Értesítő 1940–1941*, 48. o.

⁹⁰² *Értesítő 1940–1941*, 48–49. o.

⁹⁰³ *Értesítő 1940–1941*, 49. o.

⁹⁰⁴ *Értesítő 1918–1919*, 8. o. *Értesítő 1919–1920*, 6–7. o. *Mecsek Alján*, 1920, 1. évf. 1. szám, 24–26. o. A vakációs kör szabályait lásd: JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. c. Az internátus iratai. A vakációs kör szabályai.

⁹⁰⁵ *Értesítő 1927–1928*, 54. o.

⁹⁰⁶ *Értesítő 1914–1915*, 25. o.

A nyári nagyvakáció alatt a diákok ideiglenesen kikerültek a Pius nevelőinek szárnyai alól, azonban az iskolavezetés erre az időre sem hagyta őket erkölcsi útmutatás nélkül:

„Tanítványaink és mélyen tisztelt szüleik jól felfogott érdeke követeli, hogy az erkölcsi magaviseletre vonatkozó iskolai törvények a nagy szünidő alatt is érvényesüljenek és az, amit tíz hónapig nagy gonddal építettünk, két hónap alatt romba ne dőljön.

Ez okból követeljük tanítványainktól, hogy a vakációban is mindenekelőtt vallási kötelezettségeiknek eleget tegyenek: járjanak lehetőleg naponkint a sz. misére és egyéb ájtatosságokra, gyónjanak és áldozzanak legalább havonként és el ne mulasszák a reggeli és estéli, valamint más ájtatosságaikat, kivált a szent olvasó elmondását. Azután kerüljenek mindent, ami lelki életüket veszélyeztetné; óvakodjanak tehát a rossz társaságtól, kerüljék a táncmultságokat, a színházakat, mozgóképelőadásokat, és korcsmákat; őrizkedjenek az erkölcstelen olvasmányoktól és rossz, egyházellenes lapoktól.

Követeljük továbbá tanítványainktól, hogy a szünidő kezdetén mindenki ft. plébánosánál vagy más egyházi személynél tisztelegjen és arra kérje, hogy igazgatója és lelki atyja szerepét elvállalni kegyeskedjék és intéseivel s tanácsával oda hasson, hogy a szünidőt Istennek, szüleinek és más jó embereknek tetsző módon töltsse.”⁹⁰⁷

Sőt, ezen túlmenően az iskolavezetés megkövetelte, hogy minden diák szünidei magatartásáról igazolást hozzon lelki vezetőjétől. Aki ilyen igazolást nem nyújtott be, vagy abban elmarasztaló tények szerepeltek, az nem térhetett vissza ősszel a Piusba.⁹⁰⁸

⁹⁰⁷ *Értesítő 1912–1913*, 23–24. o.

⁹⁰⁸ *Értesítő 1912–1913*, 23–24. o.

12. A Pius Gimnázium államosítása és a pécsi jezsuita rendház felszámolása (1948–1950)

12.1. Az államosítás (1948)

Az 1945 utáni egyház- és oktatáspolitikai legdöntőbb kérdése az egyházi iskolák államosítása volt. Egy politikai-társadalmi rend fennmaradásának kulcskérdése, hogy befolyással tud-e lenni a jövő generációk nevelésére. Ez a magyarázata annak, hogy a hatalomra törő kommunista párt és a társadalmi befolyásukat megőrizni kívánó egyházak miért törekedtek egyaránt az iskolák feletti ellenőrzés megszerzésére illetve megőrzésére. A kommunista párt és szövetségesei 1948 tavaszára érezték magukat elég erősnek ahhoz, hogy véghez vigyék az egyházi iskolák államosítására vonatkozó tervüket.⁹⁰⁹ 1948. május 15-én beszélt Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a rádióban az iskolák államosításának szándékáról. „Utalt arra, hogy ez ügyben az egyházakkal tárgyalásokat kezdeményeznek, és számítanak a »békés megegyezésre«. Majd hozzátette: »Ha ellenállásba ütközünk, ha lelki terrorral és félrevezető izgatással próbálják megteveszteni népünket, ha harcolni kezdenek a magyar népi demokrácia és az ifjúság alapvető érdekei ellen, akkor természetesen azt is tapasztalni fogják, hogy demokráciánknak nemcsak türelme, de eltökéltsége is van.« [...] A korszak egyik legnagyobb világnézeti-politikai összeütközésére készültek fel a szembenálló felek: a tét az iskola volt.»⁹¹⁰

Ezen új helyzet megvitatására a Piusi Szülők Szövetsége teltházasan rendkívüli közgyűlést tartott a gimnázium dísztermében. A közgyűlés ragaszkodott a gimnázium egyházi jellegének megőrzéséhez, s ezt táviratilag közölte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal is.⁹¹¹

Mindszenty József hercegprímás Ortutay nyilatkozatára adott válaszában határozottan elutasította az egyházi iskolák államosítását.⁹¹² Mindszenty bíboros 1948. június 4-én Pécsen tartózkodott. Tiszteletére este 8 órakor a püspöki palota előtt gyűlt össze Pécs katolikus tanulóiifjúsága. A résztvevők száma kb. 4500 fő volt. A köszöntő beszédet Babós István, a Pius Gimnázium végzős tanulója mondta.⁹¹³ Tekintetbe véve Mindszenty közismert

⁹⁰⁹ Erről lásd: KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m., 40–52. o.

⁹¹⁰ KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m., 44–45. o. Az egyházi iskolák államosításával kapcsolatban fontos adalékokkal szolgál, s különösen az államosítási törvénytervezet parlamenti vitájával kapcsolatosan közöl fontos új megállapításokat: NAGY P. T.: *Járszalag és aréna*, i. m., 175–185. o.

⁹¹¹ *Értesítő 1947–1948*, 7. o.

⁹¹² KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m., 45. o.

⁹¹³ *Értesítő 1947–1948*, 8. o.

álláspontját az iskolák államosítása ügyében, ez a demonstráció egyértelmű üzenet volt a kormányzat felé, s egyúttal a segítségkérés gesztusa azon személy felé, akitől a segítséget egyedül remélni lehetett: a magyar katolikus egyház vezetője felé. Bár az értesítő úgy számol be az eseményről, hogy azon az ifjúság „önkéntesen és saját rendezésükben”⁹¹⁴ vett részt, az oktatás- és valláspolitikai helyzet kiemelten komoly voltára való tekintettel mégsem indokolatlan a feltételezés, hogy egy tudatosan megtervezett akcióról volt szó, amelyben – az érzelmekre is nagyban ható módon – a katolikus ifjúságot igyekeztek felhasználni a katolikus oktatás megmentése érdekében, hiszen az egyházak más esetekben is igyekeztek felhasználni a vallásos tömegeket erre a célra.⁹¹⁵ Hasonló jelentéssel bíró gesztus volt az is, hogy június 6-án a Mindszenty József által vezetett máriagyűdi zarándoklaton a Pius Gimnázium 300 tanulója is részt vett.⁹¹⁶

1948. május 18-án a *Dunántúli Napló* arról írt, hogy a Pius Gimnáziumban „csaknem véresre vertek” egy munkás származású tanulót, aki nem volt hajlandó aláírni az iskolák államosítása elleni aláírásgyűjtő ívet. A lap állítása szerint a gimnázium felsős tanulói aláírásgyűjtésbe kezdtek a diákok között az egyházi iskolák államosítása ellen, nyomtatékosítva, hogy aki nem írja alá, azt megverik. Egy V. osztályos tanuló, Szokola László megtagadta az aláírást, mire – a lap állítása szerint – diáktársai valóban meg is verték. A lap felháborítónak tartja a diákok politikai célok szolgálatába való állítását, azt pedig még felháborítóbbnak, hogy megverték egy munkásgyereket, aki véleményét szabadon fel akarta vállalni. A cikk írója ebből azt a következtetést vont le, hogy a munkások, parasztok és kisemberek gyermekei az egyházi iskolákban nincsenek biztonságban, terrornak vannak kitéve, az egyházi iskolák pedig nyíltan harcolnak a népi demokrácia ellen.⁹¹⁷ Az iskolavezetés mindezt tagadta, a *Dunántúli Napló* állításait valótlanságnak nevezte, s az eset tisztázása érdekében az érintett tanulót orvosi vizsgálatnak is alávetette.⁹¹⁸ A cikk minden bizonnyal az egyházi iskolák államosítását előkészítendő igyekezett rossz hírbe hozni a jezsuita szerzetesek által vezetett Pius Gimnáziumot.

A Jézus Szíve ünnepén tartott szokásos iskolai ünnepély és körmenet már igen feszült légkörben zajlott. Június 13-án tartották meg, vagyis egy héttel elhalasztva. Az értesítő nem ad felvilágosítást a körmenet elhalasztásának okáról, de a legkézenfekvőbb magyarázat a hatósági engedély időbeni megadásának hiánya. Erre enged következtetni az a tény is, hogy

⁹¹⁴ *Értesítő* 1947–1948, 8. o.

⁹¹⁵ KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m., 46. o.

⁹¹⁶ *Értesítő* 1947–1948, 8. o.

⁹¹⁷ SZ. N.: *A lelki terror után testi fenyítés...* In: *Dunántúli Napló*, 1948. május 19., 5. évf. 112. szám, 2. o.

⁹¹⁸ *Értesítő* 1947–1948, 7. o.

a hatóságok nem engedték az utcán megtartani a körmenetet, így azt a Pius sportpályáján tartották. Ha hihetünk az értesítő tanúságának, a körmeneten rendkívüli tömeg, több mint 8000 ember vett részt. A hamarosan bekövetkező események ismeretében nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy ez volt a Pius Gimnázium „temetési menete”, s az összegyűlt nagyszámú ember „utolsó útjára” kísérte az iskolát. A körmenetet egy atrocitás is megzavarta. Zsembery Jenő VII. osztályos gimnáziumi tanulót bekísérték az állambiztonsági detektívek, „mert két gyanús nőt megfigyelés alatt tartott” – áll a gimnázium értesítőjében,⁹¹⁹ ahol az esetről bővebb magyarázatot sajnos nem olvashatunk, így csak feltételezhetjük, hogy a „két gyanús nő” besúgó vagy provokátor lehetett. Az előállított diákot kihallgatás után szabadon bocsátották.⁹²⁰

Ezek a pécsi esetek jól beleillenek abba az országos körképbe, amely ekkoriban kirajzolódott az oktatáspolitikai frontján. Az iskolák államosítása kapcsán mindkét oldal teljes erőbedobással küzdött, aminek köszönhetően a feszült légkörben botrányos esetekre, atrocitásokra is sor került. Ezek közül a leghírhedtebb a pócspetri eset volt: 1948. június 3-án Pócspetriben a templomból kijövő tömeg be akart nyomulni a község házára, ahol éppen az iskola államosításáról tanácskoztak. A dulakodásban egy rendőr tisztátalan körülmények között életét vesztette. A feltételezett elkövetőt statáriális eljárás után kivégezték, a plébánost pedig mint feltételezett felbujtót életfogytiglani börtönre ítélték. Az eset kiváló tápanyagot adott a kommunista párt propagandája számára, hogy még határozottabban követelje az egyházi iskolák államosítását.⁹²¹

Az iskolák államosítását megelőző lépés a Belügyminisztérium rendelete volt az egyházi iskolák tulajdonának zár alá vételéről. A Belügyminisztérium rendeletének végrehajtása Pécsen Pécs törvényhatósági jogú város polgármesterére hárult, aki 1948. június 13-án kelt határozatával a Pius Általános Iskola, Gimnázium és Internátus épületeit és felszerelését június 11-i hatállyal zár alá vette, a zár alá vett intézmény élére hatósági biztost küldött, s felkérte a gimnázium igazgatóját, hogy „a hatósági záralávétellel kapcsolatos hatósági ténykedésnél mindenben álljon a közegek rendelkezésére, és azok munkáját a lehetőségekhez képest támogassa.”⁹²²

⁹¹⁹ *Értesítő 1947–1948*, 8. o.

⁹²⁰ *Értesítő 1947–1948*, 8. o.

⁹²¹ KARDOS: *Iskola a politika sodrásában*, i. m., 45–47. o.

⁹²² Idézi: BÁNKUTI GÁBOR: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007, 167. o.

Az 1947–1948. tanévet lezáró Te Deumot június 15-én tartották, amivel nem csupán a tanév, hanem a Pius Gimnázium 36 éves története is lezárult. „Az igazgató beszéde alatt különösen a szülők könnyezve vettek búcsút az intézettől. Ünnepegy után minden tanuló minden okmányát kikapta.”⁹²³ A remény utolsó cselekedeteként „16-án feltételes előjegyzést tartottunk; ha az intézet megmaradna régi jellege mellett, mennyien jönnének vissza; az eredmény: 1030 tanuló jelentkezése.”⁹²⁴ Ehhez a számadathoz nem szükséges kommentár. Azonban ez az utolsó próbálkozás sem menthette meg az iskolát az elkerülhetlentől: ugyanaznap az országgyűlés elfogadta az 1948. évi XXXIII. törvényt a nem állami iskolák államosításáról.⁹²⁵ Még aznap „délben megjelent a belügyminiszter rendeletéből a leltározó bizottság, hogy számbavegye az intézet ingó és ingatlan vagyonát.”⁹²⁶ Az utolsó tanév eseményeinek részletezése ezzel a lakonikus mondattal zárul: „A tanévzáró értekezletet 21-én tartottuk meg.”⁹²⁷ A fenti idézeteket tartalmazó 1947–1948. évi iskolai értesítő pedig mindörökre kéziratban maradt, az államosítás miatt sosem jelent meg nyomtatásban.

A Pius Gimnázium és a Pius Általános Iskola tanárai június 18-án kapták meg a tankerületi főigazgatótól a kinevezésüket az állami tulajdonba került iskolába. Ezt a szerzetes-tanárok nem vállalták, mondván, hogy csak a provinciálistól fogadhatnak el új beosztást. Ugyanezen okból nem vállalta a gimnázium illetve az általános iskola igazgatását a továbbiakban Bodolay Gyula SJ és Ambrus Pál SJ. Az egykori iskolavezetés azonban még ebben a helyzetben sem engedte el teljesen egykori diákjai kezét: 1948 nyarán két hírlevelet is kiadtak a diákság számára, amelyben arról igyekeztek informálni őket, hogy várhatóan milyen körülmények között fog folytatódni szeptembertől a tanítás, és milyen lehetőségeik vannak tanulmányaik folytatására, illetve a „piusi” szellemiség életben tartására.⁹²⁸

Az iskola tényleges állami tulajdonba vételére 1948. július 21-én került sor. Ujvári Pál tankerületi főigazgató ezen a napon levélben értesítette Tüll Alajost, a pécsi jezsuita rendház Hemm János súlyos betegsége miatt újonnan kinevezett rektorát „az intézet tényleges állami átvételéről”.⁹²⁹ A gimnázium ingó és ingatlan vagyonának állami tulajdonba vételéről szóló jegyzőkönyvet július 30-án írták alá. Tüll Alajos hangsúlyozta, hogy a pécsi

⁹²³ *Értesítő 1947–1948*, 8. o.

⁹²⁴ *Értesítő 1947–1948*, 8. o.

⁹²⁵ 1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94800033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D43> Letöltés ideje: 2020. január 25.

⁹²⁶ *Értesítő 1947–1948*, 8. o.

⁹²⁷ *Értesítő 1947–1948*, 8. o.

⁹²⁸ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. b. A Pius Gimnázium iratai, Kedves Diáktárs! 1948. augusztus 1., augusztus 26.

⁹²⁹ BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 168. o.

jezsuiták „az intézet államosítása tárgyában kiadott rendelkezéseket, mint szerzetesek, teljes érvényűeknek el nem ismerhetik, azonban nem tagadják meg azok végrehajtásában való részvételt”, s hogy „a követelő felhívásnak csak a hatalmi ténynek engedve tesznek eleget.”⁹³⁰ Bánkuti Gábor értékelése szerint a Pius Gimnázium „államosításával olyan, az egyházi értékeken túlmutató intézményt ítétek enyészetre, amellyel nemcsak a vallás és vallássság csorbult, hanem a nemzeti kultúra egésze is.”⁹³¹

A jezsuita Pius Gimnázium államosításával szinte egy időben távozott az élők sorából annak utolsó rektora: 1948. augusztus 11-én Pécsen hosszú betegség után 58 éves korában P. Hemm János SJ elhunyt. Kerling János eképp emlékezik vissza az utolsó rektorra: „Érdemei felbecsülhetetlenek. Hogy azok áldást hozók is lehessenek, őreá még a kálvária várt. A munkában elsőnek ő dőlt ki. Tízheti gyógyíthatatlan betegség őt, ki fáradságot soha nem ismert, mind fáradtabbá tett, erős fizikumát csontvázra sorvasztotta. Neki volt szánva az a keserű kehely, hogy kórágán elmerengjen a Pius temetésén, míg 1948. augusztus 11-én elbúcsúzott kedves Piusától, melyért annyit fáradozott.”⁹³²

12.2. A pécsi jezsuita rendház története a gimnázium államosítása után (1948–1950)

Az államosítással a Pius Gimnázium jogilag (*de iure*) nem szűnt meg. 1948 szeptemberétől Állami Janus Pannonius Gimnázium néven folytatta működését, s jelenleg is létezik és funkcionál Pécsi Janus Pannonius Gimnázium elnevezéssel.

A Pius Gimnázium története azonban az 1948-as államosítással ténylegesen (*de facto*) lezártnak tekinthető. Egyrészt az iskola a Jézus Társaság fenntartásából állami kézbe ment át, ami az adott (vallás- és oktatás-)politikai helyzetben nem pusztán fenntartó-váltást, hanem ideológiai és pedagógiai váltást is jelentett. A Janus Pannonius Gimnázium pedagógiai munkája már nem a keresztény világnézet és értékrend talaján állott, és nem alkalmazta a jezsuita pedagógia specifikus elemeit. Az intézet élére új igazgató került, s a tanári kar is kicserélődött.⁹³³ 1950-ben pedig az iskola új épületbe költözött. A szűkös belvárosi épületbe (Mária utca 2.) való költözés éppen azoktól az infrastrukturális adottságoktól (tágas termek és udvar, sportkomplexum, uszoda, botanikus kert, gazdag könyvtárak és szertárak, színházterem, internátus stb.) fosztotta meg az intézményt, amelyek a Pius Gimnázium oktatási-

⁹³⁰ Idézi: BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 167.; 168. o.

⁹³¹ BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 165. o. A Pius Gimnázium államosításának dokumentációja megtalálható itt: MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai. Államosítás 1948: átadás-átvételi jegyzőkönyvek, leltárak.

⁹³² KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 18. o.

⁹³³ *Értesítő 1948–1949.*

nevelési munkáját egykor egyedivé és kiemelkedővé tették. Ilyen megfontolások alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy a jogutód intézmény története nem képezi részét az egykori jezsuita Pius Gimnázium történetének, amely az 1948. évi államosítással ténylegesen lezártnak tekinthető.⁹³⁴

Az egyházi iskolák államosítása jelentősen gyengítette a katolikus egyház pozícióit a kommunista állammal vívott küzdelemben. Ebben a harcban az állam következő stratégiai lépése a szerzetesrendek elleni fellépés volt, mivel azokon keresztül a katolikus egyház továbbra is jelentős társadalmi befolyással bírt. A korábbi szerzetesi fenntartású iskolák mellett működő rendházakat nem államosították, azok tovább működhettek, ami tulajdonjogi viták és állandó feszültségek forrása lett. A pécsi jezsuita rendház is hasonló helyzetben folytatta működését. A helyzet megoldására a közoktatásügyi minisztérium ún. kéttagú államosítási bizottságokat hozott létre, melyek 1949 novembere és 1950 áprilisa között tevékenykedtek, s a rendházakat „közművelődési célvagyonnak” ítélve végül államosították azokat is. Ez felvetette a szerzetesek elhelyezésének kérdését. Az ügyben illetékes párt- és állami szervezetek belső köreiből már 1949 végén felvetődött a szerzetesek kényszertartózkodási helyre való költöztetésének ötlete.⁹³⁵ A szerzeteseket ebben a bizonytalan állapotban kvázi túsokként tartva a kommunista vezetés a katolikus püspöki karra is nyomást tudott gyakorolni. Az MDP Központi Vezetősége 1950. május végén döntött a szerzetesek ügyének rendezéséről. A Jugoszláviával fennálló feszült viszony ürügyén a Belügyminisztérium június elején elrendelte a déli határsávból élő szerzetesek mint ellenséges „kémek” kitelepítését. Az első kitelepítést június 9-ről 10-re virradó éjjel hajtották végre, majd ezt további kitelepítések követték az ország más részein is. A szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáról szóló 34. törvényerejű rendeletet 1950. szeptember 7-én hirdették ki, amely végleg lezárta a szerzetesek ügyének kérdését.⁹³⁶

A pécsi jezsuiták a bizonytalanságnak ezt a két esztendejét eképpen élték át:

A pécsi jezsuita rendház és a jezsuiták kezelésében lévő Jézus Szíve-templom a gimnázium és az internátus államosítása után is funkcionált. A pécsi jezsuiták az oktatás területéről kiszorulva immár csupán a pasztorációban vehettek részt. Fentebb láthattuk azt, hogy

⁹³⁴ Bánkuti Gábor részletesen elemzi, hogy közvetlenül az államosítás után a kommunista hatalom hogyan igyekezett felszámolni az iskola vallásos szellemiségét. Ez azonban szorosan véve már nem a Pius Gimnázium történetének része, így azzal nem foglalkozunk. Lásd: BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 172–178. o.

⁹³⁵ BÁNKUTI: *Jezsuiták a diktatúrában*, i. m., 29–35. o.

⁹³⁶ BÁNKUTI: *Jezsuiták a diktatúrában*, i. m., 36–41. o. A magyar jezsuita rendtartomány 1948 és 1950 (az egyházi iskolák államosítása, illetve a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása) közötti történetének főbb eseményeit lásd: PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 27–57. o. BÁNKUTI: *Jezsuiták a diktatúrában*, i. m., 29–82. o.

erre a feladatkörre – a lelkipásztori tevékenységet különös fontossággal kezelő – Hemm János rektorsága idején a pécsi rendház tagjai alaposan felkészültek.⁹³⁷ A jezsuita kollégium több tagja kapott lelkipásztori megbízatást a Pécsi Egyházmegye területén.⁹³⁸

A rendház élére 1948 július 5-én Hemm János betegsége miatt a korábbi rektort, Tüll Alajost nevezte ki a provinciális. Annak ellenére, hogy az ifjúság nevelése kikerült a pécsi jezsuiták kezéből, Tüll Alajos továbbra is határozott maradt: „Helytállunk, mindenki a maga helyén! [...] Elvárom, hogy mindenki megteszi a maga kötelességét feltétlenül! Pécssett maradjunk [...] lelkipásztorkodással foglalkozunk, az ifjúságot a nyári vakációban is összetartjuk! Mindenki a maga helyén, helytállunk!” – mondta bemutatkozó beszédében.⁹³⁹ Tüll második rektorsága a pécsi rendház élén azonban nem tartott sokáig, mert 1949. január 1-jén ő vette át a magyar jezsuita rendtartomány vezetését. Utóda a pécsi rendház élén Pálos Antal SJ lett.⁹⁴⁰

Borbély István SJ provinciális, hogy az iskola államosítása után funkcióját veszített pécsi jezsuita rendházat újból megfelelő feladattal lássa el, s ezáltal biztosítsa fennmaradását, 1948. november 19-én „a mai súlyos viszonyokra való tekintettel” kérte Virág Ferenc pécsi püspököt, hogy a jezsuiták Jézus Szíve temploma köré szervezzen önálló lelkészséget, melyet a jezsuiták vezetnének.⁹⁴¹ Az új helyzetre reagálva a püspök 1948. november 19-án az egykori gimnázium templomát lelkészséggé nyilvánította a jezsuiták vezetése alatt pécsi Jézus Szíve Lelkészség néven.⁹⁴² A lelkészség hivatalos alapítóokiratát 1949. február 2-én adta ki a püspök, melyben meghatározta az új lelkészség területét, s önállósította azt a Pécs-Szigeti külvárosi plébániától, melynek korábban része volt.⁹⁴³ Borbély István SJ tartományfőnök eképpen fejezte ki Virág püspöknek köszönetét: „Hiszem, hogy ez az új alapítás a lelkek javát fogja szolgálni s ugyanakkor atyáinkat jobban összeforrasztja a pécsi hívekkel,

⁹³⁷ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 17–18. o.

⁹³⁸ PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 32. o. A kinevezéseket lásd: PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 2164/1948; 2235/1948; 2391/1948; 1933/1949.

⁹³⁹ JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. b. A Pius Gimnázium iratai, Kedves Diáktárs! 1948. augusztus 1.

⁹⁴⁰ HEGEDŰS: *A „Pius”*, i. m., 53. o. Pálos Antal SJ (1914–2005) 1933-ban lépett a Társaságba. 1949-ben Tüll Alajos rövid ideig tartó tartományfőnöksége alatt az ő helyettese. Ezt követően a pécsi rendházat vezette. A szerzetesrendek feloszlásakor Csávossy Elemér tartományfőnök őt bízta meg a szétszóródott fiatal rendtagok vezetésével. Csávossy 1951-es letartóztatása után pedig ő vette át az illegalitásban működő rendtartomány vezetését. 1954-ben letartóztatták, és 1955-ben 17 évre ítélték. A forradalom idején kiszabadult, de 1957-ben újra letartóztatták. 1963-ban kegyelemmel szabadult. 1963-ban a szerzetesnővérek piliscsabai szociális otthonában került, hivatalosan mint anyagbeszerző. Később be tudott kapcsolódni a lelkipásztor munkába. 1985-ben nyugdíjba vonult. A rendszerváltás után megírta a magyar jezsuita rendtartomány szétszórás alatti történetét. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/palos-antal/> Letöltés ideje: 2020. január 25.

⁹⁴¹ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 3060/1948. Borbély Ferenc provinciális levele Virág Ferenc püspöknek, 1948. november 19.

⁹⁴² PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 3060/1948. Virág Ferenc levele a Pécs-Szigeti külvárosi plébánosnak és Tüll Alajos rektornak, 1948. november 19.

⁹⁴³ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 292/1949. Alapító okirat, 1949. február 2.

fennmaradásunknak pedig szilárdabb alapot nyújt. Mi imádságunkkal igyekszünk megköszönni Nagyméltóságod megértő gondoskodását, hogy nehéz helyzetünkben gyors intézkedésével segítségünkre sietett.”⁹⁴⁴ A tartományfőnök idézett sorai jól jelzik, hogy a szerzetesrendek már érzékelték a feszültséget, amely működésük körül kialakulóban volt, illetve, hogy a főpapság igyekezett lehetősége szerint védelmébe venni a szerzeteseket – jelen esetben azzal, hogy a funkcióját veszített pécsi jezsuita kollégiumot egyházmegyei szolgálatba vonta be. Hogy a lelkészség gyors létrehozása valóban egy helyzetszülte ad hoc kísérlet volt a jezsuiták megóvására, azt bizonyítja Tüll Alajos egy későbbi levele, amelyben utólag beismeri Virág Ferenc püspöknek, hogy a lelkészség gyors megalapítása és a jezsuitáknak való átadása tulajdonképpen a Rendalkotmány szerint szabálytalanul, a generális utólagos jóváhagyásával történt, s „szorongattatott helyzetükben” „a szükség kényszerítette” erre a lépésre a jezsuitákat.⁹⁴⁵ Az újonnan létrejött lelkészség első vezetőjévé Tüll Alajost nevezte ki a püspök.⁹⁴⁶ Tüll azonban a tartományfőnök helyettesi kinevezése miatt, illetve az ÁVH által kényszertartózkodási helyre (Mezőkövesd) való küldése miatt nem tudta ellátni a lelkészi teendőket, ezért 1949. február 1-jén arról lemondott, s utódául Süle Géza SJ-t⁹⁴⁷ javasolta a püspöknek.⁹⁴⁸ A lelkészség vezetője az 1949. február 2-án kelt alapítóokirat szerint P. Süle Géza SJ lett,⁹⁴⁹ akit 1949. szeptember 24-én P. Varga Béla SJ⁹⁵⁰ váltott fel.⁹⁵¹

A gimnázium és az internátus 1948. évi államosítása után az a furcsa helyzet állt elő, hogy ugyanabban az épületben működött az állami gimnázium és a jezsuita rendház. Noha az 1948. július 30-án aláírt átadás-átvételi szerződésben megtörtént az állami tulajdonba

⁹⁴⁴ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 3150/1948. Borbély István SJ provinciális levele Virág Ferenc püspöknek, 1948. november 26.

⁹⁴⁵ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 603/1949. Tüll Alajos provinciális levele Virág Ferenc püspöknek, 1949. február 15.

⁹⁴⁶ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 3060/1948. Virág Ferenc levele a Pécs-Szigeti külvárosi plébánosnak és Tüll Alajos rektornak, 1948. november 19.

⁹⁴⁷ Süle Géza SJ (1914–1988) 1933-ban lépett a Társaságba. A renden belül főként adminisztratív feladatokkal látták el, egyebek mellett a pécsi jezsuita rendház mellett működő lelkészség megszervezésével. A szerzetesrendek feloszlásakor elkerülte az internálást, de 1955-ben letartóztatták, és 1956-ban 14 évi börtönrre ítélték. A forradalom idején szabadult, de 1957-ben újra elfogták. Büntetését ekkor 3 évre csökkentették, melynek tényleges letöltésére az ameszta miatt nem került sor. Haláláig a budapesti Szent Rita plébánia kisegítő lelkésze és gondnoka volt. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/sule-geza/> Letöltés ideje: 2020. január 25.

⁹⁴⁸ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 603/1949. Tüll Alajos levele Virág Ferencnek, 1949. február 1.

⁹⁴⁹ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 292/1949. Alapító okirat, 1949. február 2.

⁹⁵⁰ Varga Béla SJ (1912–1989) 1927-ben lépett a Társaságba. Rendi képzése mellett magyar–latin szakos tanári diplomát szerzett. A Pius Gimnázium működésének utolsó éveiben volt tanára az intézetnek. 1950-ben a szerzetesrendek feloszlásakor Mezőkövesdre internálták. 1950-tól 1985-ös nyugdíjazásáig között Szegeden, Nagykamaráson, Endrődön, Szarvason és Gádoroson volt lelkész. *Jezsuita névtár*: <http://jezsuita.hu/nevtar/varga-bela/> Letöltés ideje: 2020. január 25.

⁹⁵¹ PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok, 2295/1949. Virág Ferenc püspök levele P. Süle Gézának és P. Varga Bélának, 1949. szeptember 24.

került és a Társaság tulajdonában maradt épületrészek pontos elhatárolása,⁹⁵² az állami hatóságok ezt igyekeztek egyoldalúan módosítani, és további helyiségekre is igényt formáltak. Ezek közé tartozott a díszterem, az uszoda, egy tenisz- és kosárlabdapálya, egy öltöző, a portásfülke és a klauzúrán kívüli vendégszobák. A jezsuiták ragaszkodtak e helyiségek megtartásához. Az államosítást követő további tulajdoni kérdések rendezésére egy II. számú bizottságot küldtek ki az állami szervek. Az 1948. júliusi megállapodás ellenére a VKM 1948. október 12-én arról értesítette a rendház vezetőjét, hogy az 1948 júliusában államosított helyiségeken túl a fent említett helyiségek is állami tulajdonba kerülnek. Érvük az volt, hogy a sportpályák és a szolgálati helyiségek a gimnázium szerves részét képezik. A díszterem és az uszoda átvételét pedig azzal indokolták, hogy a rendház vezetése a díszteremben szülői értekezletet tartott, az uszodát pedig belépődíj szedése ellenében külső vendégeknek engedte át, ezzel megszegte azt az ígéretét, hogy e helyiségeket kizárólag rendi célokra használja. Tüll Alajos rektor a vádakat igaztalannak tartotta, s a rendi előjáráságtól engedélyt kért, hogy a VKM-mel a kérdésben tárgyalhasson. Az október 19-én tartott tárgyaláson Tüll cáfolta a rendház ellen felhozott vádak: a díszteremben szülői értekezletet nem tartottak, az uszodában belépődíjat nem szedtek – noha joguk lett volna hozzá. Ismertette, hogy a rendháznak miért van szüksége a nevezett helyiségekre: a sportpályák a rendtagok fizikai jólétét szolgálják, a portásfülke szükséges a rendház biztonsága feletti őrködéshez, a vendégszobákban pedig a szerzetesek fogadják azokat a vendégeket, akik a klauzúrába nem léphetnek be. Tudatta továbbá, hogy előjárói utasítás nélkül nem adhatja át a helyiségeket, s tiltakozott az ellen, hogy a VKM egyoldalúan, a Társasággal való tárgyalás nélkül módosította a tulajdonviszonyokról szóló megállapodást.⁹⁵³ Az állam és a jezsuita rend küzdelmében azonban az utóbbi volt gyengébb pozícióban. Tüll a provinciálistól kapott felhatalmazás birtokában október 28-án „hatalmi ténynek engedve” átadta a szóban forgó helyiségeket, kérve, hogy azokat a rendtagok a továbbiakban is használhassák.⁹⁵⁴ A helyzet rendezésére november 17-én egy „államosítási rendeleteket ellenőrző bizottságot” küldtek ki a helyszínre, amely jóváhagyta a VKM újabb kisajátításait. Sőt, javaslatot tett a rendházat és az iskolát összekötő átjáró befalazására, mivel „az ifjúság zavartalan és káros behatás nélküli nevelése az iskolába és a tanulóotthonba nyíló clausura bejárat miatt szinte leküzdhetetlen nehézséget jelent”.⁹⁵⁵ Az átjáró befalazására Pécs város polgármestere 1949. január 4-én adta ki a határozatot.⁹⁵⁶

⁹⁵² MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai. Államosítás 1948. Átadás-átvételi szerződés, 1948. július 30.

⁹⁵³ MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai. Államosítás 1948. Jegyzőkönyv, 1948. október 19.

⁹⁵⁴ MNL BaML VIII.61. Pius Gimnázium iratai. Államosítás 1948. Jegyzőkönyv, 1948. október 28.

⁹⁵⁵ Idézi: BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 169. o.

⁹⁵⁶ BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 168–169. o.

Bár a gimnázium és a rendház folyosóját befalazták, a jezsuiták és egykori tanítványaik között a kapcsolattartás továbbra is fennmaradt, hiszen egy telken, egy épületben működött a két intézmény. A *Március Tizenötödike* című lapban 1950. január 15-én megjelent egy cikk, melyben többek között arról írnak, hogy a pécsi jezsuita rendházat sok gimnazista látogatja, ahol „a papok agitációjának” hatása alá kerülnek. 1950. január 17-én a gimnázium Diákszövetsége megerősítette, hogy a gimnazisták közül valóban többen rendszeresen látogatják a rendházat. Az igazgatóság ennek nyomán megtiltotta a diákok számára a szerzetesekkel való kapcsolattartást, s a kérdés megoldására január 21-ére tanári értekezletet hívott össze. Itt határozatot hoztak arról, hogy minden osztályfőnöknek legyen a saját osztályában egy „megbízható munkáskádere”, aki az osztálytársak tevékenységéről őt informálja. Illetve döntés született arról is, hogy az iskolát el kell választani a rendháztól: vagy olyan építészeti megoldásokkal, hogy lehetetlenné váljon a kapcsolattartás, vagy a szerzetesek elköltöztetésével.⁹⁵⁷

Minden bizonnyal ez az eset is szerepet játszhatott abban, vagy legalábbis ezt az esetet is ürügyként használták fel ahhoz, hogy az addig még rendi kezelésben megmaradt épületrészek államosítására is sor került. A hatalmában egyre inkább megszilárduló kommunista vezetés előnyös pozíciójából hozzálátott az 1948-as államosítások saját szájíze szerinti revideálásához. Ennek lebonyolítására 1949 végén és 1950 első felében kéttagú államosítási bizottságokat küldtek ki, hogy felmérjék azokat az ingatlanokat, amelyek „félremagyarázhatatlanul” az 1948. évi XXXIII. törvény hatálya alá esnek, azonban mégsem kerültek állami tulajdonba. Az egykori Pius Gimnáziumhoz kiküldött államosítási bizottság 1950. április 12-i záróülésén úgy döntött, hogy a rendház épületrésze mint tanári szolgálati lakás kétségtelenül oktatási funkciót töltött be egykor, ezért az államosítási törvény hatálya alá esik. Ennek értelmében a templom kivételével az egykori Pius Gimnázium még jezsuita kezelésben lévő valamennyi épületrésze és azok berendezése állami tulajdonba került. Mivel a rendház a tartományfőnök hatásköre alá tartozott, ezért P. Pálos Antal SJ házfőnök a tartományfőnök jóváhagyása nélkül nem írta alá az átadásról szóló jegyzőkönyvet. Csávossy Elemér SJ⁹⁵⁸

⁹⁵⁷ BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 177–178. o.

⁹⁵⁸ Csávossy Elemér SJ (1883–1972) nagybirtokos arisztokrata családból származott. Középkolai tanulmányait jezsuita iskolákban végezte Kalocsán és Kalksburgban. Ezt követően lépett a Társaságba. Rendi tanulmányai mellett matematika–fizika szakos tanári oklevelet szerzett. Jelentős szervező munkát végzett, és számos vezető pozíciót töltött be a magyar jezsuita rendtartományban. Kétszer volt tartományfőnök (1924–1927; 1949–1951). Első tartományfőnökségének idejére esik a kínai magyar jezsuita misszió és a Manréza lelkigyakorlatos ház megszervezése. 1951-ben letartóztatták, és 1952-ben 8 és fél évi börtönre ítélték. 1956-ban a forradalom idején szabadult. Ezt követően a budapesti piaristáknál talált menedéket, 1961-től a szerzetesek panonhalmi szociális otthonában élt. *Jezsuita névtár*: Letöltés ideje: <http://jezsuita.hu/nevtar/csavossy-elemer/> 2020. január 25.

tartományfőnök tiltakozott a rendházi helyiségek államosítása ellen, a VKM azonban 1950. május 14-én visszautasította a provinciális tiltakozását, a rendházat „közművelődési célvagyonnak” nyilvánítva helyt adott az államosítási bizottság döntésének, s kizárt minden jogorvoslati lehetőséget.⁹⁵⁹ Egyidejűleg a VKM utasította a pécsi tankerületi főigazgatót, hogy az épületben lakó jezsuiták áthelyezéséről gondoskodjon. Az utasítás hangsúlyozta: „Arra ügyeljen Főigazgató Kartárs, hogy az áttelepítést olyan időpontban eszközölje, hogy az semmilyen szempontból ne essen kifogás alá és semminemű csoportosulásra ne adjon alkalmat.”⁹⁶⁰ A pécsi jezsuiták elhurcolására – az összes egyéb pécsi szerzetessel egyidőben – végül 1950. június 9-ről 10-re virradó éjszaka került sor: 16 atyát, 7 testvért, 3 nővért és 2 tanuló rendtagot szállítottak Mezőkövesdre.⁹⁶¹ Az elhurcolásról – ami egyúttal a pécsi jezsuiták történetének utolsó fejezete is volt – így számol be annak egyik átélője:

„Feszültségekkel teli napok után érkezett június 10-ének végzetes éjszakája. Éjjel tizenegy óra lehetett, amikor a portás testvér sápadtan jelentette P. Pálos rektornak, hogy a rendőrség betörte a bejárati ajtót, és behatolt a rendházba, egyenként felverték a már alvó rendtagokat, és anélkül, hogy megengedték volna, hogy felvegyék felsőruhájukat, kényszerítették őket, hogy a rendház ebédlőjében gyülekezzenek. A rendőrség emberei igen tájékozottak voltak a ház belső beosztásáról, a szobák elhelyezéséről és lakóiról is. Nyilván előzőleg alapos felderítő munkát végezhettek. A rendelkezésükre álló névsorban szerepeltek azok is, akik valami oknál fogva nem tartózkodtak a rendházban. Amikor végre valamennyien, jórészt alsóruhában, összegyülekeztünk az ebédlőben, felolvastak egy véghatározatot. Ezután idegesen sürgették az azonnali öltözködést, csomagolást és kocsikba való beszállást. Fontosnak tartották ugyanis, hogy még szürkület előtt elhagyjuk a várost. A rendtagok rendkívül fegyelmezetten viselkedtek. Többen azonban, köztük P. Lerner, erősen tiltakoztak a méltatlan és törvénytelen bánásmód ellen.

Bizony már erősen szürkült az ég alja, amikor a szorosan leponyvázott kocsik elhagyták a várost. Őrzőink láthatóan megkönnyebbülten vették ezt tudomásul: semmiféle incidensre nem került sor. Úticélunkat nem közölték, jövődő sorsunkról semmiféle felvilágosítást nem adtak. Délig sem italt, sem ételt nem adtak, csupán délben nyújtottak a kocsiba egy kancsó vizet, hogy szomjunkat csillapíthassuk. A

⁹⁵⁹ BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 169–171. o.

⁹⁶⁰ Idézi: BÁNKUTI: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*, i. m., 171. o.

⁹⁶¹ PÁLOS: *Viharon, vészen át*, i. m., 45. o. BÁNKUTI: *Jezsuiták a diktatúrában*, i. m., 73. o.

kocsi végén fegyveres katona vigyázott ránk, aki azonban semmiféle információt nem volt hajlandó adni jövőnk felől.

Később megtudtuk, micsoda dúlás-fúlás volt az elhagyott rendházban. Megrohanták az éléstárat és a pincét, és csinálták a nagy »áldomást«.

Még a reggeli órákban értesítették a püspöki hivatalt, hogy gondoskodják arról, hogy az istentiszteletek rendjét továbbra is tartsák meg.

Az elhurcoltak kb. délután fél öt órára érték el úticéljukat, a mezőkövesdi kis templomot. A leszállás után közölték velünk, hogy ez a rendház lesz újabb intézkedésig lakóhelyünk. Ezt a helyet el nem hagyhatjuk; aki mégis megkísérelné, az internálást von magára.

P. Mogyoróssy Sándor, a rezidenciaminiszter nagylelkű, igaz szeretettel fogadott bennünket. [...]”⁹⁶²

Az állami gimnázium és a jezsuita rendház különös együttélésének az 1950. esztendő eseményei vetettek véget. A pécsi jezsuitákat elhurcolták, a Janus Pannonius Gimnáziumot pedig ugyanebben az évben a jóval kedvezőtlenebb infrastrukturális feltételeket nyújtó Mária utca 2. szám alatti épületbe költöztették. A kiürített épületet a hozzá tartozó sportpályákkal és botanikus kerttel együtt pedig 1950-ben a Pécsi Pedagógiai Főiskola (későbbi nevén Pécsi Tanárképző Főiskola) vette birtokba, s mai napig annak jogutódjai, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara illetve Természettudományi Kara használják. Az intézet egykori temploma pedig a Pécsi Egyházmegye kezelésébe került át.

⁹⁶² Idézi: PÁLÓS: *Viharon, vészen át*, i. m., 45–46. o.

13. Kitekintés I.: Hagyomány és változás a jezsuita oktatásban és nevelésben. A pécsi Pius Gimnázium összehasonlítása két 18. századi jezsuita gimnáziummal

A Pius Gimnázium nem az első jezsuita gimnázium volt Pécs történetében. A jezsuiták Pécssett közvetlenül a török hódoltság alóli felszabadulás után, 1687-ben hozták létre első gimnáziumukat, amelyet 1773-ig, a Társaság feloszlásáig vezettek. Ezt követően a gimnáziumot a ciszterci rend vette át, s működteti mind a mai napig. Az egykori jezsuita, ma ciszterci gimnázium mindmáig az eredeti, 18. század elején épült iskolaépületben működik. A Pius Gimnázium tehát nem volt előzmények nélküli: korábbi gimnáziumuk révén a jezsuiták 1773-ig fontos szerepet tölthettek be Pécs oktatás- és művelődéstörténetében. Éppen ezért érdemes megvizsgálni, hogy a korábbi pécsi jezsuita gimnázium és a Pius Gimnázium között felfedezhetők-e párhuzamok? Folytatódtak-e, és ha igen, miként a jezsuita nevelési hagyományok a Pius Gimnáziumban?

Nem céлом tehát ehelyütt a 18. századi pécsi jezsuita gimnáziummal részletekbe mélyen foglalkozni, ezért a téma ismertetésekor elsődleges források helyett Pinzger Ferenc SJ tanulmányára támaszkodom. Pinzger Ferenc a Pius Gimnázium tanára volt, emellett rendtörténeti kutatásokat is végzett. Megírta a jezsuiták pécsi működésének történetét a hódoltság korától a 18. századig, amelyet kétrészes tanulmányban közölt a Pius Gimnázium értesítőjében 1934-ben és 1936-ban.⁹⁶³ Ebben foglalkozik az 1687-ben alapított első pécsi jezsuita gimnázium történetével is. Pinzger tanulmánya számunkra azért különösen érdekes és értékes, mert épp a Pius Gimnázium egyik tanára írta meg a korábbi jezsuita gimnázium történetét. Ugyanakkor két hiányossága is van. Egyrészt Pinzger csak 1729-ig jutott el az iskola történetének feldolgozásában, másrészt viszonylag röviden foglalkozik a témával.

Éppen ezért érdemes lehet egy másik korabeli jezsuita gimnáziumot is bevonni az összehasonlításba. Erre a célra az 1627 és 1773 között működő fiumei jezsuita gimnáziumot választottam ki. Az „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola egyik speciálkollégiumán, melynek témája Fiume oktatástörténete volt, alkalmam volt elmélyedni az egykori fiumei jezsuita gimnázium történetében, s hasznosnak találom az ennek során nyert tapasztalataimat beépíteni értekezésembe is. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a fiumei jezsuita gimnázium történetét monografikus igényrel feldolgozta és három terjedelmes tanulmányban közölte Fest Aladár, a későbbi fiumei M. Kir. Állami Főgimnázium

⁹⁶³ PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. I. rész*, i. m. PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m.

tanára.⁹⁶⁴ Mivel céлом ezúttal összehasonlító vizsgálatok elvégzése a Pius Gimnázium és a fiumei jezsuita gimnázium között, s nem pedig a fiumei gimnáziumra vonatkozó történeti alapkutató, ezért a továbbiakban Fest – egyébként nagyon alapos – tanulmányaira támaszkodom. A fiumei jezsuita gimnázium bevonását az összehasonlító elemzésbe azonban nem csupán az indokolja, hogy annak története alaposan feltárt, hanem az is, hogy a 17–18. századi jezsuita gimnáziumokban az oktatás és nevelés a *Ratio studiorum* előírásai mentén azonos elvek és egységes gyakorlat szerint zajlott – természetesen a helyi sajátosságokhoz valamelyest alkalmazkodva. Ezért a fiumei jezsuita gimnázium nevelési elvei és gyakorlata nagyrészt a kortárs pécsi jezsuita gimnáziumra is érvényesek. Ezáltal Pinzger Ferenc pécsi jezsuita gimnáziumról szóló tanulmányának hiányosságait kiegészíthetjük Fest Aladárnak a fiumei jezsuita gimnáziumra vonatkozó kutatási eredményeivel.

Elemzésem célja tehát, hogy bemutassam a jezsuita pedagógia kontinuitását (vagy diszkontinuitását) három, egymástól időben távol eső jezsuita gimnázium, az 1912-től 1948-ig fennálló pécsi Pius Gimnázium, illetve az 1687 és 1773 között működő pécsi, és az 1627 és 1773 között működő fiumei gimnázium példáján.

13.1. Az iskolaszervezet és a tanulmányok struktúrája

Fiumében az iskola vezetésével egy külön iskolaigazgató (*scholarum praefectus*) volt megbízva, de legfőbb vezető a gimnázium ügyeiben is a rendház főnöke (rektor) volt. A tanítás minden osztályban egy tanárra volt bízva. Az alsó négy osztályban még fel nem szentelt magiszterek,⁹⁶⁵ a felső kettőben felszentelt páterek tanítottak.⁹⁶⁶ A Fest által közölt tanárlisták⁹⁶⁷ azt bizonyítják, hogy a tanári karban nem volt nagyobb állandóság, az gyakran változott.

A Pius Gimnázium esetében is hasonlóképpen nézett ki a vezetési modell. A legfőbb előjáró a rendház rektora volt, akinek beosztottja volt a gimnázium igazgatója, illetve a gimnázium mellett működő internátus prefektusa. A rektor többnyire egyben a gimnázium-igazgatói funkciót is betöltötte. Ám ha a rektor nem rendelkezett tanári végzettséggel, akkor az aktuálisan hatályos állami középiskolai törvény értelmében nem lehetett iskolaigazgató.

⁹⁶⁴ FEST Aladár: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez*. In: A fiumei M. Kir. Állami Főgimnázium XXX. értesítője az 1899–1900 tanévről. Fiume, 1900, 3–40. o. FEST Aladár: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Második közlemény*. In: A fiumei M. Kir. Állami Főgimnázium XXXI. értesítője az 1900–1901 tanévről. Fiume, 1901, 3–52. o. FEST Aladár: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*. In: A fiumei M. Kir. Állami Főgimnázium XXXII. értesítője az 1901–1902 tanévről. Fiume, 1902, 3–45. o.

⁹⁶⁵ Olyan rendtagok, akik a bölcséleti képzést már elvégezték, és mielőtt teológiai képzésre bocsáttak volna, néhány évig tanítással foglalkoztak. FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez*, i. m., 22. o.

⁹⁶⁶ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez*, i. m., 21–22. o.

⁹⁶⁷ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez*, i. m., 24–34. o.

A pécsi jezsuita rendház élén kétszer állt tanári végzettséggel nem rendelkező rektor: 1925 és 1933 között Somogyi Jenő SJ, illetve 1941 és 1948 között Hemm János SJ. Ilyenkor a gimnázium élére külön igazgatót neveztek ki, aki rendi természetű ügyekben a rektornak volt alárendelve. Mivel az állami törvények megkívták az okleveles tanárok alkalmazását, ezért a gimnáziumban egyetemet végzett szaktanárok oktattak. Nem szűnt meg viszont az a hagyomány, hogy fiatal rendtagok szentelésük előtt pedagógiai munkát végezzenek: ők voltak a Pius Internátus nevelői, akiket magisztereknek neveztek, tehát az elnevezés terén is folytatódott a korábbi jezsuita hagyomány. A magiszterek az internátusi növendékek felügyeletével voltak megbízva.⁹⁶⁸ A gimnázium tanári karára nem volt jellemző az a gyors cserélődés, ami Fiumében jelen volt. A Pius Gimnázium tanárai éveket, nem ritkán évtizedeket tanítottak itt.⁹⁶⁹

A 17–18. századi jezsuita tanárok „tudományos felkészültségben sem maradtak el [...] az akkori középiskolák tanárai mögött.”⁹⁷⁰ Az egyébként is igen alapos rendi tanulmányok mellett a tanárságra készülő rendtagok számára kifejezetten a gimnáziumi tanításra előkészítő szemináriumok elvégzését is kötelezővé tették. A 18. században Magyarországon Nagyszombatban és Győrött működött ilyen szeminárium. „Így tehát a pécsi tanárokról is feltételezhető, hogy a tanítás módszerében és anyagában kellő jártassággal bírtak.”⁹⁷¹ A Pius Gimnázium működésének idején pedig kizárólag olyan tanárok taníthattak az intézményben, akik rendi stúdiumaikkal párhuzamosan államilag elismert tanárképzésben is részt vettek. A tanárok egy része saját szakját nem csupán oktatta, de tudományos szinten művelte is, mint például az itt hivatkozott Pinzger Ferenc, aki rendtörténeti kutatásokat folytatott.

Kiteljesedett korában (1728 után) a fiumei gimnáziumban az összes, jezsuita gimnáziumokban szokásos osztály megtalálható volt: a gimnáziumi képzést megelőző előkészítő osztály, a hat gimnáziumi osztály, és a gimnáziumi képzést követő kétéves bölcséleti, illetve a bölcséleti képzést követő négyéves⁹⁷² teológiai képzés. A gimnáziumi tanulmányok a következőképpen épültek fel. Az előkészítő osztályban szerezhették meg a gimnáziumban tanulni szándékozók közül azok, akiknek erre szüksége volt, a tanulmányok megkezdéséhez szükséges alapvető latintudást. Ők voltak a minimisták. A gimnázium első osztálya

⁹⁶⁸ A magiszter teendőit a vezetőség a 30-as évek végén keletkezett *Directorium* című kéziratban a legapróbb részletekig meghatározta, ezért a *Directorium* páratlan forrás arra vonatkozóan, hogy hogyan is folyt az élet a Pius Gimnáziumhoz kapcsolt internátusban. A *Directorium* teljes szövegét lásd az értekezés függelékében.

⁹⁶⁹ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 85–87. o.

⁹⁷⁰ PINZGER: *Emlékezzünk régiekről. II. rész*, i. m., 35. o.

⁹⁷¹ PINZGER: *Emlékezzünk régiekről. II. rész*, i. m., 36. o.

⁹⁷² Fiumében ez utóbbi nem volt teljes, azaz négyéves. FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez*, i. m., 22. o.

(parvisták vagy infimisták), illetve a második osztály (principisták) alkotta a képzés infima grammatica elnevezésű gráduszát. A következő lépcső a media supremaque grammatica volt: ide a harmadik osztály (grammatisták) és a negyedik osztály (syntaxisták) tartozott. Az utolsó grádusz pedig a humaniora volt: ezt az ötödik osztály (poéták) és a hatodik osztály (rhetorok) alkotta.⁹⁷³

A Pius Gimnázium az 1883. évi középiskolai törvénynek (1883. évi XXX. tc.) megfelelően nyolcosztályos volt. A fiumei gimnázium korában szokásos gráduszok ekkor már nem léteztek. Legfeljebb az alsó (I–IV.) és felső osztályosok (V–VIII.) között tettek különbséget. Természetesen bölcséleti és teológiai képzés sem volt a Piusban.

Bár a jezsuiták jellemzően a középfokú oktatást tekintették fő működési terepüknek, Pécsen a 18. században a magyar, német és horvát nyelvű lakosság gyermekeinek elemi szintű, anyanyelven történő iskoláztatásából is kivették részüket.⁹⁷⁴ Ezzel párhuzamba állítható jelenség, hogy 1946 és 1948 között a pécsi jezsuiták gimnáziumuk mellett általános iskolát is működtettek Pius Általános Iskola néven – igaz ennek az iskolának a megszervezése nagyrészt kényszerből született meg, mint az fentebb láthattuk.

Fiumében a tanítás nyelve a latin volt, melynek használatát a diákok egymás közti kommunikációjában is megkívták. Az alsóbb osztályokban, ahol a latin nyelv ismerete még nem érte el a kívánt szintet, segédnyelvként az olaszt használták.⁹⁷⁵ Hasonló jelenségeket tapasztalunk a pécsi jezsuita gimnázium esetében is, ahol a tanítás nyelve szintén a latin volt, de az alsó osztályokban segédnyelvként ugyancsak a helyi nyelvet, azaz a magyart használták. Pinzger ugyanakkor úgy látja, hogy a 17–18. századi jezsuita gimnáziumok az anyanyelvi nevelés fontos szellemi műhelyei is voltak. Azáltal ugyanis, hogy a diákoknak gyakran kellett latin szöveget „szabatos módon” anyanyelvre lefordítaniuk, gyakorolták az anyanyelv helyes és kifejező használatát is.⁹⁷⁶ Talán felesleges is említeni, hogy a Pius Gimnáziumban a tanítás anyanyelven – vagyis magyarul – zajlott. A latin nyelv azonban, mint minden gimnáziumban, hangsúlyos szerepet kapott az oktatásban.

A fiumei gimnáziumhoz internátus is volt csatolva. Itt laktak a kispapok, a szállásért és ellátásért fizető tanulók és az alapítványi helyet elnyert diákok. 1722-ben 19 alapítványi hely volt az internátusban.⁹⁷⁷ A 18. századi pécsi jezsuita gimnázium szintén rendelkezett

⁹⁷³ FEST: *Adalékok Fiume iskolaiügyének történetéhez*, i. m., 21–22. o. PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 38–39. o.

⁹⁷⁴ PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 52–53. o.

⁹⁷⁵ FEST: *Adalékok Fiume iskolaiügyének történetéhez*, i. m., 39–40. o.

⁹⁷⁶ PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 40. o.

⁹⁷⁷ FEST: *Adalékok Fiume iskolaiügyének történetéhez*, i. m., 37. o.

internátussal.⁹⁷⁸ 200 évvel később a Pius Gimnázium mellett is működött internátus – mint arról fentebb már esett szó. Itt is léteztek alapítványi helyek. Ezeket jómódú személyek alapították, hogy biztosítsák rokonságuk, utódaik vagy szűkebb pátriájuk egy tehetséges fiúgyermekének tanulmányait, vagy pusztán filantróp megfontolásból. Az alapítványtétel úgy történt, hogy az alapító egy nagyobb összeget helyezett letétbe, melynek kamatai fedezték egy internátusi diák bentlakásának költségeit. Az alapítványi helyre az alapító jelölhetett személyt, de annak felvételéről természetesen a gimnázium és az internátus vezetősége döntött.⁹⁷⁹

A tanév az egykori jezsuita iskolákban hagyományosan november 1-jén kezdődött, s októberig tartott. Fiumében a jezsuiták nyomán ez a gyakorlat úgy meggyökeresedett, hogy csak 1876-ban vezették be a szeptemberi tanévkezdést. Az iskolaév tartama évfolyamonként változott: a magasabb osztályoké rövidebb volt, de így is hosszabb, mint jelenleg szokás. Kéthónapos vakáció a gimnazistáknak nem is járt, csupán a bölcsészeknek és teológusoknak. A VI. osztály szünideje egy hónap, az V-é három hét, a IV-é két hét, az I–II–III-é csupán egy hét volt.⁹⁸⁰ A karácsonyi szünet a gimnazisták számára karácsony előestéjétől aprószentekig tartott. A bölcsészeké valamivel hosszabb volt. Farsang idején három napos szünet volt. A húsvéti szünet nagycsütörtöktől húsvét utáni szerdáig terjedt. A bölcsészek számára a húsvéti szünet is hosszabb volt. Létezett pünkösdi szünet is. Szintén szünet volt hamvazószerda utáni napon, Úrnapiján, pünkösdi utáni pénteken és halottak napján. Ezenkívül minden héten volt egy pihenőnap, amikor rövidebb volt a tanítás. Ez rendszerint szerdára vagy csütörtökre esett.⁹⁸¹ Az oktatás állami szabályozásával ezek a mára különösnek ható jelenségek eltűntek, s a Pius Gimnáziumban, a többi iskolához hasonlóan, a szeptembertől júniusig tartó tanév, a szünetek kusza rendszere helyett pedig a kéthónapos nyári vakáció illetve rövidebb karácsonyi és húsvéti szünet volt szokásban.

A 17–18. századi jezsuita gimnáziumokban a napi tanítási idő az alacsonyabb osztályokban délelőtt és délután 2-2, a magasabb osztályokban 2,5-2,5 óra volt, amely a nyári hőség idején valamelyest még rövidült is. Pinzger Ferenc, aki maga is gyakorló tanár volt, úgy látta, hogy a viszonylag alacsony óraszám és a sok és egyenletesen elosztott szünidő miatt a 17–18. századi jezsuita gimnáziumok tanulói jóval kisebb terhelésnek voltak kitéve, mint a 20. századi középiskolások. Elgondolkodtató, hogy Pinzger már a 20. század első

⁹⁷⁸ PINZGER: *Emlékezzünk régiekről. II. rész*, i. m., 50. o.

⁹⁷⁹ Erről bővebben fentebb.

⁹⁸⁰ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 4–5. o.

⁹⁸¹ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 38–39. o.

felében felfigyelt a gimnáziumi tanulók túlterhelésének jelenségére, s azt igen aggasztónak tartotta! „Ma orvosok és szülők köréből hallatszanak panaszok a túlhajtott szaktanítás ellen. Sokszor lehetetlen 5 vagy 6 szaktanár kívánságát egy napon teljesíteni. Nem az teszi az ifjúságot korán idegessé, amivel könnyen meg tud birkózni, hanem inkább az a sokféle tárgy, amelyet nem tud kellően megemésztetni, és mégis számot kell róla adni.”⁹⁸² A Pius Gimnázium tanárának ezek az 1936-ban papírra vetett panaszai sajnos azóta csak még aktuálisabbá váltak.

13.2. Oktatás

Mind a pécsi, mind a fiumei jezsuita gimnázium fennmaradt évkönyvei meglehetősen szűkszavúak a tanítás anyagára és módszereire vonatkozólag. Mivel azonban a jezsuita oktatás a *Ratio studiorum* nyomán egységesen szerveződött meg, amelyet a Habsburg Monarchiára vonatkozóan az ún. *Typus* (1735) még jobban uniformizált, ezért ha ezeket a dokumentumokat vizsgáljuk, hiteles képet kapunk a pécsi és fiumei jezsuita gimnáziumban folyó tanításról is.⁹⁸³

A *Typus* olyan részletekbe menően meghatározta a tanítást, hogy órákra lebontva szabta meg, mikor, mit és milyen módszerrel kell tanítani a jezsuita gimnáziumokban. A jezsuiták eszménye az volt, hogy a Habsburg Monarchia összes jezsuita gimnáziumában egy adott időben mindenhol ugyanaz az óra, ugyanaz a foglalkozás történjen.⁹⁸⁴ Tanulmányi napló vezetésére ezért nem is volt szükség, hiszen a *Typus* napról napra megszabta a tanmenetet.⁹⁸⁵ Szabályozva volt az is, hogy az órák során hogyan követi egymást a kikérdezés, a dolgozatírás, az új anyag, az ismétlés stb. Ugyancsak meg volt határozva, hogy mely tanönyveket kell használni.⁹⁸⁶ Mivel a *Typus* ilyen alaposan szabta meg a tanítás minden mozzanatát, ezért Fest Aladár szerint a 18. században a jezsuita tanárok képzése úgy történt, hogy a magisterségre készülő rendtag egyszerűen két éven át tanulmányozta a *Typust*, „mint a tanári teendőök foglalátját”.⁹⁸⁷

A magyarországi katolikus gimnáziumokban a két világháború közötti időszakban a tanítás az állami tantervek szerint zajlott. Nem volt ez másként a Pius Gimnáziumban sem. A Pius Gimnázium mint szerzetesrend által fenntartott középiskola az 1883. évi középiskolai

⁹⁸² PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 38. o.

⁹⁸³ PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 32. o. FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Második közlemény*, i. m., 4–5. o.

⁹⁸⁴ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Második közlemény*, i. m., 6. o.

⁹⁸⁵ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 42. o.

⁹⁸⁶ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Második közlemény*, i. m., 7–9. o.

⁹⁸⁷ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Második közlemény*, i. m., 15. o.

törvény nyomán kialakult joggyakorlat szerint a VKM „vezetése alatt álló” középiskolának számított, ami azt jelenti, hogy nem volt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek közvetlen rendelkezése az intézmény felett, viszont nem maradt egészen állami beleszólás nélkül sem. Az ilyen középiskoláknak követniük kellett az állami tantervet és rendtartást, és csak államilag jóváhagyott tankönyvet használhattak.⁹⁸⁸

A fiumei gimnáziumban, hasonlóan a többi korabeli jezsuita gimnáziumhoz, fő tantárgy a latin volt. A történelem csak 1735-től volt mindennapos tantárgy. Mellékes tárgy volt a görög, s még mellékesebb a hittan. A hitoktatás hiányosságait a vallásos gyakorlatok el-lensúlyozták.⁹⁸⁹ A Pius Gimnáziumban tanított tantárgyak száma nem volt ilyen szűkre szabott. Az állami tantervekhez alkalmazkodva mindazokat a tantárgyakat tanították, amelyeket azok a gimnáziumi oktatásban előírtak. Mivel a gimnázium hagyományosan az antik, humán műveltségismény bástyája volt, ezért nagy hangsúllyal esett a latba a latin (és görög) nyelv oktatása, de közel sem olyan kizárólagossággal, mint a 17–18. századi jezsuita gimnáziumokban. A Pius Gimnáziumban ezeken kívül fakultatív tantárgyakat (zene, nyelvek stb.) is tanulhattak a diákok.

A tanulók értékelése már a fiumei gimnáziumban is osztályozással történt. Az érdemjegyek hatos skálán mozogtak: 1: jeles; 2: jó; 3: közepes; 4: kétes; 5: ismétlésre szorul; 6: elutasítandó.⁹⁹⁰ A tanév végén írásbeli és szóbeli vizsgákat rendeztek, melyek hasonlítot-tak a későbbi érettségi vizsgához. Az írásbeli és szóbeli vizsga eredményei illetve a diák évközben kapott osztályzatai együttesen adták az év végi eredményt, amelyet ünnepélyes keretek között hirdettek ki.⁹⁹¹

Fontos didaktikai jelenség a 17–18. századi jezsuita pedagógiában az ismétlés és az egész osztály foglalkoztatása. Minden nap ismételtek, sőt a teljes tananyagot már az első félévben elvégezték, és a második félévet annak ismétlésére fordították. A teljes osztály foglalkoztatásának egyik módja volt, hogy a tanulók egymást kérdezték ki. Ennek tökélyre fejlesztett formája volt az *aemulatio*. Az osztályt két táborra osztották, római és pun táborra. Mindkettőben voltak magistratusok (consulok, praetorok stb.), akik a legkiválóbbak közül kerültek ki, illetve voltak közlegények. A kikérdezések ily módon a két tábor közötti versengéssé váltak, melyben a jobban felelő saját táborának is dicsőséget szerzett, de a saját

⁹⁸⁸ MÉSZÁROS: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*, i. m., 210; 223–224; 227–228. o.

⁹⁸⁹ FEST: *Adalékok Fiume iskolaiügyének történetéhez. Második közlemény*, i. m., 11–14. o.

⁹⁹⁰ Pinzger Ferenc ettől némileg eltérő osztályozásról beszél: PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 39. o.

⁹⁹¹ FEST: *Adalékok Fiume iskolaiügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 43–44. o.

táboron belül is folyamatos volt a versengés a magasabb rangok elnyeréséért.⁹⁹² A jezsuita didaktikai eszközök kiérleltségét és időtállóságát bizonyítja, hogy az aemulatiot évszázadokkal később is alkalmazták a Pius Gimnáziumban.

A fiumei jezsuita gimnáziumban léteztek önképzőkörök, az ún. akadémiák. Ebbe a legkiválóbb tanulókat vették fel. Az akadémiák vezetőségüket saját maguk közül választották három hónapra. Évente háromszor tartottak nyilvános díszülést – ennek neve szintén akadémia volt –, ahol meghívott vendégek jelenlétében ünnepélyes keretek között (rendszerint drámai előadással egybekötve) adtak számot tudásukról.⁹⁹³ Jellemző, hogy Fiumében a tanítás sikerességét abban mérték, hogy mennyire arattak tetszést az akadémiák és a színelőadások.⁹⁹⁴ Ugyancsak a jezsuita pedagógiai módszerek időtállóságát bizonyítja, hogy a Pius Gimnáziumban is léteztek akadémiák, amelyeknek működési szisztémája azonos volt az évszázadokkal korábbi akadémiákéval. Az akadémiákban a legkiválóbb diákok képezhettek magukat tovább a latin és – ami újdonság – a magyar nyelv helyes és ékes használatában, ezért szokás volt az akadémiákat nyelvészeti köröknek is nevezni. Vezetőséget a diákok maguk közül választottak egy évre, felettük egy tanár felügyelt. Az akadémiák rendszeresen tartottak nyilvános díszüléseket is, ahol a diákok számot adhattak szerzett tudásukról. Ezeket díszakadémiáknak nevezték. Amikor 1916-ban megnyíltak a felső osztályok, Jablonkay Gábor rektor a felső osztályosok számára létrehozta a Pázmány Önképzőkört. Az alsó osztályosok továbbra is megmaradtak az akadémiák keretei között. A Pázmány Önképzőkör tevékenysége annyiban volt más, hogy fontos szerepet kapott benne az anyanyelv művelése, az önálló alkotás (dolgozatok, versek, novellák, szónoklatok stb.) és a hazafias nevelés. 1919-ben, amikor először nyílt meg a VIII. osztály, az utolsó évek számára megalapították a Pázmány Bölcselőkört, ahol a tagok filozófiai, eszmetörténeti kérdésekben mélyedhettek el.⁹⁹⁵

Az iskolai színjátszás a jezsuita pedagógia hagyományos eleme. A drámai előadásokkal a jezsuiták célja sokoldalú volt: a színdarabok jó latin nyelvgyakorlatok voltak, és a tanulókat biztos és bátor fellépéshez szoktatták; vallási és erkölcsi mondanivalóval, tanúsággal bírtak, így a diákok és a nézők épülésére szolgáltak; nagy közönséget vonzottak, ezáltal téve népszerűvé az iskolát és a jezsuita rendet stb. Előadásokat tartottak a nagyobb ünnepek alkalmával, de az osztályok vizsgáit és az akadémiákat is kísérték színdarabok. Az

⁹⁹² FEST: *Adalékok Fiume iskolaiügyének történetéhez. Második közlemény*, i. m., 15–16. o.

⁹⁹³ FEST: *Adalékok Fiume iskolaiügyének történetéhez. Második közlemény*, i. m., 17–18. o.

⁹⁹⁴ FEST: *Adalékok Fiume iskolaiügyének történetéhez. Második közlemény*, i. m., 19–20. o.

⁹⁹⁵ *Értesítő 1916–1917*, 10. o. *Értesítő 1919–1920*, 5. o.

előadásokra való készülés így gyakran a tanulás rovására ment. Az iskolai előadások száma úgy elszaporodott, hogy 1768-ban császári rendelettel voltak kénytelenek azt korlátozni. Fiumében az iskoladrámák ilyen túltengése nem volt megfigyelhető. Az évkönyvek tanúsága szerint évi négy-öt előadásnál nem rendeztek többet. Farsangkor komédiát játszottak, nagy-pénteken passiójátékot, június, július hónapokban egyéb drámákat. Az iskolai színjátszás nyelve elsősorban a latin volt. Ugyanis az előadások a tanulmányi előmenetel bemutatására is szolgáltak, s mivel a tanítás nagyrészt a latin nyelvre korlátozódott, az abban való jártasságot latin nyelvű előadásokkal lehetett prezentálni. Emellett természetesen népnyelven is tartottak előadásokat. A fiumei gimnáziumban játszott színdarabokat témájuk szerint a következő négy kategóriába lehet sorolni: vallásos darabok, történelmi darabok, allegorikus darabok, komédiák. A színdarabok mellett szavalatokat (declamatio) is tartottak a nagyközönség előtt. Az iskolai színjátszás nagy hatással volt Fiume kulturális életére: minthogy a városnak csak 1759 óta volt színháza, ezért a gimnáziumi színjátszás jó ideig egyedüli színházi jellegű szórakozása volt a város lakóinak. A jezsuita iskoladráma jelentősége nem csekély, hiszen a maga korában az egyik legfontosabb eszköz volt ahhoz, hogy a szélesebb közönséget irodalmi ismeretekhez, magasabb műveltséghez juttassa.⁹⁹⁶

A 18. századi pécsi jezsuita gimnáziumban szintén virágzott az iskolai színjátszás. Évente több alkalommal került sor színdarabok bemutatására és szavalatokra, amelyeken külső vendégek is részt vettek. A pécsi jezsuita gimnáziumban bemutatott daraboknak csak a címeit ismerjük, amelyek „mind arról tanúskodnak, hogy a szerzők szívnyemesítő hatást akartak elérni.”⁹⁹⁷

A Pius Gimnáziumban is – hűen a jezsuiták oktatási hagyományaihoz – nagy szerepet kapott az iskolai színjátszás, s az ünnepeket gyakran színesítették drámai előadásokkal. A piusisták nyilvános szereplései hozzájárultak, hogy az iskola ismertté váljon a pécsi lakosság körében. Évente két-három előadást tartottak. A farsangi vígjáték hagyománya szintén tovább élt. Az iskolai színjátszásra már a gimnáziumépület tervezésénél gondoltak, így abban színelőadások tartására alkalmas díszterem is kialakításra került.⁹⁹⁸

13.3. Rendtartás, fegyelem, nevelés

A *Ratio studiorum* értelmében a jezsuita gimnáziumok fő célja a vallásos nevelés volt. Értelemszerűen ez az értékorientáció határozta meg a pécsi és fiumei gimnáziumban

⁹⁹⁶ FEST: *Adalékok Fiume iskolaiügyének történetéhez. Második közlemény*, i. m., 24–52. o.

⁹⁹⁷ PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 57. o.

⁹⁹⁸ KERLING: *Piusi emlékeim*, i. m., 2–3; 7. o.

zajló nevelést is⁹⁹⁹ – s 200 évvel később a Pius Gimnázium pedagógiai tevékenységét is. Sőt, mint azt láthattuk, Zichy Gyula célja a Pius Gimnázium alapításával kimondottan a keresztény világnézet és erkölcsök terjesztése és megerősítése volt.

Az egykori jezsuita gimnáziumokat a *Ratio studiorum* értelmében fegyelmi kérdésekben egyöntetűség jellemezte. Nyilvánvalóan ettől Pécsen és Fiumében sem tértek el. A *Ratio studiorum* a gimnazistákra vonatkozó legfontosabb fegyelmi követelményeket 15 pontban foglalta össze,¹⁰⁰⁰ amelyeket minden osztályban kifüggesztettek, illetve minden hónap elején felolvastak.¹⁰⁰¹ Ezek a fegyelmi szabályok¹⁰⁰² – melyeket a következőkben a részletes ismertetés helyett tartalmuk szerinti tematikus csoportokba összevonva mutatok be – lényegüket tekintve a Pius Gimnáziumban szinte változatlanul éltek tovább:

(1; 9; 15) *A jezsuita iskolának ugyanolyan fontos feladatuk volt a vallásosság és a jó erkölcsök erősítése, mint az oktatás, éppen ezért elvárták, hogy a növendékek viseljék magukat úgy, mint akik nem csupán tudós, hanem erkölcsös, keresztényi életre is készülnek.* A Pius Gimnázium szintén legfontosabb feladatának az ifjúság vallásos szellemben történő nevelését tekintette. Még jobban hangsúlyozza ennek kiemelt szerepét Jablonkay Gábor és Hemm János, két egykori rektor, mondván: különösen fontos a vallásos nevelés a jövő generáció értelmiség számára, hiszen ők lesznek majd a társadalom vezetői, így számukra elengedhetetlen, hogy szilárd erkölcsi értékrendet sajátítsanak el.¹⁰⁰³

(3; 4; 14) *A jezsuita iskolák elvárták, hogy a tanulók fordítsanak kellő időt és figyelmet a vallásos tevékenységnek. Éppen ezért kötelesek voltak naponta szentmisét hallgatni, hetente hittanórán résztvenni és havonta gyóntni.* Hasonló követelményeket támasztottak a diákokkal szemben a Pius Gimnáziumban is. Jablonkay és Hemm véleménye szerint ennyi ájtatos cselekedet bármely buzgó katolikustól elvárható. Ezen felül azonban nem szabad vallásos gyakorlatokkal terhelni a tanulókat, mert nem az a cél, hogy a gyermek minél nagyobb számban végezzen ilyen gyakorlatokat, hanem hogy azokat belső meggyőződésből tegye.¹⁰⁰⁴

(5; 6; 11; 13) *Tilos volt minden, az iskola szellemiségével ellentétes erkölcstelen cselekedet: hazugság, sértés, gyalázkodás, tiltott játékok, kétes helyek látogatása,*

⁹⁹⁹ PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 35. o.

¹⁰⁰⁰ Ezt a 15 pontot lásd: FARRELL (transl., ed.): *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*, i. m., 101–102. o.

¹⁰⁰¹ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 10.; 12. o.

¹⁰⁰² Lásd őket itt: FARRELL (transl., ed.): *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*, i. m., 101–102. o. Illetve itt: FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 11–12. o.

¹⁰⁰³ *Értesítő 1914–1915*, 3–30. o. *Értesítő 1941–1942*, 6–13. o.

¹⁰⁰⁴ *Értesítő 1914–1915*, 11–12. o. *Értesítő 1941–1942*, 7–9. o.

erőszakoskodás, illetve kerülniük kellett a rossz társaságot. A keresztény szellemiséggel ellentétes cselekedetek a Pius Gimnáziumban ugyancsak a legsúlyosabb vétségeknek számítottak.¹⁰⁰⁵

(7; 8) *A tanári utasításoknak mindenki köteles volt engedelmessé válni. A nem engedelmeskedőket a tanárok megbüntették. Akiknek javulására ezután sem volt remény, vagy társaikra példájuk rossz hatást gyakorolhatott, eltávolíthatók voltak az intézetből.* Mindezek természetesen később a Pius Gimnáziumban is változatlanul éltek tovább.

(2; 10) *Az iskolában mindenkinek a kijelölt foglalkozási helyen kellett tartózkodnia, ahol csendben kellett végeznie munkáját. Az osztályt elhagyni csak a tanár engedélyével lehetett.* Figyelemre méltó, hogy ezt az előírást a Pius Gimnázium mellett működő internátusban, azaz bentlakásos nevelőintézetben még a 20. században is milyen rigorózus következettséggel tartották be, ahol a diákok gyakorlatilag 24 órás felügyelet alatt álltak, egész napjuk katonásan szabályozott volt, szinte minden foglalkozáshoz testületileg vonultak fel, az eltávozás pedig engedélyhez és szigorú feltételekhez volt kötve.¹⁰⁰⁶

(12) *A tanulóknak meg kellett válogatniuk olvasmányaikat, „veszedelmes vagy léha” könyvektől tartózkodniuk kellett.* Ezek helyett ájtatos könyveket és hagiográfiákat javasoltak az ifjúság számára olvasmányul.¹⁰⁰⁷ A fiumei gimnáziumban, aki nem szolgáltatta be önként tilalom alá eső könyveit – amiket azután rendszerint elégettek –, az számíthatott arra, hogy kémkedésre önként vállalkozott diáktársai jelentik fel tiltott könyvei miatt.¹⁰⁰⁸ A Pius Internátusban is minden diáknak be kellett mutatnia az általa hozott vagy kapott könyveket az előjáróknak, s csak azokat tarthatták meg, amelyeket azok jóváhagytak. Ugyanígy kellett tenniük az internátusba hozott tárgyakkal is. A Pius Internátus magiszterei rendszeresen átvizsgálták a bentlakó diákok fiókjait, szekrényeiket egyebek mellett tiltott olvasmányok után is kutatva.¹⁰⁰⁹

A fiumei gimnázium alapítólevele értelmében a gimnázium fegyelmi ügyekben immunitással bírt, ami azt jelentette, hogy a tanulók által elkövetett kihágások és büntények felett a gimnázium vezetőségén kívül más hatóság nem ítélezhetett. Erre a kiváltságára az intézmény féltékenyen vigyázott. 1688-ból két adat is van arra, hogy a rektor megakadályozta, hogy külső bíróság vizsgálódjon és ítélezzen tanulók ügyeiben.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁵ *Értesítő 1914–1915*, 28. o.

¹⁰⁰⁶ Vö. a függelékben közölt *Directorium* c. dokumentummal.

¹⁰⁰⁷ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 40–41. o.

¹⁰⁰⁸ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 26. o.

¹⁰⁰⁹ *Értesítő 1914–1915*, 23.; 27. o. Lásd továbbá a függelékben közölt *Directorium* c. dokumentumot.

¹⁰¹⁰ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 9–10. o.

Akik vétettek a szabályok ellen, és nem használt számukra az intés, azokkal szemben Fiumében fenyítést foganasítottak. Fenyítésre egy ún. correctort alkalmaztak, aki nem kerülhetett ki a rendtagok közül. Akinél a fenyítés sem használt, azt kizárták, de erre csak a rektor adhatott engedélyt. Kizárt tanulót, vagy olyat, aki önként hagyta el az iskolát, nem volt szabad visszavenni, csak különösen indokolt esetben, a rektor engedélyével.¹⁰¹¹ Pinzger Ferenc közlése szerint az osztrák rendtartomány 1603-ban jelezte a generálisnak, hogy a testi fenyítés ezen a területen megalázó büntetésnek számít, ezért a generális lehetővé tette, hogy az osztrák provinciában attól eltekintsenek. Ez az eset Pinzger szerint jelzi, hogy a *Ratio studiorum* előírásaihoz a jezsuiták nem ragaszkodtak mereven, hanem igyekeztek a helyi sajátosságokhoz alkalmazni.¹⁰¹²

A fentebb ismertetett szigorú szabályok nem voltak indokolatlanok. A fiumei gimnázium évkönyveinek állandó témái az ifjúság botrányai. A tanulók magatartására következtetni lehet abból is, hogy az évkönyvek tanúsága szerint a kicsapatas hétköznapi dolognak számított, évente többen is részesültek ebben a legsúlyosabb büntetésben. Egészen rendkívüli fegyelemsértések is előfordultak. 1722-ben egy diák veszekedés hevében megkéselt egy másikat, 1668-ban csak közbelépés akadályozta meg, hogy nem történt hasonló eset. A gimnázium diákjai és a városi polgárok közt gyakran került sor összeütközésre, amelyeknek olykor halálos áldozata is volt.¹⁰¹³

Pécsről is ismeretes egy hasonlóan komoly fegyelmi kihágás. A gimnazisták egy csoportja puskákkal felszerelve a megyeri püspöki birtokra kirándult. Ott egy püspöki altiszt elkobozta tőlük a puskákat, mivel azon a területen tilos volt a vadászat. A diákok visszamentek a városba, és a piactéren gyülekezve várták, hogy az altiszt is visszatérjen. Amikor az altiszt megérkezett, a diákok visszakérték a puskákat. Mivel nem volt hajlandó visszaadni, verekedésre került sor, s a diákok erőszakkal vették vissza a fegyvereket. Az összecsapás során a diákok olyan alaposan helyben hagyták az altisztet, hogy az még aznap belehalt sérüléseibe. Súlyosan megsérült az altiszt kíséretének két tagja is. A pécsi közvélemény a diákok pártjára állt az ügyben, mert azok eleinte szép szóval kérték vissza a fegyvereket, és állítólag a verekedést sem ők kezdték. A püspök is elítélte embereinek eljárását. Mindezek ellenére a botrányban leginkább érintett diákokat elbocsátották a gimnáziumból.¹⁰¹⁴ A Pius Gimnázium történetéből hasonlóan súlyos bűnesetek nem ismeretesek.

¹⁰¹¹ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 22–23. o.

¹⁰¹² PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 37. o.

¹⁰¹³ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 26–33. o.

¹⁰¹⁴ PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 52. o.

A Pius Gimnáziumban a büntetés legsúlyosabb formája a kizárás volt. Akkor alkalmazták, ha egy tanuló példája erkölcsi szempontból veszélyt jelentett az intézmény egészére. A kizárás jóval ritkább volt, mint a fiumei gimnáziumban. Jablonkay Gábor 1915-ben örömmel jegyzi meg, hogy az intézmény addigi hároméves fennállása alatt ehhez az eszközhöz nem kellett folyamodniuk.¹⁰¹⁵

A *Ratio studiorum* javasolja a tanároknak, hogy a rendet elsősorban jutalmazással és ne büntetéssel tartsák fenn.¹⁰¹⁶ Fiumében a jutalmazás különböző módjai voltak ismeretesek. Év végén volt szokás kiosztani a nagyobb, nyilvános jutalmakat. Erre dolgozatokkal lehetett pályázni. Az eredményhirdetés és a jutalmak átadása ünnepélyes keretek között, nyilvánosan történt. Léteztek kisebb, ún. privát jutalmak is, melyeket évközben osztottak a tanárok saját belátásuk szerint az arra érdemeseknek. A privát jutalmakat a prefektus bocsátotta a tanárok rendelkezésére.¹⁰¹⁷

A jutalmazásnak a Pius Gimnáziumban több formája létezett. Legalacsonyabb rendű dicséret a szóbeli volt. Ezt követte az ún. merenti. Ilyenkor a diák egy „Merenti honor – az érdemesnek elismerés” feliratú oklevelet kapott – innen az elnevezés. Ezeket a tanárok adományozták, de a rektornak (vagy igazgatónak) kellett hitelesítenie – tehát hasonló volt a fent említett privát jutalmakhoz. A rektor a merenti mellett ilyenkor valami kézzelfogható ajándékot (pl. édesség) is adott a kitüntetettnek. A merentinek három fokozata volt: a legalacsonyabb fehér, a második zöld, és a legmagasabb piros színű. Havonként értékelték a diákok tanulmányi előmenetelét. Ezek voltak az ún. havi osztályzatok, amelyeket nyilvánosan kihirdettek, illetve a szülőkkel is ismertettek. A legjobbak ilyenkor érdemérmet kaptak, amelyet a következő havi osztályzatig birtokoltak. Ez volt a jutalmazás harmadik foka. A tanév végén az egyes tantárgyak legjobbjai és a legjobb magaviseletű diák érdemérmet kapott, a legkiválóbb tanuló pedig arany érdemérmet. Ezek a kitüntetések végleg birtokukban maradtak. Ez jelentette a kitüntetés legmagasabb fokát.¹⁰¹⁸

A jezsuita lelkiség és lelki nevelés egyik sajátos megnyilvánulása, a Mária Kongregáció a fiumei gimnáziumban is megalakult, mégpedig 1629-ben Sárlos Boldogasszony pártfogásába ajánlva. A kongregáció 1731-ben kettévált: a megnövekedett létszámú

¹⁰¹⁵ *Értesítő 1914–1915*, 16. o. Jablonkaynak ez az állítása nem teljesen igaz, mert éppen ő maga számol be kéziratossal feljegyzéseiben arról, hogy 1913–1914-ben az intézetből való megszökés miatt kizártak az internátusból egy diákot. JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai. a. A rendház iratai. Initia Collegii Quinqueecclesiensis S. J.

¹⁰¹⁶ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 13. o.

¹⁰¹⁷ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 35–37. o.

¹⁰¹⁸ *Értesítő 1914–1915*, 14–15. o.

iskolában külön kongregáció szerveződött a felsőbb osztályosok, a bölcsészek és a teológusok számára.¹⁰¹⁹

Pécsett 1699-ben alakult meg a Mária Kongregáció. Pécs városában nem szerveződött külön kongregáció a gimnazisták, az egyházi személyek és a városi polgárság számára, hanem egy kongregációba tömörült mindhárom csoport. A kongregáció tagjai a szentségek gyakori vételére vállalkoztak, és másokat is erre buzdítottak. Példájukkal igyekeztek előmozdítani a vallásosság terjedését. Ennek során olyan túlzásokra is ragadtatták magukat, mint az önsanyargatás, vagy a prostituáltak megszegényítése. Nagyobb ünnepek alkalmával a kongregáció tagjai látványos körmeneteket tartottak a városban, amelyek igen népszerűek voltak.¹⁰²⁰

Mária Kongregáció a Pius Gimnáziumban is létezett. 1914-ben alakult, védőszentje Berchmans Szent János volt. Mivel a kongregáció tagjainak száma nagyon megnőtt, ezért 1919-ben az alsó osztályosok számára új kongregációt szerveztek Kosztka Szent Szaniszló égi pártfogása alatt.¹⁰²¹ Ettől kezdve kisebb (minor) és nagyobb (maior) kongregációról beszéltek. A kongregációk célja nem csak az elmélyültebb lelki életbe való bevezetés volt, hanem szerepet kapott benne az önnevelés, a karitatív tevékenység és az apostolkodás is.¹⁰²²

A fiumei gimnázium tanulói között igen elterjedt volt az önsanyargatás. Ennek leggyakoribb formái a böjt, az önostorozás (flagellatio), cilicium viselése, és a puszta földön való alvás (humicubatio) voltak. Ezeket a gyakorlatokat egyesek egészen extrém módon üzték. A szertelen önsanyargatás mellett azonban jelen voltak a nemes önfeláldozás cselekedetei is: gyakran előfordult, hogy a tanulók maguktól vontak meg javukat, s azokat a szegényeknek adták.¹⁰²³ Pécsett hasonló aszketikus gyakorlatok a Mária Kongregáció tagjai között voltak szokásban: egyesek kavicsot tettek a cipőjükbe, mások puszta deszkán aludtak, megint mások párna helyett követ vagy vasdarabot tettek a fejük alá, de elterjedt volt az önostorozás is.¹⁰²⁴

Az önsanyargatás ismeretlen volt a Pius Gimnáziumban. Mint láttuk, a gimnázium vezetősége a diákokat nem kívánta túlzott vallásos gyakorlatokkal terhelni. Viszont a napi-rend betartatása, a fegyelem, a komoly viselkedés, a kitartó tanulás megkövetelése mind azt

¹⁰¹⁹ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 17–18. o.

¹⁰²⁰ PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 60–66. o.

¹⁰²¹ Minden Mária Kongregáció fő pártfogója természetesen Szűz Mária volt, de lehetséges volt második pártfogót is választani. Lásd: SZ. N.: *Kongreganisták kézikönyve*. Mária-Kongregáció, Budapest, é. n., 85–86. o. Berchmans Szent János és Kosztka Szent Szaniszló is a piusi kongregációk másodvédőszentjei voltak.

¹⁰²² *Értesítő 1914–1915*, 32. o. *Értesítő 1919–1920*, 8. o.

¹⁰²³ FEST: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*, i. m., 18–22. o.

¹⁰²⁴ PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 62. o.

a célt szolgálta, hogy a diákok hozzászokjanak a lemondáshoz, az önfegyelmeléshez és eddzék akaratukat.¹⁰²⁵

A Pius Gimnáziumban egy olyan új nevelési célkitűzéssel is találkozunk, amely a pécsi és a fiumei jezsuita gimnáziumban ismeretlen volt. Ez a hazafias nevelés. Ez érthető módon hiányzott a 17–18. századi jezsuita gimnáziumokból, hiszen ekkor a nacionalizmus gyakorlatilag még nem létezett, viszont annál befolyásosabb eszmei irányzat volt a 20. század első felében, a Pius Gimnázium működésének idején.¹⁰²⁶ A fiumei gimnázium ehelyett a Habsburg-dinasztia iránti lojalitást igyekezett elhinteni növendékeiben.

A Pius Gimnáziumban és Internátusban különös gondot fordítottak az egészségvédelemre egészen az épület helyének megválasztásától a higiéniai körülményeken és sportolási lehetőségeken át az orvosi, fogorvosi szolgálattig.¹⁰²⁷ Érdekesség, hogy az egészségvédelemre – a kor egészségtani ismereteinek szintjén – a 18. századi pécsi jezsuita gimnáziumban is igyekeztek gondot fordítani. A rendház és a gimnázium épületét vízvezetékén keresztül igyekeztek ellátni egészséges ivóvízzel. A megbetegedett diákokat igyekeztek orvosságokkal ellátni. Az 1713-as pestisjárvány idején pedig a diákokat a városból kiköltöztették a rend egyik vidéki birtokára.¹⁰²⁸

Bár a fentiekben a 17–18. századi pécsi és fiumei jezsuita gimnáziumban illetve a 20. századi pécsi Pius Gimnáziumban folyó oktató-nevelő munkát csupán rendkívül vázlatosan mutathattam be, mégis szembetűnik, hogy ennek milyen sok eleme azonos mindkét korszakban. Pedagógiai módszereinek évszázadokon átívelő alkalmazhatósága jó indikátora a Jézus Társaság, a nevelés iránt egyik legelkötelezettebb szerzetesrend e téren megnyilvánuló szakértelmének és buzgóságának.

¹⁰²⁵ *Értesítő 1914–1915*, 13. o

¹⁰²⁶ *Értesítő 1914–1915*, 14. o

¹⁰²⁷ *Értesítő 1914–1915*, 17–19. o

¹⁰²⁸ PINZGER: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*, i. m., 50.; 52. o.

14. Kitekintés II.: Párhuzamok a Pius Gimnázium és testvériskolája, a kalocsai jezsuita gimnázium között

Bár a Jézus Társaság 1773. évi feloszlata előtt számos iskolával és rendházzal rendelkezett Magyarországon, a Társaság 1814. évi visszaállítása után viszonylag sok időbe telt, míg újra gyökeret eresztett hazánkban. Gimnáziumot a jezsuiták csak 1860-ban nyitottak Kalocsán, amely a Pius Gimnázium alapításáig az egyetlen jezsuita gimnázium volt az országban. Nyilvánvaló, hogy a Pius Gimnázium létrehozásakor a kalocsai jezsuita gimnázium példaként állt az alapítók előtt. 1912-es megnyitása után pedig a Pius Gimnázium a kalocsai jezsuita gimnázium testvériskolája lett, ezért sajátosan szoros viszony állt fent a két intézmény között. A következő fejezetben ezért nem csupán ismertetni szeretném röviden a kalocsai jezsuita gimnázium történetét, hanem néhány párhuzamot is szeretnék felvázolni a két iskola között.

A kalocsai jezsuita gimnázium jogelődjét 1765-ben alapította gróf Batthyány József kalocsai érsek, aki a gimnázium vezetését a piarista rendre bízta. Anyagi okok és különféle érdekkonfliktusok miatt a piarista gimnázium a 19. század első felében hanyatlásnak indult: a diákok létszáma csökkent, több osztályt megszüntettek. A gimnázium jövője így bizonytalan volt, ezért Kunszt József kalocsai érsekben megfogalmazódott az ötlet, hogy a gimnáziumot átadja a jezsuitáknak. Hogy miért éppen a jezsuitákra esett a választása, azt Petruch Antal jezsuita rendtörténész azzal magyarázza, hogy abban a korban sokan vélték úgy egyházi körökben, hogy a jezsuita rend feloszlata mint alapvető okra vezethető vissza a forradalmi, liberális, egyházellenes szellemiség térnyerése a 18–19. században, ezért a jezsuita rendet minden lehetséges eszközzel erősíteni kell, hogy nevelő, lelkipásztori stb. tevékenységével ellensúlyozza az egyház számára nemkívánatos folyamatokat.¹⁰²⁹ Petruch ezen magyarázatát erősíti Lakatos Andor állítása, aki szerint Kunszt érsek kifejezetten forradalomellenes beállítottságú volt. Lakatos szerint abban, hogy az érsek a piaristáktól gyakorlatilag elvette a gimnáziumot, szerepet játszott az is, hogy a kegyesrendiek az 1848–1849-es eseményekben „kompromittáltak” magukat.¹⁰³⁰ Petruch szerint Kunszt érsek úgy nyilatkozott, hogy „az lesz élete legboldogabb napja, amikor a jezsuita atyák bevonulnak a kalocsai

¹⁰²⁹ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 17. o.

¹⁰³⁰ LAKATOS Andor: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán (1860–1948)*. In: Molnár Antal – Szilágyi Csaba (szerk.): *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2010, 76–78. o.

gimnáziumba”.¹⁰³¹ Az érsek 1854-ben tárgyalta a gimnázium átadásáról az osztrák jezsuita tartományfőnökkel, aki kitérő választ adott: jelenleg nem áll rendelkezésre elegendő rendtag ahhoz, hogy az iskolát átvehesse, amint azonban a rendtagok száma növekszik, szívesen teljesíti az érsek kérését. Az érseket nem elégítette ki a válasz, ezért a generálishoz, Peter Beckx SJ-hez fordult, aki az ügy támogatásáról biztosította az érseket, ám néhány év haladékot kért. Időközben egy nem várt esemény – akaratlanul is – majdnem keresztülhúzta Kunszt érsek tervét. Az esztergomi érsek ugyanis felajánlotta a nagyszombati gimnáziumot a jezsuitáknak. A rendnek nem volt kellő emberi és anyagi kapacitása, hogy mindkét gimnáziumot átvegye. De kit utasítsanak vissza: az esztergomi vagy a kalocsai érseket? A helyzetet Kubinszky Mihály kalocsai kanonok, későbbi segédpüspök oldotta meg, aki 1858-ban levelet írt Beckx generálishoz, amelyben tényszerű, racionális érvekkel győzte meg a generálist, miért ideálisabb helyszín egy jezsuita gimnázium megnyitására Kalocsa, mint Nagyszombat. Kubinszky levele felgyorsította az eseményeket: Beckx generális felkarolta a kalocsai gimnázium ügyét, és Schwitzer osztrák jezsuita provinciális ígéretet tett, hogy 1860-ban a Jézus Társaság átveszi a kalocsai gimnáziumot. 1860 tavaszán a piaristák elhagyták az intézetet, augusztus 29-én pedig megérkeztek az első jezsuiták Kalocsára, hogy megszervezzék gimnáziumukat.¹⁰³²

Már az alapítás folyamatában néhány érdekes párhuzamra bukkanhatunk a kalocsai és a pécsi jezsuita gimnázium között. A Pius Gimnázium alapítója, Zichy Gyula pécsi püspök szintén elkötelezett volt a jezsuiták mellett. Ez a szimpátiája abból származott, hogy ő maga is jezsuita iskolában végezte tanulmányait Kalksburgban. Másfelől Zichy Gyula is a kereszténység pozícióinak megerősítését tűzte ki célul a jezsuita gimnázium megalapításával. Láthattuk, hogy Zichy Gyula előtt is rengeteg akadály tornyosult az iskolaalapításkor, amelyek közül a legsúlyosabb krízis az volt, amikor a jezsuita generális, Franz Wernz SJ, alig néhány hónappal az iskola tervezett megnyitása előtt bizonyos okokból elállt szándékától. A helyzetet akkor Zichy püspök határozottsága mentette meg, akinek sikerült érveivel meggyőznie a generálist.

Közös vonása Kunszt Józsefnek és Zichy Gyulának, hogy mindketten bőkezű mecénásai voltak az általuk létrehozott iskolának. Zichy Gyulával ellentétben Kunszt Józsefnek a kalocsai jezsuita gimnázium alapításakor nem kellett egy teljesen új iskolaépületet

¹⁰³¹ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész, i.m., 17. o.*

¹⁰³² PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész, i.m., 15–22. o.*

létrehozni a semmiből, azonban a régi piarista gimnázium épületén jelentős átalakításokat, bővítéseket végzett. Például új templomot emelt a jezsuita rendház számára. A Szent István király tiszteletére emelt templomról kapta a kalocsai jezsuita rendház és az internátus a Stephaneum nevet. A Jézus Társaság kalocsai beiktatására 1860. szeptember 30-án került sor, amikor Kunszt érsek a templom kulcsainak szimbolikus átadásával a jezsuitákra bízta a templomot, a rendházat és a gimnáziumot.¹⁰³³ 1860. október 1-jén tartották az első Veni Sanctét. Az immár jezsuiták által vezetett gimnázium működésének első évében négy osztállyal rendelkezett, amelyekben 142-en tanultak.¹⁰³⁴ 1861-ben nyílt meg az V. osztály, s azt követően évenként egy osztállyal gyarapodott a gimnázium, azaz 1864-ben vált nyolcosztályossá. Ekkor 376 volt a tanulók létszáma.¹⁰³⁵

Azonban a gimnázium épülete – Kunszt érsek építkezései ellenére is – szűkösnek bizonyult. Ezért 1861–1863 között további építkezésekre került sor. A mecénás érsek magára vállalta az építkezés finanszírozását, a tervezést és a munkálatokat pedig a jezsuitákra bízta, hogy az épület a lehető legjobban megfeleljen a Társaság elképzeléseinek. A tervezési és építkezési munkálatok felügyelete az újonnan alapított rendház és gimnázium legelső rektorára, P. Weninger Sándor SJ-re hárult.¹⁰³⁶ Hasonlóképpen történt ez a Pius Gimnázium esetében is, ahol szintén az első rektorra, P. Jablonkay Gábor SJ-re hárult a feladat, hogy felügyelje, hogy a készülő új épület megfelelő legyen a rend nevelési céljai számára, éppen ezért Jablonkay a tervezési munkálatokba is beleszólást kért és kapott.

1866-ban Kunszt József kalocsai érsek elhunyt. Csupán hat évig adatott meg tehát számára az az öröm, hogy művében, a kalocsai jezsuita gimnáziumban gyönyörködhesen. Ezzel ellentétben Zichy Gyula 1912-es alapításától egészen 1926-ig volt az általa alapított gimnázium fenntartója. Ezen számára kedves feladatának az vetett véget, hogy elhelyezték Pécsről – s éppen Kalocsára, ahonnan még egészen 1942-ben bekövetkezett haláláig figyelemmel kísérte az általa alapított iskola működését. Kunszt érseknek mindez nem adatott meg, viszont végrendeletében jelentős összeget hagyott a jezsuita gimnázium számára. Eből az összegből 1869-ben a régi épület melletti telken egy új, modern épülettömböt emeltek, amely ezentúl a gimnáziumi oktatás céljára szolgált. Az új érseknek, Haynald Lajosnak

¹⁰³³ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész, i.m., 22–24. o.*

¹⁰³⁴ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész, i.m., 85–86. o.*

¹⁰³⁵ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész, i.m., 95. o.*

¹⁰³⁶ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész, i.m., 24–25. o.*

ugyanolyan szívügye volt a jezsuita gimnázium, mint az alapítónak. Haynald 1886 és 1891 között új szánnyakkal bővítette az épületet, a már meglévőket pedig felújította. Az építkezések és korszerűsítések a következő érsek, Városov Gyula hivatali ideje alatt is folytatódtak. Az utolsó jelentősebb építkezés 1912-ben zajlott: az épület ekkor nyerte el végleges alakját.¹⁰³⁷ Érdekes kronológiai egybeesés, hogy éppen abban az évben, amikor a jezsuiták kalocsai gimnáziuma elnyerte végleges formáját, nyitotta meg kapuit a jezsuiták második magyarországi gimnáziuma Pécsen.

Hogy a kalocsai jezsuita gimnázium ilyen jelentősen fejlődött, abban nagy szerepe volt annak, hogy a kalocsai jezsuiták és a mindenkor kalocsai érsek kapcsolata igen jónak volt mondható. Haynald Lajos – akit jelentős építkezései miatt a gimnázium második alapítójának tartanak – például nem csupán anyagilag támogatta a gimnáziumot, de védelmére is kelt, amikor az 1870-es évek elején a politikában eluralkodott a jezsuitaellenesség. Városov Gyula érsek pedig a gimnázium egykori tanulója volt, ezért méginkább szorosán kötődött az intézményhez.¹⁰³⁸

Mivel a kalocsai jezsuita gimnázium 1860-as indulásakor Magyarország az osztrák (később osztrák–magyar) jezsuita rendtartományhoz tartozott, illetve mivel a magyar rendtagok száma kevés volt, ezért a kalocsai gimnáziumban számos nem magyar anyanyelvű tanár tanított. Az első rektor, Weninger Sándor is osztrák volt. Petruch Antal leírása szerint a külföldi tanárok nagy szorgalommal igyekeztek elsajátítani a magyar nyelvet, s amikor a Helytartótanács azt a kérdést intézte a tanári karhoz, hogy milyen tanítási nyelvet javasolnak az új gimnáziumban, a tanári kar a magyar mellett döntött.¹⁰³⁹ Noha a Pius Gimnázium alapításakor, 1912-ben a magyar jezsuita rendtartomány már három éve független volt, a magyar rendtagok alacsony száma miatt azonban számos osztrák származású tanára volt a Piusnak is.

Petruch Antal szerint a jezsuiták kalocsai letelepedése alapvetően békés légkörben történt, de némi feszültség azért tapasztalható volt, mivel egyesek a jezsuitákban az osztrák neoabszolutizmus kiszolgálóit látták. Valószínűleg nem véletlenül: Lakatos Andor szerint ugyanis Kunszt érsek kifejezetten a liberális, nacionalista eszmék semlegesítését várta a jezsuiták működésétől. Láthattuk, hogy fél évszázaddal később Pécsen is voltak olyanok, akik tartottak a jezsuiták letelepedésétől (liberálisok, protestánsok, ciszterek). Petruch szerint a

¹⁰³⁷ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 25–28. o. LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 80–81. o.

¹⁰³⁸ LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 78–80. o.

¹⁰³⁹ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 29–36. o.

bizalmatlanság eloszlásához Kalocsán hozzájárult az, hogy a jezsuiták magyar nyelven tanítottak gimnáziumukban, illetve hogy az 1862-es árvíz idején kivették részüket az árvízkárosultak megsegítéséből. Lakatos pedig úgy ítéli meg, hogy bár az alapító Kunszt érsek tervei éppen ellentétesek voltak, mégis idővel a kalocsai jezsuita gimnázium a magyar nemzeti szellem képviselőjévé vált, s jelentős szerepet játszott a bácskai nemzetiségek asszimilációjában.¹⁰⁴⁰

1866-ban a cseh származású P. Votka János SJ váltotta Weninger Sándort a rektori székben. Petruch Antal szerint Votka János rektorságának idején a legnagyobb problémát a rendtagok és a diákok egészségi állapota jelentette. Bár a Kalocsán szolgáló rendtagok egészségi állapota korábban sem volt kielégítő, ebben az időben még gyakoribbá váltak a megbetegedések és halálesetek. Ez nagy nehézséget rótt a jezsuitákra, mivel a gyengélkedő rendtagok munkáját az egészségeseknek kellett átvenniük. Petruch ezt az aggasztó jelenséget az akkoriban még mocsarakkal körülölelt Kalocsa egészségtelen levegőjével magyarázza, illetve azzal, hogy a jórészt külföldről származó rendtagok számára szokatlan volt az Alföld klímája. Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy a nem kielégítő egészségügyi helyzethez valószínűleg legalább ilyen mértékben járulhatott hozzá az orvostudomány, a higiéniai és egészségügyi ismeretek mai mércével mérve alacsonyan fejlett volta. Votka az ellátás javításával, több pihenőidő beiktatásával, egy vidéki üdülő létesítésével és rendszeres dunai fürdőzésekkel igyekezett javítani a helyzeten.¹⁰⁴¹ A rendtagok egészségi állapota azonban a későbbiekben is sok kívánnivalót hagyott maga után. Petruch az alábbi mortalitási adatokat közli a kalocsai rendtagokra vonatkozóan: „1877-től 1909-ig 25-en haltak meg a kalocsai kollégiumban: 15 fölszentelt pap, 3 tanuló rendtag és 7 segítőtestvér. A páterek átlagos halálozási kora 54,7 év (5 nem volt idősebb 40 évnél), a segítőtestvéreké pedig 62 év.”¹⁰⁴² A Pius Gimnáziumban hasonló problémák nem adódtak. Nyilván nem hagyhatjuk figyelmem kívül, hogy a két iskola alapítása között eltelt időben az orvostudomány óriásit fejlődött. Ám nem csupán az orvostudomány, hanem az egészségtudatosság is. A Pius Gimnáziumban az egészségügyi kérdések kezdettől fogva prioritást élveztek. Már a gimnázium helyének megválasztásakor szempont volt, hogy a városközponttól távol, csendes, jó levegőjű hegyoldalon épüljön. Az iskola telkét parkosították, s az épületet levegősre, napfényesre tervezték. A Pius

¹⁰⁴⁰ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 34–37. o. LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 78. o.

¹⁰⁴¹ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 52–57. o.

¹⁰⁴² PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 68. o.

Gimnáziumban nagy gondot fordítottak a kielégítő táplálkozásra, tisztálkodásra és testmozgásra, s a gimnáziumnak saját iskolaorvosa is volt. Mindennek köszönhetően a Pius Gimnázium diákjainak egészségi állapota jónak volt mondható.

1872-ben a kalocsai jezsuita kollégium új rektora a grófi családból származó P. Brandis Erik SJ lett. Petruich szerint Brandis nem volt különösebben megáldva jó vezetői erényekkel, s előjárói kinevezését valószínűleg az ekkoriban a németországi Kulturkampf hatására Ausztriában és Magyarországon is felerősödő jezsuitaellenes hangulatnak köszönhette. Ebben a helyzetben fontos volt, hogy a rendtartomány kulcspozícióiba tekintélyes személyek kerüljenek. Így lett például a tartományfőnök ezekben az időkben a szintén arisztokrata P. Emil Bülow SJ. Brandis azért is tűnt ideális választásnak a kalocsai kollégium élére, mert nem csupán grófi származású volt, de családja jó viszonyt ápolt az uralkodóval.¹⁰⁴³

1875-ben került először magyar származású rektor a kalocsai kollégium élére P. Hennig Alajos SJ személyében. Érdekesség vele kapcsolatban, hogy Liszt Ferenc unokaöccse volt. Hennig rektorsága idején, 1875. augusztus 20-án tűzvész pusztított Kalocsán. A rektor Jézus Szentséges Szívéhez fohászkodott segítségért. A tűz valóban elkerülte a kollégiumot, s hálából a rektor Jézus Szívének ajánlotta fel az intézményt. Ezt a felajánlást később, 1884-ben és 1908-ban megújították.¹⁰⁴⁴ Ez az epizód azért érdekes számunkra, mert később a Pius Gimnáziumot is Jézus Szívének ajánlotta fel alapítója, Zichy Gyula püspök.

Hennig Alajost a rektori székben 1881 és 1885 között P. Molnár László SJ követte, aki nem csupán magyar volt, de nemesi családból is származott. Ez a szociokulturális háttér érzékelhető volt Molnár pedagógiai koncepciójában is, melynek fontos része volt, hogy a jezsuitáknak a rájuk bízott diákokat jó hazafiakká kell nevelniük.¹⁰⁴⁵ Ez ekkor új elemként jelentkezett a magyar jezsuiták pedagógiai praxisában, ám, amint azt láttuk, a Pius Gimnáziumban már a nevelés fontos és magától értetődő részét képezte a hazafias nevelés.

Az 1880-as évekre a gimnázium osztálylétszámai annyira megnövekedtek (100 főnél nagyobb létszámú osztályok is előfordultak!), hogy az osztályokat párhuzamosították (A és B osztály), illetve szigorúbb szelekcióval próbálták csökkenteni a létszámot. Kezdetől fogva csak kitűnő bizonyítvánnyal rendelkező diákokat vettek fel, később pedig felvételi vizsgát is bevezettek. Az 1880-as évek második felétől a diákság létszáma 500 fő körül állandósult. A

¹⁰⁴³ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész, i.m., 59–63. o.*

¹⁰⁴⁴ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész, i.m., 160. o.*

¹⁰⁴⁵ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész, i.m., 64–67. o.*

dualizmus korszakában az iskola az 1897–1898. tanévben működött a legnagyobb létszámmal, amikor 587 tanulójuk volt. A kalocsai gimnázium a különböző segélyek, kedvezmények és ösztöndíjak miatt is népszerű volt. A gimnázium jó híre egész Bácskából vonzotta a diákokat, annak ellenére, hogy ebben a régióban több gimnázium is működött, továbbá annak ellenére is, hogy Kalocsa városa közlekedés szempontjából előnytelen elhelyezkedésű volt.¹⁰⁴⁶ Hasonló jelenségeknek lehettünk szemtanúi a Pius Gimnázium esetében is. Ott is nagy gondot fordítottak a diákok segélyezésére, hogy kevésbé tehetős szülők gyermekei számára is lehetővé tegyék a tanulást. Ez, illetve az iskola színvonalas oktató-nevelő munkája pedig egész Baranya és Tolna vármegyéből, sőt azon túlról is vonzotta a tanulni vágyókat.

A kalocsai gimnáziumban a modern kor követelményeihez igazított *Ratio studiorum* szerint folyt az oktatás. Ennek megfelelően a legnagyobb óraszámban a latint tanították és fontos szerephez jutott a versengés (koncertáció) és a nyilvános vizsgák. Az első félévi nyilvános vizsgát 1861. február 25–28. között tartották, amelyen a diákok jó szereplése igazolta a megjelent szülők és egyéb vendégek előtt, hogy a jezsuiták eredményesen végzik tanári munkájukat, s érdemes volt a gimnáziumot rájuk bízni. A szintén nyilvános tanévzárót ünnepléses keretek között tartották, s szokás szerint érmeket adtak át a legjobb magaviseletű és előmenetelű diákoknak.¹⁰⁴⁷ A jutalmazás évközi formája pedig az elismerő oklevelek („merentik”) adományozása volt. A jezsuita hagyománynak megfelelően az iskolában fontos szerepet kaptak az önképzőkörök. Az önképzőköri tevékenység fontos részét képezte a nyilvános szereplés gyakorlása. Jezsuita gimnáziumról lévén szó, természetesen az iskolai színjátszás sem maradhatott el. A kötelező tananyagon kívül lehetőség volt rendkívüli tárgyak tanulására is: angol, francia, olasz nyelv, szabadkézi rajz, vívás, hangszerek. A gimnáziumban nagy gondot fordítottak a diákok énektanulására, hiszen a miséken a diákok kórusa énekelt. Különös érdemeket szerzett ebben P. Hennig, akiről már említettük, hogy Liszt Ferenc unokaöccse volt, s aki maga is komponált egyházzenei műveket, melyeket a Stephaneum templomában gyakran énekeltek.¹⁰⁴⁸ Ugyanezeket a jelenségeket – önképzőkörök, fakultatív tantárgyak, iskolai színjátszás, élénk zenei élet, a jutalmazás különböző formái stb. – figyelhetjük meg a Pius Gimnázium esetében, ami nem véletlen, hiszen a Pius Gimnázium működési rendjének kidolgozásakor a kalocsai jezsuita gimnázium volt a legfőbb példa.

¹⁰⁴⁶ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 95–98. o.

¹⁰⁴⁷ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 85–94. o.

¹⁰⁴⁸ LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 76. o.

Mindezek mellett Kalocsán – jezsuita gimnáziumról lévén szó – természetesen nagy hangsúly került a vallásos nevelésre is. Ennek egyik fontos eszköze volt a Mária Kongregáció, ez a tipikusan jezsuita ájtatos társulás.¹⁰⁴⁹ A kalocsai gimnázium tanulói közül számosan léptek egyházi pályára (Petruich számításai szerint 1910-ig legalább 422-en). Közülük a legismertebbek: Prohászka Ottokár későbbi székesfehérvári püspök,¹⁰⁵⁰ Apor Vilmos későbbi győri püspök, vértanú, illetve Bangha Béla SJ, a magyar katolikus „sajtóapostol”. A gimnázium a Jézus Társaságnak is fontos utánpótlási bázisa volt: Petruich becslései szerint 1910-ig legalább 57 jezsuita került ki a kalocsai diákok közül.¹⁰⁵¹ Továbbá a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papi utánpótlásának is fontos biztosítója volt a gimnázium: a főegyházmegye papságának jelentékeny része e gimnáziumból lépett a szemináriumba, majd a papi szolgálatba. Az 1860 és 1948 között működő jezsuita gimnázium tehát közvetve egy egész egyházmegye spirituális és kulturális arculatát határozta meg közel egy évszázadon keresztül.¹⁰⁵² De nem csupán klerikusokat, hanem mélyen hívő világiakat is bocsátott ki falai közül a gimnázium: közéjük tartozik például Batthyány-Strattmann László.¹⁰⁵³ Hasonlóképpen nagy hangsúly helyeződött a Pius Gimnáziumban is a vallásos nevelésre, s a gimnázium a papi és szerzetesi utánpótlás-nevelés szintén fontos bázisa volt.

A Pius Gimnáziumhoz hasonlóan a kalocsai jezsuita gimnázium is kezdetől fogva rendelkezett bentlakásos intézettel, azaz internátussal, más szóval konviktussal. Ezt a nevelőintézetet templomának védőszentje után Stephaneumnak nevezték. Az első tanévben a férőhelyek száma 17 volt. A jelentkezők magas számára való tekintettel és az épület folyamatos bővítésének köszönhetően az internátusi férőhelyek száma fokozatosan emelkedett, s 1889-ben a bentlakók száma a kezdeti létszám tízszeresére, 171-re emelkedett. A 20. század elején a bentlakók száma 130–140 között mozgott. A bejáró tanulók többnyire az egyszerű nép fiai közül kerültek ki, a bentlakók pedig az internátus magas tartásdíja miatt jellemzően földbirtokosok, módos polgárok, főnemesek gyermekei voltak. A bentlakók között ezért sok befolyásos személyiség gyermeke is jelen volt, s a jezsuitáknak állandó fejfájást okozott a protekció problémája.¹⁰⁵⁴ A kb. 140 bentlakó mellett kb. 120 helybéli diák látogatta az

¹⁰⁴⁹ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 100–106.; 158–173. o. LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 85–87. o.

¹⁰⁵⁰ LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 88. o.

¹⁰⁵¹ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 194–197. o.

¹⁰⁵² LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 80. o.

¹⁰⁵³ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 197. o.

¹⁰⁵⁴ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 142–154. o.

iskolát, illetve további 150–200 fő „kosztosdiák”, azaz olyan nem helybéli diákok, akiknek nem jutott férőhely az internátusban, ezért különböző kalocsai házaknál kaptak szállást. Az iskola különböző segélyekkel, kedvezményekkel igyekezett támogatni a tehetséges, ám kevésbé tehető diákokat.¹⁰⁵⁵

Ami a diákság összetételét illeti, a legtöbben Kalocsáról, illetve Bács-Bodrog vármegyéből érkeztek. Nagy számban jöttek Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből is, sőt az ország távolabbi területeiről. A kalocsai jezsuita gimnázium beiskolázási köre tehát országos volt. Jelentős változást hozott Trianon, amikor Bács-Bodrog vármegye legnagyobb részét elcsatolták, aminek következtében az e megyéből származó diákok aránya is lecsökkent. Nemzetiségi összetétel tekintetében túlnyomó többségében magyar származású volt a diákság, de tekintélyes volt a gimnáziumban a német nemzetiség jelenléte is. A délszlávok pontos arányát nem tudjuk, mert Lakatos Andor szerint őket gyakran magyarként szerepeltették a statisztikákban. A trianoni béke elcsatolta a nemzetiségek (délszlávok, bácskai németek) által lakott területeket, így ezt követően a kalocsai gimnázium diákságát szinte teljes egészében magyarok alkották. Vallási összetétel tekintetében szinte teljes egészében katolikus volt a diákság. A dualizmus idején évente kb. 20–30 fő izraelita látogatta a gimnáziumot. Számuk az első világháború után kb. felére csökkent. Ebben a korszakban viszont megjelentek az iskolában a protestánsok, igaz csupán néhány fővel reprezentálva.¹⁰⁵⁶

A 18. századtól jellemző tendencia volt egész Európában az állam fokozódó beleszólása az addig egyházi kézben lévő oktatásügybe. A jezsuiták, akik 1599 óta a *Ratio studiorum* alapján végezték oktató-nevelő munkájukat, már nem támaszkodhattak csupán saját tanügyi szabályzatukra, hanem tekintettel kellett lenniük az állami rendelkezésekre is. Nem volt ez másként a kalocsai gimnázium esetében sem. A Helytartótanács 1861-ben az osztrák tantervet kiterjesztette a felekezeti iskolákra is, s a kalocsai gimnáziumot – amely továbbra is a *Ratio studiorum* szerint tanított – felszólította az állami tanterv mielőbbi bevezetésére. A kalocsai jezsuiták nem mertek saját maguk dönteni a kérdésben, ezért a provinciálishoz fordultak, ő pedig Beckx generálishoz, akinek az volt a véleménye, hogy az állami tanterv elfogadható, mivel nagyban épít a *Ratio studiorum*ra. Ugyancsak neuralgikus kérdés volt az egyház és az állam között a tanárképzés fokozódó állami ellenőrzése. 1871-ben a VKM arra vonatkozóan vizsgálódott, hogy a kalocsai szerzetestanárok milyen képesítéssel rendelkeznek. A kalocsai jezsuiták ezt gimnáziumuk bezárására tett lépésként értelmezték. A kalocsai szerzetestanárok ugyanis nem rendelkeztek államvizsgálóval, sőt sokan érettségivel sem, s félő

¹⁰⁵⁵ LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 81–82. o.

¹⁰⁵⁶ LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 82–83. o.

volt, hogy ennek hiányában megvonják a nyilvánossági jogot a gimnáziumtól. Megmosolyogtató, de az akkori feszült helyzetet jól érzékelteti, hogy a kalocsai jezsuiták ezt a vélt veszélyt érzékelve különös intenzitással kezdtek ájtatos gyakorlatokba, hogy égi segítséget nyerjenek a baj elhárítására. Emil Bülow SJ provinciális azzal igyekezett védeni a jezsuita szerzetestanárokat, hogy rendi tanulmányaik egyenértékűek az állami tanárképzéssel. A minisztérium azonban megkövetelte az állami tanári képesítővizsga letételét a jezsuita szerzetestanároktól is. A kalocsai tanárok tehát a következő években le kellett, hogy tegyék a tanári vizsgát. Elsőként és anekdotába illő módon P. Rosty Kálmán SJ, aki 1875 júliusában előljárói tudta nélkül titokban utazott Budapestre, és tette le kitüntetéssel a tanári vizsgát. Merész akciójával valószínűleg a jezsuita tanárok rátermettségét akarta demonstrálni, ám meg gondolatlan lépése természetesen nem nyerte el előljárói tetszését. A következő években több kalocsai szerzetestanár is letette a képesítővizsgát, míg végül az 1883-as középiskolai törvény rendezte a tanárképzés kérdését.¹⁰⁵⁷ A Pius Gimnázium 1912-es alapításakor tehát már közel három évtizede az állam által képesített tanárok tanítottak állami tantervek alapján a gimnáziumokban, így a fentiekhez hasonló konfliktus egyház és állam között a pécsi jezsuita gimnázium esetében természetesen nem volt tapasztalható. A Pius Gimnáziumban a tanítás az aktuális állami tanterv szerint folyt, tanárai pedig egyetemen szereztek meg a szakképesítésüket. Az egyetlen kivétel Thalhammer János SJ volt, aki 1881-től 1912-ig Kalocsán tanított, 1912-től 1933-ig pedig a Pius Gimnáziumban. Thalhammer nem rendelkezett egyetemi végzettséggel, ám tudományos tevékenységére és nagy tanári tapasztalatára való tekintettel a VKM engedélyével taníthatott.¹⁰⁵⁸

Ha a gimnáziumi oktatás hatékonyságát az érettségi eredményekben mérjük, akkor a kalocsai gimnázium igen sikeresnek mondható. Az érettségi eredmények általában igen jók voltak. Petruich megemlíti egy esetet, amikor épp a gimnázium kimagasló érettségi mutatói kavartak botrányt. 1868-ban a 29 érettségiző közül 21 kitüntetéssel vizsgázott. Az egyházellenes sajtó felkapta az esetet, állítván, hogy a jezsuita gimnázium túlságosan szép eredménye mögött csalás áll. Lutter Nándor tankerületi főigazgató védelmébe vette a kalocsai gimnáziumot, és a sajtóban felelt a vádakra. Az előző évi – 1867-es – érettségien egyébként 18 érettségiző közül 11 végzett kitüntetéssel. A botrányt keltő érettségit követő évben – 1869-ben – pedig 28 érettségiző közül 14 vizsgázott kitüntetéssel, tehát a jezsuita gimnázium kiváló eredményei nem egyszeri kirívó esetnek, hanem konstansnak mondhatók. Petruich

¹⁰⁵⁷ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 107–114. o.

¹⁰⁵⁸ *Jezsuita névtár*. <http://jezsuita.hu/nevtar/thalhammer-johann/> Letöltés ideje: 2021. február 20.

beszámolója szerint Lutter főigazgató – aki egyébként piarista volt, tehát egy „rivális” tanítórendhez tartozott –, kijelentette, hogy a jezsuiták kalocsai gimnáziumánál nem ismer jobb gimnáziumot az országban. 1875-ben pedig Trefort Ágoston kultuszminiszter nyilatkozott pozitívan a jezsuiták kalocsai gimnáziumáról, miután meglátogatta azt. Ugyancsak pozitív benyomásokat szereztek látogatásaik során a kalocsai gimnázium működéséről Fehér Ipoly, Kármán Mór, Csáky Albin, Khuen-Héderváry Károly, Klebelsberg Kuno stb.¹⁰⁵⁹

A kalocsai jezsuita gimnáziumban az oktatást gazdag könyvtárak, illetve rendkívül jól felszerelt, tudományos munkát is lehetővé tevő szertárak segítették, úgymint a legkorszerűbb műszerekkel ellátott fizikai szertár, kémiai laboratórium, a Haynald érsek kezdeményezésére és anyagi támogatásával épült Haynald Obszervatórium, szeizmológiai megfigyelő-állomás, természetrajzi gyűjtemények (ásvány-, kőzet- és őskövülettár, növénygyűjtemény, állattani gyűjtemény, rovargyűjtemény, kagyló-, csiga- és korallgyűjtemény), történelmi gyűjtemények (térképgyűjtemény, érmegyűjtemény, pecsétgyűjtemény, régészeti gyűjtemény, oklevél- és nyomtatványgyűjtemény, néprajzi gyűjtemény). A Haynald Obszervatórium vezetője volt 1885 és 1913 között P. Fényi Gyula SJ, aki itt végezte jelentős Napmegfigyeléseit, amelyek nemzetközileg elismert csillagásszá tették. A rovargyűjtemény kialakításában nagy szerepe volt a jelentős rovarkutatóként számon tartott P. Thalhammer János SJ-nek, aki 1912-től a Pius Gimnáziumban folytatta tanári és tudományos munkásságát. Petruch Antal állítása szerint 1940-es állapotában a gimnázium közettára és kémiai laborja jobban felszerelt volt, mint a szegedi egyetemé.¹⁰⁶⁰ Ám nem csupán az anyagi felszereltség, hanem a tanerő is kiváló volt: a kalocsai gimnázium tanárai közül többen igen jelentékeny tudományos és irodalmi tevékenységet folytattak,¹⁰⁶¹ emellett kivették részüket a pasztorációból is.¹⁰⁶² Hasonló jelenségeket tapasztalhattunk a Pius Gimnázium esetében is, ahol szintén gazdagon felszerelt könyvtárak, szertárak, gyűjtemények segítettek az oktatói és tudományos munkát. A magasan képzett tanári kar tagjai a tanítás mellett fontos szerepet játszottak a pasztoráció, a tudomány, a publicisztika stb. terén. A kalocsai és a Pius Gimnázium tanári kara nagy személyi átfedést is mutatott, ugyanis jellemző volt, hogy a rendi előljáróság néhány évente áthelyezte a tanárokat egyik gimnáziumból a másikba.

¹⁰⁵⁹ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 119–122. o. LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 88. o.

¹⁰⁶⁰ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 122–141. o.

¹⁰⁶¹ PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 173–187. o.

¹⁰⁶² PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész*, i.m., 187–219. o. LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 87–88. o.

A kalocsai jezsuita gimnázium működésének az 1948-as államosítás vetett véget. A kalocsai jezsuiták ezt követően már csak lelkipásztori munkát végeztek 1950-ig, amikor a szerzetesrendek működési engedélyét megvonták, s a kalocsai jezsuitákat elhurcolták.¹⁰⁶³ Ugyanez a forgatókönyv játszódott le a Pius Gimnázium végnapjaiban is.

¹⁰⁶³ LAKATOS: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán*, i. m., 88. o.

15. Összegzés

Az előző fejezetekben nagyrészt még fel nem tárt elsődleges forrásokra támaszkodva igyekeztem bemutatni a Pius Gimnázium teljes történetét annak alapításától államosításáig. Ezen munka során az 1.2. alfejezetben megfogalmazott kutatói kérdések vezettek, amelyek mentén a következőképpen foglalhatnánk össze az iskola történetét, s az értekezés főbb tapasztalatait.

1. Milyen motivációk készítették az iskola alapítására Zichy Gyula püspököt? Tudhatunk-e valamit a püspök nevelésről alkotott nézeteiről?

A gimnázium (elő)története 1908-ban veszi kezdetét, amikor gróf Zichy Gyula pécsi püspök magánvagyonából 100 000 koronát felajánlva megvetette a majdani iskola alapjait. Zichy Gyula személyének és nevelési nézeteinek bemutatásakor láthattuk, hogy mennyire elkötelezett volt a kultúra és a nevelésügy iránt, s ezen célokat jelentős anyagi eszközökkel is támogatta. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy a nevelés Zichy püspök számára mindenekelőtt katolikus nevelést jelentett, s a katolikus nevelés támogatása által a püspök tulajdonképpen a katolicizmus pozícióit igyekezett erősíteni egy egyre inkább elvallástalanodó korban. Ez természetesen mit sem von le áldozatos munkájának értékéből, amelyet a Pius Gimnáziumért végzett. Láthattuk ugyanis, hogy Zichy Gyulának milyen nagy akadályokat kellett leküzdenie, míg a gimnázium végre megnyitotta kapuit.

2. Hogyan zajlott az iskolaalapítás, építkezés, intézményszervezés folyamata?

A működését 1912-ben megkezdő gimnázium nevét X. Pius pápáról kapta. Annak vezetésével pedig az alapító püspök a nevelésben évszázados hagyományokkal rendelkező Jézus Társaságát bízta meg, aminek köszönhetően a jezsuiták 1773 után újra visszatértek és megtelepedtek Pécs városában. Az 1910-es évtized az iskola alapításának és megszervezésének mozgalmas periódusa volt. Ekkor épült meg a monumentális iskolaépület, ekkor szerveződött meg az intézmény, ekkor dolgozták ki az internátus szabályrendszerét, s ekkor álltak fel az önképzés és a vallási élet intézményi keretei stb.

4. Miként nyomta rá bélyegét a gimnázium működésére az első világháború? 5. Éreztették-e hatásukat a gimnázium életében az 1918–1919. évi forradalmak? 6. Hogyan működött a Pius Gimnázium a szerb megszállás alatt?

Épp az intézményszervezés kritikus szakaszában szakadt rá a frissen megalapított gimnáziumra az első világháború és az azt követő szerb megszállás. Láttuk, hogy a Pius Gimnázium a nyilvánvaló nehézségek ellenére sértetlenül vészelt át ezt a nehéz időszakot.

Sőt, az 1918–1919-es forradalmak időszakában még arra is volt ereje, hogy apologetikus kiadványaival szellemi muníciót nyújtson az ideológiai harcokban a keresztény világnézet képviselői számára. Erre a megpróbáltatásokkal teli időszakra esett az első érettségi a Pius Gimnáziumban (1920), amely fontos határkő az intézmény történetében, mely jelzi annak kiteljesedését.

3. Mi jellemezte az intézmény működését az intézményszervezés befejeződése után? Hogyan működött és fejlődött az tovább az 1920-as, 1930-as évtizedekben?

A szerb megszállás alól felszabadulva az 1920-as évtized első felében az iskola ismertsége és népszerűsége megnőtt, amely a beiratkozások megnövekedett számában fejeződött ki. Ennek következtében az iskolaépület bővítése szükségessé vált: 1926–1927-ben felépült a nyugati szárny egy szakasza. Az építkezés következő fázisában 1927 és 1930 között elkészült az intézet Jézus Szíve tiszteletére szentelt impozáns neoromán temploma. Az 1930-as évtized további nagyszabású fejlesztéseket hozott magával. Az intézet vezetését 1933-ban átvevő ambiciózus Tüll Alajos SJ nagy projektek megvalósításába kezdett. Felújította, korszerűsítette az épületet, azt követően pedig a gimnázium telkén sportkomplexumot és botanikus kertet hozott létre. Ezen fejlesztéseknek köszönhetően a Pius Gimnázium olyan kiváló infrastrukturális felszereltségnek örvendett, amely kivételessé tette a hazai középiskolák között. A Tüll Alajos vezetése alatt megvalósult fejlesztések látványos demonstrációja volt a gimnázium fennállásának 25 éves jubileuma, amelyet nagyszabású keretek között ünnepeltek meg 1937 pünkösdjén.

7. Miként élte át a gimnázium a második világháború viszontagságait?

Az 1930-as évek végén egyre gyakoribbá váltak a katonai beszállások a gimnázium épületében, illetve a tanulók légmentesítési szolgálatra való rendelése. Az egyre rosszabb gazdasági helyzetben a megkezdett építkezések, fejlesztések félben maradtak. Magyarország 1941-es hadbalépésével a helyzet még rosszabbá vált. A légveszély fokozódott, a gazdasági helyzet tovább romlott egyre inkább ellehetetlenítve az iskolai munkát, amely 1944–1945 fordulóján a front átvonulása miatt néhány hónapig szünetelt is.

8. Hogyan működött a gimnázium az 1945 utáni megváltozott politikai viszonyok között? 9. Hogyan zajlott a Pius Gimnázium államosítása és a pécsi jezsuita rendház felszámolása?

1945-tel egy ellentmondásos kor köszöntött Magyarországra és a Pius Gimnáziumra is. A német megszállás alóli felszabadulás egy demokratikusabb, szociálisan igazságosabb kor ígéretét hozta magával, ugyanakkor a szovjet megszállás eleve törekennyé és bizonytalanná tette ezt a demokratikus átmenetet, és egyre inkább egy jövőbeli kommunista diktatúra

rémképe fenyegetett. A fegyverek elhallgatása után az első és legfontosabb teendő a Pius Gimnáziumban – akárcsak mindenhol máshol az országban – a háborús károk helyreállítása volt. A Pius épületében és kertjében az állandó katonai beszállások nagy károkat okoztak, amelynek helyreállítása évekre feladatot adott az iskolavezetésnek. A politikai hangulat az egyházak, a szerzetesrendek és az egyházi iskolák szempontjából egyre kedvezőtlenebb lett, azonban a Pius Gimnázium vezetése a kényszerből előnyt kovácsolva 1946-ban a gimnázium mellett megszervezte a Pius Általános Iskolát, amely az intézmény további expanzióját, és az oktatási profil bővülését jelentette. A szovjet fegyverek árnyékában születő demokrácia azonban szükségképpen diktatúrába torkollott. 1948 júniusában államosították az egyházi iskolákat. A Pius Gimnázium és a hozzá tartozó internátus állami kezelésbe kerülve Janus Pannonius Gimnázium néven működött tovább, s nem folytatta a jezsuita pedagógiai hagyományokat, ezért a Pius Gimnázium története 1948-cal lezártnak tekinthető. A pécsi jezsuiták kezéből kicsavarták az ifjúság nevelését, de rendházukat és templomukat megtartva lelkipásztori munkájukat még folytathatták. Nem sokáig, mivel a kommunista diktatúra a katolikus egyházzal szembeni küzdelemben a szerzetesrendek elleni támadással igyekezett az egyházra újabb csapást mérni. 1950 nyarán a szerzetesrendek tagjait országszerte internálták, majd szeptemberben hivatalosan is megvonták a szerzetesrendektől működési engedélyüket. A pécsi jezsuitákat június 9-ről 10-re virradó éjjel hurcolták el. Ezzel két évvel a Pius Gimnázium történetének vége után a jezsuiták második pécsi megtelepedésének története is véget ért.

10. Milyen elvek határozták meg a Pius Gimnázium nevelőmunkáját? 11. Milyen rendszabályok határozták meg a gimnázium mellett működő bentlakásos nevelőintézet (internátus) mindennapi életét? 12. Melyek voltak a Pius Gimnáziumban az oktatás-nevelés, illetve önképzés speciális színterei, eszközei (önképzőkörök, Mária Kongregáció, sportkör, zenekar stb.)? Mi jellemezte ezek működését? 13. Kimutathatók-e párhuzamok a 17–18. századi jezsuita nevelés és a Pius Gimnázium oktató-nevelő tevékenysége között? 14. Milyen párhuzamok vonhatók a Pius Gimnázium és a vele egyidőben működő kalocsai jezsuita gimnázium között? 15. Jelen volt-e az intézményi totalitás a Pius Gimnázium internátusában?

Harminchat évi működése alatt a Pius Gimnáziumban igen magas színvonalú oktató-nevelő munka folyt, amely alapvetően keresztény erkölcsi értékeken állott, fő céljának tekintette a vallásos nevelést, s őrizte a jezsuita pedagógia hagyományait. A 17–18. századi jezsuita gimnáziumok számos pedagógiai sajátossága élt tovább a Pius Gimnáziumban, de az idősebb testvériskolával, az 1860 óta működő kalocsai jezsuita gimnáziummal is sok párhuzamot mutat a Pius. A legsajátosabb nevelési színtérnek a bentlakásos nevelőintézet, az

internátus számít, amelynek szigorúan szabályozott belső világában az intézményi totalitás jelei is megmutatkoztak. A Pius Gimnázium a kötelező tantárgyakon kívül az önképző és szabadidős tevékenységeknek igen széles tárházát biztosította: a termékeny önképzőkörök, az élénk zenei élet, az iskolai színjátszás, a cserkészlet stb. mind ezt igazolják. Az iskola emellett kimagasló infrastrukturális lehetőségeket nyújtott a sportoláshoz. Az elmélyültebb lelkiség megélését pedig a Mária Kongregáció biztosította.

Az értekezés fejezeteit olvasva megbizonyosodhattunk arról, hogy a Pius Gimnázium mind infrastrukturális felszereltségét tekintve, mind az általa folytatott oktató-nevelő munka tekintetében rendkívül színvonalas oktatási intézmény volt, s az egész magyar nevelésügy vesztesége, hogy ez a kiváló oktatási intézmény nem folytathatta tovább kultúraközvetítő munkáját. Ezt a veszteséget némileg enyhíti, hogy a Pécsi Tudományegyetem jogelődjei megörökölték a Pius Gimnázium infrastrukturáját, így a Zichy Gyula és a jezsuita rend által létrehozott egykori kulturális intézmény – bár megváltozott formában – ma is a magyar művelődés ügyét szolgálja.

Függelék

Forrásközlés

A következőkben teljes terjedelmében kívánok közölni egy olyan forrást, amely rendkívül értékes és a külső szemlélők által hozzáférhetetlen információkat tartalmaz a Pius Gimnázium mellett működő internátus, azaz bentlakásos nevelőintézet zárt belső életrére vonatkozóan. A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára XII. számú, *Egyházi szervezetek, intézmények* elnevezésű fondjának 9. számú, *Jezsuita Rend Pécsi Rendháza (Pius) iratai* elnevezésű állagában található jelzet nélküli, 86 összefűzött lapból¹⁰⁶⁴ álló kézirat a *Directorium* címet viseli. A dokumentum előírások gyűjteménye, mely a Pius Internátus nevelő magiszterei számára készült, arra vonatkozóan, hogyan neveljék a gondjukra bízott bentlakó fiúkat. A Pius Internátusban ugyanis a növendékek életkor szerint szakaszokba voltak osztva, s minden egyes szakasznak volt egy saját nevelője, akit szakaszmagiszternek, röviden magiszternek neveztek. Felkeléstől a lefekvésig mindig együtt volt a szakasszal – kivéve természetesen a hétköznapi délelőtti időket, amikor a növendékek a gimnáziumban tanultak. Beláthatjuk, hogy milyen felelősségteljes pozíció volt ez, hisz a bentlakó diákok szüleikkel gyakorlatilag csak a vakációk idején találkoztak, így nevelésük feladata szinte teljes egészében a szakaszmagiszterre hárult, ráadásul a jellemfejlődés egyik legkritikusabb időszakában, a 10–18. életév között. Nem csoda tehát, ha az intézmény vezetősége fontosnak talált összeállítani a szakaszmagiszterek számára egy szabály- és előírásgyűjteményt.

A *Directoriumon* nem található keltezés (vagy lehetséges, hogy az az elveszett első lapon volt feltüntetve), a szövegben azonban szerepel néhány dátum, amely segíti a forrás datálását. A *Directorium* főszövege hivatkozik az 1935. szeptemberi házi konzultusra, az 1936. évi vizitációra stb. A főszöveghez néhány mellékletet is csatoltak. Az ezekben említésre kerülő dátumok közül a legkésőbbi 1937. február 7-i. Ezekből arra következtethetünk, hogy a *Directorium* megírására és mellékletekkel való kiegészítésére 1936–1937-ben kerülhetett sor.

A szöveg szerzőségének kérdése bizonytalan. A dokumentumban a szerző neve sehol sincs feltüntetve, illetve nem kizárt, hogy az az elveszett első lapon volt található. Így tehát találgatásokra vagyunk utalva. A szerző gyakran E/1-ben beszél, megosztja saját nevelői

¹⁰⁶⁴ Ebből egy lap – az első – hiányzik.

tapasztalatait kollégáival. Vagyis olyan személyről van szó, aki valószínűleg maga is sokáig volt szakaszmagiszter. Az is elképzelhető, hogy az internátus prefektusa (ma igazgatónak mondanánk) vetette papírra a *Directoriumot* előírásként beosztottjai számára. Ez megmagyarázza a sokszor utasító hangnemet. 1933 és 1936 között P. Mogyoróssy Sándor SJ volt az internátus prefektusa, majd őt 1936-tól P. Reöthy József SJ követte. Esetleg egyikük lehetett a *Directorium* szerzője. Az is lehet, hogy a *Directorium* nem egy tapasztalt magiszter, de nem is a prefektus hivatali szintjén keletkezett, hanem jóval magasabban. Talán magának a Pius Kollégium legfőbb előljárójának, a rektornak a tollából származik. Ebben az időben P. Tüll Alajos SJ volt az intézet rektora. Ő 1919–1920-ban, illetve 1928-tól 1941-ig volt a Pius tanára. Sőt 1932–33-ban az internátus prefektusa is volt. 1933-tól 1941-ig pedig rektor.¹⁰⁶⁵ Nagyfokú nevelői tapasztalatához kétség sem fér. A *Directorium* sokszor utasító, ellentmondást nem tűrő hangneme sem állhatott távol egy rektortól. Kiváltképpen nem Tüll Alajostól, aki karakteres, határozott személyiség volt. Árukkodó még, hogy többször utalás történik a szövegben a cserkészetre. Például: a szöveg arra buzdítja a magisztereket, hogy tanulmányozzanak cserkész-szakkönyveket is. Tudjuk, hogy Tüll Alajosnak szívügye volt a cserkészlet: ő szervezte meg a Pius cserkészcsapatát 1929-ben, és vezette azt egészen addig, míg 1941-ben le nem váltották a rektori tisztségből, s társelnöke volt a Magyar Cserkészszövetség VI–VII. kerületének.¹⁰⁶⁶ Ezen megfontolások alapján nem tartom kizártnak, hogy Tüll Alajos a *Directorium* szerzője, leszögezve, hogy ez csupán feltételezés.

A dokumentum főszövegéhez mellékleteket is csatoltak. Míg a főszöveg oldalai számozottak – 63 számozott oldal –, addig a mellékleteken nincs oldalszám, s megtörik a főszöveg számozásának egymásutánját. Mellékletek találhatóak egyrészt a főszöveg után, illetve a főszöveg lapjai közé illesztve, ahol ezt a téma indokolja. Például: ahol a főszöveg a növendékek hazautazásának előkészítéséről szól, oda mellékleteket csatoltak be a taxirendelet megszervezésének mikéntjéről. A főszöveg teljes egésze a Pius Internátusban folyó nevelő és felügyelő munka gyakorlatát mutatja be, a mellékletek viszont nem mindig. Ahol a melléklet az internátusbeli élet megismeréséhez többletinformációval szolgál, ott a melléklet szövegét közlöm, ellenkező esetben nem, csupán röviden ismertetem a tartalmát.

A *Directoriumot* géppel írták, ezért rengeteg javítatlan elütés található benne, és sokszor helytelen a központosítás. Ezeket a szöveg értelmének megfelelően javítottam. Szintén javítottam a korabeli helyesírás ma már zavarónak ható jelenségeit („fiu”, „mindenképen” stb.), de ahol a korabeli helyesírásnak vagy a hibáknak kor- és hangulatfestő jelentőségük

¹⁰⁶⁵ *Mecsek Alján*, 1941, 30. szám, 30. o.

¹⁰⁶⁶ *Értesítő 1929–1930*, 43. o. *Értesítő 1934–1935*, 37. o.

van („football”, „sociális”, „szilencium”, „tűrülköző” stb.), ott ezeket eredeti formájukban meghagytam. A szöveg szerzője a bekezdések, felsorolások, címek alkalmazása tekintetében meglehetősen következetlen, ezért ezeket igyekeztem valamelyest egységesíteni. A *Directorium* szerzője néhány kiemelést is eszközölt a szövegben, amelyet minden esetben ritkított betűkkel tett meg. Ezeket a kiemeléseket változatlan formában, ritkítással közlöm magam is. Néhány helyen a szöveg értelmezhetősége megkövetelte megjegyzések beillesztését a *Directorium* szövegébe. Saját megjegyzéseim az eredeti szövegtől való könnyű megkülönböztethetőség érdekében mindig szögletes zárójelben találhatóak dőlt betűvel szedve. Ugyancsak ilyen formátumban adom meg az eredeti oldalszámokat is, hogy az olvasó az eredeti szöveg képét is valamelyest rekonstruálni tudja, illetve hivatkozhatson a dokumentum eredeti oldalszámaira. A szöveghez szükség esetén magyarázó lábjegyzeteket fűztem. A szöveghez fűzött valamennyi lábjegyzet tőlem származik.

[1] *[Az első lap sajnálatos módon hiányzik. Ezen a lapon volt található a következő lap latin nyelvű szövegének kezdete. S nem kizárt, hogy itt nevezte meg magát a szerző, jelölte meg a kézirat pontos címét, a megírás dátumát, esetleg célját.]*

[2] *Quae spectant ad convictorum conscientiam, minime scrutentur, et cum aliquid huiusmodi ultro deferunt alumni, postquam eos, si opus est, audierant, remittant ad Confessarium aut Superiores.*

Licet attentius invigilare debeant convictoribus, qui nimia inter se familiaritate insuspicionem venirent, caveant tamen, ne ullam propria auctoritate imponant prohibitionem.

Conentur, ne ulla specie familiaritatis aut maioris cum quibusdam indulgentiae alios offendant, magnam tamen caritatem adhibeant erga pueros, qui recens advenerint.

Cum convictores ad aliquod executium sunt conventuri, subpraefecti eos praecedant aliquantulum temporis spatio et si quis abfuerit ex alumnis, inquirent diligenter absentiae causam.

Quandocunque inter convictores ex officio versantur, sedulo vitent, quidquid obstrepossit, ne sibi conscii sint eorum, quae ab iis aguntur, et in primis confabulationes inter se vel cum alumnis per recreationem convictorum.

Sedulo invigilent decentiae et munditiae a convictoribus in omnibus servandae.

Silentii ubique exemplum praebeant; sed hoc imprimis servant, ut tempore studiorum monita non proferant. Inconsulto Praefecto, neque ullum ad cathedram admittant sibi loquentem in ingressu praecipue et in fine studii; in dormitoriis vero, cum nemine unquam colloquantur, nisi paucissimis verbis, urgente necessitate et semper in loco patenti.

Facultates Superiorum reservatas neque concedant, neque se propensos ad intercessionem ostendant, aut etiam convictoribus spem faciant facultates a Superioribus obtinendi.

Nec in puniendo sint praecipites, neque in inquirendo nimii; dissimulent potius, cum possunt sine cuiusdam damno; nec solum nullum ipsi plectant, sed omnino a contumelia dicto

¹⁰⁶⁷ A borító kék színű papír. A borítás készítője a *Directorium* szót kalligrafikus betűkkel, piros, kék és zöld színesceruza alkalmazásával írta fel. Ugyanígyen színű ceruzákkal egyenes és hullámvonalakkal díszítő motívumokat is készített. A borító középső részére 5 cm nagyságú görögkeresztet rajzolt, melyet szintén az említett színekkel ékesített. A borító és 33,5x21 cm nagyságú lapok piros-fehér-zöld színű cérnával vannak összefűzve.

factove inferenda abstineant, nec alio quempiam, quam suo nomine appellent. Inusitatas autem et maiores poenas neque imponant ipsi, neque etiam minentur.

Patienter et benigne omnes excusationes audiant, quas debito modo voluerint afferre convictores.

Quos sacro ministraturos consueto tempore designaverint, eos et bene instructos et bene notatos ac decenter vestitos debere esse sciant.

In Musaeis non silentium tatum et rectum ordinem, sed et assiduum laborem promovere satagant.

Nullum in musaeis accersant, aut visitent in valetudinario absque facultate.

Sedulo provideant, ne convictores ullo modo cum externis conversentur, praesertim extra domum et in deambulationibus, nemora vel septa non ingradientur, quin praemonitus Praefectus annuerit, nec nisi rarissime gradus sistatur. Sine licentia Superioris nullus ad invisendos parentes vel consanguineos divertat.

[3] Curent, ut post decubitum concictorum cubicula sint bene clausa; si vero aliquem abesse perspexerint, statim admoneat Praefectum.

Si quem non bene locatum animadverterint, Superiorem admoneat, ut provideat.

OMNES SINGULIS MENSIBUS SUAS ET CONVICTORUM REGULAS LEGANT SEQUE ADIUVENT LIBRIS DE RECTA PUERORUM INSTITUTIONE CONSSCRIPTIO.¹⁰⁶⁸

[A következő lap egy mellékelt oldal. Oldalszám nem található rajta, s a főszöveg oldalszámozása sem veszi figyelembe a csatolt mellékleteket: a 3. oldal után a melléklet következik, majd folytatódik a főszöveg a 4. oldallal. A melléklet a Felelősség a felügyelet elmulasztásáért címet viseli, és néhány példát említ arra vonatkozóan, hogy bizonyos iskolák tanulói a felügyelet hiánya miatt milyen baleseteket szenvedtek. A bírósági végzések ezekben az esetekben a felelősséget az iskolákra hárították, s kártérítési kötelezettséget róttak ki rájuk. Mivel ezek az esetek nem a Pius Gimnáziumban történtek, nem tartom szükségesnek közölni őket. A Directorium összeállítója nyilván ennek a lapnak a szövegbe illesztésével nyomtatékosan figyelmeztetni akarta a magisztereket munkájuk komolyságára és felelősségteljességére.]

¹⁰⁶⁸ A latin nyelvű szöveget a *Directorium* többi részétől eltérően kék színű írógépszalaggal írták.

[4] Előtanulmányaink

Mindenek előtt feltétlenül olvassa el minden magiszter, mi a Társaság felfogása a reánk bízott fiúk valláserkölcsei nevelését illetőleg. (Epit. Inst. S. J. Pars IV. Tit. X. De institutione religiosa et morali. Paragrafus 381–392.)

Úgyszintén olvassák el a *Monita ad Scholasticos S. J. c.* Rómában megjelent generális iratot, melyben nagyszerű utasításokat talál hivatalát illetőleg, főképpen arra nézve, miképp kell a növendékeket szorgalomra nevelni.

Természetesen állandóan tanulmányozza a Társaság pedagógiai szakkönyvét: David S. J.: *Ein Prefektenbuch.*

A konviktorok¹⁰⁶⁹ mintegy a Társaság családjába nyertek felvételt. Eltekintve tehát a speciálisan szerzetesi vonatkozásokról, nekünk ugyanazt a nevelést kell adnunk a fiúknak, melyet mi kaptunk a Társaságtól, azaz feltétlenül rá kell szoktatnunk őket arra, hogy erős lélekkel legyőzzék magukat, és egész életüket elvek, örök normák, az Isten akarata szerint rendezzék be. Tehát megnemesíteni, örök sínekre helyezni a szenvedélyek sístergő mozdonyát, és az állandó, kemény, következetes, hűséges és kitartó kötelelességteljesítésben keresni és megtalálni az Isten akaratát: és az önnevelésen keresztül és az önneveléssel aktív keresztény katolikus vezérférfiakká nevelni őket.

Kutatás

Mihelyt a fiúk megjönnek és elhelyezkedtek valamennyien, a legelső iskolai nap a magiszter kiadja a jelszót, amely szakaszokban az¹⁰⁷⁰ tiltott: „Mindenki adja be cigarettáit és gyújtószerszámait!” Mindazon könyveket pedig, melyeket a fiúk magukkal hoztak, tegyék ki támláikra.¹⁰⁷¹

Amint a fiúk iskolába mennek, a magiszter nyomban megnézi a kitett holmikat, és ha bármely könyv a legkisebb mértékben is kifogás alá eshetik, raktárba a gyerek kofferjába kerül, és a legközelebbi alkalommal hazaszállíttatik.

Még aznap megnézi az összes támlákat, a támlákban a dobozokat (elzárt doboz nem létezik se a tanteremben, se a hálóteremben). Majd a hálóba megy, ott is szigorúan

¹⁰⁶⁹ A *konviktus* az internátus szinonímája; a konviktor tehát internátusi növendéket, bentlakó diákot jelent.

¹⁰⁷⁰ Ti. a dohányzás. A felsőbb éveseknek 1919-ben engedélyezték. *Mecsek Alján*, 1920. július, 1. szám, 39. o.

¹⁰⁷¹ Tanulópad.

felülvizsgál minden holmit: kabátzsebeket, fényképtárcákat, megnézi, nem lukasak-e a nadrágzsebek (ha igen, nyomban bevarratni stb.).

Ha dohányt vagy gyújtószerszámot talál, azonnal elkobozza. Bármilyen más tilos vagy gyanús dologra akad, pontosan megjegyzi, kinél és hol találta, s nyomban jelentést tesz a P. Praefektusnak,¹⁰⁷² és a továbbiakban teljesen az ő intézkedéseit követi.

Ez a kutatás megismétlődik valahányszor a fiúk vakációról az intézetbe jönnek, és évközben is havonta néhányszor.

Erre az évközi kutatásra a legalkalmasabb a [5] délelőtt, továbbá a vasárnapi szentmise-hallgatás ideje, ugyanis akkor kerül kezelés¹⁰⁷³ alá a fiú hétköznapi ruhája. – Ilyenkor a szakaszmagiszter a folyosóprefektussal¹⁰⁷⁴ megbeszéli az ügyet, korábban hallgat szentmisét – a háló azonban ne maradjon invigilatio¹⁰⁷⁵ nélkül –, a folyosóprefektus misére vezeti a szakaszt – ezalatt a magiszter elintézi kötelességét.

Gondosan nézzék át a fiúk tankönyveit is, különösen a történelem-, görög- és latin-könyveket, és ha csúnyán befirkált könyvet találnak, viszik P. Prefektushoz.

Érdeklődés a tanároknál¹⁰⁷⁶

A tanárokat az év elején felkeresik a magiszterek, mikor a tanári vacsorán a különben is jó viszonyt még szorosabbra fűzték, és a tannaplós szakaszok magiszterei felhívják b[ecses] figyelmüket a tannaplók pontos használatára. Megbeszélnek velük, milyen időközökben fogadják őket tanulmányi ügyekben – megállapítják a napot és órát, amikor találkoznak, a magiszter ezt pontosan feljegyzi noteszába.

Az egyes látogatásoknál kapott értesüléseket a fiúkról szintén gondosan feljegyzi noteszába.

Ne feledje, hogy ezek az információk neki szólnak, és nem volna okos dolog azokat minden további nélkül a fiúk tudtára hozni, hogy milyen véleménnyel van róla tanára, különösen nem, ha meg van vele elégedve, mert a gyerek nagyon hamar elbízta magát; de akkor sem, ha a tanári ítélet félreismerés miatt lesújtó, mert az szárnyát szegheti minden nemes törekvésnek.

¹⁰⁷² Az internátus igazgatója.

¹⁰⁷³ Értsd: tisztítás. Az intézetnek saját gépi mosodája volt.

¹⁰⁷⁴ A folyosókra felügyelő rendtag.

¹⁰⁷⁵ Felvigyázás.

¹⁰⁷⁶ A gimnázium tanáraitól van szó.

A kedves szülőknek többet is mondhat, de ott is körültekintően alkalmazkodva a személyekhez. – Információja azonban mindig reális legyen.

A kedves szülőket ne ugrassa,¹⁰⁷⁷ annál kevésbé a gyereket – mindig lehetséges célt tűzve eléjük.

Figyelje meg a gyerek lelkiállapotát, és aszerint, amint szükséges, az egyiknek biztatóbb, a másiknak pedig erősen ösztönző, esetleg feketeszínű csomagolásban adja át a tanári információt.

Nagyon kell vigyáznia minden magiszternek, hogy indiszkréciót ne kövessenek el a tanárokkal szemben, amikor azok a gyerekekről táplált jó vagy rossz véleményüket bizalmasan közlik a szakaszmagiszterekkel.

A magiszter itt gyakorolhatja az alázatosság harmadik fokát a gyerekek érdekében a tanárokkal való érintkezésben.

Ha a tanár rossz véleményen van valamelyik fiúról, szelíden, okos tapintattal minden egyes látoga- [6] tás alkalmával ügyesen, szinte észrevétlenül mondja el a maga jó véleményét a fiúról minden érezhető tendencia nélkül.

Ha a tanár valamit kér, vagy valamire különösen felhívja a magiszter figyelmét, nyomban szívesen vállalja, hálásan köszönje meg, és feltétlen összmunkáról biztosítja az illető tanárt.

A tanárokkal való tárgyalás feltétlenül a gyerek nagyobb javát és nagyobb előmenetelét célozza, éppen ezért a magiszter a gyerekek rossz tulajdonságát soha szóvá ne tegye a tanároknál.

Havi¹⁰⁷⁸ előtt és havi után egy héttel nem mennek a tanárokhoz. Félévi előtt két héttel és évvége előtt egy hónappal lezárulnak a tanárokkal való megbeszélések.

[7] Általános előírások

I. A növendékek viszonya a kollégiumon kívül lévőkkel szemben: ellenőrzés alá esik. A kimenők és látogatások szabályozva vannak. A levelek és egyéb postai

¹⁰⁷⁷ Az ugratás ebben a kontextusban azt jelenti, hogy a tanuló teljesítményét, képességeit pedagógiai megfontolásból a magiszter jobbnak állítja a valóságnál, hogy ezzel serkentsse a tanulót fejlődésre. Az instrukció értelme tehát: a magiszter sose álltassa a szülőket gyermekük felől, a gyerek esetében viszont alkalmazhatja az „ugratás” módszerét. Azonban mindig ügyeljen arra, hogy csak olyan teljesítményre sarkallja a tanulót, amit az el is képes érni. Máskülönben kudarcélménynek teszi ki a tanulót.

¹⁰⁷⁸ Havi osztályzat.

küldemények P. Prefektus kezén mennek keresztül. Csak a szülők leveleit kaphatja meg a gyerek felbontatlanul. – Ha valaki a P. Prefektustól előzőleg engedélyt kért, írhat zárt levelet is, de csak kedves szüleinek. Egyébként a növendékek levelei mind a magiszter, mind a P. Prefektus cenzúráján mennek keresztül. Épp így ellenőrzés alatt állnak: zsebpénz, csomagok, könyvek, folyóiratok, melyeket a gyerek szerez vagy magával hozza, a vendégszobában vagy postai úton kap.

Egy évben mindenki csak három csomagot kaphat: Mikuláskor, név- és születésnapon.

A P. Prefektus engedélye nélkül semmiféle bevásárlást nem tehetnek a növendékek. Írószereket és apróbb szükséges írószereket az intézet prokuratúráján szerzik be a növendékek, melyet a magiszter vagy prokurátor átnéz, és a felesleges dolgokat törli.¹⁰⁷⁹

Hetenkint háromszor: hétfőn, szerdán és pénteken hozhatnak a városból a növendékek, amire engedélyt kaptak, és szükségük van.

Látogatások és kimenők

Főszabály: istentisztelet és studium¹⁰⁸⁰ alatt nincs semmiféle látogatás.

Minden hónap első vasárnapján kimenő van, amikor a szülők szentmise után a P. Prefektustól kikérhetik a fiúkat, és kivihetik a városba.

A kimenő az esti studium megkezdéséig tart. Addigra mindenkinek itthon kell lennie.

Ha ilyenkor a városban két díszruhás piuszysta egymással találkozik, az alsó osztályosok emerikánás köszöntéssel üdvözlik a felsőbb osztályost, melyet az hasonlóképpen viszonzoz.

A kimenő mindig díszruhában, és pedig teljes díszruhában történik.

Minden hó első és második vasárnapján, továbbá az ünnepeken délelőtt 10–12-ig és d.u. 2–4-ig fogadhatnak a növendékek látogatókat a P. Prefektus [8] előzetes engedélyével.

II. A negyedik parancs értelmében a magiszter felügyel arra, hogy minden növendék megtartsa pontosan az intézet szabályait és az intézettől nyújtott összes nevelőeszközöket pontosan felhasználja.

¹⁰⁷⁹ Értsd: a diák kívánságlistáját nézi át, és arról törli a szükségtelen tételeket.

¹⁰⁸⁰ Kötelező tanulóidő.

III. Valahányszor a szakasz vonul, pontos menetrend, a menetrendben mindig silentium.¹⁰⁸¹ Ugyancsak silentiumot tartanak a növendékek mindig az épületben, kivéve mindig a rekreáció¹⁰⁸² idejét.

IV. Ha valamely növendék Páterrel¹⁰⁸³ akar beszélni lelki vagy tanulmányi ügyekben, névjegyére írja tintával és pontos dátummal: „Kérem X Páttert ebbe és ebbe a terembe lelki illetve tanulmányi ügyben”, és a cédulát a kollégium portáján beadja, a kollégium portáján várja a választ.

Névjegy: rendelésekkel a városból, engedélykérésekkel: betegteremnyíratkozás, borbély, fogorvos, stb. ügy, gyónás névjegy útján nyernek a növendékek, melyeket a mag[iszter] v[agy]. P. Pref[ektus] is aláír.¹⁰⁸⁴

V. Minden növendék az ilakistákat¹⁰⁸⁵ kivéve havonta kaphat zsebpénzt, és kiadásairól köteles lelkiismeretesen pénztári naplót vezetni, melyet a magiszter pontosan ellenőriz vagy ellenőriztet. – Ennek kapcsán beosztásra, takarékosagra, vagyis az életre neveli a fiúkat. – Minden növendék év elején beadja a magiszternek a magával hozott zsebpénzt.

VI. Mindenki köteles levelet írni, és pedig 1. valahányszor vakációról az intézetbe érkeztek kedves szülei kísérete nélkül, nyomban levelezőlapon értesítik őket, hogy szerencsésen megérkeztek. 2. Minden szombaton levelet írnak kedves szüleiknek. Levelezőlapot csak azok írhatnak, akiknek szülei ezt kifejezetten kérték.

Az alsó két szakaszban a magiszter pár szóval megadja a levél témáját. Megmondja, miről lehet írni. A tanulási előmenetelről, heti jegyeiről feltétlenül írjon minden levelében minden gyerek.

A levél külalakjára és belső tartalmára igen nagy gondot fordítanak. A levélírás a műveltség fokmérője. A magiszter ügyesen esetleg levélírási pályázattal, osztályozással vagy levélírási versennyel, amelynek eredményét hetenkint a hirdetőtáblán kifüggesztik vagy közlik, ugrassa be¹⁰⁸⁶ a gyerekeket, hogy külsőleg és belsőleg szép leveleket írjanak.

Másfél oldalnál kevesebb a levél nem lehet.

Az alsó négy osztály fogalmazványt ír, melyet a magiszter átjavít.

¹⁰⁸¹ Csend.

¹⁰⁸² Közös játékkal eltöltött pihenő-, felüdülődő.

¹⁰⁸³ Páter: atya. A pappá szentelt jezsuita rendtagok megszólítása.

¹⁰⁸⁴ Sic! Ezt a „mondatot” utólag jegyezték be tintával a gépirásos szöveg sorai közé.

¹⁰⁸⁵ ILAK: diáknyelvi kifejezés. Jelentése: Intézeti Lusta Alakok Klubja. Így nevezték a kevésbé jó magaviseletű és szorgalmú tanulókat.

¹⁰⁸⁶ Az ugratás itt motivációt, kedvesinálást jelent.

A kész levelek a szakasztitkár¹⁰⁸⁷ támlájára kerülnek, aki pontosan ellenőrzi, hogy a boríték jobb oldalán rajt van-e az illető száma, a hátlapon pedig a feladó. A magiszter cenzúrázza a leveleket, és ha valami túlzás, vagy olyasmi van a levélben, ami a szülőket nyugtalanítja, mondja meg a gyerekeknek, hogyan kell azt megírnia. A levelek legkésőbb vasárnap délig a titkár útján a P. Prefectushoz kerülnek. A magiszter ellenőrzi, mindenki beadta-e levelét; akinek [9] az elmúlt héten itt voltak szülei, nem kell levelet írnia.

NAPIRENDEK

- I. Rendes napirend az iskolaévben:
- 5.25 Első csengetés felkelésre.
 - 5.40 Második csengetés, sorakozás.
 - 5.45 Harmadik csengetés, levonulás mindenki számára.
 - 5.50 Levonulás a templomba, reggeli ima, szentmise, reggeli, rekreáció.
 - 7.10 Studium.
 - 7.55 Iskolába. (Újabban hatórás rend uralkodik a gimnáziumban, de nem mindig van hatórás előadás mindegyiknek. Ha 12.25-kor jönnek ki a gyerekek, tíz perces szünet után studium 1.15-ig.)
 - 1.15 Szabadidő, háló,¹⁰⁸⁸ a legfelsőbb szakasznak rekreáció.
 - 1.30 Ebéd, rekreáció.
 - 3.00 Studium.
 - 3.55 Rekreáció.
 - 4.40 Uzsonna.
 - 4.55 Rózsafüzér, studium.
 - 6.00 Rekreáció.
 - 6.10 Studium.
 - 7.00 Lelkiolvasás.
 - 7.15 Vacsora, rekreáció.
 - 8.10 Esti ima, lefekvés.
 - 8.30 Lámpaoltás.

¹⁰⁸⁷ A szakasz ügyeinek intézésével megbízott tanuló.

¹⁰⁸⁸ Értsd: a növendékek ebben az időben, ha a szükség úgy kívánta, felmehettek a hálóterembe (például ruháért), amely egyébként rendszerint zárva volt.

9.00 A legfelsőbb szakasz is lefekszik.

N[ota]B[ene]. Ha az ebéd bármely okból 1 órakor van, az uzsonna 4 órakor. Újabb az Angelust¹⁰⁸⁹ a templom harangszavára mondjuk.

II. Séta (kedd, csütörtök):

Dél előtt a fenti.

Ebéd után rögtön mehetnek sétálni.

3.00-kor mindenki köteles elmenni sétálni.

Többi rendes.

III. Szombati napirend:

Délután a fürdési időt beosztva más és más szakasz mehet hosszabb sétára délután.

(Közös gyónási rendet l[ásd]. Lelki dolgok. Gyónás rovat.)¹⁰⁹⁰

5.00 Levélírás.

5.53 Csengetés gyónásra – szerdán ugyancsak.

Levélírás után szabadidő, könyvtári könyv olvasása.

7.00 Litánia. Újabb lect[io]. spir[itualis]. vagy szabadf[oglalkozás].¹⁰⁹¹

Többi rendes. Fennmaradás l[ásd]. Háló.¹⁰⁹²

[10] IV. Vasár- és közönséges ünnepnap rendje:

7.15 Első csengetés.

7.35 Második csengetés etc.

7.40 Harmadik csengetés.

7.50 Reggeli ima.

7.55 Szentmise, reggeli és tízórai egyben, ruhaváltás, rekreáció.

10.30 Szakaszoknak tetszés szerint szabadidő vagy rekreáció.

11.00 Studium.

12.00 Rekreáció vagy szabadfoglalkozás.

1.00 Ebéd, rekreáció.

3.00 Szabadfoglalkozás.

¹⁰⁸⁹ Az Úrangyala imádság.

¹⁰⁹⁰ Utalás későbbi fejezetre.

¹⁰⁹¹ Az utóbbi mondatot ceruzával jegyezték be a géppel írt szöveg közé. Lectio spiritualis: lelkiolvasás.

¹⁰⁹² Utalás a hálóterem rendjével foglalkozó fejezetre.

- 4.00 Uzsonna, rekreáció.
4.55 Studium stb., mint máskor.

V. Napirend nagyobb ünnepeken.

Egyes esetekben külön-külön megadva. Általában több rekreáció.

VI. Kimenős napirend.

Studium előző nap részben.

Rekreáció és szabadfoglalkozás felváltva ad libitum¹⁰⁹³ uzsonnáig.

- 4.00 Uzsonna.
4.55 Mindenkinek studium.
Többi rendes.

VII. Veni Sancte¹⁰⁹⁴ napirendje.

- 6.25 Első csengetés.
6.45 Második csengetés.
6.50 Harmadik csengetés.
6.55 Reggeli ima a tanteremben állva.
6.00 Szentáldozás.
7.15 Reggeli, rekreáció.
7.45 Szabadfoglalkozás.
7.55 Szentmise, törvényolvasás,¹⁰⁹⁵ amelyen a magiszterek is jelen vannak, utána osztályrendezés. A magiszter a tanteremben vár. Ha az egész szakasz megjött, ruhaváltás, tízórai és rekreáció.

Többi, mint vasárnap – studium nincs még.

- 3.00 Szabadfoglalkozás (levélírás).
4.00 Uzsonna, rekreáció.
6.00 Szabadfoglalkozás (osztályonként mennek a tanárokhoz).
7.00 Lelkiolvasás etc., mint vasárnap.

[III] VIII. Lelkigyakorlatos napirend.

¹⁰⁹³ Tetszés szerint.

¹⁰⁹⁴ Tanévnnyitó szentmise.

¹⁰⁹⁵ Az intézet szabályainak ismertetése a diákok előtt.

½ 7-kor felkelés.

7-kor szentmise.

¾ 8-kor reggeli.

½ 9-kor első elmélkedés; utána negyedórás visszapillantás, lelkinapló-készítés.

10-kor tízórai.

½ 11-kor második elmélkedés, ¼ órás visszapillantás, lelkinapló-készítés.

12-kor Angelus, szabadfoglalkozás (magán lelkiolvasás, szentséglátogatás, studium).

12.55 Közös szentséglátogatás.

13.00 Ebéd, közös szentséglátogatás, csendes felüdülés.

14.00 Szabadstudium, szabadfoglalkozás.

15.00 Harmadik elmélkedés, negyedórás visszapillantás, majd 10–15 perces csendes felüdülés az udvaron.

16.25 Uzsonna.

16.45 Közös litánia a templomban, utána negyedik elmélkedés, lelkinapló-készítés.

18.00 Szabadfoglalkozás (szentséglátogatás).

19.15 Vacsora, közös szentséglátogatás, felüdülés sétálgatva.

20.00 Esti ima, lefekvés.

FIGYELEM!

Az elmélkedésre 5 perccel az adott idő előtt le kell vonulni.

A lelkigyakorlatok alatt a silentiumot a legkomolyabban kell megtartani.

Felüdülések alatt a játék nincs megengedve.

Csakis a szakaszmagiszter által engedélyezett könyvet szabad olvasni.

SZOMBATON D.U. 15 órakor litánia és befejező előadás, visszapillantás, lelkinapló, uzsonna.

16.45 Gyónási előkészület.

17.00 Közös gyónás, utána levelek kiosztása és levélírás, szabadfoglalkozás.

20.00 Lefekvés.

Vacsora rendes időben.

A lelkigyakorlat a vasárnapi közös áldozással ér véget.

Ez a rend a szakaszokban a lelkigyakorlat előtti napon kifüggesztendő.

A szakaszmagiszterek a lelkigyakorlatok idejére szerezzenek be jó életrajzokat.¹⁰⁹⁶

¹⁰⁹⁶ Olvasmányul a növendékeknek.

Elmélkedések után a visszapillantás négy-öt percében a kisebb szakaszokban röviden elevenen összefoglalja az [12] elmélkedést; egy megragadó jelszó alakjában leszögezi a propositumot.¹⁰⁹⁷

Utána írják a fiúk a lelkinaplót.

Lelkigyakorlatok után a fiúk közös levélben köszönik meg az előadásokat az illető páternek.

Közölhető írásban a lelkigyakorlatok előtt:

Maguktartása a lelkigyakorlatokban.

Szabadfoglalkozás alatt a szakaszmagiszter engedélyével mehetünk a rendházba lelkiatyánkhöz.

Egymáshoz ne kérjünk és nem is kaphatunk engedélyt.

A szabadfoglalkozást ajánlatos lelkidolgokkal eltölteni; ilyenek: rózsafüzér, magánlelkiolvasás, szentséglátogatás, stb.

Az udvarra reggeli után közösen, tízórai után egyenkint, ebéd és vacsora után ismét közösen megyünk. A szakaszok üdülőhelye a szokott játékpályák. – Az udvarra máskor nem megyünk.

A lelkinapló készítése mindenkire nézve kötelező.

A szilentium és visszapillantások komoly megtartása a lelkigyakorlatok sikerét jelentik. Iparkodjunk az egész napot lelkünk hasznára fordítani.

NB. Az összes napirendekben a csengetés időpontja van feltüntetve.

Csengetők csakis talpraesett ügyes fiúk a második szakaszból.

[13] LELKI DOLGOK

Reggel adott jelre szentmisére vonulnak a növendékek. Imakönyv, rózsafüzér mindenkinél legyen.

Egyik héten a harmadik szakasz, másik héten pedig a második és első szakasz megy fel a kórusra énekelni. – Ilyenkor az első szakasz az evangélium oldalán foglal helyet, vele szemben áll a második szakasz.

¹⁰⁹⁷ A fő tárgyat.

(NB. Újabban a III. szakasz egyedül járt csak fel, mégpedig azok, akik szívesen csinálták. Így is szépen ment az ének. Volt idő, mikor pár III. szakaszista és a legkisebbek mentek, ilyenkor azonban több énekpróbát kellett tartani a kicsik miatt. – A II. szakasz énekét egyáltalán nem kívánják az atyák, mert mutál a hangjuk.)

Akik a templomban a padokban foglalnak helyet, párosával, lassan haladnak az oltár közepéig, ahol négyesével szabályosan térdet hajtanak, és illedelmesen, tolakodás nélkül helyet foglalnak a számukra kijelölt padokban.

Általában ne feledjék a növendékek, hogy a templom szent hely, ahol az etiquette zsinórmértéke nem az emberi, hanem az isteni tetszés. Éppen ezért fecsegés, ide-oda nézegetés, hátratekintés, nevetgélés, az imakönyvben való nyugtalan lapozás, bámészkodás, vagy üres semmittevés és mindaz, ami mást zavar vagy megbotránkoztat, szorgalmasan kerülendő. – Akár ülnek, állnak vagy térdelnek, testük helyzete a szent helyhez méltó legyen.

Amint valamennyien a helyükre értek, az előimádkozó a kóruson megkezdi a reggeli imát.

A reggeli ima: Angelus vagy Regina Coeli. Magyarország Védasszonya – könyörögi érettünk! Uram Jézus... kezdetű felajánló ima, melyet mindannyian egyöntetűen mondanak; Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy, Dicsőség.

A reggeli imát természetesen térdenállva végzik.

Vasár- és ünnepnapokon, illetve ha a konviktorok szentmise előtt áldoznak, a reggeli imát a tanteremben fedezve és vigyázzállásban végzik.

A közös ima nagyobb Istenszolgálat, továbbá a katolikus hitvallás és öntudat kifejezése. Éppen ezért mindig férfias hangon, de nem kiabálva, egyöntetűen és egy hangon, nem pedig sívítózva, hadarás nélkül végezzék.

Reggeli ima után, akik a padokban vannak, leülnek és csak Evangéliumra állnak fel, utána ismét ülnek az Úrfelmutatást jelző csengetésig. Ettől kezdve térdelnek az Áldozás utánig. A közös hálaadást valamennyien térdenállva végzik.

[14] Az áldozás előtti közös ima a pap áldozása előtti DOMINE SUM DIGNUS harmadik csengetése után kezdődik: Uram, nem vagyok méltó stb. (L[ásd]. Molnár-imakönyv 96. o. Szentáldozásra szóló imák.)

Az ima befejeztével az első és második szakasz a kórusról sorakozva indul szentáldozáshoz, valamennyien szemlesütve, mellen fegyelmezetten összetett kezekkel elvonulnak az áldoztatórácshoz, és ugyanúgy térnek vissza helyükre.

Amint négyen-öten megáldoztak, egyszerre felkelnek, és a középső lépcsőn térdet hajtanak, és jobbra kivonulnak egymás mögött, helyt adva a következőknek.

Akik esetleg nem áldoznak, és a kóruson maradnak, ne feledjék, hogy a templomi kórus nem színházi karzat, ahonnét lebáméskodjanak a nézőtérre.

Mindig a kóruson lévők indulnak először a szentáldozáshoz.

Az utolsó evangélium befejeztével megkezdik a közös hálaadó imát.

Az előimádkozó intonálja a KRISZTUS LELKE kezdetű imát, melyet közösen elmondanak, utána ugyancsak közösen az ÍME Ó JÓSÁGOS ÉS ÉDES JÉZUSOM kezdetűt, végül MIATYÁNK-, ÜDVÖZLÉGY- és HISZEKEGY-, DICSŐSÉGGEL befejezik a hálaadást.

A szakaszok szép sorban vonulnak ki a templomból, a templomban lévők nem várják meg a kóruson lévőket. Az első és második szakasznál a titkár az első helyre áll, hogy a padokból való kivonulás után alakult kettős sorokat ellenőrizze, hogy lassan haladjanak fel az oltár közepéig, ahol négyesével szabályosan térdelhajtva ugyanúgy lassan haladnak tova, hogy a menetrend szét ne szakadjon.

A magiszter imája a templomban főleg abból áll, hogy figyeli a fiúkat, kik és hogyan használják fel a szentmise értékes idejét. Lelkiolvasások alatt többször térjen ki erre, és alkalmas motívumokkal odahasson, hogy a fiúk szívesen, maguktól is gyümölcsözően töltsék a szentmise idejét, és abból maradandó lelki hasznot merítsenek.

A templomban sem távozik senki sem a szakasztól engedély nélkül (ha gyónni akar menni, jelenti magiszterének).

A kóruson meglehetősen sűrűn álljanak a fiúk, és valamennyien énekeljenek. (Egy magiszter dirigál, a másik hátul invigilál.)

Ha valaki meghült, vagy olyan természetű átmeneti betegségben szenved, hogy nem jöhet el a szakasszal a templomba, a betegápolótól nyert írásbeli engedéllyel, azt a kápolna előtt magiszterének felmutatva a sorból kiválik, és a kápolnában hallgat szentmisét.

Vasár- és ünnepnapon ha 6.25-kor keltek, [15] reggeli ima után a tanteremből a kápolnába vonulnak a szakaszok szentáldozásra. A magiszter lehetőleg ilyenkor korábban áldozzon, anélkül persze, hogy a hálótermi invigiláció csorbát szenvedjen, hogy a tanteremben maradt nem áldozókra felügyeljen. Akik a tanteremben maradtak, az áldozás ideje alatt szigorú studiumot tartanak, vagy lelkiolvasást végeznek. – Folyóirat stb. nincs – kivéve az aszketikus jellegűeket, kicsiknél enyhébb értelemben is –, hogy a reggeli friss benyomásokra annyira fogékony pihent lélek ne felületes, hiábavaló, hanem tartalmas, lelket lendítő nagy gondolatokkal telítődjék.

Áldozás után reggeli, majd rekreáció, végül rövid szabadidő után, melyben ruhájukat rendbe hozzák, adott jelre a templomba vonulnak.

A csengető a csengővel együtt nyolc előtt hét perccel a csengővel együtt várakozzék a konviktus és gimnázium közötti lépcsőházban, és a negyedik osztály levonulása után átsiet a konviktus folyosójára és a csengővel jelt ad a sorakozásra.

A szakaszok egymás után vonulnak le a templomba, az alsó három osztály a padok előtt foglal helyet a lecke-oldalon, a negyedik osztály pedig a jobb oldali hajó oszlopai és a padsor közti téren kettesével egymás között foglal helyet. – Ötödiktől felfelé a padokban ülnek.

Áldozásnál a padsor előtt állók hátra húzódnak, hogy helyet adjanak az áldozóknak.

Kivonuláskor az első szakasz egyszerre hajt térdet a helyén a magiszter intésére, a többiek pedig párosával középen térdet hajtva szabályosan lassú menetben vonulnak ki.

A magiszterek lehetőleg változatosan és a fiúk tetszése szerint állítsák össze a miserendet, majd csendes, majd énekes, majd pedig liturgikus misét végezzenek, szombatokint pedig végezzék a rózsafüzért közösen a szentmise alatt.

Ha van prédikáció – minden vasárnap a közös áldozást kivéve – a növendékek figyelmeztetett ülésben figyelmesen hallgassák a szónok szavait, iparkodjanak abból minél többet meríteni katolikus férfijellem kialakítására.

Lelkiolvasás

Mindennap a studium végeztével Angelus után egy negyedóra áll a magiszter rendelkezésére. – Ebben a negyedórában kamatoztathatja leginkább egész nevelői erejét.

Keresse meg a legkülönbözőbb korú fiúk és ifjak lelki világához legközelebb álló, szívükbe legmélyebben gyökerező motívumokat, és ezekbe kapcsolja bele eleven szónoki erővel és praktikusan mindazt, amit a fiúkkal el akar érni.¹⁰⁹⁸

[16] Év elején adja le a magiszter a konsvetudináriumot¹⁰⁹⁹ és pedig mély lelki motíválással. Az erős akarat ugyanis két tényezőből fejlődik: nagy motívumok, amelyek az akaratot állandóan erős cselekvésre sarkallják, másodsor az észnek és a hitnek megfelelő cselekedetek szorgalmas gyakorlása által szerzett habitusok. Ezt a külső keretet, a cselekvési

¹⁰⁹⁸ „Lelkiolvasást tart a Magister minden este héttől negyed nyolcig. Ez a nap legérdekesebb része, mert ezalatt a negyed óra alatt kapunk irányítást minden bennünket érdeklő dologban. Itt folyik a jellemnevelés, a lélek felvértezése és előkészítése az élet nagy harcára. Itt tanuljuk meg, milyen kötelességeket ró ránk az élet, hogy magyarnak születünk. (...) A Magister mindig példákkal és hasonlatokkal teszi érdekessé és változatossá a lelkiolvasást. Szívesen hallgatjuk” – írja egy VI. osztályos növendék a III. szakaszból. *Mecsek Alján*, 1939. február, 28. szám, 23–24. o.

¹⁰⁹⁹ Szokásgyűjtemény, szabályzat.

alkalmakat adja az intézet napirendje. Ebbe lelket önt a nevelő a lelkiolvasások alatt, nagy motívumokat süllyesztve a fiúk lelkébe oly mélyen és oly hathatósan, hogy az magától is dolgozni kezdjen a fiú lelkében, és megadja akaratának azt a kedvet és erkölcsi erőt, amellyel a napirendnek minden pontját, a vallásgyakorlatokat és fegyelmi követelményeket és a tanulást, kötelességet állandó készséggel vidáman tudja végezni és minden belső és külső nehézséget le tudjon tiporni. Ezek a nagy motívumok csak örök igazságok lehetnek.

De a magiszter koránt se gondolja, hogy novíciusokat kell nevelnie. Az ő kapujukon menjen be,¹¹⁰⁰ kezdje a természetes dolgokkal, és így emelkedjék fel lassan az ideális személyképhez, Krisztushoz, és Őt mint minden szépség és nagyság és imponáló erő ősforrását és teljességét mutassa be a fiúknak, hogy lelkesedjenek érte, és szívük-lelkük vonzódjék mindahhoz, amit Krisztusban megismertek és megszerettek. Ne rontson tehát ajtóstól a házba, vagyis nagyon vigyázzon, hogy a természetfelettinek ne legyen erős éle. – Inkább észrevétlenül lopja be a lelkekbe azokat.

A konsvetudinárium után azonnal a művelt modort vegye elő, de ügyeljen arra, hogy evangéliumi lelket leheljen az üres formaságokba.

Ezek után előveszi a tanulást, és annak helyes módjára tanítja a fiúkat, majd alkalomadtán felhívja figyelmüket a játék jellemnevelő hatására, az emberekkel való bánásmódra, megtanítja őket, hogyan viselkedjenek az iskolában tanáraikkal szemben, hogyan rendezzék be életüket biztos bevált elvek szerint stb.

Miután a természetes alapok megvannak, térjen át a természetfelettire, és ügyesen édesgesse rá a fiúkat az igazi Jézus Szíve kultuszra, és pedíg úgy, ahogy azt az életben is gyakorolhatják. Kapcsolja őket minél szorosabban az Úr Jézushoz, az Oltáriszentséghez mint életcentrumhoz, s a meggyőződésből fakadó napi szentáldozáshoz. – Ha ezt elértük, mindent elértünk, mert az Úr Jézus a legjobb nevelő.

A magiszter szinte állandóan tartsa kezét a szakasz ütőerén, éles, mélyreható tekintettel iparkodjék megkeresni, mire van szüksége hic et nunc¹¹⁰¹ a tömegnek. Ha valami szépet lát az egyének vagy az egész szakasz életében, azt nyilvánosan tegye szóvá a lelkiolvasásokon, hogy minden jótettel kapcsolatban örömet, derűt sugározzon az egyén és közösség életébe.

A szakasz életében előforduló hibákat – főképp egyéni hibákat, ha csak nem történt nyilvános botrány – lehetőleg ne tegye szóvá lelkiolvasás alatt általánosan. Intézzé el az egyesekkel négy szemközt. Így nem tiporja össze az egyéni becsületérzést, nem idegeníti el

¹¹⁰⁰ Értsd: a diákok értelmének, lelki életének színvonalához és érdeklődéséhez alkalmazkodjon a magiszter.

¹¹⁰¹ Itt és most.

magától az illető fiút, s másrészt a szakasz becsületézését és a szakasznak önmagáról való magasabb felfogását nem tépázza meg azzal, hogy állandóan [17] hibákon és botlásokon nyargal a lelkiolvasásokon. Ha általános hiba történt, szóvá teheti a lelkiolvasás alatt, de mindig személyektől függetlenül. – Mert ha a magiszter minden hibát palam et publice¹¹⁰² letárgyal, esetleg olyan hibákkal is megismerteti az egész szakaszt, melyek minden szentévből csak egyszer fordulnak elő.

Minden hónapban beszéljen a magiszter a pokolról, az elbocsájtás okairól; első péntek előtti három napon Jézus szentséges Szívéről, és minden héten egyszer legalább, persze változatosan, más-más szempontból és motívumokkal a tanulásról, köteleességteljesítésről és fegyelemről. Főszabály a lelkiolvasásnál: szigorúan lelkitéma, amiből a gyerekeknek belső lelki hasznuk van. – Lehetőleg beszéljen a magiszter, vagy ha könyvet használ, legalább szabadelőadás formájában.

Lelkiolvasáskor, Angelus után a magiszter csenget (az Angelust csak 7 órás harangozás esetén mondjuk lelkiolvasás előtt), a fiúk megfordulnak a katedra felé. Támlájuk mellé oldalt kiteszik székeiket, és leülnek. Keresztbetett lábukat, hanyag, szétesett ülést a magiszter ne tűrjön meg. – Ha cinikus összemosolygást lát, az komoly belső bajra is mutathat. Közbeszólást ne tűrjön, és ha valaki meg merné kockáztatni, „vérfagyasztó” jelenet között vágja ki a tanteremből.

A lelkiolvasás végén, vacsorára adott jelre a magiszter azonnal fejezze be a lelkiolvasást, s haladéktalanul vonuljanak az ebédlőbe. – Ha pontosságra neveli fiait, adjon is jó példát a pontosságra.

Gyónás

Közös gyónás havonta egyszer van és pedig szombaton. Ilyenkor a napirend a következőképpen alakul: ½ 6-ig a szakaszok befejezik a fürdést, ½ 6-kor gyónási előkészület, ¾ 6-kor gyónás a templomban. 6-kor úszás, tehát gyónáskor az úszók előre mennek. Újabban gyónási készület ¾ 6-kor. Gyónás: 6-kor! Úszás ezeken a napokon ¼ 7-kor.¹¹⁰³

½ 6-kor adott jelre mindenki a tanteremben legyen. Előkészület előtt Ave, Cor Jesu Sacratissimum, adveniat Regnum tuum, utána mindenki előveszi lelkitükrét, vagy az imakönyvét, és támlája elé térdelve megkezdí az előkészületet. Előkészület alatt szigorú

¹¹⁰² Nyilvánosan.

¹¹⁰³ Az utolsó három mondatot utólag, tintával jegyezték be.

studiumi rend, még WC-re sem lehet kimenni. Tilos a székre hasalva végezni az előkészületet, mindenki fegyelmezetten térdepeljen.

Miután valaki elkészült – kb. 7–8 perc múlva –, teljes csendben és zörej nélkül támlája elé ülhet, megírja gyónócéduláját, utána a lelkítükörből vagy a Szentírásból olvas. Igen ajánlatos, hogy mindenkinek legyen Bús-féle¹¹⁰⁴ lelkítükre, mely tiszta és biztos lelkiismeretet alkot az állandó használat folytán.

[18] A gyónási cédula abban áll, hogy a névjegyére mindenki felírja tintával, hogy „Közös gyónását elvégezte”; továbbá a dátumot.

Adott jelre sorakozó éspedig a felsőbb osztályok mennek elől. A legfelsőbb szakasz után jönnek sorban a többiek.

Gyónási készüllet alatt a magiszter sétál csendben, de ne igen nézelődjön, hogy a készülletben ne zavarja a fiúkat. Legjobb, ha ilyenkor rózsafüzérét imádkozza.

Amint valaki meggyónt, és a penitenciát meg hálaadást a szentgyónás után elvégezte, egyenkint, csendben, rohanás nélkül tér vissza saját szakaszának tantermébe.

Egyébként minden héten kétszer gyónhatnak a növendékek, éspedig szerdán és szombaton. – Az ügy lebonyolítását lásd a Tanterem c. fejezetben.

Minden szentmise alatt gyónhatnak a növendékek, de vasárnap – amint az 1936. évi vizitáció megkívánja – továbbá nyilvános ünnepek és első péntek alkalmával ne halasszák gyónásukat a szentmise idejére, mert így elveszik az alkalmat a hívektől. Ők előző nap este is elvégezhetik.¹¹⁰⁵ Első pénteken ezért a szerdai gyónás csütörtökre van áttéve.

Litániák

Litániák újabban csak első pénteken vannak. A többi 1935. szeptemberével házi konzultus alapján szünetel, miután az externistáknál¹¹⁰⁶ sincs.

Minden vasárnap volt szentségkítéttel, és minden szombaton cibóriummal.¹¹⁰⁷ – A vasárnapi a templomban, a többi a kongregációs kápolnában volt megtartva.

¹¹⁰⁴ P. Bús Jakab SJ, az önálló magyar jezsuita rendtartomány első provinciálisa. Itt *Lelki tükrök rövid útmutatókkal* című művéről van szó. Népszerű könyv volt, mert 1901 és 1944 között húsz kiadást ért meg. PETRUCH: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. Az önálló magyar rendtartomány*, i. m., 16–17. o. *Magyar Katolikus Lexikon. II. kötet.* Budapest, Szent István Társulat, 1993, 121. o.

¹¹⁰⁵ Ti. a növendékek a szentgyónásukat.

¹¹⁰⁶ A gimnázium nem bentlakó, hanem bejáró diákjai.

¹¹⁰⁷ Az Eucharisztia őrzésére szolgáló fedhető kehely.

Az első vasárnapi litánia elmaradt az első péntek miatt. Elmaradt a litánia kimenő napján, a szombati is közös gyónás alkalmával.

A vasárnapi litániák beosztása a következő volt:

második vasárnap De SSo Nomine Jesu;¹¹⁰⁸

harmadik vasárnap De S. Jozeph;¹¹⁰⁹

negyedik vasárnap Lit. Lauret.¹¹¹⁰

A szombati litánia mindig cibóriummal volt. – Hogy a szombati litániákat a fiúk meg ne unják, a Molnár-imakönyvben lévő összes litániákat vettük, minthogy szigorúan magánjátatosság volt. [19] Éppen ezért év elején összeállítottuk a különböző szombatokra megfelelő litániákat, és a sorrendet minden magiszter kézhez kapta, alkalommal a fiúknak megmondotta a lapszámmal együtt, ahol az imakönyvben található – így a respondeálás¹¹¹¹ egyöntetűen és fennhangon történt.

A kápolnában litániára a bevonulás szakaszok szerint történik, a kivonulást azonban a III. szakasz, ill. a legfelső szakasz kezdi. – Ugyanígy történik a kivonulás a vasárnapi áldozáskor is, hogy az egyes szakaszok közt, különösen téli időben, a kabát letevése miatt torlódás ne történjék. – És ez megmagyarázza azt is, hogy praktikus cél és nem dignitás¹¹¹² miatt ment ki először a legfelsőbb szakasz.

Ministrálás¹¹¹³

Minden növendéknek ismernie kell a ministrálás módját. Az első szakasz magisztere mindjárt év elején kérje számon növendékeitől a ministrációt. – Különben első osztályban úgyszólván szokták az iskolában tanulni. – Ha azok, akiknek már tudniuk kellene, nem tudják, szabadidőben taníttassa meg a magiszter, de úgy, hogy a tanulás csorbát miatta ne szenvedjen. – Ugyanaz történik minden szakaszban az újonnan érkezett növendékekkel.

Ha valaki már jól tudja a ministrációt elméletben, kettesben ministrál olyan fiúval, aki jól tud ministrálni a kongregációs kápolnában P. Prefektus miséjén.

A második szakasz ministránsbiztosa megfigyeli és manifesztálja őket.

¹¹⁰⁸ Litánia Jézus Szent Nevéről.

¹¹⁰⁹ Szent József litániája.

¹¹¹⁰ Szűz Mária lorettói litániája.

¹¹¹¹ Felelet. A hívek válasza az előimádkozó szavaira.

¹¹¹² Tekintély, érdem.

¹¹¹³ Segédkezés az oltár körül a szertartások alkalmával.

Mindenki köteles ministrálni. A ministrálókat a magiszter vagy megbízottja jelölik ki. Ha valaki vonakodnék, a biztos jelentést tesz a magiszternek.

A ministrálás a közösség miséjén a főoltárnál minden nap teljesen kifogástalan díszruhában történik. – A díszruha egyébként is mindig teljes legyen, vagyis fehér ing, fekete csokornyakkendő, sötétkék egyenruha (vagy éppen fehér, de akkor nem felemás), fekete harisnya, fekete cipő. A gallér kemény.

A magiszter mindig figyelmeztesse ill. nevelje rá a fiúkat, hogy szekrényükben mindig legyen készenlétben, ami a díszruhához szükséges. – Hiányos díszruhát ne tűrjön.

A konviktorok csak a konviktus miséjével egyidőben ministrálhatnak más melléklátároknál.

A reggeli csengetés előtt 3 perccel a magiszter „Ministránsok!” szóval sorakozásra szólítja fel a templomban ministrálókat, akik feltű- [20] nő sietség nélkül levonulnak a sekrestyébe. – A ministráció befejeztével azonnal kijönnek a sekrestyéből, és a számukra kijelölt helyen letérdelnek. (Ezt a kijelölt helyet az alkalom adja meg, a fiúk maguktól megtalálják.)

Hétköznapokon a közösség miséjén a III. szakaszisták ministrálnak – ajánlatos volna azonban változatosság és a díszruha terhe miatt a következő szakaszt is befogni. A szombati litániákon szintén a legfelsőbb szakasz ministrált.

A vasárnapi szentséges litánián és az első pénteki szentséges misén mindig a II. szakaszisták ministrálnak.

Egyéb imák

Az 5 órás studium előtt állva elmondanak egy tized rózsafüzért, Gloria Patival és Cor Jesu Sacratissimum-fohással a végén.

Az esti ima rövid hálaadó imából, lelkiismeretvizsgálásból, ez utóbbi a III. szakaszban csendben történik, utána tökéletes bánat és erős fogadás – majd Óh Asszonyom, óh Anyám..., Jézus, Mária, József... háromszor, Jézus Sz. Szíve, bízom Benned, és „Atyám, kezeidbe ajánlom lelkemet”.

Első pénteken szakasz-közös-áldozás, amely persze nem lehet kötelező, de az ügyes magiszter keresztülviheti – legyen azonban óvatos.

Ez a szakaszfelajánlás a kápolnában.

Június első péntekén, vagy esetleg Jézus Szíve ünnepén a szakaszok litánia helyett a kápolnába vonulnak, ahol ünnepies szentségkitétel után a III. szakasz felajánló imája (L. a magiszteri szekrényt) és kedvelt Jézus Szíve éneke: Krisztus kir[álya]. induló; továbbá a II. és I. szakasz felajánló imája és éneke következnek. A II. sz[akasz]-é a „Tied vagyunk...”, az I. sz[akasz]-é: „Édes Jézus...” A végén „Fel magyar...” induló.

[21] TANTEREM

A tanterem a komoly munka helye. Itt csak studium vagy szabadfoglalkozás van. Ha az egész szakasz a tanteremben van, rekreáció soha, semmiféle körülmények között sem tartható. Ha egy osztály előbb jön haza az iskolából, a magiszter megengedheti a csendes beszélgetést. Mihelyt az iskolából a többiek is hazajönnek, a tanteremben azonnal beáll a csend.

A támlát vagy a tantermet elhagyni mind szabadfoglalkozás, mind studium alatt csakis engedéllyel szabad. A magiszter szeme tehát állandóan a szakaszán legyen, hogy az esetleges jelentkezőket azonnal észrevegye.

Az engedélykérés szokásos módjai: Ha a támlába akar nyúlni, egyik kezével jelentkezik, másikkal pedig a támlára mutat. Ha egyik társához vagy a csaphoz akar menni, jelentkezik, és a másik kezével a csap irányába mutat. Ha WC-re akar menni, ökölbeszorítva felmutatja kezét. Akárhová is megy, hívatják, vagy nem zenére, rendkívüli tárgyakra, betegterembe, borbélyhoz, még ha prefektusi engedélye van is a növendéknek, köteles távozásra engedélyt kérni a magisztertől.

A magiszternek állandóan résen kell lennie, mindent látnia kell, és mindig tudnia kell, ki hol van, hogy bármely pillanatban keresik a fiút, akár a P. Prefektus, akár a kedves szülők, bármely fiúról számot tudjon adni.

A lókusra¹¹¹⁴ menésnél ügyelni a gyanús alakokra. Figyelni, nem jelentkeznek-e ugyanabban az időben, vagy közvetlenül egymás után több alkalommal. Nagyon kell vigyázni, hogy rontás ne történjék. Utánuk surranni, vagy még jobb a gyanús alakokra felhívni a folyosóprefektus figyelmét.

Mivel a magiszternek mindig ott kell lennie, ahol a szakasz van – szakasz nincs magiszter nélkül és viszont –, azért nagyon jól teszi a magiszter, ha a folyosóprefektussal

¹¹¹⁴ Illemhely.

összmunkát csinál, megbeszéli az ellenőrzést, mert maga hosszabb portyázások miatt nem hagyhatja el a szakaszt.

Rendkívüli és igen sürgős ügyben és akkor is igen ritkán lehet csak szó arról, hogy a magiszter kissé hosszabb időre elhagyja a szakaszt. De ilyenkor mindig a P. Prefektustól előzőleg kér engedélyt és helyettest a szakaszba.

Mindazonáltal nagyon jó, ha egy-két percre a szakaszmagiszter is felszalad studium vagy szabadfoglalkozás alatt a betegterembe, bekukkant az instrukcióstermekbe, ellenőrzi a lórust és a folyosót, de mindez csak pár percet vegyen igénybe, és csak abban az esetben történjék, ha a magiszter biztos abban, hogy rövid távolléte alatt a szakaszban teljes csend és rend fog uralkodni. Mert a szakaszonkívüli ellenőrzés csak másodrendű teendője, – az összmunka egy front elve alapján – így ha többen figyelnek, a gyerek állandóan sakkban van tartva, [22] soha sincs biztonságban, elment a folyosóprefektus, de hátha nyomban betoppan a másik magiszter? Ennek a külső, szakaszonkívüli cirkálásnak igen nagy előnye az is, hogy a magiszter közvetlen tapasztalásból látja, hogy viselkednek a fiúk szakaszon kívül.

Ha ilyenkor akár más szakaszbeli növendéket is rendetlenségben ér, jelentkeztet a saját magiszterénél. Akit a magiszterhez küldtek, arra a magiszter szigorú, de arányos büntetést mér, mert a nevelői testület össztekéntélye megköveteli, hogy egyik előljáró feltétlenül fedezze a másikat.¹¹¹⁵

Reggel a második csengetés után csendben, fedezve levonulnak a tanterembe. A harmadik szakasz kiváltsága, hogy bárki, mihelyt kész van, lemehet a tanterembe.

Télen egyenesen a fogashoz mennek, behozzák kabátjukat, és a tanteremben gondosan lekefélik.

A kijelölt tanterembiztosok még a szakasz előtt lesietnek a tanterembe, kiszellőztetik, kitárják a tanteremajtó mindkét szárnyát, és így várják a szakaszt. – Lehetőleg még a szakasz megérkezése előtt végignézik az összes támlákat – ahol nincs rend, beletömik a támlába a szemétkosarat, ha fölül rendetlen a támla, széthányják az összes fentlévő holmiját, ha pedig alul nincs rend, lesöprik a földre mindazt, ami ott található, és egy cédulára ráírva azonnal átadják a magiszternek a rendetlenek névsorát. (Ez a praxis igen jól bevált az alsó két szakaszban. A felső szakaszban a magiszter keressen megoldást, hogy a rendet megtartsák a fiúk.)

¹¹¹⁵ Itt a szerző arról beszél, hogy ha egy magiszter szabálysértésen ér egy nem saját szakaszába tartozó fiút, azt büntetésre a saját magiszteréhez küldi. Az ilyen fiút a saját magiszterének meg kell büntetnie, hogy kollégája tekintélyét meg ne sértse.

Ebben a pár perces szabadidőben teljes szilencium van. Semmilyen ügyben nem mehetnek egymáshoz. Mindenki elrendezi odakint a fogását, kefélkedik, manikűröz, rendbehozza a támláját, és ha mindennel elkészült, szép csendben lelkiolvasást végez. Ilyenkor se regény, se újságolvasás nincs – kivéve természetesen a vallásos folyóiratokat és A Szívet.¹¹¹⁶

Nagyon ajánlatos Tóth Tihamér¹¹¹⁷ könyveiből és más közhasznú könyvekből „mensa communist”¹¹¹⁸ létesíteni, hogy a fiúk bármely szabadidőben könnyen jó olvasmányhoz jussanak. Az asztal közelében legyen a másodkönyvtáros, aki a rendért felelős. (Szakaszprivilegium.)

Amint 5.50-kor kint megszólal a csengő, jelt adok az asztali csengővel. Erre mindenki mindent azonnal abbahagy, és támlája mellett, vagy ha esetleg a mensa communisnál volt, akkor ott mozdulatlanul megáll. Második jelre azonnal fődözve egyenes állásban sorakozó.

Imakönyvet, rózsafüzért felmutatni. Ezt minden nap meg kell követelnie a magisternek. Ilyenkor végignézem a cipőket és az öltözetet, és aanyagokat megbüntetem. (Pl. reggeli rekreációban vigyázzállás.)

[23] Levonulás a templomba szakaszok szerint. Az első és a második szakaszban az a szokás, hogy a sorakozóra adott jelre a tanterembiztosok azonnal kitarják az ajtószárnyakat, az első titkár a küszöbre áll, és néz a magiszterre. Intésre indít. Ő vezeti a menetrendet, és időnkint hátratekint, hátha a magiszter jelez valamit.

Menetrendben beszéd, csoszogás, hátratekintgetés, virágsimogatás, egyszerrelépés nincs. Minél nagyobb csendben és rendben vonuljanak a szakaszok.

Itt jegyezzük meg, hogy az apró külső fegyelmi követelményeket: silenciumot, állandó jelentkezést, menetrendet stb. mély lelki motívumokkal kell megszerettetni a fiúkkal. A magiszter ne sajnálja a fáradságot, lelkiolvasás idején többször térjen rá ezekre az apróságokra, mutasson rá, mennyire fontosak, mennyire értékesek ezek, ha fel tudja őket használni. (A cura minim. jelentősége.) Nem szabad nyugodnia addig, amíg növendékeivel be nem láttatta a fegyelem szükségességét és hasznát; hogy szakaszának tekintélyes része szívesen, jóakarattal, vagy legalábbis meggyőződésből magától is megtartja a fegyelmet, akár látják, akár nem. Így juttathatja diadalra szakaszában a jószellemet. De ezzel a lelki, belső

¹¹¹⁶ Havonta megjelenő jezsuita folyóirat. 1915-ben alapította Bíró Ferenc SJ.

¹¹¹⁷ Tóth Tihamér (1889–1939) egyházi író, egyetemi tanár, püspök. Nevelő célzattal is írt munkákat, például: Levelek diákjaimhoz (Bp., 1919); Az intelligencia lelki gondozása (Bp., 1923); Ne igyál! (Bp., 1923); Dohányzol? (Bp., 1923); A tiszta férfiúság (Bp., 1924); A művelt ifjú (Bp., 1924); A jellemes ifjú (Bp., 1925). *Magyar Életrajzi Lexikon*. <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC15363/15958.htm> Letöltés ideje: 2009. március 23.

¹¹¹⁸ „Közös asztalt”, ami jelen esetben szellemi táplálékra vonatkozik.

aláfestéssel egyidejűleg szilárdan és határozottan követelje meg szakaszában a fegyelmet és pedig legapróbb részleteiben is, ellenőrizze megtartását, és ha kell, erélyesen hajtsa be még szigorú büntetések árán is. A belső alépítés nem elég: evvel legfeljebb csak a gyerek jóindulatát nyerem meg. Elérem, hogy akarja a fegyelmet, de ha egyszermind kemény kézzel rá nem szorítom külsőleg is, nem érek célt. A gyerek is, aki szeretné a jót tenni, de magától nem bírja, egyenesen rossznéven veszi nevelőjétől, ha nem bírja őt erős kézzel fegyelemre bírni.

Nem betűragó ridegséggel, hanem a nagy jelentőség teljes tudatában állandó erős motiválással hangsúlyozzuk a fegyelmet, mert ez minden intézeti élet, jellemes fejlődés és tanulmányi előmenetel alapja. Mert az emberi lélek egyszerű, ha egy ponton csatát vesz, vereséget szenved a másikon is. Aki külsőleg nem tudja magát fegyelmezni, belsőleg is szét-esik. Amilyen a fegyelem, olyan a tanulás, olyan a belső küzdelmekben az előhaladás. Kemény fegyelem, mély motiválás, állandó felügyelet és vaskéz a végrehajtásban: olykor kérlelhetetlen szigor, de mindig nyilvánvaló jóakarát: ilyen nevelési eljárás nyomában jár a belső erkölcsi erő növekedése és a tanulmányi előmenetel.

A szentmiséről feljövet teljes csöndben ügyesen a fogásra akasztják a kabátokat, és tanteremben az imakönyvet letéve haladék nélkül fegyelmezett rendben sorakoznak. Lókus nincs. Késedelmet a sorakozásnál sohasem tűrök. („XY, meddig várjak?”)

Levonulás reggelire az étterembe. Rendszerint az I. szakasz megy előre, utána a II. majd a III. stb., de ha az I. szakasz késik, a II. viszont hamar kész, és a titkár úgy látja, hogy az [24] egész szakasz levonulhat anélkül, hogy a másik két szakaszt megvárakoztatná, soron kívül levonulhat előre.

A lépcsőn ugrálás, tolongás, dobogás nincs. Ha a vonulás nem megy rendben, a rekreációban menetpróba.

Vigyázni kell azonban, hogy szakaszbüntetés ne legyen derűre-borúra, ha kell, ha nem. Csak akkor helyénvaló, hatásos és jogosult a szakaszbüntetés, ha általános, többször is megrótt hibákról van szó. Ha ok nélkül, sűrűn történik a szakaszbüntetés, hatástalan komédiává lesz, vagy pedig elkeseríti a fiúkat; a magiszterben zsarnokot látnak és elzárkóznak tőle. Arra is nagyon kell vigyázni, hogy egy-két haszontalan fiú miatt ne büntessük az egész szakaszt, mert ez rossz vért szül. Mindent megbocsát a magyar gyerek, de az igazságtalanság mélyen sérti.

Jó, ha a szakaszmagiszter is bevonul szakaszával az ebédlőbe, hátha a P. Prefektus még áldoztat a betegteremben és a folyosóprefektus is el van foglalva, hogy az ebédlő sohse maradjon felügyelet nélkül.

Aki az ebédlőbe későn jön, jelenteni tartozik, hogy hol volt, miért késett el.

Ebéd utáni rekreációról feljövét a tanterembiztosok nem sorakoznak, hanem előre sietnek, kitarják mindkét ajtószárnyat, s ha kell, kiteszik a lábszőnyeget és vigyáznak, hogy mindenki alaposan letörölje cipőjét.

Téli időben a szakasz előtt 5 perccel felsietnek, kinyitnak minden ablakot (nem keresztuzat, mert kihűl a folyosó), hogy mire a szakasz megérkezik, üde friss levegő legyen a tanteremben.

Amint a szakasz a tanterembe ér, mindenki haladéktalanul helyére megy, ha kell, előkészíti a hiányzó könyveket. A magiszter a katedrához érve csenget imára. Erre minden foglalkozást azonnal abbahagyva, egyenesen, vigyázzban, fődözve megállnak. A második jelre az előimádkozó megkezdzi az imát.

Mindenki részt vesz a közös imában.

Elkésést sohasem túrni. A játékbiztosok is lehetőleg érkezzenek meg a studium elejére.

Studium elején a szakasz feltétlenül együtt legyen. Ezt állandóan sürgetni kell. Ima előtt senkit sehová sem engedek, szóba se állok senkivel. Ezt következetesen végrehajtani. Addig, míg a szakasz tanuláshoz nem látott, még engedélykérés sincs. Ha eggyel szóba áll a magiszter, könnyen szétesik a fegyelem.

Ima végeztével mindenki adott jelre leül és tanulni kezd.

Hétfőn, szerdán és pénteken a borbély- és gallérbiztos körüljár és beszedi a tintával írott és dátummal ellátott névjegyeket, összeszedi a már összecsomagolt gallérokat. Ha a beadó most csomagolná, megbüntető. A tisztításra kiadott gallércsomagon névjegyre írni, hány gallér van a csomagban. Az össze- [25] gyűjtött nyíratkozócédulákat a biztos a magiszterhez viszi aláírás végett, majd a gallércsomagokkal együtt átadja a Prokurátor úrnak. Utólag beadott cédulát vagy gallért nem vesznek át: ez neveli rendszeres pontosságra a fiúkat.

Szerdán és szombaton rögtön ima után körüljár a gyónási biztos és összeírja, kik és kinél akarnak gyónni. Csak azt engedem WC-re, vagy máshová, akinél már volt a biztos. – Ha valaki gyónásra feliratkozott és áthívatta a pátert, k[utya?]. kötelessége szentgyónását elvégezni.

A gyónási biztos a gyónók névsorát átadja a szakaszmagiszternek, aki megnézi, kik és kinél gyónnak, egyrészt, hogy gyónásra adott jelre küldhesse a jelentkezőket, ha nem mennének, másrészt, hogy azokat, akik ingükkal együtt váltogatják gyóntatójukat, komolyan figyelmeztesse, mennyire fontos a férfijellem kialakulására, hogy az embernek egy állandó

lelkiatyja legyen. Miután a magiszternek megmutatta, a folyosóprefektusnak adja át a gyónók névsorát a biztos.

A reggeli studium

Az alapos ismétlés felfrissítése az esti tanulásnak. Reggelre már komoly új lecke ne maradjon. Éppen ezért reggel instrukcióra menni nem lehet. WC-re mehetnek, de ellenőrizni, hogy senki 10 percnél tovább ne maradjon.

Prokuratúrát vagy városi rendelkezéseket írni nem lehet: elveszem.

Csak ha valaki sürgősen akar hozatni valamit a városból, viheti a Magiszter engedélyével a Prokurátorhoz.

Megérkezett dolgokat átvenni csak $\frac{3}{4}$ 1-kor lehet. Fő elv: minimálisra szorítani a mászkálást.

Studium alatt bármit találok a támlán az aznapi tankönyv kivételével, elkobozom.

Ha valaki ilyenkor fésüldök, elveszem toillette-szereit. Ha többször ismétlődik, levágatom frizuráját. Ugyanígy jár, aki brillantint vagy olajat használ.

A magiszter szeme studium alatt körüljár, mindenre és mindenkire figyel, ne üljön mindig a katedrán, és sétálva se olvasson. Minden gyerek állandóan magán érezze a magiszter szemét.

Egymáshoz menni csak egy-két percre lehet.

Aki studium alatt bejön vagy helyét elhagyja, lábujjhegyen jár, csöndben, mint mikor a szél pihét emel – szellemjárás. A szomszéd ne hallja, hogy mellette egyáltalán beszélnek. Ezt kérlelhetetlenül bekövetelni, és küldeni helyre mind. Persze mindez csak puszta intéssel történik, hangosan semmi szín alatt se szóljon rá senkire. [26] Studium alatt baráti beszélgetésre egymáshoz menni semmi körülmények között se lehet. Ha valaki engedélyt kér más-hoz menni, csatlakozom hozzá. Ha sokat járkál, nem engedem. A jelentkezőket megkérdezem, hogy kihez, mi célból akar menni. Rossz tanulót rossz tanulóhoz nem engedek, jeles tanulóhoz küldöm.

Az ajtóbetevés nesztelenül történik. Ha nem megy, gyakoroltatni. Az ajtóór visszaküldi a zajosakat.

A studium alatti csendes lókusra menést gyakoroltatni rekreáció alatt, ha nem megy. Ilyen esetekben feljön az egész szakasz a tanterembe. Mindenki a helyére ül. Halálos csend, mozdulatlanul néz mindenki könyvébe. A magiszter mondja, hogy „XY lókusra megy” – az

illető a legnagyobb csendben próbálja stb. Ez mint szakaszbüntetés akkor alkalmazandó, ha többszöri intés ellenére is általános a rendzavarás.

6.45-re a magiszter kikérdezésre csenget. Mindenki felpattan helyéről, és miután a könyvet vagy a már előkészített házi dolgozatokat magával vette, vigyázzban a katedra felé fordulva áll, újabb jelre haladék nélkül kikérdezőjéhez siet.

A reggeli kikérdezés épp oly szigorú, mint az esti. Először számon kell kérni az este tapasztalt hiányokat, majd kikérdezni a melléktárgyakat. Ez kb. 7 percig tart, utána beszámoló. A kikérdezők bediktálják, ha valakinél nagyobb hiány mutatkozik. Az ilyen valamilyen büntetést kap – rendszerint felmondja a hiányokat hiánytalanul. Bemondják azt is, ha valaki jól tudta leckéjét, és a magiszter cum grano salis¹¹¹⁹ dicsér, vagy pedig komolyan figyelmeztet.

Bediktálás után egy perc marad még tornaruhákért a szekrényhez. Mindenki összekészíti könyveit, felesleges holmiját támlájába rakja, 7.55-kor csengetnek a folyosón. Ez a jel és általában minden külső jel a magiszternek szól, a fiúk tovább végzik dolgaikat, majd a magiszter jelt ad a kis csengővel, a fiúk felpattannak helyükről: vigyázz, fedezz, ima, és adott jelre gyorsan, katonásan sorakozó.

Nézem, nem visznek-e más könyveket az iskolába. Az ellenőrzést nem feltűnően csinálom, hanem ügyesen, észrevétlenül. Igen jó pl. a gyanús egyén könyveit a reggeli alatt átkutatni, és indulás előtt aztán lecsapni rá és parázs jelenetet rendezni. – Röntgenszemű magiszter.

Az iskolába is átkísérem őket. Szilencium, lassú menetrend itt is. Szakaszbecsület. – Vagy bemegyek a kápolnába, és minden osztálynál az osztálytitkár felelős, aki saját osztályában leghátul halad. Hazajövet jelentést tesz, ha valaki rendetlenséget okozott.

Ha valakit a fiúk közül pár percre helyettesemül kitűzők – rendszerint a titkárt –, az studiumban figyel, jegyez és jelentést tesz. Itt vigyázni kell, hogy a titkárt nagyon meg ne gyűlöljék. Ez igen növeli a fiúkban a kötelességérzetet és becsületet. Ha a titkár jelentést tesz valakiről, keményen büntet [27] tek. Ott szóba sem állok a gyerekekkel. Ha utána jön, exkuzálja magát, nyugodt jóakarattal meghallgatom, és minden el van intézve. Büntetnem kell ilyenkor, különben távollétben a rend felborul.

¹¹¹⁹ Csak módjával.

Épp így keményen büntetek, ha valamelyik magiszter küld valakit. Összmunka, egy front.¹¹²⁰

Iskolából hazajövet – mostanában leggyakrabban 12.25-kor – szabad hangosan beszélgetni, de rohanás és ordítás nélkül. Tanterembe érve teljes csend, mintha elvágták volna.

12.30-tól 13.15-ig szabadstudium van.

13.15–13.30-ig tipikus idő marad, melyben rengeteg dolgot el lehet intézni.

A játszóterembiztosnak átadom írásban vagy szóban a délutáni közösjáték tervét, hogy nyomban minden előkészítésről gondoskodhassék.

Fogadom a tannaplóbiztosokat, akik az esetleg be nem írt jegyeket a tanároktól elkérdézik, és nekem bediktálják. Úgyszintén azt is, kik kaptak figyelmeztetést.

A tannapló liber sacrosanctus.¹¹²¹ Tannaplóbiztos feltétlenül megbízható fiú: bizalmi hivatal. Megnézni vagy megmutatni¹¹²² hallatlan dolog. Aki 3-, ³/₄- vagy 4-re felel, büntetendő. Újságasztal ezeknek nincs.

Akinek privilégiuma van, csendben lemegy a játszóterembe, ahol a rendért a titkárok felelősek. Ebben az időben a legfelsőbb szakaszban rekreációja van, de csak a játékteremben.

Amint a fiúk hazaérnek, legelső dolguk: kikészítik másnapra könyveiket, és elrakják a használtakat.

Megírják prokuratúra-rendelésüket.¹¹²³ Ezt máskor is tehetik, fő az, hogy a rendelés napján reggel 7.15-re a tiszt[elendő]. Prokuratúrán legyenek.¹¹²⁴

Rendelési idők:

1. szakasz: hétfő, csütörtök,
2. szakasz: kedd, péntek,
3. szakasz: szerda, szombat.

Ebben az időben¹¹²⁵ mehetnek a fiúk hálóba, ruhatárba, prokuratúrába, betegterembe a biztosok stb. – Persze, aki a szakaszból távozik, engedélyt kér erre.

Testvért látogatni csak ilyenkor mehetnek a betegterembe P. Prefektus engedélyével.

Állandó invigiláció a betegteremben, hálóban, ruhatárban és folyosókon.

¹¹²⁰ Itt a szerző arról beszél, hogy ha egy magiszter szabálysértésen ér egy nem saját szakaszába tartozó fiút, azt büntetésre a saját magiszteréhez küldi. Az ilyen fiút a saját magiszterének meg kell büntetnie, hogy kollégája tekintélyét meg ne sértse.

¹¹²¹ Szent és sérthetetlen könyv.

¹¹²² Ti. a tannaplóbiztosnak a tannaplót.

¹¹²³ Az internátus növendékei – mint arról fentebb volt szó – amennyiben valamilyen szükségleti cikket igényeltek, igényüket írásban jelezték a prokuratúrán, s az igyekezett beszerezni azt a számukra.

¹¹²⁴ Mármost a növendékek által írt rendelőcédulák.

¹¹²⁵ Még mindig a 13.15 és 13.30 közötti időintervallumról van szó.

Villámgyors, rajtaütésszerű, kiszámíthatatlan cirkálás. Vigyázni, nem nyalakodnak-e¹¹²⁶ a kicsikkel a nagyok. – Rohadtsarok a cipőtisztító.¹¹²⁷ A pad- [28] lásajtók zárva legyenek. Lógást nem tűrni.

Ebben az időben a tanteremben szilencium van, csak engedély ellenében lehet egymáshoz menni. Ha valaki próbálkozik, büntetendő. Ha általános a lazulás, csengetek: „Nincs egymáshoz menés!”

Kellő időben nyomban felszólítom a betegtermi biztosokat, hogy azonnal vegyék fel a betegek könyveit, mutassák meg pontosan a leckét. Ha a betegség ragályos, a leckét papírra írják éspedig annyiszor, ahány beteg van, és azt átadják a tisztelendő betegápolónak.

Ha délután séta lesz, figyelmeztetem a szakaszt: „Felöltözni, melegebb cipőt húzni az időjárásnak megfelelően.”

Akinek semmi különösebb elintéznivalója nincs, a tanteremben marad, támláját rendezi, lelkikönyvet vagy folyóiratot olvas.

Csengetéskor $\frac{1}{2}$ 2-re mindenki a tanteremben legyen. A privilégiumosok is. – Ha nem megy, sorakoztatni őket. Lókus, kézmosás már nincs. Ezt nagyon sürgetni. A szakasz morális egység. Mindenki helyén legyen, mert utólag besurranni már nem lehet.

Szakaszonként levonulás az ebédlőbe.¹¹²⁸ A titkár viszi a tannaplókat, és az ebédlői katedrára helyezi. Ebéd után ugyancsak ő viszi fel a tanterembe.

Ebéd utáni studium

Ebéd utáni rekreáció végeztével felvonulás a tanterembe. A terembiztosok előre mennek, szellőztetnek kitárt ajtókkal, s a szükséges kikészített lábszőnyeggel¹¹²⁹ várják a szakaszt.

A tanterembe érve mindenki egyenesen a helyére megy úgy, mint reggeli studium előtt. Amíg a magiszter a katedrához ér, lehet könyvet elővenni. Kettős csengetés után ima,

¹¹²⁶ Talán azt jelentheti, nem piszkálják-e a nagyok a kicsiket(?).

¹¹²⁷ Talán arra utal a szerző, hogy a cipőtisztító helyen gyakran fordul elő fegyelemsértés(?).

¹¹²⁸ Az eredeti szövegben ez szerepel: „levonulás a tanterembe”. Ez teljes bizonyossággal elírás, mert iskolai előadási napokon a Piusban 13.30 az ebéd ideje volt, tehát a tanulók az ebédlőbe kellett, hogy vonuljanak. A szövegkontextus is bizonyítja ezt, hisz a bekezdés az ebéd rendjével foglalkozik; illetve a korábbi bekezdések arról írnak, hogy a növendékek a tanteremben tartózkodnak: ha a tanteremben tartózkodnak, nem vonulhatnak a tanterembe.

¹¹²⁹ Lábtörlő.

munkához készülődés, mint máskor. Akik rendkívüli tárgyakra mennek, idejében küldöm. Ilyenkor mehetnek zenére, fogorvoshoz és borbélyhoz.

Fogorvosi rend

Mindenki még reggel megírja névjegyét, és a biztos a borbélycédulákkal reggel összeszedi. A névjegyeket átadja a prokurátornak, aki a borbély-ügyek kezelőjéhez továbbítja azokat. Ez küldi őket egyenkint a fogorvoshoz.

A fogorvosnál egyszerre három fiú van. Egy kezelés alatt, a másik kettő vár. Mihelyt valaki végzett, ha további kezelésre is van szüksége, az orvos névjegyére írja, mikor jöjjön újra. – A fiú ezt átadja a folyosóprefektusnak, akitől átveszi a következő fiú névjegyét, és azonnal küldi őt a fogorvoshoz. Mindezt persze jelenti a magiszternek.

[29] A borbély

A nyiratkozásra az előbbiekhöz hasonlóképpen intézkedik. Mihelyt valaki megkapta névjegyét, azonnal megy. Visszajövet küldi névjegyével a következőt.

Nyiratkozás és fogorvosi rendelés hétfőn, szerdán és pénteken 2-től van.

A délutáni studiumban is számon tartom, ki hol van, hogyha valakit keresnek, biztos választ tudjak adni. Ilyenkor mehetnek elsősorban privát-instrukciókra. Az ellenőrzés a folyosóprefektus dolga. De a szakaszmagiszter is jól teszi, ha olykor körülszalad, benéz a zeneszobákba, betegterembe, lókusokra, de egyébként mindig a szakaszban tartózkodik.

Borbélyhoz, zenére, fogorvoshoz lehetőleg rekreációban menjenek a gyengébbek.

WC-re az egész délutáni studium alatt ne, csak a második felében menjenek, úgyszintén csaphoz is kézmosás miatt.

A studium végét jelentő csengetésre mindenki a tanteremben legyen. – Elkésés nem létezik.

Ima, kivonulás a szokott módon.

Mihelyt a szakasz kivonult, a terem biztos bezárja a tantermet. – Általános szabály, mielőtt a szakasz elhagyott valamely helyiséget, az ajtó mindig bezárandó.

Fűtőtestekhez, ablakokhoz nyúlni szigorúan tilos. Az ablakokat a kijelölt biztosok kezelik.

Szellőztetési rend:

Valahányszor a szakasz valamely helyiségbe vonul, mindig üde friss levegő legyen a teremben.

A szellőztetés legpraktikusabb módja keresztthuzatot csinálni, ajtót-ablakot kitárni, így egy-kettőre kicserélődik és felfrissül a levegő. Télen azonban nem célszerű a keresztthuzat, alkalmazása mert, pár perc alatt kihűlnek a folyosók. – Ilyenkor elég, ha minden ablak egy-két percig tárva-nyitva áll.

Ha fűtenek, az ablak hosszabb időn keresztül nyitva nem tartható.

Minden este és valahányszor a szakasz sétára megy, tanteremben és üdülőben minden ablak zárva legyen, hogy esetleg vihar következtében kár ne történjék.

Ha ablak törik vagy reped – ha kezelője hibás volt – az egész ablakot zsebpénzéből fizeti.

Ablakon bármit kidobni szigorúan tilos.

[30] Valahányszor a tanteremben villany ég, a függönyöket nem szabad lehúzni.

Ha a függönyt használják nap ellen, mindig kipányvázandó éspedig úgy, hogy a muskátlik és a függöny alja közt legalább 10 cm távolság legyen, hogy a szélben mozgó függöny a virágokat le ne törje.

Nyitott ablak mellett ülni csak nyáron lehet.

Uzsonna, ha az ebéd $\frac{1}{2}$ 2-kor volt, mindig $\frac{3}{4}$ 5 előtt 5 perccel van. Ha 1-kor volt az ebéd, 4-kor csöngetnek rá.¹¹³⁰ – Eszerint rendszeren a rekreáció uzsonna elé esik.

Legszigorúbb studium

Uzsonna után a szakasz felvonul. – A tanterembiztosok már feljöttek előbb, és jó alaposan kiszellőztettek. Mindenki helyére megy. Első csengetés: „Vigyázz, fedezz!” Második jelre: „Oremus!”¹¹³¹

Ima végeztével nézelődés nélkül nyomban leülnek és munkához látnak.

Az 5–6-ig tartó idő a legszigorúbb studium ideje. – Nincs hátranézés, füzetátadás, egymáshoz menés, privátinstrukció, támlába nyúlás, senki helyét semmi szín alatt el nem hagyhatja.

¹¹³⁰ Ti. uzsonnára.

¹¹³¹ Imára!

Először a legnehezebb tárgyakat, a nyelveket és matematikát tanulják; csak utána térjenek át a könnyebb tárgyra.

A magiszter lectio spiritualis alatt többször magyarázza meg a helyes tanulás módját. (L[ásd]. Tóth T.: *Művelt ifjú.*)¹¹³² Így minél kevesebb energiapocséklással gyümölcsözőbben tudják kihasználni a studium idejét.

Az egyes studiumokban a tanulmányi beosztás a következő:

A délelőtti v. délutáni studium alatt elkészítik az összes írásbelieket. – Komoly studium a nehezebb tantárgyaké, ezután következik a többi feladat. A reggeli studium alapos ismétlés. Felelevenítése a megtanult dolgoknak.

A magiszter invigilációja nem csak abban áll, hogy állandóan körüljárva megakadályozza, hogy a gyerek mással foglalkozzék, hanem jól meg kell figyelni a látszólag könyvbe mélyedő fiúkat is, nem ábrándoznak-e, nem ülnek-e nekipirult arccal a könyv felett? Zsebre vigott vagy pulpitus alatt tartott kéz nincs. Rajta legyen, hogy minden gyerek igazán, komolyan foglalkozzék tanulmányaival a studium alatt. A magiszter nem áll meg egynek magyarázni, legfeljebb csak arról lehet szó, hogy egy-két pillanatra felvilágosítást ad a gyerekeknek.

Pontosan hat órakor csengetés tízpercre, amely 8 percig tart.¹¹³³ – Tízpercüket a szakaszok lehetőleg a szabadlevegőn töltik. Ajánlatos ilyenkor a [31] rövid szentséglátogatás. – Vigyázni kell, hogy a magasabb szakaszisták ne enyelegjenek ilyenkor az alacsonyabb szakasz tagjaival.¹¹³⁴

A tanteremben csak a tanterembiztos maradhat szellőztetés végett. – Ha valaki bejönne a tanterembe, jelentést tesz a magiszternek.

Pár percnyi vidám játék után megszólal a csengő, sípjelre: „Vigyázz, sorakozó!” – Ilyenkor már WC nincs.

Bevonulás, tanuláshoz látás a szokott módon. Lehet egymáshoz menni rövid instrukciókra. A tanteremben legfeljebb két percre, hosszabb instrukciókra a zeneterembe vagy játszóterembe mennek.

Ha a magiszternek studium alatt rövid időre távoznia kell, a titkár vigyáz a rendre. Ilyenkor azonban egymáshoz menés nincs.

A titkár ½ 7-től kezdve WC-re engedhet.

¹¹³² TÓTH Tihamér: *A művelt ifjú.* Budapest, 1924.

¹¹³³ A „tízperc” jelentés itt „szünet” (ezért tarthat a tízperc nyolc percig). Az eredeti szövegben egyébként „10 perc” szerepelt. Mivel ez végképp félrevezető lett volna, és mivel a „10 perc” „szünet” értelemben veendő, ezért módosítottam „tízpercre”.

¹¹³⁴ Értsd: az idősebb diákok a fiatalabbakkal.

Kikérdezési rend:

$\frac{3}{4}$ 7-kor a magiszter csenget, és megkezdődik a kikérdezés, mint reggel.

A kikérdezés célja: ellenőrzés, tanulásra szorítás, repetíció,¹¹³⁵ a felelés megkönnyítése, mert kevés gyerek szokott magának a tanult dologról szóval számot adni.

A kikérdezés módja: egy jobb tanulóhoz, aki egyébként ügyes fiú is, beosztok két-három gyengébb tanulót, aki legelőször megnézi az összes írásbelieket. Akinél hiányt tapasztal, az esti rekreációban fennmarad a tanteremben, és pótolja a mulasztást.

Ezután gyorsan, elevenen kikérdezi a nehezebb tantárgyakat; különösen a latint, németet és matematikát. Aki valamely tárgyban gyenge, vagy pláne ilakista, azt szigorúbban kérdezi ki.

Kikérdezés alatt egyenes állás. Támaszkodás, közbeszólás nincs. – Ha valaki a kikérdezést húzza vagy zavarja, a kikérdező nyomban jelenti.

A magiszter vagy a katedrán áll, és élesen figyel, vagy pedig körüljár, helyenkint megáll, figyel, és maga is kikérdez. – A kikérdezés tekintélyén soha csorba ne essék, mindig komolyan és a legnagyobb lelkiismeretességgel történjék.

Évegből sűrűn változtassa a kikérdezőket éspedig rajtaütésszerűleg. – Egyes gyanús csoportokat rendeljen magához, és szigorúan kérdezze ki őket. Vagy pedig minden csoportban a szokásos kikérdező helyett mást bíz meg, hogy maguk a kikérdezők se érezzék magukat biztonságban.

Kikérdezés alatt mindenki együtt van. Elkésni hallatlan dolog. Aki későn jön a tanterembe, vagy ha a tanteremben volt is, és mégis elkésett, büntetést érdemel.

[32] A kikérdezés 10 percig tart. Csengetésre a ki nem mondott szót is elnyelik, és haladéktalanul a helyükre sietnek.

Második jelre mindenki leül, csak a kikérdezők maradnak állva.

Mindig változatos sorrendben kérem a beszámolókat. – Ha valaki nagyon akadozott, vagy valamely leckét nem tudott, pláne írásbeli feladatát nem készítette el, esti rekreációban studiumot tart. Ilyenkor a tanteremben halálos csend. Csakis az elmulasztott anyag pótlásával szabad foglalkozni. – Lehetőleg egy titkár maradjon fenn velük, de a folyosóprefektus is gyakran nézzen be rájuk a tanterembe.

Minden hanyagság szankciót kapjon. Éspedig: Esti rekreációban fennmarad és tanul. – Reggeli rekreációban is fennmarad. – Ha a reggeli kikérdezésnél is nagyobb fokú hanyagságot tapasztal, az illető hazajövet szabadidejében is tanul, akár rosszul felelt, akár nem. –

¹¹³⁵ Ismétlés.

Ha valaki négyest hoz haza, előveszem a kikérdezőt. Ha nem jelentette, hogy abból a tárgyból az illető nem készült, ő is büntetést kap, mert kötelességét nem teljesítette lelkiismeretesen. – Igen jó, ha éppen a bediktálás ellenőrzése végett a magiszter egy kis cédulára felírja, kik ellen volt panasz és milyen tárgyból, de lehetőleg gyorsan, ügyesen, hogy a bediktálás el ne húzódjék. – A bediktálás ideje 5 perc. Igen nagyszerű pedagógiai alkalom ez, hogy dicsérettel vagy megfelelően alkalmazott feddéssel a gyereket minél nagyobb szorgalomra serkentsük.

[33] JÁTÉK

Az üdülés célja nemcsak az, hogy felüdüljünk, erőt gyűjtsünk a munkára, és egészségünket ápoljuk, hanem az is, hogy a sociális erényeket és a helyes társalgási formát is elsajátítsuk.

Bár a vidámság igen dicséretes és fontos szerepet tölt be a felüdülésnél, vigyázni kell mégis, hogy a művelt modor és a testvéri szeretet kárt ne szenvedjen. Tilos tehát az éktelen kiabálás, az üdülőben pedig különösen, ahol csak mérsékelt hangú társalgás szalonképes. Tilos a fütty, durva, alpári kifejezések és gúnyszavak használata. Éppúgy tilos, és pedig szigorú büntetés terhe alatt, egymás bántalmazása, kővel való dobálás és minden veszedelmes játék.

Üdülés alatt mindenki legyen a másikkal kedves, és ne csak arra ügyeljen, hogy ő maga felüdüljön esetleg mások rovására, hanem azon legyen, hogy inkább másokat is üdítsen. Ennek pedig eszköze a vidám, egyenes lelkület, mesterkéletlen jómodor, és a színlelést nem ismerő jómodor mindenki iránt.

A nadrágzsebbe dugott kéz inastempó,¹¹³⁶ gigerlis, nyárspolgáriás szokás, mely komoly úrfiaknál nem kaphat polgárjogot. Legyenek meggyőződve, hogy igazi kedélyes, vidám hangulat csak akkor lesz a szakaszban állandó, ha saját rendetlen szeszélyeit, egyéni kívánságait háttérbe szorítja, különcködés nélkül részt vesz a játékban és pedig szívvel-lélelkel, úgyszintén a társas üdülésben is. Ezt követeli az igazi baráti egyetértés és szolidaritás. Ezzel mindenki tartozik önmagának és a szakasznak.

A társalgás legyen nyílt, egyenes és nemes. Összebújó suttogás vénasszonytempóra vall. Minden kedélyesség mellett ügyeljenek a helyes társadalmi formákra, és a formákba a

¹¹³⁶ Tempó ebben az értelemben: szokás, magatartás.

szeretet öntsön eleven lelket. Pl. udvariasan kérjék egymást; kedvesen, figyelmesen köszönik meg egymásnak a legcsekélyebb dolgot; ha valami hiba történt részükről, ne feledjék, hogy csak az üresfejúek tartják lealázkodónak egymástól a bocsánatkérés valóban férfias erényét. Üdvözljék érkező társaikat; és ha szomorú valamelyik, vonják be vidám körükbe, tapintatos részvétellel vigasztalják azt, akivel valamely gyász eset történt. Stb. Szívesen tegyenek egymásnak apró szolgálatokat. Fogadják jó szívvel az ártatlan tréfát. Különösen legyenek figyelmesek és barátságosak az új növendékekkel szemben.

A napi üdülés legfontosabb része a közös játék a játszótéren. Nemcsak harmónikus erősíti a testet, hanem élesíti a szellemet, ügyességet, elszántságot és kitartást önt a lélekbe. Önuralmat kíván a játékostól, mely a lovagiasság és becsületesség forrása. Szigorúan megköveteli a játékostól, hogy a szabályok szerint mozogjon. Önzetlenül állítsa tehát mindenki erejét és képességeit az együvé tartozás e nagy felfejlesztőjének szolgálatába.

A játékos feltétlenül rendelje alá még értelmét is a játékbíró ítéletének. Mert nem az a lényeg, hogy minden kis eset reális elbírálást nyerjen, hanem hogy a játék egy fej szerint haladjon.

[34] Akár a játékteremben, akár az udvaron van a rekreáció, engedély nélkül könyvet levinni, vagy akár füzetet is, szigorúan tilos.

Télen közös játék idején téli sportot kell üznie minden növendéknek: ródlizni, síelni, korcsolyázni. Minden szakasz a saját játszótéren (a legfelsőbb a betonpályán) készíthet magának jégpályát,¹¹³⁷ és azokat a fiúk kötelesek is rendben tartani. A vízhasználatra P. Miniszter engedélye kell.

Ródliszabályok:

Hogy a ródlipályán a veszélyeket elkerüljük, a következő szabályokat kell a gyerekek számára a szezon előtt olvashatóan kitűzni:

1. Háromnak egy ródlira ülnie nem szabad, nehogy a menet túlságosan gyors legyen.
2. Aki a ródlit biztosan irányítani nem tudja, nem vezethet.
3. A ródliek megfelelő távolságban induljanak és haladjanak egymás után, nehogy szerencsétlenség esetén a következő ródlis ráfusson az előzőre. Az indítással megbízott ügyeltesnek pontosan engedelmeskedjék mindenki.

¹¹³⁷ A játéktereket télen felloccolták, és hagyták a vizet megfagyni, így hozták létre korcsolyapályát.

4. Hegynek felfelé menet mindenki tartsa meg a felügyelő mágiszter által kijelölt irányt. Mindkét oldalon¹¹³⁸ menni szigorúan tilos.

5. A ródlin szembejövőket ijesztgetni (arcukba havat hányni, rajtuk átugrani, ródlit keresztbe állítani stb.) szigorúan tilos. A ródlipálya közelében hógolyózni se szabad.

6. A pályáról letérni pl. a szőlőbe nem szabad.

7. A távozásra adott jelre mindenki azonnal hagyja el a pályát, és ródliját, korcsolyáját a hótól megtisztítva azonnal kijelölt helyére vigye.

8. A ródlikamrában a rendért a játékbiztosok felelősek.

9. Aki ezen szabályok ellen vét, a pályát azonnal el kell hagynia.

A játék egyes megoldása a mágiszterre nem kevésbé fontos, mint a studium pontos végrehajtása. Ha a játékban kitombolhatja magát a gyerek, jól érzi magát, kedélye felfrissül, levezetődnek a fölös energiák, és akkor – tanul, fegyelmet tart. Ha a mágiszter nem tudja elérni azt, hogy a közös játék szívvel-lélekkel menjen, akkor a mágiszter az egész vonalon csatát vesztett, és a gyerek másutt adja le fölös energiáját. (Menetrendben.) Rakoncátlanok lesznek, studiumban szétesők, az iskolában pedig rossz viseletűek.

A mágiszternek tehát hallatlanul ügyesnek kell lennie, egyrészt, hogy mindig új és új játékokkal lepje meg a fiúkat, másrészt, hogy azokat is megkedveltesse velük, melyek iránt esetleg előítélettel viseltetnek.

Football csak a II., III. és IV. szakaszban van megengedve. – A mágiszter dolga tehát, hogy megfelelő jó játékokkal töltsse be a football-tilalom-ütötte rést. Evégből szükséges, hogy ismerje a mágiszter a jó játékkönyveket, és forgassa is azokat délelőttönkint.

[35] Játékkönyvek

Barna Jakab–Ujhelyi Sándor: Játékkönyv serdültebb ifjak számára.

Doby Ida: Napnyugati játékok: I. Kiadva Bp. 1925.

Cserkészjátékkönyv.

Kuncze: Dobólapda, kosárlapda, füles.

¹¹³⁸ Ti. a pálya mindkét oldalán.

Ideális állapot az egész vonalon, ha a gyerekek szívvel-lélekkel tudnak játszani. – Ehhez nem elég csupán a játékban való változatosság. Fontos, hogy a mágiszter ne elégedjék meg pár szürke szóval, mikor a játéktéren ismertetni akarja a játékot, hanem:

1. Alaposan tanulmányozza, és legkisebb részleteiben is értse. Próbálja tapasztalataiból helyileg¹¹³⁹ alkalmazni, sőt tökéletesíteni.

Nagy ügyesség kell a mágiszter részéről, hogy a játékba ne kényszerítse a gyereket, hanem ha az kezdetben nem nagyon érdekes, mert még nem ismerik, úgy ugrassa be őket, hogy lássák azt, hogy minél öregebbek lesznek, annál magasabb fajtáját kell a játékoknak megtanulniok, melyhez bizony nagy intelligencia, figyelem, türelem, férfiaság, ügyesség stb. kell.

2. A játékra a fiúkat úgy lehet pl. könnyen előkészíteni, hogy alkalmas szabadidőben pl. szombaton:

a) a fiúknak érdekesen, mintegy élményszerűen leadja a játékot, felkelti iránta az érdeklődést, hogy szinte alig várják, mikor kerül sorra az illető játék.

b) Töviről-hegyire meg kell magyarázni a szabályokat, elképzeltetni a helyzeteket, megoldani az esetleg felmerülő nehézségeket, hogy kellő időre a fiúk teljesen tisztában legyenek a játékot illetőleg.

3. Mikor a játék először megindul, tegye kedélyessé egyes fogásokkal, segítse át a holtpontokon, hogy a játék premierje élmény legyen.

4. Legyen azonban ügyes, hogy a felkapott játékot le ne járassa. Örök törvény: „Quotidiana vilescunt.”¹¹⁴⁰ – A legjobb játékot is megunja a gyerek, ha mindig azt játssza.

Igen célszerű, hogy a mágiszter egy hétre előre előkészítse a játékot, hogy programszerűen minden napra és rekreációra meglegyen a megfelelő játék a rendelkezésre álló játékok közül. – Legyen tekintettel arra, hogy rövid játékokat vegyen rövid rekreációra, amilyenek a reggeli utániak is.

...

Az ebédlőből kijövet üdülésre mennek a szakaszok. Elöl megy a legfelsőbb sz[akasz]., utána sorban a következők. – A játékbiztosok már előbb kijöttek és elkészítették a játékokat a kapott utasítások szerint. – A szakaszok menetre rendben és szilenciumban vonulnak az udvarra. A legfelsőbb szakasz privilégiuma, hogy az udvarra érve azonnal beszélni kezdhet, a többi szakaszok csakis pályájukra érve. Ezek a folyosón sorakoznak, elöl halad a titkár, aki időnkint hátratekint és ügyel a menetrendre.

¹¹³⁹ Értsd: a helyi viszonyokhoz, lehetőségekhez.

¹¹⁴⁰ A megszokott dolgok elsilányulnak.

[36] Udvarra érve az alsóbb szakaszoknál az a rend, hogy rövid sípjelre az első párok megállnak, a többiek csatlakoznak, és a tiszt[elendő]. magiszter felé fordulnak. A magiszter beosztja a játékokat, és újabb sípjelre mindegyik haladék nélkül a számára kijelölt terepre siet, ahol a lehető leggyorsabb ütemben megejtik a választást,¹¹⁴¹ ha szükséges, és azonnal felállnak a játékra.

A játéknak két-három perccel a kivonulás után már mennie kell. Lézengés nincs, ebből nem szabad engedni, mindig sürgetni kell. Ha nem megy, a választás is szilentiamban történik.

A magiszter csak akkor bíraskodjék, ha az egész szakasz egy nagy közös játékot játszik. Egyébként a bíraskodást ügyes fiúra bízza, maga pedig állandóan körüljár, figyel a fiúkat, és az egész szakaszt szemmel tartja. – És lendületet visz a játékba, ha fogy a kedv és lohad a lelkesedés. Igen fontos ez a felügyelet a fiúk megismerése szempontjából is.

Ha valakit borbélyhoz, zenére, fogorvoshoz hívnak, vagy WC-re kéredzkednék, meg kell adnom az engedélyt, de figyelek, kik mennek együtt, és meddig maradnak ott.

Egész rekreációban tudnom kell, ki hol tartózkodik. Erre igen alkalmas a rekreációban többször razziát tartani, gondolatban átfutni a névsort, kinek hova adtam távozásra engedélyt. – Akiről nem tudok magamnak számot adni, megjegyzem magamnak, figyelem, mikor érkezik meg, és nem felelősségre vonással, de barátságos és fesztelen kérdéssel megtudom tőle, hol járt. Fontos, hogy a szakasz mindig együtt legyen, és a fiúk ne lóghassanak, hanem tudják, hogy a magiszter mindenben rajtacsípheti őket, mert nagyon rajta van, hogy mindent tudjon, ami a gyerekek épségét illeti.

Ha a magiszter egyeseket rekreációban valamivel megbíz – ami a legritkábban történjék –, a folyosóprefektus figyelmét hívja fel a fiúk ellenőrzésére.

A játékhelyet engedély nélkül elhagyni szigorúan tilos. Ha valaki a játszótérre lép, még ha volt is távozásra engedélyje, jelentkezik a magiszternél, és beosztást kér.

A játszótéren mindenkinek játszania kell, kivéve azokat, akik egészségi okokból felmentést kaptak. Ám ezek is kötelesek a játszótéren maradni.

Aki a játékot rontja, azt, akár nyegleségből, akár féktelenségből történt, azonnal kiltja a játékból.

Ha valakit büntetni kell, tegye meg, a cél azonban az, hogy a fiú mindig játsszon. Ha a kalamitást¹¹⁴² el tudom szóval is intézni, nem csinálom belőle kázust,¹¹⁴³ de ha kell,

¹¹⁴¹ A csapattagok választásáról van szó.

¹¹⁴² Bajt.

¹¹⁴³ Ügyet.

keményen büntetnek. Nem elég ugyanis a közérdek biztosítása a zavargó kikapcsolásával, az csak fél munka, fontosabb az egyén talpraállítása. Lélektelen, automatikus büntetőeljárással nagyon el lehet hidegíteni a fiúkat. Itt is nevelő legyen a magiszter, ne pedig rendőr. A gyerek féljen rendet bontani, de ha hibázott, úgy intézi a magiszter a dolgot, hogy a delinquens kiérezze az őt javítani akaró, szenvedélytől mentes, erős nevelői szeretetet.

[37] Rekreáció idején a folyosóprefektus ellenőrzi a lókusra menőket és mindazokat, akik a házban tartózkodnak. Ha valami gyanús dolgot vesz észre, tegyen jelentést az illetékes magiszternek.

A játéktéren a csapokhoz nyúlni, valamint a kőpárkányra és a drótkerítésre ülni, a gyepes oldalra felmászni szigorúan tilos.

Rekreáció végén mindenki megáll sípjelre ott, ahol éppen van vigyázz-állásban. Második csengetésre sorakozóra siet. A játékokat a játékbiztosok szedik be és viszik a helyükre.

A tanterembe vonuláskor már nincs lókus. Ha kézmosás volna szükséges, néhány fiút előre engedek, a többiek a tanteremben mosnak kezet. Ha sár volt a téren, a bejáró előtti sárkaparón a fiúk a nagyját, belül a drótrácson jobban letisztítják cipőjüket. A lépcső előtti lábszőnyegen alaposan letörlik, a tanterem előtti szőnyegen pedig kifogástalanul rendbe hozzák azokat.

Általános szabály, hogy ha csak lehet, mindig a friss levegőn töltjük a rekreációt még télen is. Ügyeljünk az egészségre, és legyenek a fiúk jól felöltözve. Az üdülőtér csak esős időben vehető igénybe. Ilyenkor is szükséges, hogy vagy a fedett terraszon vagy a betonpályán egy negyedórát tornásszanak a fiúk. – Minden szakasz köteles esős időben is levegőzni a fedett terraszon. A magiszterek egyezzenek meg az időket illetően.

Üdülő

Ha az üdülőbe mennek, beérve csendben, sorban megállnak, a játékbiztosok felolvassák a beosztást, és sípjelre oszolnak.

Mielőtt a szakasz beért, a játékbiztosok már előkészítették a játékokat és a rádióbiztos a rádiót.

A ping-pong és billiárd élvezete egyenlőképpen mindenkinek lehetséges legyen, a játékbiztosok még az év elején összeírják, kik óhajtják egyiket vagy másikat v. mindkettőt igénybe venni. Ezeket a játékbiztosok aztán successive¹¹⁴⁴ beosztják az egyes rekreációkra.

Ha az osztlás nagy zsvivajjal történt, v. egyesek tolaodva rohannak a dákokért, letiltom őket aznap az illető játékról.

A játéktér szalon, ezért itt tilos minden, ami a jómodort sérti. Szaladni, enni, bár-mivel dobálózni nagyon illetlen dolog, miért tilos is.

Csak mérsékelt hangon szabad társalogni. Ezt igen ki kell hangsúlyozni, és ha nem megy, sutogó rekreációt kell csinálni, csak egész halkán lehet beszélni.

Az üdülőben különösen fontos az invigiláció. A magiszter ne üljön le, ne játsszék és ne beszélhessen egyesekkel v. csoportokkal. Neki az egész [38] terepet át kell tekintenie, és mindenkit szemmel tartania. Térden keresztbe tett láb, szoros összebújás, sutogás, fűtőtestre ülés nincs. Nagyon kell vigyázni az egymáson nyalakodókra, partikularizmusra. Ügyesen szét kell választani a tűzveszélyes elemeket. Ha újra egymásra találunk, résen kell lenni, ha nyalakodnak, nemtetszést kifejezni, undort mutatni, „lekvár-”, „macskatempónak” nevezni, undort kifejezni stb. („Akarom, h[ogy]... !”) Ha mindez nem segít, keményen bele kell vágni és P. Prefektussal a dolgot megbeszélve, szeparációt rájuk parancsolni. – Vigyázzon azonban tüzet gyanítani ott, ahol még csak egészséges vonzalomról van szó. Nem szabad minden kedélyes társalgásban partikularizmust gyanítania.

Komoly és veszedelmes lehet a barátság, ha kettő állandóan együtt van, és az odajövő harmadikat savanyú arccal fogadják, és hamarosan kigolyózzák. Ha magiszterük megjelenésére elhangolódunk. – Az ilyen párokat csoportokba kell osztani v. másokat csatolni hozzájuk, és a játékba begratni őket. Így meg lehet akadályozni a partikularizmus kifejlődését. – Különösen kell vigyázni tavasszal és ősszel, mikor az esős idő beáll, és több időt kell tölteni a játszóteremben.

Adott jelre felállnak, másodokra beadják játékszereiket és sorakoznak, majd felvonnak a tanterembe.

A játékbiztosok ne késsenek le az imáról.

Az esti rekreációt szintén az udvaron kell eltölteni, és fárasztó közös játékot folytatni, amelyben mindenki részt vesz, és ahol könnyű az ellenőrzés.

¹¹⁴⁴ Következés szerint.

A magiszter legyen kedves, mindenkivel szemben egyforma, de ne engedje a fiúkat nagyon közel magához, és vigyázzon, hogy épp a legfontosabb időben ki ne essen invigilátori köréből.

[39] SÉTA

Hivatalosan előírt séta van kedden, csütörtökön (és szombaton). Sétára mindjárt ebéd után szabad indulni, de mehetnek ebéd után is.¹¹⁴⁵

Ha mindjárt indulnak, az ebédlőből kijövet a szakasz azonnal sapkáért, és ha szükséges, kabátért megy. Vagy a folyosón teljes csendben sorakoznak, vagy a gyülekezésre kijelölt helyre mennek.

5–7 perces lókusidő. Adott jelre sorakozó, a titkárok népszámlálást tartanak, és jelentik a hiányzókat.

Sétáról elmaradni csak P. Prefektus előzetes engedélyével lehet. A növendék jelenti a magiszternek, ha engedélyt kapott az itthon maradásra, és mivel egyedül nem maradhat, vagy a számára kijelölt helyre megy, vagy a betegterembe megy.

A folyosón teljes csendben a fal mellett kell vonulni. Amint a párok az épületből kiléptek, csendes társalgáshoz kezdhetnek.

Mindaddig míg a magiszter jelt nem ad oszolja, épületes, egyenes sorrendben haladnak. Rohanás, helycsere, lökdösődés, sorokból kiugrás, mások piszkálása, hangos beszéd, átkiabálás nincs. Mindenki szomszédjával beszél.

Amikor esős időben a városba mennek sétálni, különösen vigyázzanak a jómodorra és illemre. Folytonosan szanaszét tekingetni, járókelőket fixírozni, hangosan nevetgélni, bá-mészkodni, ablakokon betekingetni léhaság és könnyelműség. A művelt modor és jólneveltség e teljes hiányával csak jóhírnevüknek árthatnak. Az utcán ugyanis mindenkinek szeme őrajtuk van, és mindent megfigyelnek rajtuk, mennyivel inkább a hibákat, melyek elsősorban tűnnek ki rajtuk.

Városi sétákra, moziba, színházba menéskor mindenkinek teljesen kifogástalan legyen az öltözéke és cipői. Ha városba mennek, az intézeti sapka mindenkire nézve kötelező.

¹¹⁴⁵ A mondat értelme: sétára mehetnek közvetlenül ebéd után, vagy az ebédet követő időben.

Mielőtt a városba kimennének, a magiszter a legpontosabban nézzen utána, hogy az említett kellékeknek mindenben megfelelnek-e növendékei, és – kérlelhetetlenül hajtsa is be azokat.

A városon kívül oszloj jelre felbomlik a menetrend, és tetszés szerinti csoportokba mehetnek a növendékek. Ilyenkor sem szabad megfélekedezniök a művelt modorról. A szakasztól elmaradni, vagy előrefutni nem szabad.

A magiszter nagyon vigyázzon, hogy egyes csoportok el ne tűnjenek a sűrűben. Éppen ezért hosszabb időre erdei sétán ne álljanak meg, hacsak nincs az erdőben játék.

[40] Séta közben a városban vagy azon kívül tilos bármit is vásárolni. – A magiszter nem engedhet ilyet. Ha ismerőssel találkoznak, köszöntik őket, de nem csatlakoznak hozzájuk.

Sétákon, kirándulásokon a magiszter nagyon vigyázzon a fiúk egészségére. A távolságot és a tempót a leggyengébbek erejéhez mérje. Vigyázzon, hogy felhevült állapotban ne igranak, tavasszal és ősszel puszta földre ne üljenek, fára, veszélyes helyekre ne mászkáljanak, ne dobálódzanak, és ruháikat is kíméljék.

A sétadélutánokat is a magiszter találékonysága tegye mozgalmassá, érdekessé. Hol a gyakorlótérre mennek, és nagyobb közös játékot játszanak, hol apró, kedélyes játékkal mulatnak, mókáznak stb. (L[ásd]. Cserkészvezetők könyve II. k. Játék c. rovat.) Majd pedig az egész idő alatt az erdőben sétálnak, vagy valamely erdőben a közelben számjátékot játszanak. Ilyenkor is nagyon résen legyen a magiszter, szemmel kíséri főleg a gyanús elemeket (cigaretta).

Télen, ha ródlizni mennek, szigorúan vigyázzon, hogy veszélyes és tiltott helyen ne ródlizzanak. A szakasz ilyenkor is feltétlenül együtt maradjon.

Séta végeztével indulás előtt népszámlálás, pontosan utána nézni, nem veszett-e el játék, sapka v. kabát.

Amint az épületbe lépnek, menetrend és teljes szilentium van. – Kezet mosni engedéllyel mehetnek, de csak a mosdó előtt engedem őket, hogy a rend fel ne bomoljon.

A nagyobb kirándulásra jó előbb készülni. P. Rektor parancsa, hogy minden magiszter olvassa el a cserkészvezetők könyvéből a kirándulásokról szóló részt.¹¹⁴⁶ E nélkül senkinek sem szabad kirándulást vezetnie.

A magiszterek kirándulás előtt összejönnek, és pontosan megbeszélik a módozatokat, a kirándulási menüt, mely alább következik, P. Minisztertől írásban kéri.

¹¹⁴⁶ Már említettük, hogy Tüll Alajos rektornak (1933–1941) mennyire szívügye volt a cserkészlet.

Szólnak a sütőfráternek, hogy szakaszonként hány cipóra lesz szükség. Ugyanúgy felszámolják a szükséges kenyérmennyiséget is. – A kenyér negyven emberre kb. tíz-tizenkét kenyér.

A menü többi fogását a konyhán kell megrendelni és pedig három nappal a kirándulás előtt.

Szokásos menü:

Tízóraira egy kiadós cipó szafaládéval.

Ebédre bécsi szelet, savanyú uborka, piskótatekeres, főtt tojás, sajt v. vaj, személyenként 2 ½ deka szalonna piritásra, gyümölcs.

Uzsonnára lekvár vagy méz.

Ezeken kívül kell még citrom, citromsav, kristálycukor és személyenként egy vastag csokoládé.

A megrendelt menüt a konyhán szakaszonként elosztják, és minden szakaszból 3–4 ügyes fiú felhossa szakasz részét a csomagolás helyére. A kenyeret és cipókat korán reggel a konviktusi kredencben kapják meg. [41] Csomagolásra igen jó praxis: 3–4 fiú korábban felkel, szentmisét hallgat, és a magiszter útmutatása szerint ügyesen, praktikusán elcsomagol mindent. Minél több kis csomag legyen.

Mire a szakasz szentmiséről visszajön, mindannyian megreggeliznek, majd arányosan elosztják a csomagokat. – 10 percig gyülekezés és lókusidő, majd sorban, zászlókkal, vidáman megindulnak a szabadtermészet hívogató ölére.

Egésznapos kirándulásra mindig R. P. Rektor engedélye szükséges. Amikor az egész konviktusnak hivatalos kirándulása van, akár csak fél napra is, ilyenkor kongregáció, cserkészet, ének a konviktoroknak elmarad.

[42] HÁLÓTEREM

A hálóteremben általános szabály: Mindig, minden körülmények közt a legszigorúbb szilentium uralkodjék. Ebben a magiszter is adjon jó példát. – És pedig azzal, hogy a hálóban senkivel szóba nem áll, kivéve, ha a szükség kívánja, de akkor is a legrövidebben, halk hangon és nyílt helyen történjék a beszélgetés.

Egymás cellájába¹¹⁴⁷ lépni vagy betekinteni a legnagyobb illetlenség. A magiszter se lépjen a fiúk hálócelláiba, mikor a fiúk ott vannak.

A hálóteremnek mindig zárva kell lennie. – Éjjel, ha a fiúk ott vannak, a három középső ajtónak nyitva kell lennie. – Ruhatár idejére a VIII-ok részére eső ajtó van nyitva. A kis hálóban a középső ajtót nem használjuk.

Reggel a legnagyobbak magisztere csenget. Csengetésre valamennyien frissen kiugranak az ágyból, mintha parazsat dobtak volna bele, szívüket Istenhez emelik, segítséget kérnek főhibájuk ellen, és frissen, katonásan, minden kényeskedő puhaságot kerülve öltözködni kezdenek. – Éspedig legelőször felhúzzák a nadrágot, elhagyják az ágyon készített ülőhelyet, harisnyát, cipőt húznak, elhagyják a hálóinget, és alaposan megmossák arcukat, kezüket, nyakukat, fülüket, mellet, hónaljat stb. szappannal.

A magiszter a csengetés után gyorsan körülmegy, felgyújtja a lámpákat, félrehúzza a függönyöket, ha szükséges. Ettől kezdve körüljár, és ügyel arra, hogy mindenki tisztességesen mosakodjék. – Ha valaki takarékosan bánik a szappannal, vízzel, az a magiszter előtt újra megmosakszik.

A folyosóprefektus legkésőbb $\frac{1}{2}$ 6 után megjelenik, és felügyel a rendre. – Ha a szakaszok már kivonultak erélyesen sürgeti az elkésőket, és bezárja az összes ajtókat.

Este pedig a szakaszok előtt megy fel, meggyújtja a lámpákat, kinyitja az ajtókat, s ha már mindenki a hálóban van, kioltja a lámpákat a folyosókon és a lókusokon.

Cellát kinyitni és azt elhagyni engedély nélkül nem szabad.

Ha valaki éjjel rosszul érzi magát vagy ki kell mennie, zajtalanul kinyitja celláját, szól a magiszternek, aki visszatérte után újra bezárja a cellát.¹¹⁴⁸

Reggel pizsamában, hálóingben, hiányos öltözetben szekrényhez, csaphoz menni ízléstelen dolog és szigorúan tilos.

Celláját senki addig el nem hagyhatja, amíg mindent el nem rendezett. – Az ágytakaró szépen összehajtva a zsámolyon, a paplan az ágytakarón szépen kiterítve. A párnát fel támasztják a falhoz, a hálóing a fogason lóg, törülköző kiterítve szárad. Az éjjeli szekrényen csak a mosdótál és a pohár maradhat. Minden más rendben az éjjeli szekrényben foglal helyet.

¹¹⁴⁷ Az internátus nagy hálótermeiben elkülönített egyszemélyes hálófülkéket alakítottak ki.

¹¹⁴⁸ Ugyanis a cellákat belülről nem lehetett bezárni, csakis kívülről. Ez a megoldás azt a célt szolgálta, hogy a növendékek éjszaka ne hagyják el a cellájukat. Aki ugyanis megtette volna, az a nyitva lévő cellaajtóról másnap reggel azonnal lelepleződött volna.

Ruhanemű a cellafogason nem maradhat, kivéve va- [43] sárnap, amikor 10 órai ruhaváltásig ott lehet tartani a hétköznapi ruhát.

A javításra szánt ruhákat névjeggyel ellátva az ágyon hagyják, ahonnan a mesterek elviszik. – A javítandó cipőkre szintén névjegyvet tesznek, és a cella elé helyezik. A kis hálóban ezt a zsámoly elé teszik.

Egyébként minden ruhának és cipőnek a ruhaszekrényben illetve az éjjeliszekrényben van a helye, ahol kifogástalan rend és rendszer uralkodik.

A hálóban csak ruhát és aktuális hálótermi használatra való dolgot lehet tartani, játék, könyvek, édességek és más egyébek elkobzás terhe alatt nem tarthatók itt.

Minden felesleges holmit, amit a gyerek esetleg magával hozott, lezárva a kofferben a raktárba helyez. A rendet a cellákban és a szekrényekben a kijelölt biztosok ellenőrzik naponta, illetőleg hetenkint, mikor a szakasz elhagyja a hálót, és cédulán jelentik a rendetleneket a magiszternek, úgyszintén az elkésőket, és ha engedély nélkül maradtak hátra, büntetést kapnak.

Akiknek cellája vagy szekrénye ismételten rendetlen, reggeli rekreációban vigyázzban áll, és elmélkedik a rend fontosságáról és hasznáról.

A szekrények és cellák rendjét a magiszter is ellenőrizzé.

A cellát elhagyni öltözködés ideje alatt csak cipőtisztítás, WC, vagy ruhatári ügyek miatt lehet, természetesen mindig előzetes engedéllyel. – Ez nem olyan szörnyű dolog a gyerekekre nézve, mint első pillanatra látszik. Mert ha a magiszter állandóan körüljár, minden másfél percben állandóan körüljár, és ilyenkor a gyerek engedélyt kérhet távozásra.

Ruhatár van szombat este. Vasárnap reggel csak akkor, ha este mindhárom szakasz tovább fennmarad. Ilyenkor reggel öt perccel úgyis hosszabb az öltözködés ideje, tehát nyugodtan mehetnek a ruhatárba is, de tisztességesen felöltözve.

Minden héten éspedig hétfőn reggel mindenki szétveti, szétbontja ágycát, mielőtt celláját elhagyná. Ünnepeken, vagy ha a mesterek külön szólnak, ez a következő napra marad. – A lepedőt a fogásra teszik, a madracot pedig, ha éppen három van, római egyes alakjában élére állítják.

Aki készen van csengetés előtt, nyugodtan vár cellájában. Csengetésre mindenki a sorakozás helyére siet. A kis hálóban a II. szakaszisták vonulnak elől, a titkár vezeti őket, és így vonulnak a nagyháló ajtajáig, vagy ha mind egy hálóban alusznak, tantermükbe. Az I. szakasz utánuk következik.

A szakaszok menetrendben levonulnak a tanterembe, a hálóterembiztosok hátra maradnak, minden cellát megnéznak, rendes-e, nem marad-e kinn ruha, cipő stb. Dolguk

végeztével azonnal írásbeli jelentést tesznek a magiszternek. A legnagyobb szakasz a harmadik csengetésig maradhat a hálóban, utánuk a folyosóprefektus zárja be a hálót.

Ilyenkor már nem lehet visszamenni a há- [44] lóba zsebkendőért stb. A klauzúra is zárva van. Aki nem gondoskodott magáról idejében, az csak ruhatári idő alatt mehet fel P. Prefektus engedélye nélkül.

Napközben a hálóba csak P. Prefektus engedélyével lehet menni. Az engedélykérés névjegyén történik. A klauzúrát mindig a folyosóprefektus nyitja fel, és ő ügyel a rendre a hálóban, ha többen vannak fent. A szakaszmagiszter ne adjon kulcsot a gyerek kezébe, és ne is engedjen fel lehetőleg senkit, mert nehéz így az ellenőrzés.

Esti ima után

adott jelre sorakozás a tanteremben. Ha szükséges, ilyenkor hirdet a magiszter: ágy-szétvetés, vagy díszruha lesz holnap.

Lelkikönyvet v. folyóiratot vihetnek a fiúk a hálóba. Újságot, regényt nem.¹¹⁴⁹

A hálótermi folyosóra érve felmutatással jelzik, hogy cipőtisztításra v. WC-re kérnek engedélyt. De iparkodniok kell, hogy cellazárásra, mely a felvonulás után kb. 5 perccel kezdődik, pontosan valamennyien ott legyenek.

A hálóterembe érve mindenki legelőször a szekrényhez siet, egyszerre előveszi a másnapra szükséges ruhaneműt, és haladéktalanul a cellájába iparkodik. Késői mászkálást nem szabad tűrni, pontosságra kell nevelni a gyereket.

½ 9-re valamennyi cella bezárva legyen, a lámpák eloltva, és az őrző lámpa ég az alvók meginduló egyenletes lélekezése felett.

Mindenki iparkodjék fogmosást, lábmosást stb. még lámpaoltás előtt elintézni, hogy a vízlocsogás v. egyéb zöreje a többieket ne zavarja. Csendes hálósobához mindenkinek joga van! Testvéri szeretet, szociális érzék!

Lámpaoltásra mindenki lehetőleg már az ágyban legyen. Zajjal tornászni, villanylámpát gyújtogatni és általában minden, ami a többieket zavarhatja, szigorúan tilos.

A magiszter még egyszer-kétszer körülmegy, míg elcsendesülnek.

Nagyon jó a fiúkat már kiskoruktól kezdve rászoktatni arra, hogy a rózsafüzért nyakukba v. csuklójukra akasszák, és úgy aludjanak.

¹¹⁴⁹ Ezt tintával írták a gépelt szöveg bekezdései közé.

Megmagyarázni nekik az egészséges fekvés módját, hogy ne hanyatt, még kevésbé hason, ne is bal oldalukon feküdjenek, mert akadályozzák a szabad szívműködést, hanem mindig a jobb oldalukra forduljanak, kezüket pedig a paplan felett tartsák, vagy ha pokrócot is használnak, a kettő között.

A fogmosás mindig este történjék, mert a fogak közt maradt étel éjszaka elvégzi a maga romboló hatását. – A csak reggeli fogmosás eső után köpönyeg.

Dicséretes egyesek azon szokása, hogy cellájukban még külön esti imát is végeznek. [45] Hálóban mindig a legszigorúbb, lelkiismeretes invigiláció. – Legalább egy magiszter állandóan legyen a hálóban. Ez megelőz minden rendetlenséget.

A hálóban ablakhoz, függönyhöz a kijelölt biztosokon kívül senki se nyúlhat.

Télen a biztosok nem szellőztethetnek, a szellőztetés a takarítás idejére marad.

Szennyest összekötve vasárnap reggel kiteszik a cella elé. – A piszkos cipőt ugyan csak a cella elé teszik, ahonnét a mesterek elviszik.

Valahányszor a mesterek kikészítik a lábmosóedényeket vízzel, mindannyiszor kötelesek lábat mosni. Az edényt reggel maguk teszik ki a cella elé.

A kis hálóban a lábmosás télen általában kétszer: kedden és csütörtökön van. Télen kis és nagy hálóban egyaránt a mesterek meleg vizet készítenek vödrökben, melyeket a biztosok arányosan elosztanak a dézsákban, hogy azzal a hideg vizet kissé enyhítsék. Célszerű, hogy ilyenkor a biztosok télen felszaladjanak 8-kor a hálóba, és elkészítsék a kiosztást. – Esti imára azonban pontosan a szakasznál legyenek.

Nyáron és jó időben minden nap kötelező a lábmosás a fürdés napját kivéve. – Ahol még nincsen lábmosóedény, a fiúk maguk hoznak vizet a csapról, aztán sietve elkészítik utána a másnapi mosdóvizet.

Amennyire a szülők beleegyeznek, hangsúlyozni kell, hogy minden lábizzadás naponként váltson harisnyát.

Este fennmaradás nincs az alsóbb szakaszokban. Valahányszor azonban másnap $\frac{1}{4}$ 8-kor kelnek, minden szakasz fennmaradhat kilenc óráig, azonban a rekreáció csak $\frac{1}{2}$ 9-ig tarthat, utána szabadfoglalkozás a tanteremben.

Akik a legfelsőbb szakaszból a többivel egyidőben fekszenek, a többivel egyidejűleg sietnek is a hálóba, és nem késhetnek el. – Celláikat a folyosóprefektus zárja be. – A többiek, akik 9-ig fennmaradtak, óraütéskor csendben, csoszogás, krárogás és ajtócsapkodás nélkül mennek aludni, hogy az alvókat fel ne riasszák Ábrahám kebeléből.

Ruhaváltás

Díszruha van: Minden vásár- és ünnepnap, minden elsőpénteken, a főoltár ministránsainak, havi felolvasáskor, szakaszakadémiákon, a tanárok felköszöntőinek, azoknak, akik havi után kitüntetésekkel a R. P. Rektorhoz mennek. Nagyobb gimnáziumi v. internátusi ünnepélyek alkalmával. Végül valahányszor a konviktus mint testület reprezentál. (Pl. városi színházban.)

Vásár- és ünnepnap a tízórai csengetés- [46] kor a szakaszok a hálóterembe vonulnak ruhaváltásra. – A ruhaváltás ideje 10–15 percig tart.

Ruhaváltás után a díszruhát szépen rendben a szekrénybe helyezik, cellájukat, ha kell, rendbe hozzák, utána engedéllyel mehetnek WC-re, de kötelesek sorakozásra a hálóteremben pontosan megjelenni. – A legfelsőbb szakasz miután végzett, személyenként is lemehet tízóraizni.

Aki kész, cellájában v. helyén vár, adott jelre sorakozó és levonulás tízórait. – A hálóterembiztosok szokás szerint ellenőrzik a rendet.

[47] A FOLYOSÓPREFEKTUS TEENDŐI

A folyosóra ügyel:

Legyen mindig összhangban a szakaszmagiszterekkel. Érdekeiket a fiúkkal szemben mindig védelmezze, és ne akarjon a rábizottakkal szemben a nagynéni szerepére vállalkozni.

A folyosón csak hivatalos rekreációban enged meg úri gyerekekhez illő társalgást.

Hivatalos rekreációk vannak:

Reggeli után 7 óra 10 percig.

Ha az iskolából tízóraitra jönnek a fiúk.

Iskola után hazafelé.

Ebéd után, ha az ebéd $\frac{1}{2}$ 2-kor van, 3-ig.

Uzsonna előtt $\frac{3}{4}$ 5 előtt 5 percig. – Ha az ebéd egy órakor volt, uzsonna után 5 óra előtt 5 percig.

Vacsora után 8 óra 10 percig.

Szabadfoglalkozás és studium alatt beszéd nincs a folyosón, kivéve, ha valami fontos elintézni való, de csak röviden és futólag.

A testvérek¹¹⁵⁰ hosszabban csak szombaton és vasárnap beszélgethetnek.

A lókuson állandóan a legszigorúbb szilentium van. A folyosóprefektus vizsgálja felül viselkedésüket, ezért be-benéz, sőt be is nyit, nem hall-e valamilyen beszédet.

Szemmel tartja a fiúkat, kik mennek lókusra állandóan együtt, hány perc alatt végeznek stb. Ha valamit észlelt, felhívja a magiszterek figyelmét.

(Reggelenként, vagy ha a szükség kívánja, máskor is engedi a nagyobb számú szakaszoknak használni a hálótermi lókusokat, de úgy, hogy egy-egy WC-különítménybe csak egy szakasz tagjait enged.) – Ebben az esetben ellenőrzése szigorúbb, és a hálóba vezető klauzúra-ajtót állandóan zárva tartja.

A hálóba P. Prefektus engedélye nélkül nem engedhet senkit. A borotválkozást legjobb, ha a hálódő alatt végzik. Ha valakik fürdés után akarják végezni, engedélyt kérnek P. Prefektustól.

Lógókat ne engedjen a tantermekben, lókusokon, különösen, ha a többiek lenn vannak a friss levegőn.

Szabadfoglalkozás alatt csak a szakaszmagiszter engedélyével mehetnek a fiúk az üdülőben lévő műhelyekhez.

Figyeljen ki szabadidőben, studium alatt az udvarra, nincsenek-e ott lógók.

Ha valaki a betegterem és a gimnázium felé megy, gyakran kérdezze meg, hogy merre tart, és van-e engedélye.

Ha idegenekkel találkozik, megkérdezi tőlük, hogy kit [48] keresnek, és a szakaszmagiszterek vendégeit pedig elhárítja.

Szerdán és szombaton a szakaszoktól megkapja a gyónni akarók névsorát. A kívánt pátereket pedig megfelelő cédulával hívja még a délelőtt folyamán.

Gyónásra jelet 6 óra előtt 7 perccel szokás adni. A csöngetést különben mindig a fiúk végzik, kivéve az első felkeltő csengetést, melyet a magiszterek egyike (a legnagyobbak magisztere) vállal.

A csengetőket a folyosóprefektus és az illetékes szakaszprefektus ellenőrzi.

Vigyázzon, hogy a jelentkezők pontosan ott legyenek a megf[elelő]. gyónási helyen, a gyónásra menők pedig csendesen menjenek és térjenek vissza.

Közös elvonulásoknál mindig a P. Prefektus ajtaja előtt álljon, hogy a magisztereket figyelmeztesse, ha valaki a sorokban ízetlenkedik.

¹¹⁵⁰ Itt nem szerzetesekről van szó, hanem az internátusban lakó, és koruknál fogva külön szakaszban lévő édestestvérekről.

A folyosón még rekreáció idején se engedjen kamaszos kiabálást, vagy bárminemű rendetlenséget. A szaladókat, lépcsőn lerohanókat pedig utasítsa rendre v. hívja vissza őket.

Észleléseiről a folyosón számoljon be mindig a szakaszmagisztereknek, v. ha nagyobb fontosságú, a P. Prefektusnak.

A kihágókat leckéztesse meg, vagy ha olyan a dolog, jelentse őket a magiszternél.

Kisebb rendbeli büntetéseket maga is oszthat, amennyiben az munkájában nem gátolja. Így egy darabig zárhatja mások előtt az ajtót azokkal, akik arról megfeledeztek stb. – Ezt azonban inkább a kisebbeknél csinálja meg.

Ha a szakaszmagiszterhez küld valakit büntetésért, akkor követelje a konferenciákon, hogy a magiszterek fogantossítsák is a büntetést.

Különösen forgalmasabb időben állandóan a folyosókat rója. Váratlanul hol itt, hol ott bukkanjon fel, hogy így mindenütt jelen lehessen. Szobájába nem mehet, csak ha helyettest kapott, az üvegajtón keresztül azonban így is figyelje az alsó folyosót.

Felvigyáz a hálóban:

Mindig fel-felnéz a hálóba, ha többen vannak ott. Pl. ha díszruhát mennek váltani a főoltár ministránsai. Díszruhaváltás kötelező mindenkire mindig, kivéve, ha az illető nyolcadikos v. két díszruhája van.

Legyen mindig a hálóban, ha közös ruhaváltás van a legöregebbeknél. A sz[akasz]magiszter ugyanis ilyenkor lenn van azokkal, akik ilyenkor már lementek, ez a szakasz ugyanis azt a kiváltságot élvezi, hogy sose kell a hálóból korpomba¹¹⁵¹ jönnie.

[49] Ha valamely okból a legöregebbek a hálóban tartózkodnak, ő ott van.

A hálóban nincs beszéd soha.

A ruhaváltás negyedóránál tovább ne tartson, a késedelmezőket a szakaszmagiszterhez küldi.

Ha fürdésből jönnek, nem maradhatnak fent, csak a beretválkozóok, ha engedélyt nyertek előzőleg P. Prefektustól. Ez az engedély magától érthetőleg állandó is lehet.

Reggel az első csengetés után pár perccel már kinn van a folyosón, mert akkor már jönnek a gyerekek.

A felkelésre következő első csengetés után a másodikig ő ügyel fel a hálóban, mert ilyenkor a kisebb szakaszok magisztereikkel már levonultak a tantermekbe.

¹¹⁵¹ Csapatban, csoportosan.

Legyen figyelme, hogy a megfelelő napon (hétfő) a fiúk ágyaikat alaposan szétbontsák, hogy az jól kiszellőzhessen. – Hogy mely hétfőkön nem kell ezt a procedúrát megcsinálni, megmondják a mesterek.

Mindig kötelesek a fiúk ágyaikat úgy szétbontani, hogy az kiszellőzzék, de nagybontást ünnepnapon sohasem.

A második csengetésre, mely a felkelést 20 perc múlva követi, mindenkit kitessékel, az ajtókat becsukja kulccsal, ha szükséges volna, a villanyokat előzőleg leoltja. Ennek nagyon alaposan utána kell nézni, mert a fiúk nem sokat törődnek vele. Figyelni kell a biztosító lámpákat is, mert azok esetleg egész nap éghetnek így. A klauzúrákat duplafordulattal csukja, gondja is legyen, hogy azok mindig betéve legyenek, különben minden rongyos dróttal nyithatók, akkor pedig az ellenőrzés lehetetlen.

Ha a fiúk $\frac{1}{4}$ 8-kor kelnek, akkor a felkelést jelző első csengetéstől a másodikig a szokásos 15 perc helyett 20 van előirányozva.

A templomba való levonulás előtt nyissa ki a klauzúrát a kongr[egációs]. kápolnánál, gyújtson világosságot, ha kell, elvonulás után pedig oltson le mindenütt, és ha nem zárták volna be az ajtókat maguk után, beteszi. A szakaszok szokták maguk után behúzni a klauzúrákat, mert mindig nem megy mögöttük a folyosóprefektus.

A legfelsőbb szakasz kivételével, ha a fiúk már lefeküdtek, körüljár, benéz a tantermekbe, nem maradt-e égő lámpa, nyitott ablak valahol, helyrehozza a hibát, de másnap jelenti a szakaszmagiszternek, és ezt nem felejtí el, mert a fiúk kötelességérzetének neveléséhez ez nagyon szükséges.

Ha a legöregebbek kilenckor alvásra készülnek, ott áll a prefektusi ajtó előtt, megvárja, míg azok zaj nélkül felvonulnak, majd leoltja azok villanyait stb., ha azok égve maradtak volna.

Ha az öregek közül valaki rendes időben fekszik le, ő ügyel fel a hálóban rájuk. $\frac{1}{4}$ óra alatt mindenki aludni köteles.¹¹⁵² A villanyokat leoltják. Olyanokat, akik csak feljönnek, hogy aztán lemenjenek, nem tűr meg. Kivétel, mikor ruhatár van, ilyenkor ezek is [50] kivehetik szükséges holmijaikat onnan.

Megjegyzendő, hogyha a fiúk nem $\frac{1}{4}$ 9-kor fekszenek le, a ruhatár másnap felkelés alatt van.

¹¹⁵² Ez természetesen nem azt jelenti, hogy előírták volna, hány perc alatt köteles valaki álomba merülni, hanem, hogy esti készülését (öltözés, mosdás stb.) gyorsan végezze el, és legkésőbb negyedóra múlva ágyban legyen.

A lefekvőket legkésőbb öt perccel a feljövet után már lezárta. Mindenkitől követelje meg a szokásos köszönést, ha valaki nem tenné, jelentse a szakaszmagiszternek.

Mivel a hálóban ő gyűjtja meg a világosságot, a rekreáció vége felé egy-egy villanyt felgyújt, kinyitja a nagyháló három középső ajtaját, ruhatáridőben a nyolcasok végén lévő sarokajtót is. A kisháló két szélső ajtaját szintén kinyitja.

Utolsó rekreációból való felvonuláskor már ott áll a P. Prefektus ajtaja előtt.

Ha a gyerekek nem feküsznek le mindjárt, a hálóelőkészületeket sem teszi meg mindjárt.

Kimenőnapon lehetőleg mindig P. Prefektus ajtaja előtt álljon, hogyha szükséges, jelen lehessen.

Ő ügyel fel az instruktorokra is, de lehetőleg ne legyen hosszú ideig náluk.

Ha okosan tud szólni a dologhoz, tegye meg, különösen, ha könnyít nekik a tanulásban. Felesleges trécselést, hangos magyarázást azonban ne engedjen meg nekik. Lehetőleg közel legyenek hozzá az instruktorok szobái. Csak üveges ajtó mögött tanuljanak. A vendégszobákat azonban nem szabad lefoglalniok.

A fiatal instruktorokat a modus instruendiről¹¹⁵³ oktassa ki. Ne engedje, hogy csak a másnapi leckét tanulják meg, hanem mindig ismételjék az alapokat. Az instruktor ne engedje egyszerűen a sajátjáról leírni a fordítást, hanem a pacienssel fordíttassa le.

Ha ezzel ő van megbízva, legyen óvatos az instruktorok megválasztásánál, és csak minden téren kifogástalan fiúkkal álljon szóba. – Ha a tanár maga ajánl instruktort a növendékének, el kell fogadnia a jobb ügy érdekében, de itt is legyen az instruktor erkölcsre figyelemmel.

Fizetésüket ő intézi a zeneszámlákkal kapcsolatban. Ha azonban nem zeneprefektus is egy személyben, akkor külön intézkedik. – Nagyobb szüneteket, mint a karácsonyi és húsvéti, leszámítja a fizetésből.

A betegterembe is járjon fel, amennyiben P. Prefektus megkívánja, és a lógókat zárja raporra.

A betegteremben rendetlenkedő betegeket jelentse P. Prefektusnak v. a betegápolónak.

A kötelező napirend be nem tartóit jelentse P. Prefektusnak.

[51] Helyettesítés rendes körülmények között nincs. Azonban P. Prefektus előzetes engedélyével és óhajával lehet róla szó, ha van a folyosón is ugyanakkor helyettes.

¹¹⁵³ Az instruálás módjáról.

Tudja meg az általános szokásokat abban a szakaszban, és mindenben a sz[akasz]magiszter utasításai szerint járjon el.

Kísérőnek csak P. Prefektus egyenes felszólítására vállalkozhatik, aki ily esetben helyettest rendel a folyosóra.

Az ilyen kísérteknek semmi egyebet se enged vásárolni, csak amit P. Prefektus engedett.

Iparkodjék minél hamarabb megérkezni ilyen körülmények között.

Borbély, fogorvos szintén az ő hatáskörébe tartozik. Úgy ossza be a fiúkat, hogy esetleges melléktárgyaikra is elmehessenek.

Két-három fiúnál több ne legyen egyiknél sem.

A borbély, Szalonna Ferenc, segédjével érkezik 2-kor, a fogorvos, egykori konviktorunk: Müller János dr.,¹¹⁵⁴ valamivel 2 óra után jön.

Mind a borbélyhoz, mind a fogorvoshoz reggel kell már beadni a névjegyeket. Ezeket csak aláírással lehet használni.

Akik cédulát kaptak, azonnal jöjjenek, ha nem jönnének, hosszabb időre elhalasztja a hajnyírást. Fogorvosnál ilyet megcsinálni nem szabad.

Utólagos kérelmeket a borbélyhoz ne vegyen figyelembe. Más dolog a fogorvos, ahol bölcs mérsékletre van szükség.

Lefekvés után minden ablak be legyen téve; minden villany leoltva; tantermek, üdülők zárva; a hálóklauzúrák csak kilincsre betéve.

A folyosóprefektus magatartása a fiúkkal szemben: ne engedjen senkit nyakára nőni, ne beszélgessen senkivel, csak ha vendégek érkeznek P. Prefektus útmutatásai szerint.

Ha a növendékek közül valakit megszólít vagy megfedd, határozott legyen.

A szabályokat követelje meg.

A nagyok önérzetére legyen tekintettel és büntetésüket a sz[akasz]magiszterre bízva.

Ne ő akarjon nevelni. – Az ő dolga a határozatokat bekövetelni, még ha amiatt nem is lesz a gyerekek előtt kedves. – Később meghálálják azt.

P. Prefektus titkárjának teendői

¹¹⁵⁴ 1913 és 1921 között volt a Pius Gimnázium tanulója. 1921-ben jó eredménnyel érettségizett. *Értesítő 1920–1921*, 10. o. 1936-ban a Pécssett, a Király utca 32. szám alatt lakott. *A Jézus Társasága pécsi Pius-gimnáziumában végzett növendékek névsora és címtára 1920–1935*. Pécs, 1936, 3. o.

Mindenben P. Prefektus intenciói szerint kapja munkakörét.

Ez idő szerint hozzá tartozik a konviktusi napló és naptár.

A konviktusi naplóba minden fontosabb hír bekerül, még gimnáziumi is, ha a konviktussal összefüggésben van.

A Mecsek Alján és Pius naplója¹¹⁵⁵ ennek alapján készül.

Iparkodjék tehát minden jó hírt elfogni, de utána ne járjon, mert ha ez szükséges, akkor már nem olyan fontosságú, hogy a naplóba bekerüljön.

Használja az előjegyzési naptárt, ha mindent nem tud egyszerre a naplóba foglalni.

A konviktusi naptár

Év elején, a fiúk megérkezte előtt meg kell csinálnia a konviktusi névsornak, valamint a szülői kívánságoknak és címeknek jegyzőkönyvét. – Ugyanebben egy „Prospektust kértek” című rovatot, valamint az újonnan érkezők számára egy rovatot. – Példa erre az előző évi könyv.

Ha teljes a létszám, megcsinálendő a konviktusi névsor osztály és intézeti számmal.

Év elején rögtön esedékesek a szakasznévsorok a magiszterek utasítása szerint.

Az intézeti névsor kinyomtatásáról ő gondoskodik. (Ha 117 gyerek van, akkor kb. 205 fogy el.) – P. Prefektusnál van azok névsora, akik ilyen lajstromot kapnak.

Havi értesítéseknél, ha kell, segít a szakaszmagiszternek, és a statisztikákat is ő csinálja képből és számban.

Még az év elején gondoskodik, hogy a tannaplók szépen be legyenek kötve. (Mostanában Maticsnál dolgoztatunk: Perczel u.)

Év elején, karácsony és húsvét előtt kb. két héttel értesíti a szülőket, hogy a gyerekek mikor jöjjenek. Minta az előző évi. Év végén a szünetet szintén jelezni szokták.

Konferenciái megállapodás szerint a kisebbeknek már ceruzával kitöltött lapját is haza kell küldeni approbálás¹¹⁵⁶ végett, és postafordultával visszaküldeni.

Akár utazik valaki, akár nem, úrlapját¹¹⁵⁷ mindenki kitölti, és a megadott időre beadja magiszterének.

¹¹⁵⁵ Iskolai újságok.

¹¹⁵⁶ Jóváhagyás.

¹¹⁵⁷ Az alább következő úrlapról van szó.

Kb. két héttel az utazás előtt összeállítják a vasúti kedvezményt igénylők névsorát, és beadják a mellékelt kézbesítési összeggel a gimn[ázium]. Prefektusának. (Fejenkint 0,25 P.)

[A következőkben mellékleket fűztek a főszöveg lapjai közé. Elsőként csatolták az elutazások előtt kitöltendő formanyomtatvány űrlapot, mely így néz ki:]

Elutazás előtt kitöltendő:

Név

Kivel utazik (szüleivel, vagy más valakivel, intézeti kísérel, egyedül)?

Hányadikán megy és milyen járművel?

Van-e arcképes igazolványa?

Ha vonaton megy, kér-e kedvezményt?

Hová kéri a vasúti kedvezményt?

Megváltsa-e az Intézet vasúti jegyét?

Hová kéri vasúti jegyét (végső állomás)?

Milyen vonatra kér jegyet (személy, gyors)?

osztályra?

Mikor indul a vonatja? (pontos dátum, óra, perc)

Ha intézeti kísérel, melyik állomásig utazik?

Állomásra menet igénybe veszi-e az autóbust, vagy taxit?

Visszajövet igénybe veszi-e a külön villamost?

Mikor étkezik utoljára az intézetben?

Milyen étkezésekre kér útravalót?

[A következő mellékelt lap géppel írt szöveg. Az elutazások előtti taxirendelésre vonatkozóan ad gyakorlati tanácsokat.]

Melléklet az utazás előtti elintézendő ügyekhez.

Taxik.

Miként a múltban, az idén is 2,50-ért mennek a taxik (6 személyesek) a vonatok elébe.

Kérem a csoportokat még ma összeállítani.

Ha a csoportok esetleg szakaszok között alakulnak, kérem a csoportosulást kétségek elkerülése végett mindenütt feltüntetni a rovatokban.

[A következő bekezdések a taxik indulási idejéről szólnak. Ennek a résznek a közlése nem indokolt.]

Megjegyzendő: A taxik bár 6 személyesek, csak öten ülünk rajta. Ellenkező esetben 3 P-t kell fizetni.

Ha volna olyan, aki még külön akarna alakítani taxit, de nem akar olyan sokat fizetni, 2 P-ért kistaxit kérhet.

A csoportokat azért kell minden szakaszban kitölteni, mert vannak olyan flamingók, akik több csoportba is feliratkoznak, és növelik a zavart. Így a magiszternek világossá válik, hol van a hiba. – Két üres hely mindig jó, ha van, azt a ház fizesse, illetőleg a kísérő költségére írandó, mert rendszerint két intézeti ember megy a fiúkkal az állomásra.

Az indulásnál 50 fillért a gyerekek számlájára írunk. Nagyon alkalmasnak találtam, hogy a csoportvezetőknek (taxifőnök) fizettem ki a kettő ötvenet, illetve a fejek bérét. – Így zavar nélkül ment pontosan minden. – Ha egyesek kevesebben akartak a taxikon utazni, az intézet csak ötven f-t írt számlájukra.

Visszajövet mindenki maga intézte ügyeit. Rendszerint már a vonaton megegyeznek egyes csoportok, hogyan jönnek a magukbérelte taxin.

Visszafelé nem érdemes igénybe venni a taxisokat közös beszállításra, mert nagyon hálátlan a pontatlan szám miatt – és drágább aránylag, mint a taxi-ár. Ha sokan jelentkeznek, lehet esetleg külön villamost kérni a társaságtól telefon útján, de nem szeretik, mert nagyon sokat kell nehéz kofferekkel gyalogolni.¹¹⁵⁸

[A következő mellékelt lap egy ún. taxibeosztás mintapéldánya. A lap csupán növekedések taxinként csoportba foglalt névsorát tartalmazza. Közlésétől eltekinthetünk. Ezt követően folytatódik a főszöveg az 53. számozott oldallal, az 52. oldal utolsó, félbehagyott bekezdésének másik felével.]

¹¹⁵⁸ A hadapródiskolánál lévő villamos-végállomástól a Honvéd utca hosszú emelkedőjén át vezetett az út a Pius Internátusig.

[53] Vasúti kedvezményt csak „szegénysorsú szülők gyermekei kaphatnak, akik szüleik állandó tartózkodási helyére utaznak”.

Vasúti kedvezményt karácsony, húsvét és év vége előtt is szoktunk kérni.

Egy héttel az elutazás előtt a pécsi állomásfőnökségtől kérvényben, de azt személyesen elvive különkocsit kérünk a pestieknek, különszakaszt a kanizsaiaknak – NB. a fiúk száma szerint. (Egy III. osztályú kocsin kb. 65 hely van.)

Egy héttel a visszautazás előtt a pesti állomásfőnökségtől kell különkocsit kérni, mert visszafelé csak innen mennek az intézetig közösen a fiúk.

Az elutazás előtt egy nappal csomagolás. A legnagyobbak mindig külön csomagolnak, és sohasem a hálójukban szomszédos szakasszal.

Megjegyzendő, hogy az elutazás előtti napon ne legyenek zeneoktatások, a borbély azonban jöjjön akár két segéddel is.

Kivonulásra autókat az autósövetség ad. Állomása a Széchenyi téren. Kényelmesen intézkednek. Pár nappal az elutazás előtt Szelesi elnökkel v. Hufnágel alelnökkel kell beszélni. Hufnágel telefonszáma 15-55.

A pontos létszámot pár nappal az elutazás előtt meg kell neki mondani. (1–2 nappal hamarabb.)

Újabban autókat béreltünk inkább 2,50-nel. Így több dolga van valamivel a magiszternek, de kényelmesebben jönnek ki a fiúk. – A kocsik ilyenkor 6 üléses nagykocsik.

Visszafelé nem érdemes autókat rendelni.

Az autókat visszafelé különvillamossal is lehet helyettesíteni, amit készségesen tesz a villamosvezetőség (Légszeszgyár u. 9). Lehet beszélni telefon útján is velök. Fontos azonban, hogy elegendő számban legyenek rajta.

Húsvétkor elutazásnál ugyanezt kell betartani.

Pünkösdkor, ha nincs más, ő¹¹⁵⁹ megy ki a bér málkókkal, ha más nincs. Ugyanez tartandó másutt is, ahol P. Prefektust kell helyettesítenie, ha ezzel a Prefektus őt bízta meg. Pl. elutazásnál az állomásra.

Pünkösöd előtt pár nappal megérdeklődi a sekrestye igazgatójától a székesegyházban, hogy a szertartás alatt, hol fognak állni a kérdéses puszisták. Akiknek nincsen bérmaatyjuk, azokat helyettesíti.

¹¹⁵⁹ Ti. az internátus prefektusának titkára. Ugyanis – a sok kitérő ellenére – még mindig a prefektus titkárának feladatkörét taglaló fejezetben vagyunk.

Bérmálás után kijönnek és beharangozáskor, melyre 5 perccel az áldás következik, ismét bemennek.

Kb. május elején van a fényképezés. Jelenleg Zsabokorszky mérnököt hívjuk. Címe és tele- *[A folytatás lemaradt.]*

[54] Szokás levelezőlap nagyságú és nagyított képeket készíttetni. Ez utóbbit tablón is készíti.

1935 és köv. években ilyen árakat találtunk megfelelőeknek: kis képek 0,50 P., nagy kép: 1 P., nagy kép tablón: 1,50 P.

A kisképekből egy-egy példány jár a konviktusi előljárásának és az itt tevékenykedő frátereknek. A generális prefektusnak¹¹⁶⁰ hivatalból egy berámázott nagyítás.

A fiúknak számlára csak a kis kép erejéig szabad számlára¹¹⁶¹ vásárolniuk, a többi zsebpénzre megy. Testvérek persze kombinálhatnak.

A fényképre felállítás a következő:

1. sor. Szőnyeg a földre. (Körmőczytól.) Elsősök.
2. sor. Svédpad a tornateremből (egymás mellett 2 drb.). Másodikosok.
3. sor. Székek az előljáróság és a VIII. osztály számára.
4. sor. Állnak a székek mögött. Harmadikosok.
5. sor. Két v. három öltözőbeli (tornatermi) erős pad egymás mellett. IV. oszt. áll.
6. sor. Hosszú asztalok az üdülőkből (puhafából, kopottasak). Áll rajtuk az V. oszt.
7. sor. Asztal plus egy svédpad. Állnak rajt a VI. oszt.
8. sor. Asztal plus két svédpad alátámasztva, ha csak két négyszögletű asztalon nyugodnék. Állnak rajtuk a hetedik osztályosok.

Karácsony, húsvét és év vége előtt, továbbá év elején is kb. két héttel az adott dátum előtt mennek a szokásos behívások a szülőkhöz, melyeket a P. Prefektus segédje sokszorosít az előbbi évek mintája szerint.

A sokszorosítást meg kell tanulnia, mert év közben nagyon szükséges a használata.

[55] ZENEPREFEKTUS

Év elején jönnek a tanárok vizitre.

¹¹⁶⁰ A generális prefektus valószínűleg a rektorral azonos.

¹¹⁶¹ Sic!

Tanáraink ez idő szerint: Hajna Rezső, Niedermajer János, Reisz András: zongoratanárok, Niedermajer János gordonkát is tanít. Szendrődy István hegedűtanár.

A zeneprefektus év elején jelezze P. Prefektusnak, hogy kinek érdemes zenét folytatnia, nehogy a szülők felesleges költségekbe verjék magukat.

Év elején összeállítandó a zeneórabeosztás. Minden növendék kap két félóra tanárit és két-két gyakorló órát. A beosztásnál legyen tekintettel a kongregánistákra, cserkészekre, különórássokra, de erélyesen tiltakozzék az olyan zenészek ellen, akik rengeteg különórát vállalnak.

Zenetanítás vasárnap délelőtt legfeljebb szükségből van. Egyáltalán nincs kedden, csütörtökön, vasárnap délután és szombaton sem. Rendes körülmények között zenetanítás $\frac{3}{4}$ 5-ig van.

A zeneprefektus ragaszkodjék ahhoz, hogy a zenészek lehetőleg a megadott időben zongorázzanak. Ha rendesek, többször is mehetnek zongorázni a sz[akasz]magiszter engedélyével.

Követelje meg a zenészektől, hogy csak nagyon fontos okokból kifolyólag kérjenek engedélyt zeneórájuk eltolására. (Közös séta, közös cserkészösszejövetel, vagyis amely okvetlenül kötelező.)

Ha betegség miatt óracseréről van szó, ne engedje, hogy rossz tanulókat gyakran hívjanak. Általában a pótóráknak legyen ellensége.

Megbüntetendők azok, akik bejelentés nélkül maradnak el a zeneórákról.

Ketten v. többen nem lehetnek jelen a szobákban a zeneprefektus tudta nélkül.

Közös gyakorlásra csak akkor adjon engedélyt, ha arra alapos ok van (mókára, ünnepegyre készülnek). Ha csak fecsegnek a szobákban, azonnal dobja ki őket.

Bandakellékeket adhat ki a fiúknak, de ne engedje, hogy azokat szanaszét hagyják, hanem mindig helyükre tegyék.

Fontosabb dolgokat (húrokat, partitúrapapíros) szerezzon be, de előbb tapasztalja ki, mennyi fogy belőlük.

Az ilyesmit aztán bolti áron eladhatja, sőt iparkodjék is. Kis könyvben jelezze, mit adott el, és mennyi pénze van.

Legyen a tanároknak kis könyve, melybe feljegyzik az órát és esetleges megjegyzéseiket a fiúkra. Sokszor nézze azokat át, és ne engedje, hogy a fiúk órarövidülést szenvedjenek.

[Itt a főszöveget egy újabb beiktatott melléklet szakítja meg, mely a zenevizsgák metodikusát mutatja be.]

Az 1935/36. iskolaévben zongorából, hegedűből és gordonkából vizsgálatot tett növendékek rangsora.

NB. Díszruha volt kötelező a megjelenésnél.

Az összes tanárok jelen voltak és mindegyik osztályozott.

Az osztályozás tízes számrendszer szerint történt, hogy annál hatásosabb legyen a felelet megértékelése.

A tanárok vizsgadíj nevében 1-1 P. kaptak.

[Itt következik a vizsgázottak rangsora. Ennek közlése nem indokolt. Annyit megjegyezhetünk, hogy a 20 vizsgázó közül 1 kitűnő, 6 jeles, 10 „nagyon jó”, 2 jó, 1 „elégjó” eredménnyel vizsgázott az 1935–1936. tanévben.]

Átértékelés: Kitűnő száz százalék mellett

Jeles 8,58-ig

Nagyon jó 7,15-ig

Jó 5,72-ig

Elégjó 4,29-ig

Elégséges 2,86-ig

Aligelégséges 1,43-ig¹¹⁶²

Az osztályzásnál tekintetbe vettük a produkciót, az elért tehetséget, az éveket, melyekben tanult a növendék.

Év elején ezért meg kell tudni minden új növendéktől, aki zenére jelentkezik, hogy tanult-e már és mennyi évet. Ezt a zeneprefektus elteszi.

[A következő lap szintén melléklet, és a zeneszobák rendszabályait írja le.]

Zeneszobák szabályzata

¹¹⁶² Ezek értelemszerűen alsó határok.

1. Kottákat, felszereléseket csakis az erre kijelölt helyen tarthatunk.
2. Kotta- és hangszerkölcsonzések csakis a zenefelügyelő¹¹⁶³ tudtával létesíthetünk.
3. Beosztási idejét mind a tanári, mind a gyakorló órákra vonatkozólag köteles mindenki megtartani.
4. Külön zenére csak az tarthat igényt, aki rendes beosztási idejének eleget tett.
5. Mindenki köteles a másoknak, ha annak beosztási ideje van, a szobát azonnal átadni.
6. Ha valaki a tanári órákon előre látható okokból meg nem jelenhet, köteles idejében jelenteni a zenefelügyelőnek.
7. Akinek tanári órái bármi miatt elmaradtak, köteles pótórára menni a zenefelügyelő intézkedése szerint.
8. Közös gyakorlásra csak a zenefelügyelő kifejezett engedélyével mehetnek a növendékek.
9. Akik az intézet tulajdonában lévő hangszereket használni óhajtják, kötelesek a nyert engedély mellett azokra vigyázni, használat után pedig helyükre visszavinni.
10. Az esti gyakorlások 8 óra után 5 perccel befejeződnek.

Pécs, 1935. augusztus 1.

P. Prefektus

[A továbbiakban folytatódik a főszöveg az 56. számozott oldallal.]

[56] A hó végén összeállítja a tanárok fizetését. A gyerekek számlájára F. Körmőczynél beíratja, maga pedig elkéri a P. Minisztertől a fizetést egy, a prokurátortól ellenjegyzett számlán.

Negyedévenkint a zongora- és csellóhasználatért számlára vezeti az összeget. (Jelenleg 5-5 P.) Ugyanekkor benyújtja a számlát a Prokurátornak, ha szükséges kotta- v. egyéb vásárlás történ.

Félévenkint hangoltatja a zongorákat. (Jelenleg Lórenc János a hangoló. Lakik József u. 25. alatt.)

¹¹⁶³ A zeneprefektus más megnevezése.

Legyen állandó címtára, melyben a zenetanárok és mechanikusok címei feltalálhatók.

Ha valami miatt a zenetanítás szünetel, jelentenie kell jókor a tanároknak. Ne sok óra maradjon el, de sok pótlást se engedjen.

Zeneszobáikhoz a tanárok ragaszkodnak. Következőleg hagyja őket szobáikban. A VIII-as Hajnáé, a VII-es Szendrődye, a VI-os Reiszé, a IV-es Niedermajeré. Ha ütőhangszereket is tanítanak (orchesterhez), a III-as Schönwälderé. Őrmester. Lakik Klimó u. 17-ben. Tanít óránként 2 P-ért.

Évenként legalább egyszer kell a fahangszereket átkenyni csontolajjal. A rézhangszerek áttéteit más olajjal is lehet.

A zeneszobák használatára való regulákat szigorúan követelje meg.

Színházi előadásokra a zenetanárok és feleségeik belépőt kapnak. A zenetanárok minden alkalommal fellépésükért megfelelő honoráriumot is. (Jelenleg minden megjelenés 5-5 P.)

[57] EBÉDLŐI REND

Minden tolakodást, sietést kerülve lépnek be a növendékek az étterembe, nyugodtan a számukra kijelölt helyre mennek, és ott illedelmesen, csendben, semmihez sem nyúlva (se székhez, se kenyérhez, se tányérhoz, se pohárhoz) illedelmesen várakoznak az imára. Ima alatt mindig vigyázz-állás, mellen összetett kéz.

Csengettyű jelére kezdődik az ima, amely a következő:

Reggeli előtt: + Benedic Domine nos... +

Reggeli után: + Agimus Tibi... +

Ebéd, vacsora e.: + Benedic..., Pater noster +

Ebéd, vacsora u.: + Agimus..., Pater noster +

Ozsonna, tízórai előtt csendes keresztvetés.

Ima után adott jelre a székekkel nem zörögve leülnek, és második jelre csendesen beszélgetni kezdenek. Állandóan fel kell hívni a növendékek figyelmét, hogy az étteremben csak csendes társalgás van, nem pedig kiabálás, mert ha megszokják a hangos beszédet, nevetségesek, sőt túrhetetlenek lesznek a társaságban.

Étkezés közben a következőkre ügyeljenek:

Mindenki tiszta kézzel és arccal, illedelmesen öltözve jelenjék meg az étteremben.

Ne nézzenek kíváncsian arra, minő ételt fognak felhordani, mint valami ínycseck, és óvakodjanak a behozott étel felett tetszésüket v. nemtetszésüket nyilvánítani.

Mindenki a művelt modor szabályai szerint használja az evőeszközeit, és használat után ne törölje szalvétájába azokat.

Mindenki köteles legalább ebéd és vacsora alatt asztalkendőket használni. Szalvétáját mindenki vasárnap reggel kiteszi az asztalra, és délre újat kap.

A testtartás legyen egyenes az étkezésnél kissé előrehajolva feszesség nélkül. Könyökre ne támaszkodjanak, székkal ne hintázzanak.

Mindenki közvetlen szomszédjaival beszéljen, távolabbiakhoz kiabálni nem szabad.

Akik maguk veszik ki az ételt a tálakból, ne válogassanak. Neveletlenség a felszolgált húst v. másfélét felturkálni, hogy a legjobb falatokat kiszedjék.

Kanalat, kést, villát nem szabad marokkal fogni, hanem gyengéden a 3 első ujjal.

A jóízű követeli, hogy ne egyenek csámcsogva v. mohón. A tányért ne nyalják ki, evőeszközeikkel ne játsszanak, a vizet ne öntsék ki, az ételt ne szórják az asztalra, a kenyeret ne morzsolják.

[58] Sohasem szabad valamilyen ételt ócsárolni, legkevésbé az étkezésnél.

Más étvágyát elvenni bármi módon a legnagyobb tapintatlanság és műveletlenség.

Senki se mutassa, hogy ezt v. azt az ételt nagyon szereti, v. nem szereti.

Aki válogat v. finnyáskodik, megfelelő büntetésben részesül. (Macska-asztal.)

Minden ételből kell enni, amit felszolgáltak. Neveletlenség az ételt a tányérban hagyni.

Kenyeret pazarolni nem szabad, csak annyi kenyeret vegyenek, amennyit meg is esznek. – Kenyérdarabokat otthagyni nem szabad.

Általában társaikkal szemben legyenek figyelmesek étkezésnél, és adjanak nekik előnyt.

Az asztal viaszos vásznát kíméljék, kenyeret ne vágjanak rajta úgy, hogy a kés éle a linoleomnak tartson.

Étkezés vége felé P. Prefektus tompa jellel jelzi a késlekedőknek a vég közellétét. – Ilyenkor már össze kell hajtani a szalvétát, és a fiókba rakni.

Csengetésre felállnak, és illedelmes tartásban várják az Oremus jelét. – Ima után az üdülés helyére vonulnak.

Minden osztályban van az osztály létszámához mérten két v. három etiquettebiztos, akik a hozzájuk beosztott fiúkat kellő tapintattal figyelmeztetik, ha a jóízű és művelt modor

ellen vétettek volna. – Ha valaki az intést rossz néven venné, v. többszöri figyelmeztetés ellenére is megtartaná rossz szokását, a biztos jelentést tesz a magiszternek.

Jól teszik a magiszterek, ha év elején, miután az étkezés illemszabályáról már beszéltek, P. Prefektus előzetes engedélye alapján az étkezés alatt a fiúkkal marad, megfigyeli, és megtanítja őket az eszközök helyes használatát illetőleg, és illetlen szokásaikra figyelmeztetik őket. – Egyébként a magiszterek, ha evésükkel már végeztek, az ebédlőbe maguk is bejöhetnek, és a növendékek asztali viselkedését megfigyelik, hogy arról tájékozva legyenek.¹¹⁶⁴

Az étteremben a magiszter minden havinál új ülésrendet készít.

Mindenki a fiókját illedelmesen rendben tartja. Az esetleges csomagon v. tízóráira eltett ételen kívül semmi sem lehet a fiókban. – Tányért fiókba tenni nem lehet. A magiszter legalább hetenkint egyszer végignézi a fiókokat: ahol cukrot v. engedély nélküli csomagot talál, elkobozza és kiosztatja, a rendetleneket pedig szigorúan megbünteti.

Szombatokint fióktakarítás. – Mindenki az asztalra önti a morzsát stb., ahonnan a mesterek elviszik. Legcélszerűbb erre a reggeli és tízórai utáni idő.

Helyét engedély nélkül senki el nem hagyhatja.

[59] BETEGTEREM

Ha a gyerek betegterembe kér engedélyt, a magiszter óvatos legyen, inkább csapják be, mint valami komoly dolog történjék.

Ha valaki a gimnáziumban rosszul lesz, nem távozhatik onnan hamarább, csak ha a felügyelő tanártól, a gimn. vagy konviktusi prefektustól engedélyt nyert hozzá.

Ha a beteg már láztalan, a következő napirendhez tartsa magát:

6. Felkelés, reggeli ima, Angelus, mosakodás, reggeli.

8. Studium megszakítás nélkül tízig.

10. Tízórai, szabadfoglalkozás.

12. Angelus.

1. Ebéd, rekreáció, szieszta teljes csendben.

3. Studium.

4. Ozsonna, rekreáció.

¹¹⁶⁴ A jezsuita rendtagok nem a diákokkal együtt, hanem külön ebédlőben étkeztek.

5. Studium, közben tízperc.

7. Angelus, vacsora, rekreáció.

½ 9. Esti ima, lefekvés

Lelkiolvasás a tiszt. Betegápoló utasítása szerint közösen, v. külön-külön történik a szabadfoglalkozás idején.

Vasár- és ünnepnapokon, valamint a séta délutánjain is a 3–4-ig tartó studium helyett szabadfoglalkozás van.

Jól megjegyzendő, hogy még a rekreáció idején is csak csendes társalgás van megengedve, nem pedig kiabálás és hancúrozás.

A lázas betegek a Betegápoló utasítása szerint esetről esetre módosítandó napirendet tartanak.

A betegteremben mindenkor mindenben a legnagyobb figyelemnek és jóízlésnek kell uralkodnia.

Szigorúan büntetendő hibák: lármázás, ugrándozás, veszekedés, dobálózás, a napirend meg nem tartása, bárminemű engedetlenség, feleselés, hőmérővel való mesterkedés, rendetlenség a szekrényben v. másutt. A levélírás elmulasztása, más ágyának érintése v. arra ülés, alsó ruhában való mászkálás v. asztalhoz ülés, a tiszt. Betegápoló engedélye nélkül a folyosón tartózkodás, betegek meglátogatása, más szobába való benyitás, illemhelyen való beszélgetés, stb., stb. Egy szóval bármely tapintatlanság, a jóízlést, művelt modort sértő bármely cselekedet.

A tiszt. Betegápoló által kinevezett és titkári hatalommal kinevezett terembiztos felelős a napirend pontos megtartásáért, és köteles jelenteni, ha valaki ezen utasításokat nem tartaná meg.

A magiszterek a délelőtti folyamán többször felmennek a betegterembe, és ellenőrzik a napirend pontos megtartását. [60] Azonban a betegteremben maguk ne intézkedjenek, mert az a betegápoló hatásköre, hanem ha valami rendellenes dolgot tapasztalnak, nyomban jelentést tesznek P. Prefektusnak.

FÜRDÉS

Minden szombaton (pénteken?)¹¹⁶⁵ melegfürdőt vesznek a növendékek. – Éspedig szakaszonként külön-külön. A hidegfürdőt akár minden nap is igénybe vehetik az egyes szakaszok, ha az időjárás már alkalmas, de mindig előzetes megbeszélés alapján, hogy zavar és összeütközés ne történjék.

A melegfürdő mindenkire nézve kivétel nélkül kötelező, felmentést csak P. Prefektus adhat esetenként.

Ha valaki nem fürdik, a folyosóprefektusnál jelentkezik, aki helyet jelöl ki neki addig, míg a szakasz meg nem érkezik.

A fürdés kezdete előtt 10 perccel mindenkinek felhívom a figyelmét a fürdésre, hogy mindenki elvégezhesse dolgát. Öt-hét perc múlva sorban, szilenciumban vonulnak a hálóba, ügyesen összeszedik fürdőkészletöket, és engedéllyel innen is mehetnek lókusra. – Két-három perc múlva sípjelre sorakozó, elől a felsőbb osztályok. Második jelre lassan indulás. A hálóbiztos jelzi az elkésőket, és lezárja a hálót.

Csendben, rohanás, tolakodás nélkül érkezési sorrendben foglalják le a kabinokat, majd a tusmedencéhez mennek, és alaposan lemosakodnak tetőtől talpig. – A magiszter szabályozza a vízcsapokat és vigyáz, hogy a víz ne legyen nagyon meleg, csak langyos. Tíz-tizenkét fiúnál több ne legyen egyszerre a zuhanymedencében.

Jelentkezés szerint engedem a fiúkat a vízmedencéhez. – Ha valaki kész van, a magiszter elé áll, a magiszter ellenőrzi, hogy tiszta-e, főképp a lába, vagy nem maradt-e rajta szappanhab, és ha kifogástalan, mehet a medencébe.

A nagyobb fiúk igénybe vehetik ezután a zuhanycellákat, de csak egy percre, hogy tetőtől talpig fürdőnadrág nélkül is lemosakodhassanak.

Ha a szakasz kétharmad része a medencében van már, a magiszter síppal jelzi a szilencium végét.

Aki elindulástól e sípjelig megszólal, az bejelentette, hogy nem óhajt fürdeni.

A fürdőben is élesen figyelni, buktatás, lökdösés, birkózás, nyalábolás nincs. Nagyon szigorúan venni, nem ismerni pardont. Aki ez ellen vét, azonnal felöltözik.

Idő letelte előtt tíz-tizenkét perccel sípjel, teljes szilencium, a második rövid sípjelre mindenki a legrövidebb úton kijön a medencéből, és az [61] egész szakasz libasorban átvonul a hideg zuhanymedence alatt, szárazra türülkőznek, gyorsan öltöznek. Az öltözködés a füttytől kezdve teljes szilenciumban folyik. 7–8 perc múlva első jel sorakozásra, és a szakasz fürdési idejének leteltével ismét sípjel, és pontosan a kellő időben elhagyják a fürdőt.

¹¹⁶⁵ Sic!

A fürdőbiztos hátramarad, elzárja az egyes zuhanycsapokat, végignézi a fülkéket, és az ottmaradt tárgyakat felszedi, az elkésőket cédulán azonnal fürdés után beadja. – Az elkésőkre igen érzékeny büntetés, ha a következő alkalommal tíz perccel előbb kell kijönniök a vízből, hogy fel tudjanak öltözködni.

Mindenkinek fürödni kell. Aki előzetes prefektusi engedéllyel egészségi v. más ok miatt nem fürdött, az jelentkezik a fürdőbiztosnál, aki maga is utána néz, összeírja azokat, akik nem fürödtek, megmutatja a magiszternek, azután átadja a névsort a tiszt. Prokurátornak. – Ez igen fontos a számlázás miatt.

„Nem fürdik” szombati napokon, mikor hivatalos tisztálkodási fürdő van, annyit jelent, hogy az illető tus alatt szappannal alaposan lemosakodik, de a medencébe nem mehet. Az ilyenek nem szabad 1 P-t számlára felírni.

Meleg nyári időt kivéve a fiúk mindig sapkával és télikabáttal mennek le, és jönnek vissza, hogy meg ne hűljenek.

A hálóban 3–4 perc fésülködés. A ruhákat elrendezik. Fürdőnadrágot, törülközőt, lepedőt, fürdőköpenyt kiterítik, és a helyükön várakoznak, v. szekrényt rendeznek.

Sípjelre sorakozás és levonulás a tanterembe. Elkésés nincs, a tanterembiztos előre lejön, becsukja az összes ablakokat, hogy a meleg fürdőből jövet nyitott ablak mellett a fiúk meg ne hűljenek. – Kb. 20 perc múlva, ha olyan az idő, ismét ki lehet nyitni az ablakokat.

Azon harmadik és magasabb szakaszisták, akiknek engedélyük van borotválkozásra, de nem egymás borotválására, legfeljebb egy negyedóraig maradhatnak a hálóteremben.

[62] A legfelsőbb szakasz kiváltságai

Studium alatt minden félórában óraüteskor külön engedély nélkül átadhatnak egymásnak könyvet, füzetet, de helyüket el nem hagyhatják.

Pulpitusukba külön engedély nélkül minden alkalommal benyúlhatnak.

Az ebédig tartó negyedórát az üdülőben tölthetik.

Közös szentáldozási napokon a VII. és VIII. osztály egy-egy üveg sört hozhat ebédre, de P. Prefektusnak jelenteniök kell.

Háromszor-négyszer egy évben teaestélyt rendezhetnek az előjárók előzetes hozzájárulásával. A többi szakaszok legfeljebb egyszer-kétszer évenként.

Ha valamely tisztességes ünnepélyre v. sajtógyűlésre meghívót kapnak, néhányan képviselhetik a szakaszt.

Ha a színházban valamely klasszikus darabot játszanak – ha az előjáróság jónak látja – a VII. és VIII. osztály elmehet az előadásra.

9 óráig fennmaradhatnak.

Vasár- és ünnepnap ruhaváltás után rögtön mehetnek tízóraizni.

Hálóból lejönniök sorakozás nélkül szabad felkelés után.

A MATURANDUSOK¹¹⁶⁶ KIVÁLTSÁGAI

A maturandusok május elsejétől külön szobákat kapnak.

Ilyenkor a következő rendet kell az egyes szobákban kifüggeszteni:

A R. P. Rektor szigorú parancsa, hogy senki semmiféle ürügy alatt engedély nélkül ki ne menjen a városba, mert ipso facto¹¹⁶⁷ ki van téve a konviktusból.

A KÜLÖNSZOBÁK CÉLJA, HOGY AZ ÉRETTSÉGIRE KOMOLYABBAN ÉS KÖNNYEBBEN ELKÉSZÜLHESSENEK.

Ezért:

1. Az intézeti közös napirendet megtartják. A szakasszal együtt végzik a reggeli és esti imát, ugyancsak a szakasszal együtt hallgatják a szentmisét.

[63] 2. Minden étkezésen pontosan és együtt jelenjenek meg. Reggeliről és uzsonnáról egyenkint is eltávozhatnak.

3. Részt vesznek a rendes közös rekreációban ebéd és vacsora után. – Studiumot ekkor nem tarthatnak.

4. Sétára v. kirándulásra a szakasszal együtt mennek.

5. Minden este 9 órakor feketnek le, kivéve, ha egyes esetekben más intézkedés nem történik. A felkelés azonban a szakasszal egy időben van.

6. A tanterembe az esti ima és lelkiolvasás idején kívül nem mehetnek.

7. Engedélyt mindenre éppúgy kérnek, mint a többiek.

II.¹¹⁶⁸ A kertben használhatják a széles úttól a betonpályáig terjedő részt (Hauer park). – A szőlőbe, gyümölcsösbe, továbbá a louredes-i grottához és a ft. Páterek helyére nem mehetnek.

III. Bokrok közé bújni, v. a földön heverészni semmiképp sem szabad.

¹¹⁶⁶ Érettségizők.

¹¹⁶⁷ Ebből kifolyólag.

¹¹⁶⁸ A sorszámzás itt arab számokról rómaina vált, és a II. sorszámmal indul.

IV. Valahányszor a szakasszal kell vonulniok, silentiumot és menetrendet kell tartaniok.

V. Egymás szobájába csak tanulási ügyben mehetnek rövid időre.

VI. Éppúgy nem fogadhatnak szobáikban v. bárhol másutt senkit P. Prefektus engedélye nélkül, még externista osztálytársaikat sem, mint bárki más a konviktorok közül.

VII. Szobáikban semmiféle szőnyeg, nyugágy, foteuil v. chezlong-imitáció nem lehet.

VIII. Mivel a készület idején is az Intézet felügyelete alatt állanak, ne ütközzenek meg azon, ha időnkint a t. magiszterek kopogás nélkül szobáikba lépnek, hogy őket is itt felülvizsgálják.

IX. Ha szobáikat elhagyják, jelezzék, hová mennek, hogy szükség esetén megtalálhatók legyenek.

X. A teniszpályát az összefoglaló előadások befejeztével naponta ½ 3-tól 4-ig és 5–7-ig használhatják.

[Itt végetér a Directorium főszövege. Az író-szerkesztő azonban még nyolc gépelt oldalnyi mellékletet csatolt a végére. A mellékleteken, ahogy eddig is, nem találhatóak oldalszámok. Míg az eddig csatolt mellékletek szervesen beilleszkedtek a főszöveg gondolatmenetébe (pl. a zeneprefektus teendőinek taglalásánál a szerkesztő csatolta a zenetermek használatának szabályzatát), addig ez a nyolc oldal meglehetősen önkényes gyűjtemény. A szerkesztő nyilván úgy gondolta, hogy az internátusi nevelőatyák ezeket is haszonnal fogják olvasni. A mellékletben közölt első szöveg Theodor Ziehen¹¹⁶⁹ 7 pontja a helyes gyermeknevelésről. Ez a pedagógiai dokumentum bár nem a Pius Internátus berkein belül keletkezett, de útmutatása tetten érhető az intézet nevelési elveiben – ezt, ha más nem, bizonyítja az, hogy a nevelők számára készített Directoriumba is bekerült –, ezért a Pius Internátus nevelő munkájának bemutatása szempontjából fontos közölni.]

Ziehen pedagógus 7 pontja a helyes gyermeknevelés és az esetleges hisztéria elkerülésére.¹¹⁷⁰

1. Kávét, teát, alkoholt, fűszert és dohányt teljes mellőzése egész a serdülésig. Bőséges, de egyszerű táplálkozás.

¹¹⁶⁹ Theodor Ziehen (1862–1950) német pszichiáter.

¹¹⁷⁰ Sic!

2. A nemi élet figyelemmel kísérése.
3. Edzés mérsékelten hideg ledörzsölések és fürdők által. Szoktat is fáradalmakhoz és fájdalmakhoz. Rendszeres testgyakorlás, esetleg sport is.
4. A képzelet fejlődésének óvatos visszatartása. (Az olvasmányok ellenőrzése, az egyedüllét kerülése.) Okos foglalkoztatás rendszeres napirenddel. (Kerti és mezei munka stb.)
5. A magántanulásnak fölébe helyezendő a nyilvános iskolai oktatás.
6. Kedvezőtlen otthon esetén kihelyezés megfelelő környezetbe, vagy hisztériás környezet eltávolítása. (Cseléd, nevelőnő stb.)
7. Szófogadásra, fegyelemre, önuralomra való szoktatás megfontolt szigorúsággal. A testi fenyíték nem hatásos, ellenben egyéb büntetések, mint pl. jutalmak megvonása nemcsak megengedettek, hanem okszerű alkalmazással rendszerint célravezetőek.

[A mellékletben közölt következő szöveg az Arcod verejtékével... címet viseli. „Elméledés az ifjúság ellenőrzéséről, kötelességteljesítésének előmozdításáról. Szülői értekezleten felolvasta Baják Mihály S. J.¹¹⁷¹ 1936.” A négy gépelt oldal terjedelmű írás a diákok otthoni tanulásának eredményesebbé tételére ad a szülőknek útmutatást, ezért nem világos, miért került a bentlakó diákok nevelőinek szánt direktóriumba.¹¹⁷² A Pius Internátus belső életére, működési szabályaira, nevelési elveire és gyakorlatára vonatkozóan semmiféle adattal nem szolgál, ezért nem közlöm.

A mellékletben található következő egység egyfajta kiegészítés a direktórium főszövegéhez. Az ugyanis részletesen taglalja a magiszter teendőit, amikor a magiszter és a rábízott szakasz együtt van. Arról viszont nem ír, mivel foglalataskodjon a magiszter azalatt az idő alatt, míg növendékei délelőtt a gimnáziumban vannak.]

1935. év provinciálisi látogatásán az egyik magiszter felvetette a kérdést, hogy mi a magiszterek délelőtti teendője. És bár ő szépen dolgozott, hogy megnyugtathassák, összeállították neki a magiszteri teendőket.

Ezek:

Levélírás a fiúk szüleinek.

¹¹⁷¹ Baják Mihály SJ a Pius Gimnázium latin-görög szakos tanára volt.

¹¹⁷² Adja magát a párhuzam, hogy az internátusi diák számára a nevelője olyan, mint a bejáró számára a szülő, ezért a szülők számára adott útmutatás a nevelő magiszterekre is ugyanúgy érvényes. Azonban a dokumentum jórészt olyan problémákkal foglalkozik, amelyek speciálisan a családnál lakó tanulóknál jelentkezhetnek, és egy internátusban fel sem merülhetnek. Például: a gyerek nem fordít elég időt a tanulásra – ilyen probléma egy internátusban a kötelező tanulóidők és a szigorú napirend miatt nincs. Vagy: a diákok kisebb testvéreinek lár-mája, szüleinek munkavégzése zavarja a tanulásban. Stb.

Játékok beszerzése, előkészítése, játékkönyvek tanulmányozása.
A könyvtár áttanulmányozása.
Lectio spiritualis előkészítése.
Pénzügyek és engedélyügyek előkészítése.
Kutatás hálóban, tanteremben, ebédlőben, ruhákban, könyvekben.
Lelkidolgok.
Tanároknál való érdeklődés.
Akadémiák¹¹⁷³ előkészítése, folyóiratok szerkesztése, sokszorosítás, gépelések, reparációk.
Betegteremben lévőknek utánanézni, instruálásuk.
Konferenciák.
Speciális megbízatások P. Prefektus részéről.
Egymás kiségitése sürgősebb ügyekben.
Bevált praxisaink írásba foglalása,¹¹⁷⁴ memorandumok készítése a hibákról, hiányokról stb.
Egyéni tanulmányaink. – Egyéb megbízatásaink.

[Ezt követően a szerkesztő egy levél szövegét közölte mellékletként: „Dőry bárónő levele B. Á-hoz. Sopron 1937. II. 7.” A címzett B. Á., a Pius Internátus növendéke, aki valószínűleg közeli rokonságban áll Dőry bárónővel. A bárónő levelében B. Á. intézeti neveltetése során nyert pozitív tapasztalatai alapján elismeréssel szól a Pius Internátusról. Arról is beszél, hogy a pozitív tapasztalatok miatt két másik fiút is be szeretnének adni az internátusba. A levél az internátus belső életére vonatkozóan nem nyújt érdemi információkat, ezért közlésétől eltekintek. Valószínűleg mementóként került bele a Directoriumba, hogy mindenki, aki azt olvassa, láthassa, hogy milyen nagyszerű intézet a Pius Internátus, mert tekintélyes személyek (esetünkben egy bárónő) is jó véleménnyel vannak róla.

A melléklet utolsó eleme az Ambiciónövelés címet viselő írás. A szerző nincs megnevezve. Mivel ez a szöveg kifejezetten az internátusi nevelők számára íródott, közlöm.]

Ambiciónövelés

¹¹⁷³ Önképzőkörök, illetve azok ülései.

¹¹⁷⁴ Ennek ékes példája a most olvasott *Directorium*.

Az ambíció sokszor a legtörekvőbbek számára is elveszti hatékony erejét, annál inkább azoknál, akik a sikertelenség, tudat alatt hordozott számos lelki betegség, kevés tehetőség, félreismerés járma alatt nyögnek.

Konviktusunk alsó szakaszaiban jól ismert szolgálatokat tesznek az egyéni és csapatversenyek.

A tannaplóból világos lesz a magiszter előtt a növendék mindennapos eredménye, éppen azért nagyon dolgozzék a magiszter, hogy a tanárok vegyék ezt a kis fáradságot,¹¹⁷⁵ mely annyi hasznot hozhat. – Mindenesetre meg kell nyugtatni azokat a gyengédszívű tanárokat, akik a rosszabb jegyet már csak azért sem akarják a tannaplóba írni, mert félnek, hogy a konviktus túl szigorúan bírálja el ezt a sikertelenséget. – Másrészt fontos, hogy a magiszter ne a tannapló alapján bírálja el fiait.

A magiszter állandóan járjon a tanárokhoz a direktóriumban¹¹⁷⁶ megszabott időben, és ott ne „kínvallja” a fiúkat, hanem okosan, reálisan mondja el, hogy mit ért el a fiúra nézve szorgalmát és a nehézségek legyűrését illetőleg. A reális, szerény, de határozott információkat a tanárok nem vetik el, ha talán nehezen is barátkoznak meg vele, sőt megtörtént az is – az illető magiszter mondotta el –, hogy közvetlenül a konferencia előtt sikerült egy gyereket a tiszta négyesből átmentenie, mert határozottan állította, hogy az illető dolgozott és tudott annyit, amennyit a hármásoknak szükséges.

Az egyéni és csapatversenyek egy része abban áll, hogy minden szombaton zárlatot csinálunk a tannaplóból az egyesekre¹¹⁷⁷ és az osztályokra nézve. Számontartom a heti jelesek számát, négyesek számát, egyénileg és osztályonként százalékban arányítom őket stb. – Az eredményt ünnepélyes formában, hatékony szavak kíséretében nyújtom az egyeseknek és az osztályoknak. – Fontos, hogy ne fukarkodjak a megérdemelt dicséretekkel, le ne dorgáljak senkit, de sajnálkozzam azokon, akik még mindig nem akarják megérteni, hogy az életnek tanulnak, hogy szüleiket szomorítják, hogy nem használják ki az önlegyőzésben rejlő erőt.

Vigyázni kell a lelkiolvasásokon, hogy ne annyira a jó előmenetelt dicsérjem, hanem annál inkább a törekvést, még ha nem is látszik az eredmény, mert csak ez az, ami az életre is nevel.

Jelöljem az év folyamán szerzett jelesek számát, négyesek számát a „Pro Meritis”- táblán, mely kétségkívül emeli a helyes ambíciót, mely a sikerekből származik.

¹¹⁷⁵ Ti. a tannapló pontos vezetését.

¹¹⁷⁶ Ez arra utal, hogy a *Directorium* már létezett, amikor ez az írás keletkezett.

¹¹⁷⁷ Értsd: egyes személyekre.

Ám a magiszternek tovább kell mennie. Meg kell erősítenie a csüggedő szíveket, akik legjobb akaratuk mellett sem tudták magukat átverni a szekundán,¹¹⁷⁸ nem tudták magukat a tanár figyelmébe vonni, akik hosszú lustálkodás után még nem nyerték vissza a tanár bizalmát.

Minden sikerért egy-egy biztató szó, biztató tekintet. – Ha még oly fáradt is a magiszter, ne mulassza ezt el.

Ha pedig a fiú telve keserúséggel jelenti a jó munka utáni sikertelenséget, a szekundát, ha a fiú erősebben is kifakad tanárjával szemben, nem szabad „rámásznom”, hanem szeretettel hallgatom végig, és keresem a sikertelenség okát. Rendszerint oda jutunk ki, hogy a fiú vagy nem figyelt, vagy rendetlenkedett, játszott, elárulta az alapokban való fogyatékoságát stb.

Sokkal nehezebb a dolgom, ha a tanár helytelen pedagógiáját tapasztalom. Ilyenkor hivatkoznom kell, hogy nem szabad a tanárt felmérgecsíteni, aki szintén idegekkel gazdagon felszerelt ember, hogy a fiú sem igazságos, mikor oly dühösen beszél tanárjáról, mint a mellékelt ábra mutatja, persze nem szabad ezzel a gyereket szúrnom. Hivatkoznom kell arra, hogy a tanár ez által ösztökélni akarja – sajnos vannak olyan tanárok, akik ezt az egyesekkel bevált eszközt úton-útfélen alkalmazzák, és ezért éppen az ellenkezőjét érik el –, mindenképpen vigasztalom a fiút, anélkül, hogy a tanárra „kiszállnék” – feltéve természetesen, ha az itthoni munkából látom a gyerek törekvéseit és ártatlanságát.

Azért kell itthon figyelni, és a szorgalmat nem egészen a havijegyek mértékéhez szabni, bár nem hagyhatjuk azt figyelmen kívül. Egy magiszternek rengeteg fizikai energiát kell belöknie – ami persze a lelkiek nélkül bizony másfelé pazarlódik –, ha azt akarja, hogy jól menjen itthon a kocsi.

Egyik haviról a másikra, félév előtt, évvég előtt egy-két hónappal reális eredményt kell kitűznie minden fiúról, amelyet megállapítunk a fiú teljesítőképességéből, sikereiből, tanárokkal való komoly megbeszéléseinkből, és ennek a jövőben lógó bizonyítványnak elérésére sarkalhatjuk a fiút.

Vannak olyan fiúk, akiket bizonyos megszorításokkal tudok csak sarkalni, de nem szabad azt hinnem, hogy mind ilyen. Az egyiknél éppen az ellenkezőjét érhetem el azzal az eszközzel, ami a másiknál teljes sikert biztosított.

Megszorítások lehetnek szabadidőben, egyéb a fiú számára kedves dologban. – Sikerek esetén a megszorításokat egy-egy időre felengedem, természetesen mindig kifejezett

¹¹⁷⁸ Elégtelenen.

engedélyemmel. Nem szabad ennek azt a látszatot öltenie, mintha a magiszter nem törődne az egésszel. – Ellenkezőleg, a fiúnak mindig tudnia kell, hogy magánbeszédeinkben, melyre rengeteg alkalmat kell találnom, noha az általános felügyeletet ilyenkor sem mulasztom el, miben egyezkedtünk meg vele.

Azok, akik hamar ígérek, rendszerint nem kitartók. Ilyeneknél magam szabom meg azt a kis mértéket a mellékes tanulásban, amelyet el kell érniök, ha valamiben nem áll intentio¹¹⁷⁹ szerint a szénájuk. – Másnál hagyom érvényrejutni az egyéni intenciót, de szemmemel, biztató mosolyommal sosem engedem szemem elől a törekvő munkát és dicséretreméltót. Ez emeli a fiút. Annál, aki kevésbé kitartó, ezzel eleven lelkiismeretvé válhatom.

Vigyázni kell azonban, hogy a magánbeszélgetéseken megígért egyéni plus-munkát sose kényszerítsem. Tegye azt a gyerek szabadakarataából. – Néha látszólag egy időre magára hagyom őket előzetes bejelentéssel, de azért nem szűnök meg sarkalni, ha újabb hanyatlás mutatkozik, hogy a gyerek is lássa, mennyire szükséges ez előhaladása miatt.

A magiszter szerepe állandó töltése az energiákra kapacitábilis,¹¹⁸⁰ üresedő akkumulátoroknak.¹¹⁸¹

Módot találok a sikerek jutalmazására a merentik¹¹⁸² különböző színeivel, melyeket fokozásra használok fel. A háborúban is jól bevált kitüntetéseknek megfelelően jutalmazhatom a rendet a támlákban, külső viselkedést – bár itt nagyon kell vigyáznom a báránybőrű farkasokra. Ha ilyen jutalmakat is behozok, ismernem kell a fiúkat szőröstől-bőröstől. A fejlődő fiú hamar észre veszi az irányába törekvő jóindulatot, bizalmát lassankint megnyerhetem, és akkor, a nélkül, hogy kívánnám, kiönti egész szívét, annak minden keserűségét.

Természetesen nem szabad a lelkiatya szerepét betöltenem különböző okokból, hanem mindjárt alkalmas lelkivezetőhöz irányítom, de a jó szót, mint máskor, most sem tagadhatom meg. Még később is, ha újabb botlások előtt látnám a fiút, szelíd, de mélyreható szemekkel kell az ifjúra nézmem, mint tette azt annak idején Jézus Péterrel. – Sokaknál érvelhetek Jézus szenvedésével érettünk magánbeszédeinkben, különösen szenvedéseknél a fogékony szellemeknél. Ez igen hatásos lehet. Azonban mindig számítanunk kell a valósággal, és nem szabad itt sem túlozni.

Akkor lesz jelenlétem leghatásosabb a gyerekekre, ha mindenben az alázatos, áldozatos, szerény, bölcs, isteni Jézust utánzom.

¹¹⁷⁹ Szándék.

¹¹⁸⁰ Fogékony.

¹¹⁸¹ Sic!

¹¹⁸² A Piusban a kitüntető okleveleket nevezték merentinek feliratuk (Merenti honor) után.

[Ezzel a jezsuita pedagógiát jól jellemző gondolattal zárul a melléletek sora – és a Directorium egésze.

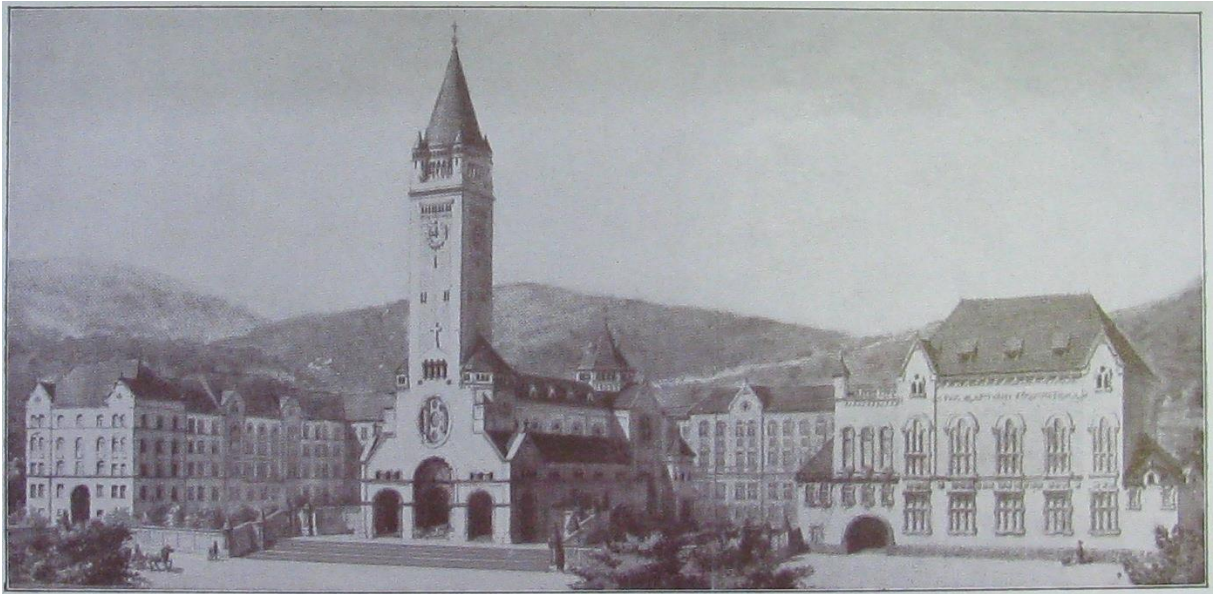
Ezt követően a szerkesztő egy kilencoldalas tárgymutatót illesztett a Directorium végére Index címmel. Az olvasónak nyújt segítséget azzal, hogy az érintett témákról részletes lajstromot állított össze, és jelezte, hogy az egyes témák a Directorium hányadik oldalán kerülnek taglalásra. Sőt egy precíz jezsuita utólag tintával azt is odairta, hogy az oldal hányadik bekezdése szól az adott témáról.]

Képmelléletek

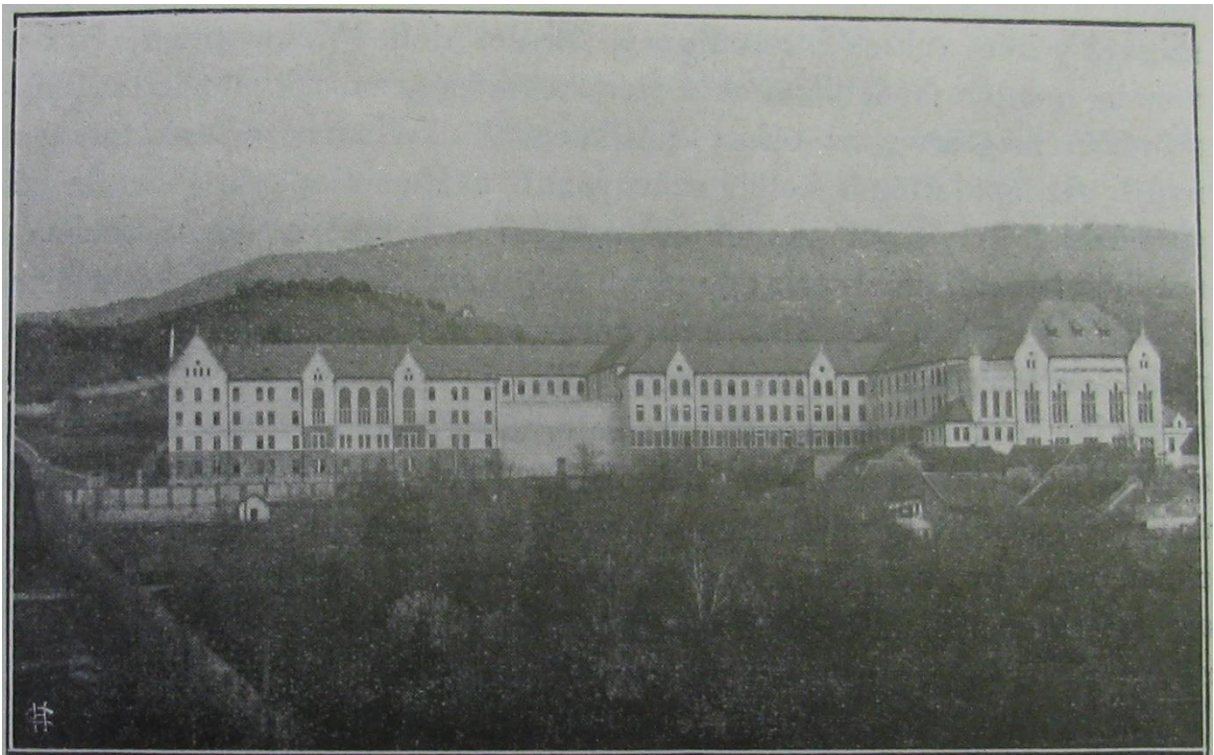

1. kép. Zichy Gyula püspök.¹¹⁸³

¹¹⁸³ Forrás: *Mecsek Alján*, 1920, 1. szám, tábla.

2. kép. A Pius Gimnázium eredeti látványterve. Készítette: Pilch Andor építész, 1913.¹¹⁸⁴

3. kép. A Pius Gimnázium épületegyüttese az építkezés első szakaszának befejezése után, 1914–1915.¹¹⁸⁵

¹¹⁸⁴ Forrás: *Értesítő 1913–1914*, 1. tábla.

¹¹⁸⁵ Forrás: *Értesítő 1914–1915*, 5. o.

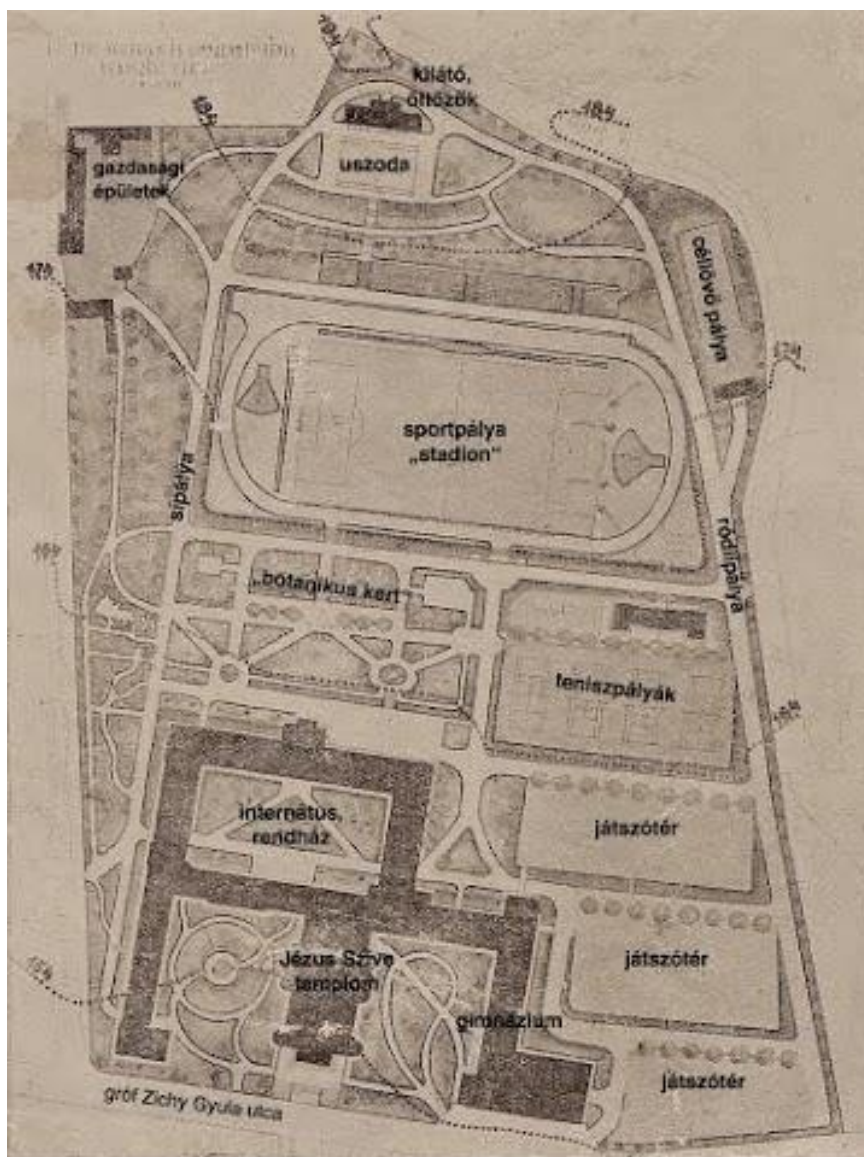
4. kép. A templom építése, 1927–1930.¹¹⁸⁶

5. kép. A Pius Gimnázium az 1930-as évek elején.¹¹⁸⁷

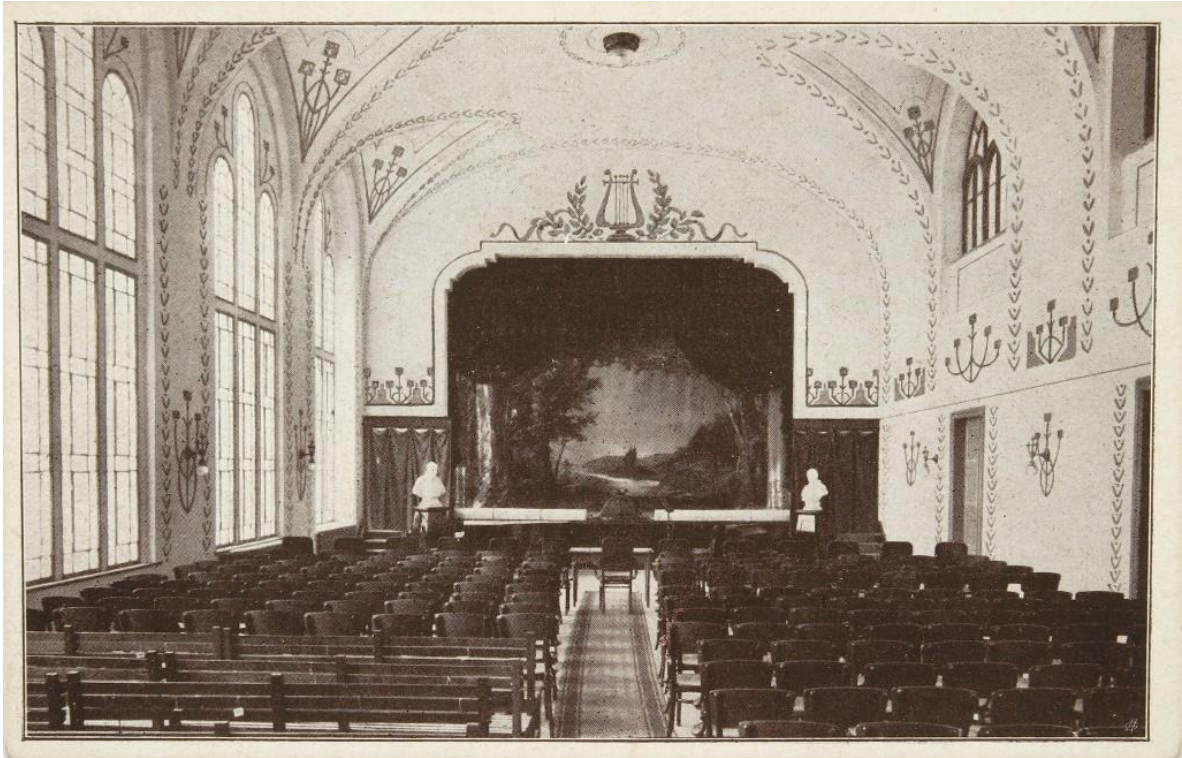
¹¹⁸⁶ Forrás: <https://www.facebook.com/RegiPecs/> Letöltés ideje: 2019. január 14.

¹¹⁸⁷ Forrás: Janus Pannonius Múzeum Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály, Pécs, KI.80.659

6. kép. A Pius Gimnáziumban létesített sportkomplexum és botanikus kert terve. Készítette: Dulánszky Jenő, 1934.¹¹⁸⁸

¹¹⁸⁸ Forrás: PÁSZTOR: *Püspöki szőlőből botanikus kert*, i. m.

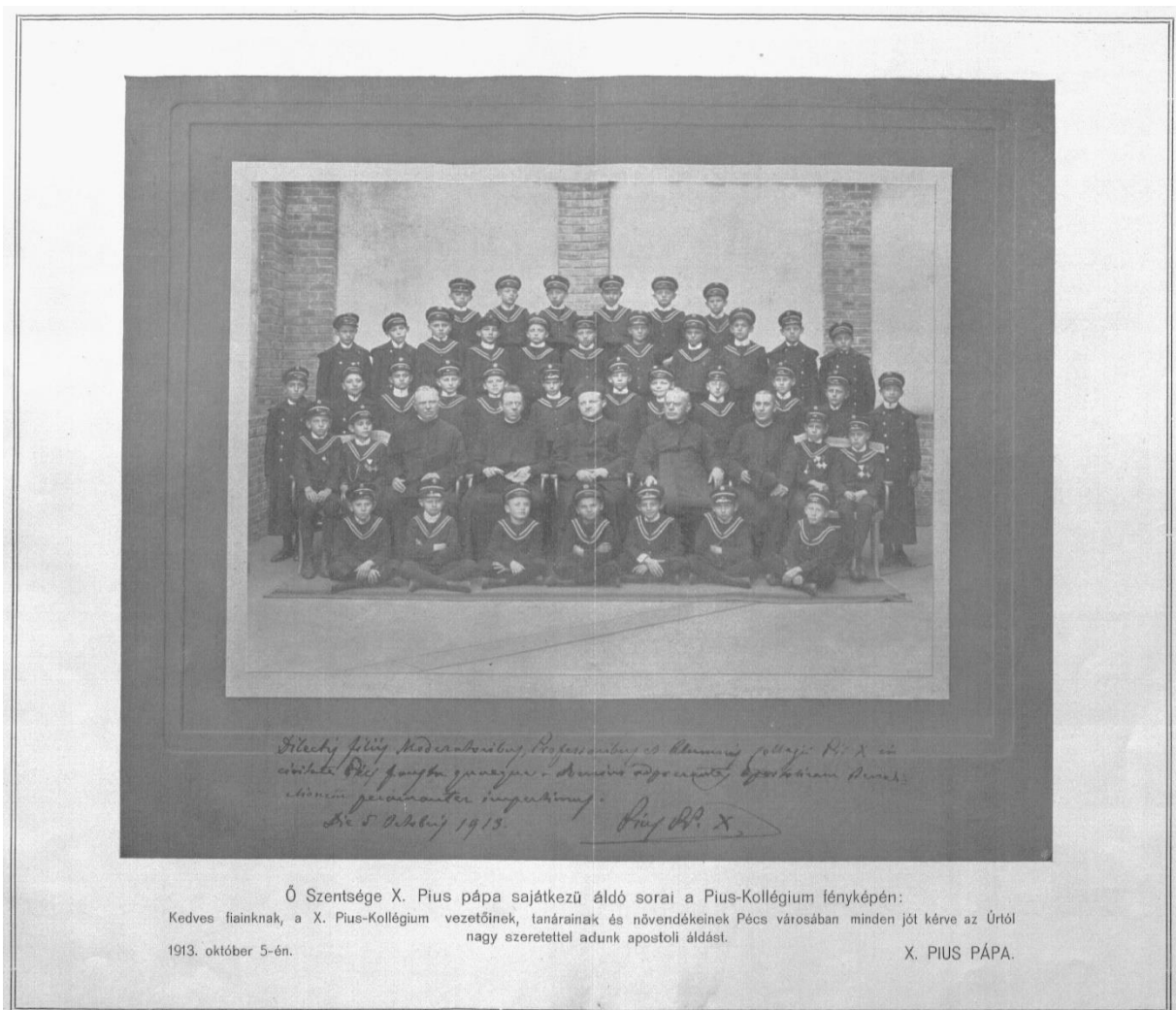
7. kép. A gimnázium díszterme.¹¹⁸⁹

8. kép. Az internátusi kápolna. A freskókat Farkas Rózsi festőművész készítette 1923-ban.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁹ Forrás: Janus Pannonius Múzeum Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály, Pécs, KI.80.651

¹¹⁹⁰ Forrás: <https://fortepan.hu/hu/photos/?q=Pius%20Gimn%C3%A1zium> Letöltés ideje: 2021. július 17.

9. kép. A Pius Gimnázium tanárainak és bentlakó tanulóinak csoportképe 1913-ból. Középen birétumban Jablonkay Gábor, az intézmény első rektora és igazgatója. A kép alatt X. Pius pápa saját kezűleg írt áldása olvasható, amelyet az iskola számára adott.¹¹⁹¹

¹¹⁹¹ Forrás: *Értesítő 1913–1914*, 2. tábla.

10. kép. Kitüntetett diákok csoportja, 1914–1915.¹¹⁹²

11. kép. Az első érettségiző osztály, 1920. Osztályfőnök: Kulcsár István SJ.¹¹⁹³

¹¹⁹² Forrás: *Értesítő 1914–1915*, 15. o.

¹¹⁹³ Forrás: *Mecsek Alján*, 1920, 1. szám, táblakép.

12. kép. Az I. szakaszba tartozó bentlakó növendékek sorakoznak az internátus folyosóján.¹¹⁹⁴

¹¹⁹⁴ Forrás: <https://fortepan.hu/hu/photos/?q=Pius%20Gimn%C3%A1zium> Letöltés ideje: 2021. július 17.

13. kép. Internátusi tanulóterem, 1914–1915.¹¹⁹⁵

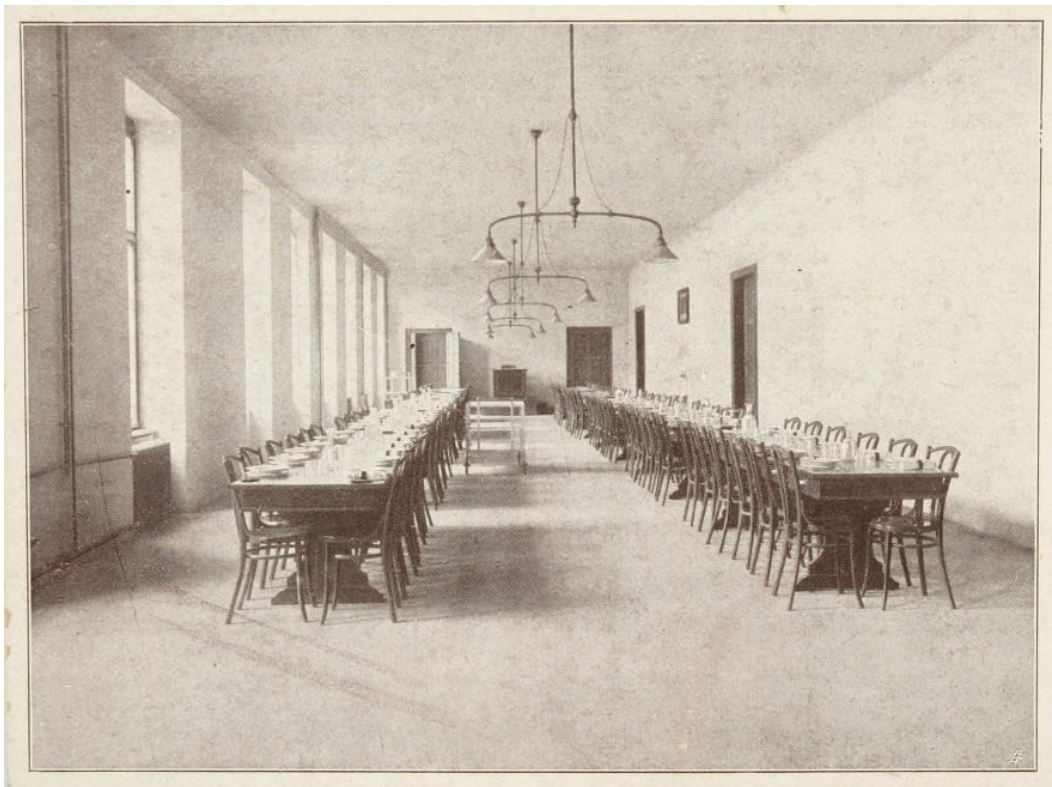
14. kép. Internátusi növendékek rekreáción az egyik üdülőteremben.¹¹⁹⁶

¹¹⁹⁵ Forrás: *Értesítő 1914–1915*, 12. o.

¹¹⁹⁶ Forrás: <https://fortepan.hu/hu/photos/?q=Pius%20Gimn%C3%A1zium> Letöltés ideje: 2021. július 17.

15. kép. Internátusi növendékek rekreáción a játéktéren, 1914–1915.¹¹⁹⁷

16. kép. Internátusi ebédlő, 1914–1915.¹¹⁹⁸

¹¹⁹⁷ Forrás: *Értesítő 1914–1915*, 17. o.

¹¹⁹⁸ Forrás: *Értesítő 1914–1915*, 24. o.

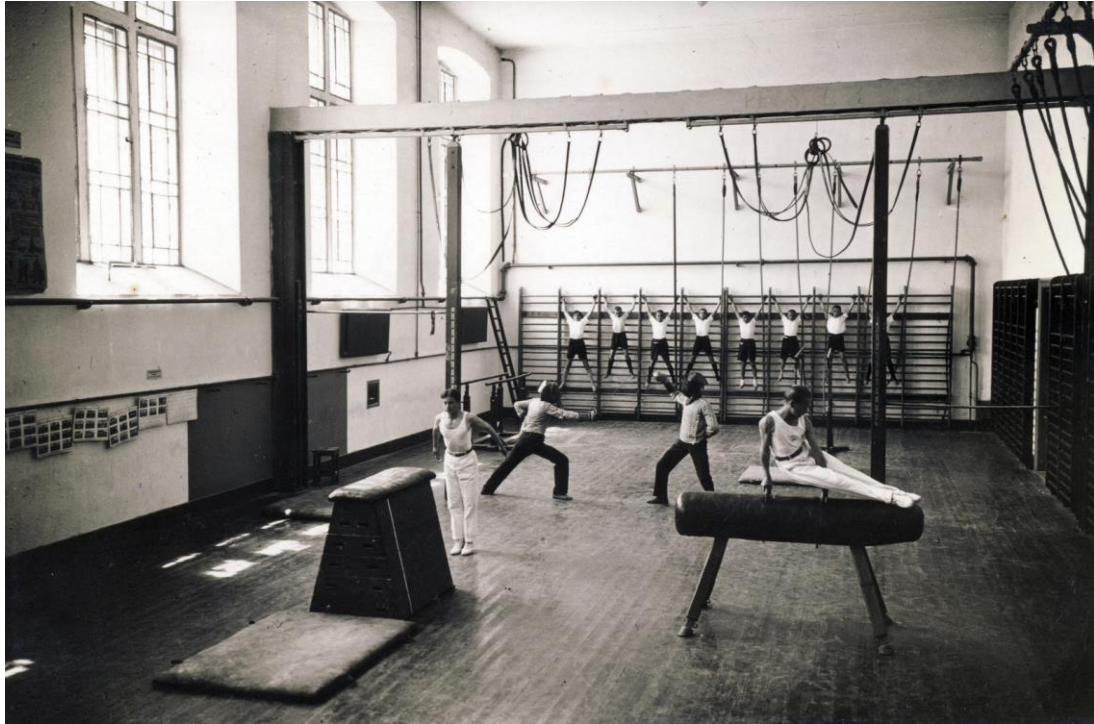
17. kép. Az I. szakasz hálóterme az internátusban.¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁹ Forrás: <https://fortepan.hu/hu/photos/?q=Pius%20Gimn%C3%A1zium> Letöltés ideje: 2021. július 17.

18. kép. Hálófülke a II–III. szakasz hálóterméből. ¹²⁰⁰

¹²⁰⁰ Forrás: <https://fortepan.hu/hu/photos/?q=Pius%20Gimn%C3%A1zium> Letöltés ideje: 2021. július 17.

19. kép. A gimnázium tornaterme.¹²⁰¹

20. kép. A gimnázium uszodája, 1914–1915.¹²⁰²

¹²⁰¹ Forrás: <https://fortepan.hu/hu/photos/?q=Pius%20Gimn%C3%A1zium> Letöltés ideje: 2021. július 17.

¹²⁰² Forrás: *Értesítő 1914–1915*, 19. o.

Felhasznált források és szakirodalom

Levéltári források

Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár. II. A Jézus Társaság Magyarországi Rendtartománya iratai (1909–1950). 4. Rendházakra vonatkozó iratok. 4. A pécsi rendház iratai (1912–1950). **(Jegyzetben: JTMRL II.4.4. A pécsi rendház iratai)**

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. VIII. Intézetek, intézmények. 61. A jezsuita rend Pius Gimnáziumának és Internátusának iratai. **(Jegyzetben: MNL BaML VIII.61. A Pius Gimnázium iratai)**

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. XII. Egyházi szervezetek, intézmények. 6. A jezsuita rend pécsi rendháza (Pius) iratai. **(Jegyzetben: MNL BaML XII.6. A jezsuita rend pécsi rendháza iratai)**

Pécsi Egyházmegyei Levéltár. I. Püspöki Levéltár. 1. Püspöki Hivatal. a. Egyházkormányzati iratok. **(Jegyzetben: PEL I.1.a Egyházkormányzati iratok)**

Pécsi Egyházmegyei Levéltár. I. Püspöki Levéltár. 1. Püspöki Hivatal. e. Számadások és leltárak (Rationes et inventaria). 74. A Pius Gimnázium számadásai. **(Jegyzetben: PEL I.1.e Rationes et inventaria 74. A Pius Gimnázium számadásai)**

Pécsi Egyházmegyei Levéltár. IV. Egyéb intézmények iratai. 6. A pécsi Pius Gimnázium iratai. **(Jegyzetben: PEL IV.6. A Pius Gimnázium iratai)**

Nyomtatott források

*A Pius Gimnázium kiadványai*¹²⁰³

¹²⁰³ A Pius Gimnázium által kiadott iskolai értesítők, iskolaújságok és egyéb kiadványok legteljesebben az alábbi gyűjteményekben található meg: a Pécsi Egyetemi Könyvtár Történeti Gyűjtemények Osztálya, illetve a pécsi Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye.

A Jézus Társasága Pécsi Pius-Gimnáziumában végzett növendékek névsora és címtára 1920–1935. Pécs, 1936. A *Mecsek Alján* 25. számának melléklete.

Jézus Társasága Pius-internátusa, Pécs. Tájékoztató. Pécs, é. n.

A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1912–1913-iki iskolai évről. Pécs, 1913. Illetve a további évfolyamok 1948-ig.

Arany-Ezüst. A pécsi Pius Gimnázium lapja: 7 évfolyam, 1938–1944.

Mecsek Alján. A pécsi Pius Gimnázium lapja: 24 évfolyam, 1920–1943.

Tudnivalók a pécsi Pius alapítványi Jézus-társasági kath. főgimnázium tanulói számára. Pécs, 1913.

Vallásosság és Műveltség sorozat

MARTINOVICH Sándor SJ: *Modern vallásosság.* Pius-Kollégium, Pécs, 1918.

MARTINOVICH Sándor SJ: *Egyház és kultúra.* Pius-Kollégium, Pécs, 1918.

MARTINOVICH Sándor SJ: *Egyház és demokrácia.* Pius-Kollégium, Pécs, 1918.

MARTINOVICH Sándor SJ: *Kereszténység és szociálizmus.* Pius-Kollégium, Pécs, 1918.

MARTINOVICH Sándor SJ: *Kereszténység és feminizmus.* Pius-Kollégium, Pécs, 1918.

MARTINOVICH Sándor SJ: *Úri morál.* Pius-Kollégium, Pécs, 1918.

MARTINOVICH Sándor SJ: *Papi celibátus.* Pius-Kollégium, Pécs, 1918.

MARTINOVICH Sándor SJ: *A zsidókérdés.* Pius-Kollégium, Pécs, 1918.

MARTINOVICH Sándor SJ: *Új világ – régi hit.* Pius-Kollégium, Pécs, 1919.

MARTINOVICH Sándor SJ: *A páholy gondolatvilága.* Pius-Kollégium, Pécs, 1919.

MARTINOVICH Sándor SJ: *Egyház és állam.* Pius-Kollégium, Pécs, 1919.

MARTINOVICH Sándor SJ: *Vallás és iskola.* Pius-Kollégium, Pécs, 1919.

MARTINOVICH Sándor SJ: *A klérus és a nép.* Pius-Kollégium, Pécs, 1919.

Szebb Jövő sorozat

MARTINOVICH Sándor SJ: *Egy szebb jövő felé.* Pius-Kollégium, Pécs, 1919.

BÚS Jakab SJ: *Kommunista képek.* Pius-Kollégium, Pécs, 1919.

Dr. SIPOS István: *Katholikus autonómia*. Pius-Kollégium, Pécs, 1919.
SZALONTAY László: *Komoly szó a munkásokhoz*. Pius-Kollégium, Pécs, 1919.
MARTINOVICH Sándor SJ: *Vörös kommunizmus*. Pius-Kollégium, Pécs, 1919.
LÁNYI Ede SJ: *Vörös naplóm*. Pius-Kollégium, Pécs, 1919.
Dr. ÁKOS Ferenc: *A vallástalan iskola*. Pius-Kollégium, Pécs, 1919.
Dr. PILIVÁN Mihály: *A pap, a tanító és a nép*. Pius-Kollégium, Pécs, 1919.
NAGY Miklós SJ: *Azok a „csuhások”!* Pius-Kollégium, Pécs, 1919.

Egyéb nyomtatott források¹²⁰⁴

1939. évi X. törvénycikk a „Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap” létesítéséről.
<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=93900010.TV&targetdate=&print-Title=1939.+%C3%A9vi+X.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> Letöltés ideje: 2020. január 23.

1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94800033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D43> Letöltés ideje: 2020. január 25.

A jezsuita nevelés jellemzői és Az ignáci pedagógia. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Budapest, 1998.

A lelki terror után testi fenytés... In: Dunántúli Napló, 1948. május 19., 5. évf. 112. szám, 2. o.

A pápa halála. Zichy Gyula gróf püspök szózata a hívőkhez. In: Dunántúl, 1914. augusztus 22., 4. évf. 206. szám, 1–2. o.

A pécsi Pius internátus bokréta ünnepélye. In: Dunántúl, 1913. október 26., 5. o.

¹²⁰⁴ A pécsi sajtótermékek (*Dunántúl, Dunántúli Napló, Pécsi Napló, Pécsi Levente* stb.) legteljesebb gyűjteménye a pécsi Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményében érhető el.

Döntés a Pius-alapítványi gimnázium, internátus és rendház építkezése tárgyában. In: Dunántúl, 1913. június 7., 2. o.

Dr. STEUER György: *Beszámoló a Jézustársasági Diákok Szövetségének 1921. évi október hó 8-tól 1927. évi december hó 31-ig kifejtett működéséről.* Dunántúl Egyetemi Nyomda, Pécs, 1928.

JUTASI István: *A Pécsi Pius Gimnázium 1940–1948 közötti története és az 1948-ban érettségizett diákok életútja. Kézirat.* Budapest, 2008.

KERLING János SJ: *Piusi emlékeim 1912–1948.* In: Arany–Ezüst, 1993, 2. évf. 2. szám, melléklet, 1–19. o.

LOYOLAI Szent Ignác: *Lelkigyakorlatok.* Korda Kiadó, Kecskemét, 2006.

Magyarországi rendeletek tára 1945. Belügyminisztérium, Budapest, 1946.

Magyar Törvénytár. 1882–1883. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1896.

Őszentsége Szent X. Piusz pápa „Pascendi Dominici gregis” kezdetű enciklikája a modernizmus eretnekségéről. http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/szemin_67.html Letöltés ideje: 2021. március 7.

Pécsi Levente. A Pécsi Levente Egyesület havi közleményei: 2 évfolyam, 1942–1943.

Pécsi Napló, 1911. április 25., 1–4. o.

PROHÁSZKA Ottokár: *Modern katolicizmus.* In: Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus.* Válogatás Prohászka műveiből. Szent István Társulat, Budapest, 1990, 134–160. o.

SZ. N.: *Kongreganisták kézikönyve.* Mária-Kongregáció, Budapest, é. n.

SZ. N.: *A Mária-Congregatio vezérkönyve.* Budapest, Stephaneum, 1909.

SZ. N.: „Pecsu”. *A színmagyar Pécs szenvedései a szerb megszállás alatt*. Kultura, Budapest, 1919.

Versenytárgyalási hirdetés. In: Dunántúl, 1913. április 17., 8. o.

Vitéz Falta László altábornagy, a m. kir. csendőrség felügyelője. In: Csendőrségi Lapok, 1938. március 16., 28. évf., 6. szám, 181–182. o.

WESZELY Ödön: *A kultúra és a pedagógia*. In: Weszely Ödön: *A modern pedagógia útjain*. Tanulmányok. Második, átdolgozott kiadás. Franklin Társulat, Budapest, 1910, 50–72. o.

Zichy Gyula püspök és a keresztényszocialisták. In: Dunántúl, 1913. június 8., 2–3. o.

ZSADÁNYI Oszkár – KUSSINSZKY Endre (szerk.): *A felszabadulás aranykönyve. Emlékalbum Pécs szabad királyi város, Baja törvényhatósági joggal felruházott város, Baranya és Bács-bodrog vármegyék szerb megszállása, felszabadulása és újjászületésének 10 éves jubileumára*. Haladás, Pécs, 1931.

Felhasznált szakirodalom

ALBERT B. Gábor: *Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középiskolai történelemtankönyvek a Horthy-korszakban*. Pannon Egyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Pedagógiai Kutatóközpont, Pápa, 2006.

BABICS András – KOPASZ Gábor (szerk.): *Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez 1944–1960. Felszabadulásunk emlékére*. Pécs MJ. Város Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztálya, Pécs, 1961.

BALLÉR Endre: *Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században*. Országos Közoktatási Intézet, h. n., 1996.

BANGERT, William V.: *A jezsuiták története*. Osiris Kiadó – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Budapest, 2002.

BANGHA Béla SJ (szerk.): *A négyszázéves Jézustársaság*. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, h. n., 1940.

BÁNKUTI Gábor: *A pécsi Jézus Társasági Pius-Alapítványi Katolikus Főgimnázium és Internátus története*. In: Pécsi Szemle, 2012, 15. évf., 4. szám. 74–81. o.

BÁNKUTI Gábor: *A pécsi Jézus Társasági Pius Kollégium államosítása. Szakdolgozat*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs, 2002.

BÁNKUTI Gábor: *A pécsi Jézus Társasági Pius Kollégium története*. <https://jezsuita.hu/a-pecsi-jezus-tarsasagi-pius-kollegium-tortenete/> Letöltés ideje: 2021. augusztus 1.

BÁNKUTI Gábor: *A pécsi Pius Kollégium államosítása*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007, 165–179. o.

BÁNKUTI Gábor: *A Pécsi Pius Kollégium államosítása*. In: Ravasz Gyöngyvér – Valusek Andrea (szerk.): *Janus-Pius centenáriumi emlékkönyv 1912–2012*. Janus Pannonius Gimnázium, Pécs, 2013, 29–35. o.

BÁNKUTI Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965*. L'Harmattan Kiadó – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest, 2011.

BÁNKUTI Gábor: *Jezsuiták elleni koncepciós perek Magyarországon, 1948–1965. Doktori disszertáció*. PTE BTK, Pécs, 2009.

BASICS Beatrix: *Történelmi ikonográfia*. In: Bertényi Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 35–43. o.

BERKOVITS Balázs: *Foucault és Goffman – a humán tudományok működése*. In: *Pro Philosophia Füzetek* 2003, 5. évf., 4. szám. <http://www.c3.hu/~prophil/profi034/berkovits.html> Letöltés ideje: 2021. augusztus 8.

BERTALAN Péter: *A pálos rend és az állambiztonság küzdelme. Hálózatok szorításában.* Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2015.

BERTALAN Péter: *Az Opus Deitől a Provida Materig. Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.

BIKFALVI Géza: *A jezsuita oktatás gyakorlata a Ratio studiorum szellemében.* <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=859&articleID=7019&ctag=article-list&iid=1> Letöltés ideje: 2012. április 10.

BOCSKAY Brutus [TOLDY István]: *A jezsuiták története.* Köhler, Lipcse, 1873–1874.

BODÓ Márta: *Az iskolai színjátszás évszázadai: élő forrás a mának.* In: Keresztény Szó, 2012, 23. évf., 1. szám. http://epa.oszk.hu/00900/00939/00135/keresztenszo_EPA00939_2012_01_5.html Letöltés ideje: 2021. január 28.

BOROS László: *A Jézus Szíve (Pius) templom.* In: Pécsi Szemle, 2010, 13. évf., 2. szám, 36–48. o.

BŐSZ Attila (szerk.): *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború.* Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2017.

CSEPELI György: *Goffman „interakciós színpada” és a szociálpszichológiai megértés.* In: Goffman, Erving: *Érintkezések.* Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, h. n. 1978, 5–17. o.

CSERNY Ákos: *Az 1936. évi berlini olimpia és a Horthy-korszak magyarországi testkultúrája.* In: Cserny Ákos (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapjára.* Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, Budapest, 2013, 109–106. o.

CSIBI Norbert – VÉRTESI Lázár (szerk.): *A világháború kálváriáját járva. A Pécsi Egyházmegye és az I. világháború.* Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2016.

CSIZMADIA Andor (szerk.): *Fejezetek a Pécsi Egyetem történetéből*. K. n., Pécs, 1980.

DAVIES, Christie: *Goffman's Concept of the Total Institutions: Criticism and Revisions*. In: *Human Studies*, 1989, 12. évf., 1–2. szám. 77–95. o.

DOMONKOS László: *Forognak a kerekek. 33 hónap Baranyában 1918–1921*. Püski, Budapest, 1999.

DONÁTH Péter: *Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején*. Trezor Kiadó, Budapest, 2020.

Dr. Fábíán G. *egyházi építkezései*. In: *Magyar Építőművészet*, 1934, 34. évf., 6–7. szám, 1–32. o.

FARRELL S.J., Allan P. (transl., ed.): *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*. Conference of Major Superiors of Jesuits, Washington, 1970.

FEKETE Szabolcs: *Az Erzsébet Tudományegyetem bölcsészhallgatóinak rekrutációs jellemzői 1921–1940. Doktori értekezés*. PTE „Oktatás és Társadalom” Doktori Iskola, Pécs, 2009.

FELKAI László: *Gróf Zichy János, a kultuszminister*. In: *Magyar Pedagógia*, 2000, 100. évf., 1. szám. 53–58. o.

FEST Aladár: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez*. In: *A fiumei M. Kir. Állami Főgimnázium XXX. értesítője az 1899–1900 tanévről*. Fiume, 1900, 3–40. o.

FEST Aladár: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Második közlemény*. In: *A fiumei M. Kir. Állami Gimnázium XXXI. értesítője az 1900–1901. tanévről*. Fiume, 1901, 3–52. o.

FEST Aladár: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Harmadik közlemény*. In: *A fiumei M. Kir. Állami Gimnázium XXXII. értesítője az 1901–1902. tanévről*. Fiume, 1902, 3–45. o.

FINÁCZY Ernő: *A renaissancekori nevelés története. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz.* Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1919.

Fischer Béla visszaemlékezései. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006.

FLIEGAUF Gergely: *Totális intézmény kritika. Mennyiben változott a börtön társadalmi funkciója az elmúlt ötven év során?* Kézirat. É. n. https://docs.google.com/Doc?id=dhphp72z_1gqdsqtcj Letöltés ideje: 2021. augusztus 8.

FORRAI Tamás Gergely SJ: *A Lelkigyakorlatok és az ignáci pedagógia kapcsolata.* In: Szilágyi Csaba: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2006, 563–569. o.

FOUCAULT, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990.

FOUCAULT, Michel: *Más terekről.* In: Exindex. Kortárs képzőművészeti folyóirat, 2004. augusztus 9. <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253> Letöltés ideje: 2021. augusztus 8.

FÖLDES Éva – KUN László – KUTASSI László: *A magyar testnevelés és sport története. Második, javított, bővített kiadás.* Sport, Budapest, 1982.

GALAMBOS Ferenc: *A pécsi jezsuiták működése 1687–1728.* Pray Rendtörténetíró Munkaközösség, Budapest, 1942.

GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban.* Korona Kiadó, Budapest, 2001.

GÁRDONYI Máté: *Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe.* Jel Kiadó, Budapest, 2009.

GERGELY Ferenc – KISS György: *Horthy leventéi. A leventeintézmény története.* Kossuth Könyvkiadó, h. n., 1976.

GERGELY Ferenc – KÖHEGYI Mihály: *A Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái 1918–21 között*. K. n., Baja, 1974.

GOFFMAN, Erving: *A helyzeti jellegű illemszabályok struktúrája és funkciója*. In: Goffman, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1981, 243–289. o.

GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.

GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése 1937–1939*. Attraktor, Máriabesnyő, 2016.

GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940*. Attraktor, Máriabesnyő, 2018.

GULYÁS László: *A Horthy-korszak külpolitikája 6. A revíziós sikerek 3. A Délvidék visszatérése 1940–1941*. Attraktor, Máriabesnyő, 2019.

GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. ÁBTL – Rubicon, Budapest, 2013.

GYARMATI György: *Demokráciából a diktatúrába 1945–1956*. Kossuth Kiadó, h. n., 2010.

HALÁSZ Iván (szerk.): *Az orosz fehérgárdista emigráció Magyarországon 1918–1945*. BCE Nemzetközi Migrációs és Integrációs Karközi Kutatócsoport – Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány, Budapest, 2011.

HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, h. n., 2018.

HEGEDŰS László: *A „Pius”*. *Kollégium a Mecsek alján*. K. n., Pécs, 1991.

HEGEDŰS László: *Pécs európai hírű kollégiumának történetéhez*. In: Baranya, 1991, 4. évf. 1–2. szám, 217–233. o.

HORNYÁK Árpád: *A szerb megszállás Baranyában*. In: História, 2010, 32. évf., 9–10. sz., 49–54. o.

HORNYÁK Árpád (szerk.): *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Milan Glibonjski visszaemlékezései*. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006.

HORVÁTH Ágnes: *A pécsi Jézus Szíve (Pius) templom építésének története és építészeti leírása*. <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=1475&articleID=5911&ctag=article-list&iid=1> Letöltés ideje: 2008. augusztus 11.

HORVÁTH István – KIKINDAI András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007.

HORVÁTH István – SCHMELZER-POHÁNKA Éva – TENGYELY Adrienn: *A pécsi püspökség a szerb megszállás alatt (1918–1921)*. In: Zombori István (szerk.): *Szerbek Magyarországon 1918–1921*. METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2016, 113–148. o.

IVASIVKA Mátyás – KOVÁCS Attila: *Pécsi Concerto. Fejezetek Pécs zenetörténetéből*. Alexandra Kiadó, Pécs.

Jezsuita névtár. Jezsuita Kiadó, Budapest. <http://jezsuita.hu/nevtar/> (Csak online hozzáférhető kiadvány.) Letöltés ideje: 2020. március 26.

KALÁSZ Gyula (2001): *Adatok Pilch Andor pécsi építész munkásságához*. In: Varga Lajos – Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12*. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2001, 85–92. o.

KARDOS József: *Iskola a politika sodrásában (1945–1993)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.

KATONA András: *Az általános iskola 70 éve – a történelemtanítás felől szemlélve I. Az általános iskola létrejötte és első évei az államosításig. A rövid demokratikus időszak történelemtanítása (1945–1948)*. In: *Könyv és Nevelés*, 2017, 19. évf., 2. szám, 75–97. o.

KELEMEN Elemér: *A magyarországi pedagógusmozgalom radikalizálódása a 20. század első évtizedeiben*. In: Kelemen Elemér: *A tanító a történelem sodrában. Iskolakultúra Könyvek*, Pécs, 2007, 116–127. o.

KERESZTÉNY Jolán: *Egy jezsuita gimnázium a Mecsek alján, avagy a Pius Gimnázium története. Szakdolgozat*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs, 2000.

KÉRI Katalin: *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2001.

KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): *Magyarország a XX. században. III. kötet. Kultúra, művészet, sport és szórakozás*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1998.

KOLONTÁRI Attila: *Epizód a magyarországi orosz fehéremigráció életéből*. In: Juhász József – Szvák Gyula (szerk.): *Tertium datur. Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára*. Russica Pannonicana, Budapest, 2018, 259–270. o.

KOLONTÁRI Attila: *Kozák emigránsok szervezkedése Magyarországon az 1920-as években*. In: *Világtörténet*, 2011, 33. évf., 1–2. szám, 39–60. o.

KOLONTÁRI Attila: *Szélhámosok, kalandorok, fantaszták. Adalékok a magyar–orosz fehéremigráns „együttműködés” történetéhez*. In: Bebesi György – Lengyel Gábor (szerk.): *Európa peremén. Válogatott írások Oroszország és a Szovjetunió történetéről*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2013, 215–243. o.

KRISZTIÁN Béla: *Kilencven éve nyílt meg a pécsi Jézus Társasági Katolikus Főgimnázium*. In: *Honismeret*, 2002, 30. évf. 5. szám. 30–32. o.

KUN László: *Egyetemes testnevelés- és sporttörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

KÜNG, Hans: *A katolikus egyház rövid története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005.

LAKATOS Andor: *Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki széken (1923–1942)*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007, 111–133. o.

LAKATOS Andor: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán (1860–1948)*. In: Molnár Antal – Szilágyi Csaba (szerk.): *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2010, 75–93. o.

LENGVÁRI István: *A Pécsi Ciszterci Főgimnázium tanulói (1851–1911)*. In: Korall, 2001, 2. évf., 3–4. szám, 145–155. o.

LUKÁCS János SJ: *Jezsuita képzés a Rendalkotmányban*. L'Harmattan Kiadó – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2013.

LUKACS S.J., Ladislaus: *A History of of the Ratio Studiorum*. In: Lukacs S.J., Ladislaus – Cosentino, Giuseppe: *Church, Culture & Curriculum. Theology and Mathematics in the Jesuit Ratio Studiorum*. Saint Joseph's University Press, Philadelphia, 1999, 17–46. p.

LUKÁCS S.J., Ladislaus (ed.): *Monumenta paedagogica Societatis Iesu V*. Institutum Historicum Societatis Iesu, Roma, 1986.

MACDONNELL S.J., Joseph: *Companions of Jesuits. Chapter 3: Jesuits Do Not Sing, But Their Companions Do*. <http://www.faculty.fairfield.edu/jmac/sj/cj/cj3music.html> Letöltés ideje: 2020. október 24.

MAÁRNÉ MOLNÁR Csilla: *A Kaposvári Állami Gimnázium diákjai (1870–1910). Doktori értekezés*. PTE „Oktatás és Társadalom” Doktori Iskola, Pécs, 2009.

MADARÁSZ Imre: *X. Pius, az antimodernizmus pápája*. In: Klió, 2014, 23. évf., 4. szám, 123–126. o.

Magyar Életrajzi Lexikon: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> Letöltés ideje: 2020. március 26.

Magyar Katolikus Lexikon. Szent István Társulat, Budapest, 1993– Online: <http://lexikon.katolikus.hu/> Letöltés ideje: 2020. március 15.

MARTIN SJ, James: *Jezsuita spiritualitás. Gyakorlati útmutatás a hétköznapi élethez*. Ursus Libris Könyvkiadó, Budapest, 2013.

MÉSZÁROS István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest, 2000.

MÉSZÁROS István: *A Ratio studiorum neveléstörténeti jelentősége*. In: *Távlatok*, 1999, 9. évf., 45. szám, 437–446. o.

MÉSZÁROS István: *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó – Dabasi Nyomda, Budapest – Dabas, 1989.

MÉSZÁROS István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996–1948. Általánosan képző középiskolák*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

MONDIN, Battista: *Pápák enciklopédiája*. Szent István Társulat, Budapest, 2001.

MÓZESSY Gergely: *X. Pius és Prohászka összeütközése*. In: *Magyar Tudomány*, 2013, 174. évf., 5. szám, 553–557. o.

NAGY Ildikó – SZOKOLY Károly: *„Küldjetez nekem az András-gödriből mecseki szederbokrokot...” Szászvári Kiss György (1852–1919) szobrászművész életműve*. Várbaráti Kör Egyesület, Szászvár, 2019.

NAGY Imre Gábor: *Makay István pécsi polgármester életútja*. In: Pécsi Szemle, 2003, 6. évf., 4. szám, 78–87. o.

NAGY Imre Gábor: *Pécs város közgyűlése és Zichy Gyula püspök kapcsolata*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007, 11–27. o.

NAGY Péter Tibor: *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867–1945*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

NAGY Péter Tibor: *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.

NÉMETH András: *A tanterem és berendezésének története*. In: Iskolakultúra, 2002, 12. évf., 9. szám, 17–28. o.

OLASZ Lajos: *A Diákkaptár Szövetség, egy elfeledett ifjúsági szervezet (1939–1949)*. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és szakmódszertanok köréből*. International Research Institute, Komárno, 2018, 347–352. o.

O'MALLEY, John W.: *A jezsuiták története Loyolai Szent Ignáctól napjainkig*. Jezsuita Kiadó, Budapest, 2015.

O'MALLEY, John W.: *Az első jezsuiták*. Szent István Társulat, Budapest, 2006.

PÁLOS Antal SJ: *Viharon, vészen át. Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának életéről a II. világháború után (1944–1990)*. Jézus Társasága Magyar Rendtartománya, h. n., 1992.

PÁLVÖLGYI Ferenc: *Hagyomány és megújulás harmóniája a jezsuita pedagógiában*. In: Szilágyi Csaba (szerk.): *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2006, 553–562. o.

PÁSZTOR Andrea: *A pécsi Pius Kollégium kertjének története*. In: Gál Éva (szerk.): *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 53*. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2015, 231–243. o.

PÁSZTOR Andrea: *Pécsi középiskolák a 20. század első felében*. In: Sárkányiné Lengyel Mária (szerk.): *Hagyomány és megújulás*. Iskolatörténeti konferencia. Pécsi Leőwey Klára Gimnázium, Pécs, 2017, 13–26. o.

PÁSZTOR Andrea: *Püspöki szőlőből botanikus kert. A Pécsi Tudományegyetem Botanikus Kertjének története*. In: Huszár Zsuzsanna (szerk.): *Kert és pedagógia*. Foglalkozások a Pécsi Tudományegyetem Botanikus Kertjében. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Pécs, 2015. http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/16/psztor_andrea_pspki_szlbl_botanikus_kert_a_pcsi_tudomnyegyetem_botanikus_kertjnek_trtnete.html
Letöltés ideje: 2020. január 23.

PETRUCH Antal SJ: *A Jézustársaság mint tanítórend*. In: Bangha Béla SJ (szerk.): *A négy-százéves Jézustársaság*. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, h. n., 1940, 175–201. o.

PETRUCH Antal SJ: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából (1853–1950). A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. I–II. rész*. Korda Kiadó, Kecskemét, 1992.

PETRUCH Antal SJ: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából (1853–1950). Az önálló magyar rendtartomány (1909–1950)*. Korda Kiadó, Kecskemét, 1994.

PINZGER Ferenc SJ: *Emlékezzünk régiokról. I. rész*. In: *Jézus Társasága pécsi Pius-Gimnáziumának értesítője az 1933/1934. iskolai évről*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1934, 3–81. o.

PINZGER Ferenc SJ: *Emlékezzünk régiokról. II. rész*. In: *Jézus Társasága pécsi Pius-Gimnáziumának értesítője az 1935/1936. iskolai évről*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1936, 3–66. o.

POHÁNKA Éva: *Zichy Gyula és a Pécsi Egyetem alapítása*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest – Pécs, 2007, 29–45. o.

PONESZ Aranka: *Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1936.

RÁCZ Zoltán: *Jezsuiták tegnap és ma...* Kossuth Könyvkiadó, h. n., 1974.

RAHNER, Hugo: *Loyolai Szent Ignác*. In: *Loyolai Szent Ignác: Lelkigyakorlatok*. Korda Kiadó, Kecskemét, 2006, 19–60. o.

RÁNKI György: *1944. március 19. Magyarország német megszállása. Második, átdolgozott és bővített kiadás*. Kossuth Könyvkiadó, h. n., 1978.

RAVASZ János: *Pécsi Tudományegyetem 1923–1950*. I–VIII. kötet. Kézirat. Pécs, 1983.

ROMSICS Ignác (főszerk.): *Magyarország a második világháborúban*. Kossuth Kiadó – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, h. n., 2011.

SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: *„Boldog idők! Amikor az értelem ilyen intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyújtja a következőt.” A pécsi püspöki könyvtár története, 1774–1945*. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Pécs, 2012.

SCHNEIDER Imre: *Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter révén került Trianon után Pozsonyból Pécsre az Erzsébet Tudományegyetem*. In: *Pécsi Szemle*, 2009, 12. évf., 3. szám, 86–95. o.

SEY Gábor: *A Pius és a Komarov Gimnázium első tíz évi működésének összehasonlítása, elemzése. Szakdolgozat*. Pollack Mihály Műszaki Főiskola, Pécs, 1989.

SEY Gábor: *A pécsi Pius Katolikus Főgimnázium 100 éve nyitotta meg kapuit*. In: Baronek Jenő (szerk.): *A Mecsek Egyesület Évkönyve a 2011-es egyesületi évről*. Mecsek Egyesület, Pécs, 2011, 132–142. o.

SZABÓ Ferenc SJ (szerk.): *Üldözött jezsuiták vallomásai*. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Budapest, 1995.

SZABOLCS Éva: *Tartalomelemzés*. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2000, 330–339. o.

SZÉKELY György: *Flerkó Béla*. In: *Magyar Tudomány*, 2003, 109. évf., 5. szám, 646–647. o.

SZÉKELY György (főszerk.): *Magyar színháztörténet. Első kötet. 1790–1873*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

SZ. N.: *Jezsuiták tegnap és ma*. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Róma, 1993.

SZÜTS Emil: *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság*. Baranya Megyei Könyvtár, [Pécs], 1991.

TAKÁCS Zsuzsanna Mária: *A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak fejlődése a kezdetektől a 20. század közepéig*. In: Sárkányiné Lengyel Mária (szerk.): *Hagyomány és megújulás. Iskolatörténeti konferencia. Pécsi Leőwey Klára Gimnázium, Pécs, 2017*, 63–74. o.

TÁMBA Renátó: *A szabadidő a kalksburgi jezsuita kollégium fényképein*. In: Rébay Magdolna (szerk.): „...szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban...” Arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században. *Belvedere Meridionale*, Szeged, 2017, 145–191. o.

TENGELY Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában*. Líceum Kiadó, Eger, 2011.

TENGELY Adrienn: „*A teljes szabadság és önállóság napja reánk virradt...*” *Az egyházak véleménye az őszirózsás forradalomról 1918. novemberében*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére*. *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség*, Budapest – Pécs, 2007. 59–102. o.

TENGELY Adrienn: *Az egyházak helyzete a Magyar Népköztársaságban (1918. október 31–1919. március 21.)*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2006.

TENGELY Adrienn: *Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben (1918. november 1–1919. március 21.)*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2004, 5. évf., 1. szám, 3–52. o.

TENGELY Adrienn: *Egyházak a szerb megszállás alatt Baranyában*. In: *Pécsi Szemle*, 2004, 7. évf., 4. szám, 56–61. o.

TENGELY Adrienn: *Elfeledett forrás a forradalmak korából. A pécsi Jézus-társasági Pius Kollégium Vallásosság és Műveltség s Szébb Jövő című füzet sorozata 1918–19-ben*. In: *Pécsi Szemle*, 2005, 8. évf., 4. szám, 93–99. o.

UJVÁRY Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi.” Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2014.

UJVÁRY Gábor (szerk.): *Történeti átértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Ráció Kiadó, Budapest, 2011.

VARGHA Dezső (szerk.): *Tanulmányok Baranya megye és Pécs város legújabb kori történetéből (1941–1950). Baranya megye és Pécs város felszabadulásának 40. évfordulója tiszteletére*. Baranya megyei Tanács Apparátusi KISZ Bizottsága, Pécs, 1984.

VÍZY László: *A Zsolnay építészeti kerámia mesterei 16. Pilch Andor*. In: *Magyar Építőipar*, 2010, 60. évf. 2. szám, 79–81. o.

WALLACE, Samuel E.: *On the Totality of Institutions*. In: Wallace, Samuel E. (ed.): *Total Institutions*. Transaction Book, h. n., 1971, 1–7. o.

ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Kalligram, Pozsony, 2009.

ZOMBORI István (szerk.): *Szerbek Magyarországon 1918–1921*. METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2016.

A szerzőnek a témában megjelent tanulmányai (a megjelenés sorrendjében)

SOMODI Imre: *A Jézus Társasági pécsi Pius Kollégium alapítása és működésének első évei (1912–1920)*. Diplomamunka. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs, 2008.

SOMODI Imre: *A pécsi jezsuita Pius Kollégium*. In: *Távlatok*, 2009, 19. évf., 85. szám, 91–96. o.

SOMODI Imre: *A pécsi Jézus Társasági Pius Kollégium alapítása*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2010, 11. évf., 1. szám, 66–87. o.

SOMODI Imre: *Gróf Zichy Gyula és a Pius Kollégium alapítása*. In: Andl Helga – Dominek Dalma Lilla – Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben 2009*. PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 2010, 34–37. o.

SOMODI Imre: *Mindennapok a pécsi jezsuita Pius Gimnáziumban és Internátusban az 1910-es években*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2012, 13. évf., 1. szám, 55–66. o.

SOMODI Imre: *A pécsi jezsuita Pius Internátus intézményi totalitásáról*. In: Benedek Dániel – Vadász Viola (szerk.): *Perspektívák a neveléstudományban*. Válogatás a Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola kutatóinak írásaiból 2011. PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola – Virágmandula Kft., Pécs, 2012, 177–185. o.

SOMODI Imre: *Az első világháború és a szerb megszállás hatása a pécsi jezsuita Pius Gimnáziumra*. In: Erdődy Gábor (főszerk.): *Mából a tegnapról. Képek Magyarország 19. és 20. századi történelméből*. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, Budapest, 2012, 90–110. o.

SOMODI Imre: *Szabadidő, játék, sport a Pius Gimnáziumban*. In: *Pécsi Szemle*, 2012, 15. évf., 4. szám, 82–85. o.

SOMODI Imre: *A Jézus Társasági pécsi Pius Kollégium alapítása és működésének első évei (1912–1920)*. In: *Tudomány – felsőfokon*, 2012, 1. évf., 4. szám, 129–154. o.

SOMODI Imre: *A pécsi Jézus Társasági Pius Alapítványi Katolikus Főgimnázium és a jezsuita oktatás*. In: Ravasz Gyöngyvér – Valusek Andrea (szerk.): *Janus-Pius centenáriumi emlékkönyv 1912–2012*. Janus Pannonius Gimnázium, Pécs, 2013, 10–28. o.

SOMODI Imre: *A pécsi jezsuita Pius Gimnázium működésének első évei (1912–1920)*. In: Andl Helga – Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben 2011–2012*. I. kötet. PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 2013, 187–193. o.

SOMODI Imre: *Pécsi jezsuiták nézetei kultúráról, oktatásról, nevelésről a forradalmak korában*. In: Andl Helga – Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben 2011–2012*. II. kötet. PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 2013, 143–152. o.

SOMODI Imre: *„A másokért élő ember.” A jezsuita nevelés társadalmi perspektívái*. In: *Egyházforum*, 2013, 28. évf., 2. szám, 32–37. o.

SOMODI Imre: *Sztrájkok a pécsi jezsuita Pius Gimnázium építkezésén 1913-ban*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2014, 15. évf., 4. szám, 114–123. o.

SOMODI Imre: *A katolikus egyház reprezentációja egy Horthy-korszakbeli történelemtan-könyv-sorozatban*. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2015, 16. évf., 3. szám, 91–97. o.

SOMODI Imre: *Zenei élet és zenei nevelés a pécsi jezsuita Pius Gimnáziumban*. OTDK dolgozat. Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar, Pécs, 2020.

SOMODI Imre: *A pécsi jezsuiták története a „felszabadulástól” a feloszlatásig, 1945–1950*. In: *Valóság*, 2021, 64. évf., 8. szám, 80–89. o.

Rezümé

A pécsi jezsuita Pius Gimnázium története (1912–1948)

Kulcsszavak: bentlakásos iskola, elitképzés, iskolatörténet/intézménytörténet, jezsuita nevelés, vallásos nevelés.

Keywords: boarding school, upper class education, institutional history of schools, Jesuit education, religious education.

Értekezésünkben kísérletet tettünk a pécsi jezsuita Pius Gimnázium történetének monografikus igényű feldolgozására. Ezt a célkitűzést indokolta teszi, hogy az iskola teljes történetének tudományos igényű feldolgozására annak ellenére sem került sor, hogy több hosszabb-rövidebb tanulmány, cikk, szakdolgozat, publicisztika foglalkozott már a Pius Gimnázium történetével, illetve annak egy-egy aspektusával.

Az értekezés eddig többnyire feltáratlan források forráskritikai vizsgálatával igyekszik rekonstruálni az iskola történetét. Ehhez három levéltár összesen hat fondjában végeztünk kutatásokat, illetve vizsgálat alá vettük az iskolai értesítőket, az iskolaújságokat, egyéb iskolai kiadványokat, illetve sajtóforrásokat és memoárokat. Emellett beépítettük értekezésünkbe a Pius Gimnáziumról eddig megjelent publikációk eredményeit.

Ezen források feldolgozása során egy olyan oktatási intézmény története körvonalazódott ki előttünk, amely jóval több volt egy átlagos középiskolánál. A Pius Gimnázium infrastrukturális felszereltsége (internátus, sportkomplexum, botanikus kert, színházterem, gazdag könyvtárak, szertárak stb.) kimagasló volt, aminek köszönhetően egyedülállóan kedvező lehetőségeket nyújtott az oktatás és nevelés számára. A gimnázium jezsuita tanárai pedig oktató-nevelő munkájukat a Jézus Társaság több évszázados, kiérlelt, jól bevált pedagógiai hagyományai alapján végezték, amely a teljes ember (test, lélek, szellem) képzését hangsúlyozza, és szellemi elitnevelésre törekszik. Az egyedülálló felszereltségnek, illetve a magasan képzett és elhivatott tanári karnak köszönhetően a Pius Gimnázium nem csupán a maga korában volt kiemelkedő oktatási intézmény, hanem példájából a mai kor pedagógiája is fontos tanulságokat meríthet. A kutatás eredményei tehát implementálhatók a pedagógiai praxisba.